

SZÉPHALOM

5



A Kazinczy Ferenc Társaság
évkönyve



Karácsony Gerevics

Telegdi László rajza

SZÉPHALOM

5.

A Kazinczy Ferenc Társaság
évkönyve

Szerkesztő:
KOVÁTS DÁNIEL

HU ISSN 0237-6237

Előszó

Évkönyv-sorozatának ötödik kötetét nyújtja át a Kazinczy Ferenc Társaság az érdeklődő olvasónak. A megjelenés kétévenkénti rendjét most rövidebb várakozási idő váltotta fel: egy évvel a negyedik évkönyv kiadása után itt az újabb. A társaság tisztségviselőinek szervező munkája, a szerzők áldozatkész ügyszeretete, a sokszorosító műhely együttműködési készsége, a tagság és a támogatók segítsége tette ezt lehetővé, mégpedig abból a meggyőződésből kiindulva, hogy a zempléni és abaúji régióban tényleges szükségletet elégít ki, hasznos szerepet vállal ez a sorozat. Az 1985-ben alakult Kazinczy Ferenc Társaság céljait szolgálva, névadója szellemi útmutatásait követve a *Széphalom* 1993. évi, ötödik kötete is a helyi kötődésű, de általánosabb érvényű értékek bemutatásával és gyarapításával foglalkozik. Tematikus rendje e sorozat korábbi köteteit követi.

Az első ciklus ANYANYELVÜNK címmel a második Abaúji Szabadegyetem 1992 tavaszán Encsen elhangzott előadásait tartalmazza. A szerkesztő ezúton is megköszöni a szerzőknek, hogy valamennyien rendelkezésünkre bocsátották felolvasásuk szövegét, illetve hozzájárultak ahhoz, hogy előszóbeli megnyilatkozásuk hangfelvétele alapján közzétehessük mondánivalójukat. A szabadegyetem témája anyanyelvünknek a magyar művelődés történetében betöltött szerepe volt, s a program a magyar nyelv múltjának és jelenének tanulságos és időszerű csomópontjait mutatta be. Az anyag elrendezése a szabadegyetem gondolatmenetét követve három fő előadás-hoz igazodik. Kosáry Domokos adja meg a program alapvetését, amelyet Gál Sándor és Serfőző Simon lírai indíttatású megszólalása követ. Az anyanyelvünk századait megidéző témákat Szathmári István vezeti be, s ehhez csatlakoznak a részleteket megvilágító korreferátumok, Bánszki István, Hőgye István, Baranyai Katalin, Bencsik János előadásai. Ebbe a sorba illik Szilágyi Ferenc tanulmánya, amely azonban – szerkesztési okból – az évkönyv második ciklusában található. A mai magyar nyelv jelenségeinek vizsgálatát Deme László referátuma készíti elő, hozzá csatlakoznak Pásztor Emil, Porkoláb Tibor, Katona Rezsőné, Pásztó Ildikó, Szalipszki Péter és Nagy Géza korreferátumai. A szabadegyetem anyaga – melyből csak Krózszer János polgármester, Kováts Dániel, Csorba Csaba és Kovács Ferencné elnöki bevezetői hiányoznak – e közlés által tágabb körben is ismertté válhat.

Az évkönyv második témaköre NÉVADÓNK címmel Kazinczy Ferencről szóló írásokat, dokumentumokat tesz közzé hagyományainkat kö-

vetve. Új fejezettel folytatjuk Váczy János kiadatlan monográfiájának közlését, s Kazinczyéknak a magyar nyelvvel kapcsolatos szerepvállalását elemző, illetve a széphalmi mester utóéletét tárgyaló közleményeket teszünk közzé.

A harmadik ciklusban ÖRÖKSÉGÜNK cím alatt helytörténeti témákkal foglalkozó közleményeket találunk. Az 1992. esztendő évforulói (Comenius, Tompa Mihály) is hatottak a témaválasztásra, s felhívjuk a figyelmet helyi jelességekre. A negyedik témakör TÁRSASÁGUNK címmel a Kazinczy Ferenc Társaság életébe ad bepillantást, elsősorban személyi vonatkozásban.

Évkönyvünket a társasághoz kötődő képzőművészek rajzaival ékesítettük. A kötet nyomdai kivitele technikai-formai előrelépést jelent, s reményünk szerint a változatos tartalmat ezáltal még vonzóbb módon közvetíthetjük. Szándékaink jóindulatú fogadtatásában bízva köszönti a Kazinczy Ferenc Társaság tagjait s a Széphalom ötödik kötetének olvasóit

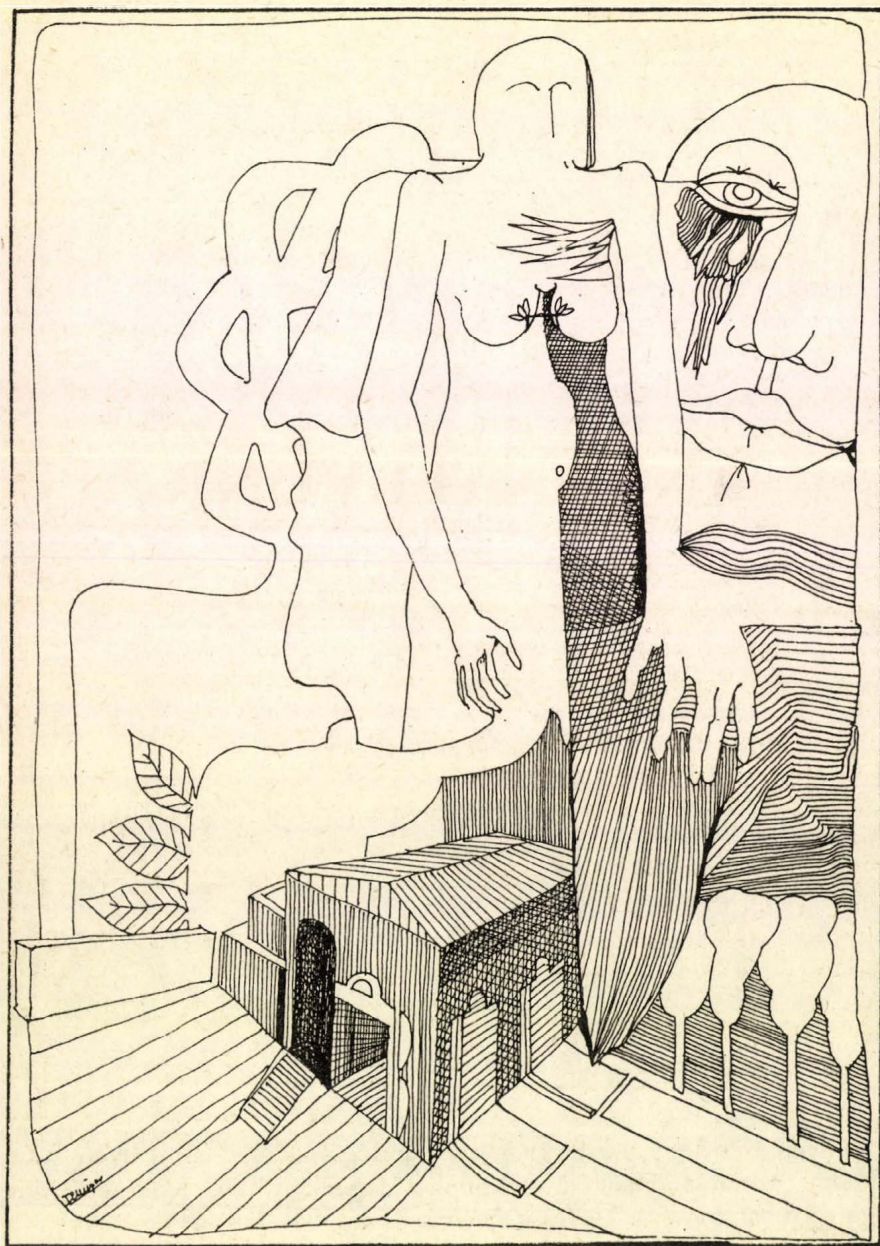
a Szerkesztő

E kötet kiadását a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei közgyűlés mecénásalapjának, valamint a II. Abaúji Szabadegyetem rendezésében közreműködő intézményeknek a támogatása is elősegítette.

ANYANYELVÜNK

„... a nyelv mindég változik, és annak mindég változni kell. A nyelv célja az, hogy gondolatainkat s érzéseinket legvékonyabb, legtestetlenebb hanyatlékjaiban (nuances) is fesse. Nem fogja azt, ha a korral nem halad.”

(Kazinczy Ferenc)



KOSÁRY DOMOKOS

A nemzeti nyelv történeti útja

Európa mindenkor több nemzetből állt, és több nemzetből fog állni a jövőben, akkor is, amikor Európa várható új egysége valóban és végleg létrejön. Harmónia áll fenn minden félelem ellenére – a nemzet iránti változatlan lojalitás és az európai eszme között.

A nemzeti nyelvek történeti fejlődése is európai jelenség. És ennek nyilvánvalóan egyik fontos, egyedi változata a magyar nemzeti nyelv fejlődése. Számunkra alapvető fontosságú. Azt lehet mondani, hogy ma, amikor itt az Abaúji Szabadegyetemen, amelynek kezdeményezését örömmel üdvözlöm, a magyar nyelvről lesz szó, olyan témát vesznek elő, amely aktuális volt a múltban, és aktuális a jelenben, és nagyon fontos és aktuális marad a jövőben is. És engedjék meg, hogy itt mindjárt beleszójek egy pár mondatot mondanivalómba arról, hogy milyen fontosnak tartom azt, hogy ebben az országban a régi, hagyományos helyi kulturális kezdeményezések újraéledjenek, s azok a rejtett és eléggé ki nem fejlődő szellemi erők, amelyek ennek az országnak számos régiójában lehetőségként élnek, mind valóra váljanak. Legszívesebben sokkal gyakrabban jönnék el ezekhez a helyi, vidéki kezdeményezésekhez, de azt, hogy ide eljőjjenek, külön indokolta az a meglepetés, amely engem tiszteletbeli taggá történő választásommal a Kazinczy Ferenc Társaság részéről ért. Kívánok nagyon sok sikert a Kazinczy Társaság és az Abaúji Szabadegyetem további működéséhez. Az Akadémia elnökének kötelessége Magyarországot ismerni és meglátogatni. Nem öregurak klubja szeretnénk lenni, valahol a fővárosban, hanem olyan szervezet, amely ennek a társadalomnak minden rétegéhez szólni tud, és meg tudja értetni velük, hogy olyan funkciót végez, amelynek nemzeti jelentősége van valamennyiünk érdekében.

Amikor itt a nemzeti nyelv történeti útjáról szeretnék Önök előtt beszélni, természetesen nem a nyelvészek dolgába kívánom beleártani magam, hanem elsősorban azt a történelmi utat szeretném megvilágítani, az európai művelődés történetén belül, amely a magyar művelődés, a magyar nyelvi, nemzeti fejlődés oroszlánrésze volt. Három szakaszról szeretnék itt beszélni egymás után, időrendben. Az első az a modern nemzeti nyelv kialakulása, előkészítése; ez nálunk a nyelvújítás időszaka. A másik a nemzeti nyelv problémájának a jelentkezése akkor, annak a történelmi fordulatnak az idején, amikor a régi feudális világot felváltotta az új, a polgári, nemzeti világ a múlt században. A harmadik szakasz pedig a nemzeti nyelv prob-

lémáinak a jelenkor történetében, a huszadik században való jelentkezése, egy olyan újabb forduló időszakában, amikor egy jelentős újabb periódus küszöbére értünk; ezt a fejlődést két dolog jellemzi, amely messzemenően kihat a magyar nemzeti fejlődésre is: az egyik az európai integráció előrehaladása nyugaton; a másik az eddigi szovjet hatalom széthullása keleten.

Nézzük az első szakaszt! A nemzeti nyelvek fejlődése Európában hosszú és általános folyamat volt, amely közös jellemzőkkel bírt annak ellenére, hogy ezt mindenütt a helyi feltételek szabták meg, egyedi módon. Az eredetileg középkori latinnal szemben kezdtek érvényesülni a nemzeti nyelvek; a latinnal szemben, amely a nyugati kereszténységhez tartozó feudális országok középkori művelődési eszköze volt. Ezek a különböző anyanyelvek már a középkorban kezdtek fölbukkanni, írott formában is, hogy azután egymás után elérjék az irodalmi nyelv bizonyos fejlődési szintjét. Elég hosszú ideig tartott ez a folyamat. Előbb a vallásos szépirodalom szintjén jelentkeztek az anyanyelvek, aztán a hivatalos közéletben, magasabb fokú oktatási szinten és a tudomány területén. Tulajdonképpen a latint és az anyanyelveket hosszú időn át egymással párhuzamosan is használták, rendszerint úgy, hogy a hivatalosnak, az eredetinek számító szöveg volt a latin, és a szélesebb rétegeknek szóló az anyanyelvű. Közben – természetesen – a latin is fejlődött, mert a középkori rendkívül gyatra és hibás latint a reneszánsz után felváltotta az antik, humanista klasszikus szerzők megalkotta latin, amelynek megtanulása azonban sokkal nehezebb volt, mint a középkori latiné. Középiskoláink nagy része egészen a 19. század elejéig latinul tanított. Mint tudjuk, Magyarországon a hivatalos magyar nyelvet törvény 1844-ben mondta ki. És a 18. század végén még egészen modern közgazdasági, technikai, jogi stb. problémákat kellett magyar szerzőknek latinul kifejeznie, megfogalmaznia. Hogy mást ne mondjak, amikor a 18. század végén a magyar jakobinusok a bíróság elé kerültek, az is latinul tárgyalt, s ezért az inkriminált szövegeket latinra fordították. A híres francia forradalmi dalt, a *Ca ira*-t is latinra fordították Magyarországon. Ez így hangzott: *Ibit hoc, ibit hoc, asristocrathe ad lanternaus*.

Az anyanyelvek mindenütt dialektusokra oszlottak, helyi nyelvjárásokra, és felettük lassan kialakultak nagyobb nyelvi változatok. Ezek közül az egyik, amely valamilyen történelmi feltételrendszer miatt a legfontosabb lett, vált a későbbi irodalmi nyelvvé. Magyarországon ez a Felső-Tisza-vidéki nyelvjárás lett, ennek a régióknak a nyelvjárása, Bessenyei és Kazinczyé. Ez a felső-tiszai nyelvi változat nem utolsósorban azért keletkezett, mert ez volt a magyar tradícióknak egyik fő bázisa. A főváros és a központ a török idők alatt hosszú időre megsemmisült. Az angol nyelv hosszú századokon keresztül szinte paraszti dialektusnak számított az egyházi

latinnal és a normann feudális, úri francia nyelvvel szemben, – közben Angliát 1066-ban francia nyelvű normannok hódították meg – Chaucer, Wycliffe nyelvén nőtt fel Shakespeare színvonalára. Azt mesélték nekem Angliában, hogy a mai angol nyelvben is nyoma van ennek a kettősségnek, mert a „marha”, az állat annak a számára, aki hajtja ox, aki eszi, az úr számára beef (vagyis a francia boeuf). Ugyanígy, ha a juhok a pásztor hajtja, akkor sheep (birka), ha eszik, akkor mutton (ami mouton franciául). Így tükröződik a nyelvben az egykori politikai és társadalmi tagozódás. Az új, 16. századi angol nyelv fő bázisa London környéke volt.

A francia nyelv kezdeteit szintén a középkorban figyelhetjük meg. A 16–17. században új, abszolutisztikus uralkodók alatt kikovácsolódik egy nagy politikai keret, s ezen belül fokozatosan a közigazgatás, jogszolgáltatás és a diplomácia nyelve a francia lesz. A 18. században ez olyan tekintélyre tett szert, hogy egész Európában a franciát használják a nemzetközi érintkezésben. A Párizs környéki nyelvi változat lett az irodalmi nyelv alapja. A francia irodalom – Corneille, Racine, Molière – ezt teremti meg. És így, amikor a 18. században a francia felvilágosodás eszméi jöttek, a filozófusoknak már hajlékony, mozgékony, gazdag, színes francia nyelv állt a rendelkezésére.

Az új nemzeti nyelvek jelentkezésének döntő szakasza volt az, amikor kezdik a közös, kötelező normát szabályozni. A nyelvi változatok, amelyekről az előbb beszéltem, még mindig többfélék. Nálunk is különböznek a dunántúli és a tiszai változatok. Ott például azt, hogy látják, ty-vel akarták írni, itt tj-vel, ahogy ma is írjuk. Ez az egységesülés különböző szakaszokban, különböző időpontokban ment végbe. Mindenesetre erre szükség volt a fejlődés egy bizonyos fokán. Amikor sokkal több ember kezdett írást használni, olvasni, megjelent a sajtó, megnőtt a nyomtatott munkák száma, fontos lett, hogy közösen megállapított normák alapján működjék az irodalmi nyelv. Mint ahogy szerszámokat is szabvány alapján készítenek egy olyan társadalomban, ahol a gazdasági, társadalmi szükségletek elkezdnek bővülni. Ez az egységesítés, szabványosítás – vagy idegen szóval: standardizálás – Franciaországban a 17. században, Angliában valamivel előbb, Németországban a 18. század első felében, Magyarországon az 1770-es évektől – Bessenyeivel – indult el és Kazinczy vitte győzelemre a nyelvújítás ügyét. Az a szó, hogy nyelvújítás, több mint szabványosítás, mert mind a német, mind a magyar nyelv esetében nemcsak arról volt szó, hogy a különböző nyelvi változatokat közös szabályok szerint egységesítsék, hanem arról is szó volt, hogy a régi nyelvet, amely nem volt elég modern, a latinnal szemben nem tudott minden területen érvényesülni, úgy gazdagítsák és korszerűsítsék, hogy alkalmas legyen a legmodernebb témák kifejezésére.

Itt tehát a különböző tudományágak, mesterségek, művészetek szükségletei szerint végbement nyelvi modernizálás, vagyis funkcionális modernizálás következik be. Németországban Goethe fiatal korában már egy fejlett német nyelvet mondhatott magáénak. A nemzeti nyelv kialakulása Németországban is, Magyarországon is a felvilágosodással esett egybe, tehát azzal a törekvéssel, hogy az emberi szellem egy új kalandra induljon, ami óriási felfedezéseket hozott, és megerősítette a nemzeti fejlődést. Amikor a magyar nyelvújítás végbement, ami a 19. század első évtizedeiben következett be, még mindig voltak olyan nyelvek, amelyek nem fejlődtek eddig. Utána, a 19. század folyamán ezek a nyelvek is felfejlődtek, úgyhogy Európában a standardizált, egységessé vált nyelvek száma a 19. század folyamán tizenhatról harmincra nőtt. A fejlettebb nyelvek térhódításával szemben a később fejlődők védekeztek. Ez történt, amikor a német nyelvújítók a francia nyelvvel szemben védekeztek, a magyar nyelvújítók pedig – bár sokban a német mintát követték, a német tanulságot alkalmazták – éppen a német nyelvvel szemben védekeztek. Bizonyos fokig előfordult az, hogy más, újabb nyelvek a magyar nyelvvel szemben próbáltak védekezni. A magyar nyelvújítás tehát egy nagy európai folyamatnak egyik vonulata volt, amely egy új színnel gazdagította Európa színeképét, s ez a színekép most már soha nem fog eltűnni. Bessenyei Györgyöt említettem és Kazinczy Ferencet. Bessenyei volt az, aki a nyelv modernizálását nem pusztán formai kérdésnek tekintette, hanem összekapcsolta azzal, hogy a gondolatnak is meg kell újulnia. Ő azért akart fejlettebb új nyelvet teremteni, hogy nemzeti anyanyelvünk alkalmas legyen a legmodernebb, legkorszerűbb ismeretek befogadására. „Magyarság” című röpiratában (1778) Bessenyei arra emlékeztet, hogy az angol és a francia is szerény kezdetekről indult, majd hozzáteszi: „Soha egyetlen nemzet sem tehetette addig magáévá a bölcsességet, műveltséget, ameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe bé nem húzta. Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, és idegenen sohasem.” Bessenyei számára tehát az ismeretek bővülése, az emberek műveltségi színvonalának emelése volt a fő cél. De a nyelvi folyamat akkor is folytatódott, amikor nem Bessenyei programja érvényesült, és ezek egy bizonyos fokig már átvezetnek bennünket a következő időszakba, amikor a társadalmi és politikai átalakulásra került sor.

Ennek az átalakulásnak, tehát a kiváltságos, a feudális társadalomnak a modern társadalomba való átállításának folyamata egész Európában, hogy úgy mondjam, beletartozott a „menetrendbe”. De hogy miként ment végbe, az már lényegesen különbözött a helyi feltételektől. Tehát az, ami Franciaországban történt, a francia forradalomban, abból emberileg érthető és társadalmilag szükséges volt a feudalizmus lebontása, de hogy ez for-

radalmi terrorral vagy éppen guillotine segítségével ment végbe, az nem lehetett egyetemes minta. Mintaképnek tekintettük azonban mi is – és mindenki egész Európában – azt a formulát, amelyet a francia forradalmi politikai vezetés nagyon határozottan megfogalmazott, hogy tudniillik egy országban egyetlen nemzet van, a francia, s egyetlen nyelv van, a francia. A valóságban persze nem ez volt a helyzet még Franciaországban sem, ahol nagyon sokan nem tudtak franciául. De az erre törekvés, ez a példa messzemenően hatott Kelet-Közép-Európa országaiban is, ahol még sokkal kevésbé esetek egybe a politikai határok a nyelvi határokkal. Nálunk magától értetődőnek számított, Csehországban is, Lengyelországban is annak számított. A nemzeti mozgalmak úgy látták, hogy a régi ország most, az új fordulat után nemzeti állam lesz. 1790 körül már megjelentek azok a röpiratok, politikai beszédek, amelyek úgy gondolták, hogy Magyarország – a régi, soknemzetiségű Magyarország – az a magyarok országa, s aki itt él, annak magyarul meg kell tanulnia vagy magyarrá kell válnia. És ha megnézzük a magyar reformkor irodalmát, sajtóját, akkor világosan ki is tűnik, hogy ez a program a francia minta nyomán természetesen felbukkant, annak ellenére, hogy a régi Magyarországon a sok történelmi tragédia és török hódítás, a bevándorlások és a külső, német telepítés következtében a magyarok létszáma 50% alá csökkent. A középkorban is többféle nép élt itt, egykorú szövegek szerint is, csak nem ilyen arányokban, és nem ilyen tragédia eredményeként.

Ha megnézzük Kossuth Lajos Pesti Hírlapját, amely 1841-től a reform, az új társadalom céljaira irányult, ebben is az a program jelentkezett, hogy nemzet az, amelynek múltja van, amelynek létét a történelmi előzmények is igazolják. A szomszédos nemzetek közül ilyennek ismerte el a lengyeleket, ilyennek ismerte el a horvátokat, akiknek szintén volt nemességük. A Kárpát-medencén belül élő más népeket és etnikai kisebbségeket még nem ismerte el nemzetnek. Az első figyelmeztetés Széchenyi István részéről jelentkezett. Széchenyi volt az, aki talán a legtöbbet tette a magyar nyelv továbbfejlesztése érdekében azzal, hogy 1825 őszén egy évi jövedelmének felajánlásával az országgyűlésen, megalapította a Magyar Tudós Társaságot, mai nevén a Magyar Tudományos Akadémiát, éppen abból a célból, hogy a nemzeti nyelv erősítését, fejlesztését szolgálja. Szótárakat kellett készíteni, szabályokat kellett kidolgozni, a legkülönbözőbb tudományágak szakmai nyelvét megalkotni, és a nemzeti öntudatot erősíteni. Ez volt akkor tulajdonképpen – mint több más akadémiánál, nálunk is – ennek az intézménynek a fő célja. Ugyanez a Széchenyi azonban 1842-ben éppen az Akadémián tartott beszédében felhívta a figyelmet arra, hogy nem szabad erőltetni a magyarosítást. Ő nem annak volt ellensége, hogy mások a ma-

gyar nemzethez csatlakozzanak. A magyar nemzetfogalom mindig befogadó volt, sohasem kirekesztő, és ha egy német nyelvű polgár, vagy egy szlovák diák, vagy egy zsidó kereskedő, aki addig jiddisül beszélt, a reformkori társadalom vonzáskörébe kerülve a magyarok iránt érdeklődött és a magyar nemzethez csatlakozott, akkor ezt a magyarság mindig befogadta. Széchenyi nem ez ellen volt, hanem az ellen, hogy nyelvünket olyanokra is ráerőltessük, akik esetleg azt nem akarják. Ő a vonzerőt akarta erősíteni. Többször is elmondta: vigyázzunk, mert ez soknemzetiségű ország, s erre tekintettel kell lenni. Mert ahogy a Habsburg-monarchia soknemzetiségű állam, úgy a régi Magyarország is kisebb szövetség a nagyobb szövedekeken belül (ezek az ő szavai). Amikor 1848-ban a forradalom megteremtette az új magyar társadalom alapjait, akkor ez természetesen történelmi jelentőségű változás volt. Az, hogy megszűnt a jobbágytság, megszűntek a nemesi kiváltságok, bevezették a közteherviselést – ezek úttörő jelentőségű változások voltak itt, Kelet-Közép-Európában. Ez mindenre vonatkozott a régi országon belül, nemzetiségi különbség nélkül. S ezért úgy gondolták a magyar liberális nemesek, de a Petőfi-féle fiatal radikálisok is, hogy ezzel a kérdés megoldódott. Mi adjuk a szabadságot, alkossunk közös frontot minden visszahúzó erővel szemben. De ez nem volt elég. Nem volt elég, és erre a magyar vezetésnek is egy éven belül rá kellett ébrednie, amikor 1849 nyarán meghozta, Európa e részében elsőként a nemzetiségi törvényét, amely biztosította mások anyanyelvi jogait. Nem volt elég egyéni jogokat adni, mert ezek a szerb, román, szlovák nemzeti mozgalmak kollektív elismerést akartak. Az egyéni nem volt elég. Ezen sok vita folyt. 1868-ban, a kiegyezés után Deák Ferenc és Eötvös József olyan nemzetiségi törvényt alkotott, amely ismét messzemenő egyéni nemzetiségi jogokat adott, s ez egy akkor liberális államban sem volt csekélység, de nem oldotta meg a belső nemzetiségi feszültségeket az akkori Magyarországon belül. Annyival is kevésbé, mert ezt a törvényt Magyarországon igazán nem is hajtották végre. Alighanem azoknak volt igazuk, akik azt mondták, hogy ezt a sok nemzetiségű országot olyanná kell tenni, amelyben nyelvi, származásbeli különbség nélkül minden nemzeti kisebbség jól érzi magát, megkapja a maga iskoláit, a maga lehetőségeit. A kérdést eldöntötte az első világháború. Nem igaz az, hogy a régi Magyarországot egyszerűen a sok nemzetiség centrifugális ereje robbantotta szét. Ez az erő önmagában nem lett volna elég, s ez az erő nem minden esetben fokozódott volna odáig. Ahhoz, hogy egy ilyen lépésre sor kerüljön, a háborús vereség kellett, és az antant hatalmaknak az a politikája, amely a Habsburg-monarchiát és vele a sok nemzetiségű Magyarországot kis nemzeti területekre akarta szétbontani.

Ezzel elérkeztünk a harmadik szakaszhoz. Ez azzal kezdődik, hogy ezek az új „nemzeti államok”, melyek a régiék helyén létrejöttek, megint csak nem lettek nemzeti államok. Annak a jelszónak a jegyében ment végbe ez a változás, hogy nemzeti államokat teremtenek a sok nemzetiségű Ausztria-Magyarország helyett. De ezt úgy hajtották végre, hogy például a horvátokat és szerbeket többé-kevésbé egyetlen nemzetként kezelték, egyazon „nemzeti” államon belül. Ugyanúgy kezelték a cseheket és a szlovákokat is. Szinte nyersanyagnak tekintették azokat a kisebb-nagyobb nemzeteket, amelyek azóta ugyancsak napvilágra jöttek, s követelik a maguk jogait. Vagyis: ezek az első világháború után létrejött ún. „nemzeti” államok a valóságban sok nemzetiségű államok voltak, amelyek örökölték a régi Habsburg-monarchia hierarchikus és megoldatlan nemzeti problémáit, úgyhogy nem is tudtak megbirkózni velük. Ismeretes, hogy a magyar nyelvű lakosság csaknem egyharmadát más nyelvű szomszédos országokhoz csatolták. Az első világháború utáni békerendszerek alkotói még emlékeztek arra, hogy itt azért súlyos változás történt, s már – ez az egykorú szövegekben benne van – elvben elmondták, hogy a határon kívül rekedt magyar kisebbségnek nemzetiségi jogokat kell biztosítani. Létre is jött egy ilyen regionális, tehát egész Kelet-Közép-Európát átölelő kisebbségi jogi rendszer, amelyet a Népszövetség ellenőrzése alatt 1919 és 1924 között 16 ország aláírt. Alapvető követelménynek számított, tehát be kellett volna őket tartani. Nem volt tökéletes a rendszer, nem oldotta meg a kérdést, de valamit jelentett. A második világháború után azonban nemhogy jobbat csináltak volna, hanem még ezt is eltörölték. Az 1946–47-es párizsi békeszerződésben egyetlen szó sincs arról, hogy kisebbségi jogokat kell biztosítani a részben helyreállított országok határai között. A nemzeti kisebbségek nem kaptak jogokat. Sőt, a sztálini politika hatására azok az embertelen módszerek is meghonosodtak, amire korábban Európában nem került sor, tehát arra, hogy ősi földjéről kiűzzék, kitelepítsék az embereket, végtelen szenvedések árán. Magyarokat Szlovákiából, németeket Csehországból, Lengyelországból, mint hogyha ilyen úton meg lehetne oldani a nemzetiségi kérdést. Ezek embertelen módszerek, amelyek éppen úgy elfogadhatatlanok, mint a háborús felelősség kollektív érvényesítése, tehát az, hogy egy nemzet állítólag háborús bűnös vagy fasiszta nemzet. Ennél erkölcselenebb álláspontot, hogy egy védtelen nemzeti kisebbséget kollektíve kell felelőssé tenni, nehéz elképzelni.

Jelenleg tehát, tulajdonképpen annak ellenére, hogy vannak nemzetközi szervezetek, van ENSZ és annak vannak különböző jogi bizottságai, nincs igazán hatékony és érvényes kisebbségi charta, nemzetközi érvényű szabályozás.

Most, amikor Európa integrációja folyik az egyik oldalon, a másik oldalon pedig a Szovjetunió felbomlása után dezintegrációs, széthullási folyamat következett be, egy-egy nyugati, főleg francia politológus aggódva kiáltott föl, hogy hát mi lesz itt. Ha felbomlanak az országok keleten, akkor ez a vírus majd elhat nyugatra is. Mert ott sem oldódott meg minden, ott vannak a katalánok Spanyolországban, Korzika Franciaországban. Angliában azt mondta nekem nemrég egy felsőoktatási intézmény vezetője: itt – mosolyogva, ironikusan – talán a skótok is önálló államot akarnak, hiszen csak azért csatlakoztak Angliához, mert féltek Franciaországtól. De ki fél ma Franciaországtól? – kérdezte. Ki fél ma a Szovjetuniótól – kérdezhetjük –, ennél fogva Kelet-Közép-Európában is a nyomás alól felszabadulva mindazok a nemzeti mozgalmak eget és helyet kérnek maguknak, amelyek elnyomás alatt voltak. Innen a szlovák vagy horvát nemzeti mozgalmak, innen a szlovén függetlenségi törekvések.

Azt hiszem, hogy mégsem arról van szó, hogy a Kelet széthullik. Hiszen itt is nyilvánvalóan jelentkezik az integrációs törekvés. A lengyel, magyar, cseh és szlovák politika arra törekszik, hogy valahogy Európához csatlakozhassék, mert különben e népek Európa szélére sodródnak.

Mi köze mindennek nyelvünkhöz? Nagyon sok. Nézetem szerint ugyanis az európai integráció szükségképpen magával hozza azt, hogy el kell vetni azt a régi elképzelést, amely szerint egy állam teljesen szuverén, azon belül egyetlen nemzet uralkodik, s azt csinálja az ott élő állampolgárokkal, amit akar, mint valami privát állatkertben, ahol a tulajdonos dönti el, hogy mi legyen az öreg számmárral. Ez a fogalom idejétmúlt és egyre veszélyesebb. Konfliktusok és destabilizáció forrása. Ezt módosítani kell ahhoz, hogy Kelet-Közép-Európában végre nyugalom legyen.

Mit értek ezen? Azt, hogy a régi államokat nemcsak fent kell módosítani, korrigálni, mert különben nem tudunk az európai integrációba bekapcsolódni. Nem teljesen szuverén sem Anglia, sem Franciaország akkor, ha létrejön az európai integráció. Közös megegyezéssel valamit fel kell adni. Ha egy kelet-közép-európai országnak sikerül ebbe az integrációba bekapcsolódni, akkor nemcsak a gazdasági, infrastrukturális elemeket kell összeigazítani – hiszen egyfajta sín párnak és egyfajta elektromos áramnak kell lennie –, hanem politikai rendszerét is össze kell igazítani ezzel az új Európával. De nemcsak fent, hanem lent is. Tehát a megoldás útja az, hogy nem határokat, területet kell vitatni, hanem biztosítani kell a kollektív emberi jogokat minden nemzeti kisebbségnek. Enélkül, ilyen nemzetközi előírás nélkül nem lehet az európai integrációt megvalósítani. Mi ezt nagyon nyomatókusan érezzük, s nem véletlen, hogy éppen mi, magyarok érezzük első sorban. Mert minket érint a legsúlyosabban, a mi kezünk, lábunk nyúlik át a

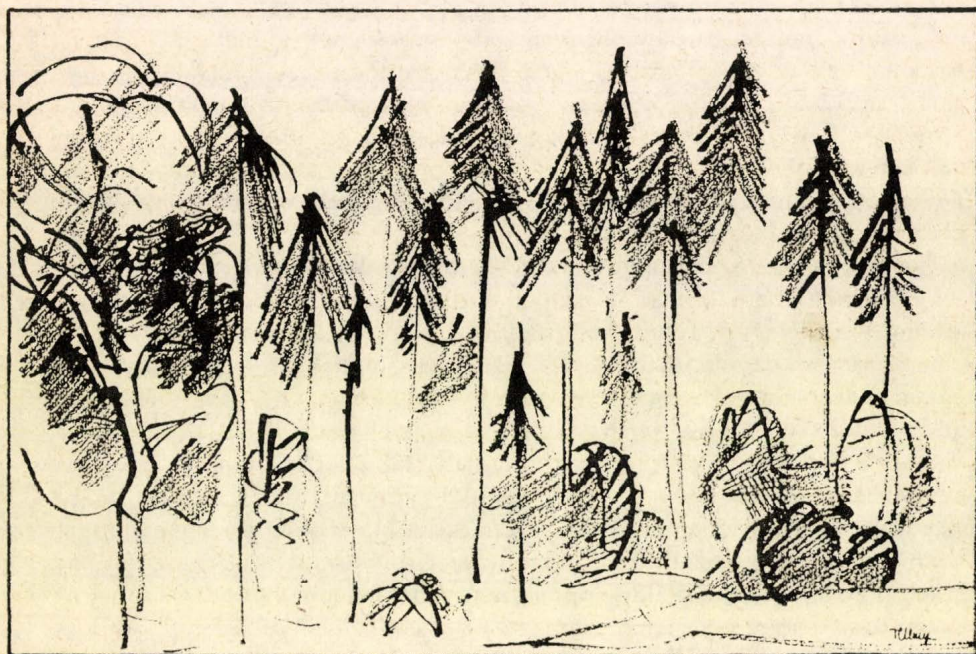
túlfoldalra. Abban a pillanatban, hogy ha egy ország, egy állam belenyugszik abba, hogy azok a nemzeti kisebbségek, amelyek a területén élnek, önálló kulturális, nyelvi kollektív jogokat kapjanak, mozgási szabadságot, a határok zártsága megszűnjék, az emberek között az információk szabadon áramoljanak egyik országból a másikba, egy-egy nemzeti kisebbség akadálytalanul érintkezhessenek nemzeti rokonaival a határon túl, abban a pillanatban sem ezeknek a nemzeti kisebbségeknek a léte, sem az illető állam biztonsága nincs veszélyben, s abban a pillanatban megszűnik az a destabilizáló tényező, ami itt Kelet-Közép-Európában fenyegetően mutatkozott és a továbbiak során a nyugalmat is veszélyeztetheti.

A baj az, hogy mind az ENSZ, mind pedig a legtöbb hatalom még mindig úgy gondolkozik, hogy az emberi jogokat meg kell ugyan adni, de ezek egyéni jogok. Tehát mindenkinek joga például Erdélyben elmenni a román iskolába, a magyarnak éppúgy, mint a románnak, elvégezni az egyetemet, mint egy románnak, és állásba menni, mint egy románnak. De akkor megszűnik magyarnak lenni. Tehát egyénileg nem lehet a nemzeti kisebbségek jogait megoldani, csak kollektíve, hiszen a nemzeti kisebbség az kollektív közösség. Hogy képzelhető az el, hogy egyéni jog alapján és egyéni pénzből a nemzeti kisebbség iskolát, vagy éppen egyetemet létesítsen magának, amire pedig egy nagyobb nemzeti kisebbségnek jogos igénye lehet. Ahhoz, hogy az egyéni emberi jogok érvényesülhessenek, hatékonyan tudjanak működni, ahhoz kollektív jogokat kell adni. Ez az, aminek az irányában kell az európai közösségnek fejlődnie. Az utóbbi évtizedekben valóban komoly tendenciák bukkantak fel abban az irányban, hogy ezeknek a nemzeti kisebbségeknek megfelelő kollektív jogokat kell biztosítani. Ezek nem a magyarok és szlovákok, nem magyarok és románok, nem a szerbek és horvátok ügye, ez összeurópai kérdés, amit csak összeurópai erőfeszítéssel lehet megoldani. Ebben az esetben a mi érdekünk egybeesik az európai integráció érdekeivel. Tehát ebben az irányban kell haladnunk.

Szerintem ez adja meg majd a biztosítékát annak, hogy az annyi csapással sújtott, annyi keserves szenvedést végigélt magyar nemzeti kisebbségek a határokon túl megtarthassák nemzeti nyelvüket, nemzeti öntudatukat, azt a biztonságérzést, amelytől meg akarták őket fosztani, és nyugodtan nézhessenek szembe a jövővel, velünk együtt. Őszintén remélem, hogy az európai integráció, amennyiben hozzá tudunk csatlakozni, magával fogja hozni egy olyan nemzetközi normarendszer feltételeinek kidolgozását és kötelezővé tételét, ami nélkül éppúgy nem lehet belépni az európai integrációba, mint ahogy nem lehet bemenni egy vendéglőbe ruhátlanul. Ahhoz, hogy valaki a civilizált Európában civilizált országnak számítson, civilizáltan kell viselkednie. Lehet, hogy egyes szomszédaink nem szeretik, ha ezt

követeljük. De higgyék el, nem jogtalanság, amit mi követelünk, ez nem területigény, hanem egész egyszerűen olyan emberi jog, ami mindenkinek kijár. Még a magyaroknak is. Nem hiszem, hogy ennél kevesebbet kellene követelnünk.

S ebben nem gyengének, hanem önérzetesnek és igazságosnak kell lennünk. Így leszünk saját nemzeti hagyományainkhoz hűek.



GÁL SÁNDOR

A béklyóba szorított anyanyelv

Egyik tanulmányában Fábry Zoltán ezt írja: „A nyelv az emberi létet jelenti: szabad, kötetlen lélegzést. A nyelv egy nép életének legfontosabb szerve: ideghálózata. Ha itt bénulás áll be, megérzi az egész szervezet. Népet csak nyelvében és nyelvével lehet felemelni, amiből logikusan következik, hogy nyelve megbénulásával ki is lehet semmizni. Nyelv nélkül nincs szellem, nincs erkölcs.”

Amikor a határokon kívülre kényszerített magyarság nyelvének helyzetéről, állapotáról készítenek tudósaink felméréseket, általában odáig jutnak el, hogy pontosan leírják a romlás tényeit. A mi tájainkon a Kassai Kazinczy Nyelvművelő Napokon – ma már inkább nyelvvédő napokat mondanék a nyelvművelő helyett –, valamikor a hetvenes évek második felében hangzott el az a nem nagyon szívderítő megállapítás, hogy a szlovákiai magyarság nyelvéből a középső, a köznyelvi réteg eltűnt, vagy eltűnőben van. Ez a megállapítás nagyjában-egészében a valós helyzetet tükrözi. Tény, bár számomra igen szomorú. Sőt, több, mint szomorú tény!

Mivel én sem nyelvész, sem tudós nem vagyok, csupán az anyanyelv alázatos közembere, a fenti megállapítást követően azon kezdtem töprengeni, hogy hogyan is történhetett meg ez a baleset; mármint a köznyelvi réteg elsinkófálása?! Boldogtalan diákkoromban – mert ilyen is van, ha az embert nyolcévesen háborús bűnössé nyilvánítják – azt tanultam, hogy ok nélkül semmi sem történik ezen a világon. Ha ez így van, akkor a nyelvpusztulásnak is meg kell hogy legyen a maga oka!

Közemberi igyekezetemben aztán az évek során a nyelvromlásra és nyelvvesztésre találtam is egy-két olyan magyarázatot, amely egyáltalán nem szívderítő, ám a baj gyökereit részben megmutatja. A hamari orvoslás lehetőségét azonban kevésbé. Hogy miért? Még 1977 januárjában írtam be naplómba a következőket: az elmúlt harminc év annyit rontott a nyelvünkön, hogy száz év sem lenne elegendő arra, hogy kigyógyuljon és felépüljön. Ez a bejegyzés ugyan kicsit túlzó, de akkori elkeseredettségemet jól tükrözi, mert volt okom a keserűségre.

A nyelvszegényítés okai csak részben a felépítményi tartományokban keresendők. Java részük – bármily furcsának is tűnik – a nagypolitikai és gazdaság bitangságok játékterén található. A mi nyelvromlásunk igazából a trianoni elbutulással vette kezdetét. Az erőszakkal összefércelt Csehszlovákiában – akkor még hozzánk tartozott Kárpátalja is –, több, mint egymillió

magyar népesség rekedt. Olyan körülmények között, amelyek ugyan az akkori európai mértékkel mérve demokratikusnak mondhatók, ám a valóságban Benes „csehoszlovakizmusának” – a csehszlovák nemzetállam megteremtésének – filozófiájára épültek.

Ez a filozófia és nemzetprogram azonban a huszas és a harmincas években a szlovákiai magyarság nyelvi tudatát legfeljebb csak megérintette, de különösebb roncslást nem okozott még. Ugyanis az ún. első köztársaság idején a Saint Germain-i egyezményt még úgy-ahogy betartották. Például a délszlovákiai kompakt magyar területekre „lehelyezett” cseh hivatalnokoknak magyar nyelvvizsgát kellett tenniük, vagyis a hivatalokban a kétnyelvűséget törvény biztosította. Nem úgy manapság! Működött a nemzetiségi iskolahálózat is, s ami még megjegyzendő: helyén maradt az az értelmiségi réteg – a magyar zsidóságot is ideszámítva –, amely a politikában, a gazdaságban s a kultúrában kellő súllyal védhette a köztársaságban élő kisebbségek általános és sajátos jogait.

Ami ebben az időben a csehszlovákiai magyarság egészének bomlasztásával kapcsolatban megtörtént, az a gazdaságpolitika oldaláról ért bennünket. Ismert tény – magam is több esetben írtam már róla –, hogy 1922-ben jóváhagyták és elindították a harminc évre tervezett földreform-törvényt. Ennek lényege és máig erő hatása, hogy a szintiszta szlovákiai magyar területekre hetvenöt falunagyságú cseh- és szlovák telepet ékeltek be. Mi kolóniáknak nevezzük mindmáig ezeket. Akkor, és később is még sokan könnyelműen úgy ítélték meg – komoly és tekintélyes történészek is –, hogy ez az erőszakosan beékelt településrendszer a szlovákiai „magyar tengerben” elvész. Ma már tudjuk, hogy ez az állítás történelmi tévedés. Ugyanis a Benes-féle földarabolási stratégia nem csak gazdasági, de nemzetiségi, s ezen belül nyelvi arányeltolódásokat is okozott az egész térségben. Ennek a folyamatnak valójában ma érezzük igazából minden káros következményét. Elég, ha csak arra utalok, hogy a korábban összefüggő magyar etnikum ennek következtében darabolódott föl, s keletkeztek szigetek, félszigetek, s létrejött egy igen jelentős nemzetiségi-nyelvi diaszpóra, ideértve a cseh területeket is, ahol ma mintegy húszezer magyar él az anyanyelvi művelődés szinte minden lehetőségétől elzárva.

A második világháborút követő évek, a jogfosztottság, a lakosságcsere, a deportáció, a reszlovakizációs egyéb atrocitások ugyancsak a Benes-i földarabolási stratégia elvei alapján zajlottak. 1945–48 között gyakorlatilag megfosztották a szlovákiai magyarságot az értelmiségétől; az intézményrendszere, gazdasági prosperitása, iskolahálózata megsemmisült. A magyar népesség – az imént említett „intézkedések” következtében egyharmadára csökkent. Az 1910-es népszámlálás egymillióس tömegéből 1952-re alig több,

mint 350 ezer maradt. Mintegy 200 ezer családfő írta alá a megalázó reszlovakizációs dekrétumot, s amikor 1949-ben lehetőség nyílt újjászervezni a magyar oktatási rendszert Szlovákiában, összesen 110 képesítéssel rendelkező magyar pedagógusunk volt. A felsorolt tények és adatok látszatra, hogy úgy mondja, nem „nyelv-közei” tartományok. A hétköznapi gyakorlatában azonban nagyon is meghatározó erővel bírtak és bírnak ma is. Mégpedig azért, mert magukban hordozzák a nyelvi leépülés, a nyelvvesztés és végső fokon a nyelvcseré kórokozóit. Azt is mondhatnám, hogy ez a politikai gammasugárzás rákosítja el a szlovákiai magyarság nyelvi tudatát.

Azt a nyelvi tudatot, amelynek romlására elsőként a bevezetőben már idézett Fábry Zoltán figyelmeztetett több, mint ötven évvel ezelőtt a Magyar Nap hasábjain. Fábry arról az elkésérítő élményéről számol be Cservenülve című írásában, amelyet egy utazása alkalmával tapasztalt Losoncon a vonaton: „A kislány a padon állva nézi az utasok mozgását – írja Fábry. Egyszerre csak megszólal: Nézd anyu, hogy ki van az cservenülve! ... A kislány egy feltűnően pirosra mázolt hölgyre mutatott.”

Fábry Zoltán a Cservenülve kapcsán – akkor, 1936-ban – a lehetséges veszedelmekre így figyelmeztetett: „Amikor egy nyelvből a legprimitívebb optikai érzékelés szavai, a színnevek tűnnek el, amikor egy ilyen fontos résen hatol be az idegen hatás, akkor ez a tény mindennél jobban jelzi a veszélyt, amely itt Szlovenszón a magyar nyelvet fenyegeti.”

Hadd állítsam Fábry akkori élménye mellé a magamét, vagy egyet a magaméi közül, napjainkból. Nemrégiben egy látogatás alkalmával a házban lévő kisfiútól, aki már óvodás, azt találtam kérdezni, hogy tanult-e már verset. A fiú büszkén válaszolta, hogy igen. És el is tudnád mondani? – kérdeztem tőle. A gyermek kihúzta magát, s már kezdte is, imígyen: „Kukuljenka, kde si bola ...” (Kakukkmadár, merre jártál ...)

A nagymama és a kifisú édesanya egyszerre fogott valamiféle magyarázkodásba, miszerint a magyar óvoda távol van, ezért nem jár oda a gyerekek. A helyzet, s a magyarázkodás a jelenkori csehszlovákiai magyar régióban hétköznapi esemény, hiszen a szlovákiai magyar gyermekeknek több, mint negyven százaléka nem magyar iskolába jár, nem az anyanyelvén tanul. S nem azért, mert nem tanulhatna, hanem azért, mert a szüleik a szlovák iskola mellett döntöttek.

A „cservenülve” és a „kukuljenka, kde si bola” között nem csak több, mint öt évtized kisebbségtörténelme feszül, hanem annak felderítetlensége és kimondatlansága is. Az a látszatra egyszerű kérdés, hogy egy közösség – esetünkben a szlovákiai magyarság – miként juthatott annak a belső emberi és nemzeti bomlásnak a stádiumába, amelyre az imént utaltam?! Miként

fordulhatott egy korábban biztonságosan működő történelmi és nemzeti – nyelvi tudat önmaga ellen olymértékben, hogy már a nagyszülők is helyeslően fogadják az unokák nyelvváltását?!

Ma látható már, hogy ami a harmincas évek derekán még csak veszélyként volt jelen a csehszlovákiai magyarság között, azóta olyan roncsoló erővé fejlődött – mert azzá fejlesztették! –, amely ezt a közösséget létezésében fenyegeti. Amikor az ember nap, mint nap azt tapasztalja, hogy már a paraszti közösségen belül is általánossá vált az a szemlélet, hogy a magyar óvoda, a magyar iskola – ezzel együtt a magyar nyelv – nem ad elegendő jövőbiztosítékot a felnövő nemzedék számára, akkor már nem egy másik nyelv elsajátításáról van szó, hanem egy népcsoport tudatzavaráról, az önmagába vetett hit elvesztéséről. Olyan belső szellemi erőzióról, amely a teljes asszimilációhoz vezethet el, ha nem vetünk elébe gátat.

Természetesen nem az a hiba, hogy egy magyar kisgyerek tudja a „Kukuljenka, kde si bola . . .” kezdetű szlovák népdalt, hanem az, ha a sajátját nem ismerheti meg az előbbi miatt. S ennek logikus folyamata, hogy kiesik abból a hagyománykörből és abból a közösségből is, amely évszázadokon át összetartotta ezt a népet. S történik mindez a szülők szándéka szerint, a szülőknek azon „hitével”, hogy gyermekük így majd könnyebben boldogul. Arról azonban megfélekeznek, hogy a gyermek – gyermekük – elsősorban nem nyelvet tanul, hanem nyelvet veszít. Elveszíti – amiként Sütő András írja – az Édesanya Nyelvet. E veszteség nyomán – egy másik nyelv közegeben – nem új kultúrával gyarapodik, hanem kiesik a sajátjából.

Amíg ezt csupán a városokba felkerült, s ott diaszpórában élő magyarok egyes rétegeinél tapasztaltam, a helyzet realitását a kényszerűség egyik következményeként vettem tudomásul. Mert a városokban gyakorta hiányzik a magyar óvoda – magyar bölcsőde nincs is –, s a magyar iskola közele. Most azonban ez a veszedelem a falusi közösségeket is elérte, és amiként a példa mutatja, a hétköznapi gyakorlatként élük meg. Vagyis a rontás az utolsó védőbástyáinkat omlasztja immár: anyanyelvünket őrző falvaink közösségét. Fábry Zoltánnak a Res poeticában megfogalmazott figyelmeztetése döbben elé 1959-ből: „A magyar nyelv itteni sorsa – akár csak tegnapi általános történelmi sorsa – a magyar faluval áll, vagy bukik”. Ha ezt elveszítjük, teszem hozzá most már a magam tapasztalatát, nincs tovább. Robert Nelde – azidőben a brüsszeli Többsz nyelvűségkutató Intézet igazgatója – egy 1986-os interjúban ezzel kapcsolatban kimértebben, s tárgyilagosabban szemlélve a helyzetet, a következőket állapította meg: „A nyelv a nemzetiség megnyilvánulásainak – kultúra, szokások, viselkedésformák – legfőbb közvetítője, ha elhal, a kisebbségnek nincs esélye a fenn-

maradásra." Ha a szlovákiai magyar falu feladja nyelvét, hagyományait, rövidesen átrajzolhatják Szlovákia etnikai térképét.

A feldarabolási stratégia második nagy akciója, a híresnevezetes Kassai Kormányprogramban fogalmazódott meg, amely a már említett atrocitások és a kollektív bűnösség mellett a félelemkeltés fegyverét is bevetette ellenünk. Ennek alaptétele: magyarnak lenni, magyarul beszélni bűn. De úgy bűn, hogy e népcsoport fizikai létezését sem veszik tudomásul. A háborút követő első törvényerejű rendelet csak 1956-ban tesz említést a csehszlovákiai magyarságról. Bár már működnek a magyar iskolák, a reszlovakizált magyarok gyermekei ezeket nem látogathatják; számukra kötelező – egészen a hatvanas évek elejéig – a szlovák nyelvű oktatás. Jelentős, többzetes gyermektömegről van szó! Ez volt – ez lett – az az első nemzedék, amely a következőkben, utódaikban zömmel nyelvet váltott és asszimilálódott. Ugyanakkor – az ötvenes évek elején – nálunk is megindult a szövetkezetesítés és vele párhuzamosan Délszlovákia iparosítása. Ez utóbbi a falvainkban felszabadult munkaerőfelesleget – s ez tetemes volt! – óriási gyorsasággal szívta el. Az ezidőben városokba került magyarok nyelvi leépülése itt és ekkor kezdődött, s folytatódik mindmáig. Az ipartelepítés pedig szinte mindenütt – városokról van szó – a népesség nemzetiségi arányváltását eredményezte, s ma már Szlovákiában magyar többségű, magyar kultúrájú város alig akad. Példának elég a mai Kassát említeni.

A már eddig elsorolt politikai és gazdasági ráhatások mellett a nyelvvesztésnek, nyelvszegényítésnek akad más vonulata is, s ez nem kevésbé veszélyes az előbbieknél. Ezek közé tartozik az ország felsőoktatási intézményeinek egynyelvűsége. Ha egy magyar fiatal jogász, mérnök, vagy orvos akar lenni, majdani hivatását csupán szlovák nyelven – elvértve csehül – sajátíthatja csak el. Ez nem is volna különösebb baj. Az igazi veszedelem abban rejlik, hogy ügyvédként, mérnökként is csak ezen a nyelven – szlovákul – érvényesülhet. Az szinte már csak mellékkérdés, hogy az adott tudományág szakterminológiáját magyarul nem ismeri. De – gondoljuk csak el – milyen lehet az anyanyelvi kultúrája annak – tisztelet a kevés kivételnek – aki munkahelyén naponta, s éveken keresztül nyolc-tíz órán át idegen nyelven kénytelen érintkezni környezetével?! Gyárakban, üzemekben, kórházakban, bíróságokon . . . Csoda-e, ha az ilyen körülmények között a szlovákiai magyarság nyelve – ahogy Géczi Lajos/egy tanulmányának címében összesűrítette – a „konyhába szorult”? Csoda-e hát, ha azt mondom, hogy a szlovákiai magyar értelmiség jelentős részének a nyelve nem a magyar, hanem a szlovák. Tudathasadásos állapot.

Ami némileg ellensúlyozza ezt a folyamatot, azt a szlovákiai magyar oktatási hálózatban lehetne megjelölni. Csakhát itt is több a gond, mint az

öröm s az eredmény. Ugyanis a szlovák nemzetállam megteremtőinek hívei pontosan tudják, hogy az anyanyelvi oktatás a nemzeti kisebbség megmaradásának alfája és omegája. Meg is tesznek és meg is tettek mindent ennek elsorvasztására. Az ötvenes években újjászervezték, s a hatvanas évek derekára már hatékonyan működő magyar oktatási hálózatot a hatvanas évek második felére már túl jónak találták. Ezért a hetvenes évek elején hozzáláttak a kisiskolák integrációjához. Ennek a politikai döntésnek a következtében több, mint 240 magyar kisiskolát számoltak fel, s nem sokkal később, 1984-ben már paragrafálták azt a törvénytervezetet, amely lényegében megszüntette volna a magyar nyelvű oktatást. Ennek elfogadását akkor, nem kis áldozatok árán, sikerült megakadályoznunk. Az ún. „bársonyos forradalmat” követően elfogadott csinos nyelvtörvény – amelynek lényegét a mi kvázidemokratikus rendszerünkben készülő alkotmánytervezet is tartalmazza – az elmondottak ismeretében egyáltalán nem újdonság a mi számunkra, hanem egyenes következménye annak az elnemzetlenítési politikának, amelyet Csehszlovákia történelme során eddig még minden kormányzat – demokratikus, totalitárius – egyként és lelkesen támogatott . . .

Csoda-e hát mindezek után, ha a csehszlovákiai magyarság nyelvi devalválódása ilyen méreteket öltött?! Inkább azt kéne csodának neveznem, hogy még megvan, s hogy reménykedhetünk felemelkedésében!

És ennek az egésznek az ad abszurditást, hogy az, ami anyanyelvünkkel történik, nem látható, mert a szlovákiai magyarok kulturális életében, a sajtóban, az irodalomban nem a hétköznapi szlovákiai magyar nyelve jelenik meg. Így a külső szemlélő az anyanyelv béklyóba-szorítottságával nem is találkozhat.

Vannak nálunk szerencsésebb nemzetek, amelyeknek az anyanyelvről, az anyanyelvi jussról, annak csodájáról, csodálatos szépségéről, szükségességéről, de főleg védelméről nem kell soha úgy gondolkodniuk, mint nekünk. Az pedig, hogy küzdeni kelljen érte, mint létezésük egyik legfőbb és meghatározó attribútumáért, szinte nevetségesnek tűnő paradoxon. Ezzel szemben a mi hétköznapi gondjaink – az anyanyelveik – változatlanul megmaradnak. S ha nem vigyázunk erre a kincse, megtörténhet, hogy a kakukk egy nyelven számlálja majd az időt . . . De kinek?



SERFŐZŐ SIMON

Továbbélésünk föltétele a nyelv

Szó- és írásbeli felkérés biztatott arra, hogy egy tanácskozás – a Kazinczy Ferenc Társaság által szervezett II. Abaúji Szabadegyetem – keretében az anyanyelv és a költészet kapcsolatáról fejteném ki gondolataimat; esetleg saját verseimet fölhozva példának. Ha az előbbire vállalkoztam is, az utóbbit elhárítottam magamtól. Annyit voltam hajlandó csupán megengedni magamnak, hogy a dolgomat megkönnyítendő, a gondolatsor elindítására egyik versprózám idevágó sorát fölidézzem: „Szó csak annyi volt a számban, amennyivel a tehenekre kiabáltam”.

A vers születésének idején tizenkét-tizenhárom éves koromat próbáltam föleleveníteni ezzel a sorral. S azt megfogalmazni azután, hogy hiába silabizáltam a véletlenül kezembe került újságkalendárium versek sorait, nem beszélve azokról a költeményekről, amelyek a tankönyvemben szerepeltek – kötelező olvasmány voltak taszító hatása eleve megnehezítette befogadásukat – alig értettem, fogtam föl belőlük valamit. Főleg a régi magyar költészet reprezentánsai: Janus Pannónius, Zrínyi, Balassi költészetével nem tudtam mit kezdeni. Szavakat olvastam, amelyek közül nagyon sokat nem értettem, nem tudtam mit jelentenek. S a számomra értelme-nincs szavak megközelíthetlenné tették a verseket.

Abban a falutól távoli, szántóföldszagú, tarlós, gyalogdűlős, boglyás, kazlas, szárkúpos tanyai környezetben, ahol gyerekkorom futkosott valamikor, nem tudom volt-e száz-kétszáz szó, ami megfordult a számban, amivel a szüleim érintkeztek velem, egymással. Legtöbbje ezeknek is csak ide, ebbe a paraszti világba kötődött, tárgyakat neveztek meg, munkára szólítottak, földre, állatokra vonatkoztak, jószágokat hívó, azokra kiabáló szavak voltak.

Tudtam, hogy mi a ház, ól, istálló, fészer, kóter, mi az udvar, kert, kapu, kerítés, azután mi a föld, sár, por, szél, melyik a búza, zab, kukorica. Ismertem a szerszámokat: ekét, ekekapát, fogacsot, töretőt, gereblyét, ásót, szárvágót, kaszát, tokmányt. De például a kocsiról sokáig nem tudtam, hogy annak szekér az igazi neve. Mi csak kocsinak mondtuk otthon. Az ösvény, csapás szavakat se ejtettem ki soha, csak utat ismertem, s esetleg a dűlőt.

Sokáig nem tudtam mit jelent a kikelet, mi a hír, a gyakorta, a felbuzdul. Balassi Bálint: Egy katonaének című verséből valók ezek a számomra akkoriban teljesen idegen, sohasem hallott szavak. S idézhetem belőle a

többit: holott, végek, lobogó, kópiát, roppant (két jelentése is van), sík, strázsza, nyugszik, emberség, példa, szép tisztesség (tisztetésűről hallottam csak), vagyon (két jelentésű ez is), azután: lese, hívség, multságok, örvendeznek, méltón, szerteszerint.

Ahhoz, hogy én ezt a verset akkoriban megértsem, esetleg meg is szeressem, ismernem kellett volna a benne előforduló szavak értelmét, jelentését.

Csakhogy honnan ismertem volna? Szüleim a munkával, tennivalóikkal voltak elfoglalva, nem énvelem, nem azzal, hogy tanítsanak, beszéljenek hozzám, velem. az előbbieken felsorolt szavak többsége ráadásul régies, nem forog közszájon. Másik része is inkább az irodalmi nyelvben használatos. Az a kevés pedig, csak a szűk környezetre vonatkozó, csak az idevalósi élethez kapcsoló szó, amit otthon a családban használtunk, kizárta, hogy a versek megérintsenek, megszeressem az irodalmat. Legalábbis akkoriban.

De nemcsak a régebbi korok költőihöz nem sikerült közel kerülnöm, ugyanúgy nem sikerült a későbbiekhez sem: Kazinczyhoz, Csokonaihoz, Vajdához, Reviczkyhez, (kivételet volt Petőfi, s talán még Arany János). Ami nem is egyedül a szavak jelentésének nem ismeretén múlt, hanem azon is, hogy nem voltam elég nyitott, fogékony a képes beszéd befogadására. Arra, hogy a képes beszédet, a költői képet érzéklni, értelmezni tudjam. Újra Balassi Bálint verséből véve a példát: a vitézségből formát adni, széllal járni jelentése képszerűen megjelenjen előttem. Akárcsak az, hogy a vitézeknek a nagy széles mező, az szép liget, erdő sétáló palotájuk.

Benne kellett volna élnem egy olyan közösségben, ahonnan mint madárarajok a fákról, naponta énekek szállnak föl, s a mesemondás mindennapos. A mesék, népdalok láttató, látomásos képei meglódították volna a képzeletem. Hogy ismertem és beszéltem is volna azt a nyelvet.

Az ötvenes, hatvanas években, amikor a felcserepedésem, serdülőkorem ideje esik, a paraszti tradíciók még csaknem élő-elevenek voltak, nem verettek szét, mint a városi gyéresebb hagyományok, s az azokat ébren tartó dalárdák, színjátszókörök, műkedvelő kisközösségek. A falu még ellenállt, tartotta magát.

Mégis az országban már kiterjedt szigetek, csaknem összefüggő sziget-csoportok alakultak ki, mint az én szülőfalum körül is, ahol a népi kultúra már bomlóban volt. Régebről kezdődően.

Móricz Zsigmond, Nagy Lajos, Veres Péter, Illyés Gyula munkáiból ismeretes, milyen okok indították el ezt a folyamatot, mi volt az oka a falusi, paraszti alja sorban élő fiatalok, a fölfelé törekvő fiatalabb korosztályok elvágyódásának, városok felé igyekezetének. Még ha ott csak cseléd, s altiszti munka várta is őket. Az is többet ért, biztonságosabb megélhetést

nyújtott, mint az otthoni napszámos, summás élet. Szabó Zoltán, Kovács Imre, Féja Géza szociográfiai látlete, ha lehet, még a szépirodalmi megközelítéseknél is mélyebbre hatoló volt, tényszerűségénél fogva lázítóbb erejű. A falujukba visszakerülők vagy csak hazalátogatók a városokból a „lesüllyedt kultúrát” szállították. A népszínművek, műdalok felszínessége, olcsósága, nem egyszer ordenárisága végezte a maga áldásos munkáját.

A nyelvromlás, hagyományaink erodálásának folyamata azóta sem állt meg. Sőt az elmúlt orosz-fennhatóságú évek, évtizedek alatt tovább romlott a helyzet, s romlik azóta is folyamatosan. A kommersz, a rádióból, tévéből áradó silányság elfojtja érzékenységünket a szépre, nemesre. A rendszer-váltás utáni nyugalom felé fordulásunk sem enyhített a kultúrára nehezedő nyomáson. Sőt még inkább súlyosbodott. Az amerikanizációs hatás szinte kivédhetetlennek tűnik. Rafinált erőszakossága ellen, amivel sajátosságaink kioltására törekszik, alig tudunk védekezni. Hiszen eszközeiben kifinomultabb, mint volt a keleti.

Éppen ezért veszélyesebb is.

Mindennapjainkban tele vagyunk hajszoltságunk izgalmával, fülünk a tömegkommunikációs eszközök hangjával, szemünk villózó képeivel. Nincs nyugalomunk, időnk magunkra és magunkba figyelni. Kiszolgáltatottak vagyunk előregyártott nagyipari szokványoknak, idényjellegű híreknek, divatos értesüléseknek. Amelyek befolyásolják, irányítják viselkedésünket, gondolkodásunkat. Megtizedelik szókinszünket: kirotálódznak a finomabb szavak, érzések. A darabosabbak maradnak fenn. Szürke, szegényes, eldurvuló világ felé sodródunk, szánkban megdagogósodó szavakkal, keverék nyelvvél.

A tévék, rádiók nem élőbeszédre, olvasásra ösztönöznek. Számunkra kimosott, átprogramozott agyak kellene, hogy önmagukat ránkényszeríthessék. Új analfabétizmus fenyeget. A képes, tiszta, érzékletes nyelv helyett a szövegelés, semmitmondó hadarás terjed. A megemelt nyelv, fentebb stíl kiveszőben. Mintha az irodalom is követni akarná elszürkülésével nyelvünk általános ellaposodását. Lehet ez divat is, a fennköltség, választékosság elutasításának divatja. A metaforikus nyelvről a hideg fogalmi nyelvre való áttérés figyelhető meg.

Valószínűleg összefüggésben azzal, hogy az irodalmi műfajok erős változáson mennek keresztül. A hagyományos lírai, epikai, drámai alkotások között megszűnőben a merev határ. Aminek eltüntetésére, föllazítására mindig is történtek kísérletek (lásd Petőfi), de talán sohasem olyan hévvel, elszántsággal, mint manapság. Esszészerű elemek kerülnek bele a regényekbe, líra keveredik a drámába, terjed a monodráma, eposzi méreteket ölt a

vers, vers-prózák, próza-versek jönnek létre. Egymás házatájára járnak át a különböző műnemek, s hoznak létre új alakzatokat.

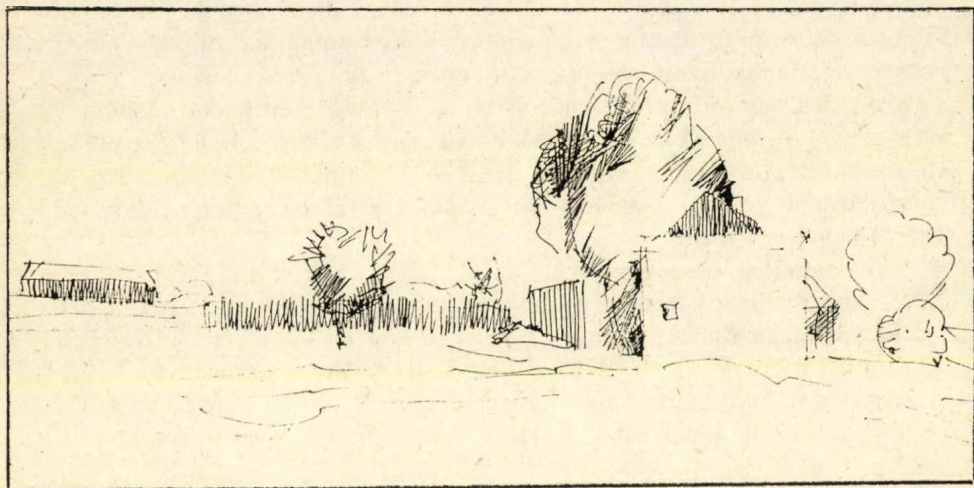
S a művek, a régivágásúak is, egyre magányosabbak, magukba roskadóbbak. Egyre kevesebb olvasóval számolhatnak. Tétováságukat növeli, hogy politikai pikantériáját elveszítette mára az irodalom. Abban azonban nem hiszek, hogy emiatt csak önmagával kellene foglalkoznia, csak tiszta esztétikai értékek létrehozására törekednie. A valóság tükröztetése, a bajok fölfedése, a veszélyekre figyelmeztetés mindenkor feladata volt és lesz is az irodalomnak.

A könyvek iránti érdeklődés csökkenése, az irodalom jelenleg tapasztalható funkciózavara nem csupán a politikai utalások elmaradása miatt tapasztalható. Az olvasáshoz idő kell, kellene, s igény is persze. Azonban ingerszegény, beszédről leszoktatott, nyelvemlékeinket, a nyelvet, népdalainkat felejtő, alig ismerő környezetből hiába várunk új olvasókat. Számukra megközelíthetetlen az irodalom. Mint ahogy jóideig számomra is az volt.

Vajon akik mostanság járnak iskolába, s olvassák Balassit, Berzsenyit, ők mit tudnak abból feldolgozni magukban? Azok aki tévén, videón nőnek föl, s teszteket töltenek ki, mit tudnak kezdeni a verssel? A verssel, amely sűrítmény, a nyelv legtömörebb formája, legmagasabb szintű alakzata.

A magyarság továbbélésének föltétele, hogy megőrzi, meg tudja tartani nyelvét. Hiszen csak általa tudunk igazán örülni, szeretni; biztonságban: itthon érezni magunkat. A nyelv által tudunk megmaradni odavalósínak, ahová születünk: utcázúgokba, dombaljakra, faluszélekre.

Általa tudunk megmaradni magvarnak.



SZATHMÁRI ISTVÁN

A magyar nyelv tudatosodásának útja a Halotti Beszédtől a felvilágosodás kezdetéig

Tisztelt Megjelentek!
Hölgyeim és Uraim!

1. Mindenekelőtt engedtessek meg egy szubjektív megjegyzés. Készséggel vállalkoztam erre az előadásra. Vallom ugyanis, hogy identitástudatunk, sőt ki merem mondani: nemzeti önérzetünk visszanyeréséhez elengedhetetlen szükség van történelmi múltunk igaz megismerésére, benne annak a feltárására is, hogy milyen hatásokra, hogyan tudatosodott elődeinkben magyar nyelvűségük, és hogy mindez mit jelentett anyanyelvünk teljes kiművelését illetően.

Annak meg külön is örülök, hogy a kedves érdeklődőkkel nem Budapesten, még csak nem is Miskolcon, hanem itt Abaújban találkozhatunk, azon a vidéken, amelyik – többek között – a Károli-bibliát, Kazinczy Ferencet és azt a sok névtelen lelkészt, tanítót adta a magyarságnak, akik éppen nyelvünk teljes kiműveléséért küzdöttek századokon át.

2. Induljunk ki az előadás címéből. „A magyar nyelv tudatosodásának útja a Halotti Beszédtől a felvilágosodás kezdetéig”. Bárczi Géza joggal írta, „a tagolt, hajlékony emberi nyelv az emberiség legnagyobb vívmánya . . . , olyan eszköz, amelyet sohasem tudunk nélkülözni . . . s „a nyelv – teszi hozzá – mindenki számára elsősorban az anyanyelv”. (MNyÉ. 5.) Az anyanyelv tehát nem „egy” nyelv a sok közül, mert ennek révén vesszük birtokba a világot, ez – mivel, mint egy B. L. Whorf nevű amerikai antropológus mondta: „mindnyájan anyanyelvünk foglyai vagyunk” – szinte gondolataink megformálását is megszabja. Ezért vallott így Kosztolányi: „Az a tény, hogy anyanyelvem magyar, és magyarul beszélek, gondolkozom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható.”

Nos, a műveltség viszonylagos alacsony fokán – mondjuk, nálunk a honfoglalás után – a nyelv természetes valami, mint pl. az éltető levegő, amivel nem szükséges különösebben foglalkozni. De amint különböző (politikai, társadalmi, gazdasági stb.) okok folytán magasabb műveltség kívántatik – nálunk pl. Szent István korában és utána –, ezt a nyelvnek ki kell szolgálnia, egészen addig, hogy később a szépirodalomnak, a tudományoknak stb. is méltó eszköze lehessen. Ezért – röviden szólva – az illető nyelvet mintegy fel kell fedezni, meg kell ismerni, szótárak és nyelvtanok stb. segít-

ségével le kell írni, sőt minden tekintetben kiművelni és közben természet-szerűleg meg is kell tanítani, elsősorban a mindenkori ifjúságnak. Valójában ez a folyamat a nyelv tudatosodásának az útja.

Egyébként A magyar nyelv értelmező szótára így határozza meg a „tudat”-ot a filozófiára vonatkoztatva: „Az agynak az a legmagasabb rendű képessége, mellyel az anyagi világot, a létet visszatükrözi, ezekhez való viszonyát meghatározza, fogalmakat alkot, s ezekkel gondolkodik, ítél”. A tudományokra vonatkozólag pedig így: „E képesség révén megszerzett és egymással rendszert alkotó képzetek, fogalmak, érzelmi és akaratí élmények összessége.” Végül a „tudatos” annyit jelent, hogy „olyan (személy), akinek tudata van, illetőleg olyan (jelenség, cselekvés, magatartás), amely a tudaton alapszik, ill. amely világosan a tudatban van.”

Ezúttal tehát röviden azt kell vizsgálalnunk, hogy a középkorban s azt követően mely területeken s hogyan szaporodtak, halmozódtak fel a nyelvünkkel kapcsolatos ismeretek, hogyan álltak össze rendszerré, és végül mennyire tudatosan képviselték ezeket a gyakorlatban a különböző szintű szakemberek, a művelt és a kevésbé művelt beszélők.

3. A nyelvi tudatosodás útján az első fontos állomás a XVI. század és benne a reformáció lesz. De azért a csírák már ott vannak a középkorban.

Ismeretes, hogy Szent István forradalminak mondható változást hozott a magyarság életében. Többek között azzal, hogy Magyarországot a katolikus egyházhoz, és ezzel a latin írásbeliséghez, továbbá műveltséghez, valamint az európai országokhoz kapcsolta. A mi jelenlegi szempontunkból különösen a latin hatásáról, mégpedig kettős: pozitív és negatív hatásáról kell szólnunk. Egyfelől a latinul írott szövegek (oklevelek, törvények, majd krónikák, illetőleg imádságok és más egyházi szövegek) mintát szolgáltatottak, a hamar meginduló fordítások (különösen a kódexfordítások) pedig jó előiskolát jelentettek fordítóinknak, ill. nyelvünknek. A fordítóknak ugyanis kifejlődött bizonyos hajlam egyes latin mondatszerkesztési módok (pl. a körmondat stb.), továbbá stilisztikai alakzatok (pl. felsorolás, részletezés, fokozás, paralelizmus, ellentét stb.) iránt. Másfelől azonban mindez sok ún. latinizmussal járt, és gyakran nehézkes, terjengős, magyartalan, sőt érthetetlen szöveget eredményezett. Ezenkívül a latin – a maga kétségtelen tekintélyével – hosszú századokra ránehezedett a magyar nyelvre, egyáltalán nem volt könnyű ilyen irányú hatásától megszabadulni. ezt érzékelteti Mátyás bolond diákja Ady emlékeztető versében:

„Diák, írd magyar éneket,
Diák, a Földön Dante is élt.”
Kacagott, Kacagott a diák.

Latin ütemben szállt a dal,
Nem magyarul, sohse magyarul.
Vergődött, vergődött a diák.

Lelkében Petrarca dalolt
S keltek újféle magyar zenék.
Álmodott, álmodott a diák.

De néha, titkos éjeken
Írt s eltépte, ha magyarul írt.
Zokogott, zokogott a diák.

Közben azért a nyelvünk természetesen élte a maga életét: ki-ki a saját nyelvjárásában beszélt, ill. ha írástudó volt, úgy írt. Nem véletlenül osztályozzuk pl. a kódexeket fő nyelvjárási sajátságuk szerint *ő-ző, ě-ző, í-ző, ü-ző* stb. munkákat említve. Igaz, Galeotto Marzio, Mátyás király művelt humanistája azt írta királyáról szóló latin nyelvű művében, hogy Magyarországon – nyilván az olasz körülményekhez viszonyítva – egyrészt a nemesek és a közrendűek, másrészt a középén és a szélén lakók majdnem egyformán beszélnek, vagyis nálunk nincsenek nagy tájnyelvi különbségek.

Még tovább menve: ezekben a századokban már a nyelvi normarendszer, az irodalmi nyelv kialakulásának az első jeleivel is találkozunk. Az oklevelezés folytán a helyesírásban: pl. egyes hangok jelölésére 3-4-5 jel helyett 2 vagy 1 válik általános használatúvá, továbbá a hangtan területén: pl. az *í-zésnek* a kikövetkeztethetőnél kevesebb nyoma van kódexeinkben stb. Aztán egyes vélemények szerint a királyi udvar körül, különösen Mátyás korában kialakulóban volt egy udvari kancelláriai kiegyenlítődöttebb írott és beszélt nyelv. Mások szerint Buda és Pest környéke – mivel a különböző nyelvjárások találkozásánál fekszik – valamilyen egységesítő szerepet tölthetett be.

Végül nem feledkezhetünk meg a következőkről: latin nyomon ugyan, mégis önállósodva szárba, szökken a szépirodalom is, olyan tolmácsolatokat, s ugyanakkor kiváló műveket produkálva, mint a XII. sz. végén a Halotti Beszéd, a XIII. sz. utolsó évtizedében az Ómagyar Mária-siralom és 1526 táján a Karthauzi Névtelen műve. Joggal írta Benkő Loránd elsősorban az előző kettőről: „E szövegekben olyan nyelvi műveltség képe bontakozik ki – még ha az alkotóknak szűk és a felhasználóknak sem túlságosan tág körére kell is mindezt értenünk –, amelynek fennköltisége, a tartalom és a forma egységében megnyilvánuló igényessége, szépsége nemcsak saját korában kelthette föl az elérni kívánt hatást, hanem amely ... megkapja,

lebilincseli a ma nyelvet, stílust értő magyarját is.” (Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei. Bp., 1980. 383.)

4. Mint jeleztem, és mint mindnyájan tudjuk, az anyanyelvi tudat széles körű kiépítésének érdekében történelmünk során először a XVI. sz. és benne a reformáció tett nagyon sokat. Lássuk röviden a reformáció történeti hátterét, és mutassunk rá, milyen eszközöket használt fel ez a mozgalom éppen az anyanyelvi tudatosodás érdekében.

A sok tekintetben egyéni sajátosságokat felmutató magyar reformáció rohamos hódításának, valóságos tömegmozgalommá válásának több oka volt. Mindenekelőtt a Mohács utáni katasztrofális állapotok, a nemzetet fenyegető pusztulás. Aztán az a körülmény, hogy a reformáció – magába olvasztva a humanista hagyományokat is – szabadabb légkört és az emberhez közelebb álló vallási, erkölcsi és életfelfogást hozott. Továbbá az, hogy a magyar reformáció mindig közel állt a néphez, sokkal közelebb, mint pl. a lutheri irány akár a legprogresszívebb időszakában. Végül pedig az igazi ok az volt, hogy tudva, tudatlanul vagy csak sejtve a reformáció a parasztság harcát jelentette az örökös jobbágyság és a főurak ellen.

Mindehhez járultak azok az eszközök, amelyekkel a reformátorok, a prédikátorok el akarták érni céljaikat, s amelyek közvetlen segítői voltak a nyelvi egységesülésnek, a nyelvi tudatosodásnak is.

a) A reformáció – a magyarországi humanista hagyományokat is folytatva – kezdettől fogva a nép nyelvén szólt a néphez: az istentiszteletet magyar nyelvűvé tette; a bibliát, a zsoltárokat s a legfontosabb egyházi tárgyú munkákat lefordította, s ennek érdekében, illetőleg eközben a fordítók hozzáálltak nyelvünk helyesírásának és jelenségeinek a rendszerbe foglalásához és bizonyos mérvű szabályozásához. A vezető reformátorok egyébként koruk legműveltebb emberei voltak, Európa leghíresebb egytemeit látogatták, de itthon is belőlük kerültek ki a professzorok, írók, tudósok, a magyar művelődés irányítói.

Sylvester János, Dévai Bíró Mátyás, Szenczi Molnár Albert (és közben Heltai Gáspár, valamint Károli Gáspár), Geleji Katona István, Komáromi Csipkés György, Kövesdi Pál, Tótfalusi Kis Miklós és Tsétsi János idevágó munkásságát Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk című könyvemben (Bp., 1968.) részletesen tárgyaltam, elemeztem. Ezúttal csupán Szenczi Molnár életművére utalok összefoglalásszerűen. Elsőként felméri és rendszerezi nyelvünket a maga egészében: szó- és kifejezőképesletét szótárakban, hang-, alak- és mondattani, valamint helyesírási jelenségeit grammatikájában. Ezenkívül megjelenteti költői ihletettséggű zsoltároskönyvét, „megjobbítja” a Károli-bibliát, új filozófiai-teológiai szaknyelvet hoz létre

Kálvin Institutio-jának magyar nyelvű kiadásában, és számos vallási tárgyú munkát fordít és ír.

b) A reformáció hathatós eszközként használta fel az iskolázást. A prédikátorok és az egyház kezdeményezésére számos új iskola nyílt, elsősorban az írás, olvasás és az elemi ismeretek anyanyelven való elsajátíttatására. A XVI. században számon tartott szinte másfélszáz iskola négyötöde a reformáció valamelyik irányzatának köszönhetette létrejöttét. A protestánsok gazdag patrónusaik segítségével – mint pl. a Perényiek, a Nádasdiak, az Enyingi Török család (a XVI. században a megszűnt királyi udvar művelődésirányító szerepét több tekintetben a főúri udvarok veszik át; vö. Horváth János: *A reformáció jegyében*. Bp., 1953.) – magasabb fokú iskolákat, kollégiumokat is alapítottak, amelyeknek nagy szerep jutott a nyelvi kiegyenlítő és normalizálódás intenzív megindításában is. Ekkor váltak híres iskolavárosokká és valóságos kulturális központokká Sárospatak, Debrecen, Pápa; Erdélyben: Gyulafehérvár, Nagyenyed, Kolozsvár stb. A protestáns diákok közül sokan folytatták tanulmányaikat külföldi egyetemeken. Az országos hírű kollégiumok mellett azonban jelentős számú iskolájuk volt a protestánsoknak a városokban, a mezővárosokban. A kollégiumok mint anyaiskolák sok kisebb, ún. partikulát létesítettek, melyek aztán az ő irányításukkal, támogatásukkal működtek, és újabb melegegyéi lettek az anyanyelvi műveltség terjesztésének.

c) Az iskolákon kívül a könyvnyomtatás a reformáció másik hathatós eszköze. Nálunk is, mint Európa-szerte a protestantizmus azonnal felismerte a nyomtatott betű szerepét, s a nyomdák egész sorát állította fel. A XVI. században ismert húsz nyomdából a nagyszombati kivételével mind protestáns alapítású volt. A század utolsó három évtizedében a magyar nyelvű kiadványok száma majdnem megnégyszereződött, a latin nyelvűeké is emelkedett 25%-kal. (L.: Molnár József: *A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására a XVI. században 1527–1576 között*. Bp., 1963.; Gulyás Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp., 1929.) A könyvnyomtatás révén a következő tényezők segítették az anyanyelvi tudatosodást nagyban előmozdító nyelvi kiegyenlítő: a könyvek terjesztési lehetőségeinek óriásivá váló növekedése; – a korábbi kéziratossághoz képest a hitelesebb szövegrögzítés; – a nyomda egységesítő beavatkozása; – az a körülmény, hogy a nyomda lehetővé teszi az olvasás és írás ismeretének széles körben való elterjesztését.

d) A reformációnak még egy eredménye volt, amely sokban hozzájárult a nyelvi tudatosodáshoz is, ti. az, hogy a magyar nyelvet győzelemre juttatta a szépirodalomban. „A reformáció jegyében” megszületett irodalom az új mondanivaló számára új formákat, új műfajokat hívott életre (ilyenek:

a históriás ének, a tanítómese, a bibliai história, a széphistória; a hitvitázó dráma; a magyar nyelvű történetírás; a prédikáció; a lírában az ének, a zsol-tár stb.). A reformátorok szinte mindnyájan írók is voltak. De kiszélesedett az iskolák révén az olvasóréteg is, a reformáció irodalma már az egész magyar nyelvterületre kiterjedt.

Magam a XVI.–XVII. századbeli nyelvi egységesülést és normalizálódást tárgyalván, a reformáción kívül még öt olyan gazdasági, társadalmi, politikai, művelődésbeli tényezőt vettem fel, mely a XVI. század harmincas éveitől lényeges mértékben hozzájárult a nyelvi egységesülés és normalizálódás intenzívebb megindulásához és egyben az anyanyelvi tudatosodáshoz. Ezek a következők: a magyarországi humanizmus és humanisták hatása; az akkorra számban jelentőssé vált literátusok vagy deákok szerepe; az ország három részre szakadása miatt – vagy amiatt is – bekövetkező település- és népiségtörténeti változások; nemzeti jellegű és nyelvű protestáns kultúra kiépítése a XVII. századi önállóvá vált Erdélyben; az ellenreformáció – és ennek keretében Pázmány – művelődésbeli, valamint nyelvi hatása. (I. m. 46–55)

Nyilván nem véletlen, hogy ezek közül is három közvetlen kapcsolatban áll a reformációval, de közvetve, kevésbé erős szálakkal még a másik kettő is kötődik hozzá. A magyar humanisták, mindenekelőtt éppen a részben említett bibliafordítók, nyelvtan- és szótárszerzők stb. voltak (Komjáti Benedek, Pesti Gábor, Sylvester János, Dévai Bíró Mátyás, Szenczi Molnár Albert stb.), akik jelzett munkásságukkal nagymértékben hozzájárultak nyelvünk „felfedezéséhez”, rendszerbe foglalásához, a nyelvi öntudatosodáshoz és a magyar nyelvű irodalom megindulásához.

Továbbá Bethlen Gábor – mint ismeretes – Erdélyben és az akkor hozzátartozó kelet-magyarországi részekben valóságos mentsvárát építette ki a magyar művelődésnek s benne az anyanyelvi műveltségnek: fellendült a magyar nyelvű irodalom, s a magyar nyelvtannak, stilisztikának és nyelv-művelésnek pl. olyan jeles alakja nőtt ki Bethlen környezetéből, mint Geleji Katona István, aki a korabeli német „Sprachgesellschaft”-ok mintájára Erdélyben nyelv művelő társaságot szervezett. Ezenkívül nyelvileg is páratlan magyar történet- és memoáriróadalom jött létre (Szalárdi János, Kemény János, Bethlen Miklós, Cserei Mihály, Apor Péter), és a XVII. századi Erdély adta Apáczai Csere Jánost, valamint nyelvtan- és helyesírási irodalmunknak is olyan kiváló képviselőjét, mint Tótfalusi Kis Miklós.

Végül: nem alaptalanul hívják az ellenreformációt „katolikus visszahátas”-nak: felhasználta ugyanis mindazokat a fegyvereket, amelyek a reformáció kezében hatásosnak bizonyultak, és működését betetőzte Pázmány

Péter munkálkodása, akinek nagyon sok köszönhető mind a magyar prózai stílus megteremtésében, mind a magyar irodalmi nyelv kialakításában.

De – mint említettem – még a literátusok vagy deákok kiképzésében is szerepe volt a reformáció létrehozta iskoláknak, nem beszélve arról, hogy éppen közülük sokan íródeákok, nótáriusok, iskolamesterek, városi tisztviselők stb. lettek, azaz a magyar, illetve anyanyelvi műveltség legfőbb terjesztői. Bárczi Géza ezért jegyzi meg *A magyar nyelv életrajza* című munkájában (1963. 195. 212–4.), hogy ez a réteg vetette meg a magyar nemzeti nyelv alapjait, s hogy bennük sejlett fel először a nemzetté válás vágya.

5. Külön is szólnunk kell legalább néhány mondatban az anyanyelv megismerésében és megismertetésében igen fontos szerepet játszó grammatikákról, szótárakról, stilisztikákról, iskolai tankönyvekről stb. Különösen a tekintetben, hogy mennyire tudtak elszakadni a latintól és hogy a magyar nyelvi tudatosodásnak milyen fokát képviselték.

a) *Grammatikák*. – Sylvester János *Grammatica Hvngarolatina* (Neanesi, 1539.) című munkájában elsőként „fedezi fel” és jellemzi tudóshoz illő módon nyelvünknek sok – főleg – helyesírási, hangtani és alaktani sajátosságát. Latinnak indult, arányaiban mégis inkább magyar grammatikájában az anyanyelvet „természetes”, „hazai” nyelvnek, ill. „a mi nyelvünk”-nek nevezi, és dicséri szépségét, mondván: „Anyanyelvünk roppant gazdagsága eddig el volt rejtve számunkra, amelyet most először megtalálva feltárunk és napvilágra hozunk. Ha ezzel élni nem vonakodunk (amint remélem és óhajtom), koldusszegényekből egyszeriben dúsgazdaggá változunk.” (CorpGr. 75, latinul.)

Bár Sylvester – érthetően – több vonatkozásban követte a latin grammatikát, szolgai fordítást is találunk műveiben, ugyanakkor pl. azt hangsúlyozza, hogy nyelvünk sajátossága ellen vét, aki a latinhoz hasonlóan a kettőt vagy többet jelentő számnévi jelző után a jelzett szót többesbe teszi (uo. 24.). Aztán büszkén állapítja meg, hogy más szintaktikai elv érvényesül a mi nyelvünkben, mint a latinban (uo. 30–1.), és még sokáig folytathatnánk hasonló megjegyzéseit.

Dévai Bíró Mátyás *„Orthographia Vngarica”* címen valószínűleg 1538-ban megjelent munkájával – immár a magyar nyelv érdekeit tartva szem előtt – megalkotta az első helyesírási szabályzatot, amelyben kitér nemcsak hangjelölésünk minden fontos problémájára, hanem találó megjegyzéseket tesz egyes hangjaink képzésmódjára is. *„At Tiz Parantsolatnac ...”* című művének latinosságoktól mentes, tömör és közvetlen, színességre törekvő stílusa meg előrelépés a magyar népprózai nyelv kialakításában.

Szenczi Molnár Albert *„Novae Grammaticae ... libri duo”* (Hanoviae, 1610.) című munkája az első teljes, mondattant is tartalmazó nyelvtan,

amely nyelvünknek számos fonetikai-fonológiai, helyesírási, alak- és mondatnyi jelenségét „írja le”, többször megadva funkciójukat és a használatukra vonatkozó szabályt vagy elgondolást. Célja: a magyart idegenek számára hozzáférhetővé tenni (uo. 127.). A latin grammatika természetesen őrá is hat, de immár két ponton is át tudja törni pl. a latin esettan kereteit. A hazájához való vonzódását – mondhatnánk magyar öntudatát – igazolja, hogy a helynevek helyhatározóragos alakjaira hozott példáiban szinte felsorakoztatja a neki kedves városokat, falvakat: „Szentzen lettem ez világra.”; „Posonba megyec”; „Györre vel Györbe készüléc”; „Cassára ment”; „Debrecenben tanult”; „Szakmárt lakic”; „Tartzált esic sokadalom” (I. még Szathmári i. m. 198–9.). Aztán nemcsak a Szenczi Molnár iránti szeretetről, hanem az anyanyelvi tudatról és az anyanyelvi grammatika tekintélyéről is tanúskodik pl. Asztalos András nagyszombati polgár Szenczi Molnárnak írt levele: „Adja az úr Isten, hogy azt a munkát, kit jó rész szerint elvégezett Kegyelmed . . . (mely az magyar grammatica, az mint Kegyelmed leveléből értem), hazájában békességgel és jó egészséggel jöhessen. Bizonyára az magyar grammaticát akárnak sokat látni, kíváltképpen azok, az kik közöttünk magyar nyelvet akarnának tanolni.” (Szenczi Molnár Albert naplója, levezése . . . Bp., 1898. 338.).

Komáromi Csipkés Györgyöt a XVII. század közepén kiadott „Hungaria Illustrata . . .” (Ultrajecti, 1655.) c. grammatikájában, bár ez csak helyesírást és alaktant tartalmaz, a szabályok megalkotásában immár jobbra nem a latin minta, hanem a magyar nyelv működése irányítja. A mi jelenlegi szempontunkból figyelemre méltó három kitűzött célja: elősegíteni az idegeneknek, különösen a Magyarország nyugati részén lakó németeknek nyelvünk megtanulását; célja továbbá, hogy a született magyarok is megtanuljanak belőle biztosan és tudatosan helyesen beszélni és írni; végül: kiváló nyelvünk illusztrálásával az ugyancsak kiváló magyar nemzetet is még híresebbé akarja tenni (I. uo. 337–9.). Azt szintén kiemeli, hogy másoktól eltérően nyelvünk bemutatását a legkisebb mértékben sem alkalmazta a latinhoz (uo. 336.).

Pereszlényi Pál „Grammatica Lingvae Vngaricae” (Tyrnaviae, 1682,) c., mondatant is tárgyaló művében egyrészt elődeinél nagyobb mértékben támaszkodik a beszélt és írott nyelvi tényekre, másrészt viszont bizonyos pontokon szolgálai követi a latin hagyományokat. Ez a grammatika a XVIII. században még kétszer megjelent, így – iskolai könyvként – meglehetett a hatása, különösen az ún. katolikus helyesírás elterjesztésében. Egyébként nemcsak példákat stb. merített Szenczi Molnár grammatikájából, hanem teljes szakaszokat is szó szerint átvett a maga munkájába.

Végül itt említtem meg Tótfalusi Kis Miklóst, jóllehet nem nyelvtant írt, hanem igen jelentős helyesírási munkát „Ratiocinatio de Orthographia . . .” címen (ez az „Apológia Bibliorum – Amsterodami 1684. – részeként Kolozsvárt jelent meg, 1697-ben,) a latintól való teljes elszakadás ti. az ő munkásságában következik be. Tótfalusi már úgy tekinti a latint, mint egy nyelvet a sok közül. És nyelvi-anyanyelvi tudatossága is nagyobb valamennyi elődénél. Számára az anyanyelv minden: ennek érdekében mozgósítja a nyomdát, az iskolát, és ezért követeli a magyar nyelvű, mindenre kiterjedő iskoláztatást.

b) *Szótárak.* – Mindenekelőtt Szenczi Molnár Albert 1604-es latin-magyar és magyar-latin, valamint 1611-es latin-görög-magyar szótárát kell megemlítenünk. Ezek több századon át „a szótárt” jelentették. Különösen nagy tett volt a magyar-latin rész megszerkesztése, ti. Szenczi Molnár ebben teljesen új csapásokon járt. Ezek a szótárak nyilvánvalóan szintén hozzájárultak a nyelvi-anyanyelvi tudatosodáshoz.

c) *Stilisztikák, nyelvművelő munkák.* – A stílusnak, ill. az egyes nyelvi jelenségek stílusértékének, valamint helyességének a számbavétele szorosan összefügg az illető nyelv leírásával, grammatikai rendszerezésével, és az sem vitatható, hogy ez a számbavétel szintén hozzájárulhat az említett tudatosodáshoz. Ezekkel kapcsolatban Sylvester és Geleji Katona idevágó munkásságáról, továbbá az egyes nyelvtanírók ugyancsak idekapcsolódó megjegyzéseikről kell szólnunk.

Sylvester az „Uj Testamentum Magyar nyelven . . .” című fordításához csatolt könyvvégi jegyzeteiben, az első magyar nyelvű stilisztikai tanulmányban a bibliai értelmezést követve abból a jelentéstani tételből indul ki, hogy minden szó és minden mondat akármilyen nyelvben vagy eredeti, vagy átvitt értelmű. Ezután szavakat és mondatokat említ mindkét értelemben, a bibliából vett példákkal illusztrálva. Majd megállapítja, hogy a bibliaolvasónak hozzá kell szoknia az átviteles kifejezőmóddhoz, mert a szentírás tele van az ilyen szavakkal és mondatokkal. De – folytatja Sylvester nem kis öntudattal – „Könyű . . . hozzá szokni a mi népünknek, mert nem ideghen ennek az ilyen beszidnek neme” (164a). Azt is megmondja a továbbiakban, hogy hol használja népünk az efféle beszédmodot: „Il ill'en be/3iduel naponkid való /3olá/ában”, és „Íl ilyen beszidvel naponkid való szólásában” és „Íl inekben, kiváltkippen az virág inekben, mellyekben csudálhatta minden níp az Magyar népnek elmijinek éles voltát az lelísben, melly nem egyeb, hanem Magyar poésis.” (Uo.) És szinte páratlan disztichonaival bebizonyította, hogy nyelvünk ritmusban is versenyezhet a klasszikus és bibliai nyelvekkel (vö.: Horváth János: A reformáció jegyében 159–61.). Egyébként Balázs János joggal következtetett arra, hogy Syl-

vesternek szándékában volt nyelvünk „szólásának módját” tárgyaló stilisztikát is írni (l. Sylvester János és kora 284-7., Nyr. 81.: 156-8).

Geleji Katona István főműve, a *Magyar Grammatikatska* (Gyula-Fejerváratt, 1645.) nem rendszeres nyelvtan, inkább az anyanyelvével tudatosan törődő, jó nyelvérzékű s éles szemű, továbbá a korabeli retorikákat stb. ismerő író-prédikátornak a helyesírásra s a mondanivaló helyes és stílusos kifejezésére vonatkozó, elsősorban gyakorlati jellegű tanácsait, szabályait tartalmazó munka. Mivel Geleji Katona szakítani tud a latin hagyománnyal, ez a művet eddig nem tapasztalt eredetiséget is önállóságot mutat. És mint utaltunk rá, Geleji Katona – valószínűleg a német „Sprachgesellschaft”-ok hatására és mintájára – olyan nyelvművelő mozgalmat indít Gyulafehérvárott és Erdélyben, amelyben már ott van egy, a németekéhez hasonló magyar nyelvművelő társaság csírája. Tudatosságát igazolja az is, hogy nézeteinek érvényt szerzett nemcsak terjedelmes műveiben, hanem jobbára a gyulafehérvári főiskola s a közeli nyomdák körében is.

És talán nincs is olyan grammatikusunk, aki nyelvtanában több-kevesebb stilisztikai jellegű megjegyzést nem tett volna, stilisztikailag ne minősítette volna az alaktani elemek egész seregét (pl. „indifferent”, „elegant”, „rectius”: Szenczi Molnárnál, l. 218; „usitatus”, „elegantius”, „elegantissime”; Pereszlényinél, l. 336; stb.); vagy ne hívta volna fel a figyelmet egy-egy nyelvi elemnek valamely műfajhoz való kötöttségére (pl. „in sermone communi”, „in historiis maxime sanctis”, „in oratione [maxime ligata]”, „Vngari rure educati . . . efferant”: Pereszlényinél l. 337); stb.

d) *Iskolai tankönyvek.* – Mostani szempontunkból nagyon fontos szerepet töltöttek be az olvasástanító ábécék és az iskolai nyelvtanok. A XVI.–XVII. századi ábécéknek két típusát különböztethetjük meg: a főként katekizmusok elején található néhány lapos magyar nyelvű olvasástanító fejezeteket és az önálló latin–magyar nyelvű s elsősorban a latinoktatás céljait szolgáló abecedariumokat. Az előbbiek a XVI. század harmincas éveitől – viszonylag nagy számban – a reformáció hatására jöttek létre, azért, hogy elsősorban a szentírásnak anyanyelven való olvasására tanítanak, illetőleg hogy segítsék a prédikátorokat, tanítókat s azokat, akik vállalkoztak az olvasás, írás terjesztésére. Az első abecedariumok mintegy száz évvel későbbiek. Ez utóbbiak jelentősége számunkra nyilván sokkal kisebb.

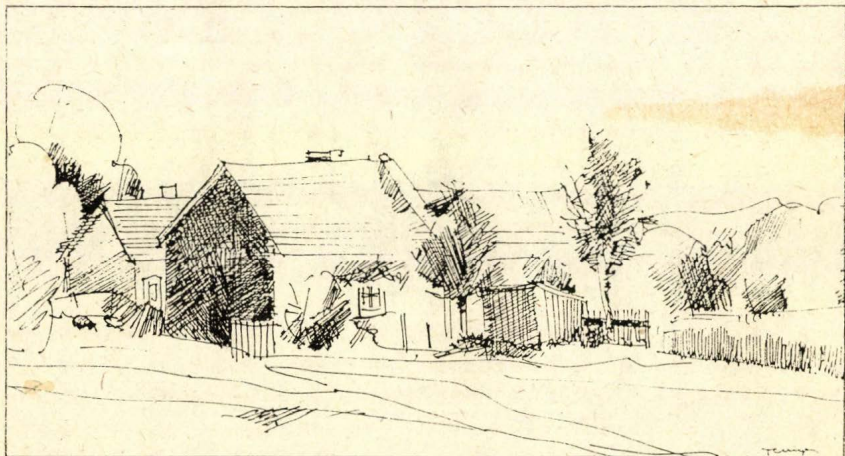
Az iskolai nyelvtanok közül – egyébként Pereszlényi említett grammatikája ide is tartozik – ezúttal csupán kettőre utalok. Kövesdi Pál „*Elementa Linguae Hungaricae*” (Leutschoviae, 1686.) című munkája teljes, de igen rövidre szabott gyakorlati nyelvtanunk és első ilyen jellegű tankönyvünk. Többször kiadták feltűnően provinciális nyelvét módosítva.

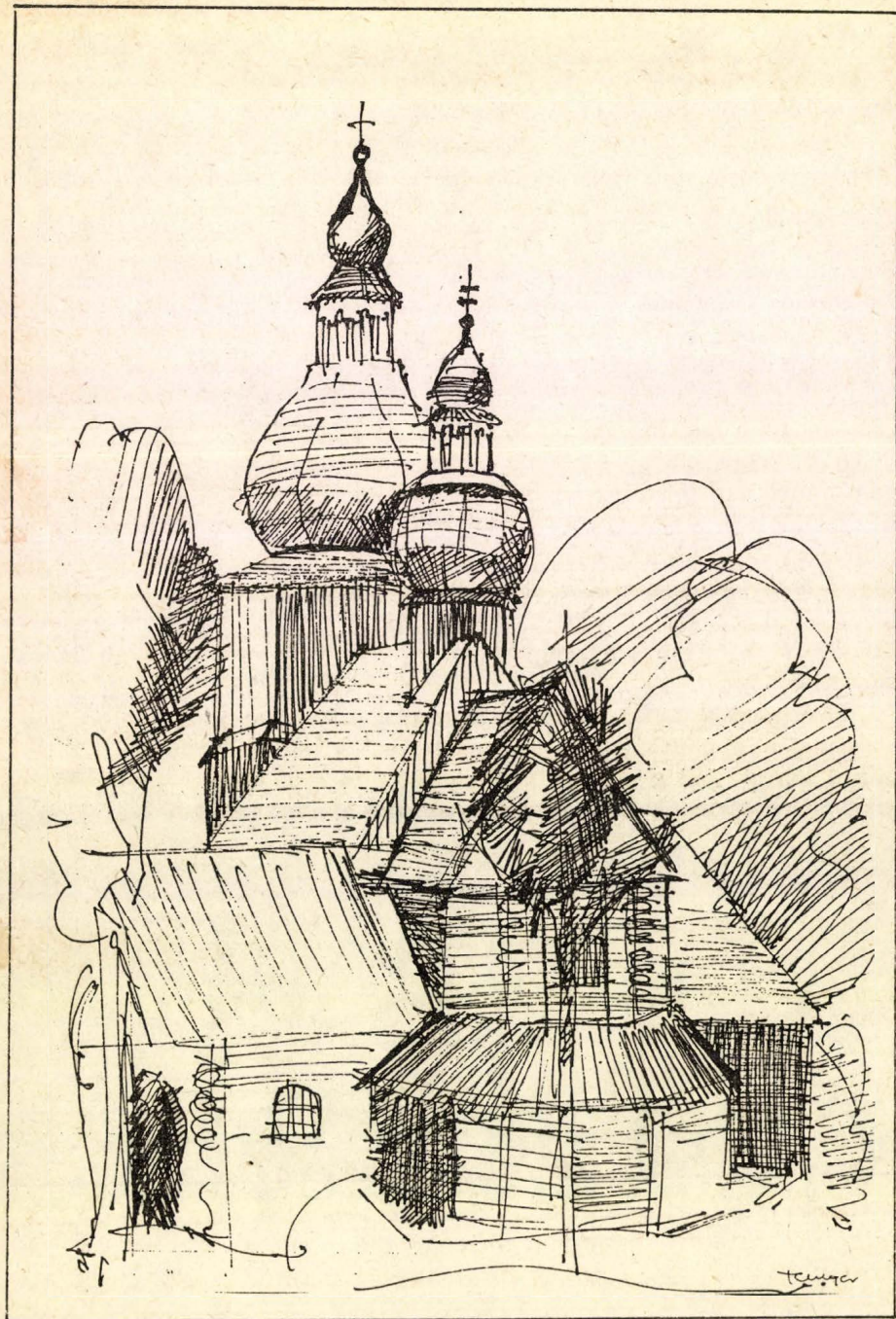
Egyébként a szerző az olvasóhoz magyarul szól, és célként „az hajdani dicséretessen tündöklő igaz Magyar nyelvnek hasznossabban való tanulását és meg-tartását” jelöli meg (uo. 551).

Tipikusnak mondható továbbá Szőnyi Nagy István idevágó munkája: „Magyar Oskola, mellynek mesterségével az okos és serény Tanító, kiváltképen az idősbeket, írás olvasásra XII. órák alatt meg-taníthattya... Kolosvárat Nyomtt. M. Tótfalusi Kis Miklós által. 1695. Esztendőben.” Ebben a módszeresen megírt tankönyvben a szerző felszólít mindenkit, aki írni-olvasni megtanult – elsősorban a prédikátorokat –, hogy érezzék kötelességüknek másokat is „azon drága kintsre igazítani” (uo. 587). A nemzet romlásának egyik nagy okát „a köz nép” tudatlanságában látja, ezért „Nosza annakokáért szorgalmatossággal légyünk rajta: Udvarokban, Városokban, Falukban légyenek mindenütt Magyar Oskolák” (uo.).

6. Szólnom lehetne – kellene – még a szépirodalom nagyon lényeges ilyen irányú tudatosító szerepéről (gondoljunk csupán a Károli-bibliának, Szenczi Molnár zsoltárainak, Balassi Bálint verseinek stb. a hatására!); a nyelvi egységesülésnek, a nyelvi normarendszer ekkori alakulásának a jelenségéről) idézett munkám egyébként ezt tárgyalja) és a XVIII. század, benne a Rákóczi-kor idevágó szerepéről. Minderre azonban jelenleg nincs terünk, de az itt említettek egyébként is inkább fel vannak dolgozva és ismertebbek is.

Előadásomat annak a hangsúlyozásával zárom, hogy egyáltalán nem lebecsülendő a magyar nyelv tudatosodásának a Halotti Beszédtől a XVIII. század közepe tájáig megtett útja, de látnunk kell, hogy maradt bőven tennivalója e tekintetben is a felvilágosodásnak és a reformkornak.





BÁNSZKI ISTVÁN

„Minden nemzet a maga nyelvén . . .”

Tisztelt szabadegyetemi Hallgatók! Hölgyeim és Uraim!

Engedjék meg, hogy itt a szabadegyetemen – Bessenyei ürügyén – szabadon adhassam elő mindazt, amit e korról elmondani kívánok. A kor: a 18. század második fele, a magyar felvilágosodás kora, amelynek vezető, meghatározó egyénisége *Bessenyei György*. Az ő tevékenységének eredménye az is, hogy én itt most magyarul beszélhetek, s önök – remélhetőleg – megértének.

Előadásom három tételt és egy epilógust foglal magába.

Az első tétel: *Az anyanyelv: nemzetteremtő és nemzetmegtartó erő*. És rögtön egy Bessenyei-kérdés: „Hogyan nevezné az olyan nemzetet, amelynek anyanyelve nem volna?” A válasz rövid és egyszerű: sehogy! Micsoda szomorú és gyalázatos sors lenne. Van ennek a kérdésfelvetésnek egyáltalán realitása, jogosultsága? Sajnos, igen. Hiszen elég, ha csak Herderre, a német történetfilozófusra utalunk, aki – annak idején – megjósolta, hogy elpusztulunk, még nyelvünk sem marad fönn. És nagyon jól tudjuk, hogy Herder mindezt nem rosszindulatból, hanem korabeli körülményeink alapos ismeretében állította. Tudta, hogy hazánkon belül kisebbségben vagyunk, tudta, hogy a magyar nyelv nem hivatalos nyelv még az országban, kultúránk is elmaradott . . . Ilyen értelemben tehát Herder felvetésének jogosultsága, sajnos, nagyon is reális volt. Nem rosszindulat vezérelte tehát, állítása tárgyilagossága felmérés eredménye.

Később a költőink is fölvetették a nemzet-halál gondolatát. Kölcsey vagy Vörösmarty ugyanezt a gondolatot mondja ki: „Más hon áll a négy folyam partján, más hon és más keblű nép”; Vörösmartynál: „a sírt, hol nemzet sülyyed el . . .” és így tovább. A felvetés tehát jogos, reális. Kazinczy Ferenc, aki Herder eszméit, történetfilozófiai gondolatait magyarra fordította, nem látja ilyen súlyosnak a jóslatot. Abban nem nemzetvesztő ítéletet lát. A jóslatot intelemként fogja fel. Ebből a szemszögből nézve: az anyanyelv valóban nemzetteremtő és megtartó erő.

Második tétel: *Az anyanyelv és a hazafiúság elválaszthatatlan*. Ki figyelt oda erre a herderi jóslatra, illetve a Kazinczy által intelemnek nevezett állításra? Többen is. Néhányukat meg kell neveznem: Bessenyei György, Kelemen László, Kazinczy Ferenc és minden bizonnyal a protestáns iskolák. A kérdések bizonyításként sorakoznak: miért nem lett *Bessenyei György* német nyelvű író? Lehetett volna? Nagyon is! Gondoljanak arra – tisztelt

Hallgatóim –, hogy Mária Terézia maga inspirálta Bessenyei Györgyöt arra, hogy német nyelven írjon. Latin nyelvű imádságokat adott neki, hogy fordítsa le ezeket németre. Bessenyei maga is „elkövetett” fiatal korában néhány német nyelvű írást, gondoljanak a *Der Amerikaner*-re. És mégsem lett német nyelvű író! Miért vajon? Vagy gondoljanak Kelemen Lászlóra, aki a kényelmes pesti színházat cserélte fel a vándorélettel, a magyar színtársulat megteremtésével. Vajon miért tette ezt Kelemen László? Vagy gondoljanak Kazinczy Ferenc példájára, aki tulajdonképpen annyi sok szenvedés után elvonulhatott volna nyugodt, békés családi életébe, de nem, ő elkezdte és újrazedte. Vajon miért? Ezekre a kérdésekre nincs válasz. Egy magyarázat mégis van: ez a sajátos „és mégis”-magatartásunk, amely egész népünket, irodalmunkat, történelmünket mindmáig áthatja, hogy tudniillik minden nehéz helyzetben volt, aki azt mondotta: „mindennek dacára, mégis . . .”

Számtalan irodalmi példát lehetne idézni. Elég ha Petőfinek „gyalázataiban is szeretem nemzetemet” hitvallására, vagy Ady Endrének „A felfeldobott kő” példájára utalok. És mai példákat is sorakoztathatnánk. Ez az „és mégis”-tudat tart meg minket. Bessenyeiből Európa-szerte ismert német nyelvű író lehetett volna, német nyelven írott munkái bekerültek volna az európai antológiákba . . . Mégis azt választotta, ami a nehezebb volt, amire a lelke kényszerítette. Erre csak a hazaszeretet adhat magyarázatot. Bessenyei maga így szól erről az érzésről: „A hazafiúság olyan kötelesség, amely alól semmi más minket fel nem szabadíthat.” Sőt fölveti az értelmes hazafiúság gondolatát is, amikor fölteszi a kérdést: „Ki szereti jobban a hazáját? Az, aki érte minden szempillantásban halni akar, vagy pedig az, aki annak nyugodalmára értelemről dolgozik?” Bessenyei válasza nem kétséges. Bessenyei, Kelemen László és Kazinczy mellett nem feledhetjük a protestáns iskolák szerepét sem. Ezek az iskolák őrizték, vigyázták a magyar nyelvet.

Harmadik tétel: „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós”. Bessenyei György kérdése így szól: „Remélhetjük-e, hogy nyelvünket odavihetjük, ahol a francia és az ánglus vannak?” Remélhetjük-e? Bessenyei azt állítja, hogy igenis mind „felújította” magát. Egy mai francia nem érti már az ó-francia nyelvet, de voltak neki *Malherbe*-jei, akik átalakították, modernizálták a francia nyelvet. Ugyanez vonatkozik az angol nyelvre is. Nos, nekünk is kellett, hogy legyenek ilyen nyelvművelőink, akik foglalkoztak a nyelvünkkel. Az előző előadásban már hallhatták tisztelt Hallgatóim, hogy a 16. század milyen nagy századunk volt, hogy prédikátoraink a magyar nyelv tudatosításával milyen jelentős lépést tettek előre ezen a téren. Sajnos mindez elfelejtődött a 18. századra. Tudjuk, hogy a klasszikus triász tagjainak újra bizonyítani kellett, hogy a magyar nyelv alkalmas a klasszikus

versformákra. Elég lett volna nem elfelejteni Sylvester János „*Próféták által szólt régen néked az Isten*” kezdetű ajánlását. Történelmünk adottságai sajnos ilyenek voltak.

Bessenyei azt hirdeti továbbá, hogy „*Csak jobb lesz nekünk is a nagyvilág után menni.*” Nyilvánvaló: azokban a korszakokban, amikor népünk akarva-akaratlanul elzárkózott a nagyvilágtól, abban a pillanatban rögtön elvesztette a kapcsolatát Európával. Erre nem kell itt, ebben a közösségben bizonyító példákat hozni. Bessenyei a kérdésfelvetések után válaszokat is ad. Szeretném ideidézni most röviden Bessenyei módszertani gyakorlatát: Hogyan képzelte el, hogyan tarotta helyesnek a nyelv művelését?

Módszertanának első fázisa, ha úgy tetszik, a *korholás*. Szükség is van arra, hogy olykor korholjuk ezt a nemzetet. Bessenyei azt kéri: „valljuk meg, hogy nagyon megszűkültünk a magyarságban” A korholás után Bessenyei a *nemzeti öntudatunkra* apellál, hiszen azt mondja: ez a nemzet más vonatkozásban nagyon is büszke önmagára. Más dolgait nagyon is tisztességesen, szépen, okos módon oldja meg. Éppen az anyanyelv ügyében maradna hátra? A kérdés nyitva marad. A következő módszertani lépése a *figyelmeztetés*. Arra emlékeztet, hogy nyelvünk olyan hegy, amelyben arany van. Amire már Sylvesteréik is figyelmeztettek, amire Balassi Bálint is felhívta a figyelmet. Most újra ki kell mondani, a 18. század második felében. A következő lépésben *tájékoztat*: tessék tudomásul venni, hogy amíg a parasztemberek és a parasztasszonyok magyarul beszélnek, addig a magyar uraknak is így kell beszélni, ha kommunikálni akarnak a népükkel.

A következő fázis ismét a *korholás*. Milyen lenne az a nép, amelynek nincs anyanyelve? És a válasz nagyon határozott, tömör és ha kell nagyon szigorú: szolganép lenne, semmi más. Ezután *mintát* is ad. Honnan lehet nekünk példát vennünk nyelvművelés terén? Nyilván azoktól a nyelvektől, akik már túlvannak ezen a fázison. Az angoltól, a franciától. És hogyan kell nekünk a nyelvünket megújítani? Nem feltétlenül szükséges minden áron, ha úgy tetszik „magyarkodni”. Mit csinált a francia és az angol? Átvette a görög és a latin meglévő szavait és befogadta a nyelvébe. A régi latin kifejezéseket: filozófia, teológia, fizika és így tovább; nem akarták minden áron franciásítani, hanem asszimilálták, beolvasztották nyelvükbe. Ezt kell nekünk is csinálni – javasolta Bessenyei. Át kell venni, magyar hangzásúvá tenni, s ezzel máris gazdagítottuk a nyelvünket, s egyben közelebb kerültünk az európai népek nagy családjához. Azt hiszem, máig szóló tanulság. Amikor megjelentek a technikai forradalom új szavai – napjainkban főleg angoltól, de franciából is – nem feltétlenül kell ragaszkodnunk ahhoz, hogy mindent magyarra fordítsunk. Bessenyei módszertanának következő fázisában: *biztat*. Sőt túloz is, hiszen az is a cél érdekében történik. Biztat és

túloz, amikor azt állítja, a magyar nyelvről, „melyik nyelvnek lehetne több mélysége, édessége, szépsége, kimondása, kivált éneklő beszédre dicsérete . . . egyik nyelv sem haladja meg” – túloz Bessenyei, sőt még tovább megy a túlzásában, amikor azt hirdeti: – az angol és a francia is görcsösebb nála. Már akkor is furcsálhattuk volna ezt az állítást, de meg kell értenünk, amikor valaki a jóügy mellett kötelezi el magát akkor olykor túlzásra is kész.

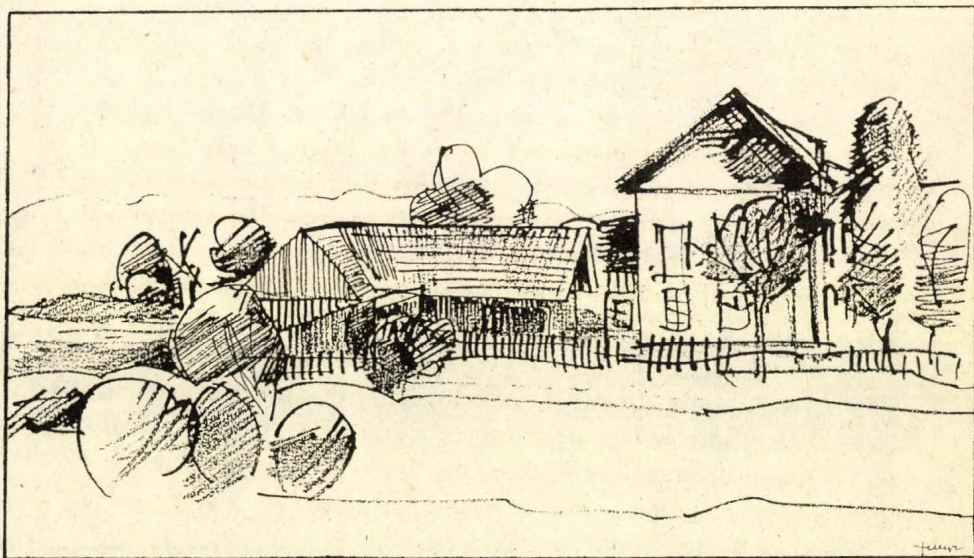
A biztatás és a túlzás után Bessenyei következő módszertani lépése az, hogy mintát, *modellt állít* elénk. Hogyan csináljuk a dolgokat, hogy eljussunk nyelvileg a kívánatos szintre? Ugy, hogy nem szabad megvetnünk – mint eddig – a színjátékot, – mondja Bessenyei. Számtalan történelmi példát hoz: a görög irodalom Szophoklész, a római Plautus és Terentius, a francia Racine és Corneille, az angol Shakespeare által – és sorolhatnám a példákat –, lett naggyá. Be tudták olvasztani, be tudták emelni a vígjátékot is a nemzet irodalmába. Mi pedig – sajnálatos módon –, legfeljebb bohóckodásnak vagy maskarának néztük a vígjátékot, holott mint az előbbi nemzetek példája mutatja, korántsem az. Ő maga is ezért alkotott vígjátékot. A feladatki-jelölés után *választékbővítést* javasol Bessenyei. Azt kérdi: mit olvasott eddig a magyar nemzet? A Szentírást, és a Corpus juris-t. Tévedés ne essék: Bessenyei nem ezek helyett, hanem ezek mellé ajánlja a profán szépirodalmat. Azt javasolja: ismerjük továbbra is a Szentírást, és a Corpus Juris-t, de bővítsük a választékot: teremtsük meg a világi magyar szépirodalmat. Az egyetemen is próbáljunk meg magyarul tanítani. A 18. század végén vagyunk; egyedül Dugonics tartott előadást magyar nyelven az egyetemen. És végül Bessenyei újra *biztat*, amikor ilyeneket mond: „mozgásba, tűzbe kell hozni” a nép elméjét; amikor azt kéri, hogy „a régi módhoz ne ragaszkodjunk”; amikor azt javasolja: „legyen új tanulás módja”. Ezek a biztatások nyilván ma is időszerűek.

És végül az *epilógus*: „Ceterum censeo”, jó ügyet képviselünk, a fél évszázados nyelvi deffenzívából végre aktív nyelv művelésre kellene áttérni. Közvéleményt formáló nyelv művelésre. Közvéleményt befolyásoló nyelv művelésre. Elég volt egy fél évszázadig visszahúzódva, szemlesütve élni, ha úgy tetszik. Helyes lenne végre, ha nem az szégyellné magát ezután, aki helyesen tud írni, és nem az lenne gyanús ezután, aki tisztességesen tanul.

És befejezésül – említettem egy korábbi mellékmondatban, hogy a protestáns iskolák is érezték fontosságát – a honi nyelv tanításának szükségességéről szólok. Engedjék meg, hogy idézzek egy mondatot a Nyíregyházán, az evangélikus gyülekezet által alapított gimnáziumnak az alapító okiratából. Annak idején, amikor még Bessenyei nem írt, és amikor Kazinczy még nem indította el a nyelvújítási mozgalmat, 1806-ban a nyíregyházi evangé-

likus gimnázium a következő feladatra hívta meg az első professzorát. Tanulágképpen engedjék meg, hogy ennek egyetlen mondatát felolvassam: „Óhajtjuk, – írták az akkori felkérők –, hogy ifjúságunk keresztyén erkölcsre mind parancsolatok, mind szép példaadás által úgy vezetessék, hogy valásismerete és erkölcsi szép serénysége mindenekben kitűnjék. A többi tanulmányokkal pedig akképp fordítottassék gond, amint azt az idő szelleme fogja javallani. De (és ezért idéztem ezt a mondatot) – a *honi nyelv* tanítását mindenek felett kívánjuk.”

Ez az igény tartott meg minket. Ebből az igényből ma sem szabad engednünk.



Nagy Méltóságú, Méltóságos, Fő Tisztelendő,
Nagyságos, Tekintetes, Nemes, Nemzetes, és Vitézleő
Urak! Kedves Barátink, és Atyámfiai!

Az Ország Rendei még 1840-ik évben Felséges Urunkat Felirások által arra megkérvén, hogy a' Magyar nyelvet a' Tanodákba közönséggé tételni méltóztasson, és arra érkezett kedvező Leirat után is, e' tárgyat az Ország Rendei újra sürgették, de ezen közkívánságra nézve az időtől fogva csak némű előkészítő lépések tétettek, és a' közkívánsat eddig nem tellyesítették — a' nemzeti nyelvet a' nemzetiség egy-egyik rugójának, a' nemzetiséget pedig minden jólét eszközjének lenni mindenkor tapasztalván, ezen köz érdekű okok által indítottak, Felséges Urunkat mái köz Gyűlekezetüinkből alázatos Felirásunk által megkértük, hogy mivel a' Magyar nyelv Diplomaticai nyelvre emeltetett, megkívántatik, hogy Magyarországban is, mint világszerre minden tartományokban, a' Tudományok honni nyelven adas-
sanak elől — ezen Országos kívánsat utánni kérelmünket a' természetből merített azon tagadhatatlan okkal is támogatván, mi szerint minden Tanuló élő, és Honni nyelven elől adott tudományokat hamarább, mint idegen, és holt nyelven való tanítást, mellyhez vonzódása nem lehet, könnyebben felfogja, — de a' Nemzetünk alkotmányos tekintete is méltán kívánja, hogy hazánkba mint szabad Országba a' tudományok Magyar nyelven taníttassanak: — Minthogy ezen Országos kívánsat előbb tellyesítetne, ha ezt az Orzágnak minden Törvényhatóságai az Ország gyűlésen kívül ujjolag sürgetnék, ez iránt hazánk minden Törvényhatóságait hivatalossan, s' egyszersmind barátságossan felszólítani nemzeti kötelességünknek tartván, Nagyságtokat Uraságtokat kérjük, méltóztassanak e' tárgyban velünk kezet

HÓGYE ISTVÁN

Küzdelmek a magyar nyelvért Zemplénben és Abaújban

A magyar nyelv hivatalossá, államnyelvvé emelése írók, költők, politikusok mellett a kisebb-nagyobb közösségek hosszú küzdelme eredményeként született. Rövid hozzászólásomban ezt az utat ezeket a helyi – zempléni, abaúji – kezdeményezéseket szeretném felvillantani, adatokkal bemutatni.

Az anyanyelv használata a közigazgatásban, a törvényhozásban alsóbb fokon – községekben, mezővárosokban – akadálytalan volt, politikai szerepet a reformkori küzdelmek során kapott, amikor a felsőbb szintű – megyei, országos – szerveknél is igényelték a magyar nyelvű ügyintézés, hiszen ezzel látták biztosítotttnak hazánknak a birodalmon belüli különállását, függetlenségét.

Ez az évszázados küzdelem helyi kezdeményezésektől az országgyűlésig jutott és ott lépésről lépésre apró eredményekkel érkezett el a teljes diadalig.

A falvak, városok jegyzőkönyveit a régi gyakorlat szerint magyarul írták, ékes, szép magyarsággal, pl. Tokaj város szokástörvényeit 1610-től, Új helyét 1617-től. Pedig a Hegyalja nagy múltú, gazdag mezővárosaiban latinul is jól tudó jegyzők (mint Zombori Hasznos Péter, Babotsay Izsák és mások) tevékenykedtek, kik kötelezettségüknek érezték az anyanyelvűséget.

A vármegyék jegyzőkönyveiket és a felsőbb szervekkel és társmegyékkel a kapcsolattartást latinul, illetve II. József idején németül is végezték. Talán az erőszakolt németesítés, a kötelezőség ébresztette rá az aggódó magyarokat nyelvük fontosságára, még az olyanokat is, akik addig a magyar nyelv használatára nem is gondoltak, mint pl. a latinul író tudós, zempléni levéltárnokot, Szirmay Antalt, aki történeti, statisztikai, szépirodalmi értékű műveit is latinul írta, és hivatali munkája során sem, vagy alig használta anyanyelvét. A XVIII. század végén azonban úgy érezte – látván a politikai küzdelmek eredményeit – hogy az anyanyelv használata minden területen, a közigazgatásban, törvénykezésben, iskoláztatásban el fog következni. Ezt a szándékát tükrözi, hogy 1806-ban Kassán kiadta SZÓMAGYARÁZATÁT, melynek előszavában így írt: „Én is az én mezei tsendességemben ezt a Hazafiúi igyekezetet tzéllúl vettem magamnak, hogy azon szóknak Magyarázattyát eleibe terjeszszem Ditső Nemzetemnek,

Notarius tiszti és Jövedelme.

I. Az Notarius az feő Biro mellett minden irást, valami kevantatik tartozik írnia, és mellett az szolga birakkal az ado szedesben tartozik az varajon rendel kerméni és adót szedni.

Fizetése az Notariusnak minden eszten-
donkent **IX** és mellett minden törvényben
az ki egymással perel, az felelet irastol az No-
tariusnak Tizenket penzt ad, azonkeppen ha
el magiarabzais Tizenket penzt ad, az törvény
irastol penzign az ket fel szec es, mindenik fel
hat hat penzt ad.

II.
Mikor az Notarius eörcökjegreöl valo levelet
ir. Egy forintot adnak töle. Mikor penzign vala-
kinek egymasközöt valo alkuvás levelet ir attol is
egy forintot adnak az Notariusnak. Ha per-
falta levelet ir. Lötven penzt adnak töle.

Engedjé azért az mi kegyelmes Istencönk, hogy
 az eő sok rendbeli raitonk megk próbált oston által,
 az mi bñneinkbeöl való igaz megk teresre, az eő ne-
 venek igazan való megk esmere sere es tisztelesere
 viseltetsonk, es ki szabadulvan emij sok felclmonk-
 beöl epírlhetsonk, es az bekebséggel megk vajandekoz-
 tatvan, eő szent felsége nek fiunt fiura szolgál-
 hassonk Amen.

Hogy jelenigh valami kegyesség abból ne lenne,
 hogy ez megk iratot törvények es rend tartások,
 es mi varásonknak reghi megk ngyzöt törvény
 legienek, minek eleötte ez könyvben le irattatna-
 nak, szomszed varásokbul, ugymint Jarczából
 es kerztiurból (mely varások nemely dolgokban
 eleitöl foguan egyistenek) reghi elemetis es eges
 embereket be szolítottunk, kik eleöt ezeket az
 törvényeket el olvastattuk, es hit szerent ökök
 megk kerdeztünk, ha ezeket az mi varásonk reghi
 törvényeknek es rend tartásinak esmertek volna
 lenni: es eők ezeket mi törvemonknek lenni
 hitelkel erősítették. Mely dologh leött 25.
 die Maii. Anno Domini. 1610.
 kiknek.

melyek a Magyar Országai Polgári és Törvényes dolgokban előfordulni szoktanak!"

Baróti Szabó Dávid 1784-ben, majd 1792-ben kiadta Kisded Szótárát, mely első magyarázó, értelmező magyar tájszótár; előszavában vallott céljáról...

Addig azonban, míg a vármegyékben és felsőbb kormánysszerveknél a magyar lett a hivatalos nyelv, hosszú, küzdelmes volt az út, melyet törvények, rendeletek jeleztek. Előbb az iskoláztatásban jelent meg törvényi szabályozás, az 1790. 16. tc. gimnáziumokban, felsőfokú iskolákban tette lehetővé a magyar nyelv tanítását, azonban kötelezővé tételét a magyar iskolákban csak az 1792. 7. tc. rendelte el.

A hivatalok nyelvhasználatáról az 1805. 4. tc. úgy rendelkezett, hogy az országgyűlési feliratok latin és magyar nyelven készülhetnek, a magyar-országi vármegyék, városok egymás közötti hivatalos leveleiket magyarul is írhatják, de a fő kormánysszervekkel a kétnyelvűség kötelező és a feljebbviteli bíróságokon még a magyar nyelven kezdődött perek is latinul fejeződtek be és az ítélet is így történt. A katonaság nyelve a német maradt.

A vármegyék éltek is az anyanyelvűség adta törvényi lehetőséggel is, és ott, olyan vármegyékben, ahol a hivatali személyzet talán nem tudott elég jól magyarul, körlevélben tudatták a megszólítási formulákat, fordulatokat, befejezési formákat. (Heves megye körlevele ad példát erre.)

A Nemzeti Múzeum, az Akadémia létrehozásával lehetőség adódott a nyelv ápolásra. Zemplén, Abaúj, Borsod és más megyék követi utasításaikban mindig fontos helyen szerepelt a nyelvkérdés, a haladó álláspontok melletti állásfoglalás. Helyi, alsóbb kezdeményezésre 1826-ban megjelentették a Lexicon Technicumot, vagyis a Tudományos Mesterszókönyv-et, melyben a tudományok kifejezéseit, szavait magyarították meg. Az 1832–36. országgyűlésre a nyelv ügyében a közös és egységes fellépésre a vármegyék egymás figyelmét felhívták, hiszen a közakarát nagyobb eredményeket ígért. (Ugocsa, Bereg, Zemplén közös álláspontja.)

Az 1836. 3. tc. az anyakönyvek magyar nyelven történő vezetését rendelte, de Zemplénben pl. a reformátusok mindig is magyarul vezették nemcsak az anyakönyveket, hanem az egyházlátogatási és más jegyzőkönyveiket, az újhelyi lutheránus közösség Kossuth indítványára és közreműködésével 1827-től tért át a magyar nyelvűségre.

1837-ben Zemplén vármegye magyar köriratú pecsétet készíttethetett.

A következő országgyűléseken is olyan követek, mint Lónyay Gábor, Péterffy Károly, Andrassy Gyula felszólaltak a haladók táborában a nyelv ügye mellett.

Helyi kezdeményezés az útlevelek magyar nyelvű kiadása.

LEXICON TECHNICUM

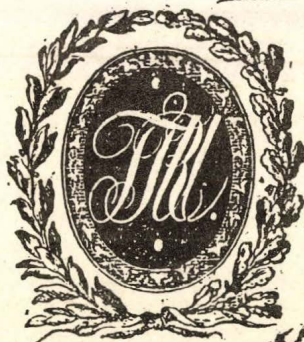
az az

Tudományos Mesterfőkönyv

Próba képen készítették

Némelly Magyar nyelv szeretők.

ad Azun 1381.



263 Poczra

886: Szamra

B u d á n n

Nyomtatottatotta' Királyi Magyar Universitas
betűivel és költségével

1 8 2 6.

KISDED
783
SZÓ-TAR,

ÍRTA

BARÓTI

SZABÓ DÁVID.

BOESUDI KÖNYV

BREZNAY IMRE
EGER

Második kiadás, meg-bővítve.

KASSÁN,

ELLINGER JÁNOS BÉTHIVEL.

1792.

Ki-adtam volt 1784-ikben ezen munkátskát. Hamar el-fogyván a' nyomtatványok; Barátim' kérésekre, jobb rendbe szedve, ki egyengetve, 's meg-bővítve, ujra ki-botsátom a' magyarul értők' hasznára. A' mi tsupán anyai nyelvünket illeti; nem nagy szükségek léssen azoknak ezen, testére kised; de mi-voltára nézve, alkalmas nagyságú SZÓ-TÁRnak kezekbe nyújtása után PÁRIZ PÁPAI és MÓLNÁR' Dictionariomára. A' mi szebb, és ritkább elő-fordulatú taláztatik benne, ide hárogattam. Az eddig ki-jött könyvekből-is ki-szemeltem a' szokatlanabb; de való-ságos magyar hangzatú, és eredetű szavakat. Végre ki-kerestem mind a' két hazából majd-majd feledékenységre menő sok neveket. Ezen két utólsókból az említett Dictionarium-is (mert egy jó-gazdag Szó-tár nélkül nem boldogúlhatunk) meg-szaporodhatik; kívált ha a' külömb-féle mesterségekre-szolgáló eszközök rit-

kább nevei-is, némelly Tudós, és anyai nyelveket igazán szerető Ferfiak által, mind a' két Hazában fel-jegyeztetvén a' Ki-adóval közöltetni fognak. Deák szókat csak akkor hozok-elő, mikor a' magyarnak értelmét más-képpen ki nem fejezhetem rövideden. Némellyek mellé * jegyet vetettem; azt akarván azzal jelenten, hogy az olyanok' bé-vételek felett még talán kérdés támadhatna, ámbár párt-fogóji-is taláztatnak. Néha ki nem tettem a' magyarázatot, a' hol homályosság nem volt, elégnek állítván, észbe-juttatni a' szépséget. Néha rövidség' okáért előre botsátván a' tö-fzót, mindgyárt szoross rend nélkül, utánna irtam a' tölle származókat külömb-féle meg-hajlatásokkal, melyeket az Olvasó másokban magától-is meg-tehet. Ha hasznot hajtand munkám kedves Hazánknak, jutalmát vettem faradtságomnak.

1840-ben a teljes iskoláztatás anyanyelvűségét követelték.

1841-ben Zemplén vm. átirta a Hajdú Kerület főkapitányának a görög katolikus egyházi anyakönyvek magyarul történő vezetése céljából.

1844. 2. tc. a magyar nyelv teljes győzelmét jelentette.

1845-ben Zemplén megye felháborodott feliratban kérte a Helytartótanácsot, hogy az egyetemi okleveleket is magyarul adják ki, helyi tapasztalatra hivatkozással.

Az országgyűlések történetét feldolgozó irodalomból a magyar nyelvért vívott harc minden részlete nyomon követhető. A helyi eredmények apró adatokban is lemérhetőek pl. az 1848-as időszakban tömeges volt a névmagyarosítás, az idegen hangzású nevek elhagyásával jelezni akarták a változtatók a magyarsághoz csatlakozásukat, érzelmi kapcsolatukat. Az 1848–49-es évek minden tekintetben nagy eredményeket hoztak.

Az önkény éveiben mind a hivatalok, iskolák, egyházi írásbeliségben visszatértek német, latin, ósláv nyelvekhez. A kiegyezés után pedig már a nemzetiségek is anyanyelvi iskoláztatáshoz, művelődési lehetőséghez jutottak, újságaik, közleményeik jelentek meg anyanyelvükön.

Nem volt erőszakos az utóbbi időkben eltűzöttnek mondott magyarosítás, a nemzetiségek anyanyelvi elnyomása. Működött ugyan magyar nyelvet és népnevelést terjesztő egyesület, mely csökkentette a nem magyar ajkúak nyelvi nehézségeit.

Jegyzetek

A mondandónk szerves részét alkotó illusztrációkról:

A 44. oldalon a megyék pártfogását kérő körirat az iskolákban, a tudományokban és a közéletben elterjesztendő magyar nyelvhasználatról (1840).

A 46. és 47. oldalon két lap látható Tokaj városkönyvéből. A magyar nyelvű jegyzőkönyv az írásbeliség fontosságáról, az írástudó kötelezettségeiről rendelkezik (1610).

A 49. oldalon a tudományok szakszavait összefoglaló kiadvány címlapját közöljük.

Az 50. és az 51. oldalon Baróti Szabó Dávid Kisded Szótárának címlapját, illetve előszavát mutatjuk be. Ez utóbbiból egyértelműen megállapíthatók szándékai.

A 62. oldalon közöljük Sziromay Antal mottóját „Magyarázattya azok szóknak, melyek a magyar országi Polgári s Törvényes dolgokban elő fordulnak” című, 1806-ban Kassán kiadott művéből.

BARANYAI KATALIN

Anyanyelvünk szolgálata a Sárospataki Kollégiumban

Tisztelt Hallgatóim!

Előadásomban annak a korszaknak a sárospataki iskolaügyeit és anyanyelvi küzdelmeit idézem fel, amelyet Kosáry Domokos akadémikus úr az egyetemes európai áttekintésben az első szakaszba sorolt tegnap.

A sárospataki kollégium szerepe e térség és a haza életében már kezdetektől kapcsolódott a „nemzeti” művelődéshez, még azelőtt, hogy ezt az önszmélés fogalmaival kimondták volna. Gondoljunk arra, hogy az első teljes magyar bibliafordításnak milyen megerősítést jelentett Patak léte és közelsége, vagy arra hogy itt hangzottak fel először magyar zsoltárok, itt játszották először a protestáns iskoladrámákat.

A protestantizmusnak az anyanyelv felé tett fordulata nemcsak a keresztényi hitéletben hozott változást, hanem felgyorsította, hogy a humanista műveltség elemei valamelyest leszívárognak azon híveik körébe is, akiket a 18. század végéig uralkodó latin nyelvű iskoláztatás alig vagy egyáltalán nem érintett.

A pataki iskola ún. kollégiumi rendszerében 1789-ben 220 tógás (tehát papi pályára készülő) akadémiai diákon kívül 22 világi pályára készülő nemes és 800 középfokon „tanuló gyermek” volt, de a jogtudomány népszerűsödésével, a híres Kövy Sándor professzor vonzására 1793-ban már 95 világi akadémistát számoltak az amúgy is egyre népesebb kollégiumban. Emellett a pataki kollégiumnak kiterjedt ún. partikuláris iskolai hálózata működött a korban, amelyet javarészt megőrzött az üldöztetés évei előttől, talán az egy jelentősebb szikszói iskola kivételével.

Korszakunkban 237 falu és város iskoláiba jártak ki tanítani pataki diákok. Amennyire ez a több évtizedes szokásokból, a tankönyvekből és a protestáns vallásban oly lényeges igehirdetési gyakorlatból követhető, a partikuláris iskolák szoros szellemi csereforgalomban éltek az anyaiskolával. Évente több ízben rajzott szét a kollégiumi diákság Zemplénbe, Abaújba, Szabolcs közeli vidékére, Szatmárba, Beregbe, Ungba, Borsodba, Gömörbe a kollégium javára végzett gyűjtések céljából.

E kitérányú nyitottság, mely a tudomány által az európai magas kultúrához, az anyanyelv szálaival pedig a nemzethez és a szóbeliséghez kötődik, a történelemben van beágyazva Patakon.

Nem egycsapásra és nem külső kényszerként érte tehát a pataki iskolát sem az anyanyelv, sem a korszerű oktatás iránt érzett felvilágosodás kori igény. Arról van inkább szó, hogy az értelem századának a végén találkozott először szélesebb rétegek kívánságaival egy szellemi mozgalom, amelynek ekkor már állami szinten is volt – noha nem magyar indíttatású – képviselője a Habsburg császár személyében.

Patakon a 18. század végén kiépült és jól működő szervezeti élet folyt a kollégiumban, amelynek az volt a lényege, hogy az ún. *coetus* autonóm testületében diákok és tanárok meghatározott szabályok között szabadon tevékenykedhettek. Ez a rendszer I. Rákóczi György korától kezdve „a vallást és tudományt, a békét, az egyetértést és az erkölcsösséget” szolgálta, és őrzött bizonyos demokratikus hagyományokat. A diákság jártasságot szerzett az önkormányzat színterein, hozzászokhatott a közszerepléshez, és a tanítási gyakorlat némi pedagógiai érzéket fejlesztett ki a legjobbakban. A század második felében azonban egyre több kritika érte az egyoldalú oktatást. *Bessenyei György* emlékezete szerint a gyermeket örökké csak könyv nélkül tanítják recitálni. Hiányolja a rendszeres történelemoktatást és a földrajzét. Ugyancsak emiatt háborog az iskola másik híressége, *Kazinczy Ferenc* is, elismerve, hogy „minden fogyatozása mellett mely fiakat nevele Patak már akkor is!” Ehhez a bírált időszakhoz képest óriási fejlődést hozott a századforduló és a 19. század. Az 1789-ben befejeződő építkezések kedvező alapot teremtettek az oktatás kibontakozásához, melyet közvetlenül jeleznek a század végén megindult oktatási reformok. Ezek természetesen újabb igényeket támasztanak majd a 19. században. A 18. század végétől kezdődően kiterjedt az oktatott tárgyak köre és módszertanilag is elmélyült az oktatás. A tárgyak súlya megváltozott és egészében jellemző a laicizálódás. Ahogy *Vay József* mondta: „a polgári és egyházi társaság javát kell szolgálni.” Ez már a felvilágosodás korának megfelelő sorrend és cél.

E társadalmi célokat és szükségleteket Európa-szerte értelmiségi előharcosok: gondolkodók és literátorok fogalmazták meg. A pataki kollégiumban természetesen a tanárok. Példájukon érdemes megfigyelni, hogy az idősebb tanárnemzedék e nehéz feladatból mit vállal. A kevesek számára elérhető tudományok kiművelését és elsősorban latin nyelven, a tanult fők európai kultúrnyelvén. E nagyigényű, szakértelemre támaszkodó mozgalom kezdeteit jelzi *Beregszászi Nagy Pál* erlangeni beszéde 1796-ból a magyar nyelv rokonságáról és tudományos grammatikája, melyet ebben a nemben a legelső között tartunk számon. Az ő egész nyelvészeti munkássága méltó a comeniusi hagyományokhoz, jóllehet *Beregszászi* mindvégig szembe állt a nyelvújításnak a *Kazinczy-féle* vonalával, mert eredeti állapotában tartotta

tökéletesnek a magyar nyelvet. „Pennaháború” címen írt cikkeiben nem győzte Kazinczyt ostorozni.

Maga a pataki kollégium a legelsők között foglalt állást a magyar nyelv mellett úgy, hogy egyúttal saját körébe helyezte a kérdést. Erre II. Józsefnek az 1790–91-es évben kiadott ún. autonómia-rendelete teremtett lehetőséget, s egészében felszabadította zsidóbadtságából a protestáns iskolaügyet. A Patakon kiadott „Oskolai szisztéma fundámentomai” című iratban még egyaránt szólnak érvek a latin- és a magyarnyelvűség mellett. Érthetően, hiszen a tudomány és a közhivatalok nyelve volt a latin. Megindokolva ennek hasznát, mégis a magyar javára döntenek. Indokaik: 1. Mert nagyobb része nemzetünknek semmi hasznát nem veszi a deák nyelvnek; 2. Anyanyelven könnyebben és hamarabb lehet tanulni; 3. A sajátosságos vonásokkal rendelkező magyar nyelv értékeit rejt, tehát művelni kell; 4. A nemzeti nyelv reguláit ismerve könnyebb idegen nyelvet tanulni; 5. Jobban szolgálja a legszükségesebb tudomány elterjesztését a köznép körébe; 6. Mert a nemzet csak így nem hal ki. Ez utóbbi már a felserkentő eszmetétel, a herderi jóslat ellenében született.

A pataki diákifjúság sietve (a rendeletet követő évben) kérvényezte a kollégium vezetésénél, hogy magyarul hallgathassa a természettant, melyet az akkor már jőnevű *Barczafalvi Szabó Dávid* adott elő. A fiatal tanár korábban az első magyar nyelvű hírlap, a pozsonyi Magyar Hírmondó szerkesztője volt. Merész nyelvújító lévén az előjáróság kikötötte: legfeljebb ha tanáruk mérsékelten él az új szavak használatával („a tanár ne neologizáljon”). Valóban Barczafalvi a nyelvújításban túlmént Kazinczy lendületén, egyesek őt tartják a nyelvújítók ősenek, de igen sok, mintegy 110 szava ma is él nyelvünkben. (Mint az ábra, alap, cikk, cím, elmélet, esernyő, eszme, estély, festmény, gyám, idom, lépcső, mellény, szemle, szerkezet, ügyész, választmány vagy zongora.) Kazinczy hiába róttá meg időtlen koholmányiart.

Az előjáróság bizalmatlansága előrevetíti történetünkben azt a 40 éves küzdelmet, amelyet a nyelvi műveltséget korszerűsíteni kívánó tanárok és a lelkes idákok folytattak az iskola falai között (az ún. reáliák nagyobb térnyeréséért és a széles körű anyanyelvi oktatásért.) Az ellentáborban az idősebb professzorok, lelkészek és táblabírák a humán tárgyakra és a latinra esküdtek. Ők legfőbb érvül a több évszázados deákos gyakorlatra és a hivatali előmenetelre hivatkoztak. Érdeemes azonban emlékeznünk rá, hogy Zemplén vármegyében olyan erős volt a hazafias szellem, hogy még a birtokos nemesség körében sem honosodott meg a német, (II. József szavait 1790-ben állítólag az úri dámák sem értették Patakon). Az 1784-es nyelvren-

delet ellen tiltakozva pedig egyedül Zemplénből kérik a magyar nyelv hivatalos használatát a német és a latin helyett.

Meghatározó tény Patakon Kazinczy szerepe és kisugárzása. Közelsége miatt mind a fordításirodalom, mind a folyóiratoknak az előkészítő hatása erősebben érvényesül. Lényeges a személyes kapcsolat: az ifjakat élénken foglalkoztatja a 19. század elejének nyelvújítási csatározása, a helyesírási vita, kézből kézbe járnak a vitázó felek írásai. Közvetlenül pataki vonatkozású például az 1823-as ún. Iliász-pör, amely Vályi Nagy Ferenc tanár fordításának az eredetisége körül forgott, és amelyben Kazinczy megvédte Vályit a romantikus új nemzedékkel, Szemeréékkel szemben. A pataki bibliotéka a 19. század elején már 10 000 ezer kötetes gyarapodását magyar könyvekből biztosítják, járatták a nagyobb folyóiratokat, Szombathi János professzor cikkeket küld a Mindenest Gyűjteménybe, Nyíri István és Rozgonyi József a Tudományos Gyűjtemény és a Tudománytár rendszeres cikkírói.

Mégis a régi irányzat híveinek befolyásáról tanúskodik, hogy hiába tette az országban elsőként tanítási nyelvvé a magyart a pataki kollégium, csak az 1837-es reformkori tanterv bevezetésével győzött véglegesen a magyarnyelvűség még itt is. E váltakozó sikerrel előre haladó folyamatról kívánok most szólni, különösen figyelve az egyes meghatározó tanáregyenységekre, a magyar nyelvű tanítás és a tankönyvek ügyére és a kézíratos diákköltészetre.

A magyar nyelvű oktatáshoz vezető út minden nagyobb állomásán találkozhatunk egy tiszteletre méltó családdal, a Vayak névvel. Kezdetben Vay István kurátor, majd (a tárgyalt időszak jelentős részében) Vay József főgondnok kezében futnak össze a szálak, a pataki iskola felemelkedését segítő erők. Vay széles látókörű politikus volt, az iskolát ugyancsak patronáló Teleki Józseffal együtt bátor harcosa az ügynek az országgyűlésben is. Ő bábáskodott az 1796-os tanügyi határozat mellett, amikor elrendelték, hogy a természettant és a mennyiségtant, a természetrajzot, a nevelést, a mezőgazdasági ismereteket és az egészségtant magyar nyelven adják elő. A középiskolát kibővítették egy első osztállyal, melyet nemzetinek neveztek. E rendelkezéseknek mintegy visszhangja volt, a kollégium tanári testületében három magyar nyelvű kiadvány megjelentetése. A „Magyar és Deák Grammatika” című tankönyv 1797-ből való, melynek szerzőjéről, Szentgyörgyi Istvánról Kazinczy mindig elismeréssel szólt; a latinista Kövy professzor gyűjteménye „A törvények summája” és Szőke Ferencnek „A mechanika rövid summája” 1798-ból.

E korai kísérletekből indulva követhető, ahogyan a tudós pataki tanárok tankönyveiket szerkesztik. Eleinte saját tudományszakukról akarnak át-

fogó kivonatot adni, később egyre inkább igazodnak a taníthatóság követelményéhez. Lényegében ők tapossák ki a magyar nyelvű tankönyvírás ösvényeit a 19. század első harmadában. Patakon írták például az első pedagógiai szakkönyvet Munkájukkal akarva-akaratlanul visszafordíthatatlanná tették a magyar nyelv használatát. Mindenekelőtt szemléletességre törekvő és a gyermek életkorához a tipográfiában is igazodó elemi iskolai tankönyvekkel dicsekedhettek. Szombathy János „Új ABC-s könyv”-e 1810-ben két kiadást is megélt, ez időből való Látzay Szabó József „Erköltsi Olvasó Könyvetské”-je is. Megkezdődött egy középiskolai tankönyvsorozat kialakítása ugyanebben az évben: „A Plánták országa” Vadnay József, az „Ásványok országa” a későbbi akadémikus, Gelei József munkája volt, és ehhez csatlakozott Emődy István könyve, „Az állatok világa”, amely szintén évtizedekig használatos volt a protestáns iskolákban. Az 1810-es év lendületet adott a további munkához az új tanulmányi renddel. Ebben a korhoz mértén tekintélyes szerepet biztosított a réalismereteknek, ezért a szakértő Kornis Gyula azt mondta róla, hogy abban nemzeti érdek a tárgyak humanisztikus és realizisztikus művelődési értéke a legszebb összhangban érvényesül, tehát a 19. századi magyar középiskolának a legsikerültebb és legmodernebb rendje volt. Ugyanebben az évben a kollégium elhatározta, hogy megszerzi a néhány éve Nádaskay András irányításával újraindult pataki nyomdát, hogy biztosítsa az önálló kiadás lehetőségét. 1817-ben sikerül megszerezni az elég nagy létszámú műhelyt és az előjáróság arra törekszik, hogy a diákok a nyomda kára nélkül olcsóbban szerezhessék be a tankönyveiket. A teljes képhez hozzátartozik, hogy a nyomdai privilégiumok miatt számos bonyodalom hárult az iskolára, nem véletlen hát, hogy más protestáns kollégiumok nem nagyon írtak magyar nyelvű tankönyvet csak az 1844-es nyelvrendeletben nyitottak sorompót a magyar nyelvű tankönyvek előtt a középfokú oktatásban.

A tankönyvírók számára különös nehézséget jelentett, hogy ebben az időben zajlott le a magyar nyelvújítás. A szerzőkre meglehetősen nehéz feladat hárult: ásványtani, állattani, növénytani, kémiai és fizikai szak kifejezések tömkelegét kellett magyarral helyettesíteniük. Valamennyire segítette őket az a józan szemlélet, amelyet Comeniusnál megtalálhattunk: a népi megnevezéseket használták fel pl. a kövek, a testrészek vagy a területrészek megnevezésére. Természetesen a legtöbb természettudományos tankönyv nyelvezete nehézkes, mondatai bonyolultak, fogalmazása körülményeskedő. Ez az átmenettel járt, és így a diákságra is terheket rakott.

Amennyire a kései utókor szemével megítélhetjük, egy rangos kollégiumban, ahol teológia és jogakadémia működik, nem kis dolog a tanítási

nyelv megváltoztatása. Az előjáróság, a tanárok és a diákok más-más helyzetből érintettek benne.

Nézzük az elsőt! Az előjáróságban főkurátor Vagy Józsefet legfeljebb a betegsége akadályozhatta abban, hogy személyes kiállással védje a magyar nyelvűséget. Igaz, hogy ellenfelei 1815-ben úgy kényszerítették visszavonulásra, hogy sajátságos megegyezéssel meghosszabbították két osztállyal a gimnáziumi szakot, de már három év múlva visszatértek a magyarhoz, még a latinórai magyarázatnál is. Vayt támogatva az 1810-es tanterv kidolgozásában olyan polihisztor és nyelvújító vett részt, mint *Sipos Pál*, aki megújította a matematika oktatást. Vay nehéz helyzetét jellemzi, hogy miközben az iskola a magyar viseletet ajánlja diákjainak, az egyházkerület jegyzőkönyveit már 1797-től magyarul vezetik, a kollégium hivatalos nyelve mindvégig a latin maradt és nem nyugodtak bele átmeneti háttérbe szorulásukba a latinos rendszer hívei sem. Nagyobb előretörést jelentett a részükről az 1828-as év, amikor lényeges csökkentést értek el a reáliák oktatásában. Mindezek ellenére a magyar tannyelv térnyerését nem lehetett megakadályozni, mert a diákélet és a nemzeti kultúra színterein ekkorra már eleve eldőlt a kérdés; végeredményben győzött Vay és tábor.

Roppant érdekes ugyanez a folyamat belülről, a tanári kar felől nézve. Közismert, hogy a nyelvújítási mozgalom kezdete a Csokonai halála utáni évekre nyúlik vissza. A nyilvánosság előtt zajló vita Kazinczy epigrammáinak a megjelenésével indult, és az ő összefoglaló tanulmányával békélt meg 1819-ben. Az említett személyes befolyás miatt különösen nagy vitákat váltott ki Kazinczy nyelvújítási felfogása Patakon. Két triász alakult ki a professzori karon belül a támogatók s az ellenzék táborából. Kazinczy mellett állt ki *Sipos Pál* a híres erdélyi polihisztor, akit latin költőként és egyházi szónokként egyaránt elismertek, ezenkívül komoly filozófiai munkásságot fejtett ki. Kazinczy levelezőtársának fogadta. Másik támogatója az a *Vályi Nagy Ferenc*, aki az Iliász-pörbe keveredett. A derék latin–görög tanár a magyar nyelven írás egyik szószólója volt, maga is verselt, sőt néhány szerzeménye bekerült a régi egyházi énekeskönyvekbe. A Kazinczy triászhoz tartozott még *Kézy Mózes*. Őbenne szinte megtestesült a korszerű magyar műveltség: tanította a költészet- és szónoklattan, de jártas volt a logikában és a filozófiában, a nagyhírű matematika katedrát vette át Nyíry Istvántól, még az Akadémiába is felvették. Bizonyára szerepe volt a triász végső győzelmében, hiszen a tudomány és a pallérozottság alapján a kétféle műveltség együttjárását képviselte.

Hogy el ne hamarkodjunk az ítékezést, azonnal leszögezem, hogy a Kazinczy-ellenes triász tagjai szintén tudós és tekintélyes férfiak voltak valamennyien. *Látzay Szabó József*ről már Patakra kerülésekor tudták, hogy

Pápán ő tanított először magyarul történelmet és részt vett a Prédikátori Tárház szerkesztésében. Szorgalmas fordító volt és az elsők között jelentetett meg tankönyvet. *Rozgonyi József*, a híres Csécsi tanárinasztia leszármazottja hosszabb időt töltött külföldön, és magas szintre fejlesztette Kant-ellenes keresztyén filozófiáját. Felügyelőként komoly szerepe volt a pataki nyomda megszerzésében. A Kazinczy-ellenes tábor leghíresebb alakja, Kövy Sándor, korának jogász szaktekintélye. Patak büszke volt rá, hogy tudásával, oktatási módszerével messziről vonzotta az ifjakat a jogakadémiára. Kidolgozott gyűjteményéért, a Magyar Polgári Törvényért 1822-ben Marczibányi-jutalomban részesült, mint „az eddigelé magyar nyelven megjelent legkitűnőbb jogtudományi műért”. A Magyar Tudós Társaság tagjaként működött haláláig, de talán az lehetne számára a legnagyobb elismerés, hogy „Páncél királyi tábla” néven szervezett szeminárium jogintézményrendszerét tíz év működés után Metternich személyesen tiltotta be, jól látva, hogy a liberális Kövy primáriusai közül veszélyes ifjak kerülhetnek az országos politikába. Így is lett, gondoljunk Kossuth Lajosra.

1825-re végképp elcsendesedett az ipszilonisták és jottisták háborúja, az ortológusok és neológusok vitája, teljességgel nemzeti ügyé vált a nyelv: a nemzeti irodalomban megtestesülő hazafiság ügyévé. 1822-ben a tanügyi válaszmány Kazinczy befolyására azt kívánta, hogy az akadémián legyen önálló magyar irodalomtörténeti tanszék. Ekkor kéri fel Kazinczyt, hogy a gimnázium számára irálytant, költészettant és szónoklattant, az akadémia számára pedig irodalomtörténetet készítsen, de erre nem került sor.

1829-től valóban rendes irodalomtörténeti professzorságot állítanak fel, melynek fenntartási költségeihez az adományozó Teleki József mellett közemberek is hozzájárulnak. Amikor 1836-ban Tornalján az egyházkerület ismét új tanrend kidolgozását rendeli el, már csak a jogakadémia tudja megvédeni a latinnyelvűséget. Az új tanszéket a magyar nyelv lelkes híve, *Majoros András* foglalta el, akit a világos értelemre törekvés és a nemzeti szolgálat egyaránt példaadásra sarkallt. „Rövid magyar nyelvtudomány” című grammatikája 1840-ben összefoglalja a két alsó nemzeti osztály számára az alapismereteket. Már nemcsak rendszerezni kívánja a nyelvet, hanem anyanyelvi normát mutat. Majoros reformkori szereplésével végeredményben lezárul a magyarnyelvűségért folytatott harc a pataki kollégiumban.

Katedráját 1853-ban *Erdélyi János* filozófia professzor a pataki irodalmi élet jeles képviselője, a népies romantika költője veszi át, de ez már egészen más időbbe vinne minket. Szimbolikus jelentést érezhetünk abban, hogy ekkorra felépült s ma is álló nagykollégiumi épülettömb. A Pollack Mihály

által tervezett szép klasszicista teremkönyvtár Erdélyi könyvtárosi életének a színhelye lett, és talán ma is a múlt leginkább érintetlen darabja Patakon.

Amennyire tettem e keretek között, bemutattam mindazon változásokat az iskolai oktatásban, melyek a pataki kollégiumban több irányból is alábástyázták a reformkort (Koncz Sándor mondása). Ahhoz viszont, hogy leírásom hiteles legyen, szólnom kell a népes társaságról, amely mindezen változásokat a vállán vitte, a diákokról. Ami a legfőbb: akár mint anyanyelvén megszólaló gyermek, akár mint daloló diák vagy prédikációt hallgató hívő – valamennyien benne éltek az anyanyelv melegében. Már *Tolnai Dali* János idejében rendeletben kellett szabályozni, hogy ne énekeljenek magyarul, még szent énekeket sem; korszakunk elején iskolai törvény tiltotta az anyanyelvű megszólalást még egymás között is az akadémisták számára. Mégis tudjuk, a diákéletnek vannak olyan színterei, ahová nem hat el semmilyen tiltás. Énekeltek a bujdosás idején és azóta a kantációk alkalmával, az ún. játékdélutánokon, no meg persze a kocsmákban, amiről fennmaradt elég sok szemrehányó megjegyzés.

Patakon egyszerre virágzott kétféle dalkultúra. Egyrészt évszázados gyakorlat volt a kótából éneklés (a zsoltárok miatt) és fennmaradtak már a korai időkből világi énekek nagy számban. Éppen korunkban erősödött meg az énekkar szervezete, amely a többi diákönkormányzathoz hasonlóan működött, történetét latin nyelven folyamatosan lejegyezték. Melodiáriumaikban „A Harmonia kitsinálásának rövid mestersége”-ről is tanulhatunk, és megismerhetjük a kor ízlését, dallamkincsét. A különféle stílusú népdalok között itt bukkan fel a népszerű „Bodrog partján nevededett tulipán”, mely későbbi dallamokat előlegez. A Patakon nagy számban őrzött dalgyűjtemények irodalmi tanulsága az, hogy a magyar nyelvhasználat még kezdetleges, feltehetően az irodalmi példák ösztönzésére várt. Mégis szolgálta a magyar zenekultúrát, amely a herderi eszmétől áthatva Csokonai, Tompa, majd a népdalt következetesen gyűjtő Erdélyi munkásságát alapozta meg, vagy később, Egressy Béni felléptével az eredeti magyar műzene megszületését készítette elő.

Ennél sokkal lényegesebb volt a diákságnak a szerepe abban, hogy a kéziratoss (alkalmi) diákköltészet értékeit felhozta a magas irodalomba, a magyar nyelvbe, noha Patak nem adott a nemzetnek egy Csokonait ebben a korban. Ez a sajátos műfaj számunkra most egyszerűen dokumentum a magyar nyelvű műveltségről, s legnagyobb értéke, hogy az anyanyelven megszólalással széles körben hatott, legalábbis a 18. század fordulóján. A egyes gyűjteményekben halotti búcsúztatók, epitáfiumok, köszöntők és imádságok férnek meg sörgyártó recepttel például, nem egy vers tudósít a külföldi élményekről. Mivel a szerzők valamennyien tanult fők, próbál-

kozásaikon jól érzik a korabeli poetikai és retorikai oktatás nyoma: érdekes megfigyelni a nyelv nehézkességét. A népiesség elismert és felszabadító ereje ekkor még nem érezhető, erősebben érvényesül a latin hatása. Némely gyűjteményben eleve vegyesen fordul elő latin és magyar szöveg. Az erős iskolai hatás miatt például a halottbúcsúztatók többsége latinul született. A kéziratokban követni lehet a nyelvhasználat szokásait, elmozdulásait. Például a hónapneveket vizsgálva megállapítható, hogy a latinos és a magyaros keresztény típus dominál, míg a népies elnevezések, mint „fagyhó” vagy „aszuhó” ritkábbak. Nevezetes darabnak számít az ún. „Gyűjteményes Vetemény” 1786 körül, amelyben van egy „Szomorú Játék, amelyben előadatok Ovidius Nasónak Augustus Császár alatt lett szám kivetése, helye és vége megy egy Komédia játék, melyben előadatik, hogy a munkás emberek a terhes dolgozásban elfáradván a Saturnus országglása alatt való arany időt instállyák de meg nem nyerhetik.”

E két kiragadott cím tanúsága szerint a diákoknak éppen úgy meg kellett birkózniuk a magyar nyelvű irodalom követelményeivel, mint tanáraiknak. De a kifejezés szükségletét jelzi, hogy a 19. század elején a diákköltészet világosságra hozza a maga értékeit. Az 1807 után megindított nyomda ösztönző jelenlétében elkezdik válogatni az anyagot és a Sárospataki Irodalmi Diáktársaság 1813-ban két kötetben kiadja a legjobb verseket „Poétai Gyűjtemény” címen, Nagy Józsefnek, az éneklőkar akkori igazgatójának szerkesztésében, a nagylelkű Vaynak és feleségének ajánlva. Amikor e korábbihoz hasonló kiadványokban 1826-ban már országos hírnű költők verseivel rangosították a kötetet (Kazinczy, Szentjóni, Csokonai), kiléptek az országos érdeklődés körébe is. Az 1834-es második kiadás igazolja, hogy a „Régibb és újabb részint érzékeny részint eredeti dalok gyűjteménye” eltalálta a korízlést, de legalábbis meg tudta szólítani a magyar olvasóközönséget.

Patak beírta a nevét a magyar irodalomba, s mint a magyar művelődés egyik műhelye, sorban küldte fiait a nemzet élvonalába. Bessenyei, Kazinczy, Fáy, Tompa (és a politikusok!) – tessék megnézni a Pataki Kollégium nagy tanítványainak dicsőségtábláján a ma is működő református kollégium falán!

Omnium rerum Principia parva.

Cicero de finibus.

Vincet amor Patriæ — — — —

Virg. Æneid. L. VI.

Ha a' vén Magyar-is Németté lelete

Kevés idő alatt; ugyan nem lehet-e?

Hogy őt, hat elztendő, vagy több le-mentébe,

Magyar légyen más-is a' Magyar mentébe.

Úgy lesz! — Magyar nyelvnek olly ereje
vagyon,

Hogy ő úgy tartatik, mint egy betses Vagyon,

Mert ha a' Külföldi kaphat Magyar nevet,

A' régi nevére el-pirúlva nevet.

Tehát nem sokára minden Magyart lát ott,

A' hol eddig még tsak újságúl sem látott,

És érzésinket-is nyelvünkkel — (mellyekbe

Áll a' Magyar Nagyság) — bé-szívják
meljekbe.

BOZÓKY ISTVÁN.

BENCsik JÁNOS

Tokaj mezővárosi közössége és nyelvhasználata a XVIII. század végén, a XIX. század elején

A város, Tokaj, s a város lakó nép sokat szenvedett a török hódoltság árnyékában,¹ majd a kuruc-labanc háborúskodások évtizedeiben, illetve II. Rákóczi Ferenc fejedelem vezette szabadságharc során.² Nemcsak Tokaj, hanem a táj is.³ Most újra hátrányára volt kedvező földrajzi helyzete. A dúlól-pusztító hadak szemében pedig gazdagsága volt csábító, s ha nem raboltak, akkor pusztítottak.⁴ Talán többet szenvedett Tokaj, mint tágabb környezete. Nem egyszer menekülni kényszerült. Ha jött az ellenség, a hegyekbe húzódott Tokaj népe is.

1711-től egy megbékülő társadalom, nyugodtabb közállapotok, s ennek nyomán békésebb fejlődést hozó kor, hosszú, építő évtizedek köszöntöttek Tokajra is. E folyamat nyitánya az a birtokjogi procedúra lehetett, amely a vezérő fejedelem félországra kiterjedő birtokait érintette, méghozzá kedvezőtlenül.⁵ Tokaj Tarcallal, s a környező falvakkal együtt⁶ a királyi kamara kezére került.⁷ E lépéssel újjászerveződhetett az egykor rangos Diósgyőr-tokaji váruradalom.⁸ Ez s más gazdasági, gazdaság-politikai előnyök hatására Tokaj ismét visszanyerhette a tájban korábban betöltött szervező és vezető szerepét.

„A XVIII. század lassú, fokozatos, de észrevehető emelkedése, fejlődése kezdte meg annak lehetőségét megteremteni”, hogy kontinensünkön, s azon belül hazánkban is lépések következzenek a polgárosodás irányában.⁹ Mintegy ezzel összhangban, Tokajban korszakunkban olyan gazdasági-tár-

¹Vö. Vass Előd: Borsod megye török adóztatása az egri vár eleste előtt. In: Borsodi Levéltári Évkönyv IV. Miskolc, 1981.

²Gondoljunk csak a tokaji vár lerombolásával együttjáró kuruc-labanc harcokra. In: Rákóczi Ferenc: Emlékiratok. Bp. 1985. 92–95.

³Ekkor pusztult el a Külső-Taktaköz és a Harangod vidéke ismét, illetve újra.

⁴Németh Gábor: Hegyaljai mezővárosok „törvényei” a XVI–XVII. századból. Bp. 1990. 13.

⁵Magyar Törvénytár, 1715. XLIX. tcz.

⁶Takács Péter: A dadai járás parasztjainak vallomásai 1772. A Szabolcs-Sz. Megyei Levéltár közleményei 3. Nyíregyháza, 1987. Kenézlő, Tiszaladány, Balsa, Büdszentmihály, Rakamaz, Taktakenéz, Tímár, Tiszalök (részbirtok).

⁷Welmann Imre: A Rákóczi-birtokok sorsa. In: Rákóczi emlékkönyv I–II. Bp. (szerk. Lukinich Imre), 1935.

⁸Spech Lajos: Tisza Tokaj város rövid leírása. In: Tudományos Gyűjtemény, 1823. IV. k. Pest, 1823.

⁹Kosáry Domokos: Újjáépítés és polgárosodás, 1711–1867. Bp. 1990.

sadalmi változások zajlottak, amelyek utat-módot teremtettek ahhoz, hogy kiváltságolt állapota hangsúlyossá legyen. Előbb lassan stabilizálódott gazdasági helyzete, ez pedig visszahatott a társadalomra, kedvezően befolyásolva a társadalom életét: gyarapodott a népesség, ezzel együtt növekedett a kereskedők, kézművesek részaránya a városban.¹⁰ A kincstár, mint földesúr vitathatatlanul kedvező hatást gyakorolt például gazdasági területen, olyan pozíciókat is erősítve a városban, melyet a lakosság egyelőre nem vagy alig érzékelt. Jól megragadható ez a hatás a város szerkezetének elemzésekor éppen az *értelmiség* avagy a szellemi tevékenységet is folytató csoportok, rétegek meglétében, a *vállalkozókedv* uralkodó jellegében.

Még évtizedekig működött az előző korszakból, a város peremterületi-voltából (része a *Parciumnak*) örökölt harmincad-hivatal.¹¹ Az állami monopóliumot biztosító *sókamara* mind erősebb kincstári hivatallá nőtt ki magát. A kedvező változás egyik jeleként fogható fel az is, hogy a sóelosztás súlypontja a város északi térségéből, egyelőre a városon kívülre(?), a Tiszahídon alulra helyeződött át. Ezzel együtt építették meg a sóhivatal új, ikerkastély épületét.¹² Jól szervezett hivatal volt a tiszai *rév*- majd *hídvám*, ezzel mind szorosabb ellenőrzés alá vonta a kincstár a tiszai átkelésből származható hasznot. Talán nem véletlen, hogy a hídfővel szemben található ma is a *Fináncdomb* (kilátó). A gazdasági-társadalmi fejlődéssel szélesedett a posta működési területe, s ennek nyomán jelentősebb hivatallá nőtt ki magát a tokaji postaállomás.¹³

Minden rangsorolástól eltekintve, úgy is fogalmazhatunk, hogy a számbavett állami hivatalok alkalmazottai bizonyosan egységes szemléletű és életvitelű – értelmiségi – réteget képezhettek Tokajban. Ezek gyakorta nem helybeli, római katolikus vallású, többnyire *nemesi jogállású* személyek lehettek. Arra is vannak adataink, hogy az *állami hivatalnokokat* nemegyszer a *Habsburg Birodalom* távolabbi vidékeiről helyezték Tokajba.

Ezzel egyidőben az allodiális kincstári gazdálkodás is megkövetelte, hogy az értelmiségi réteg gyarapodjék a királyi birtokokon. Bár kétségtelen veszteség Tokaj szempontjából, hogy az *uradalmi prefektúra* székhelyül Tarcalt választották.¹⁴ Ennek ellenére az *uradalmi szőlő- és borfelügyelet* (uradal-

¹⁰ Bencsik János: Tokaj adózóinak 1765-ös összeírása. In: Széphalom 3. Miskolc, 1990.

¹¹ Magyar Törvénytár, 1715. XCI. tcz.

¹² Vö. *Korompai Katalin*: Tokaj a 18–19. század fordulóján. Az archív tervek üzenete a múltból a holnapot igérő mánnak. In: Tokaj és Hegyalja I. Miskolc, 1989.

¹³ *Kamody Miklós*: Észak-Magyarország hírközlésének története. Miskolc, 1985. Borsodi Kismonográfiák 22.

¹⁴ *Olajos Csaba*: A tarcali koronauradalom építészeti emlékei. In: Herman Ottó Múzeum Évk. XXVII–XXVIII. Miskolc, 1991. 73–103.

mi pincészet), a *sörfőzés*¹⁵ a folyókon úsztatott fa feldolgozására szervezett *portus* (fűrész és zsindeleyhasító telep) is szaporította a szellemi munkások (szálmester) körét.

Az *írástudók*hoz kell sorolnunk a *fiskális*okat, a magisztrátus mellett dolgozó, a hivatalt vivő *nótáriust*, később *főnótáriust*, s az *íródeák*okat.

Külön szervezeti kereteket alkothattak az egyházakkal szolgálati viszonyban állott paróchusok, prédikátorok, káplánok. A római katolikus egyház kötelékébe tartozó egyházi rendek, a kapucinusok és a piaristák.¹⁶ Itt kell felsorolnunk a tokaji egyházakat és azok „szolgá”-it. Az előző évszázadban domináns protestánsok templomát visszaparancsolta a királyi hatalom az előző, eredendő tulajdonos felekezethez, a római katolikus egyházhoz. Ennek ellenére a jelen századon végig alig változott (hanyagolt volna) a református egyház vezető szerepe a népesség összetételében. Ezzel szemben a római katolikus eklézsia lélekszáma mindegyre gyarapodott.¹⁷ Itt találhatjuk, itt kell számításba vennünk a már említett állami hivatalnoki réteget. Majd a görög katolikusok szerényebb népességű egyháza következett. Közöttük a kézművesek mellett elsősorban kapások, napszámosok találhatók. Külön csoportot alkottak a 18. század elején erőrekapott *görög kompánia* tagjai, illetve valamivel több, mint fél évszázadon át az Orosz Borvásárló Bizottság tagjai.¹⁸ E két csoport tagjai az ortodox egyházhoz tartozóknak vallották magukat. A század vége felé (1784) vásároltak templom-épületet maguknak az evangélikusok, éspedig a régi *kvarterlyházat* (generálsház). Feltehetően ekkorra gyarapodott számuk oly mértékben, hogy a filiákkal együtt népesebb vallási közösséggé szerveződhettek Tokajban is.

A felvázoltakból kitűnhet, hogy Tokaj városi társadalma származását, vallását tekintve rendkívül vegyes, szokatlanul tarka képet mutathatott. S még nem szólottam a gyarapodó zsidóságról, illetve a töredéket alkotó cigányságról. Bábeli nyelvzavar uralkodhatott a tokaji hetipiacokon, illetve még inkább az lehetett az országos vásárok alkalmával. Ezek az évente 6 alkalommal tartott országos vásárok messzi tájak lakosságát vonzották, s e sokadalmaktól reménylettek értékesítési lehetőséget a közeli, a helybeli s távolabb lévő helységek kézművesei, jó hasznot a kalmárok, a kupecsek. Csupán a tokaji pecsenyesütők egész utcasort képeztek egy-egy vásárban.

¹⁵Sexty András térképe talán éppen azért készült, mert az uradalom a *serház* helyzetét akarta tanulmányozni.

¹⁶Szabó József: Szerzetesrendek, kegyes tanítórendi iskola Tokajban. In. Tokaj és Hegyalja I.

¹⁷Bencsik János: Adatok a Tokajba települők származásához. In. Szülőföldünk 12. Miskolc 1989. (1805–1846)

¹⁸Tardy Lajos: A tokaji Borvásárló Bizottság története (1733–1798). Sárospatak, 1963.

Szólhatok még a város és a korabeli katonaság kapcsolatáról. Tokaj hadászati jelentősége éppen középkori eredetű vára révén vitathatatlan volt. A 3 részre szakadt ország peremén, a hadjáratok során folyamatosan zaklatott tájban, a Parciumban helyezkedett el a vár és a város. E fontosságát a város a vár leromlása (1704–1705) után is évtizedekig megőrizte. Az osztrák hadtestek terület-telepítési politikájában fontos szerepet kapott végig a XVIII. században Tokaj. A kassai felső-magyarországi főkapitányság kebelén belül egy generális (ezredes) és az ezred-stábja kvártélyt tartott a városban. A kvártélyház, az ún. „generálsház” értékesítését követően a település korábbi pozíciója alább hanyatlott, s ettől kezdve egy alacsonyabb egység maradt helyben. A század végétől fellángolt francia háborúk alatt egy galíciai lengyel hadtest alegységeit szállásolták be Tokajba. A magasabb lengyel egységnek ezred-tulajdonosa ADAM CZARTORISKY-SANGUSCO lengyel herceg, tábornok volt.

Ebből világosan kiderülhet, hogy Tokajban mind a közlegénység, mind a hozzájuk osztott tiszti kar állandó jelenlétével kell számolnunk. Az anyakönyvek arról is tanúskodnak, hogy a tisztek házasságok lévén, gyermekeik születtek, családtagjaik haltak el Tokajban. Sőt a közlegénységgel is jöhettek feleségek, miről szintén a tokaji római katolikus anyakönyvek vallanak. Számos históriát jegyeztek fel, melyek az itt beszállásolt katonákkal, avagy a tokaji lányokkal, menyecskékkel estek meg.

A felvázolt társadalomkép arról árulkodik, hogy Tokaj népe nem lehetett egységes semmilyen tekintetben, de legkevésbé a bennünket érdeklő etnikai-nyelvi és ebből eredően műveltségbeli tekintetben. E kérdés jobb megvilágításához érdemes megvizsgálnunk egy az első hallásra egyszerűnek tűnő kérdést, a *tokaji görögök* kérdését. Mit is takar valójában egy ilyen fogalom, mint a „tokaji görögök”?

A *görög kompánia* (!) Tokajban külön is értékelhető közösségként működött. Sajátos jogi helyzetük kitetszik abból is, hogy külön főbírájuk volt, aki a társaságot kívülre s a kompánián belül is képviselte. Különállásukat egy tételben történő, közös adózásuk is hangsúlyozta.¹⁹ Véleményünk szerint a görög kompánia, mint kereskedő-gazdálkodó csoport, nem mindenben, nem minden tekintetben lehetett azonos a tokaji görögök által lefedett társadalmi tartalommal. Közöttük legalább 3, jól elkülönülő csoporttal kell számolnunk.

Mindenekelőtt azokat a családokat kell előszámlálnunk, akiket levéltári forrásaink „görög nemesek”-ként emlegetnek: ezek pedig a *Karácsony*, a

¹⁹Hodinka Antal: A tokaji görög kereskedőtársulat kiváltságának az ügye 1725–1772. Értekezés a történettudomány köréből. Bp. 1912.

Kefala, a *Bimbó-Lázár* – famíliák. E vagyonos, rangos családok a kereskedők előkelőbb csoportját alkothatták. Tőkeerős famíliák, akik képesek voltak nemcsak irányítani a kompánia üzleti ügyeit, hanem időről időre jelentős kölcsönökkel segítették ki a várost is. Társadalmi *asszimilációjukhoz* kétség sem fér. Gazdasági erejükről az egykori görög kereskedőházak tanúskodnak.²⁰

A görögök második csoportját azok a közrendű egyének alkották, akik huzamosabb időt töltöttek Tokajban, s rendszerint családjukkal együtt éltek a városban. Amellett, hogy a helyi kereskedelemben tevékeny szerepet vállaltak, rendszeresen vásároltak is. A város közönsége joggal panaszkodott rájuk mohóságuk és mérhetetlen vagyonéhségük miatt. 1772-ben is így vallottak a tokajiak: „ . . . az ide való Bétsi portékákkal kereskedő Görögök meg nem elégedvén magok szokott kereskedésével, minden féle portékával és naturálékkal ti. gyertyával, szappannal, vajjal, pipával, nem különben gubákkal, üvegekkel és egyéb fél szegény mester embereket s piatzon kereskedő Aszszonyokat illető aprólékos portékákkal kereskedni szoktak és az által szegény piaczon kereskedő és portio fizető Város Lakossainak élelmek keresésében nem kevés gátlást és kárt okoznak.”²¹ Ezek, – úgy tűnik – a város állandó lakosai: a *Moralli*-, a *Konstantin*-, a *Kristóff*-családok.

A harmadik csoportot azok a görögök képezhették, akik rendszerint család nélkül, pontosabban felnőtt férfiak, felnőtt korú fiú gyermekeik társaságában folytatták a kereskedést (stb.). Rövidebb-hosszabb időt töltöttek Tokajban is. E csoport gerincét azok a családós férfiak alkották, akik a Balkánon hagyott övéiktől távol, szervezték maguk és társaik gazdasági tevékenységét. Miután szülőhazájuk, otthonuk a Török Birodalomhoz tartozott, személyükben török alattvalóknak tekintették őket, s így rendelkezett róluk a királyi törvény is.²² Szőlőtermeléssel is csupán zálogjogon bírt tulajdonon foglalkoztak.²³

Nem jelentős azon görögöknek a száma, akik a városi adminisztrációban szerepeltek. Ennek ellenére érdemes figyelmünkre. Tudjuk, hogy a városházán egy Mihály deák (1759), illetve Vihla Mihály nótárius (1776) irnokoskodott, illetve hivatalnokoskodott.

²⁰Bencsik János–Veres László: Tokaji Múzeum. Bp. 1989. TKM 363. füzet.

²¹Zemplén Megyei Levéltár, Tokaj város iratai, investigatio 1772.

²²Magyar Törvénytar 1740. XXIX. tcz.

²³ZmL. Urbéri összeírások, 34. doboz. 1789/90 éci consc. 1/ Mgos Beleznay Mihályné – mostanában e szőlőt bírja Tokaji kereskedő Popovics Kristóf 12 esztendőkre szabad épülésre. 2/ Szabad Szőlő Ttes Desseffy András Uré, mellyet bir Tokaji kereskedő Jánosi György szabad épületre 20 esztendőre 600 Rf-ig.

Nem kell hozzá nagy képzelőerő, hogy az eddigiek után felvázoljuk azt a szőlő- és bortermelő, iparos és kereskedő várost, amely a Bodrog-Tisza összeömlésénél, előbb a *tiszai-rév*, majd utóbb a *folyamhíd* környékén korszakunk elején lassan magára lelt: népessége gyarapodott, gazdasági ereje izmosodott. Milyen lehetett a város forgataga egy-egy országos vásár alkalmával? Nyüzsögtek az adni-venni szándékozók, harsogtak, kiabáltak az árusok, kínálgatták portékájukat. Hömpölygött a kíváncsiskodó, bámészkodó tömeg. Nem ritkán vegyültek közéjük tolvajok, betyárok. Vajon milyen szó hallatszott a leggyakrabban? Magyar? Német? Tót? Görög? Ruszin? De a hétköznapiakon sem igen csitult e bábeli nyelvvazar. A kor krónikása, aki feltehetően a térség főszolgabírája lehetett, az Erdőbényén lakó *Debreczeni Ember András* jól jellemezte ezt az állapotot:²⁴

Alig van közöttük már most magyar ember,
Hasított ruhába jár tot rip meister,
Kom eszni? Kom trinkni maj liber her svager,
Honnan jössz, hová mégy kérdezik her terher.
A tanácsban három, vagy négy magyar vagon,
A majster beszél ott causánsnak nagyon,
Svajner prolemálgat rosszra ne fakadjon,
Ő ért a törvényhez, a magyar hallgasson.
(1750-es évekből)

Az etnikai összetételre utaló viselet- és magatartásbeli jellemzése is rendkívül találó:

A népe nem cifra, csak közönségesen
Jár mind férfi, asszony, nemigen pipisen,
A kik szolgálatban vagynak már hegyesen,
Só körül, híd körül cifrán, németesen.
Endika, Pendika a legcifrább népe
Városnak görögből áll, az is a szépe,
Magyar csaló népnek rajta van a képe,
Ingyiás-fingyiás, mert hamis a lépe.

Jónak látja szerzőnk, hogy ehhez hasonlóan adjon jellemzést Tokaj város vallási életéről, az egyházak helyzetéről is:

Vagyon hat templomok, hol clerotizálnak,
Misét, prédikációt hat harost elmondanak,

²⁴Debreczeni Ember András és Marton János leírásai Tokaj-Hegyalja és Zemplén településeiről. Bevezetéssel ellátta Pap Miklós. Miskolc, 1987.

A helyért, határért Istennek áldoznak,
 A bűnbocsánatért foglalatосkodnak.
 Reggel nagy templomba mennek a misére,
 A piaristáknál lesznek vecsernyére,
 Kapuczinusoknál német szó értésre,
 Mennek a magyarok is külön könyörgésre.
 Czerkóban elmennek aztán az oroszok,
 Görög a muskával, mert különös jussok,
 De különös helyre, kik nem unitusok.

A város közössége, illetve a mindenkori állandó avagy ideiglenes népessége illetően etnikai, vallási, foglalkozásbeli megosztottsága, az egyes csoportok, rétegek elkülönülése természetesen a lakosság műveltségében, hagyományos kultúrájában, s a most vizsgálódásunk tárgyát képező *nyelvhasználatban* is jól kimutatható. A tanulmányozott téma munkálatai közben módszerül a következőket választottam: a tokaji lakosság lokálisan meghatározható tömbjéről lehámoztam a jól elkülöníthető műveltségi-nyelvi csoportokat, úgy is fogalmazhatok, hogy a nem-magyar etnikumokat. Elöljáróban azonban meg kell jegyezmem, hogy a forrásainkban megőrzött domináns elem a hivatalos nyelvhasználat, melyen azonban átsüt részben az íródeákok, a nótáriusok, fiskálisok nyelvi kifejezőképességben megmutatókozó egyénisége, mindenekelőtt iskolázottságuk, részben a leírt események, bírósági, közigazgatási (s más) ügyek egy részének szó szerinti lejegyzése közben a megszólaltatott városlakók, személyiségek világszemlélete, műveltsége, nyelvhasználata (stb.).

a) A német etnikum

Kétségtelenül nem volt sem egységes, sem zárt e társadalmi csoport Tokajban. Mindenekelőtt az állami hivatalnokok lehettek német anyanyelvűek (1764). Ők legalább is a század közepe táján többségükben római katolikusok. Innen eredeztethető a római katolikus ekléziabeliek azon panássa is, hogy „... a Római Catholica religion penigh igen kevés lakos vagon, mely is jobbára németekből áll, melyek inkább az Német Praedicatio okáért a P(ater) Caputinus Barátok, mások penigh az P(ater) Piaristák Templomát gyakorolliák, (. . .) Kik inkább soós Kamarák körül szolgálatban lévőkből és oly Német mester emberekből állnak, kiknek sem házok, sem szöllejek (nincsen)”. Ez utóbbiak, vagyis a mester emberek ekkor még igen mozgékony réteget alkothattak, mert az idézett forrásban így jellemzik őket, hogy „hátukon a házok, kebeleken a kenyerük”. Szajdel János gyertyamártó a városnak kiállított nyugtáit még 1815-ben is német nyelven írta.

A német írásbeliség még később is divott Tokajban. A városba szállásolt katonaság egy része is vitathatatlanul német lehetett. Az egyik pék mester panaszából tudhatjuk, hogy a *várta házhoz* és a Németeknek (ti. katonaság) két rendbeli kenyeret sütött hetente (1804). Kétségtelen, hogy mind a helybeli, mind a környékbeli települések (pl. Rakamaz)²⁵ német (és evangélikus vallású) anyanyelvű családait fogta egységbe a tokaji evangélikus egyház. Erősödésüket, gyarapodásukat látványosan bizonyította a volt „Generális ház”-ként emlegetett katonai *kvártélyház* megvásárlása a luteránus egyház számára (1784). Az eklézsia feltöltődése talán folyamatos, hiszen 1834-ben a munkácsi egyházi adminisztráció úgy rendelkezett, hogy „ami pedig a Német hallgatókat(!) illeti, a református Tiszteletes minden nagy Innepnapon, mint Munkácson is, Német Tanítást adhatna . . .” Kiderül az előbbiekből, hogy az austriai eredetű, illetve iskolázottságú kapucinus és piarista barátok (akik 1712-ben illetve ezt követően települtek Tokajba) német nyelven (is) prédikáltak. Egy 1789-es keltezésű jelentésből kitűnik, hogy ekkor mind a református *nacionális*, mind az evangélikus *nacionalis* iskolákban folyt a német nyelv oktatása.²⁶ Külön is megemlíthetjük a meczenzéfi munkásokat, kik mind nevük bizonyítéka, mind a korabeli források szerint német nemzetiségűekként kezelhetők. Fényes Eleknél olvashatjuk: Alsó- és Felső-Meczenzéf „német lakosai hihetőleg Stájer és Bajor országból költöztek be, s szavok ejtése olly durva és különös, hogy más rokon ajkúak alig értik meg” (1851). Az is természetes, hogy az újabb Tokajba költözők között mindig akadt olyan személy, mint pl. Leeb József felesége, Klement Terézia, ki azt vallotta magáról, hogy „ . . . mivel jól magyarul nem is ért (ezért) nem értette (pontosan), mit mondtak” (1801). Leeb József másutt, jellemző módon így nyilatkozott magáról: „ . . . 16 esztendőök olta itt lakom / . . . nem olyan jött-ment ember vagyok, kibe nincs bátorság; Szült Erdély, nevelt Pest és nem sajnálja Tokaj, hogy kebelébe fogadott. Beszélek németet, magyart, a tótnak is adhatok 1 itze bort” (1808).

b) A görög közösség

Kétségtelen tény, hogy e sajátos, jobbára kereskedelemmel foglalkozó, vásároszó, de Tokajban (is) kőházakkal, a piacon patikákkal, butykákkal rendelkező népelemet nem etnikai származása után nevezték görögnek, noha üzleti könyveléseik közben az újjörög írásbeliséggel éltek. Ez bizonyítja

²⁵ Balassa Iván: A Tokaj-hegyaljai német telepítések történetéhez. In. HOM. Évk. XII. Miskolc. Bencsik János: Rakamaz (Adatok a német etnikum történetéhez) In. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1988/1.

²⁶ Bencsik János: Egy 1789-es adat Tokaj iskolatörténetéhez. Szülőföldünk 9. Miskolc, 1986.

számadáskönyveik is. Forrásaink olyan görög kereskedőről is említést tesznek, aki alig ért valamit környezete (magyarul) anyanyelvén (1808). Annyi mégis biztos, hogy ezek a kereskedők török állampolgárok lévén, valószínűleg egységes (talán közvetítő) nyelvet beszélhettek.²⁷

Nem haszontalan, ha szót ejtünk arról is, hogy – bár ma még nem tudjuk, milyen okon – közöttük néhány értelmiségi, közelebbről íródeák és nótárius található a XVIII. század közepén. Kezük nyomán fentmaradt szövegekben sajátos helyesírást fedezhetünk fel. A tokaji középső tizedet rendre „közüpső”-ként írják. Talán segít a görögök jellemzésében az alábbi panaszos adat: Victor Schwartz zsidó felesége Kristodul Daniel görög férfit mocskolta, miközben ezt kiáltotta: „Pogányok, három török, három görög”!

c) A szláv etnikum

Bizonyosan sűrűn megfordultak Tokajban tótok, ruszinok, lengyelek s olykor rácok. Többször esik szó egy-egy személy származásáról. Lássunk ilyeneket! „Miskolci János valamely Hanus nevű tót menyecskéről” tett említést (1821). Kmetz Andrásról úgy tudják, hogy 13-14 éve ideszármazott tót eredetű részeges Bodnár (mester)” (1825). Gyakori a csúfolódás közben alkalmazott idegen hangzású kifejezés a tokajiak körében: „Poszem (potzem) vármegyéből be került tót”, – mondják, hogyan káromkodott: „A Mendzár Krisztusodat, azért hoztál deputásokat?” (1824). Zsemjanszki János ács mesternek a „tót bitang teremtését” szidta az egyik haragosa (1826). Rác Mihály azt vallotta, hogy „Magyar szót jól meg nem is értheti” (1820). Ha már e trágárságok sikamlós vidékére tévedtünk, akkor megemlíthetjük, hogy Haffner György suszternek „Német teremtését szidták” (1818). Vitatkozó részeg tokajiak Kunics András feleségét „Ereggy te oláh disznó”, – kifejezéssel sértették meg (1776).

Természetesen nemcsak a hétköznapi szójárásban, hanem a szabályos nyilvántartásokban is gyakran előfordulhatnak a fent említett nemzetiségi származásra utaló nyomok. Zajdl Tamásról és testvéréről, Józsefről megjegyzik, hogy Lengyelországból valók. Bili Basiliskus, aki magát Fejér Istvánnak hivatja, Muszkaországból került (1818). Arról már szólottunk, hogy a feldarabolt Lengyelországból regement beli lengyel nemzetiségű katonák teljesítettek szolgálatot Tokajban. Őket nem egyszer feleség vagy szerető kísérte el. Így „Kasuba Maris a lengyelországi Podolyáról való” (1783), – tesznek róla említést.

²⁷ Ránk maradt számadáskönyvekben görögül görög betűkkel könyveltek. „Ingyiás-fingyiás” vagy „endika-pendika” szólások a görögök nyelvhasználatát idézik.

d) *A muszka borvásárló bizottság*

Miután e hivatalos katonai kolónia viszonylagos zártságban élt, s a muszka katonák s tisztjeik száma nem volt számottevő, bizonyára jelenlétük feltűnő volt. Többször szóbakerültek a *muszka katonák*, a *muszka tisztek*, akik természetesen orosz nyelven beszéltek. Bár kétségtelen tény, hogy a velük tartó értelmiségiek²⁸ jól bírhatták környezetük nyelvét, a magyart. Sőt olykor annak is tanúi lehetünk, hogy beházasztak Tokajba. Miután külön iskolájuk nem volt, ezért gyermekeiket hol a helybeli római katolikus elemi, illetve piarista kisgimnáziumba, hol az evangélikus iskolába járatták. Ők már feltehetően jól beszélhették a magyar nyelvet.

e) *A latin nyelv*

Kétségtelen, hogy a kor műveltségének megfelelően az írástudók, első sorban is a papok, hivatalnokok, tanítók egy része jól tudott, vagy egyenesen jól beszélt a *deákot*, vagyis a latin nyelvet. Annál is inkább, mert a hivatalos nyelvhasználat közben beszédjüket, írásukat is teletűzdelték latin vagy latinos kifejezésekkel. Különösen igaz lehetett ez a fiskálisokra, a római katolikus egyház papjaira, s a birtokos nemesség fiaira. Így előfordult, hogy még a „korcsmaházba (is) a katona mindgyárt Horváth János urammal Deákul kezdett beszélni, ő az egyik bepanaszlott” (1782). Azt hiszem a fentiek bizonyítása nem is kíván további szöveges mutatót.

f) *A zsidóság*

A kutatás megállapítása szerint e közösség jelentős része is e század végétől húzódott Hegyaljára, s e tekintélyes városokban kisebb-nagyobb közösségeket alkottak. Talán nem tévedünk, ha most azt mondjuk, hogy e közösségek vallásukkal együtt (jiddis) nyelvüket is őrizték. Erre utal néhány hivatalos irat, továbbá az esküvésük formulája is.²⁹ Tehát ekkor még – különösen a Galíciából érkező lengyel zsidók – nemcsak különálló vallási, hanem kultúrájuk alapján elkülönült etnikai közösséget is alkottak. Mintegy közvetítő nyelvként azonban gyakran találkozhatunk körükben a német nyelvhasználattal is. Számláikat, nyugtaikat nemegyszer németül írták.

g) *A cigányok*

Róluk azt megtudhatjuk szinte az első összeírásokból, hogy a XVIII. században a Hegyaljára települt családok erős szórványként éltek Tokajban

²⁸ Ilyenek voltak a papok (kalugyer), s mások.

²⁹ Erről az esküvésük formulája is tanúskodik. *Högye István*: Zemplén vármegyei esküszövegek. B.-A.-Z. Megyei Levéltári Füzetek 19. Miskolc, 1983. 132–133.

s más városban. Ennek ellenére egymás között bizonyára beszélték a cigány nyelvet. Vándorlásuk útvonalára, nyelvüket, kultúrájukat ért hatásokra utaló jeleket olvashatunk ki (pl.) családnevükből. Gyakori közöttük, az egyébként csúf neveket figyelembe nem véve, a Tót és a Horvát családnév.³⁰

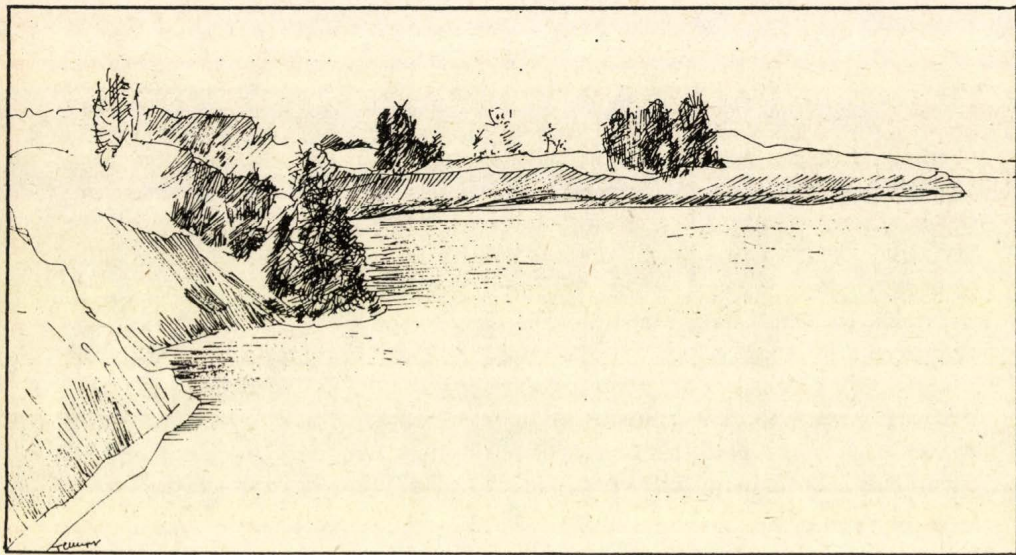
h) Az oláhok

Forrásainkban szórványosan bukkan fel a román etnikum. A sósusztató, tutajozó máramarosi oláhok gyakran megfordultak Tokaj utcáin, korcsmáin. Olykor állatkereskedők hajtják állataikat a híres tokaji vásárokra, s mind a felhajtó pásztorok, mind a kereskedők között egyértelműen találhatni román férfiakat. Többször nevük is ismert. Felsorolták például (1806) Mihály Juon-t, Vlad Györgyöt, Popse Mihályt.

Végezetül lássunk némi ízelítőt a MAGYAR NYELV használatából. És pedig a tokajiak által használt népies ízű, zamatú nyelvezetről lehet és kell szólnom. Nem könnyű ennek bemutatása, hiszen nehéz, legalább is kockázatos annak megállapítása, hogy egy-egy írott forrásunkban szereplő szövegből mennyi a lejegyzést végző nótárius vagy fiskális nyelvhasználatának egyéni világa, s mennyit kölcsönzött, mennyit kellett átvennie a helyzet értelmezése, a társadalmi szituáció érzékeltetése okán-módján a (pl.) peres anyagban szereplő tokajiak nyelvéből. Ennek ellenére is kísérletet teszek erre. Vannak összefüggő szövegrészek, melyek népinek, népi jellegűnek hathatnak. Egyik tanú előadja, hogy Tokajiné így szólott a szolgálójának: „Moss, hamar Maris, mert otthon sok dolog van, most is olyan boszszúsággal vagyok, mert a Gróf János fija el jött és a Sajtónak a tekerő fáját el vitte!” (1802) Más alkalommal olvashatjuk: „Nagy Ferencznek sokszor keserves szemekkel kellett nézni azt, hogy a halászok közül kinek-kinek vagy felesége vagy gyermeke a meleg ételt kivitte a Halász Tanyára (. . .) Őneki pedig egy hétig is száraz kenyéren kellett lenni (1820).” Ettől bizonyosabbnak látszanak a *szólásmondások*, *szófordulatok*, jellegzetes népi, paraszti kifejezések, olykor egy-egy szó is. Sebenyi János panaszából: „. . . mikor az mostoha anyámtól magamat külön kenyérre vévén . . .” (1806) Máskor így fenyegeti a feleséget a férj: „. . . ha ebből magadat ki nem tisztítod (ti. a rút pletykából), vélem egy kenyéren és són nem leszel!” (1806) Balla József szerint „én a mosdó, Tót Jánosné pedig a törülköző vala”. (1806) „Soltész József (. . .) maga beült a hívesre és az ételt is megfőzte magának, mivel olyan Katuska formájú férfi volt”. (1820) Kolosi János hozzáfogván „Tabernájának építéséhez (. . .) azt pengette, hogy a Méltóságos uradalom engedé-

³⁰ *Bencsik János*: A cigányok változó jelenünkben. Gyula, 1982. A gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai 73. *Bencsik János*: A teknővájó cigányok. Uo. 76. sz. füzet.

lyével építi (azt)". (1820) Szegedi János kárának vallásakor szóba került, hogy „káposzta rászáért" (palánta) fizetett (1784). Az egyik veszekedés során 2 „fehér cseléd" pörölt, s így sérette meg az érintett felet a nyelvesebb menyecske: „K(urva) vagy előttem, hiszen a Bába kontyolt fel!" (1820) S kell-e annál szemléletesebb állítás, mint amilyen Nemes Harsányi Jánosé volt: „Czucker Mojses engem félénk katonának állít, de hogy keresetem sokkal igazságosabb (vele szemben), fegyverem sokkal élesebb, mintsem pusztá szakállával ki parierozhatná, egymás után lett 2 rendbeli Nagydai cigányok módjára riasztgató feleletei haszontalanok voltak". (1829) Érdekes odafigyelnünk a következő néprajzi fogalmakat alkalmazó kifejezésekre is: „Balla Zsuzsanna zajdája tele volt (kokoriczával), s elvettem *serpenyű lábastul*" – mondja. Majd leírja öltözékét: „A rajtam lévő *ing váll* ki mászott a *szoknya* alól, aztat be tettem a szoknya *korcához*". (1776) Ugyanekkor elfogták a dorogi Disznó Pásztor bojtárját, kinél megtalálták az ellopott tárgyakat, úgy mint gazdájának *Páros kését, Botskorát és Dudáját*". (1776)



DEME LÁSZLÓ

Beszédkultúránk mai gondjaiból

Ha néhány címszóban kellene jeleznem mondanivalóm lényegét, azt mondanám: „Nyelv, egyén, közösség”, vagy igazabban: „Nyelv, közösség, egyén”; minthogy az egyén(ek) számára a közösség(iség) az egyetlen lehető létezési forma; s a közösséghez való felcsatlakozásnak, majd a benne élésnek és a rá való (s ezzel együtt a természeti valóságra való) alakító visszahatásnak a nyelv(iség) a legfőbb és leghatékonyabb eszköze. Csak hát úgy vagyunk a nyelvvel is, mint a levegővel: olyan természetes, hogy van, hogy körülvesz bennünket, hogy csak akkor vesszük észre a létét – majd a nélkülözhetetlenségét –, amikor baj van vele. A meglétét nem észleljük, nem tudatosítjuk; a hiányát annál inkább.

Nemegyszer róttak már meg ezekért az *-iség* végzetű megjelölésekért, mondván: puszta sejtelmeskedést jelentenek ezek az alapszó, azaz a közösség(vagy: *társadalom*), illetőleg a *nyelv* helyett. Nos: a közösség, a társadalom, s ugyanígy a nyelv: alakulatok, kész tények. A közösségiség avagy *társadalmiság* az egyik oldalon, s a *nyelviség* a másikon: *továbbiakra lehetőségeket adó vívmányok*. A közösségiség például azt jelenti az egyén számára, hogy hasonló fajúaknak kisebb vagy nagyobb közegébe születik bele, amelytől – ha másként nem, utánzása révén – megismerheti az önfenntartás és fajfenntartás legszükségesebb magatartási kellékeit. A *társadalmiság* (ami ugyanez, csak emberi fokon) emellett az addig felhalmozódott ismeretek és tapasztalatok készen való átvételére is lehetőséget nyújt, s teret biztosít az imént említett (az állatvilágból magunkkal hozott) két alapösztön érvényesítése mellett az emberi szférában belénk épült harmadiknak: az önkifejtés, az önmegvalósítás igényének a számára is.

S ez az utóbbi már elképzelhetetlen a harmadik *-iség*: a *nyelviség* nélkül. A *nyelviség* – mint tény, s még inkább mint adottság, sőt vívmány – „arra épül, hogy az emberi nem egységei – az együttélés alapját jelentő mikrotársadalmak – kifejlesztettek egy (illetőleg hát: egy-egy) olyan eszközt, amely a felhalmozódott tapasztalatokat mentális úton átadhatóvá-átvehetővé teszi. De ez csak azért lehet, mert az emberben a törzsféjlődés során biológiailag öröklődő, s az egyed által is biológiailag örökölt készség halmozódott fel, amely lehetővé teszi minden embernek született lény számára, hogy ezt az eszközt elsajátítsa; s így a megismerés folyamatába – adig elért eredményeit átvéve – társadalmi úton kapcsolódják bele.” (L.

tőlem: Nyelviség és megismerés. In: Filozófiai Közlemények X. évf. 1. sz. 52–3.)

Úgy tanultuk kiskorunkban: „a kutya ugat, a macska nyávog, a ló nyerít, az ember pedig beszél”. Az első három föltétlenül igaz. A kutya azért ugat, mert kutya, a macska azért nyávog, mert macska, a ló azért nyerít, mert ló. Sőt: a kutya egy bizonyos életkorban akkor is ugatni, a macska akkor is nyávogni kezd, ha tejen nevelték egy emeleti lakás fürdőszobájában, és soha másik kutyát, illetőleg másik macskát nem látott. Mert a kutya „kutyául” ugat, a macska „macskául” nyávog; egy bizonyos biológiai program alapján. – De az, hogy „az ember beszél”, már nem így igaz, hanem így: „az emberek beszélnek”, mégpedig *ki-ki valamilyen nyelven*, amelyet meg kell tanulnia a környezetétől.

Ám amikor a gyermek beszélni kezd, jóval többet tanul, mint egyszerűen a nyelvet. Tulajdonképpen a valósággal, a külvilággal ismerkedik eközben és ezáltal; majd e folyamat révén eljut önmagához is. Ezt „szocializáció” néven szokás nyilvántartani (amit magyarul a „társadalmiasulás”, azaz: társadalmivá válás adna vissza, a félresikerült „társadalmiasulás” ugyanis ezt jelentené: társadalommá válás; márpedig a gyermek társadalmivá lesz, nem társadalommá). Ám ez valójában korántsem „beilleszkedés” vagy épp „alkalmazkodás”, ahogy tekinteni és magyarázni szokták. Nem valamiféle kész egyéniség csiszolódik ebben hozzá a többi kész egyénhez; nem szuverén egyének önmagukat és egymást korlátozó összezsírozódása hozza létre a társadalmat. Épp fordítva: e folyamat igazul mondván „humanizáció”, melynek során a biológiai embernek született – mondjuk így: a „humanibilis”, azaz emberré válásra képes – lényt a társadalom – döntő mértékben a nyelviség segítségével – mentálisan is emberré emeli, közössége szintjére hozza fel, hogy így tegye képessé a rajta való tülelmelkedésre, a belőle való kiemelkedésre; röviden arra, hogy először a közösség tagja legyen, azután és ezen keresztül önmaga, azaz egyedből egyén, majd végül egyéniség.

E folyamatnak alaptermészete – és sikerességének kulcsmozzanata – az imént említett sorrendiség: az adott közösség kognitív szintjére való felemelkedés, s utána az azon való tülelmelkedés. Ugyanez áll a külvilág, a (fizikai és társadalmi) valóság tényeivel, szerkezetével, működésével való kapcsolatra is: először meg kell ismerni őket, hogy azután – természetük ismeretében – hatni tudjunk rájuk. Így hát akár a közösséghez, akár a fizikai valósághoz, vagyis akár a társadalomhoz, akár a természethez való kapcsolatot nézzük is: *a mindenkor új nemzedék mindenkor „betanuló” rétege a közösségnek*, kritikus tanulmányozója – de szükségszerűen tanulmányozó

kritikusa – addig elért eredményeinek, addig megszerzett ismereteinek, tapasztalatainak. Persze könnyű helyzete van: a fogalmak és összefüggések túlnyomó részét már nem felfedeznie kell, csak megismernie, és érvényük tartalmát-terjedelmét saját élményei segítségével ellenőriznie.

Mindennapos példák! A kisgyermek kitárt karral szalad az izzó kályha felé. De a „társadalom”, a közvetlen környezet, fenyegető hanglejtéssel kiáltja: *Forró!* Másnap bele akar inni hirtelen a gőzölgő kakaóba. S ismét ugyanaz a kiáltás retenti vissza. Agyában úgy kapcsolódik össze a két igen eltérő jelenségnek közös – és számára fenyegető – tulajdonsága, ahogy a szó segítsége nélkül talán sosem találna egymásra. Alakul benne a tartós képzet. De azért ellenőrzi a fogalom tartalmát és terjedelmét. Egyszer a kályhán, egyszer a kakaón. S máris elsajátította, a szó legszorosabb értelmében sajátjává érlelte, magáévá tette. Megtanulta a szót, s megismerte egyben a vele jelölt valóságdarabot is.

Miért mondhatjuk ki akkora biztonsággal, hogy a nyelv (valamelyik nyelv) megismerése, a beszéd tanulása, a valósággal való ismerkedés is egyben. Legalábbis az első nyelvét, az anyanyelvét? Mert jól tudjuk: *a nyelvekben a társadalmak a valóságot tükrözik és tagolják.* Megnyilatkozásaiban az állat „reagál”; az ember viszont elemez, értékkel, és annak alapján válaszol az őt érő ingerekre, ösztönzésekre. Az állati „kommunikáció” indítékában ösztönös, tartalmában szubjektív; hiszen a belső idegállapotnak spontán kifejeződése, s a környezetre tett hatása legtöbbször nem szándék, csak eredmény. Az emberi megnyilatkozás – épp, mert nyelvi eszközökből szerkesztett – informatív szándékú, ábrázoló erejű, befolyásoló hatású; a partner számára olykor a közvetlen érzékeléssel egyértékű (az elbeszélés, a leírás), olykor annál is pontosabb, mélyebbre menő (a magyarázat).

Hogy a nyelvek különböznek-e egymástól (azaz hogy egyetlen nyelv volt-e kezdetben, s az fejlődött szét), vagy hasonlítanak-e egymásra (azaz külön-külön eredetűek, s mégis sok a közös vonás bennük): nehezen eldönthető kérdés. De hogy hasonlóságuk nem szükségszerűen közös származásuk maradványa, hanem a tükrözött valóság azonosságában gyökerezhet, azt sok minden bizonyítja. Gondoljunk csak a szófajokra! Nemigen ismerünk olyan nyelvet, amelyben nem a főnév, a melléknév, a számnév és az ige volna a négy alapszófaj. Vajon miért? Mert a valóságban vannak „dolgok”: ezeket a főnév nevezi meg. E dolgoknak vannak jellemző jegyeik, mégpedig „minőségük”, amit a melléknév, „mennyeiségük”, amit a számnév, továbbá lét- és mozgásformáik, amit az ige tükröz. S persze a dolgok térben, időben léteznek és érintkeznek, ok-okozati viszonyban kapcsolódnak össze, az események egymásra, sőt egymásból következnek; ezek-

nek a kifejezésére viszonyozók vagy másfajta viszonyítóelemek alakultak minden nyelvben.

Szókás ezt a hasonlóságot valami „gondolkodási mélystruktúrával” magyarázni. De honnan is származnak magának a gondolkodásnak a törvényei? Ellentétesség, vagylagosság, okság, következményesség: ezek elsődlegesen mind valóságkategóriák. Gondolkodásunk (bár korántsem síktükröként) az objektív valóságot tükrözi; beszédünk pedig (bár távolról sem tökéletesen) gondolkodásunkat: az objektív valóságnak bennünk élő képét (és e kép belső továbbépítését), azaz a szubjektív valóságot teszi érzékelhetővé mások számára.

Előbbi tételünknek azonban van egy másik arca. Mert jól tudjuk azt is: *a valóságot a nyelvekben a társadalmak tükrözik és tagolják.* S mindegyik a maga – történetileg kialakult – látásmódja szerint. Mi esküszünk rá, hogy a valóságnak van egy olyan eleme, jelensége, hogy „répa”, s ennek válfajai (sárgarépa, fehérrépa, marharépa); s van egy másik, a „reték”, amelyik már nem ugyanaz, csak hasonlít ezekre. Az angol arra esküszik, hogy a *carrot* (sárgarépa), a *turnip* (fehérrépa), a *beet* (marharépa) csak hasonlítanak egymásra, de külön-külön dolgok; mint nekünk a répa meg a reték. – Nekünk húsz ujjunk van összesen (tíz a két kézen, tíz a két lábon); a németnek csak tíz, mert ami a lábán van, az neki nem ujj (*Finger*), hanem más (*Zehe*); az angol meg mindössze nyolc ujjat számol össze önmagán, mert egy-egy kezén csak négy ujj (*finger*) van, meg egy hüvelyk (*thumb*), ami nem ujj, hanem a négy ujj (kontrája) önmagában (pl. a szerszámnyél fogásakor).

Kinek van igaza? Mindegyik a valóságot tükrözi, csak más és más tagolásban!

Vagy ki mondaná közlünk, hogy a borda, a létra és a szekér a valóságnak nem három egymástól távol eső pontján áll: a borda a testrészek (esetleg a szövőszék részei), a létra a falramászó alkalmatosságok, a szekér pedig a szállítóeszközök tartományában; s „objektíve” nem kapcsolja őket semmi össze. Legalábbis a mi képzetvilágunkban, amelyről pedig úgy tartjuk: a valóság részeit és objektív összefüggéseiket tükrözi. Nos, a szlovákban a borda: *rebro*, a létra: *rebrík*, a szekér: *rebrinák*; s így e nyelv beszélőinek „a valóság részeit és objektív összefüggéseiket tükröző” képzetvilágában a létrát elsődlegesen az jellemzi, hogy bordás tárgy, a szekeret meg, hogy létrás oldalú alkotmány, amelynek létrás oldala bordákban bővelkedik.

S most már csak azt kell – harmadikul – fel- és elismernünk, hogy a valóságot a társadalmak a *nyelvekben* tükrözik és tagolják; s akkor nyelv és közösség és egyén kapcsolata rövidre zárul, hiszen az egyén valóságismerete a nyelvi közvetítés révén így világosan a társadalmi tapasztalatból eredeztethető, sőt: eredeztetendő. Nekünk például a *piros zászló* meg a *vörös*

százló két külön dolog; a németnek a *rote Fahne*, az oroszoknak a *kraszna*ja egy. Számomra korántsem mindegy, hogy valaki „elrejtőzött a bokrok mögé” vagy: „elrejtőzött a bokrok mögött”; az angol számára ez a különbség nemcsak hogy kimondhatatlan, hanem egyenest érzékelhetetlen. Amiképp viszont nekem eszembe sem jutna megszámlálni a jelenlevőket, mielőtt kimondom ezt: „Örülök, hogy itt vagy közöttünk”. Az angolnak viszont tekintetbe kell vennie: kettőnk között-e (=between us) vagy tágabb körünkben (=among us).

Lám: bármelyik oldaláról vizsgáljuk is nyelv és valóság kapcsolatát, közéjük iktatott harmadikként szükségképpen ott van a társadalom, a nyelviség társadalmisága. Társadalmi az a közeg, amelyben a nyelv létrejön; de az is, amelyben él és működik. Egy nyelv addig nyelv, ameddig valamely társadalom felhasználja mindennapos beszédtevékenysége eszközéül. (Ez a „társadalom” akár virtuális is lehet; ezért számít élő nyelvek élő hajtásának az egyre több szakterületen használható és használatos eszperantó.) Valójában a nyelv létének objektivitása a kollektív szubjektivitásban gyökerezik, semmi egyébben. Ez azt jelenti: az „asztal” azért és attól asztal, mert itt nálunk mindenki azt hiszi, hogy az. Nem sokat kell észak felé utaznunk ahhoz, hogy ez érvényét veszítse: ott már mindenki azt hiszi róla, hogy *stol*, tehát ott „objektive” az; nyugat felé haladva pedig egyszersak *Tisch* lesz belőle, azután *table*; és így tovább; a kollektív hiedelemnek megfelelően.

A szó, a képző, a rag: *nyelvi jel*. Ez a vele jelölt tárgy, tulajdonság, mozgásforma, tulajdonság, viszonyfajta felől nézve valójában *nem okszerű, csak szokásszerű*. Hiszen nem a dolog természetét tükrözi. Ha azt tükrözné, egyetlen nyelv volna a világon. Valóság és nyelv – jelölt és jel – között a történeti (társadalmi) megszokás teremtett kapcsolatot. – De megteremtette, s ezért ez a kapcsolat objektív. Van! Az imént azt mondtuk: „csak szokásszerű”. Ám ha a jel használója – a beszélő egyén – felől nézzük, azt kell mondanunk: „így szokásszerű”. Rá ez a *társadalmi megszokás kötelező*. Ha nem ismeri vagy nem ismeri el, nem ért meg másokat s mások sem értik meg őt. Ezért kell nagyon pontosan ismernie a nyelvi eszközök és szerkesztésformák társadalmilag rögzített – számára adott – értékét, s pontosan alkalmaznia őket megnyilatkozásaiban.

Az ember(iség)é annyi a természetből, amennyit úgy képes megérteni belőle, hogy ennek birtokában alakítani tudja a maga javára. S az ember(iség) annyi a természetben, amennyit hatni képes rá (ha javára, ha kárára). Az egyéné annyi a társadalmi tapasztalatból, amennyit meg tud érteni, alkotóan magáévá tud tenni belőle; s ő maga annyi a társadalomban, amennyivel ennek ismeret- és tapasztalatanyagát gyarapítani képes. Kike-

rekítve: az emberé annyi a világból, amennyit megemészt belőle, s az ember annyi a világban, amennyit vissza tud adni neki önmagából.

S akár az ismeretszerzést, akár az ismeret-visszaadást tekintjük is: közösség és egyén kapcsolatteremtése elképzelhetetlen a nyelviség közege nélkül. Igaz: a zenész eljuthat odáig, hogy közvetlen idegrezonancia révén hason a közönségére; a természettudós kifejezhet alapvető összefüggéseket képletekben és görbékben, a szóbeliség kikapcsolásával. De hogy a zenész és közönsége vagy a tudós és partnere idáig jusson, ahhoz csak az alapfogalmak nyelvi megértésén keresztül vezethetett az útja.

Az ember tehát eredetében is, létformájában is társadalmi lény, *s a társadalomba a nyelviség kapcsolja bele és vissza*. Ez a társadalmiság azonban a konkrét egyedre nézve elsődlegesen „mikrotársadalmiságot”, azaz a közösségiség „kisközösségiséget” jelent. Ahhoz, hogy a „nagy világban”, de akár csak „az országban” is jól érezze magát, nélkülözhetetlen egy sarok, amelyben „otthon van”, ahol szerves résznek és egyenrangúnak érezheti magát. – S itt érünk el a társadalom klasszikus szerkezetének bomlásán keresztül az egyén magára maradásáig.

A természetes mikroközösségeknek klasszikus alapformája a család, mégpedig a nagycsalád. Az a legalább három nemzedéket átfogó származási és gazdasági-gazdálkodási közösség, amelyben az új nemzedék „betanulói helyzete” plasztikusan érezhető volt. Amit látott és hallott, az túlnyomó többségében a munkavégzéssel, munkatervezéssel és feladatteljesítéssel volt kapcsolatos; s amit magától (játékként) tett, az főleg a felnőtteket utánozta; amit meg feladatul kapott, az a közösségi tevékenységnek volt „erőarányosan” (olykor akár erején felül) rá eső része. – Ami e mikroközösségen túlmutatott, az is spontán alakulat volt: rokoni, baráti társaságok; fejlettebb vidékeken esetleg egyesületek, olvasóköri. Az effélékbe való belepillantás, majd lassú belenövés, magával hozta a „házon kívüli” magatartás formáinak és normáinak megismerését is. Ám ez nem volt más, mint a minden napinak, a családinak némileg megemelkedett formája.

Az iskola csak kiegészítette és koncentrikusan bővítette az elsődleges közösségben, a családban szerzett ismereteket és – bízvást mondhatjuk – élettapasztalatokat; majd – férfiaknál legalábbis – a katonáskodás fejlesztette őket tovább; s időközben az ifjú belenőtt a családon belül a felnőtt munkamegosztásba, a családon felül a magasabb spontán kisközösségekbe; mindenütt azzal a fokozatossággal, amely egyfajta betanulás (vagy épp „beavatás”) révén emelte őt a kisebb közösségből a nagyobbba, a szűkebből a szélesebbe, az alsóbból a magasabba, s tette ott egyenrangúvá.

Az elmúlt évtizedek fejlődése mindezt gyökeresen átalakította. A három nemzedékes családok egyre-másra szétváltak; a család termelési közös-

ségből fogyasztási közösséggé vált, amelyben munkáról hallani a legkevesebbet (s amit mégis, az korántsem pozitív előjelű). A munkába állt anyák (és nagymamák) mellől a gyermekek olyan – mesterséges – mikroközösségekbe kerültek át (bölcsődébe, óvodába, napközibe), hol azonos korúakkal-rangúakkal vannak együtt, alig néhány túlterhelt felnőtt felügyelete mellett; s így „betanulói tudat” helyett – joggal – a teljes egyenrangúság érzete épül beléjük.

Mélyíti ezt az érzésüket a családi háttér is. Egyre nagyobb részük csonka, ahol a magára maradt és termelő munkát végző szülő (rendszerint az anya) igen korán „partnernak” tekinti gyermekét, legalábbis az eltávozott másikkal szemben. De a teljes családokban is növekedik az a hányad, amely magára hagyja a gyermeket (az ő vélt érdekében törekedve többre az anyagi boldogulásban), vagy éppenséggel szabadjára engedi (valamiféle „családi demokratizmus” jelszavával). S amennyire az iskolától várná el a nevelési feladatok teljesítését, annyira zokon veszi azt a „porosz drillt”, amely követelményeket támaszt eredményekben és magatartásban; amely legalább bizonyos mértékig „betanulói tudatot” vár el, illetőleg próbál(na) beépíteni.

A családok – egyik azért, másik azért – a kommunikációs modorra nevelés helyett inkább alkalmazkodnak a gyermekek egymás közt és egymással szemben kialakított modortalanságához. Az érintkezésformák többrétűségét, a kommunikációs helyzetek és kapcsolattípusok szerinti különbségteltet hazulról egyre kevesebb gyermek ismeri, s a mesterséges mikroközösségek – bölcsődék, óvodák – sem adnak alkalmat ennek a beidegzésére. Már az iskola is egyre tehetetlenebb (s nem is az ő dolga volna megtanítani ezt), nem kis mértékben a szülői rosszallások miatt. – Így idegződik bele a felnövekvő egyedekbe *saját személyi autonómiájuknak túltengő tudata* a más személyiségek autonómiájának minimális tisztelete nélkül. Így lesz a külvilág válogatás nélkül „szia”, és „te”; – és a legrezdületnyibb nézeteltérésre is „te barom”!

A természetes mikroközösség, a család lebomlásával párhuzamosan – egy nagyobb és felülről lefelé „építkező” társadalomformálás torz eredményeként – felbomlottak az utóbbi évtizedekben a hajdan természetes módon alakult nagyobb kisközösségek is. Gyanusakká váltak a baráti körök, olvasóegyletek, munkás- és parasztkaszinók; helyüket fölülről letelepített és központi programmal irányított kultúrkombinátok foglalták el; azazhogyp próbálták elfoglalni. Az egyszerű, hagyományos, személyes rokonszenvből kinövő kiscsoportok helyébe lakóhelyi közösségeket próbáltak szervezni, utcabálókával; esetleg munkahelyi közös esteket. Mindent felülről, külsőleges kapcsolatok alapján.

Talán ez is erősítette azt a szétfejlődési (vagy inkább össze nem fejlődési) tendenciát, amelynek gyökerei igen messze nyúlnak vissza. Azzal jellemezhető ez, hogy igazgatási és ebből származó nagyközeleti nyelvünk-stílusunk függetlenül alakult ki mindennapjaink nyelvétől-stílusától; hogy hivatalos és hivatali nyelvhasználatunk elidegenedett (pontosabban: idegen maradt) a természetestől, a köznapitól. S minthogy kisközeletünk nem a magánélet megemelkedett formája, hanem a nagyközeletnek leszüremlése, kisközeleti stílusunk is merőben idegen a magánéletitől. Régi megfigyelés: munkahelyen, szakszervezeti csoportértekezleten vagy „haverkodni” tudunk, vagy ha nem, akkor „viszonyulunk” egymáshoz; csak az az *egymás megértésére törekvést, egymás megbecsülését tükröző tisztes emberi szó* jön ki nehezen a szánkron. Mert ilyen érintkezésformának talán nincs is. Azt írtam egyszer: kényelmes nyelvi pizsamánk (otthonra) van, nyelvi frakkunk is (közeleti célokra); csak az a jól szabott utcai zakó hiányzik a nyelvi ruhátárunkból, – de nagyon!

A magánéletben – meg a mindennapok alsó szintjén – ugyanis kielégítő eszköz és mód az a „reagálás”, amely az egyenrangúakból álló kisgyermeki közösségekben meg az (elsősorban lefelé) egyenrangúsított kiscsaládban ragad az egyénre; annak jegyében, hogy ott mindenki egyenrangú, de az adott egyén a „legegyenrangúbb”. Ebben a közegben egyre inkább úgy beszélünk, „ahogy a szánkra jön”: nyelvi szempontból válogatás, kommunikációs szempontból pedig a partnerra való tekintet nélkül. Autósok tudják legjobban – de most már a tömegszállító járműveken közlekedők, sőt az egyszerű gyalogjárók is –: milyen kevés kell ahhoz, hogy a másiktól (de rólunk is) lepattanjon a *civilizációs máz*, és ösztöneink-indulataink uralma alatt küldözgessük egymást melegebb tájakra.

Mert említett „viszonyulási” beidegzésünk nem más, mint civilizációs máz, kívülről származó bevonat. A bölcsődében, óvodában a gondozók, az iskolában az oktatók, az ifjúsági szervezetekben a vezetők, a különféle munkahelyi és mozgalmi közegekben a felsőbb régiók igyekeznek ezt a – bürokratikus származású, brossúra- és sajtóközvetítésű – bevonatot föléje boltozni a spontán alakulású és működésű alaprétégnek. Még a legújabb „anyanyelvi nevelési” meg „nyelvi-kommunikációs nevelési” kísérletek mélyén is olyasféle elgondolás rejtezik, hogy a „kommunikációs modort” kell elsajátíttatni, a nyelvi érintkezésnek elsősorban a külsőleges jellemzőit, kellékeit. (Egyetemista koromban, nagyjából fél évszázaddal ezelőtt, ezt a „viselkedéstant” próbálta belénk súlykolni egy – az Újvilágból akkor frissen hazaszakadt – hazánkfia. Ma értem meg: miért berzenkedtünk az efféle „idomítási” kísérlet ellen.)

Ami a legjobban hiányzik a két réteg – a spontán reagálás és a civilizációs máz – között, az volna a valóban emberi: a *belső kultúráltság*. Anyámat – falusi papné volt – kinevettem kiskoromban, amikor egy-egy paraszt-asszonyt „finomlelkű teremtésnek” nevezett. (Nem véletlen: férfit nagyon ritkán.) Úgy sejtem: azt érezte és becsülte bennük, amit ma „toleranciának” szokás nevezni. Bár a szó megtévesztő; egyre többen értelmezik „tűrképességnek” vagy épp a „mások elviselése” iránti készségnek. Én „empátiának” mondanám, megértésnek és tapintatnak, ami arra a felismerésre, belátásra és beidegzésre alapul, hogy a másik ember is ember; hogy neki is – mindenkinek – legalább annyi hely jár a világban, mint nekem; mert az én életem regényének legkisebb epizódszereplője is főszereplő a maga élete regényében; s mert őt is ugyanaz a társadalom emelte fel emberré és emelte ki egyénné, amely engem; s engem is ugyanaz, amely őt.

Messzire szaladtunk a nyelv dolgaitól? Korántsem! A tartalom nem létezik az őt hordozó forma nélkül, s *a forma visszahat a tartalomra*. A „mutert” és a „fatert” aligha lehetett ugyanúgy tisztelni, mint az „édesanyát” és „édesapát”; de még mindig jobban, mint az „öreglányt” vagy a „családdírit”. S aki „a szép leánynak csókot adott”, abban érzelmek is mozogtak, alighanem némi tisztelet is; de aki „lesmárolja azt a jó dögöt”, nem sokkal áll a pározó állatok szintje fölött. Akinek nyelvi szokásrendszerébe nem épülnek bele a köszönés, megszólítás, tiszteletadó magázás formái, az hogyan disztíngválhatna az emberi értékek különbségei szerint! – S ami egy közösség tagjainak túlnyomó többsége számára ismeretlenné kopik vagy ismeretlen marad, azt maga a közösség is elveszíti. A túlzottan egyfajta érintkezésmód, a disztíngválatlanság, a modortalanság felé való nivellálódás nyelvhasználati tényhalmazból nyelvi ténnyé válik, s azon keresztül mentális jellemzővé, társadalmi méretekben.

De nem csupán kommunikációs szerepében fenyegeti veszély a nyelvet, illetőleg – ettől elválaszthatatlanul – magát a közösségi érintkezés szokásrendjét. Gyengülőben van a nyelviségnek ismerethordozó és ismeretközvetítő szerepe is. – Csak egy-két példát nézzünk!

A hajdani szöveges mesét – mely fogalmilag és gondolatilag végigformálva közvetítette a társadalom tapasztalatait és közös igazságérzetét – átszűrte, emelt szintű valóságképet – két oldalról is támadás érte. Egyrészt elszaporodtak az olyan képes könyvecskék, amelyek ismereteket közvetítenek ugyan – növényekről, állatokról, gépekről, valós és képzelt lényekről és tájakról –, de primitív szövegecskéikkel gondolkodásra és (főleg) igazságérzetre, ítélkezésre már nem neveltek. Másrészt megjelent a rádiómese, amelynek a kisgyermek élvezője-hallgatója, de már nem személyes résztvevője, alkotótársa. – A végső dőfést a tévémesének az a fajtája adta meg,

amelynek szövege sincsen, csak alig megfejthető „története” (legfőljebb felgyorsított csipogó magnóhaladzsával hangosítva); amely ezért a gyermeknek sem az ismereteit, sem a gondolkodását nem irányítja, neveli, hanem szabadjára hagyja.

Azután – a magunk csinálta csutkababa, rongyfoci, íj és nyílvevő, meg a fűzfásip, a kukoricaszár-muzsika, a fésűre illesztett selyempapír helyett – megjelentek az óraszerkezetes, majd a villanymotoros, végül az elektronikus játékok az egyik oldalon, s az egyre bonyolultabb zeneprodukáló gépezetek a másikon; amelyeknek működtetése belső természetük ismerete nélkül is élményt ad; de alkotó közreműködésünk híján csak passzívat, csak használóit. Követik ezt a számoló-, majd számítógépek, ahol az önálló programkészítés már az „alkotó ráhatás” érzetét keltheti a vele játszadozóban. – S ki veszi észre vajon, hogy a felnövekvő nemzedék mindezek révén hamarabb tanulja meg befolyásolni, irányítani a történeteket, a külső valóságot, mint megismerni és megérteni annak belső természetét, s így beavatkozása *nem alkotó továbbfejlesztés, hanem voluntáris manipuláció!*

S itt ismét a „civilizációs máshoz” értünk vissza, egy másik oldalról. Mert az ember egyre tehetetlenebbé válik a technikája nélkül, egyre kiszolgáltatottabbá, ha az cserben hagyja. S ennek révén egyre manipulálhatóbb kiszolgáltatottja a technika kézbentartóinak, mások akarata szerint részeseülő fogyasztója az egyre készebb anyagi és szellemi javaknak. Nemcsak hogy kimarad a létrehozásukból, de idestova még a választási lehetőségét is csupán az „eszi, nem eszi” elve jellemzi.

Mit jelez hát a nyelv ma közösség és egyén viszonyáról? Azt, amit sok más oldalról is látunk: hogy a spontán kisközösségek felbomlásával az egyén nem a nagyközösséghez kapcsolódik át, hanem *magára marad*. Az egyénekben társadalmi méretekben kialakul egy olyanfajta kettősség – tudattalan tudathasadás –, amely magánemberként, a mindennapokban, a reflexszerű, spontán reagálások szintjére süllyeszti őket; közéleti emberként, házon kívüli életükben pedig egy könnyen repedő, kívülről rájuk vitt civilizációs mázzal vonja be őket. – Ami hiányzik e kettő közül, az egy *elemző valóságismeretre alapuló, elmélyült gondolkodást és a mások megbecsülésén nyugvó gazdag érzelmvilágot rejtő* – vagy inkább feltáró – *belső kultúráltság*, ami magasabb szintre emelhetné az elsőt, a magánéletit, és szervezettebbé érlelhetné a másodikat, a közéletit; s elvihetne annak felismeréséig: az igazi demokrácia nem a magunk egyenlőségének, az igazi humanitás nem a magunk emberségének elismerésével kezdődik, hanem mindkettő a másikéval, a másokéval.

PÁSZTOR EMIL

Helyesírásunk logikája és főbb problémái

A *logika* és a *logikus* szót talán sehol sem olvashatjuk „A magyar helyesírás szabályai” című kézikönyvben – az akadémiai helyesírási szabályzatban –, pedig helyesírási rendszerünkben nagy szerepe van a logikus gondolkodásnak. (Vö. Deme László: Helyesírási rendszerünk logikája. Magyar Nyelvőr, 1964. 229–247. és 357–376. o.)

Ha összehasonlítjuk a helyesírási szabályzat 1954. évi, tizedik kiadásának és a ma érvényben lévő 1984. évi, tizenegyedik kiadásának szövegét, megállapíthatjuk, hogy helyesírásunk rendszerezése ebben az utóbbiban az előbbinél jóval világosabb és logikusabb lett. Új szabályzatunk mindjárt az első fejeztében kiemeli, hogy a magyar helyesírás *értelemtükröző* írásrendszer. Akkor írunk helyesen, ha nagy gondot fordítunk mondanivalónk pontos értelmének a kifejezésére, vagyis ha igyekszünk mindent a lehető legértelmesebben írni.

Hogy ez mit jelent a gyakorlatban, nézzük meg néhány példán!

Nem írhatjuk a szorosan vett kiejtés szerint, hogy „ablakban”, „tugygya” és „jáccik”, hanem e szóalakokban föl kell tüntetnünk az *ablak-*, a *tud-* és a *játék* főnévvel kapcsolatos *ját-* vagy *játsz-* szótövet, mert csak így lesz értelmes, logikus az írásunk. Tulajdonképp ezekben is figyelembe vesszük a kiejtést, de nem a szóalak egészének, hanem a részeinek, a szóelemeknek a külön-külön való kiejtését követjük (*ablak-ban*, *tud-ja*, *ját-ék*).

Azt írja Vörösmarty a Szózatban: „Ez a föld, melyen annyiszor/Apáid vére *folyt*”; megtartjuk az idézetben a hagyományos *ly* betűt, ha ugyanis az utolsó szót a mai kiejtés szerint *fojt* alakban íránk, egészen más értelmet kapna a mondat. És említhetem az egyszerűsítő írásmód példáit is. A *rossz* szóban a kétjegyű *sz* betűnek elég csak az első jegyét kettőzni, de már a *gyászszerartás* szóban mind a két *sz-et* teljesen ki kell írnom, mert ennek az összetett szónak az előtagját (*gyász*) csak így lehet világosan értenünk.

Milyen helyesírási elvek érvényesülnek például a *királlyal* szóalak leírásában? Megfigyelhetjük benne, hogy a magyar helyesírás a magánhangzók hosszúságát vonással (*á*), a mássalhangzók hosszúságát pedig betűkettőzéssel (*lly*) jelöli. A *királlyal* szóalak hangjait az *lly* kivételével a *k i e j t é s* szerint írjuk, az *lly-et* pedig a *h a g y o m á n y o s* és az *e g y s z e r ű s í t ő* írásmód szerint. Jelen van azonban itt a *s z ó e l e m z é s* elve is, hiszen tulajdonképp minden összetett vagy toldalékos (ragos, jeles,

képzős) szót a szóelemzés szempontjainak megfelelően kell leírunk. Itt a *király-* szótőhöz a *-val* határozórag teljes hasonulásos alakja járul.

Azt szemlélteti a *királlyal* példája, hogy egyetlen szóalak leírásában is érvényesülhet helyesírásunknak szinte az egész rendszere. Észre kell ugyanis vennünk, hogy a különféle helyesírási elvek és szabályosságok egy nagy és értelmes **r e n d s z e r t** alkotnak, amelyben minden „szabály” összefügg az összes többi „szabállyal”.

Miért kell ma már *j* betűvel írunk azt, hogy *1-jén*? Azért, mert ha a számjegy helyett betűkkel írjuk: *elsején*, ebben a szóalakban akkor is benne van a *j*. Március első napja márciusnak az *elsője*, azaz *elseje*; ebben az *else-* szótőhöz a *-je* személyrag kapcsolódik, s ha még hozzátoldjuk az *-n* határozóragot is, úgy lesz, úgy alakul ki az *elsején*. A korábban megengedett és eléggé általános (*j* nélküli) *1-én* írásmód nem volt logikus, mert ezt a *j-s* szóalakot nem írhatjuk a *j* nélküli *negyedikén*, (*4-én*), *ötödikén* (*5-én*) stb. analógiája szerint.

Az 1954-ben megjelent szabályzat szerint két szóba írtuk például a következő szókapcsolatokat: *alumínium edény*, *kilenc esztendei*, *három kerekű*, mert a szabály úgy szólt, hogy az alkalmi és a hosszabb szókapcsolatokat különírjuk, csak a rövidebb és megszokottabb szókapcsolatokat írjuk egybe. A régi szabály nem mondta meg, hol van a határ az „alkalmi” és a „megszokottabb” között, és hogy mikor „hosszabb” egy szókapcsolat, mikor „rövidebb”. Az új, a jelenlegi szabályzat sokkal konkrétabban és pontosabban fogalmaz: ilyenkor a különírás vagy egybeírás csak attól függ, hogy a kapcsolatnak legalább az egyik tagja maga is összetett szó-e. Minthogy sem az *alumínium*, sem az *edény* nem összetett szó, egybe kell írunk: *alumíniumedény*. S ugyanígy: *kilencesztendei*, *háromkerekű*. Ellenben különírjuk az ezeknél jóval rövidebb *tölgyfa bútor*, *bőr pénztárca*, *másfél évi* szókapcsolatot, mert ezeknek vagy az első, vagy a második szava összetett szó.

A különírás és az egybeírás kérdéseit az új helyesírási szabályzat nagy részletességgel, tizenhét oldalon taglalja. Két szónak a kapcsolata igen gyakran mást jelent különírvá és mást egybeírva. A különbséget akár egy-egy példamondaton belül is érzékelhetjük. Következzék hát egy kis gyűjtemény az ilyen kétféleség szemléltetésére: Az *új év* első napjának neve *újév*. *Dél után* öt perccel már *délután* van. Ez a *varró nő* a foglalkozása szerint nem *varrónő*, hanem *tanárnő*. Az *őz* nem *vad állat*, de *vadállat*, mert vadon él. Nagyon gyors vonat ez a *gyorsvonat*. Ez a *magyar tanár* nem *magyartanár*, hanem matematikatanár. Az *első sorban* ülők *elsősorban* a címszereplőre voltak kíváncsiak.

Igen világos és logikus a címek helyesírásának új szabályozása. E szerint az állandó címeknek – tehát az újságok, hetilapok és folyóiratok

címének – az és kötőszó kivételével minden szavát nagybetűvel kezdjük: *Pest Megyei Hírlap, Élet és Tudomány*. De az egyedi címekben, tehát a költői művek, könyvek, értekezések, cikkek, képek, szobrok, zeneművek, műsor-számok címében csak az első szót és a tulajdonnevet kezdjük nagybetűvel: *Magyar értelmező kéziszótár, A köszívű ember fiai, Hajóvontatók a Volgán, Késő esti krónika*.

Írásban nagyobb pontosságra kell törekednünk, mint élőszóban. Ha az egyik ember *Kis*, egy másik pedig *Kiss* formában írja a nevét, mindkét névnek azonos a kiejtése, de az első emberről szólva így írok: *Kisnek, Kissel*, a másiktól szólva pedig így: *Kissnek, Kiss-sel*. Csak a keresztnévnel egyszerűsíthetünk, mert például a *Bernadett* névnek *-tól* ragos alakja nem *Bernadett-től*, hanem *Bernadettől* alakban írandó.

Sokan nem értik, mi a logika abban, hogy a *harkállyal, fogollyal*-féle szóalakok mintájára nem írhatjuk: *follyon*, hanem csak ezt: *follyon*. Ennek a kétféleségnek nyelvtani alapja van. Ha egy *n é v s z ó h o z -val* határozóragot teszünk, akkor kiejtésünkben is, írásunkban is megtörténik a teljes hasonulás: *pad-val=paddal, harkály-val=harkállyal, fogoly-val=fogollyal*. Ha ellenben egy *i g é h e z* tesszük hozzá a felszólító mód *-j* jelét, ez a *j* nem hasonul a szótó utolsó mássalhangzójához, pl. a 3. személyű *adon* (*ad-j-on*) igealakot nem mondhatjuk és nem írhatjuk így: *addon*. Nyilvánvaló, hogy akkor is pontosan föl kell tüntetnünk a szóelemeket, ha az igető *y*-os kétjegyű mássalhangzóra végződik: *fogyjon, hagyjon, hunyjon, folyjon*.

Végül a sajtónyelvnek ma legvirulóbb helyesírási hibatípusára hívom fel szíves figyelmüket. Nemcsak helytelen, hanem nagyon logikátlan is a *helye-/sírás, vé-/frontás, ta-/név* típusú szóelválasztás. Ha ma élne Kazinczy Ferenc, az ilyeneket erősen kárhoztatná, hiszen ezeket az összetett szavakat értelmesen így választjuk el: *helyes-/írás* stb.





PORKOLÁB TIBOR

Nyelviség a modern irodalomban

A modern irodalom három fázisát, három megnyilvánulási módját fogom érinteni ebben a kis előadásban.¹ Az első az úgynevezett *klasszikus modernség*, amely – ha kezdőpontját keressük – 1857 táján jelenik meg. (Ekkor adják ki Baudelaire verseit, „A romlás virágai”-t, ekkor jelenik meg Flaubert „Bovaryné” című regénye.) Ennek a klasszikus modernségnek nagyon sok jellegadó figurája van; Rilkére, Proustra gondolhatunk, nálunk a Nyugat költőire (Ady, Babits, Kosztolányi), vagy akár Márai Sándorra, s még sorolhatnánk hosszan a neveket. A második ilyen fázisa a modernségnek az *avantgárd*, amely Magyarországon Kassák Lajos nevéhez kapcsolódik, illetve a neoavantgárd, amely a 60-as, 70-es években jelenik meg Magyarországon. Erről érdemes volna bővebben szólni egyszer, mert nem kapta meg az őt megillető helyet irodalmunkban. Az Új Symposion és a párizsi Magyar Műhely képviseli ezt az irányzatot, illetve a régi Mozgó Világnak is voltak kapcsolódási pontjai a magyar neoavantgárddal. A harmadik megnyilvánulási formája, fázisa az úgynevezett irodalmi modernségnek a *posztmodern*. Ez ugyan ma is vitatott fogalom, és eléggé körülírhatatlan.

Már ebből is látszik, hogy az irodalmi modernségnek a nyelvhez való viszonya meglehetősen összetett. A kiinduló pontunk ezért nem lehet más, mint az, hogy nem beszélhetünk általánosságban az irodalmi modernségnek a nyelvhez való viszonyáról, csak egyes fázisainak, egyes képviselőinek, egyes megnyilvánulásainak a nyelvhez való viszonyáról lehet szólni.

A modern irodalom születése a nyelvszemlélet átalakulásának folyamatával esik egybe. Ahogy egy francia teoretikus megállapította: a filozófus „felfedezi, hogy egy olyan nyelv létezik mellette, amely beszél, és amelynek nem ura már; egy nyelv, amely tevékeny, mely csödot mond, hallgat, és amelyet ő már nem tud mozgásba hozni.” Ugyanaz a gondolat Kosztolányi Dezsőnél így jelenik meg: „Azok, akik a nyelvet pusztán gyakorlati eszköznek tekintik, melynek célja az, hogy környezetünkkel megértessük magunkat, végzetes tévedésben leledzenek. „ . . . „Nekik a nyelv nem az, ami nekem. Ők csak használták (. . .) De én nem használom; hanem engem használ.” Németh László is erre gondol, a következőképpen: „Senki sem bukkan logikai úton igazságokra (. . .) Ő (mármint a nyelv), aki szolgálja volt az elmének, íme rabságba ejtette.” Azt hiszem, ez a három idézet elég pontosan

¹Az előadás szövegét a helyszínen készített hangfelvétel alapján közöljük; meghagytuk az előszóbeliség jellemzőit.

jellemzi azt a nyelvszemléleti átalakulást, amely lényegében az irodalmi modernséget is meghatározza, illetve legalább annak kiinduló pontját, az úgynevezett klasszikus modernséget. Egy alapvető nyelvszemléleti fordulatról van szó, amelynek tartalmát talán úgy egyszerűsíthetjük, hogy a nyelvnek pusztán eszközként való használata kérdőjeleződik meg. Azaz: nyilvánvalóvá válik, hogy a világ csak a nyelven keresztül létezik számunkra. És ebből vezethetjük le a következtetést: a világról való tudásunk lényegében a nyelvnek a függvénye. Azt mondhatjuk, hogy az irodalomban ez úgy jelentkezik, hogy felismerik a „közvetítő eszköz” uralmát a „gondolat” fölött. És ez döntő fontosságú fordulat.

Elsősorban a filozófiában követhető végig ez az átalakulás, mégpedig abban, hogy a filozófiák tárgya az ember helyett inkább a nyelv lesz. Tehát úgynevezett *nyelvfilozófiákról* van szó. Minden pillanatban észlelhetjük a modern filozófiáknak a nyelvközpontúságát. Az emberi létkérdések gyakran a kommunikáció, a nyelv kérdéseiként jelennek meg. Azt mondhatjuk, hogy az irodalmi modernség (és az első szakasza ennek az irodalmi modernségnek) alapvetően a művészi jelrendszerektől meghatározott esztétikumok létrehozására törekszik. Így válik a műalkotás elsősorban *szövegszerűséggé*, illetve *jelszerűséggé*. Mallarmé a következőket mondja. „A vers szavakból és nem érzésekből keletkezik.” Ez is nagyon fontos gondolat! Rengeteget lehetne idézni Kosztolányi művészetelméleti esszéiből hasonló értelemben.

Egyre nagyobb hangsúly helyeződik az esztétikai közleménynek a *megalkotottság*-jellegére, szemben a romantika vallomásos, spontán ihletettségével. (Ezt a jelenkori magyar irodalomban Mészöly Miklós, Ottlik Géza, Lengyel Péter, Nádas Péter szövegalkotási eljárásaiban lehet megfigyelni. Vagy Esterházy Pétert is említhetnénk, aki azt hirdeti magáról, hogy az ő szöveghez való viszonya lényegében afféle „drótostótos” viszony; tehát a mívés mesterembernek a viszonya a nyelvhez.) Az alaptendencia nyilvánvaló a költői modernségben: a költői szó autonómiája erősödik meg, bizonyos fokig a szerzőtől is, az olvasótól is függetlenedik. Érdekes a szimbolistáknak a kísérlete, akik a költői szót olyan mértékben szemiotizálják, hogy a dolgok mögötti rejtett és titkos lényegét vélik ezáltal felidézni. Azaz felismerik a jelhasználatnak a denotatív elégtelenségét.

A modern irodalom alapélménye: a világ organikus rendjének a hiánya. És az az alapélmény meghatározza az irodalmi modernségnek az esztétikai produktumait. A klasszikus modernség az elveszett teljességet, az úgynevezett totalitást az esztétikum szférájában képes csak felmutatni és megmenteni. Azaz lényegében a műalkotás menedékként szolgál, visszamenekülés az organikus teljességhez. Nem véletlen, hogy a klasszikus mo-

dermségben a műalkotásnak és a művészetnek szakrális pozíciója van. A klasszikus modernség még nem robbantja szét a nyelvi, szemiotikai konvenciókat, így lehetővé válik, hogy a műalkotás valamiféle totalitást, teljességet képviseljen.

Annak ellenére azonban, hogy nem teszi meg a nyelvnek ezt a radikális nyelvi-grammatikai szétrobbantását, él az eredetiségnek az igénye a klasszikus modern irodalomban. (Ez majd a posztmodern íróknál kérdőjeleződik meg.) Ennek fenntartása összefüggésben van az idividuum központi helyével az alkotásokban; az egyéniség kifejezésének nagyon sokféle módját ismerhetjük meg a klasszikus modernség alkotóinál. Gondoljunk Adyra, Kosztolányira, Karinthyra! Nyugodtan kimondhatjuk, hogy a művész a *modern individualizmus* szimbolikus vezéralakjaként jelenik meg előttünk. Az öntudatos író a korlátlan művészi alkotói szabadság hirdetője és megvalósítója, s ilyenformán a nyelvi örökség megújítója. Megint Ady Endre nevét említhetem. De olyan a köztudatban talán kevésbé jelenlévő íróra is utalhatok, mint Tersánszky Józsi Jenő, akinek csak látszólagosan hagyományos a nyelve, valójában nagyon rafinált művészi nyelvet írt. Vagy Füst Milánra hadd utaljak. Karinthy Frigyes nagyon pontosan meglátta ezeknek az íróknak a sajátos nyelvi eredetiségét. „Így írtok ti” című munkája azért is érdekes olvasmány, mert nagyon jellemzők ezek a nyelvi- és stílusparódiák, amelyekkel a meglátott nyelvi jellegzetességeket megjeleníti.

Ettől nagyon sok szempontból eltér az avantgárdnak a nyelvhez való viszonya. Az avantgárd jellegzetesen *antiindividualista* áramlat, az *én* teljes dekonstrukciójára törekszik. Radikalizmus jellemzi, ami manifesztumokban jelentkezik; nyugodtan mondhatjuk, hogy az avantgárdnak minden árnyalatában az agresszív vonás mutatkozik meg.

A *hagyománytagadás* a másik ilyen kategória. Az avantgárd még a művészet autonómiájának megszüntetésére is kísérletet tett (Kassák aktivizmusa), sőt a művészet önfelszámolására törekedett. Nyelvi szempontból ez az irodalmi nyelvnek a detronizálásában jelentkezik elsősorban. Azaz lényegében az avantgárd – ha a gyakorlatban általában nem is tudja megvalósítani – az irodalmi mű nyelvkarakterét tagadja. A nyelvet is forradalmasítani akarja: „Szét kell rombolni a mondat szerkezetet” – mondja Marinetti „A futurista mozgalom technikai kiáltványá”-ban. Tehát meghirdeti a nyelv teljes dekonstrukciójának programját. A neoavantgárdra sajátos *kommunikációs játékok* jellemzőek, így a komputer-költészet, a permutációs-kibernetikus költészet. Nagyon sok esetben az irodalom itt már összekapcsolódik a kommunikációelmélettel, valamint egyéb technokratikus, esetleg strukturalista tudományos módszerekkel. Az irodalmi mű kísérleti szöveg-

g   v  lik. A francia „  j regény” szemléletes példája ennek; itt a történet teljes kiiktat  s  r  l van szó, nyelvi kísérletezés az egész.

M  g egy dologra h  v  n  m fel a figyelmet, amely igazából nem tartozik a neoavantg  rdhoz, de Magyarországon jellegzetes tendenciaként tartják számon: ez a metaforikus költői beszédnek az ellehetetlenülése. Pontosabban: valahogy elhasználódnak a metaforák, és sok költő egészén egyszerűen nem tud és nem akar metaforikus költői nyelvet teremteni. Ez is paradoxonként hat, hiszen valamiképpen minden költői nyelv metaforikus. Hadd utaljak Petri Györgyre, aki a következőképpen szólal meg a kérdésről (paradox módon szintén metaforával): „Kopott öltöny testemen az európai l  ra”. Vagy egy másik helyen: „Metafor  knak kívül tágasabb”. Tehát nem kell a metafora; a metaforának radikális tagadása a jellemző. (Egy saj  atos másik   t is van, amit Juhász Ferenc követ – talán egyedül és társtalanul – a magyar irodalomban, ahol a metafora  radat már kozmikussá v  lik. Ennek azonban komoly művészi problémái vannak.)

Mindezek a jellemzők már átvisznek minket a posztmodernhez. A posztmodern vita még ma is folyik, sok cikket lehet olvasni erről mind a magyar, mind a külföldi irodalmi folyóiratokban, konferenciák szervez  dn  k. Mégis azt mondhatjuk: nem megoldott a posztmodern irodalom kérdése. Mit mondhatunk h  t róla hitelt érdemlően?

Az egyik megjegyzésünk az, hogy valójában nem irodalmi irányzatról van szó, hanem inkább szemléletmódról, a kultúrához való viszonyról.   s talán a *kortudat* az a szó, amely a leghitelesebben jellemzi a posztmodern fogalmát. Erről a kortudatr  l már el tudunk modani néhány dolgot.

Az elsőt talán   gy fogalmazhatjuk meg, hogy szemben az avantgárddal a posztmodernség alapja a *kánon nélküliség*, azaz a posztmodern szemlélet szerint minden hagyomány – ebből k  vetkező en minden nyelvi hagyomány is – felhasználható. Az eredetiség elvét, ezt a romantikus hagyományt, megkérdőjelezzik. Az idézetek nagy jelentőséget kapnak, gondoljunk Esterházy Péter m  veire és az    id  zettechnik  j  ra. Valamilyen saj  atos kombinatorika jellemzi ezeket a műveket, amit egy nagyon divatos szóval   gy neveznek: *intertextualitás*. Szemléleti alapja mindezeknek – tehát az idézetnek, az intertextualitásnak – a nyelvi *pluralizmus*ban van. Azaz nincs uralkodó nyelvi kánon; stílusok, nyelvek, modellek, paradigmák egym  smellettis  g  r  l van szó. Ilyen értelemben nincs is posztmodern stílus-kérdés, ugyanis nincs normatív stílus. Ezért jelentkezik ez nyelvi eklekticizmusk  nt; látszólag sok posztmodern m  , ahogy a bírálók mondják, öncélú, *l'art pour l'art*, ornamentikus brav  rkod  s, nyelvi zsongl  rk  d  s. Itt megint hadd utaljak Esterházyra, illetve az életműve körül néhány évvel ezelőtt fellángolt vitákra. A posztmodern is a nyelvűség, a mondhat  s  g, a k  -

zölhetőség válsága elől menekül, de nem talál mást, mint a nyelvhasználat különböző formáival való kísérletezést. *Nyelvi játékokat* végez a posztmodern, (és ez a „nyelvi játék” kifejezés nagyon jellemző), ezek kerülnek a középpontba.

A posztmodernnek és a szemiotikának az összefüggése rendkívül lényeges. Umberto Eco nevét hadd említsem, aki regényíró, de eredeti foglalkozása szerint szemiotikus. A posztmodern egyik alaplátványának tekintett regénye, „A rózsza neve” valójában szemiotikai játék. A nyelv önállósul ezekben a művekben, ugyanis a jelölő és a jelölt között kialakult viszonyt önkényesnek látják a posztmodern írók, és úgy gondolják, hogy a jelentés valóságosságának, helyességének elbírálására nincs módunk. Azaz megszűnik az az igazságkritérium, amelyet eddig alkalmaztak ennek megállapítására. Ebből adódik az a következmény, hogy nincs posztmodern műbírálata.

Talán úgy összegezhetek, hogy a posztmodern műalkotás alapsémája nem az, hogy valamivel valamit valamiről mondani akar, hanem a valamiről valahogyan szeretne szólni. Ilyen formán a művek önmagukra reflektálnak, azaz úgy születnek, hogy a maguk születésének a lehetőségeit keresik.

Ha a magyar írók közül posztmodern írókat kellene megneveznem, akkor elég nehéz feladat elé kerülnék. Azt hiszem, hogy igazán posztmodern író nincs a magyar irodalomban, vagy legalábbis nekem nincs tudomásom róla. Olyan írók vannak, akik egy-megy művükben közel jutnak ehhez a bizonyos posztmodernhez, illetve sok posztmodern sajátosság található műveikben. A lírában elsősorban Tandori Dezső nevét mondhatom, prózában pedig Esterházy Péterét, illetve Garaczi Lászlóét, Márton Lászlóét a fiatalabbak közül. Esterházy Péternek a „Bevezetés a szépirodalomba” című művét emelném ki, amely 1986-ban jelent meg, és amelyben ezek a sajátosságok nagyon hangsúlyosan vannak jelen: a nyelvek és modellek pluralizmusa, az integráló központ hiánya, a fragmentálódás, a narratív vezető struktúrák kiiktatása, az intertextualitás, nyelvjátékok stb. Még egyszer hangsúlyoznám, hogy ez nemcsak artistikus szómágia, nem valami öncélú mutatvány, hanem a világlátás eredménye, és azt hiszem, hogy nyelvfilozófiai megalapozottság van mögötte. Szokták még erre a műre joggal mondani, hogy a nyelvi enciklopédizmus megvalósítója. Ennek az az oka, hogy nagyon sokféle hagyományt felhasznál (például a Kosztolányi-féle szóskultuszt). Végül a stílusbűvész minősítést is szokták alkalmazni, hiszen – egyetlen példát említve: „posztmodern kelgyó” (a *kígyó*nak régies alakja) – archaizáló kifejezést kapcsol össze a posztmodern jelzővel. Nem más ez, mint egyfajta stíluszintézis.

Befejezésül még annyit mondanék el, hogy a posztmodern – és az említett Esterházy-mű is – valahol az emberi beszéd lehetőségében való hitet fejezi ki számomra, illetve az ehhez a hithez való kétségbeesett ragaszkodást.



KATONA REZSŐNÉ

Anyanyelv és tömegkommunikáció

A korreferátumomnak a programban megjelent címe: „Anyanyelv és tömegkommunikáció”. Helyette szeretném ezt ajánlani: „Egy magyartanár és a tömegkommunikáció”, sőt, „korszerűbben”: „Egy magyartanár és a médiák”. A reagálások alapján bátorságot veszek ahhoz, hogy a cím után megváltoztassam a *műfajt* is: „Egy magyartanár zsörtölődései a médiák nyelve miatt”.

A publicisztikai stílusréteget tanítva vigyáznunk kell: össze ne keveredjenek tanítványaink fejében a publicisztika *jellemzői* és *hibái*, hiszen a hibái a rá jellemző tulajdonságokból fakadnak. Jellemzői: informálni és meggyőzni akar, mindenkire kell szólnia, gazdag szókincssel, érzelmileg és hatásos eszközökkel. Nehéz elkerülni a buktatókat. Le kell azonban szögezni: nyelvileg igényes publicisták dolgoznak ma is; Lőcsei Gabriella és Kristóf Attila például méltó örököse Ruffy Péternek, Baróti Gézának. A rádió és a televízió munkatársai között veretes mondataikról, szép beszédükről ismert kitüntetett újságírók találhatók, Rapcsányi László, Csák Elemér. Öröndöztök, hogy a napilapokban nyelvművelő rovatokat találunk, például a Magyar Nemzetben, a Népszabadságban, az Észak-Magyarországon, sőt egyes szakfolyóiratok is megnyitják hasábjait a nyelvművelés előtt (pl. a „Kohászat” 1992. januári számában).

Napjainkat „lapirodalmi özönvíz” jellemzi – ahogyan azt Arany János 1863-ban panaszolta –, s a szép számmal megjelenő helyi sajtótermékek bizony a felhígulás veszélyét hozzák, belőlük a hozzá nem értésre következtethetünk, hiszen újságírók helyett a felelősséget nem érző tollforgatók jutnak nyomdafestékhez. Szembeszökő helyesírási vétségek rontják a hatást.

A Magyar Nemzet február 19-i számában is javítatlan maradt például az „eddiggi” szóalak, s igen gyakori a rossz elválasztás. Az 1991. december 12-i számban például: „szövetk-ezet”, „reng-eteg” olvasható, amit talán a szövegszerkesztő programok hibáival lehet menteni. De aligha van mentség az Újhelyi Körkép 1992. februári számában látható hibákra – „érettlen”, „nincsennek”, „a régi Újhelyiek” –, a központosítás ismétlődő elhagyására. A Zempléni Harangok 1992. januári számában írják határozószóként helytelenül: „legalább-is”, „ezen kívül”.

A hibák egy másik csoportja a fogalmak tisztázatlanságából, a hiányos felkészültségből következik. Erre példát az Észak-Magyarország 1991. április 18-i számából idézek: „Húsvét vasárnapján Hajdú Miklós, tiszacser-

melyi r. kat. plébános celebrált ünnepi szentmisét. Az újhelyi börtönben 1989. óta rendszeres hitoktatás is folyik a *tiszteletes úr* vezetésével." Az újságíró nem tudja, hogy „tiszteletes úr”-nak a református lelkészeket szokták szólítani, a katolikus pap: „tisztelendő úr”.

A tulajdonnevek használata során már megszoktuk a nagyvilág vezető államférfiainak pusztán családnévvel való emlegetését: Gorbacsov, Baker, Bush, Jelcin stb. De bántja a jólnevelt ember fülét az *Antall, Göncz, Für, Torgyán*-féle megnevezés. Kevésbé bántó a teljes név említése: *Antall József, Göncz Árpád* stb. Nehéz megindokolni, miért nem bántó idegen név esetén, bár ott is így udvarias: *Mr. Bush, President Bush, Jelcin elnök* stb. A magyar névhasználat rövidített alakjának bántó volta talán történelmi gyökerű. A lekezelő, az alárendelő megszólítás formája volt; az intéző, az őrmester mondta: „Szabó, jöjjön ide”, „Maga, Kovács, ezt csinálja . . .” (Ezért nem lenne szabad az iskolában sem puszta vezetékneven szólítani tanítványainkat.)

Szóhasználatunk nagy gondja a divatszók elterjedése, amelyek között vannak idegen eredetűek és magyar szavak egyaránt. Íme néhány példa az oly gyakran használt idegen szavakra: A *lobbyszás, lobby* eredeti jelentése 'képviselőházi előcsarnok', illetve ottani tárgyalás. Metonímikus jelentésváltozással ma 'képviselői klikk' értelemben használjuk, amelynek tagjait gazdasági, politikai célok fűzik össze. (Lásd: Idegen szavak szótára!) Miért nem mondhatjuk helyette: „érdekcsoport”? A *grémium* tulajdonképpen vezető testületet, választmányt, gazdasági kamarát jelentene, ma már azonban minden együtt ülésező csoportra mondják. A *média* a szótár szerint a *médium* szó többszáma, s az Idegen szavak szótárában ötödikként megadott jelentése: 'tömegtájékoztató eszköz', s ilyen értelemben helyes a *médiumok* többes forma használata (ha már nem helyettesítjük magyar kifejezéssel). A magyar eredetű szavak között is szép számmal vannak olyanok, amelyeket fölkap a divat. Ilyen például a *csúsztatás*. Pozitívuma, hogy képszerű: az igazat a hamis felé tolja, csúsztatja el az, aki csúsztat. Eufémisztikus változata a *hazudik* szónak. Azonban nem egyértelmű, csak többszöri, szöveghelyzetben való előfordulás sejteti meg a jelentését. Íme egy példa a hangulati csúsztatásra: „az épületet az egyház *most* visszaköveteli magának”. Vagyis a mondat megfogalmazója nem azt írja, hogy *igényli* (pedig így lenne pontos), hogy *kéri* (ez szerényen, rokonszenvesen hangzik), hanem a legerősebb *ellenérzést* kiváltó szinonimával „visszaköveteli”, mégpedig *magának* (ahelyett, hogy másnak adná) és *most* (mintha szemrehányást tenne, miért nem tette korábban). A miskolci rádióban hallottam ezt a hírt. Ugyancsak divatos szóhasználat az „elszabadult a pokol”. Eredetileg az ilyen kifejezésnek súlya volt. Például: „hajnali háromkor megkezdődött a szőnyeg



Patay László rajza Pécsey Blankáról

bombázás, és a városban elszabadult a pokol". Ma lépten-nyomon alkalmazkodik, sokkal kisebb súllyal. Például: „a képviselő parlamenti felszólalása után elszabadult a pokol”. Talán mégis túlzás ez a magyar országgyűlés kapcsán! De ezt is hallottam: „a téli vásár első napján, üzletnyitáskor elszabadult a pokol”. A jó kereskedelmi forgalom jelölésére mondják? Ilyen a „szőnyeg alá söpörni” szókapcsolat is, amely képszerű ugyan, de már nagyon elkoptatott.

A stílusvétségek száma igen nagy. Nem kíván kommentárt az Észak-Magyarország egyik 1991. évi számának címlapjáról kiírt mondat: „Nagy gond és akadály viszont, hogy a gazdasági előrelépésnek még sok az *akadály*.” Gyakori a képzavar. Például: „... a választási kampány *kártyavárai*val már nem lehet *port hinteni* az emberek szemébe ...” Igaz, riportalany mondja ezt az egyik párt önkormányzati képviselőjeként a másik párt képviselőjéről, de az újságírónak nem lenne szabad átvennie még a riportalanyok képzavarát sem. Vagy: a Reggeli csúcs 1992. március 11-i adásában hangzott el ez a mondat: „A rendőrség nem *nézi* tárt *karokkal* a bűnözés fokozódását”.

A Tücsök és bogár műsorba illenek az ilyen mondatok az Újhelyi Körképből: „A nyáron egy vasból készült, strapabíró korlát lesz betéve; ez azért nem lett már először így csinálva, mert a környezettől idegen a vas.” Illetve: „A tűzoltókat a város egyik négyszintes szalgházának III. emeleti lakásához hívták. A három perces vonulási idő alatt a *fecskendőben* röpködtek a vezényszavak.”

Bántó vonása a kommunikációnak a durvaság. Egy vidéki ifjúság lap „vicc-oldaláról” felolvasom az illusztráció kedvéért az *egyetlen* még felolvasható viccet:

– Móricka! Mára le kellett (!) írnod százszor büntetésül, hogy „Nem tegezem a tanító nénit, és nem mondok csúnya szavakat az iskolában.” Leírtad?

– Le, kétszázszor.

– De miért?

– Hogy jobban örülj, te ribanc!

(A SADISZ Reflektor c. lapjának 1990/1. számából.) Amikor egy cikkben tiltakoztam, a főszerkesztő azzal „vágott vissza”: a vicceket egy nyíregyházi iskolai lapból vette át; milyen érdekes, hogy az ottani tanárok nem tiltakoztak. Hiába, a kisváros ...! Úgy látszik, a nyomdafesték egyre többet tűr, az élőbeszéd a tévében és a rádióban előadott irodalmi alkotásokban egyre durvább, trágárabb. De már a műsorvezetők beszédébe is beszüremlik. Juszt László az egyik Össztűz műsorban engedte meg magának ezt a mondatot: „Ideje, hogy elváljon a szar a májtól”, mégpedig minden bocsá-

natkérés, idézőjel vagy bármi enyhítő metakommunikációs jel nélkül. A Stúdió című műsor művészvendégei is gyakran mutatnak negatív példát ebben.

A továbbiakban a magyar rádió és a magyar televízió nyelvéről szólok; a tömegkommunikáció nagyhatalmairól, amelyek a legfőbb magatartásmintát adják a fiataloknak is. Szögezzük le: általában szépen beszélő bemondókat alkalmaz mindkét intézmény, vannak közöttük Kazinczy-díjasok. Javukra szólnak a rendszeresen sugárzott nyelvművelő műsorok. A rádióban Lőrincze Lajos *Édes anyanyelvünk* című műsora évtizedeken át nevelt, Deme László *Beszélni nehéz* című műsora mozgalmat támasztott, Balázs Géza *Kezdetben vala az ige* című műsora hasznos nyelvi ismereteket terjeszt. A televízióban népszerű Grétsy László és Vágó István *Álljunk meg egy szóra* című műsora. A két „médiium” munkatársainak nyelvi teljesítménye azonban nagyon változó, rokon jelenségeket mutat a sajtóéval, de itt a kiejtés, a hangzás vétségei is érzékelhetőek. A bemondók, műsorvezetők beszédében gyakori a „kikiáltói stílusú” nevezítés (például Szegvári Katalin szövegében): Herskó János, Bánsági Ildikó. Ez idegen hatásra alakul így, ahol a vezetőknév áll hátul, például Eddie Murphy, Martin Fest stb. Olykor helytelen az idegen nevek kiejtése. Szilágyi János (a Metropolisz-játék februári adásában *Dekarté*-nek ejtette Descartes nevét; Liebman Katalin *Gencser*-nek mondja Hans Dietrich Genscher volt német külügyminiszter nevét; a reklámban *dzsilettnek* hangzik a Gilette és így tovább.

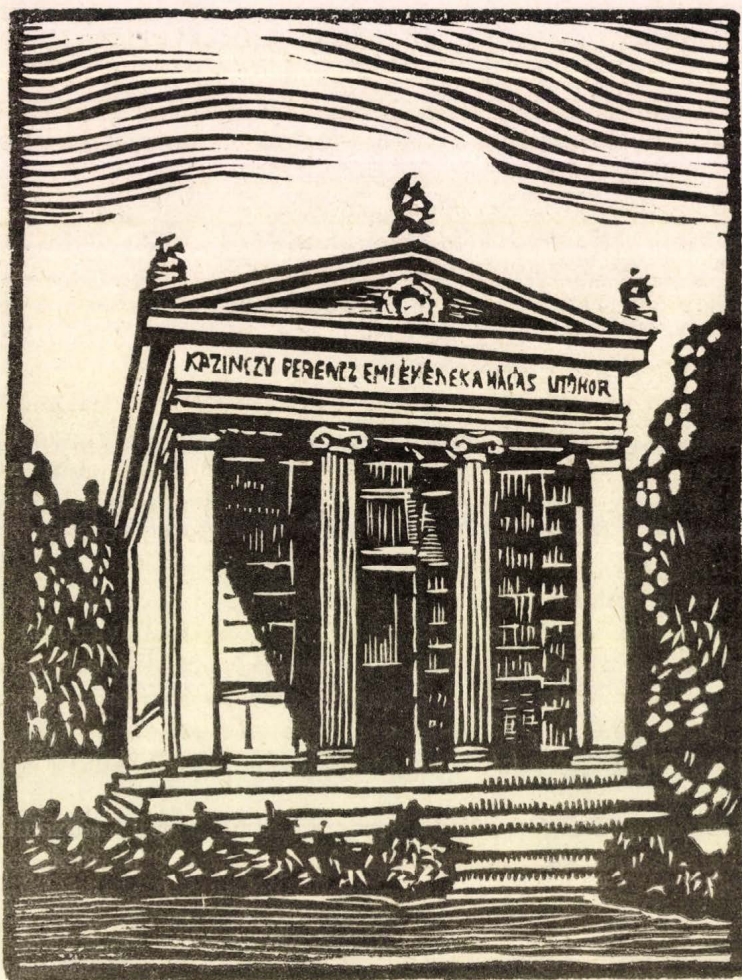
A rádióban, a televízióban is előtűnik a tudatlanság, a fogalomzavar. A Petőfi rádió esti híreiben hallhattuk 1992. március 1-jén: „Kézigránátos merényletet követtek el egy ankarai *zsinagógában*, ugyanott, ahol néhány hónappal ezelőtt egy *mise* alatt robbant bomba.” Holott a *mise* a katolikus istentisztelet neve. Értelmetlen a Hét műsorában januárban elhangzott mondat: „A *helyzet* déli szomszédainknál továbbra sem *mérséklődik*.”

Kedves Hallgatóim!

Lehetetlen volt nem észrevenni, hogy bizony az elhangzottak zsörtölődések voltak a javából. Többet szóltak a tömegtájékoztató és az anyanyelv kapcsolatának hibáiról, mint erényeiről. Dehát Sirák fiának könyve 27. fejezetének 4-5. verse szerint „Amint visszamarad a polyva rostáláskor, éppen így megmutatkozik az ember gyarlósága, ha beszélni kezd.” Hát még ha írni!

Összefoglalásul azt mondhatom, a nyelvi hibák a *képzetlenségből* erednek. Én tehát nem „médiatörvényt” sürgetek, hanem az újságíróknak, a rádióban és a televízióban megszólalóknak magasfokú képzettségét. Hatékonyabb újságíró „iskolákat”, nem tanfolyamot, hanem főiskolai, egyetemi szakot! Tudom, hogy Ady Endre, Tóth Árpád, Kosztolányi Dezső nem vég-

zett ilyen szakot. De ez nem adhat felmentést önjelölt zseniknek. A legbiztosabb feltétele a csiszolt magyar nyelvű tömegkommunikációnak a *képzett* tehetség, így: osztott hangsúllyal – s akkor majd nem fuldoklunk a „lap-irodalmi özönvíz”-ben.



PÁSZTÓ ILDIKÓ

Anyanyelvünk a nemzetiségi magyar iskolákban Szlovákiában

Kazinczy Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél című művében írja:

„A nyelv egyik legféltőbb kincse, egyik legfőbb dísz a nemzeteknek, s a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója és ébresztője.”

Az író közismert gondolatának érvényességét ezen a fórumon aligha szükséges külön hangsúlyoznom, hiszen akik itt vagyunk, mindnyájan tudatosítjuk az anyanyelv szerepének fontosságát nemzeti kultúránk múltjában és jelenében; tudjuk, milyen fontos az anyanyelv tudatos fejlesztése és ápolása.

A kisebbségben élő ember számára azonban még inkább „a nemzeti léleknek fenntartója” és őrzője anyanyelve. Az anyaországban élő számára természetes, hogy a gyermek anyanyelvén ismerkedik a világgal, a tudományokkal, a művészetekkel. Mi azonban, akik kisebbségben élünk (mert átlépett a határ rajtunk vagy szüleinken), eszmélésünk első perceitől kezdve észleljük, hogy a körülöttünk lévő világ nem mindig érthető számunkra, mert nem anyánk nyelvén szól körülöttünk mindenki, sőt a többség más-ként szól. A kisebbségi gyerekek egy része ezt később fedezi fel, ha szülőhelyén nincs kisebbségben, mert faluja, városa lakói nagyrészt magyarok; mások viszont születésüktől fogva kétnyelvű közegben élnek (pl. mi, kas-saiak). Sok gyerek számára az anyanyelv csupán családi nyelv (elsősorban azok számára, akik nem magyar iskolába járnak).

Azok a gyerekek, akik magyar tannyelvű iskolába járnak, az általános iskola – nálunk alapiskola – alsó tagozatától az érettségiig tantárgyként foglalkoznak az anyanyelvvel. A magyar nyelv és irodalom első elemitől a tantárgyak között az első helyen áll (sorrendben legalábbis mindig).

Az óramegoszlás a következő:

Az 1. osztályban 8 óra, a 2–4. osztályban 7 óra (olvasás, írás, fogalmazás, nyelvtan).

A felső tagozaton a 5–6. osztályban 5 (2 nyelvtan+1 fogalmazás+2 irodalom), a 7. osztályban 4 (1,5 nyelvtan+1 fogalmazás+1,5 irodalom), a 8. osztályban 4 (1,5 nyelvtan+0,5 fogalmazás+2 irodalom).

A gimnáziumban heti 3 órában tanítjuk a tantárgyat (2 irodalom+1 nyelvtan) – ebből egy óra osztható 2 csoportra (24 diák esetében). A szakközépiskolákban heti 2 óra jut a magyar nyelv és irodalomra.

A nyelvtanórákon az általános iskola felső tagozatában a leíró nyelvtani ismertekkel párhuzamosan, az egyes anyagrészek után rendszeresen szerepelnek beszéd- és nyelvhelyességi (természetesen helyesírási) gyakorlatok. Az anyanyelv tudatos használatára nevelnek a fogalmazási órák is. Bár meg kell jegyezni, hogy az anyanyelvi – a nyelvtani – órákon a leíró ismeretek elsajátíttatása van túlsúlyban. A tanulók természetesen az anyanyelvvvel minden órán „találkoznak”, hiszen a tanítás nyelve magyar (az iskolák nagy részében).

A többség nyelvét, a szlovákot első elemítől tanulják heti 2–3–4–4 órában. A középiskolában az anyanyelv és a szlovák nyelv óráinak száma azonos. A középiskolai anyanyelvi órák anyaga leíró nyelvtani ismeretekre, beszédművelésre, stilisztikára és szerkesztésre, fogalmazásra tagolódik. A középiskolai nyelvi nevelés egyik fontos eleme a szlovák és magyar nyelv összehasonlítása, a két nyelv eltérő és megfelelő elemeinek összevetése.

Az eltérő nyelvi szerkezetekre nemcsak az anyanyelv óráin hívjuk fel a diákok figyelmét. A szlovák nyelv tanításának is szerves részét képezik az ilyen gyakorlatok és feladatok, más kérdés azonban, hogy ezt a követelményt mennyire teljesítik pedagógusaink. Az összehasonlítást nemcsak lustaság vagy közömbösség miatt hanyagolják el sokszor, hanem elsősorban azért, mert a tanárt sem az egyetem, sem a főiskola nem készíti fel kellőképpen erre a feladatra.

Diákjaink tehát otthonról hozzák az anyanyelvet, vagyis nem az iskola tanítja meg a gyereket magyarul beszélni (mint pl. az itteni szlovák nemzetiségi iskola). Az általános iskola célja az otthonról hozott nyelvet tudatos nyelvhasználatná fejleszteni. Ezt a feladatot részben megnehezíti a másnyelvű nyelvi közeg, hiszen bizonyos helyzetben a gyerek, a fiatal csak a másik nyelvet hallja, bizonyos fogalmakkal a többség nyelvén ismerkedik meg. A családban is sokszor találkozunk a kétnyelvűséggel, még többször a félnyelvűséggel, vagyis a keveréknyelvvvel. A szülő sokszor beszél munkájáról anyanyelvén, beszédében azonban több szlovák szót használ, elég gyakran magyar toldalékkal. Ilyenekre gondolok: a „vedúcit” kerestem (a főnököt), a „vrátník” szólt (portás), az „údrzbán” dolgozik (a karbantartónál), a „podnikon” voltam (a vállalat), az „obcansky” (személyigazolvány) stb.

Ez a keveréknyelv még a szinte teljesen magyar falvakban is megjelenik, pl. a boltban (az egyes árucikkeket szlovákul nevezi meg a magyar vásárló és eladó is), utazáskor, a hivatalban. Még inkább tapasztalható a több-

ség nyelvének beszivárgása anyanyelvünkbe városainkban. Nálunk Kassán, ahol a magyarság a város lakosságának nem egészen 5%-a (hivatalos adat), ez különösen érezhető. A középiskolába kerülő diák ezt a „makarónianyelvet” zavartalanul használja otthon, a folyosón, barátai között. Legtöbbjük azonban – különösen a gimnazisták – a tanítási folyamatban, a magyar órán még fokozottabban igyekszik vigyázni az anyanyelv használatára (persze nem mindig és nem mindenki).

Tanulóink nyelvhasználati hibáinak ez az egyik típusa.

A szlovák szavak magyar szövegben való használatán kívül más-képpen is érezteti hatását a többség nyelve. A szlovákos nyelvi szerkezetek, a tükörfordítások legalább olyan mértékben veszélyeztetik anyanyelvünk tisztaságát, mint az előbb említett nyelvi jelenség. Ilyen szerkezetekről van szó: hívok neked (felhívlak), iskolázás (tanfolyam), érdekkör (szakkör), kéztől van (nem esik kézre, félreesik), utánad jövök (hozzád jöttem), évfolyam (osztály helyett a közép- és alapiskolában), tanítónap (pedagógusnap helyett) stb.

S ezt a nyelvi hibát sokszor észleljük pedagógusaink nyelvhasználatában is, elsősorban azok nyelvében, akik szakmájukat nem anyanyelvükön tanulták. Ha a fizikus, kémikus stb. szlovákul tanult az egyetemen, és nem tanulmányozta rendszeresen a magyar szakirodalmat, nyelvhasználatában még akkor is találkozhatunk tükörfordításokkal, szlovákos szerkezetekkel, ha szíven viseli anyanyelve ügyét. Sajnos tankönyveinkben szintén sok az ilyen jellegű hiba, mert a szlovák tankönyvek magyar fordítói nem mindig rendelkeznek megfelelő nyelvi kultúrával, és nem ismerik tökéletesen a magyar szakszókincset.

Azt tapasztaltam eddigi munkámban, hogy a nyelvi hibák e típusa ellen nehezebb a küzdelem, s éppen ezért kell ezekre a jelenségekre rendszeresen figyelmeztetnünk diákjainkat, s rendszeres munkával küzdenünk kell a hibák ellen.

Ezen kívül gyakori hiba az idegen szavak szlovákos alakjainak használata is, pl. internát-internátus helyett, prémio (prémium), totalita (totalitás) stb.

A középiskolába kerülő diákok egy részének – a faluról érkezőkről van szó – nyelvhasználatában az otthonról hozott nyelvjárás elemei is jelen vannak. Az alaktani és szóhasználati nyelvjárási jelenségek ellen a középiskolás diákok önmaguk is tudatosan küzdenek (nem akarnak „kilógni a sorból”). A felsőbb osztályokban – gimnáziumban különösen – alig találkozunk ilyesfajta nyelvi hibával. A hangtani eltérések még inkább színesítik nyelvhasználatukat, ezt nem tekinthetjük hibának.



„TEBA, SLOBODA, TEBA OSPIEVAL!“
V TOMTO DOME ŽIL A TVORIL
JÁN BATSÁNYI
1763 – 1845

BÁSNIK A REVOLUCIONÁR, KTORÝ TRPEL,
ABY ROZKVITLA DOBA, KEDY SLOBODU UŽ
NEBUDE MOŽNO VIAC ŽALÁROVAT!

„TÉGED SZABADSÁG, TÉGED, ÉNEKELT!“
EBBEN A HÁZBAN ÉLT ÉS ALKOTOTT
BATSÁNYI JÁNOS
1763 – 1845

KÖLTŐ ÉS FORRADALMÁRI, AKI AZÉRT
SZERVEDETT, HOGY FELVIRRADJON AZ
A KÖRMELYBEN A SZABADSÁGOT MÁR
NEM LEHET TÖBBÉ BEBÖRTÖNÖZNI.

1963

Az említett nyelvhasználati hibák a beszélt nyelvben sokkal gyakrabban fordulnak elő, mint írásban. Az írásbeli munkákban a középiskolások igényesebben bánnak anyanyelvünkkel, tudatosabban használják a nyelvet.

El kell mondanom, hogy a gimnáziumi tanulók nyelvhasználata sokkal igényesebb, mint a szakmunkásképzők diákjaié. (Ez gondolom itt, Magyarországon is így van). Nálunk a helyzetet rontja, hogy a szakmunkásképzőkben tanító pedagógusok nyelvi felkészültsége nagyon vegyes színvonalú, s ugyanez tapasztalható nagyon sok szakközépiskolában is. Szinte azt mondhatjuk: iskolánként más és más a helyzet. Ritka az olyan szakközépiskola, ahol minden szaktanár ismeri a magyar szakterminológiát, és tudatosan használja a magyar nyelvet; sok az olyan szlovákiai magyar szakközépiskola illetve középiskolai osztály, ahol a szaktárgyakat nem magyarul tanítják, esetleg valamilyen keveréknyelven. Sajnos ilyen jelenséggel az olyan gimnáziumi osztályokban is találkozunk, ahol közös igazgatóság van, s nem magyar tanítja az egyes tantárgyakat, vagy olyan magyar anyanyelvű tanár, aki nem járt magyar iskolába (sem alap-, sem középfokon).

Talán röviden meg kell említeni egy sajátosan középiskolásokra jellemző hibacsoportot. Ezek a nyelvi torzulások a szlovák diáknyelvből kerülnek tanulóink beszédébe és a diákélettel kapcsolatosak. Pl. a diák „priepustkát” (kimenőt) kér a diáktothonban, a „studovnában” (tanulószoza) tanul, „bricsenkával” (villamosbérlet) utazik stb.

Az anyanyelvi órákon kívül mit tehetünk még anyanyelvünk érdekében? Elsősorban meg kell győznünk a többi kollégát, hogy az anyanyelvi nevelés nem csupán a magyartanár feladata, s hogy az órán akkor is folyik nyelvi nevelés, ha ezt nem céltudatosan tesszük. (S akkor folyik igazán.)

Az anyanyelvi nevelés szerves része „A szép magyar beszéd verseny”, amelynek nálunk már két évtizedes hagyománya van (mind az alap-, mind a középiskolában). Ez is hozzájárult ahhoz, hogy diákjaink 1991-ben eredményesen szerepeltek Győrben is és Sátoraljaújhelyen is.

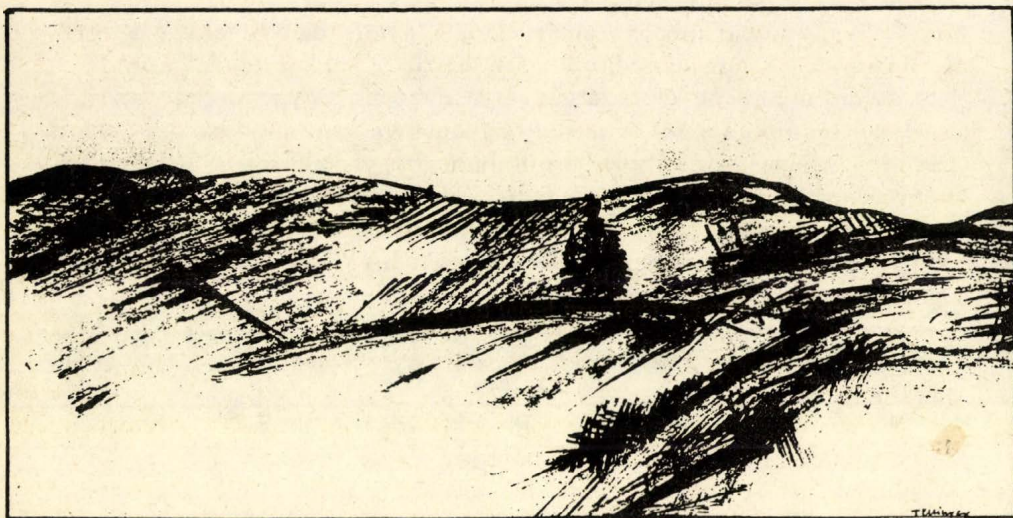
Az anyanyelv igényes használatára nevelnek a vers- és prózadmondó versenyek (ezeknek szintén kialakult hagyománya van Szlovákiában) és a színjátszó csoportok munkája is.

A család is sokat tehet. Csak remélhetjük, ha tanulóinkat igényes nyelvhasználatra neveljük, később szülőként gyerekeiket ők is így irányítják majd.

A társadalom, a környezet sokat segíthet és ronthat is. A nyelvtörvény diszkriminatív rendelkezései másodrendű nyelvvé degradálhatják anyanyelvünket. Ezért kell az anyanyelvi nevelést a nemzettudat erősítésével összekapcsolni. Az anyanyelvi nevelést a jellemformálás részévé kell tenni. Úgy kell nevelnünk gyermekeinket, diákjainkat, hogy teljes emberekké vál-

janak, akik minden nyelvet (így az anyanyelvet is.) úgy becsülnék meg, ha igényesen és választékosan használják. Tudatosíttatnunk kell diákjainkkal, hogy kétnyelvű közegben élnek, s nem szabad elfelejteniük anyanyelvüket, mert akkor személyiségük csorbul. A többség nyelvének ismerete pedig nemcsak kényszer, hanem lehetőség is számukra egy másik nyelvvel, egy másik kultúrával gazdagodni.

Mint kiderült az elmondottakból: az anyanyelvi oktatás és nevelés nem zökkenőmentes a szlovákiai kisebbségi iskoláinkban, de nem is kétségbeejtő. Összehasonlítva a kárpátaljai, az erdélyi és a vajdasági helyzettel, nekünk talán könnyebb a dolgunk. Tudjuk, sokszor rajtunk is múlik, hogyan élünk lehetőségeinkkel.



NAGY GÉZA

A nyelvjárás és a mai iskola

Ha az ember házat akar építeni, nem elég az elhatározás, a szándék. Ennél sokkal többet kell tenni, hogy az elhatározás valósággá váljon. Mi kell ahhoz, hogy a szándékból, elhatározásból valóság legyen? Elsősorban egy tervező, aki az építendő szándékának megfelelően megtervezi a házat. Meghatározza az építőanyag fajtáját, mennyiségét. Ha pedig mindez megvan, lehet kezdeni az építkezést.

Nem véletlenül említettem a házépítést. Nem véletlenül már csak azért sem, mert a beszéd, a szóbeli és írásbeli fogalmazás is hasonlatos a házépítéshez. Gondolatainkat mondatokkal fejezzük ki. Ezeket a mondatokat pedig szavakból rakjuk össze, s ez az összerakás éppen olyan, mint a házépítésnél a falak felhúzása. Ott sem mindegy, hogy milyen módon rakjuk fel a falakat, a mondatok összeállításánál sem mindegy, hogy milyen módon, milyen szavakból áll össze egy-egy mondat.

A házépítésnél az építőanyagok összegyűjtése nem tart egy életen keresztül. A mondatok anyagát, a szavakat azonban egész életünkben gyűjtjük.

Megkezdjük gyermekkorunkban otthon a családban, folytatjuk az iskolában, majd iskoláink elvégzése után a munkahelyen, a világban. Hogy ki milyen „építőanyagot” tudott összegyűjteni, az a környezetétől, az olvasmányaitól függött. Ha olyan környezetbe születtem, melyben kisebb gond is nagyobb volt annál, hogy milyen kifejezésmódot sajátít el az egyén, akkor szegényes „építőanyagot” szedhetett csak össze. Ha azonban gazdag nyelvi környezetbe került, akkor nyelvi anyaga is gazdag lett. De hatással volt az egyén kifejezésbeli gazdagodására az is, hogy milyen volt a viszonya a könyvekhez, s még az is meghatározta, meghatározhatta kifejezésmódját, hogy milyen könyvek kerültek a kezébe.

Az így összeszedett és elraktározott szavak mellett került minden ember szókincsébe sok olyan szó, melyet nyelvjárási szóként tartunk számon. A nyelvjárási szó a személyt, a dolgot közelebbről meghatározza, területhez köti, s ennél fogva megfelelő tapintattal használva nagy hatást érhetünk el vele. És ezt sokan használják is. Azt hiszem, nincs az országban olyan ember, aki ne tudna vagy éppen ne használna csak egyes vidékeken élő szavakat, az úgynevezett *tájszavakat*. Persze vannak sokan, akik ezt nem tartják követendőnek, s főleg az iskolában mindent megtesznek, hogy a tanulókból „kineveljék” ezeket a szavakat. Ennek érdekében nem riadnak vissza a ne-

vetségessé tételtől sem. Az már nem érdekli őket, hogy ezzel milyen fájdalmat okoznak a nevetségessé tett tanulóknak. Elég csak Illyés Gyula visszaemlékezésére utalnom ezzel kapcsolatban.

Hogy szabad-e, illetőleg mikor szabad, mikor helyes ezeket használni, sokszor nem könnyű eldönteni. Ha végignézzük a magyar irodalmat sok írónknál, költőnkél is találkozhatunk tájszavakkal, melyek tetszenek. Más-kor meg kinevetünk embereket, vagy éppen bennünket nevetnek ki ezek használata miatt.

A nyelvjárási szavak – régen is, és most is – abban a nyelvjárásban, amelyikben élnek, a gondolatcsere, a beszéd természetes eszközei, másképpen a csak nyelvjárást beszélő emberek nem is tudják magukat kifejezni. Amíg megmaradnak eredeti környezetükben, használatukat nem kifogásolhatjuk, számos probléma vetődik azonban fel, mihelyt a nyelvjárási szavak valamilyen módon bekerülnek a köznyelvbe. Ilyenkor használatuk lehet hasznos is, de káros is.

A nyelvjárások az irodalmi és köznyelvhez képest ma már alárendelt nyelvi változatok, s egyre inkább háttérbe szorulnak. Világos hát, hogy a nyelvjárások szókincse is alárendelt szerepű a köznyelvi szókincshez képest. A nyelvjárási szó és a köznyelvi szó küzdelméből mindig a köznyelvi szó kerül ki győztesen. Ha a köznyelv a nyelvjárásból vesz át szót akkor azért, mert a köznyelvvé vált nyelvjárási szó a köznyelvnek több lett a nyelvjárásnak veszteség, ha meg a köznyelvi szó kerül be a nyelvjárásba, ismét csak a köznyelv hódított teret.

Ha most ezeknek a megállapításoknak az iskolai vonatkozását veszem, akkor édekes következtetésre juthatok.

Régen az iskolának – szerintem rosszul felfogott műveltségi szempontok alapján – gyomlálni kellett a nyelvjárási szavakat annak ellenére, hogy ezek használata a tanulók számára természetes, magától értetődő volt, talán csak a más vidékről idekerült tanító számára volt furcsa, érthetetlen, esetleg más jelentéssel bíró. Ma is eszemben van egy elemi iskolai fogalmazásom, melyben a javítási órán több szót ki kellett cserélnem.

Ha jól emlékszem, fogalmazásunk témája környezetünk leírása volt. Be kellett mutatnunk az udvarunkat, a házunkat és a ház belsejét. Természetes, hogy a bemutatásban az itt mindenki által ismert szavakkal neveztem meg a leírt fogalmakat. Nálunk *szerhának* nevezték a köznyelvben ereszként ismert fogalmat. *Eresz* volt a neve annak az építménynek, mely oszlopokon nyugvó féltetejével a házfalnak támaszkodott, s minden oldala nyitott volt. A szekér és a többi gazdasági felszerelés tárolására szolgált. Ehelyett azonban szekérszint kellett írnom. Ismerték ugyan ezt is, de nem szekérszinként, hanem csak szinként. Így nevezték a minden oldalról zárt, kapuval, ajtóval

nem rendelkező tárolóhelyet. A deszkából készült sertésólnak *hízó*, *hidas* volt a neve, a tűzhelynek *masina*, a konyhában a kemence és a fal közötti helyet *sutnak*, a mellette levő vályogból készült kisebb emelvényt *kociknak* nevezték. A párna és dunnahuzatot *párnahajnak*, illetve *dunnahajnak* mondták.

Ezeket a szavakat azután a tanító néni következetesen aláhúzta, s a javítási órán ki kellett cserélni más szavakkal.

A mai iskolának már nincs ilyen problémája. Ez egyrészt abból adódik, hogy a rádió, televízió hatása jelentősen megnőtt, másrészt pedig megváltozott a családstruktúra, s ennek következtében a környezeti hatások is egészen mások.

Ma tehát már nem gyomlálni kell a tájszavakat, hanem inkább megőrizni, már ahol még megvan. Ezeket használva nem válna unalmassá, sablonossá beszédünk, nyelvünk. A költők, írók mindig is használták érzelmeket, hangulatidéző erejük miatt, hiszen a tájnyelvi forma a megfelelő pillanatban több valóságízt kölcsönöz a szónak és a kifejező tartalomnak, mint esetleg a köznyelvi vagy irodalmi alak. Ez természetes, mert a nyelvjárási szó a személyt, a dolgot közelebből meghatározza, területhez köti, s enél fogva megfelelő tapintattal használva nagy hatást tudunk vele elérni.

Ahhoz azonban, hogy a tájszavakat használjuk, ismerni kell annak a vidéknek a tájszavait, ahol éppen emlegetjük. Kicsit furcsa lenne pl. ö-ző vagy i-ző nyelvjárást használni ott, ahol éppen soha nem beszéltek így.

Mindezt eddig azért emlegettem, mert a tájnyelvi szók, vagy legalábbis töredékük megtartását szükségesnek és fontosnak tartom. A tájnyelv a hosszú magánhangzós szavakat hosszan, a rövideket pedig röviden ejtette. Ezzel szemben ma olyan beszédmód tapasztalható, amikor a hosszú magánhangzós szavak magánhangzóit röviden ejtik. S mindez a „szép beszéd”, a „művelt városi beszéd” kívánalmait célozza meg. Így a jó, fő, szülő stb. helyett a jo, fő, szölő szavakat hallja az ember. Vajon mivel szebb? Mert addig nincs baj, amíg a gyermek ezt csak mondja. A probléma ott kezdődik, amikor le is kell írni. S rendszerint úgy is írja, ahogy kiejti. Ettől tehát hasznosabbnak tartom még az ilyen hangok kettőshangzós kiejtését is, mert egyrészt nem sikkad el kiejtéskor a hosszú magánhangzó, másrészt nem lesz a tanulónak helyesírási problémája, mivel a kettőshangzó második hangját nem érzékeli.

Vagy itt van egy másik probléma, a hangsúlyozás problémája. A rádióban, televízióban sokszor elhangzik naponta olyan műsor, melyben a szereplők helytelenül hangsúlyoznak. Mostanában már még a bemondóknál is lehet ezt tapasztalni. A gyermek ezt megfigyeli, s átveszi. Milyen jó lenne, ha ezeket is figyelemmel kísérnék az iskolában!

Aki figyelemmel kísérte a legutóbbi idők változásait, tapasztalhatta a tájnyelv nagymértékű visszaszorulását. Ahogy változott a gazdasági helyzet, ahogy alakult a társadalom, úgy váltak feleslegessé a nyelvben az eltűnt fogalmak, a használaton kívül került tárgyak nevei, úgy kerültek helyükbe újak. Ez nem is lett volna baj, hiszen éppen ez a törvényszerű. A baj csupán az, hogy nyelvünk mérhetetlenül szegényebbé lesz ezeknek a szavaknak az eltűnésével.

Ki tudná megmondani hány szó tűnt már el nyelvünkéből évszázadok során, amíg a különböző történelmi sorsfordulók lezajlottak? De olyan rohamos változást régebben nem tapasztalhattunk, mint amelynek napjainkban tanúi vagyunk. A „tömegkommunikációs eszközök” elterjedésével nyelvjárási szavaink lassan eltűnnek, kicserélődnek, szókinszünk átalakul, közelít a köznyelvi szókinszhez.

Ennek a felismerésnek a hatására kezdtem meg már az 1950-es években a karcsai tájszavak gyűjtését, mert sajnáltam volna, ha az a több ezer szó, melyet eddig összegyűjtöttem, nyomtalanul elvesz. Sarkallt az is a gyűjtésre, hogy a tájszavak eltűnését egyre gyakrabban kellett tapasztalnom. Iskolai munkám során ugyanis észrevettem, hogy tanítványaim sem Arany Toldijának és más verseinek egyes szavait, sem Csokonai, Ady műveinek egyes kifejezéseit nem értik meg tanári magyarázat nélkül. Ami az én számomra természetes volt, az ő számukra már ismeretlen, csak szótárban található fogalom. Ezen próbáltam segíteni a tájszótár készítésével.

Egy idő után azonban úgy gondoltam, hogy a gyűjtési kört tágítanom kell. Így került sor a *Bodrogközi Tájszótár* anyagának összegyűjtésére, s ha sikerül, még ebben az évben szeretnék sort keríteni a kiadására is.

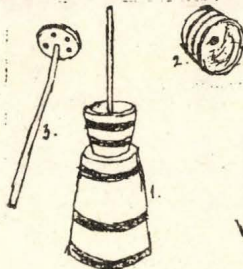
Sok éve végzem az anyaggyűjtést, s ma már örülök annak, hogy hozzákezdtem. Hogy sikerült megmentenem az elfeledéstől azt a néhány ezer szót, mely előbb-utóbb kihullt volna az emlékezetből. Így pedig ha sikerül a kiadása, a bodrogközi, de más iskolák is hasznosíthatják anyagát az oktatásban.

Tudomásul kellene már vennünk, hogy a tájszavak is érnek annyit, mint más szavak. Hogy sokszor többet jelentenek, mint bármilyen divatos szó. S ezt elsősorban a tanároknak, tanítóknak kell megérteniök. Ezért nem értettem meg egy pedagógus tanácskozás résztvevőinek a nyilatkozatát, melyről (devich) aláírással a Magyar Nemzet 1992. február 4-i számának 11. oldalán jelent meg egy kis tudósítás.

A tudósító szóvá tette a sok idegen szó használatát, s azt, hogy meg sem próbálták magyarul megfogalmazni elveiket. S amikor ezt szóvá tette, egy hölgy így válaszolt neki: „Tudja, mi már megszoktuk, ez a szakma nyelve. Különben is, maga még túl fiatal, nem hallott arról, hogy egyes nyel-

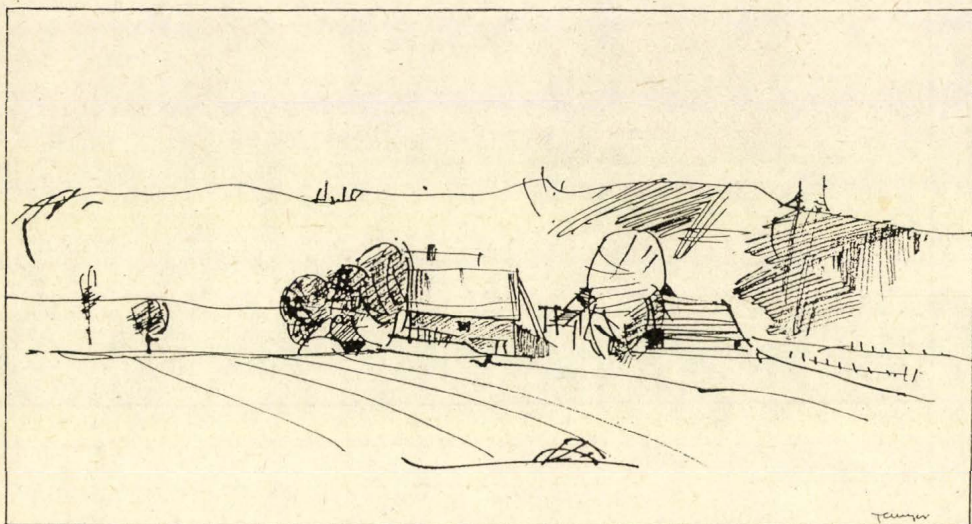
310

XX

- csak úgy zúrbolt."
- zurballó
- =
- 
- X. fn. (-t, -k, -ja) vaj készítésére használ-
latos fából készített hosz-
szúkas edény. Három rész-
ből áll: 1. a zurballóaljából,
2. a zurballótetőből és 3. a zur-
ballópálcából.
- "Olyan régen nem használ-
juk már a zurballót, hogy
egészen kiszáradt."
- zsák
- = X. fn. (-ot, -ok, -ja) a gyalom közepének kibővülő
része. "Annyi hal került a gyalomba, hogy a hűzésnél
a zsákja egy helyen kiszakadt."
- zsalikendő
- = X. fn. (-t, -k, -je) kasmirból készült, selyenrojtos
rózsás vállkendő. Régi viseletdarab. Ma már nem igen
található ilyen. "Jánykoromba több szép zsalikendőm
is vót."
- zámiska
- = X. fn. (-át, -ák, -ja) paprikáskrumpli. "Éltanálta,
mint Borcsa néni a zámiskát.../Szólásmondás/"
- zsarátmag
- = X. fn. (-ot, -ok, -ja) zsarátnok, parázstűz. "A fiu
táltoslova nem evett másat, mint zsarátmagot."/mesé-
részlet./
- zsarátnékos
- = X. mn. zsarátnokos, parázstűzes. "Csa egy zsarátnékos
uton lehetett átmenni."/meserészlet/
- zebrák
- = X. fn. (-ot, -ok, -ja) rabló, betörő. "Ma már falun
is egyre több zebrák megy be a házakba."
- zsemeg
- = X. tni. (-el, --, -j) olyan sok van egy helyen valami-
ből, hogy az szinte egyszerre mozog, hemzseg. "Annyi
hal került a gyalomba, hogy csak úgy zsemegett."
- zsendice
- = X. fn. (-t, -ék, -je) felforralt juhtejsavó vagy juh-
túró savóban felfőzve. "A juhászok mindég aotak zsen-
dicét."
- zsendül
- = X. tni. (-sz, --, -j) zöldül, fejlődésnek indul. "Nem
tudom, hogy mi lesz a kislibával, mer még nem zsen-

vészek szerint Kazinczy rosszat tett a nyelvújítással. Például kiölt csomó latin eredetű szót, ami az angol vagy a francia nyelvben megmaradt . . . Ők értik egymás szavait, a mi nyelvünk pedig sokkal kevésbé internacionalista."

Ha véletlenül magyar szakos tanár lenne az illető hölgy, nagyon sajnálom azokat a diákokat, akiket ő tanít magyar nyelvre és irodalomra.



SZALIPSZKI PÉTER

Nyelvjárások Abaújban

Csak kissé félszegen tudok szólni a címben megjelölt témáról a már előttem szerepelt előadók után, mert olyan a tárgy, amely nyelvészt feltételez, én pedig nem vagyok az. Mégis azért vettem a bátorságot, hogy e – szakmámhoz szorosan nem tartozó – témáról korreferátum megtartását vállalam, mert szemléltetni szeretném, hogy ez az ügy, a nyelvjáráskutatás ügye sokmindenkinnek lehetőséget nyújt a vizsgálódó, adatfeltáró tevékenykedésre.

Tulajdonképpen bárki képes lehet a nyelvészetet gazdagító adatok feltárására, aki ismeri a köznyelv normáit, mert akkor már meg tudja különböztetni az általánostól a helyit; a normatív köznyelvtől eltérő nyelvjárási jelenségeket fel tudja ismerni, és le tudja jegyezni. Problémát legfeljebb a fonetika eléggé bonyolult jelrendszerének alkalmazása jelenthet, de a hangtani eltéréseket körülírással is ábrázolni lehet. Pl.: a köznyelvinél nyíltabb vagy zártabb képzésű hangról lehet beszélni, ajakkerekítéssel képzett hang helyett ajakréses hangot hallunk stb., másrészt ma már magnófelvétel készítése senkinek nem jelenthet gondot. E ténykedéssel pedig szinte bárki értékes adatokat szolgáltathat a nyelvtudomány számára. Nem baj az, ha a nyelvészeti gyűjtést végző nem tudja megfejtteni egy-egy jelenség nyelvtörténeti, művelődéstörténeti okát, mert magának a jelenségnek a rögzítésével is óriási szolgálatot tesz.

Nekem sem törekvésem az okokhoz eljutnom, csupán készíttetést szeretnék adni a területünkön élő, községük kultúrája iránt érdeklődő értelmiségieknek, főleg a magyartanároknak, tanítóknak a „helynyelvészeti” kutatáshoz, megjegyezve, hogy az Abaúji Múzeum mindig készséges fogadója lesz munkálkodásunk gyümölcsének.

Ezek után lássuk a szorosabban vett lényegét, az abaúji nyelvjárásokat! Már a kezdet kezdetén distinkciót kell tenni: amiről szólni kívánok három részből áll, s a három részből kettő nem nyelvjárás. A magyarországi Abaúj területét művelődéstörténeti, néprajzi okok folytán három részre oszthatónak tartom:

1. az Eperjes-Tokaji-hegylánc abaúji része,
2. a Hernád-völgy,
3. az abaúji Cserehát.

A felsorolt három részterületen élő autochton lakosság nyelvezte, nyelvhasználata a nyelvtudomány kritériumait alkalmazva nem nyelvjárás

két egység esetében: az abaúji hegyvidékiek nyelvjárási szigetet alkotnak, a hernád-völgyiek pedig csupán egy regionális köznyelvet beszélnek.

Az idő rövidsége nem teszi lehetővé a nyelvjárásforgalom különböző aspektusú megközelítéseinek felsorakoztatását, az azonban mindenesetre a nyelvjárásfogalom alapvető jegyének tűnik, hogy a nyelvjárások azért jöttek létre, mert „a nyelv mindenütt változik, de nem mindenütt egyformán” (Horger Antal) és a nyelvi differencializálódás megtestesülése, amelyet területhez kötöttség jellemez. A nyelvjárásszigetet nem jellemzi az áttűnés, egybemosódás a szomszéd nyelvjárás(ok) nyelvéhez, de jellemzi a karakterség, egyediség. Ennek pedig alapvető történeti oka a migráció. Esetünkben is így van ez, hiszen köztudott, már a 18. sz. elejétől kimutatható erőteljes betelepülés és betelepítés az abaúji Hegyköz – a valamikori füzéri járás – területére. Még egy momentum erősíti a nyelvjárássziget kialakulását: a betelepülők jelentős részének idegen (szlovák, ruszin) nyelvűsége (Kálmán Béla). Mindezekért illetve a hegyközi abaújiak nyelvezetét a nyelvészeti irodalom emígyen: abaúji ő-ző nyelvjárássziget.

Amint néprajzi tekintetben is a Hegyköz Abaújnak a leginkább kutatott és publikált fertálya, nyelvészeti tekintetben is így van ez. (A néprajzi érdekem Petercsák Tivadart, a nyelvészetiek elsősorban Nyirkos Istvánt illetik.) Az abaúji ő-ző nyelvjárássziget jellemzéséhez Nyirkos István „Az abaúji Pusztafalu ő-zése” című munkájából veszem a példaanyagot. Lássuk ezek után, hogy milyen helyeken, milyen körülmények között tolakszik az ő-hang más hangok, főleg az *e* helyére!

a) Független ő-zés tőszó hangsúlyos szótagjában.

1. Zárt *ë* helyén:

böcsül, böcsület, megböcsülük ('megbecslik' pl. a távolságot), bögy, bögyi; böndő – böndű; csöbör; csöcs; csömör, megcsömöröl; cseng; csöpörög; csöpű; Döbröcön–Döbröcöny–Debröcöny; eggy–eggy, öggyet; eszik, enni, megeszi, észöl; főcsög; főcske; föld, földő; föl, fölött, fölső; hēnyu; hegy, högyek; kegy, kegyösen; kell–köll, kellett–kölött; kēnyér–kēnyer; kērszt, kērsztöl; kötyög, lē-le, lössz–lössz–lész; mōnyek–mēnyek, mōnnyjünk stb.; öcsöl 'gerebenez' öcsöt; pēnli 'borotva penge'; pödör; rēggel, rēggelēbe; sōpör, sōpröget, sōprő; szöd–szöd; szög (két alakú köznyelvi szónak ő-t választanak.); szödör, szödörös; szömet, szömörccs; tēgnap; tōpörtő; tōsz–tész–tész; vōsz–vész, vōszök, veszik, venni, vōdd; zōng–zeng; zšendül.

2. Nyílt *e* helyén:

hōntös–hēntös–hentes.

b) Független őz-zés tőszó hangsúlytalan szótagjában.

bējög; címör; csöbör; Döbröcön; decembēr–decembör; éröm; férög; fészök; gyerök, gyērmök; igön; jējör; kehőj; kendör; kesköny; kerös; lēlök; mestör–mestēr;

némöt; pecök; péntök-pínték-pétök; retök-retek röggöny, megröggönyöz; sebös; sejöm; tehör; tengöj; tengöri; vedör; veröm; zsinđöj.

c) Független ö-zés suffixum előtt. (Ez a legáltalánosabb ö-zés a magyar dialektusokban.)

1. Egyszerű gyakorító igeképzők – *-g, -ng, d, -l, -z, –* előtt:

brekög; csöpög, csöpögő; fröcsög; lebög; ketög; mekög; petyög; remög; retög-rettög; kesörög; lézöng; vèsöng; keveröd; telepöd; ülepöd 'ülepedik'; öregödik; péjhösöd; csiripöl; kelepöl; éroz; födöz.

2. Gyakorító igeképzők – *-get, -lög, -rög –* előtt:

csípöget; emlöget; eszöget; fenyöget; hitöget; enyölög-enyëlög; szédölög; csicsörög.

3. Névszóképzők előtt. A *(-k, -g, -d, -cske)* kicsinyítő képzők előtt; az *-l* deverbális nomen képző előtt; az *s* birtokos képző előtt.

fészök; lélök; férög; Kéköd; bögyöcske; csöpröcske; étöl; vétöl; bélös; ectös.

4. Jelek *(-k* többes jel; *-bb* középfok jel) előtt.

béjögök; szélösöbb.

5. Ragok előtt.

megérthötöl; fenyögetöm.

d) Suffixumokban.

1. Igeképzőkben *(-leg-lög, -des-dös, -dez-döz, -degél-dögél, -dekel-dököl):*

enyelög; szédölög; nyeldös; verdös; ijedöz; öldögél; érdököl.

2. Névszóképzőben *(-elem, -elöm):*

élelöm; kérelöm; hiedelöm.

3. Igeragokban:

kérjötök, fizessenök, legyenök.

4. Névszóragokban:

bennetököt; emberetök; eszötök.

Összefoglalva: A magyar nyelvterületen kétféle ö-zés van: 1. tőszóban, hangsúlytalan és hangsúlyos szótagban; 2. tővéghangszóban, suffixum előtt és suffixumban. A pusztafalusi ő-ző nyelvjárássziget nyelvezetében minden lehetséges nyelvtani helyen bőséges példaanyagot találnak az ő-zésre.

A bevezető gondolatokra visszautalva: egy ilyen alapos, mély feldolgozás után miféle lehetőségek maradtak még a Hegyközben nyelvjárás kutatásra? A legkézenfekvőbb lehetőség annak megmutatása, hogy az 1959-ben rögzített nyelvallapot mennyit változott az elmúlt 33 év alatt. Másrészt a példatár bővíthető még másféle nyelvi jelenségekkel is, a hangtan és az alaktan szempontjain túl, érvényesíthetők a lexikológia (szókészlettan), szemantika (jelentés tan) és akár a mondattan szempontjai is.

A Hernád-völgy tradicionális nyelvezetét a normatív köznyelvtől való eltérések kisebb mértéke miatt csupán regionális köznyelvnek lehet minősíteni. E helyt is büszkén emlegethetjük, hogy a Hernád-völgye nyelvezete épp az irodalmi nyelv kialakulásában játszott fontos szerepe miatt tér el kevéssé ma a köznyelvtől. Gönc környékének é-ző nyelvén fordította Károli a Vizsolyi Bibliát, ez a legfőbb oka, hogy nem a korábbi nyomtatványokban inkább használt í-zés lett később irodalmi és köznyelvünk jellemzője. „Helynyelvészeti” kutatásra természetesen e térségben is van lehetőség, mert ebben a mikrorégióban is léteznek olyan tevékenységi formák, amelyek a nyelvi érintkezés során egyedi jelenségeket szülnek. Ilyen tevékenység pl. a Hernád halászata. Példáimat én is e tevékenységi körből veszem. Halfajták: *öny-önyhal; balin; paduc; bóling-boin-boing*. Halászeszközök: *csempely; káva; meriszák*. Maszlagolás: *‘hal mérgezéssel fogása’*. Csorgó: *‘sekély, kavicsos partszakasz’*. Bár az *e:ë* fonémaellentét nem jellemzi, de az etimológiailag nyílt *e* helyett előfordul az *ë, ě, ě* megoldás. A halászati tevékenységen kívül eső hangalaki tájszó pl. a *játszódtak* ‘játszottak’.

A Hernád-völgye nyelvjáráskutatásában a sajátos *e* hangok és a csekély számú tájszavak megkeresése jelenthet feladatot.

Végére maradt a harmadik abaúji nyelvi egység, a csereháti terület nyelvjárásának jellemzése. Cserehátnak nevezzük a Hernád és a Bódva folyók között elterülő dombságot. A nyelvjáráshatárok megállapítása mindig kényes feladat, ez esetben azonban bizonyossággal állíthatom, hogy a dombsági abaújiak és a völgyeségi abaújiak nyelve egészen más. Fancsaltól ugyanúgy 4 km távolságra van Baktakék, mint Forró, mégis míg a *baktiak* ugyanúgy beszélnek, mint a *fancsaliak*, a *foraiak* egészen máshogy. A nagyjából a 3-as főúttal jelölhető, dombságot lezáró földrajzi határ éles nyelvjárási határnak is tekinthető. Ugyanakkor azt is el kell mondani, hogy a történelmi Abaúj és Borsod vármegyék határa nyelvjárási szempontból indifferens: szinte egyformán beszélnek Homrogon és Hangácson, Kupán és Hegyemen, Gadnán és Irotán.

Ezek után lássuk a keleti palóc nyelvjárástípusba tartozó csereháti nyelvjárás sajátosságait! A keleti palóc nyelvjárástípus alapspecifikuma az *a, á* fonémák *á, ā* hangokkal történő realizációja (Kálmán Béla). A Csereháton az *á* fonéma nézetem szerint az *ā*-hoz igen közeli képzésű *ā*-ban való meg. Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy ezeket és nyelvjárásunk többi sajátos hangját pontosan be tudom mutatni, mert első anyanyelvként ezt a nyelvjárást sajátítottam el, s ha visszatérek Fancsal nyelvi közegébe, egy kis idő után, spontán módon azon a nyelven beszélek újra, amelyiken nagymamám a meséit mondta nekem kisgyerekkoromban.

A csereháti nyelvjárás jellemzői:

1. Az *a*, *á* fonémák *ä*, *á* hanggal történő megvalósítása.

almáfä; *äbäjäät* 'készlet, gyakran megszólít, valamit el akar érni a megszólítással'; *ärtögät* 'akadályoz, zavar, rossz helyen van'; *ävär* 'szárazfű'; *bäbä*; *bäbu*, *bäräszk* 'barack'; *bizsälmä* 'birsalma'; *färkäs*; *hätär*; *inäš* 'fiúgyerek'; *kävär*; *komoräbä* 'kamrába, kamrában'; *läptö* 'létra'; *päd* 'padlás'; *luzäl* 'zsörtölődik valakire'; *nyäl*; *szäl* 1. száll, repül, 2. kenderszál; *vär*; *zäj-däruhä* (Alsóvadász) 'négyzet alakú vászon teherszállító eszköz (a nyelvterület nagyrészen általánosan ugyanez: *ponyus*)'; *träcskä-träkk* 'az előbbi teherszállító eszköz 4 szalagszerű szára'.

2. Igen erősen *j*-zö, nem ismerik a *ly* fonémát.

jány 'lány'; *pájinkä* 'pálinka'; *gójä* 'gólya'; *fojik* 'folyik';

A hiánypótló hang is *j*.

fijä; *äpjäjä* – *äpjäjä*; *äkärkijä*; *dijö*; *hijja* 'hiányzik'; *mijä?* 'mi az?'.

3. Az *i* előtt a *t*, *d*, *l*, *n* nem palatalizálódik.

Pl.: *hätä* (kosár); *önti*; *vėti*; *szedì*; *fedì*, *befedì*; *felibë* 'fölebe, feléje (tesz)'; *fëni*; *këni*; *käni* 'kis kan (az *i* kicsinyítőképző szerepben)'.

Gyakori az egyes szám 3. személyű tárgyas személyrag *i*-vel való helyettesítése: *läti* 'látja'; *mondi* 'mondja'; *hälli* 'hallja'; *fäli* 'falja'; *fonä* 'fonja'; *väläläli* 'vállalja'.

További példák más mássalhangzók után ugyanerre a ragcserére: *hägäy* 'hagyja'; *märi* 'marja'.

A palatalizáció elmaradásából következik, hogy a főnévi igenév *-ni* képzőjében is megmarad az *n* pl.: *lätni*; *szántani*; *vëtni*; *käpäläni*; *szöni*; *fonni* stb. A főnévi igenév eltérő képzésére – tudtommal – egyedüli eltérő forma a megkövült *innä* 'inni' alak.

Példamondatban néhány eddigi jelenség: „*Kimäri ä hurkäjät ä päjinkä*, mégis iszi.” 'Kimarja a belét a pálinka, mégis issza.'

4. Jellemző az *e*: *ë* fonémaellentét.

Köznyelvi *e* helyett *ë*: *bëvër*, *ëgënyës*; *ëgyë*; *ëttë*; *ëpër*; *fëlszëd*; *hëvër*; *këvër*; *lëvër*; *fëkëtë*; *szëdër*; *zsëb*, *zsëbël*; *ëmbër* 'férfi'. *É*-hang helyett *ë*. Pl.: *kötël*, *szekër*, *tëhën*, *vërëb*; *e*-zö a nyelvjárás olyan értelemben is, hogy az *ö-e* tekintetében kétalakú szavak itt szinte mindig *e*-vel valósulnak meg: *csëpp* (csöpp); *fël* (föl); *fënt* (fönt); *mëgëtt* (mögött); *sëpër* (söpör); *sër* (sör), de inkább *szög*, mint *szeg*.

5. A teljes hasonulás megtörténik, a köznyelvi hangtani helyzetekben a *-val*, *-vel* *v* hangja is mindig hasonul. Az összeolvadás és a teljes hasonulás nyomán keletkező réshangok időtartama valamivel hosszabbnak tűnik a köznyelveiek időtartamánál, az explosivák felpattanása is dinamikusabb. Ha az összeolvadás és a teljes hasonulás nyomán keletkező mássalhangzók időtartamát és dinamizmusát két egységnyinek tekintjük, akkor a Cserehá-

ton az így keletkezett mássalhangzókat kb. 2,5 egységnyinek vehetjük. Pl: *håggyä; hājja; mēnnyünk* 'menjünk+megyünk'; *beszējjuünk* 'beszéljünk+beszélünk'; *monggyunk* 'mondjunk'; *äsztállä; székkël; lábbäl; kézzël; kárräl; for-gácssäl* stb.

6. Az -ul, -ül képző -ül, -ül alakú.

Pl.: *bámúl; tanul; készül; hēvül; kērül; ámúl; kipëndül* 'meghízik'; stb.

7. A -ból, -ből, -ról, -ről lokatívuszi ragok -búl, -bül, illetve -rúl, -rül alakban realizálódnak. Pl.: *hátár**b**úl; pitár**b**úl* 'pitvarból'; *komoráb**u**l* 'kamrából'; *ház**b**úl; érd**b**úl*; „*kév**e**b**ü**l räkik a kérészt**et**”* 'kévéből rakják a keresztet'.

8. Magánhangzóra végződő helységnevek -i képzős formájából (a -háza, -falva, -telke utótagú helységnevek képzésére vonatkozó szabály analógiájára) gyakorta kiesik az utolsó magánhangzó. Pl: *bäkti pärt* (baktai part); *szánti* (szántói); *pērēcsi* (perecsei); *väjdi* (krasznok) (vajdai); *gädni* (gadnai); *rākacci* (rakacai), de megmarad a magánhangzó a *kupäi, szászfüi, szánticskái* helynevek esetében.

A Horger-féle nyílt szótagos törvény érvényesül a Detek helységnév i képzős alakja esetében: *dētki* búcsú (Detek).

9. A képzős kicsinyítés kedvelése.

A csereháti nyelvjárás e sajátosságát történeti-etnikai eredetűnek vélem. A Csereháton is rendkívül mozgalmas, népességritkító 17. század, a 18. század elejének erőteljes észak-dél irányú migrációja azt eredményezte, hogy az 1715-ös összeírások adatai szerint sok korábban lakott falu teljesen elnéptelenedett, vagy csak néhány adózó jobbágy maradt a telkén. Az így kialakult demográfiai űr betöltésében a legjelentősebb szerepet a szlovákság játszotta. Nézetem szerint ebben gyökerezik a képzős kicsinyítés kedvelése, az, hogy e képzők (-ka, -ke, -cska, -cske) egyrészt gyakran előfordulnak, másrészt pedig szokatlan módon olyan tárgyak neveihez is járulnak, amelyeknek kis méretét a köznyelv jelzős szószerkezettel fejezi ki.

Természetesen itt sem ismeretlen a *kis* jelző, és használatos, gyakran pozitív érzelmi viszonyulást fejez ki a *csëpp* jelző. Pl.: *kisinäs, csëppinäs, kis-jány, cseppjány*. Sőt, bizonyos érzelmetli szituációban előfordul a kisgyerek becézésére a visszafőnevesült kicsinyítő jelző: *csëppëcskë*.

10. Sajátos nevek, névváltozatok.

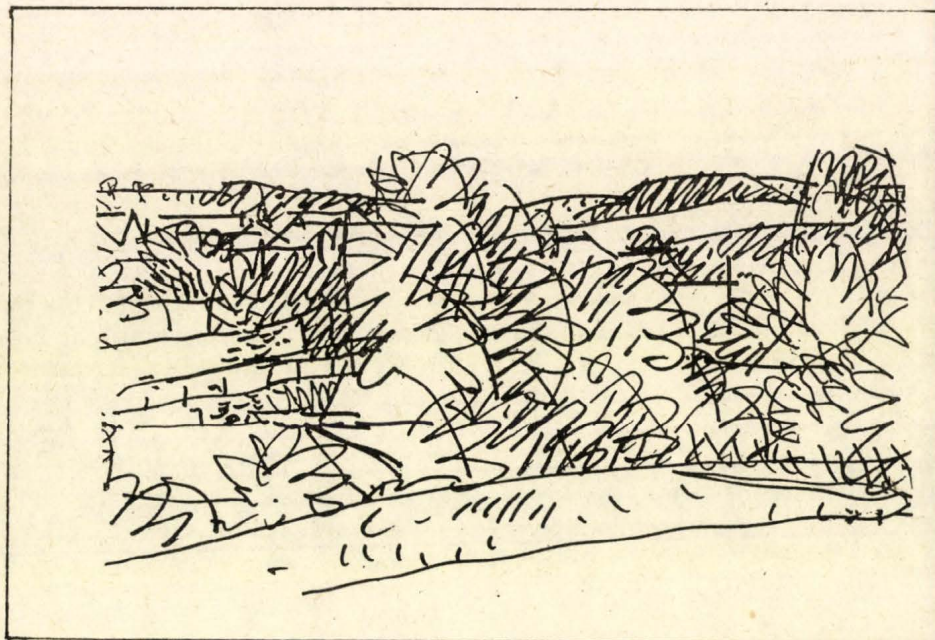
E nevek „helynyelvtörténeti” vonatkozásának megállapításához az alapot a szülőfalummal, Fancsallal fenntartott folyamatos kapcsolat adja, de úgy gondolom, hogy más csereháti falvakban is hasonló jelentéstartalom-változáson mentek át a példaként felhozott keresztnemek, melyeknek egyrészében szintén kézenfekvő a szláv (szlovák) hatás. Ezek a nevek: *Ändër* 'András'; *Jänko, Jänku* 'János'; *Joszko, Joszku* 'József'; *Häncsu* 'Anna'; *Ėrzsü* 'Erzsébet, Erzsike'; *Märöcsu* 'Mária, Mariska'; *Pëstä, Pëstu* 'István, Pista'.

Ezek a nevek természetesesek, minden negatív felhangtól mentesek voltak kb. az 1950-es évekig. Ennek utolsó megnyilvánulását még magam is megtapasztalhattam a 60-as évek elején, amikor egy nagyapa – akiben még rögzült a régibb helyi nyelvi norma – István és András nevű unokáit csak *Pestának* és *Andérnak* szólította (nyilván nem sértő szándékkal). A 60-as, 70-es években ezek a névváltozatok rögzülve, már csak az öregek megszólítására, a régibb nyelvvállapot hordozóira és megtestesítőire vonatkozhattak bántás nélkül. Ugyanakkor a fiatalabbak már sértésnek tekintették, ha így nevezték őket. A nevek fokozatosan funkciót váltottak, csúfnevek lettek, ma pedig lassan már ekként sem találkozhatunk velük.

A példatár ez utolsó pontjának részletezésével, elemzésével az volt a szándékom, hogy megmutassam, milyen óriási lehetőségek vannak területünkön a „helynyelvészeti” kutatásra, adatgyűjtésre. Ha nem jegyezzük fel a ma még meglegelő helyi nyelvi jelenségeket, akkor szegényebb lesz a magyar nyelvi konyha sok ínycsiklandó régi ízzel. Mondhatjuk így is: szegényebb lesz a nemzeti nyelv bázisa. A helynyelvészeti kutatás magunk költőseinek erősítése, tartalommal töltése okán is nemes és hasznos, öngazdagító tevékenység. Reménykedem abban, hogy az Abaúji Múzeum következő VI. Bencédi Székely István pályázatára már nyelvészeti dolgozatok is érkeznek majd.

Végezetül még egy gondolat a nyelvjárás beszélők megnyugtatására. Sajnos máig hat egy értékítélet, amely a nyelvjárást beszélőket egyszerűsmind művelteneknek is tartja. Szeretnék e helyt határozottan ellenkezni ezzel az értékítélettel. Teszem ezt nemcsak egy nyelvjárást is beszélő elfogultságával, hanem Horger Antal véleményére is támaszkodva, amellyel egyébként teljesen egyetértek. „A nép nyelve kisebb-nagyobb mértékben mindenütt eltér a városi köznyelvtől és az irodalmi nyelvtől. Sokáig azt hitték róla, hogy romlott nyelv, a nemzet műveltebb osztályaitól beszélt művelt nyelvnek parasztoktól való elrontása. Ma azonban már tudjuk, hogy ez nagy tévedés volt. Inkább a köznyelvet, s méginkább az irodalmi nyelvet lehetne annak nevezni, mert ezek sok tekintetben mesterséges fejlesztésnek eredményei, ellenben a népnyelvnek minden egyes sajátja a nyelvi élet természetes fejlődésének útján keletkezett. Egészen tudománytalan az a sokszor hallható ítélet is, hogy a parasztok ezen vagy azon a vidéken (mivel nem beszélnek irodalmi nyelven) csúnyán beszélnek.” (Horger Antal: *Nyelvjárások. = A magyarság néprajza*).

Ha kiselőadásommal, a magam szerény eszközeivel hozzájárulhattam valamelyest a ma is élő, tarthatatlan értékítélet felszámolásához, akkor nem volt hiábavaló együttlétünk, együtt gondolkodásunk a nyelvjárásokról és a helynyelvészetről. Utolsó mondatban minden nyelvjárást beszélőt csak arra biztathatok: sohase szégyellje sajátos nyelvezetét, legyen inkább büszke arra, hogy a nemzeti kultúra egy sajátos színének a hordozója.



NÉVADÓNK

„... én nem hallgatok el, ahol az ügy kívánja, hogy szóljak, ha előre látom is, hogy személyem veszt.”

(Kazinczy Ferenc)



Kazinczy Ferencz.
(Az Országos Képtárból.)

VÁCZY JÁNOS

Köz- és irodalmi állapotaink a XIX. század két első évtizedében

I.

Az 1805. országgyűlés utáni nemzeti hangulat. – A Zemplén vármegyei gyűlés és Kazinczy. – Az 1807. országgyűlés. – Nagy Pál beszéde. – B. Vay Miklós tábornok esete. – Kazinczy hazafi érzése kemény próbán. – Vay M. visszahelyezése előbbi rangjára. – Az országgyűlés eredményei; Vay József. – Az 1808. országgyűlés; nemesi fölkelés és Kazinczy. – Napóleon-ellenes hangulat. – Kazinczy a vármegye hadi választmányának tagja. – Folytonos izgalmai. – A fölkelő seregek; a győri ütközet; általános félelem. – A schönbrunni béke. – A zempléni elesett vitézek emléke; Kazinczy és Dessewffy gr. véleménye. – Napóleon házassága Mária Lujzával; Kazinczy Nagyság és szépség diadalma c. éneke.

Nemzetünknek az 1805. országgyűlés után ébredező reménysége hamarosan elsorvad. Áldozó készsége újabb nehéz próbákra kerül, amit annál érzékenyebb szívvel visel, minél szomorúbb tapasztalatai vannak az utolsó évtized alkotmányos küzdelmeinek hiábavalóságáról. A só árának tapintatlan fölemelésével annyira súlyosítja kormány az anyagi terheket, hogy a közhangulat észrevehetőleg ellene nyilatkozik, néhol éppen szokatlan erővel.

Zemplénben Szemere Albert nem kíméli a király személyét, s emlékezteti, hogy nemcsak arra esküdött meg, hogy a törvényeket megtartatja, hanem hogy maga is megtartja; a kormány menthetetlen, ha a király előtt nem meri felfödni az igazságot. Kazinczy pártjára kél a királynak, mivel „Ő alatta nyerte-meg a’ Nemzet a’ Magyar Nyelvnek köz dolgaink folytatására fordítás által a’ maga leszebb dicsőségét s jusát.” Az áldozattól – mondja – visszariadnunk nem szabad, csak bár az alkotmányos eszközöket is megtartaná a kormány, s ne akkorára halasztaná a parancsolat kihirdetését, mikor a sóházakban már drágábban adják a sót, s mikor a nemzet a maga okait el nem mondhatja fejedelmének. Ez „annál borzasztóbb dolog, mivel . . . a’ Postapénz felrugtatásában is ugyanez a’ mód tapasztaltatott.” De másfelől e törvénytelen lépés a magyar gazdasági életre is súlyos csapás. Fel kell hát írni a királyhoz, és hogy a nép föl ne zendüljön, a parancsolatot ki kell hirdetni. A zempléni példa az alkotmányos jogaink sérelme miatti fájdalomat közössé teszi, hiába mondogatja Vay József a nádornál tartott értekezlet után, hogy alkotmányunk megcsorbításától nem kell tartanunk, de meg kell nyitni erszényünket.¹

¹Kazinczy F. Lev. IV. köt. 290–1, 345, 364, 430, 1.

Ily előzmények után nyílik meg a budai országgyűlés 1807. április 5-én. A király teljes bizalommal várja, hogy a karok és rendek bölcs tanácskozása és bőséges segedelme visszaadja országának a békét, bátorságot és boldogságot. „Reátok függesztik szemeiket – mondja – a’ véletek atyafiságosan öszvekapcsolt Szomszéd Nemzetek, reátok egész Európa.” S hogy a rendek is bizalommal fogjanak a tárgyalásokhoz, a király késznek nyilatkozik kívánságaikat meghallgatni, s ami orvoslásra szorul, azon könnyíteni, különösen az igazságszolgáltatás több ágában. Még jobban a nemzet szívéhez igyekszik férkőzni a nádor, ő ismervén legjobban a magyarok és a bécsi kormány felfogása közti nagy ellentétet. „Atyák! – így szól a királyi megnyitó után. – A’ jövendő Maradéknak Attyai! fel kell ébrednünk, hogy a’ Nemzeti tűz, és az a’ mi nagyságunk paisa, a’ Nemzeti Lélek, mellyet Eleitek lelkei töletek vissza kérnek, újra szülessék és megtartassék.” A követek aztán a kerületi ülésekben azt határozzák, hogy a királyi előadások tárgyalásába mindaddig nem ereszkednek, míg sérelmeik orvoslást nem érnek, ami a nemzet várakozását magasra csigázza. A heveshangú viták az ellenzéki szellemet erősítik, s híre jár, hogy az ellenzék, amelynek soraiban ott látjuk Vay Józsefet, Péchy Imrét, Bezerédj Ignácot, Szentkirályi Lászlót, valamint Dessewffy József és Illésházy István grófokat is, a felségjogok egy részét is megosztani szeretné, nevezetesen a hadizenés meg a békekötés jogát. Rebesgetik, hogy a királyt kényszeríteni akarják: tegye át székhelyét Budára, – s midőn a király feleségének rosszul léte miatt sietve kénytelen Budát elhagyni, megígéri, hogy amint körülményei engedik, legott visszatér. Egy okkal több, hogy a mende-monda hitelre találjon; noha a bécsiek előtt még azt is titokban tartják, hogy készülleteket tesznek az udvarnak Budára költözése iránt.²

Bizonyos, hogy a Ferenc alatti országgyűlések közt ez az első, amelyen erősebb ellenzéki és kormánypárti csoportokkal találkozunk. A hazafiasabban gondolkodó karok és rendek felfogásában mutatkozó ellentéteket Vay József, Péchy Imre és Szentkirályi László iparkodnak összeegyeztetni. Közülök a két első az ifjúság „kipiszegeté”, míg Dessewffy és Felsőbükki Nagy Pál és „sok fiatal Ablegatus . . . imádtatnak.” Gr. Rhédey Lajost, az udvari párt egyik vezérét pedig közbekiáltásokkal hallgattatják el. Csakhamar híre fut Bécsben, hogy az országgyűlés a magyar lelket a maga igazi tűzében mutatja; hogy a kalocsai érsek nem tudván magyarul, deákul akart javaslatot tenni, de lepisszegték; hogy a felsőmagyarországi eltótosodott követek és „az el kortsosodottak dunnognak, mivel kéntelenek magyarul tanulni.” A karok és rendek dacos szelleme nem csekély izgalmat okoz Bécs-

²Hazai Tudósítások 1807. évf. XXX. (ápr. 15.) sz. – Lev. IV. köt. 457–8, 507, 555, 568, 1.

ben. Egy akkori jelentés annyira megütközik ezen, hogy szerinté más uralkodó alatt a követek feje a vérpadra jutna.³

Az ellenzék erejét a kormánypárt akarátán kívül erősíti, midőn „az erőnk felett való segedelem” megadását minden föltétel nélkül megszavazza, holott az ellenzék csak úgy hajlandó erre, ha követeléseinek érvényt tud szerezni, például hogy hazánk és Ausztria közt a vámok törvényesen szabályoztassanak; a papírpénzt a fejedelem elapassza, kivált pedig, hogy a király ragaszkodjék a békéhez és ne kezdjen oly háborút, amelyet nem az ország védelme parancsol. Azonban a fenyegető külpolitikai állapot az ellenzéke tis engedékenyebbé teszi. Az országgyűlés megszavazza a 12 ezer újoncot, fenntartva a toborzó rendszert; megszavazza a földbirtok tiszta jövedelmének egyhatod részét, az ingó vagyon értékének pedig egy százalékát.⁴

Az uralkodó „királyi kegyelemmel s tetszéssel fogadja az ajándékot”, de megmondja, hogy jöllehet az országgyűlés elején a sérelmek orvoslását is megígérte, ez ígérétét most nem válthatja be, mivel az újoncokra és hadi segélyre halaszthatatlan szükség lévén, a fő- és alispánok kénytelenek az országgyűlésről távozni, az országgyűlést hát bezárja, hanem a sérelmeket a legközelebbi országgyűlésen tárgyalás alá véteti. A fölingerült rendek emiatt hevesen kifakadnak. Megmondtuk, hogy ez lesz a vége! – törnek ki némelyek. Nem kellett volna a sérelmek orvoslása nélkül tárgyalásba bocsátkozni! – hangoztatták a békétlenek. A feszült hangulat az ellenzék legkiválóbb szónokát hatalmas támadásra tüzeli. Felsőbüki Nagy Pál, aki már az előbbi vitákban is vezérszerepet játszik, s tekintélye napról napra növekszik, nem haboz kimondani, hogy nemzetünk csalódása annál fájdalmasabb, mennél világosabb az összefüggés Napóleon jövedölése s a király ezen elhatározása közt.⁵ S mivel a személynök a szónokot beszédének abbahagyására nem bírhatja, megfenyegeti. mindenki erőszakra gondol, ami csak annyiban következik be, hogy maga a király dorgálja meg kihallgatáson. A vármegyék sietnek új utasítást adni követeiknek, hogy ne engedjék az országgyűlés idő előtti bezárását; sőt mondják meg, hogy ha „Sérelmeink

³Wertheimer Ede: *Az 1807. évi országgyűlés. Századok*, 1896. évf. 301. l.

⁴Wertheimer R. *Ausztria és Magyarország a tizenkilencedik század első tizedében*; Budapest, 1890; II. köt. 254–262. l.

⁵Kazinczy F. *Lev. V. köt. 190–1, 194–5. l.* Kazinczy úgy értesül (nem egészen hiteles forrásból), hogy Nagy Pál ezeket mondta: „Annál kevésbbé várták a Rendek igazságos kívánságoknak elmellőzését, mivel készek voltak bízni a Királyi ígérletben, s egész Európa tudja az újságlevelekből, hogy Napóleon 1805-ben ezt mondá: Nem félek én a Magyaroktól, mert azok tudják, hogy nekik oly Királyok van, a ki tőlük mindég kér és vesz: de sérelmeiket soha elő nem véteti a Diaetákon.”

fel nem vétetnek, ők a Dietán ígért segédet meg nem adják.”⁶ Nagy Pál kemény bírálata elhallgat. A király úgy akarja az ellentéteket összeegyeztetni, hogy a rendek az országgyűlés határozata nélkül egyenesen a kormányhoz küldjék fel sérelmeiket.

Az országgyűlés feszült hangulatát szemmel láthatólag fokozza b. Vay Miklós tábornok esete. Midőn a főrendi házban július 17. a nemzet hadi segélyét tárgyalják, s egyesek a megszavazott összegben felül önkényes adományok ajánlását is javallják, Vay ezt elítéli, a többi közt azzal is érvelve, hogy ha ez a javaslat elfogadtatik, kérdés: vajon a király igazságos maradhat-e a hivatalok osztogatásában s az érdemek jutalmazásában. Mert, – úgymond – ha itt az önként megajánlt adományok hatása nyilvánulhat, valósággal megnyitjuk vagy legalább megkönnyítjük az utat, hogy a jövőendő miniszterek hivatalaikat megvásárolhassák. Pedig – teszi hozzá – a vesztegetés meghonosulta bármely birodalmat előbb megingat, majd végképp is romba dönt.⁷

Vay beszéde rendkívüli hatást tesz. Többen már a beszéd alatt fejöket csóválják, s kifejezik megbotránkozásukat. A nádor azzal kezdi válaszáat, hogy semmi sem mutatja inkább a magyar országgyűlésen a szólásszabadságot, mint Vay b. beszéde, amelyet oly nagy türelemmel hallgattak végig. Aztán „neki áll s nagy tűzzel öszve meg öszve szabdalta . . . irgalom nélkül.” Az esetnek híre fut, és suttogják, hogy a bárót elfogják felségsértés miatt. Zúgás és heves vita Bécsben és Pesten. Nagy Gábor azt hallja Bécsben, hogy „Vayt csak familiájának tekintete mentette meg a bajtól.” Beszédét másolatban kézzől kézre adják s nyilván elferdítve, amit Vay helyre akarván igazítani, némelyeknek maga adja át beszéde hiteles szövegét, hogy „tudhassa a Világ, ha ő mondott e lázasztó beszédet.” Mielőtt még a nádor jelentést tehetett volna az esetről a királynak, elárulják neki Vayt, s a király a nádor megkérdezése nélkül azonnal intézkedik is, parancsot küldve Károly kir. hercegnek, hogy Vay tábornokot töröltesse a rangsorból s vétesse vissza kinevezését. Az alsó táblán elálmélkodva hallják a szokatlan büntetés hírért, s mivel a nádor Bécsbe távozik, az országbíró kéri föl, hogy hívja össze az országgyűlést, mert a szólásszabadság alapján van meg-

⁶Uo. 247. l.

⁷Kazinczy szerint Vay beszédének id. része az eredetiben így hangzik: „Rex, ut feliciter atque beate regnare possit, semper aequus iudex esse debet tam in distributione officiorum, quam in remuneratione meritorum. At vero si in his vel minimus effectus gratuitarum particularium oblationum irreperere potest, (quem quidem ipsa Regis praecellens bonitas elicere potest) tum vero Ministris futurorum temporum venalitati officiorum, via aperiretur, ad minus facilitabatur. Qua venalitate semel introducta Imperium quodlibet pedetentim labefactatur, mox evertitur.” *Figyelő* (Abafi L.) 1876. évf. I. köt. 376. l. *Magyar Pantheon* 268–273. l.

sértve. A személynök halasztást eszközöl ki. A rendek fölírását sürgetnek. A király nem akarja elhamarkodott intézkedését megmásítani. A követek ki mondják, hogy míg a király Vayt katonai méltóságában vissza nem helyezi, sem újoncot, sem hadi segílyt nem adnak.⁸

A nemzeti közhangulat erősen hullámszik. Sokan – köztük Kazinczy is – rettegve gondolnak a következményekre. Kazinczy hazafi érzése nehéz próbára kerül. A királyhoz vonzó hűségét minden kínálkozó alkalommal mély meggyőződéssel hirdeti; de Vay b. személye is szívéhez van nőve. „Én – írja – alig szerettem és tiszteltem Oskolai esztendeim olta valakit ezen B. Vay Miklósnál még inkább, és nem voltam soha egygy fertálynyi ideig is vele, hogy tőle sokat nem tanultam volna.” Országos szerencsétlenségnek tekinti az esetet, amelynek nemcsak a báróra, hanem az országra, sőt a királyra is káros következményei lesznek. „Nem merek jót reményleni” – ezzel végzi tudósítását. Némelyek a nemzet alkotmányos szabadságának sérelmével együtt a Martinovics-tragédia hagyományait is felújítják. „Semmi – panaszkodik Cserey Farkas – éngemet úgy meg nem rezzenthetett, mint azon leg nagyobb méltatlanság, a mi B. Way Miklóssal történt. Sajnálom őtet, könnybe merült szemmel zokogom nemzetem szabadságának alacsony szolgaság igájának terhére való hanyatlását, mert a midőn egygy Wayt, egygy olj tökéletesen nagy embert azért, hogy a Törvény szentségének védelme mellett szól, ilj minden fejedelmi atyai szelídséget el mellőző Itélet ér, akkor nincs mit ohajtani egygy megijedni nem tudó hazafinak, hanem . . . Kamschadtka vadságaiba rejtezni . . . siratni Hazája boldogságának . . . hanyatlását . . . borzasztó képek tűnnek előmbé.”⁹

Vay Bécsbe menvén a nádor kívánságára, folyamodványt nyújt be a királyhoz, miután már előbb a beszéd hiteles szövegét beadta. A felső tábla tagjai nyugodtan olvasván a beszédet, arra a véleményre jutnak, hogy Vay „a Felség ellen egyenesen semmit nem mondott.” A nádor lemondással fenyegetődzik, ha Vay előbbi méltóságát vissza nem kapja; Károly herceg meg akkor, ha visszakapja. A főtanácsadók résen állnak. Végre is a király „különös kegyelemből” visszahelyezi Vayt tábornoki rangjába. De az országos rendek ezzel a szólásszabadság sérelmét nem láthatják orvosolva. József nádor ismét közbejár, s a király kijelenti, hogy nem tett semmit, s nem is fog tenni a jövőben sem, ami a szólásszabadságot gátolhatná.¹⁰

A dec. 15-én bezárt országgyűlés eredményét Vay József így foglalja össze: „Hála Istennek, hogy ha annyi jó nem lett is, mint kívántuk: legalább

⁸Wertheimer E. id. m. 263–5. l. Kazinczy F. *Lev.* V. köt. 120., 125., 133., 135., 137., 144. l.

⁹Kazinczy F. *Lev.* uo. 135., 164. l.

¹⁰Uo. 179–180. l.

olly rosszul se végeződött az Ország Gyűlése mint vége előtt csak egy Héttel is, kivált a' Császár leérkezésével féltünk. Azt jól látom, hogy Urunk se nyert sokat. Vajha az embereket esmerhette volna meg igazán. E mindent kipótolhatja."¹¹ Voltaképp a kormány kívánságai jórészt teljesültek, a nemzet pedig semmi fontosabb eredményt nem tudott elérni. De azért az országgyűlésnek megvan a maga nevezetessége. ezt főképp a tárgyalás szellemében s modorában látjuk. A kormány működésének nemcsak alaposabb és többoldalú bírálatát hallhatták a rendek, hanem merészebb hangut is, amelyből lépten-nyomon kicsendült az a felfogás, hogy ehhez teljes joga van a követnek. E bírálatnak eddig is az ellenzék volt főképviselője; de most Nagy Pál ezt a jogot minden előzőjénél hatásosabban gyakorolta, és a századok óta folytatott sérelmi politikának a XIX. század elején első kiváló harcosa lőn. Az átalakulás korának nagy szónokai ő hozzá járnak iskolába. A nyelv és nemzetiség eszméje az ő akkori beszédeiben emelkedik a szónoki pathosz oly magaslatára, mely az 1848 előtti országgyűléseken annyiszor elragadó hazafi lelkesülést gerjeszt. A magyar nyelv rendkívüli, alkotmányunknál is döntőbb fontosságát ekkor hiedti Nagy Pál lelkes hevével; ekkor akarják az alsó táblán nyelvünket államnyelvvé avatni. De erre törvényt alkotni nem sikerül. Emellett Nagy Pál a szegény jobbágy érdekében is bátrabban síkra száll, mint bárki más. Hogy működése a nemzeti lélekbe mélyen belevésődik, semmi sem bizonyítja jobban, mint Berzsényi egyik legkitűnőbb ódája.

A magyar közművelődésre nézve igen nevezetes törvénycikk keletkezik ez országgyűlésen. Széchenyi Ferenc gr. alapítványát, a M. N. Múzeumot ekkor cikkelyezik be, s a nemzet áldozó készségét mintegy nyilatkozatra kényszerítik. Amint az országos követek beszámolót tartanak a vármegyei gyűléseken, mindenütt megindul az önkéntes ajánlás, ha nem is oly bőkezűleg, mint Pesten, amely minden forinttól egy garast ígér. Zemplénben a gazdagabb mágnások ezer-ezer forintot ajánlanak, Kazinczy az ott lévő kis birtokától három garast ajánl.

De a nemzet általában elégedetlen ez országgyűléssel. Csak az nyugtatja meg némileg, hogy a király a közeli országgyűlésre ígérte a sérelmek orvoslását.¹² Az ország terhei folyvást növekedvén, a kormány kénytelen beváltani az ígéretet. A kettős monarchiára kirótt 150 millió frt felét hazánkknak kell kiizzadnia s híre jár, hogy a király világosan megmondja egy nála tisztelgő küldöttségnek, hogy ha Magyarország az állam szükségleteinek kielégítésében fukarkodik: nem biztosítja alkotmányunkat. Nem az a

¹¹Uo. 252. l.

¹²Uo. 211., 329–331. l.

fontos, mondta-e ezt a király, hanem, hogy a nemzet felfogásában a fejedelem trónjának megmentése a magyar alkotmány fennmaradását jelenti. Hangoztatják is, hogy a trón egész fényét s dicsőségét a magyaroknak köszönheti. Anyagi áldozatokat sohasem tett nemzetünk nagyobb erőfeszítéssel. Ezt most mindenki kötelességének ismeri, noha az udvar vesztetései sok derék hazafit gondolkodóba ejtenek nemzetünk jövőjére nézve.¹³

Az 1808. országgyűlés voltaképp a király trónja körüli sorakozás. Nagy Pál nem lehet követ, s az ellenzéki szellem nem mer nyilatkozni. A kedvező hangulatot a kormány arra igyekszik felhasználni, hogy a hazánk és Ausztria közti kapcsolatot mennél szorosabbá tegye, s mennél jobban meggyőzze az országot, hogy sorsa Ausztria biztosságától függ.¹⁴ A rendek beleegyeznek, hogy a király három évig a nemzet minden megkérdése nélkül összehívja a nemesi fölkelést; megajánlanak húszezer újoncot a sorkatonaság kiegészítésére, s készeknek nyilatkoznak egyéb segély adására is. Természetes, hogy a király „szép országgyűlésnek” mondja ezt, s midőn bezárja, így szól: „Egyek voltunk, egyek vagyunk s egyek is maradunk, míg a halál bennünket el nem választ.”¹⁵ A magyarok tántoríthatatlan hűségének, bizalmának s áldozó készségének híres Bécset is meglepi, s oktan neheztelése múltófélben.¹⁶ A békés megegyezést a nádor és primás meg a királyné együttesen készítik elő s a szókimondó követek távolléte. Mint Szemere Albert írja Kazinczynak:

*Nem vólt köztük Vay a' száz szemű Argus!
Nem voltak Balogok, Vitézek 's Tzinderik:
A' kik az igazat kimondani merik!
Fákba 's nem kovákba vert egy rozsdás Atzél,¹⁷
Hogy tűz nélkül legyünk, el sült hát az a' tzél,
Ily hidegbe minden merévedve állott,
Követünkre álom gőzös mákja szállott.¹⁸*

¹³Uo. 309., 354., 390., 408., 421., 428., 495., 499., 502. l.

¹⁴Ily szempontból írhatja a nádor a király tudtával a *Fregmüthige Gedanken eines ungarischen Patrioten über die Verfassung des Defensiv-Systems seines Vaterlandes* című füzetet; l. Wertheimer id. m. 382–4. l. Vö. a 20. számú jegyzettel.

¹⁵Eredeti latin nyelven így: „Juncti fuimus, juncti sumus, juncti semper manebimus, donec mors nos separabit.”

¹⁶Kazinczy F. Lev. VI. köt. 88., 91., 100., 228., 243. l.

¹⁷Aczél István, az akkori személynök, akit Kazinczy eszes, de jellemtelen embernek mond. *Magyar Pantheon*, 369. l.

¹⁸Eredetije a M. Tud. Akad. könyvtárában: Irodalmi Levelek.

A megszenvedett hadi segélyre sürgős szükség lett. Már midőn a követeket választják, határoznak törvényhatóságaink a nemesi fölkelés iránt. Minden hónapban több helyen gyülekezzék össze a nemesség 18–50 év közt katonai gyakorlatra; legyen mindenkinek kék nadrágja, kék inge, kardja s két pisztolya. Megtörtént az összeírás az egész országban. Kazinczy csak pár hónapja, hogy 50-dik évébe fordult s így még tartoznék katonai szolgálatot teljesíteni; azonban – mint panasolja – tört karral és tört orral, gutaütötte és folyvást rheumával küzdve, bizony nem tudna fegyveresen lóra ülni. Erre nem is kerül sor, mert Zemplén egész lovasezredet állít ki, amelynek eltarására a királytól kér háromszázezer forintot kölcsön. Másfelül pedig Kazinczyt annak a tizennégy tagú bizottságnak is tagjává választják, mely az alispán elnöklete alatt a fölkelés ügyében intézkedik. Ezért ekkor gyakran Sátoraljaújhelyen kell tartózkodnia, mert a bizottság négy tagja ott köteles állandóan maradni.¹⁹

A háború kikerülhetetlen volt. Hiába mondta Napóleon Erfurtban, hogy az osztrák császárral barátságban akar élni. Minden tette arra vallott, hogy Poroszország megalázása után a Habsburgok országaira keríti a sort. A dicsőségnek az a fényköre, amely eddig nemzetünk szemében a győzhetetlennek tartott francia császár fejét övezte, oszló félben. Sokan nyilvánosan megtámadják, s kemény szavakkal bélyegzik meg rettenetes önzését. Cserey Farkas már akkor, mikor inkább csak magasztalást hallott felőle, büszke lenézéssel hánytorgatja corsicai alacsony születését, igaz hogy aztán Kazinczy okos magyarázatai után annál föltétlenebb magasztalójává lesz. Az 1809. júl. 19–24 közt Sopron városát pusztító nagy tűzről azt beszéli a megrémült lakosság, hogy „Napóleon plánuma minden Magyarországi nevezetesebb városokat a végre kiküldött gyűjtogatók által egészen elégetetni.” Az országgyűlési követek is kifakadnak ellene, ami – mondják – Napóleon fülébe jutván, nagyon fölingerli a nemesség s az országgyűlés végzései ellen. Verseyhy Ferenc, mint Császár Elemér kimutatja, a nádor felszólítására fordítja le Cevallos Pedro munkáját *Hiteles Előadása a Spanyol Történeteknek* címmel, amely Napóleon jellemét annyira befeketíteni törekszik, s amelynek előszavában Verseyhy mint nemzetünkhöz intézett lángoló szózatban epébe mártott ecsettel rajzolja Napóleon elvetemült zsarnokságát.²⁰ Cserey Farkas is le akarja fordítani; Kazinczy tudósításából értesül, hogy már elkésset.

¹⁹ Kazinczy F. Lev. VI. köt. 24., 59., 174., 196–7., 221., 233., 250., 282., 296–9. l.

²⁰ Uo. III. köt. 482. l. IV. köt. 395. l. VI. köt. 17., 289. l. – Császár E. id. m. 268–271. l. Vö. Lev. VI. köt. 397–8. l.

Mindez kétségtelenül fokozza a nemzet elkeseredését, s gyorsítja készüldést, midőn híre fut, hogy Napóleon rohamlépésben közeleg Bécs felé. A vármegyék gyakorolják a lóra ült nemességet. De a fővárosban Vitkovics sehol sem látja Árpád lelkét, s ha – úgymond – a vidéki magyarság ősi bélyege lépten-nyomon vissza nem tükröződnék, kétségbe kellene esnie jövőnkön. A nádor és az esztergomi prímás, Károly Ambrus (a királyné testvére) többfelé megfordulnak az országban lelkesíteni a nemességet. Zemplénbe a prímás látogat, de nincs megelégedve a készülétekkel, mire a vármegye a nádorhoz küld követséget, amelynek Kazinczy is tagja, betegsége miatt azonban nem vehet részt a megbízatásban. Hanem az említett hadi bizottságban annál szorgalmasabban dolgozik, s annál készségesebb a fontos híreket tudatni jó barátaival. Kegyetlen aggodalmak kínozzák. „Eltépett szívvel” nézi hazánk sebeit, és napokig alig tudja lehunyni szemét. Úgy látja, hogy a küzdő felek annyira el vannak keseredve egymás iránt, hogy hiú remény békét várni. Vajon „ez a szép és boldog nemzet” eltörültetik-e a föld színéről? S ha csak politikai életét veszti, mily sorsa lesz a jövőben? De még ha a szerencse nekünk kedvezne is: gondolható-e, hogy politikai életünk úgy maradhat, mint 800 év óta volt? Vajon miben bizakodnak a jó kedvű fölkelő nemesek, akik oly büszkén emlegetik elszántságukat? Ily gondolatokkal vívódik Kazinczy, s a hadi szerencse kockájától retteg. „Bár ne engedte volna Isten soha ránk ezt a kockát!” sóhajt fel. Előtte is szent a nemzeti lelkesülés tüze, s ha az ő holmijának feláldozásával segíthetné megtartani a hazát, nem volna neki terhes a kérdés; de így a maga és családja életéért egyaránt rettegnie kell.²¹

Mindemellett tisztét hűségesen betölti, s a szörnyű aggodalmak nagyon megviselik. S ha mégis írói céljairól a legnagyobb szorongatások közt sem feledkezik meg, s izgató lelke egy pillanatra sem lankad: mindebből korántsem lehet a nemzet politikai viszonyait figyelmen kívül hagyó érzéketlenségére következtetni.²² Az igazságnak megfelelő felfogás az, hogy ő is mélyen érzi a nagy rázkódásokat, minden idegszálát elfogja a kétes jövő iránti aggodalma, búcsút vesz barátaitól, nem tudván, nem kell-e életével is lakolnia. De amíg csak a reménynek egy halvány sugára felcsillan, nem tud lemondani a nemzet életéről, amelyet bármely parányi eszközzel éleszteni Istentől beléoltott hivatásának tartja.

²¹ Uo., VI. köt. 259., 269., 289., 301., 306–7., 309., 312., 346–8. l. – *Magyar Kurír* 1809. évf. 30. (ápr. 14.) sz. Kazinczyn kívül a tízennégyes bizottság tagjai voltak még: Sennyei János b., Szulyovszky Menyhért, Szemere László és István, Boronkay Gáspár és Zsigmond stb.

²² Beöthy Zs. *Horatius és Kazinczy*; 16–17. l. – Pintér J. *A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől Kazinczy F. haláláig*; II. köt. Budapest, 1913; 20. l.

A regensburgi öt napos csata közrémületet idéz elő. Kazinczy éppen a bizottságban dolgozik, midőn a főispán magához hívhatja társaival együtt, s e szókkal fogadja: „Oda vagyunk!” Csakhamar érkezik a nádor levele is, hogy a nép induljon, ha „bár gatyában s ló nélkül van is s kérjék kölcsön szomszédjaiknak pisztolyaikat s kardjaikat.” A bizottság azonnal parancsot küld, hogy a lovakat nemből, nem nemből azonnal szedjék be. Kazinczy is odaadja két szép lovát. A zempléni sereg útnak is indul, mégpedig a körülményekhez képest eléggé fölszerelve s ruházva, míg „a’ többinek sem ruhája, sem fegyvere.” Még nagyobb rémület fogja el az országot, midőn Napóleon bevonul Bécsbe. Zemplénben a nemességet akarják lóra ültetni, de sem elegendő puskapora, sem fegyvere. Aztán az a lehetőség is fenforog: hátha a föld népe észre veszi a fenyegető helyzetet s az ellenséggel szövetkezik; vagy pedig míg a nemesség távol hadakozik, a pórság feldűl a nemesek tűzhelyét. „Minden esetre szörnyű a’ jövőendő”, mondja Dessewffy gr.²³

A különböző kiáltványok közt a Napóleoné ragadja meg legjobban nemzetünket, de nem a franciáktól várt irányban.²⁴ Nagyobb reményű kezdet ritkán idézett elő ellentétebb eredményt. A nemzet tántoríthatatlan hűsége egy pillanatra sem ingadozik. A nemesek az ellenség feltartóztatására sietnek. A Dunántúlt előzönlük a franciák. A nádor a fölkelő nemességet Győr felé vezeti, hogy János kir. herceg seregével egyesülve védekezzenek. A zempléni fölkelők a borsodi és hevesi nemesekkel együtt vonulnak; de már akkor szembehozzák velük a sebesülteket, s mivel „nekik sem kovájok, sem patrontások, sem fent kardjok nem lévén, nem csoda hogy megszállotta a’ rettegés ’s siketökké levén tisztjeiknek parancsolatjuk eránt, megfordultak, ’s harmad nap olta sem prófontot sem lehnungot nem kapván, erőszakra vetemedtek, rablottak ’s így a’ Pesti hídhöz érvén, ott elfogattak.” Lengyelországban is „csúful viselte magát” a zempléni fölkelő sereg, vadul prédált, fosztogatott. Hanem a másik csapat Kandó Gábor ezredes vezérlete alatt annál jobban kitűnteti magát, az ágyúk közt rohanván előre. Vesztesége mégis csekély: öt meghal, huszonöt megsebesül. Beszéli, hogy félóra latt vége volt a győri csatának. Az az ijedelem szállja meg nemzetünket, hogy Buda és Pest védtelenül van hagyva az ellenségnek. Sokan el

²³ Kazinczy F. *Leo*. VI. köt. 370–1., 373., 377–9., 390–94., 396–398., 405. l. – R. Kiss István: *Az utolsó nemesi felkelés*; Budapest, 1909; I. köt. Ugyanez *Századok* 1911. évf. 652–3. l. – Vízota Gyula: *József nádor és az 1809. nemesi felkelés*; *Századok* 1909. évf. 629 s köv. l.

²⁴ E kiáltvány magyar fordítója felől maig sem vagyunk teljesen tisztában. Kazinczy szerint Bacsányi János fordította. Az újabb kutatások szerint Márton József; Bacsányi csak a nyomdai javítást végezte s némely stílbéli módosítást tett rajta. L. Schuy Gilbert tanulmányát (*Történeti Értekezések* 5. sz.) s ennek ismertetését *Irodalomtörténeti Közlemények* 1915. évf. 125. l.

is menekülnek. Azonban Napóleon most az Aspernnél szenvedett csorbát akarja kiköszörölni, ami sikerül is neki. Ezzel Ausztriát megalázza, hazánk területét megcsonkítja. Jól mondja Cserey Farkas: „Ha valaha, most ugyan van szükségünk a Magyarok Istenének segítségére.”²⁵

A király újabb fölkelést parancsol, ez évben most már harmadszor. Kazinczy fáradhatatlanul dolgozik a bizottságban, amely azt határozza, hogy a szegényebb nemesség álljon ki a lengyel határszélekre s a belső hátszág védelmére. Izgalmai folyvást nyugtalanítják. Bár semmit sem szinlel, s egyenesen kimondja, mi a szívében van, allig meri aggódalmait, kétségeit szóba hozni társai közt, mert azt sejtí, hogy nem átalják gyanúsítani, mintha „rettegése alatt valami tilalmas, veszedelmes lappangana.” A titkos rendőrség nem tart pihenőt, s a felcsigázott képzelet igen hajlandó rémeket látni mindenütt. Suttogják, hogy a két Bujanovichot – apát és fiát – elfogták, s bár a hír alaptalansága hamar kiderül, újabb rémhírek kelnek szárnyra. Buda és Pest tele van azzal a hírrrel, hogy Kazinczyt a király elfogatta. „Engem – írja Kazinczy, midőn a hír fülébe jut – el nem fognak; mert sem nem tettem semmit, sem nem fogok. Nincs okom sem gondolkozásomat, sem szívem kívánságait akar megváltoztatni, akar titkolni.” Sajnos, az önálló gondolkodású ember hamar a rossz hazafi gyanújába esik, és „sokszor a legtisztább ártatlanságnak sem jó látatni, a mit keblében hord.” „Egy ártatlan szó a leg nagyobb bajba keverhetné az embert,” – mondja Dessewffy gr. Valóban „nem szabad most igazán gondolkodni annak, a ki bátran szokta kimondani véleményét.”²⁶

Sötét kétség mardossa a lelkeket. Mintha a nemzet szívverése is elállna. „Félek – írja Dessewffy – ne hogy ma holnap könnyebb legyen halni, mint sem élni.” Napóleon szándékai kiszámíthatatlanok. Attól rettegnék, hogy a Habsburgokat is meg akarja trónjuktól fosztani, mint a „spanyol” Bourbonokat, s Magyarországot testvéreinek vagy mostoha fiának adja. Egy, a fővárosban elfogott francia kémről, ki a nádori udvarba is bejáratos volt, azt a hímet varrja a lakosság, hogy úton-útfélen kémek leselkednek ránk; hogy a franciák bosszút forralnak ellenünk. Másfelől meg azt híresztelik, hogy az angolok tetemes összeget küldtek királyunk segítségére. Így hát vége a fegyverszünetnek, a tábori parancsot már ki is adja a király Komáromban. „Feslik, fejtődik, szakad a nagy játékszín kárpittya” – folytatja Dessewffy.²⁷

²⁵Kazinczy F. Lev. VI. köt. 355., 359., 366., 373–74., 377–79., 406–408., 419., 422., 427–28., 444., 446., 495–96. l. – *Hazánk* (Abafi L. szerik.) 1886. évf. V. köt. 237. l. – Paintner Mihály naplójegyzetei *Történelmi Társ.* 1902. évf. 136 s. köv. l. – Vö. a 23. számú jegyzettel.

²⁶Kazinczy F. Lev. VI. köt. 448., 510–12., 515., 517., 523., 524. l. VII. köt. 12., 13. l.

²⁷Uo. VI. köt. 448., 499., 515. l. VII. köt. 137. l.

Bármily szigorú békeföltételeket szab is a győző, még mindig elfogadhatóbbnak találja nemzetünk, mint a további háború rettenetes bizonytalanságait. A király környezetében egyaránt dolgoznak a béke mellett és ellen, s végre is a királynénak sikerül férjét rábeszélnie a békére, amelyet október közepén írnak alá Schönbrunnban. Magyarország föllélegzik. Jóllehet drágán vásároljuk meg a békét, örülünk, hogy nem mindenünket veszítjük el, amitől méltán féltünk. Német ügynökök suttozták, hogy a király határozott célja hazánktól Pozsony, Sopron és Moson vármegyék elszakítása és Ausztriához csatolása. De hogy a tengerpartot és a déli szláv területet elszakítja Napóleon a kettős monarchiától, miáltal „e népeket el idegenítheti a Muszkákhoz való titkos hajlandóságtól,” ebben némi kárpótlást keresett a magyarság. Mert – mint Dessewffy vélekedik – „valósággal csak vak szeretse, hogy el nem temetődött az, a mit a magyar nemesség haza szabadságnak hív, és a mi a békeség után is a koporsónak siett.”²⁸

Mindenki megerzi e „Kun Lászlóéknál is mostohább idő” súlyos csapását. Természetesen amerre a hadak dúlnak, ott szenved a lakosság legjobban: a Dunántúl s az északnyugati fölvidéken. „Meg vagyunk rontva” – sóhajt fel Kazinczy. A veszedelemben csak az vigasztalja nemzetünket, hogy többé nem kezdetünk háborút, Napóleon meg nem akar bennünket végképp tönkre tenni, mert ha az lett volna célja, most kezében voltunk. Nemzetünk hűsége ingathatatlan lévén, csak „eggy Privátus sem találkozott, a ki az ellenség ajánlását, biztatását elfogadta volna.”²⁹

Zemplén első vármegyéje hazánknak, amely az utolsó nemesi fölkelés áldozatainak emlékét kőben kívánja megörökíteni. Ebben nyilván Kazinczy hatását kereshetjük. A győri csata után néhány hétre, a július 24-én tartott vármegyei közgyűlés megbízza Dessewffy grófot és Kazinczyt: mondjanak véleményt a Győrnél elesett öt zempléni vitéz emlékkövének alakjára, helyére s fölírására nézve. Kazinczy hazafias örömmel teljesíti a megbízást. Ő foglalja írásba a véleményt s klasszikus szépségű sorokban ad kifejezést nemzeti érzéseinek. Mintha a véletlenül kínálkozó alkalmat nem akarná elszalasztani anélkül, hogy e válságos időkben ne hallassa tanító szavait, osztorozva elkorcsosodásunkat, amely lelkesedésünket, a „nagy tettek szülőjét nevelésnek, sőt veszedelmesnek nézette s arra a mélységre süllyesztett el, hogy a nagy tetteket is egyedül mellékes tekintetek miatt tettük, ha tettük!” „Elaludt bennünk – a közönséges ítélet jóknak, tisztáknak s nagyoknak tartson és tarthasson: de fel fog ébredni, mihelytt az igaz érdemet becsülni fogjuk.” Úgy hiszi, hogy az emlék új bajnokokat fog hazafiúi lán-

²⁸Uo. VII. köt. 22., 27., 36., 43., 44., 65., 143., 146. l. – L. Wertheimer E. i. m. 347. l.

²⁹Uo. VII. köt. 42–3., 55–6., 70–71., 74–5., 84., 270., 432. l. VIII. köt. 212–14. l.

gokra gyúlasztani, s így midőn csak hálát akarunk tanúsítani meghalt földieink iránt, egyszersmind „a’ hazát is tetemesen szolgálják.”

A fölvetett kérdésre azt felelik, hogy a Tokaj felé vivő csinált út szélén kell a mintegy három öl magasságú dór kőoszlopot elhelyezni, s mellékelik Landon művészeti évkönyveinek azon füzetét, amely mintául szolgálhat. A fölírások közül a deákot Dessewffy, a magyart az egész véleménnyel együtt Kazinczy fogalmazza. „Be jó és be könnyű – írja Dessewffy – az ilyen munkát alá írhatni, a’ melly nekem semmi fáradságomba nem került, és még is annyi betsületet szerez.” Aztán némi apró javítás után feleségével lemásoltatja, és ezt a példányt nyújtja be Kazinczy az 1810. január 15-én tartott közgyűlésen, de akkor föl sem olvasták, csak egy-két tag beletekintett; hanem a május 14-én tartott közgyűlésen olvasták fel Dessewffy jelenlétében. Úgy látszik Kazinczy lelkesítő szavai kevés hatást tettek, leginkább a felírásokat bírálgatták. Megoszlott a vélemény a deák és magyar mellett; végre a magyarban állapodtak meg.³⁰ Kazinczy megelégszik, hogy legalább nyilvános ülésben felolvasták véleményét, s elhatározza, hogy kinyomatja. Meg is jelenik száz példányban ily címmel: *Cserneki és Tárközi Gkróf Dessewffy József és Kazinczy Kazinczy Ferencz kiküldött Tábla bírának vélemények a’ Tek. Zemplén Várm. Rendeihez a’ Győrnél MDCCC IX. Jun. XIV. el esett vitézeknek állítandó emlék dolgában.* Maga az emlék felállítása még vagy tíz évig várat magára.

A válságos idő nem kedvez a terv megvalósításának, s a jövő sem kecsegtet jobb sorssal. „Irtóztató dolgok érhetnek bennünket, – írja Kazinczy – ha az Uralkodása a’ veszedelmet el nem fordítja.” De midőn a nemzet kétségei a legsötétebbek, érkezik a híre, hogy Napóleon feleségül veszi Ferenc királyunk leányát. Ez öröndetes fordulat egyszerre megváltoztatja az emberek felfogását. Előbb Napóleon volt a nemzet legnagyobb ellensége, akinek fejére ezernyi átok szállt; most csak magasztalás hangzik nevére. A kaszai püspök egy estélyen „Európának Hérosát, a’ nagy Napóleont” dicsőíti. A költők lanthoz nyúlnak, s magyar és deák versekben ünneplik Napóleont, akinek az égiek „erőt és bölcsességet ‘s példátlan fényt” adtak, s aki most már véget vet az örökös harcnak. Kazinczyt, aki előbb olyan gyanúba esett, hogy már elfogatását rebesgették, most nagy örömmel fogadják a vármegyei gyűlésen, s igazat adnak neki. Versét, a Nagyság és szépség diadalmát, amelyben Napóleon házasságát mint a hatalom és báj szerencsés egyesülését tünteti föl, mindenfelé magasztalják. „Adta volna Hazánk védistene – kiált fel Kazinczy 1810. ápr. 18. – hogy ez a’ Pozsonyi béke után tör-

³⁰Uo. VI. köt. 465., 467., 476., 514, 519. I. VII. köt. 23., 65., 71., 84., 126., 193., 237., 450., 454., 468., 496., 510. I.

tént volna 's ne voltunk volna kéntelenek eltépett szívvel hazánknak tavalyi sebeit 's Horvát Országnak elszabadulását látni!"³¹



Zemplényi Vitézek Emléke.

³¹Semmiképp sem érthetünk egyet Wertheimer Edével, aki azt állítja, hogy Napóleont házassága után alkotmányunk leggonoszabb ellenségének tekintették. *Századok* 1896. évf. 302. l.

II.

A pénzügyi patens; a nagy drágaság. – Cserey Miklós beszéde. – A vármegyei gyűlések a rendelet végrehajtása ellen. – A júl. 1-jén kiadott újabb rendelet. – Dessewffy Wallis pénzügyminiszterről. – Az 1811–12. országgyűlés elkeseredett hangulata; tárgyalásai. – Dessewffy nagy szerepe; satírája. – Az országgyűlés miatti elégedetlenség. – Miben keres Kazinczy vigasztalást? – Újabb hadi segély. – A Napóleon-ellenes hangulat. – A Szt. Szövetség. – A nemzet sanyargatása. – Anyagi csapások. – A közbiztonság számorú állapota. – A király látogatása 1817. és 1820. – Nagy idők készülnek. – A spanyol fölkelés.

Míg a külföldi események csak éber figyelmet gerjesztenek, de a kormány már nem igen tudja takargatni az anyagi süllyedést. 1810 közepén a só árát egyszerre több mint négy forinttal emeli. A következő év elején pedig elkészíti Wallis pénzügyminiszter hírhedt rendeletét a pénz értékének leszállításáról, amelyet Magyarországon és Erdélyben március közepén hirdetnek ki. Budán és Pesten a polgárságot a városházára hívja a hatóság, s felolvassa előtte a bankócédulákról kiadott kegyelmes királyi rendeletet, amelynek rövid velejét aztán az utcákon és a vásártéren álldogáló sokaságnak is megmagyarázzák: hogy a most folyó papírpénz csak 1812. január végéig marad kelendő, de értékének csupán ötöd részében fogadtatik el.³²

A roppant csapás, melynek nagyságát az első pillanatban alig képes felfogni a nemzet, szinte koldusbotra juttatja hazánkat. „A Banco czedulák eránt érkezett parancsolat – írja Kazinczy – bennünket földig vert.” Ő előre látja ugyan, hogy a hosszas háborúk természetes következése az anyagi romlás; de úgy véli, mint annyi sok más, hogy Franciaország példája szerint fokozatosan csökkenti a kormány a papírpénzt. Hanem a rendkívüli baj rendkívüli orvosságot kíván. A vármegyék gyűlésein heves kifakadások hallhatók a rendeletekkel való kormányzás, kivált ez annyira sérelmes patens ellen, mert kiszámíthatatlan „az a nyomorúság, mellyet reánk ez a bankó sokasága vont.” „Az Isten könyörüljön rajtunk – sóhajt fel Kazinczy – közel vagyunk az elsüllyedéshez. A melly Országban pénz nincs, az a veszedelemnek párkányán lebeg.” Megesik a szíve a szegény adófizető népen, amelynek ötszörösen kell fizetnie portióját, a sót és a hatóságot. Az ifjú Wesselényi bárót is arra kéri, hogy most halasszák el az apja emlékét megörökítő emlékoszlop felállítását, mert „az ötszörös fizetés, és a nagy nyomorúság, melly a Haza leggazdagabb Nemes-embere, Hg. Eszterházyyn kezdve le a legutolsó Napszámosig mindent, mindent földig rontott, arra szorít bennünket, a mi nélkül ellennünk épen nem lehet.” Csak ha „keresz-

³²Hazai és Külföldi Tudósítások 1811. évf. XXII. (márc. 16.) sz. és a következő 3-4. sz. mind erről szól. – Kazinczy F. Lev. VIII. köt. 652. l.

túl megyen rajtunk ez a vért-izzadtató kehely”: lélegezhetünk szabadban.

De ha már szenvednünk kell, jobb ha most szenvedjük el a csapást, semhogy még tovább is az örvény szélén lebegjünk. Kazinczy a nemzetet is okolja, mert nem akarta előre látni a háború elmaradhatatlan következéseit. Őt szálnalmasan kinevették. Most már hiába minden fölírás, az alkotmányra hivatkozás. Az osztrák tartományokban életbe lépett, nekünk is el kell fogadnunk. Kazinczy azt tervezi, hogy a vármegyei gyűlésen ily értelemben szólal fel, s az iránt tesz indítványt, hogy a hatóság január végeig ingyen szolgáljon. Ha ő hivatalban volna, ezt tenné. Azonban az ápril 2. tartott gyűlésen nem jelenhet meg, de nyugodtan hallja a határozatot, mely az ő felfogásával megegyez.

A drágaság alig elviselhetővé lett. Már régebben panaszkodnak a városokban élő emberek a drágaság miatt, de voltaképp csak most érzi meg az egész ország. Erdélyben a boltokat és a mészárszékeket bezárják, s a piacról minden élelmiszerfélét eltakarítanak. „Az emberek alá ’s fel jártak az utcákon, panaszólkodtak, zúgolódtak,” – írja Cserey Miklós. A régóta tartó országgyűlés rendei nem tudtak a tárgyaláshoz fogni. Zajongtak, bosszankodtak. Különféle indítványt tettek, de az értelme majd mindegyiknek az volt, hogy ne fogjanak a tárgyaláshoz, hanem oszoljanak szét. Cserey Miklós kormányzéki tanácsos, ez akkoriban ritka érett politikai gondolkodású férfiú, aki – mint írta – olyan szerencsétlen természetű volt, hogy mindent jó előre megérezvén, kibúsulta, kibosszankodta magát azon, amit már régen sejtethetett, bár láthatóvá csak most változott, – szintén szót kér. Évek óta meg volt már győződve – úgy mond – hogy a bankjegyek forgalomba hozatala alkotmány sértés; most íme újabb sértés azok értékének rendeleti úton való leszállítása. Méltó a mi felháborodásunk; de illő-e hozzánk a legnagyobb felháborodásban is megfélekedoznunk, hogy mik vagyunk s mivel tartozunk hazánknak? Mi egy egész ország képviselői lévén, a nemzet tőlünk várja a vigasztalást és segédelmet. Őseink életök veszedelmével is összegyűltek tanácskozni, mikor valami rendkívüli baj fenyegette hazánkat, és mi eloszoljunk? Hát elébe tegyük a saját megmaradásunk csekély gondját a haza megmaradása nagy gondjának? Nem eloszlani, nem haza menni, hanem itt maradni s a nagyobb rosszak eltávoztatásáról tanácskozni a mi kötelességünk. Ezzel tartozunk a hazának, lelkiismeretünknek s a becsületnek. Sőt akit győzhetetlen akadály nem gátol, mindenkit reá szorítsunk, hogy itt velünk együtt munkálkodjék. Indítványozza, hogy írjanak fel a királyhoz „tisztelettel ugyan a’ mint illik, de egyszerűsmind olyan egyenességgel és energiával, melyből látható legyen, hogy Erdély a’ maga jussait és Törvényeit el nem felejtette.” Majd a rendekhez

fordulva kérdi: „Ki az, a ki mégis haza készül? A´ szemibe akarok nézni, ´s meg akarom látni, mit érez a´ Hazához?” Csendesség lőn, s megszégyengülés csöndessége. Indítványát elfogadták, s tovább tanácskoztak: miképp vegyék elejét a roppant drágaságnak. Másnap már nyitva voltak a boltok s mézsárszékek, s mindent lehetett kapni az előbbi áron. E nagy szónoki siker sugalmazza Kazinczynak a Cserey Miklóshoz intézett szonettet, amelyben a jeles hazafi iránti tiszteletének ad kifejezést, midőn „a´ nép véneinek sorában hatalmas szózattal mennydörög:

Miklós! Erdélynek lelkes, nagy polgára!

Hazád isméri szent hűségedet

´S tölgyággal koszorúzza tettedet.

A vármegyék a rendelet visszavonását kérik, a törvényre s királyi hitlevélre hivatkozván. Mind hiába. Lassankint a nemzet felocsúdik kábultságából, számot vet az állam nehéz körülményeivel, s arra a meggyőződésre jut, hogy a rég megromlott anyagi állapotnak mindez szükségszerű következménye. Egyesek úgy vélekednek, hogy a hitelvesztett papírpénz értékének a kormánytól tervezett csonkítási módja olyan szelíd és sikeres fogatú, hogy „valóban becsületére válik financiaális urainknak”, mert egyenlő mértékben háromlik az ország minden rendű lakosára! De a nagyobb rész annál szigorúbban elítéli a kormányt. Gondolkozni sem mert a jövőről. Sejtelve sincs a veszedelemből kivezető Ariadne-fonálról. Kazinczyt is oly mélyen sújtja a csapás, hogy teljes bizonytalansággal néz a jövőbe. „Mit kell csinálni? – kérdi, – Én megtompúltam belé, nem értek semmit.” Hiábavalónak tart minden okoskodást. Eszes embernek – úgy mond – nyugodtan kell várnia, míg a dolgok maguktól megérnek és kifejlődnek. Siettetni az események haladását a legnagyobb kockázattal jár. Most már csak az orvoslás módját kell kutatnunk, mert „akár gyújtogató vetett tüzet házainknak, akár gondatlanság hozta lángba, akár a´ menny´ nyila csapott beléjük, már ég.”³³

A gyűléseken nyilatkozó nemzeti határozottság kétes értékűnek bizonyul, a hatalom szava előtt eltörpül. A férfias állhatatosságnak kevés nyomai maradnak. A felbuzdulás a nehezebb próbát nem tudja kiállni; csak pillanatnyi fellobbanás, nem hatja át alapjában a nemzetet. Ilyenkor tűnik ki, mily nagy csapás az rajtunk, hogy a magyarnak két hazája van. Erdély nem akarja végrehajtani a rendeletet, de azt hallja (tévesen), hogy Magyarországon örömmel fogadták, Bécsben tapsoltak mellette. Így hát kénytelen-kelletlen Erdély is belenyugszik, bizonyos fenntartással. Voltaképp a magyarországi vármegyék is éppen úgy jártak el, mint Erdély. Nyitra ellenszegült, s ezért a király a vármegye négy főemberét maga elé parancsolta. Veszprém

³³Uo. 150., 153., 296., 311., 354., 394., 398., 400., 418., 423., 430., 435., 454., 461., 493–500., 563. l.

tisztelettel félretette a sérelmes rendeletet, s a kormány kemény parancsot küldött végrehajtására, de a vármegye ekkor is tiltakozott. Pozsony embe-
rül megállta helyét. Csak az 1811. július 1-jén közlött újabb rendelet, amely
meghatározza, mily értékű váltócédulákt fog a kormány kibocsátani, nem
találkozik a vármegye ellenmondásával, bár megjelentét rémes hírek elő-
zik meg. „Mindenek és igen nagyon megijedtek” – mondja Kazinczy, akinek
nappal kevés, éjjel semmi nyugta nem volt. A Sátoraljaújhelyt július 15.
tartott részleges gyűlésen felolvastatván az újabb rendelet, elhatározzák ki-
hirdetését. Kazinczy egy ideig csak figyel, majd látván a tompa érzéketlen-
séget, megjegyzi társainak, hogy mégis föl kell írni a királyhoz, amit aztán
szomszédja bővebben kifejt. A rendek azonban této váznak. Ekkor Kazinczy
részletesebben szól. E rendeletet sérelmesbnek találja az előbbinél; ezt a kor-
mány azért adta ki, hogy az országgyűlés se másíthassa meg. Indítvá-
nyozza, hogy felírás nélkül ki ne hirdessék, s azzal zárja be felszólalását,
hogy „a Magyar inkább érzi a maga törvényeinek s szabadságának meg-
rontását, mint az erszény megcsonkulását, noha ez is így felette érezhető.”

Sokan teljes meggyőződéssel erősítik, hogy a pénz értékének a Wallis-
tól ajánlott leszállítása nemcsak szerencsétlenség, hanem igen nagy politikai
hiba is. Dessewffy gr. az elképzelhető legnagyobb politikai szemtelenségnek
tartja. „Lehetetlen, – írja – hogy az illetén tselekedet által az országló szék
mint a külsők, mint a belsők előtt minden betsületét, minden hitelét el ne
veszejtse.” Mert a régi papírpénznek legalább képzelt törvényes alapja volt,
az újnak még az sincs. „Egy anya méhében meg holt gyermekhez hasonló,
még a világon sints, és már meg holt a betse; az az oda hitele, élete.” Azt
bizonyítgatni, hogy a szegény ember március 15-dike után sem fizet több
adót, mint azelőtt, nem egyéb, mint a nyomorúság bosszantása. Ha szabad
a kormánynak országgyűlésen kívül a pénz értékét leszállítania s így emelni
az adót: oda a nemzeti szabadságnak legfőbb oszlopa, kész a nép koldus-
botra jutása. Dessewffy szerint a kormánynak be kellett volna vallania,
hogy a királyt a szerencsétlen háborúk nagy adósságba süllyesztették, s mi-
vel a király 60-70 milliónál több jó pénzt nem szánhat a megbomlott pénz-
ügyek rendezésére: a magyar áldozókészségéhez és nemesszívűségéhez
folyamodik, s őszintén felfödözi a bajokat. Alkotmányos úton rávehetné a
nemzetet, hogy bizonyos alapról gondoskodjék, melyen a mostani papír-
pénzt minél kevesebb veszteséggel beválthatná. A királynak is kötelessége
lenne ez alapot gyarapítani, a rendek pedig „egész Európának tapsolási
közt szíves meglelégedéssel érezhetnék, hogy midőn a Királyt, a Monarc-
hiát és önn magokat is a leg nagyobb veszedelemből, a mely súlyos hábo-
rúk után a békesség közt a nemzeteket érheti, szerentsésen ki segítették,
ugyan akkor egyszer smind szegényebb polgár társaikat is az őket még in-

kább fenyegető veszélyből kegyes segedelmek által annyi szenvedett inségek után ki ugratták." Sajnos azonban, hozzánk a kormány mindég bizalmatlan, régi korok elavult eszméinek téveteg útjain bolyong, s I. Lipót idejének „gőgös stílusával” beszél velünk.

Ily körülmények közt a nemzet az 1811. aug. 25-ére Pozsonyba összehívott országgyűléstől is vajmi kevés jót várhat. A nádor ugyan amellett kardoskodik az uralkodónál, hogy az egész monarchia központja Magyarország legyen, s az örökös tartományok is alkotmányt nyerjenek, de a király a régi politikai felfogástól etlérni sem nem tud, sem nem akar. Sőt a rendek akaratának erőszakos úton való meghajlításától sem riad vissza, legalább erre magyarázzk azt az intézkedését, hogy pár nappal az országgyűlés megnyitása előtt „3 gránátéros batalion” érkezik Pozsonyba, mi az országot nagyon megdöbbsenti. Cserey Miklós egyenesen kimondja, hogy a rendeknek meg sem kellene jelenniök Pozsonyban. A törvényhozásnak nincs szüksége oltalomra, önméltóságában találja legbiztosabb oltalmát, ő adta a koronát, ő szabta ki a kölcsönös összefüggés módozatait. Amit az országgyűlés fegyverek közt végez, nem kötelező. A magyar alkotmányt gyalázó iratok³⁴ közzététele is azt sejteti, hogy a kormány az erőszakot sem veti meg, csak célját érje.

A király elismeri, hogy súlyos a helyzet és nagy áldozatokat követel, a nádor pedig azt feleli, hogy a nemzet teherbírásához aránylik a kívánság, melyet a nemzet hajlandó teljesíteni. Azonban az alsó tábla nem haboz kimondani, hogy már a sérelmes rendeletek kiadása előtt össze kellett volna hívni az országgyűlést, s óvást tesz a rendeletekkel való kormányzás ellen. Nem is bocsátkozik a veszélyes rendeletek tárgyalásába. A nemzet elfojtott panasza is kitör a követek ajkán, s nem egy erős kifakadás hallható Wallis gr. ellen, noha szájról szájra jár a hír, hogy a király nem tűri hű embereinek megleckéztetését, hogy „semmi nyakasságot meg nem szenved, semmi lármát, kiabálást meg nem hallgat.” De a szólásszabadság védelmére legott síkra száll Dessewffy gr. s hivatkozik az angolokra, hol a miniszternek a legkeményebb hangon, szemtől szembe is megmondják működése bírálatát. A nádor szokott buzgósággal teljesíti közbejáró tisztségét, de az ellentétek napról napra jobban kiélesednek. A hadisegély emelésébe sem egyez az országgyűlés, csak a só árát emeli két frttal, amire a kormány azzal válaszol, hogy önkényesen négy frttal emeli. Ebben az országgyűlés kénytelen-kellet-

³⁴Ilyenek: *Die Ausbildung des Verfassung des Königreiches Ungarn* ... von Ant. Wilh. Gustermann; Wien, 1811. – *Ungarns Bänderien und desselben Gesetzmässige Kriegs verfassung überhaupt*, von Mich. Piringer; Wien, 1810. – S névtelenül: *De potestate et jure Status in Bona Ecclesiae et Clericorum*. (Matthey.)

len mégis belenyugszik, sőt egy millió mérő rozstot s másfél millió mérő zabot ajánl hadisegélyül. Viszont azonban nyelvünknek az 1807. országgyűlésen követelt jogait törvénybe öhajtja iktatni: hogy a törvényhatóságok magyarul levelezzenek; a Helytartó Tanács ügyviteli nyelve magyar legyen; törvényeink magyar és deák nyelven adassanak ki; 1815 elejétől fogva a törvényszékek magyarul hozzanak ítéletet; az iskolákban ne csak rendes tárgyként tanítsák nyelvünket, hanem fokozatosan az legyen az előadás nyelve, úgy hogy nyolc év múlva teljesen magyarul tanítsanak az alsóbb és felsőbb iskolákban egyaránt. Még a játékszínről sem feledkezik meg az országgyűlés; kívánja, hogy a pesti német színházban a magyar színészek felváltva játszassanak a németekkel.³⁵

E nyelvi vitákban Dessewffy gr. viszi a főszerepet. Különben is egyike az ellenzék vezéreinek, s mint ilyen nem egyszer összetűz a higgadtabb s mérsékeltebb felfogású Vay Józseffel, akivel együtt Szabolcs vármegye követe. Kivált nyelvünk jogait védelmezi nagy erővel s elszántsággal. Egy-szersmind az írók küzdelmére is ráirányozza követtársai figyelmét, első-sorban Kazinczyéra, akinek a magyar nyelv jogaiért vívott harcait is szóba hozza. Őszintesége s bátor szókimondása közbeszéd tárgya Pozsonyban. Mivel a kormány Sándor Mihály székely nemest az ő szállásán fogatja el a pozsonyi alispánnal, Dessewffy nem haboz ennek azonnal megírni, hogy inkább egy rabország komisszáriusának, mint magyarországi alispánnak való volna. Ez aztán Dessewffy levelét rögtön Bécsbe küldi. Dessewffynek a feliratok szerkesztésében is vezérszerepe van, s bizonyára sokan olvassák kéziratban egyik maró szatíráját, amelyben gr. Wallis pénzügyminisztert mint a törvénytelenység s anyagi megrázkódás legfőbb okozóját a szívtelen kapzsiság hitvány vázaként állítja nemzetünk elé:

Vétek nyúlni más zsebjébe,
Onnan fogni két kezébe
Aranyat vagy ezüstöt;
Ezzel oztán el-szaladni,
Tékozlással mind ki adni
'S oszlatni min a' Füstöt.
De ha ki jól meggondollya,
Hogy a' szűkség parancsollya,
Bizony szabad azt tenni.

³⁵ Magyar Kurír 1811. évf. 17. (aug. 27.) sz. – Hazai és Külföldi Tudósítások 1811. évf. XXVIII. (okt. 5.) sz. toldaléka; u. az XXX. (okt. 12.) sz. told. – Kazinczy F. Lev. IX. köt. 74., 78., 108–110., 133., 145., 183., 185–86., 190–1., 197., 215., 252–53. l.

Vagy egy másik gúnyos verse sem igen maradhat ismeretlen a követek előtt, amelyben Borsod, Gömör és Heves vármegyék követeit rövidlátással vádolja, kik nem átalják tagadni, hogy

Fárasztott lelkére az ős Magyarságnak

Századoktól fogva hogy hágtak, hogy hágnak. –

s akiknek „ki hűlt keblébe Vér helyett Lőre foly.” Éles tollával mintegy bosszút akar állani azon sérelmekért, amelyeket nemzetünk becsületén s anyagi életén a régi osztrák rendszer hitvány zsoldosai, Wallis, Gustermann, Piringer és Matthey okoztak. Amazon mert minden rossznak kútforrásául tekinti; emezeken mert hosszabb-rövidebb irataikban a bécsi kormány becsutelen szolgálivá szegődtek.

Könnyű tehát belátnunk, mily megdöbbenést kelt mindenfelé az a hír, hogy a rendőrség Dessewffy grófnál házmotozást tartott, s ötödmagával a munkácsi várba záratta. A hír ebben az alakjában nem volt igaz. A házmotozás megtörtént, de az elfogás nem. Semmi kétség, hogy a kormány ettől sem riadt volna vissza, de maga a király tiltott el minden további erőszakoskodást. Hanem a királyi válaszok semmi engedékenységet sem mutatnak, s a régi központosító rendszer újabb kísérletet tesz önállóságunk teljes elkobzására. A nádor ugyan tőle telhetőleg a nemzeti jogok mellett fog, de a nemzet előtt mégis vesz népszerűségéből, mert erélytelennek látja, az udvar meg gyanúsna. Arról is hallani, hogy a kormány készakarva idézi elő a király és nemzet közti összeütközést, hogy „rést nyithasson magának” országunkat fegyverrel leigázni. Keserű gúnnyal mondogatják: „Az el puhult Nemzettel nem is lehet, nem is kell másképp bánni!” Bár az országgyűlés folyvást folyó bizalommal tekint a jövőbe, szilárdul megmarad követelései mellett. A király nehezteléssel hagyja el Pozsonyt, s minden arra mutat, hogy az országgyűlést feloszlattja. De a nádor ismét latba veti szavát, s a király kijelenti, hogy bosszúra egyáltalán nem gondolt. A rendek kívánják, hogy a király „nyissa meg ládáit és adjon pénzt.” A király meg azt feleli, hogy „pénze nincs”. A többszöri feliratok is eredménytelenek. A király meg sem jelenik az országgyűlés bezárásán, hanem Antal kir. herceg oszlattja szét, szemrehányást téve a rendeknek, hogy nem tettek annyi áldozatot, mint az udvar óhajtotta.

Az országgyűlés eredménye senkit sem elégitett ki. A nemzet politikai erőtlensége s anyagi romlása ijesztő módon nyilvánult. Kevesen tudták, mint Kazinczy, az udvar ridegségét menteni. Dessewffy mély keserőséggel s fájdalmas lemondással szól ez országgyűlésről. „El végeztem – mondja – leg alább ezen Dinistia alatt, politikai pályá futásom”. Az el múlt Diaetáról baj tsak emlékezni is. Mint az Udvar, mint a Nemzet a leg alacsonyabb oldalról mutatták magokat. Sajnos vólt ez Országban születetni, és szégyen

Magyarnak lenni." Három vármegye versenyzett, hogy őt küldhesse követül, jóllehet ő már akkor meg volt győződve, hogy sem különösebb jót nem tehet, sem valami nagy rosszat el nem háríthat. Csak annyit remélt, hogy „némelly felette oktalán szemteleneket még nagyobb szemtelenségektől visszatartóztathasson." E célt szolgálta is teljes lelki erejével s ritka műveltségével. Emiatt vonta magára a kormány haragját, de ezzel nyerte meg a nemzet jobbainak szeretetét. Döbrentei ódában magasztalja érdemeit, akinek neve mint „a" sebes víz nagy rohanása zúg Erdély völgyeibe."

Kazinczy minden ellenzéki felfogást gyöngíteni törekszik. Azt hirdeti leveleiben, hogy a kormány nem akarhatta tüzelni az országgyűlés rendjeit, s a király sem gondolt alkotmányunk megtámadására, mert ha erőszakkal akart volna, élhetett volna. De azért olykor ő is reménytelennek látja helyzetünket. Csak abban a megnyugvásban keres vigasztalást, hogy a sors végzése ellen úgy is hiába szegülünk; hogy „vétkünk nélkül bukunk", mint a görög tragédiák hősei. Ő is kénytelen bevallani, mily mélyre süllyedt a magyar, hogy Klopstock kifejezése szerint, a lélekgyilkos meggyilkolta lelkünket. De az országgyűlés szerinte egy nagy eredményt mégis elért: „A" nemzet megmutatta, hogy érzi hogy *Nemzet*", amit az előbbi országgyűlések közül egyik sem bizonyított így be. Talán ezért beszélnek, hogy Bécsben elhatározták a közigazgatás megváltoztatását, s készülleteket tesznek „az egész monarchiát magyar formába önteni," aminek azonban kevesen adnak hitelt.³⁶

Még az országgyűlés alatt kiadja a király a hadi segély iránti újabb rendeletét. Ismét nagy a készülődés. A katonákat kötéllel fogdossák. Az élelmet nagy mennyiségben szállítják a határokra. De a vármegyék akadékoskodnak. A zempléni rendek csak önkéntes ajánlatokat hajlandók tenni. Kazinczy felszólal, hogy mivel a szükség parancsolja, s el vannak határozva a segélyre, ajánlják meg arányos felosztás alapján, de mondják ki, hogy ez a jövőben nem szolgálhat bizonyíték gyanánt.³⁷

A magyar katonák egy része Schwarzenberg hg. vezérlete alatt a „legbuzgóbb indulattal" harcol az oroszok ellen. Ott vitézkedik Lublin alatt Csehy József is „házánkért s az emberi Nemzetért". Ki is tünteti magát személyes bátorságával, s halálával pecsételi meg vitézségét.³⁸ A „vég kezdete" óriási változást idéz elő. A végzetben való kényszerű belenyugvással híresztelik a „legrettenetesebb háborút", amely „talán annál jobb minél rette-

³⁶Kazinczy F. *Lev.* IX. köt. 221., 436–37., 445., 516–17., 524. l. X. köt. 8083. l.

³⁷Uo. X. köt. 44., 62., 66–67., 69–70., 96., 113–114., 124., 206. l. *Hazánk* (Abafi L.) 1885. évf. IV. köt. 639–40. l.

³⁸Uo. IX. köt. 505., 519. l. X. köt. 69., 119. l. – *A magyarok az 1812. orosz hadjáratban* (Márki S.) a *Hazánk* 1886. évf. V. köt. 249. s. köv. l.

netesebb, mert hamarjában éri végét az emberiség.”. Most már az előbbi tartózkodás, mely Napóleon házassága után az ellene ingerült kedélyeket megőrzi a hevesebb kitöréstől, ismét féket vesz. Egy magyar ember Bécsben nyilvános helyen szidalmazza Napóleont, amiért a rendőrség megfedi. Sárospatakon Szentés János „minden hunczfutok elsejének” mondja, és csak Kazinczy meri csillapítani. Szentés azzal válaszol, hogy maga a ministerium lovalja fel a népet. Török József gr., Kazinczy sógora, megjelenvén a zempléni katonai állításon s megmondva három fia nevét, az utolsó, a *Napóleon* nevűre az egész bizottság csodálkozva kérdi: Micsoda? Napóleon? A főispán sületlen szójátékot csinál a két névből, kiáltva: „Jó! jó! Török Napóleon annyi mint Napóleont török, az az *megtöröm*.” A válság rendkívüli, a kifejlődés a lehető legbizonytalanabb. Megeshetik, hogy nemzetünk három év múlva dicsőösebben fölemeli fejét, mint bármikor azelőtt; de attól is félhetni, hogy „olyan tsapást kap, melly alól a felkelése bizonytalan.” Alkotmányunk folyvást kockán forog.³⁹

Míg a népek csatáját vívják, majd Páris felé nyomulnak seregeink, sötét aggodalmak nehezednek hazánkra. A győzelmeknek semmi hasznát nem látja népünk, s az elszakított részeket sem csatolja a király országunkhoz. Pedig a mélyebben látók a közelmúlt eseményeiből mind arra következtetnek, hogy ezután a közvélemény sokkal nagyobb hatalom lesz. Marad hát az óriási erőfeszítéseknek oly eredménye, amely a népakaratot rendkívüli hatalommá teszi, amely okulni készíti a kormányokat, hogy a népek jogait számbavegyék, szabadságától ne rettegjenek. „Közel az idő, – mondja Dessewffy – a mellyben minden sartz-uralkodásnak vérrel fog íratatni számkivettetés levele.” Magyarország fennállásához is hozzá van kötve az emberi nem szabadsága.⁴⁰

A bécsi kongresszus és a Szent Szövetség azonban nemcsak nem váltja be a vérmesebbek reményét; hanem az alkotmányos felfogást gyökerestül ki akarja irtani. Mintha az utóbbi negyed század tapasztalatai tökéletesen veszendőbe mentek volna. Rebesgetik, amit tizenöt év óta annyszor lehetett hallani, hogy József nádort lemondattja az udvar, és Rajner kir. herceget ülteti helyébe, hogy az ősiségi törvényt rendeleti úton változtatja meg a kormány. Az efféle mendemonda azért talál hitelre, mivel a legártatlanabb szabadelvű gondolatokat is keményen üldözi a hatalom, mely attól retteg,

³⁹Uo. X. köt. 247–48., 339., 341., 345., 347., 382., 420., 429., 479. I. XI. köt. 12., 16., 74., 206. I. XIII. köt. 547. I. – Wertheimer E. id. cikke a Századok 1896. évf. 302–303. I.

⁴⁰Uo. XII. köt. 170., 483. I. XIII. köt. 107. I.

hogy Magyarország tele van szabadkőművesekkel; ezek pedig a francia forradalom eszméinek terjesztői.⁴¹ Vörösmarty évek múlva is aggódva kérdi:

Mit forralt kebelén a hármás erőszak,

Mely szentségtelenül szentnek ítéli magát,

Mit forralt vesztetre, magyar . . .

A vármegye gyűléstermei néhol évekig zárva maradnak. A tizes években tisztviseleválasztást alig ejtenek; Szabolcs 1811-től 1820-ig nem választ új tisztviseleket. Nem csuda, hogy több helyen aztán roppant zajjal történt a választás: a főispánok nemcsak jelölnek, hanem választanak is. Ebből az *Allgemeine Zeitung* arra következtet, hogy nemzetünk nem méltó a maga szabadságára.⁴² Metternich 1817-ben a királyhoz intézett emlékiratában a kormányhatóságoknak még szorosabb központosítását kívánja, s a magyar és erdélyi kancellária amilyen olyan önállóságának megszüntetését. Habár e terv nem valósul Metternich akarata szerint: tényleg a bécsi kormány még nagyobb mértékben intézkedik magyar ügyekben is, mint 1815 előtt. A magyar kormány tagjai – mint Cserey Miklós panaszolja – csak eszköz a bécsi kormány kezében; úgy kell mozogniok, amint felülről mozgatják őket, nem amint belátásuk s hazafiságuk sugalmazná. „Lehetetlen – írja Dessewffy – rosszabbul igazgattatni, mint ez az Ausztriai Monárkia, minden tekintetben. Vegyék fejemet, ha 28 millió ember között egy millió meg van elégedve e kormányzással”. Ez a rendszer – úgy mond – nemcsak az elszegényítésnek, hanem a folytonos kínzásnak is rendszere.⁴³ Dessewffy szembeállítja hazánkat a bécsi kormánnyal. Idéz egy angolt, aki állítólag azt mondta, hogy sehol sem talált annyi józan észet, mint nálunk, és hogy a kiváló ész sehol sem oly ritka, mint Bécsben. Amely kormány a szabadelvű intézményekről hallani sem akar, attól semmi jó nem várható. Hiába hivatkoznak alkotmányunk régi erejére, ha a kormány nem tud nemzetivé lenni, s a hazánk és Ausztria közti ellentéteket folyvást élesíti. Hogyne keserednék el a magyar, látva, hogy a nemesség jogait állandóan fenyegeti a bécsi kormány, de a nép sorsát éppen nem javítja? Mintha ég s föld összeesküdött volna nemzetünk elaljasítására; minden eszközt, minden utat-módot elzárt boldogulása elől. A kormány a pénz értékének újabb leszállítását rendeli el. S midőn a vármegyék e rendelet visszavonását sürgetik, Bécsben hallani sem akarnak róla, sőt Metternich nem sokára alkotmányunknak még romjait is feldúlni igyekszik. Nem ok nélkül ad igazat Dessewffy annak az angol

⁴¹Uo. XIII. köt. 311., 382., 384., 1.

⁴²Uo. XV. köt. 340. I. XVII. köt. 62. I.

⁴³(A 43. lábjegyzet hiányzik Váczy János kéziratából!)

államférfiúnak, aki nyíltan megmondta egyszer az országgyűlésen, hogy századok óta minden rossz a bécsi kormánytól származott Európára. Nem tudom, – úgy mond Dessewffy – min csodálkozzam inkább: azon-e, hogy sanyargatóink el nem unták még a sanyargatást, vagy pedig szörnyű elaljasodásunkon. „Sokszor gondolkodom – írja – ezen méltatlanságok’ végéről, és csak a’ történetek’ sorsában, nem pedig nemzetem’ lelkében találok reménységet... Damus profecto grande patientiae documentum!” Ezért látja ez években a „legnagyobb magyar” is apját oly sokszor buba merülni s nemzetünk alacsonyosságát siratni.⁴⁴

Ide járulnak a szigorú időjárás csapásai, amelyek a készakarva szegényítő közgazdasági politikával együtt az anyagi bukás örvényébe sodorják az országot. Évről évre gyöngye vagy rossz termés. Az 1816-diki rettenetes hózivatarok mindenfelé roppant károkat okoznak, s a barmokat csapatostul elpusztítják; a föld árja a vermekben levő gabonát elrothasztja, a házakat romba dönti. Csak a bihari sárréti járásban 22 ezer juhot megöl a hideg. Csupán a debreceni határban félmillió frtra becsülik a barmokban tett kárt.⁴⁵ Az éhhalál nemcsak fenyeget, hanem áldozatokat is szed. Ezért Erdélyből egyre takarodik ki a föld népe. Krassó vármegyében gomba és éretlen szilva a tápláléka. Kazinczy kénytelen elengedni jobbágysai tartozását; nincs lelke, hogy betevő falatjuktól is megfossza őket. Az 1817. év tavaszán hihetetlen nyomorban sínlődik a nép. A vidékről a nagyobb városokba vánszorognak az éhségtől elcsigázott emberek a jószívű tehetősebbek könyörületességére számítva; de szinte ijedelmet kelt sápadt arcuk, beesett szemük, rongyos ruhájuk. Az erdélyi vármegyékben borzalmas látvány tárul eléink. Náprád körül egy oláh asszony „füstre tette meghalt gyermekét ’s lassanként megette”; Szilágy vármegyében pedig a félig meghalt cigányt fogyasztották el az életben maradtak. A vagyonosb nemesség társaságokba állva igyekszik a nyomort enyhíteni. Erdélyben az ifjú Wesselényi Miklós b. jár elől jó példával, s Cserey Farkas, Döbrentei s néhány mágnás barátjával együtt mintegy 750 embert táplál naponként.

A közigazgatásnak régóta tapasztalt hibái, s az évről évre ismétlődő rossz termések miatt a közbiztonság állapota is felette megromlik. Az ország keleti és nyugati felében úgy elhatalmasodnak a zsványok, útonállóak, hogy egész vármegyék közbiztonságát veszélyeztetik. Bihar, Szabolcs és Szatmár vármegyében egy 70 tagú haramia-banda fosztogat éppen ak-

⁴⁴Uo. XVII. köt. 226. l. – Berzeviczy *Gergely élete és művei*. Írta Gaál Jenő (Budapest, 1902); 189–195. l.

⁴⁵Uo. XIV. köt. 3., 497. l. *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1816. évf. XI. (febr. 7.). XIII. (febr. 14.) s köv. sz. – *Tudományos Gyűjtemény* 1819. évf. VI. füz. 57–70. l.

kor, midőn Kazinczy Erdélybe utazik. Vajdájok nemesember s nem is holt-szegény. Ez a banda világos nappal is megállítja s kirabolja az úri embereket. Így Szunyogh Farkast, aki vendégeit öt kocsin viszi a diószegi szültre. A haramiák minden kocsiból kifognak egy-egy lovat, elveszik az arany órákat s tovább állnak. Kazinczy is emiatt nem mer Erdélyből jövet Debrecen felé menni. A három vármegye egyszerre intézkedik elfogatásuk iránt, rögtönítélő bíróságot alakítván. A Dunán túli falvakban is elszaporodnak a rablók, s a szántó-vető embert még ruhájától is megfosztják. Édes Gergelyt kétszer is kerülgetik, pincéjét fölverik, méhesét megdézsmálják. Horváth Ádámnak kamráját s pincéjét ürítik ki. A gr. Gyulay-családnál is fessegetik az ajtókat, s csak Döbrentei ébersége s töltött puskája riasztja el a gonosztevőket.⁴⁶

Sokan a király magyarországi látogatásától állapotunk némi javulását remélik. A bécsi kongresszus idején az orosz cár és porosz király budai fogadását úgy értelmezik, hogy a magyar király hazánk önállóságát akarta külföldi vendégei előtt kimutatni, s négy napi budai tartózkodásukat nemzetünk valóságos ünneppé varázsolja. Sándor cár nem haboz bevallani, hogy „illy pompás nemzeti fényességet sem Párisban, sem Londonban nem látott.”⁴⁷ A királyi párnak 1817-i erdélyi látogatását pedig úgy fogja fel nemzetünk, hogy a fejedelem a hosszú háborúk után beköszöntött béke áldásait akarja népeivel megosztani. A király tíz napi ottléte alatt meglátogatja a kolozsvári közintézeteket, s ami azóta soha nem történt, a kormánytanács ülésén mintegy négy óra hosszáig elnököl. Sokat emlegetik, sőt versbe is foglalják a királyné egyik nevezetes megjegyzését, amelyet Bruckenthal Mihály szász kómesznének tett. Ez ugyanis a királynénak azt mondta, hogy leányai több nyelvet tudnak, de legjobban a németet tudják, mert szégyen volna az uralkodó nyelvét nem a legjobban érteni. Valóban szép – szól a királyné – több nyelvet beszélni, de gyalázat a saját anyanyelvét nem a legjobban tudni. Az is sokáig emlékezetben marad: mint pirongatja meg a király Alsó-Fehér vármegye rendeit, mert a hadi segílyt megtagadták s jegyzőkönyvbe iktatták, hogy a kormánysház ne is közöljön velük többé ily törvénytelen kérést. S midőn az alispán mentegetőzni akar: a király egy szót sem enged szólni, reszketve a haragtól. Kazinczy erdélyi barátai közül többen, kivált Cserey Farkas, huzamosabban érintkeznek a királlyal, s nem győzik dicsérni a nemzet sorsa iránti fogékonyságát s nyájas leereszkedését. Azonban e látogatásnak semmi nevezetesebb eredménye nem lett. Jól véle-

⁴⁶Uo. XIV. köt. 263., 266., 276., 282., 300., 362., 369., 416., 421., 435., 446. I. XV: köt. 586. I.

⁴⁷Hazai és Külföldi Tudósítások, 1814. évf. XXX. (okt. 12.) s köv. számok 35-ig. – Kazinczy F. Lev. XII. köt. 164., 588–90. I.

kedik Cserey Miklós, hogy bár a király sokat észrevett az ország bajaiból, nem vette észre: „höl fekszik az Ország nyavalyája”, mert eltakarták előtte, s még a selejtes hazafiak is a legjobb színben iparkodtak feltűnni.⁴⁸

Királyunk 1820. látogatása alkalmat ad nemzetünknek, hogy alattvalói hűségét nyomatékosabban kimutassa, mint az örökös tartományok bármelyikében tapasztalta. Íme, mondogatják, nem hiába követelték az országgyűlésen, hogy a király minél többször tartózkodjék hazánkban, csak így remélhető, hogy megismeri népünket s viszont. Pedig tán épp az ellenkező történik. A főurak azért is akarnak magukért kitenni, mert a királyi pár Csehországban nagyon hűvös fogadásra talált. S egymást érte a folya-modvány a király asztalán. Nálunk azonban a mágnások nem ismernek határt a pompában s fényűzésben. A vármegyei küldöttségek „csaknem nyakába, lábaihoz borulnak”, mert úgy szól a rendekhez, ahogy király még nem szólt alattvalóihoz. Elítélte ti. a szabadságért való rajongást, amely betegség – mint mondta – az egész világot meglepte, míg a magyarok ősi alkotmányuk védelme alatt boldogan élhetnek. Ebből a rövidlátó magyarok azt a vérmes reményt merítik, hogy alkotmányunk századokra megerősödött. De akárhányan úgy vélekednek, hogy az évek óta tartó anyagi csapásokkal ellentétben főuraink határtalan fényűzése nevetségessé tette nemzetünket, mert elhitették a királlyal, hogy a magyar nemzet meg van elégedve sorsával, s így megcsalta a jószívű, de rövidlátó fejedelmet. A királyné dicsekedett is, hogy Prágában 24 óra alatt több kérvénnyel zaklatták férjét, mint Budán két hétig. Csak egy ember, Wurm József székesfehérvári püspök mert őszintén s okosan beszélni. A magyarok azt remélik, szólt a királyhoz, hogy Felséged ezután nem fogja őket patensek által kormányozni. A nagyobb rész csak hízelegni tudott. S vajon mi lett az eredmény? Gustermann hirhedt munkájának harmadik kötete eltiltatott a nyomtatástól, később pedig „két Zsidót Magyar Nemesekké nevezett ki Ő felsége.” S ami a legfontosabb, Metternich már készíti a rendeleteket, amelyek alkotmányunkra nyílt csapást mérnek, de amelyek aztán sorompóba szőlítják a magyart.⁴⁹

Mióta a Szent Szövetség az európai népek szabadságának mindenemű nyilvánulását éberen figyeli, nem egy szórványos jelenség mutatja, hogy a szabadság eszméje erősebb a fegyverek tüzésénél. Nagy idők vannak készülöben, s nagy dolgok csíráznak, bár lassan érnek. A gondviselés né-

⁴⁸Uo. XV. köt. 318–21., 323., 328–29., 333., 612–14. l. – *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1817. évf. XVIII. (aug. 30.) s köv. számok 37-ig. Vö. a *Magyar Kurír* 1817. évf. 23. s. köv. sz. – *Erdélyi Levelek* 334–36. l.

⁴⁹Uo. XVII. köt. 226–28., 262., 286., 398. l.

mán dolgozik. Dessewffy már 1816. ápril 4. ezt írja: „Be szeretném ha tegnap jöttem volna a' Világra! Láttam volna a' két Hazának virító napjait! Nem fog mindenkor ez a' homály rajtunk feküdni, és úgy hiszem, hogy már fiai is napfényt fognak látni.” S míg az elbizakodott kormányok abban a reményben ringatódznak, hogy a nemzetek ébredésének minden jele elfojtható: Európa déli részein, a spanyoloknál és Nápolyban vakító sugarakat szór a szabadság kivillant napja. „Hozza ide által hozzánk az Úr Isten a' Spanyol, és Nápolyi lángot, – óhajtja Dessewffy – hogy szívesebben éljünk, és nagyobb megelégedéssel halhassunk meg.” Most tetszik csak ki: milyen kárt tett Napóleon az emberiségnek. A népek bizalma megrendült a fejedelmekben, s a rabigától való félelem általánossá lőn. Most már föleszmélnék a kormányok, de csak hogy kénytelenek legyenek belátni: mily balgatagság, sőt bűn az alattvalók érdekeit a királyéitól külön választani. A nép mindenütt tördelni kezdi a korlátokat. Vak, aki nem látja mindezt az utóbbi jelenségekből. Dessewffy szeretné megmondani a fejedelmeknek, amit egyik versében Schiller után írt:

A' szabad embertől mit félsz? De a' lánczait untig

Rázótól a' midőn azokat szaggatja: ijedj meg.

Bár a megindult küzdelmet el ne fojthassák, mert minél később fognak a küzdelemhez, annál több vér foly miatta. A természet rendje végre is a szabadságnak szerez győzelmet.⁵⁰

A Szerkesztő jegyzete:

Váczy János „Kazinczy Ferenc és kora” című műve kiadatlan II. kötetének közlését a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratárában őrzött anyagból folytatjuk. A kézirat *Széphalom* című első fejezetét három részletben évkönyvünk második (7–32. o.), harmadik (61–94. o.) és negyedik (141–159. o.) kötetében tettük közzé, s ezúttal a második fejezetet kezdjük közölni.

A közzététel módjában hűségre törekszünk, csupán apró helyesírasi igazítás tettünk (a mássalhangzók időtartamában, a vonatkozó névmások egybeírásában, a cz c-vel való helyettesítésében). A Kazinczytól és kortársaitól átvett egykorú idézeteket eredeti írásmódjuk szerint betűhíven közöljük. A lábjegyzetek Váczy Jánostól valók.

(K. D.)

⁵⁰Uo. XIV. köt. 105., 109. I. XVIII. köt. 96., 208., 227., 430. I.

SZILÁGYI FERENC

Kazinczyék küldetése

A szellem világában a lángelmék egymás lángjáról gyűjtják meg fáklyáikat. Hogy az előttem elhangzott Bessenyei-előadáshoz kapcsolódjam: a fiatal Kazinczy a Bécsből Magyarországot ébresztgető Bessenyei tüzéről fogott lángot.¹

A tizennyolc éves diák 1777 tavaszán járt Bécsben, s első útja a testőr-író szállására vezetett, akinek a francia felvilágosodás, elsősorban Voltaire nyomán született művei akkor a haladás fő irányát jelentették irodalmunkban. Kettejüket sok rokon vonás kapcsolta össze: sokgyermekes református tiszántúli középnemes család fiai mindketten, a sárospataki kollégium diákjai. A már kisdíákként németül tanuló – ami nagy ritkaság volt akkor – Kazinczy diákfejjel lefordította magyarra Bessenyei felvilágosult szellemű kisregényét, a *Der Amerikaner-t*, *Az amerikai Podocz és Kazimir keresztény válásra térése* címmel. Bécsben nem találta otthon Bessenyeit, aki nem sokkal korábban, 1777. február 11-én meleg hangú, biztató levélben köszönte meg a fordítás példányait: „Ne szűnnyön meg az Úr szívének hajlandóságai után menni, és az emberi viselt dolgoknak ahoz a ditsősségéhez közelíteni, melyre szemét csak nem böltsőiből láttatik vetni. Erre törekedjen, bátor szívvel meg kívánván láttatik vetni. Erre törekedjen, bátor szívvel meg kívánván minden viszontagságokat haladni, valamellyek magokat Nemes igyekezetének ellene szegezhetik, hogy magát az ily férjfiúi hartz által is azon tiszteletre s szeretetre mindenkor érdemesebbé tehesse, mellyel maradok az Úrnak, Bets 11a Febr. 1777. igaz köteles szolgálja, Bessenyei György.”²

Bessenyei maga is úttörést végzett irodalmunkban, magának a nemzeti nyelvű, világi tárgyú, s felvilágosult szellemű – az ő szavaival: „profánus” jellegű – értekező és szépirodalomnak szorgalmazásával és terjesztésével, (amiről az előző előadásban hallhattunk: „minden nemzet a maga nyelvén lett tudós.”); a nehézkes négyes rímű Gyöngyösi-strófa helyett a franciás páros rímű alexandrinusok használatával (amelyeket előtte már Orczy Lőrinc is népszerűsített, szintén a francia írók nyomán). Ugyancsak Bessenyei kifogásolta az irodalmunkban uralkodó „áhítatos modor”-t, vagyis a nehézkes, biblikus, kenetes stílust.

¹Szilágyi Ferenc előadása a II. Abaúji Szabadegyetemen hangzott el eredetileg 1992. március 7-én.

²Kaz. Lev. I., 9. 1.

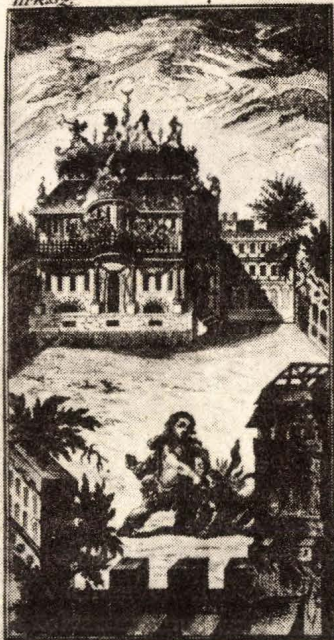
Ez volt az, ami ellen – prózában – Kazinczy is fölvette a harcot. A testőrök közül azonban nem is elsősorban Bessenyei, hanem a Marmontel-fordító – mára csaknem egészen elfeledett – Báróczi Sándor volt az eszményképe, akinek stílustörténeti jelentőségét nem tagadhatjuk. A *Pályám emlékezetében* olvashatjuk, hogyan sikoltozott föl a pataki diák „édes szólása csudálgatásaiban”.³ s a régi, nehézkesebb, barokk, – pontosabban barokkosan népies, vagy népies barokk – stílusú írókat, Dugonitsot, Gelei Józsefet bírálta, mert közben egy könnyedebb, franciás rokokó stílus is megszületett irodalmunkban: Faludi Ferencé s Mikes Kelemené (akinek *Törökországi levelei*-ről Kazinczy is tudomást szerzett, bár rövid megjegyzése inkább kifogásol, mint dicsér⁴). A „könnyed” költői, mitologizáló rokokó széppróza alapműve volt a svájci német Salomon Gessner idilliuminak kötete, amelyet Kazinczy magyarra fordított s tanítványa, a debreceni Csokonai széppróza stílusára is nagy hatással volt. Fordítása 1788-ban jelent meg, s idősb. Ráday Gedeonhoz intézett ajánlásában szól a nehézségekről is, amelyekkel munkája közben találkozott, egyrészt „nyelvünknek a nyúgotiakkal való atyafiatlansága”, másrészt „készületlensége” miatt, de azt is elmondja – amit később akár fejére is olvashattak ellenfelei –, hogy ha „letévén a szolgai nyűgöt” – vagyis ha nem szolgai mód fordítunk, hanem „magunknak eresztve írunk”, „nem majmolva”, „nálunk szebben senki sem ír”, s itt olyan nagy példákat, mintákat, elődöket említ, mint a címzett Ráday Gedeon, Orczy Lőrinc, Teleki József gróf, Baróti Szabó Dávid, Rájnis József, Bessenyei György s „Zrinyi és Gyöngyösi atyáink”; e fontos részletet érdemes egészében idéznünk: „... gyakori el-akadásim tanítottak meg, millyen nehéz Nyelvünknek a Nyúgotiakkal való atyafiságtalansága s készületlensége miatt némely részében a Poésisnek szerentsés hív fordítást nyújtani. Pedig ebbenn az Epochában, midőn Nyelvünket tsínosgatni s gazdagítani még ekkoráig is csak kezdjük, leg-inkább ezen kellene igyekeznünk. – Ha ugyan le-tévén a szolgai nyűgöt, magunknak eresztve írunk, bátorkodom állítani, hogy nálunk szebben senki sem ír; leg-alább akkor nem írt, midőn Nyelvek készülni kezdett. Gróf Teleky, Profes, Szabó, Rájnis, Bessenyei György és, a kiket leg-elől kellett volna említenem, Zrinyi és Gyöngyösi atyáink – példái lehetnek némely fogyatkozás mellett is, millyen édességgel, millyen velösen, millyen pompás méltósággal ír a Magyar ha nem majmol, akár versbe kívánnjuk, akár prózába.”⁵ Ugyanitt szól a fordítások nehéz

³Pály. Eml. Nemzeti Könyvtár, Bp. i. m. 36. 1.

⁴Ld. Kaz. Lev. XXII., 447., 718. 1. Vö.: Szilágyi F.: Mikes Kelemen stílustörténeti jelentősége. Irodalom, Történelem, Folklor. Debrecen, 1992. A budapesti Mikes-konferencián elhangzott előadások. 99–104. l.

⁵Kazinczy Ferenc: Gessner Idylliumi. Kassa, 1788.

HFR. 62.

**KASSÁNDRA,**

MELLYET

FRANTZIÁBOL FORDITOTT

BÁRÓTZI SÁNDOR

MAGYAR NEMES TESTÖRZŐ,

III. RÉSZ.**BÉTSBEN,**

NEMES TRATTNERN TAMÁS, UDVARI

Nyomatás és Könyv-árusnál.

1774.

**BÁRÓCZY SÁNDOR.**

BÁRÓCZYNAR

MINDEN MUNKÁJI.

ÚJRA KIADTA.

KAZINCZY FERENCZ.

ELSŐ HÖTET.

*Carli Zichy
A. 1819.*

HAT. V.

La. Fekete

TÖR. ÁRT. V. M. ÁRT. V. 1819.

ségeiről, nevezetesen az idegen szavakról, hibáztatva éppen a nyelvújítókat, akik erőlködve akarnak mindent magyar szóval megnevezni, s ezáltal csökkentik a stílus hatásosságát. Ezért vallja meg, hogy ő szélében fog élni „mindaddig az idegen szókkal . . . míg helyettek ugyanazon értelmű magyar eredetűt s hangzásút nem talál.” Mindehhez – mentségül – azt veti még hozzá, hogy a Scythiából kihozott szavakkal ma már nem lehet beérni, s minden nyelv vett át már nyelvekből új szavakat. Ugyanitt a nyelv „szűk volta”-nak emlegetését „hamis vád”-nak nevezi, s mint láttuk – erőltetett új szók alkotása helyett – idegen szavak átvételével is hajlandó bővíteni a nyelvet, az újítás, a nyelvújítás az ő számára már ekkor is elsősorban esztétikai igény, amikor befejezésül „félrófnyi hosszúságú szavaink” ellen szól, „melyből gyakorta szenyvedhetetlen monotonia ered”.

A következő évben ismét fordítással jelentkezett: csakhogy egész más tárgyú mű fordításával: antik(izáló) pásztoridillek helyett mai korban játszódó levélregényt fordított magyarra s ez külön feladatok elé állította, nevezetesen a magyar társalgási stílust – ahogy ő nevezi: a „familiai tón”-t illetően. Jellemző, hogy a maga *Bácsmegyey*-je fordítását „A’ Bárótyz tisztelőinek” ajánlotta, s megvallotta, hogy nélküle, az ő példája nélkül talán munkához sem fogott volna: „Meg-lehet hogy én Mármontelnek el-hevítése nélkül nem nyúltam volna tollhoz. Hogy írtam és írok tehát – ha mit ér írásom, – hogy nevemet nem látott Hazafiak is esmérík, –a’ Bárótyz míve.”

Ennek *Jelentés* című bevezetésében is szól az idegen szavak használatáról éppúgy, mint Gessner-fordítása ajánlásában, sőt azt is látja, hogy emiatt sok írónk által „litterátori eretnkség”-gel fog megvádoltatni s egyben megvallja itt is, hogy „szófaragásra vetemedni” nem akart fordításában. Mindenről majd később szólunk részletesebben, akárcsak a fordítás Kazinczy által átdolgozott 1814-i új kiadásáról.

Az író később is elsősorban fordított, fordításokat adott közre, mivel nem érezte még eléggé erősnek sem önmagát – sem nyelvünket, stílusunkat önálló művek írására, szemben Csokonaival, aki azt vallotta a *Dorottya* Előbeszédében: „jobban szeretek középszerű Original lenni, mint elsőrangú Fordító”. Voltak azonban kitűnően megírt eredeti szépprózai művei is: naplói, útirajzai, amilyen a keletkezése után csaknem száz évvel megjelent *Fogságom naplója* vagy az *Erdélyi levelek* s a *Pályám emlékezete* eredeti, ősfogalmazványai, amelyek a közelmúltban jelentek meg *Az én életem* című kötetben.⁶

⁶Kazinczy Ferenc: *Az én életem*. Összegyűjtötte, az előszót és a jegyzeteket írta Szilágyi Ferenc. Bp. 1987.

A fordítások – elsősorban németből készített fordításai – döbrentették rá arra, ami voltaképp egész írói, nyelvi programjának alapja lett: „Lexikonunk szűk, szegény, grammatikánk habozó, hibás, stilisztikánk feszes, ügyetlen.”⁷ S ezen nem akárhogyan akart segíteni, hanem az „aestheticus író” – az ő kifejezése – szemével, igényével. „Az aestheticus írónak nem azt kell kérdeni: szólanak-e így, és szólott-e már így más? (Ez a kérdés csak a kiholt nyelvekre való) hanem ezt: lehet-e nekem így szólni, hogy szólásom elegáns, energikus, új zengésű szólás legyen?”⁸ – írta 1805-ben Cserey Farkasnak; s hasonló gondolatot fogalmazott meg a *Pályám emlékezeté*-ben is: „Minden kérdés az, hogy a nyelv bővebb és szebb lesz-e, mert ami szép, mindig jó”.⁹

A lexikont, vagyis a szókincset, a szókészletet illetően valóban az történt, amit Ady – Csokonairól szólva – így fogalmazott meg: „Ott kezdődik, hogy Kazinczyék eldobtak egy gyönyörű nyelvet ugyanakkor, amikor egy nyelvet akartak bolond apostolsággal megjavítani. Kettős volt a baj s a baj oka: Nyugatról jöttek hirtelen a fogalmak, s az akkor intelligensnek mondható magyarság nem tudott magyarul. No, jó, Csokonai véletlenül tudott, de rajta kívül – akár Vörösmartyt, sőt Aranyt bámuljuk – csinos játék volt minden költői nyelvészkedés. Az ideákra szavakat, öltözetet kellett húzni, azonban a nyelv, a gazdag, buja, különös és szép nyelv lent lakott.”¹⁰

A nyelvbővítésnek több útja, módja, lehetősége van, s ezek közül a legkönnyebb s legkényelmesebb az idegen szavak átvétele, befogadása; a nehezebb az új magyar szavak alkotása. Az előbbit illetően Bessenyei álláspontja az volt, hogy a tudomány nemzetközileg elfogadott szavait meg lehet, meg kell hagyni; Kazinczy még szabadelvűbb volt az idegen szavak, kifejezések befogadásában: „Nyelvünk tisztaságát félted. – Mit térsen az a tisztaság? – Te a tisztaságért buzogsz, én bővítésért buzgok” – írta Szentgyörgyi Józsefnek 1804-ben.¹¹ Ennek ellenére azért ő is törekedett – akárcsak íróársai, tanítványai – a hiányzó szavakat a nemzeti nyelvből pótolni: régi, elavult vagy tájnyelvi szavak irodalomba emelésével, új szók alkotásával. Ez a munka, a nyelvbővítés, nyelvújítás volt Kazinczynak s híveinek egyik legfőbb hivatása, bár ő ennél többre törekedett: az ízlés, az esztétikai érzék fejlesztésére.

⁷Ld. „Jót s jól!” Kazinczy-breviárium. Válogatta, a jegyzeteket és az utószót írta: Szilágyi Ferenc, Bp. 1981.

⁸Uo. 71. l.

⁹Uo. 71. l.

¹⁰Ady Endre az irodalomról. Szerk.: Varga József és Vezér Erzsébet. Bp. 1981. 313. l.

¹¹Kaz. Lev. 79. l.

A régi barokk stílus nehézkességét a hosszú, körülményes, nehézkes szavak is fokozták, ezért már Gyöngyösi István óta törekedtek íróink a hosszú szavak megkurtítására, elmetszésére. Ennek egyik legsikeresebb művelője Kazinczy fölfedezettje s híve, Helmezy Mihály volt, Széchenyi Jelenkor című lapjának későbbi szerkesztője. (Nevét is, amely alkalmat adott az irodalmi halhatatlanságát biztosító bökversre – „Helmezy, ki a szókat elmetszi” – szintén Kazinczynak köszönhetette; eredeti neve ugyanis Bierbreuer Mihály volt, s ezt már diákkorában *Serfőző*-re magyarosította; a „vájtfülű” széphalmi mester azonban ezt „nem poeticus”-nak ítélte, akárcsak Csokonai *pillangó*-ját, szemben a szerinte költőibb *lepé*-vel – s kérte, hogy születése helyéről Királyhelmezcrl nevezze magát, amire ő rá is állt.¹² A tanítvány voltaképp jóval több szót alkotott mesterénél, s ezek nagy része valóban ún. metszet, amilyen a *dac* (a *dacolás*-ból), a *dölyf* (a *dölyfös*-ből), vagy a *gyár* (a *gyárt*-ból) – de az ő alkotása az *izom* s a *lényeg* is, akárcsak az ilyen szóösszetételek, mint a *hírlap*, a *nyugdíj* vagy a *hangverseny*. S hogy egy kicsit tovább időztünk a tanítványnál, annak nemcsak az az oka, hogy Helmezy Mihály kitűnő leleményű nyelvbővítő volt s hogy a „Kazinczyék” fogalmába ő is beletartozik, hanem az is, hogy a szomszédságban – a határon túl – született s éppen kerek másfél száz éve.

Kazinczyt nyelvújítóként szokás emlegetni, de valójában csak meglehetősen kevés új szót alkotott, s azoknak is, amelyeket neki tulajdonítottunk (vagy maga tulajdonított magának) egy részéről kiderült, hogy ő csak forgalmazta őket műveiben.

A régi nyelvből életre keltett szavak közül a *hölgy* felújítását a Nyelvújítási Szótár nyomán Tolnai Vilmos még Kazinczynak tulajdonította,¹³ pedig Wagner *Phraséologia*-ja már 1750-ben fölvette *uxor* értelmezéssel¹⁴ (bár tagadhatatlan, hogy Kazinczy volt első forgalmazója az irodalomban), s hasonló a helyzet a *kacér*-ral, amelyet régi *‘parázna, buja’* jelentése után *‘tetszeni vágyó, kokott’* jelentésben Noszkó Alajos már 1791-ben fölvette *Virág-szótár*-ába.¹⁵

A szómeteszetek – „szókurtítások” – közül a *kecsegtet* igéből elvont *kecs*-et Kazinczy 1794-ben írta le először (NYÚSZ), tanítványa Dayka Gábor azonban már három évvel korábban használta; az *iszonyodik*-ből, ill. az *iszonyú*-ból elvont *iszony*-t Kazinczy ugyan a maga alkotásának vallotta

¹²Ld. Kaz. Lev. III., 280., IX. 173. l.

¹³Ld. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Bp. 1929. 148. l.

¹⁴Ld. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. II. Bp. 1970. (Röv.:TESZ)

¹⁵Ld. uo.

(NyÚSz), de az *iszonyság* már 1793-ban előfordul a Magyar Hírmondóban, s 1795-ben a Debreceni Grammatika is fölvette (TESz).

Bizonyíthatón Kazinczy alkotása a *csalogány* a fülemüle nevéként, amelyet az erdélyi Benkő József már 1784-ben megdicsért; a *féltékeny* eredetibb jelentése 'félénk' volt, mai jelentésében Kazinczy használta először, 1805-ben, s a képzések közül szintén az ő alkotása a *gyengédség* (ld. TESz). A francia *rendez-vous* tükörszava, a *légyott* ugyancsak a széphalmi írónak köszönheti létét, akárcsak a „*levegő ég*” kifejezésből összevont – „összerántott” – nélkülözhetetlen *lég* szavunk. Az erdélyi Benkő József révén megismert székely tájszót, *repkény*-t (borostyán) ugyancsak ő hozta forgalomba; a szóösszetételek közül azonban a Tolnai Vilmos által neki tulajdonított *álarc* pl. már a XVI. században élt nyelvünkben, a szintén neki tulajdonított *felvonás* már 1778-ban feltűnik Sándor Istvánnál (ld. TESz) s a *részvét* – amely Tolnai Vilmos szerint ugyancsak az ő alkotása – Verseghy Külneki Gilmétá-jában fordul elő először 1808-ban (ld. uo.). (Jegyezzük meg viszont, hogy a *Monolat* által kifogásolt *évszak* (ld. NyÚSz) az ő alkotásának bizonyult.

De hát – mint már utaltunk rá – Kazinczy voltaképp nem is szavakban; hanem ízlésben, stílusban akarta megújítani a nyelvet. Az új szavak alkotása – a „szófaragás” – dolgában nagyon óvatos volt.

Ízlés- és stílusújító céljával függött össze az is, hogy fordításokkal kezdte írni pályáját: 1788-ban – mint már volt róla szó – a svájci német Salomon Gessner költői szépprózáját, antikizáló rokokó pásztoridilljeit adta ki, amelyeket Lodontól Szentpétervárig egész Európában lefordítottak s olvastak. E könnyed rokokós szépprózának már volt némi hagyománya irodalmunkban: Faludi Ferenc műveiben. Ezért is jelentősebb stílustörténeti tekintetben második fordítása, a *Bácsmegyeynek össze-szedett levelei*, melyben kísérletet tett a hiányzó magyar társalgási nyelv megteremtésére is.

Erről ezt írta a *Pályám emlékezeté*-ben: „A Bácsmegyei szerencsését az csinálhatá, hogy a történetet nem hagytam meg anyaföldén, hanem honunkba plálintáltam által, s az olvasó így melegebben és közelebből érezheté magát megilletve. Továbbá az, hogy némely kedves és érzékeny s poetai képű szólításokat hoztam be a nyelvbe, melylyel előttem senki nem éle még nálunk; harmadszor, hogy a szép társaságokban ismert idegen szókat nem igyekeztem magyar névvel jegyezni meg, a mit mások s többére igen szerencsétlenül, cselekedtek.”¹⁶

Mindez ízlésbeli lázadás volt Kónyi János, Dugonics András és társaik népies barokk stílusa ellen; egy évvel a *Bácsmegyey* kiadása előtt írta a kassai Magyar Museumban Gelei József Campe-fordításáról: „Kedvetlenek, sőt né-

¹⁶Pály. Eml. 157. l.

hol szennyvedhetetlenek [. . .] a' populáris szólások [. . .] Az ilyen populáris szólásokkal való élest egy általjábann illetlennek nem tarthatni; sőt inkább a' comicus munkákban, tüzet ad és életet az egész munkának: de ki hallgatja ezeket a' Robinzonban, egy tanult és gyermekeinek elő-menetelérn szorgalmatoskodó Atya' szájából?" (MMus. I., 51–52. 1.), vagyis a népiest a maga helyén megengedhetőnek tartja; csupán stílustalan használatát rosszallja, hibáztatja, ugyanekkor írta id. Ráday Gedeonnak, Dugonics halatlanul népszerű művéről – amelynek hatása alól ő sem vonhatta ki egészen magát –: „ennek a' könyvnek látásán elejénten nagyon meg-örültem, hazafiúi el-ragadtatást 's tsak Őseink előtt esmeretes felséges egygyűsége't 's Magyar tüzet reménylvén: ah, de mint szomorodtam-el, midőn a' leg-ízetlenebb galanteriát a leg-alatsonyabb popularitást 's gyermeki affectatiót, hogy Magyar vagyok, találtam benne. Én is tsak-nem a' szennyvedhetetlenségig, tsak-nem a' más Nemzetek meg-bántásáig kevélykedem abban, hogy Magyar vagyok: de még is Etelkát olvasván, sok helyekenn mint egy el-szégyenlettem magamat, látván azt, hogy Pajtás Uram magát miként teszi nevettségessé a Magyar névnek illetlen 's ok nélkül való emlegetéseivel. – El-hallgatom azt, hogy a' könyv, ha úgy tekintjük tsak, mint Románt, tsak-nem az Argirus és Stílfriid Classisába való. – Nevettséges a' szók' derivatióibann és faragásibann is.”¹⁷ Az utóbbi megjegyzés Dugonics szóképzéseire „szófaragásaira” vonatkozik, vagyis Kazinczy egyszerre lázadt az avitt, provinciális stílus s az erőltetett nyelvújítási szavak ellen, engedve inkább az „idegen szépség”-eknek, az idegen szavak s kifejezések átvételének is.¹⁸ Kihívá ezzel sok olvasója, nem utolsósorban a „Debreceni Kör” rosszallását. A két művet – némileg sarkítva a kérdést – Némédi Lajosné így állította szembe: „A nyelvi szempontú irodalmiság korában, e nyelvi szempontúság jegyében született meg az Etelka és a Bácsmegyei is. De hogy milyen politikai és társadalmi eszmék kifejezésévé válhatott a nyelvi ízlés, azt kiválóan illusztrálja e két román. Konzervatív nemesi nacionalizmus és »avantgardista« urbánus kozmopolitizmus néznek itt egymással farkasszemet.”¹⁹

Az kétségtelen, hogy a „népiesség” és az „urbánusság” vitája volta-képp Debrecen és Széphalom vitájáig nyúlik vissza, a XVIII–XIX. század fordulójáig, s ez a pennaháború elsősorban nyelvi, stíláriis jellegű volt.

¹⁷Kaz. Lev. I., 191. 1.

¹⁸Vö.: Ruzsiczky Éva: Kazinczy állásfoglalása az idegen szavak kérdésében. In: Pais Dezső (szerk.): Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből. bp. 1960. 137. kk.

¹⁹Némédi Lajosné: Kazinczy és Bácsmegyeije. Debrecen, 1967. 175. 1.

Kazinczy a „debreceniség”-et nem utolsósorban az 1794-i „Debreceni Grammatika”²⁰ miatt támadta, főként stiláris tekintetben, mivel az a népnyelvet tette a helyes, szép magyar beszéd zsinórmértékéül.

Elveiket a debreceni szerzők (Benedek Mihály püspök és munkatársai) a Bévezetésben fejtették ki. Ebben – s ez még Kazinczy ízlésével is találkozható – elutasítják a „szükségtelen és helytelen új Magyar Szók tsinálása”-t²¹, s különösen fölöslegesnek tartják új szók alkotását a már elfogadott, közönségesé lett jövevényszavak (pl. *csap, próba, trombita, Biblia, mód, forma* stb.) helyett, sőt a *prókátor*, a *szekretárius*, a *grammatika* helyett is fölöslegesnek tartják „újakat s szokatlanokat koholni”, mivel az új szók alkotása nem könnyű feladat: „Sokra kell abbann vigyázni, hogy a Nyelv természete meg ne sértődjék. Azért még eddig kevés új Magyar Szó tsinálódott, a mely a Nyelv természetének minden próbáját kiálhatná.”²²

Az már sokkal kevésbé tetszetett a széphalmi írónak, amit a fordításokról fejtettek ki a Bévezetésben a szerzők; az még csak hagyján, hogy a „nem született Magyar” fordítókat hibáztatták, akik „Rútítására s rontására” szolgáltak nyelvünknek, de támadták az olyan „igaz Magyarok”-at, vagyis született magyar írókat is, akik „nem akartak megmaradni a Magyar Nyelvnek természeti egygyűjűségében, a melyben áll pedig annak valóságos szépsége; hanem szokatlan, idegen, és azért dísztelen színekkel találták azt ékesgetni.”²³ Ezt akár egyenes támadásnak is érezhette a néhány évvel korábbi *Bácsmegyey* ellen, s ami ezután következik a köznyelv – vagyis a népnyelv – „tisztá és valóságos Magyarságá”-ról, az érintette talán legérzékenyebben az író arisztokratikus irodalom- és nyelvszemléletét: „nints annál bizonyosabb, hogy a Magyarok között, még eddig ugyan, a Köznépnel vagyon a tiszta Magyarság, az ollyan Köznépnel tudniillik, amelly legkevesebb idegen nemzetekkel vólt eleitől fogva megelegyedve.” Majd így folytatják: „illyen Köznép módjára, értelmesenn, és világosan adni-elő valamelly derék dolgokat, nem egy könnyű, sőt sokkal nehezebb, mint tzifránn, tsúrve-tsavarva, és sokaknak ítélete szerint, felségesenn adni-elő; az a ki arra reá mehet, hogy a derék dolgokat is, a magas gondolatokat is, a Köznép Nyelvén ki tudja magyarázni; az éri-el a mi ítéletünk szerint, a tiszta és valóságos Magyarsággal való beszédnek s írásnak mesterségét.”

S mindezt még megtették a szerzők az erőltetett fordításoknak szóló szúrással, amit a széphalmi író szintén magára vehetett: „Az idegen Nyel-

²⁰ A munka címe: Magyar Grammatika, mellyett készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság, Bétsbenn, 1795.

²¹ Uo. XVI. 1.

²² Uo. XVII. 1.

²³ Uo. XVIII. 1.

vekből fordítódott Könyvek is, a melylyekkel e mi időnk igen bővölködik, nagy részént ártalmára fordultak Nyelvünknek: mert keveset kivéve, azt a káros fogyatkozást lehet észrevenni egyikbenn inkább mint a másikkann, hogy homályos, erőltetett Magyarsággal, a Magyar szájájábann soha nem forgó idétlen szólások formával teljeseek.”²⁴

S ehhez hadd említsünk néhányat a Bácsmegyey függelékében közölt „ismeretlenebb szók”-ból: „*Accompagnírozni, accompagnement*, olv. *akkompányírozni, akkompányman*. Egyik instrumentummal a’ másikat kísérni”; *cosmopolita*; Világ-lakosa; *Engagirozva*, olvasd: angazsírozva; előre le-kötelezve az ígéret által a tántzra”. S hogy néhány, nyelvtani, mondattani idegenszerűséget is idézzünk a fordításból: „Az Atyja, a’ ki a’ Lyány’ engedtlensége által meg-sértettnek állította magát” (12–13.1.); „Néki köszönöm egyedül, hogy az egész esketés’ tzeremoniáját olyan tsendesen állottam-ki [=viseltem el]” (153.1.); „Mantzit, ‘s másokat körültem állani láttam” (158.1.); „Édesem! nem *magamra nézve* [nem magamat illetően] keserít ez engem!” (197.1.). Olyan ma már köznyelvivé vált germanizmusok, latinizmusok ezek, amelyek azonban akkor még sérthették a Debreceni Grammatika szerzőinek ép magyar nyelvérzékét (sőt legtöbbünkét még ma is.).

A stílusvita Regmec és Debrecen – illetve Széphalom és Debrecen – között azonban csak több mint másfél évtized múlva, Kazinczy szabadulása után, a *Mondolat* megjelenése táján fordult élesbe.

Debrecen metaforája, a „kálvinista Róma” is ebben az időben született meg: galántai Fekete János kéziratos „Magyar versei”-ben még a mai pozitív értelmű használatban: „a legnagyobb kálvinista központ” jelentésben fordul elő, de Kazinczy és köre már mint a dogmatizmus – elsősorban nyelvi dogmatizmus – fellegvására alkalmazták a kifejezést. (Kazinczy, aki különben híven ragaszkodott református hitéhez, s fogsága alatt csak azon aggódott, nehogy életben maradása fejében vallásváltoztatásra kényszerítsék, mint egyik ösét, többször elítélően szólt a kálvinista írók nyelvi büszkeségéről, noha ugyanakkor írt a magyar lutheránus és katolikus írók – történelmi, művelődéstörténeti indokú – nyelvi korlátairól is.)

Minderről a stílusvitáról, a „fentebb stíl” s a „köznépi” stílus vitájáról hosszabb tanulmányban szóltam több mint másfél évtizede,²⁵ annak főbb gondolatait summáznám csak itt.

²⁴Uo. XX. 1.

²⁵A „fentebb stíl” és a „köz-népi” stílus. – Egy stílusvita és Csokonai stílustörténeti jelentősége. Magyar Nyelvőr 1973: 429–442., 1974: 33–54. 1.

Ismeretes, hogy Debrecen és Kazinczy kapcsolata nem sokkal szabadulása után, Csokonai halálát követően romlott meg a szerző Magyar Kurír-beli (1805. febr. 19-i) nekrológja után,²⁶ majd az ún. Árkádia-pör folytán; a vita azonban elsősorban nyelvi, stiláris jellegű volt: Debrecen szülöttének (s mestereinek, barátainak, elsősorban Földi Jánosnak és Fazekas Mihálynak), valamint a széphalmi írónak eltérő nyelv- ill. stíluszszemléletében gyökerezik.

A híres vitairat az 1813-ban megjelent *Mondolat* még inkább nyelvi sikra terelte az ellentétet: Kazinczy kezdetben a debreceniek kezét gyanította a veszprémi Somogyi Gedeon művében (bár az alapötlet, valóban debreceni írótól, Kazinczy orvos barátjától, Szent-Györgyi Józseftől eredt: igaz, hogy nála nem a széphalmi író, hanem a túlzó szófaragók ellen irányult a gúnyirat). Kazinczy érzékenységet – aki még arra is gondolt, hogy Fazekas *Lúdas Matyi*-ja a nyelvújítást, a nyelvújítókat – páholja el allegórikusan²⁷ – tovább fokozta, hogy ugyanabban az évben jelentek meg Csokonai művei Márton József diszkiadásában, Bécsben négy kötetben, kottákkal, amikor ő a saját kedvenceit: Daykát, Báróczit, Kis Jánost adta ki, illetve készült kiadni. Báróczi-kiadása VIII. kötetében, 1814-ben fejtette ki a széphalmi író a maga stíluselveit: „nyelvünk több színűséget (Vieltönigkei) kapván Homért és Horatzot, Liviuszt és Tacituszt, Klopstockot és Voltairt egy nyelvben fognánk ugyan, az az magyar szóból fűzött beszédben, de nem egynemű beszédben, s mindenikét a néki tulajdon színben, tónban, fordíthatni. –”²⁸ S ugyanitt szólt ennek a „sokszínű” stílusnak a köznyelvhez – a „köz-népi”-hez – való viszonyáról is: „S mit nyerünk ha ezt cselekedszük a mit minden lelkes, minden gondos Irónk cselekedett? . . . azt, hogy szóllásunk, a köz nép’ szóllásaitól *eltávozován* [Én emeltem ki. Sz. F.] nemesebbé lesz energiát, praecisiót, kellemet, zengést nyer.”²⁹

Ugyanezek a gondolatok visszhangoznak majd Kölcsey nevezetes 1817-i Csokonai-bírálatában (amely voltaképp már 1815-ben elkészült, a Kazinczyt bosszantó Márton-kiadás nyomán), ahol azzal róttá meg Csokonait, hogy „Földi által vezetettvén a philológiában kezdette ő is kiáltozni, hogy a köznéptől kell magyarul tanulni”³⁰ s Földi valóban ezt tanította: „a provincialismusok mind együtt tészik öszveséggel a Magyar

²⁶Ld. Vargha Balázs: Csokonai emlékek. Bp. 1960. 281., 596. 1.

²⁷Szilágyi F. i. m. 1973: 442. 1.

²⁸Szilágyi F. i. m. 1973: 435. 1.

²⁹Uo.

³⁰Tud. Gyűjt. 1817. III., 112.1., Vö.: Szilágyi F.: Csokonai tájszógyűjtése. Bp. 1974. 20. 1.

Nyelvet.”³¹ Kazinczy, együtt tanítványaival, a lenézéssel emlegetett „debreceni sulyomkófák” nyelvével szemben arisztokratikusabb nyelvi eszményt hirdetett és követett. S ha a sokszólamú, sokszínű stílus megteremtésében nagy érdemei vannak is, az utóbbi tekintetben tévedett. Az idő a köznép ép, egészséges, magyar nyelvén alapuló népies, nemzeti stílust, Csokonait, a „Debreceni Kör”-t, s követőiket igazolta: Petőfi, Arany, Jókai tollát, szemben a kérészéletű almanach-líra s almanach-próza finomkodó próbálkozásaival, amelybe még Kisfaludy Károly is beleesett (hogy hamarosan megírja önnön patetikus stílusa paródiáját) s amelyben a kezdő Petőfi és Arany is vergődött.

Meg is születtek ennek az új finomkodó stílusnak – Németh László kifejezésével „új madárnyelv”-nek – szellemes és népszerű paródiái: Náthl József 1824-ben Szegeden adta ki *Új szellem, vagy is Új magyarok útja Helikonra*³² című szellemes stílusparódiáját (1834-ben újból megjelent), Petőfi későbbi színesztársa, Megyeri Károly pedig 1833-ban egy vígjátékban pellengérezte ki az új stílust: *Nyelv-prity* vagy: *Az új magyar író, mint kérő* címmel.³³

Kazinczy még a *Mondolat*-vita hullámváza idején 1817-ben ezt írta Horváth Ádámnak: „Nem kell megszűnnünk folytatni a Magyar utat, de a Magyar útra jó lesz a külföld virágait elhinteni, hogy úgy menjünk be az új Jeruzsálembe, mint az Idvezítő – de nem számár háton.”³⁴ (A „számár háton” célzás a *Mondolat* gúnyrajzára.) S ha a külföldi virágok meghervadtak is, a magyar út megmaradt s azon már hervadhatatlan hazai virágok közt vonult be Petőfi, Arany, Jókai, akik nem tagadták meg Keresztelő Jánosukat sem, az utat előkészítő Kazinczyt, akinek a „sokszínű” irodalmi nyelvért, a különféle stílusnemekért folytatott harca nem veszett kárba,³⁵ a nyelv valóban az lett, amivé szerinte lennie kellett: „hív, kész és tetsző, magyarázója mindannak, a mit a lélek gondol és érez”.³⁶

³¹Uo., vö. Szilágyi F.: Csokonai költői szókincséről. In: Pais Dezső (szerk.): *Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv történetéből*. Bp. 1960. 108. l.

³²Tolnai Vilmos i. m.

³³Uo.

³⁴Kaz. Lev. XV. 172. l.

³⁵Vö.: Ruzsiczky Éva: *Irodalmi nyelvi szókincsünk a nyelvújítás korában*. Kazinczy tájszó használata alapján. Bp. 1963. 33 kk.

³⁶Báróczy Sándor élete. In: *Magyar Panthon*. Bp. é. m. 75. l. Vö.: Ruzsiczky i. m. 42. l.

KORMOS SÁNDOR

Kazinczy-emlék Hejcéen

Hejce kis község Abaújban, viszonylag távol a fő közlekedési vonalaktól, alig több mint négyszáz lakóval. Tái és műemléki értékei mégis jeles helyé teszik. XV. századi eredetű, gótikus római katolikus templomát 1780 körül építették át copf stílusban. XVIII. századi barokk főoltára, rokokó szószéke és padjai, copf keresztelőkútja adják belső berendezésének legfőbb értékeit. A templom körül áll még a XV. századi lőréses erődfal. Értékes építészeti emlék a XVIII. századból való barokk plébániaház. Nem messze tőlük, szép parkban emelkedik a volt püspöki nyaraló kastély, amely 1774-ben épült, copf stílusban.

A községhez Kazinczyval kapcsolatos művelődéstörténeti emlék is fűződik. A hejcei iskola ügyében ugyanis Kazinczy Ferenc – mint az alsó fokú iskolák felügyelője – levelezésben állt Eszterházy Károly egri püspökkel. Erről a levelezésről eddig is tudtunk, mert a „Kazinczy Ferenc Levelezése” című, Váczy János által szerkesztett sorozat I. kötetében ezeket 1890-ben közzétették. Ezek a következők:

A 91. sorszámú levelet 1787. március 29-én intézte a püspök Kazinczyhoz, mégpedig válaszként egy eddig nem publikált átiratra a hejcei katolikus és református iskolák összekapcsolása ügyében. A püspök további felvilágosítást kér tőle. (A közölt levél eredetije az Akadémiai Könyvtárban.)

A 93. számú levelet Kazinczy írta bővebb magyarázatul a püspöknek Kassáról 1787. április 7-én. Ezt nyugtázza Eszterházy Károly a 94. számú levélben Egerből 1787. április 11-én.

A hejcei iskolák ügyében a levelezés még folytatódott, erről tanúskodik a 105., 106., 108., 125., 128., 138., 143., 145., 147. számú levél. Az ügy tartalmával itt nem kívánunk foglalkozni, hiszen az ismert a neveléstörténet kutatói előtt.

A hejcei római katolikus plébánia matrikulái között bújárkodva azonban ráakadtam az egyik 1787-ben keletkezett Kazinczy-levél kópiájára, mondanom sem kell: nagy öröömre és meglepetésemre. Öröömöt a Kazinczy Ferenc Társaság tagjaival is szeretném megosztani, ezért fotokópiát készítettem róla. Az eredeti *copia* gróf Eszterházy Károly egri püspök válaszlevelével együtt a *Protocollum parochiae Episcopalis Oppidi Heczensis* jelzésű, mintegy 600 oldalnyi terjedelmű, legnagyobb részt latin nyelvű kéziratos jegyzőkönyvben található.

Összehasonlítva ezt a forrásunkat a Kazinczy levelezésben közzétett levelekkel, megállapíthatjuk, hogy az ott 94. és 93. számmal jelzett levelekről van szó. Közlésük mégis indokolt lehet. Egyrészt vannak apróbb szövegbeli eltérések, amelyek azonban – természetesen – a lényeget nem illetik. Másrészt a 93. levélhez fűzött lábjegyzet szerint: „A megszólítás hiányzik; a többi levelekből kitűnik, hogy az egri érsekhez, gr. Eszterházy Károlyhoz volt ez is intézve.” (KazLev. I. 131. o.) A hejcei variánsban megvan a címzés is, amely egybecseng Váczy János megállapításával. (A 93. levél eredetije az egri érseki könyvtárban volt található a közzétevő megjegyzése szerint.) És megvan a zárás, aláírás is.

A püspökről Váczy János a jegyzetek között a következő információkat nyújtja (KazLev. I. 554–5. o.):

„Gróf Eszterházy Károly, Eszterházy Ferencz tárnokmester és gr Pálffy Szidónia gyermeke, 1725-ben született s 1799-ben halt meg. 1762-ben lett egri püspökké. A lakosság sokat tudott bőkezűségéről beszélni halála után is. Nemcsak Héczén (Abatúj-Tornamegye gönczi járásában), hanem egyéb örökös helységein s egyházi jószágain, mint Baktán, Deménden, Makláron, Kápolnán, Tisza-Nánán stb., is építtetett templomot és iskolákat, mint itt közlött levelei is mutatják. L. bővebben: Tudományos Gyűjtemény, 1819. évf. V. f., a hol arczképe is közölve van.”

Hejce valóban sokat köszönhet neki, hiszen a nyári rezidenciaként használt palota építése, valamint a templom nagyarányú felújítása az ő nevéhez fűződik. (Egyes források szerint a neves Fellner Jakab építész tervei alapján.)

Az alábbiakban átírásban és fénymásolatban közöljük a hejcei római katolikusok által őrzött két dokumentumot.

*

Copia 424.

A. Bizodalmas Inspector Úr!

Véven Kegyelmednek bővebb tudósítását az Hejtzei Iskolának öszve kaptsolása iránt, úgy tartom, aztat olly értelemben kellett venni, hogy a két féle religion lévő iffiuság a religio dolgaiban nem ezen Nationalis Iskolákban, hanem a hol illik, fog tanítatni, és tsak egyedül a világi tudományokban tanítása lészen együtt azon emlitet Iskolákban, tudni illik egy Mester által, ki ekkoraig-is a Kantori hivatal mellett tanítani szokta a gyermekeket, és akinek ezen szolgálattyaért az Iskola házán kívül, mellyet magam építtettem, elegendes dotatiója vagyon mind a földekben, mind a retekben, mind pedig esztendő-béli fizetésében, úgy annyira, hogy ha ez

után a protestansok is szinte annyit fognak ennek fizetni gyermekeiknek tanításaért, mint a Papisták mostan fizetni szoktak, ennél bővebb dotationak szükségét éppen nem látom; hogy pedig ezen Iskolának öszve kaptsolására mind a két religión lévő lakosok rea allyanak, aztat ítéletem szerént mas senki könnyebben véghez nem viheti, mint maga Kigyelmed ex offo, az ez iránt érkezett F. K. parantsolatról őket tudositván, és azt nékik volta képpen meg magyarázván. Mi illeti a Localis Directorságot, ilyenek nevezhet Kigyelmed, kit akar, amint instructioja tartya, azt azomban jelenenem kellett, hogy az ott való Tisztemnek több s nagyobb foglalatossági legyenek, mintsem ezek mellett a Localis Director hivatalt el viselhesse. Vegtére azt is ki kérem magamnak Kgytül, hogy ha ezek iránt valamelly Contractusra fogna lépni ott való jobbágyaimmal, minek előtte ez tökéletesen el végeztessék, vagy effectusba mennyék, előbb velem, mint földes urral annak conceptussát közleni ne terheltesen. Ki Kegyelmedet valamikor házamhoz jövend, szivesen fogom látni. Többére jó akarattyaban

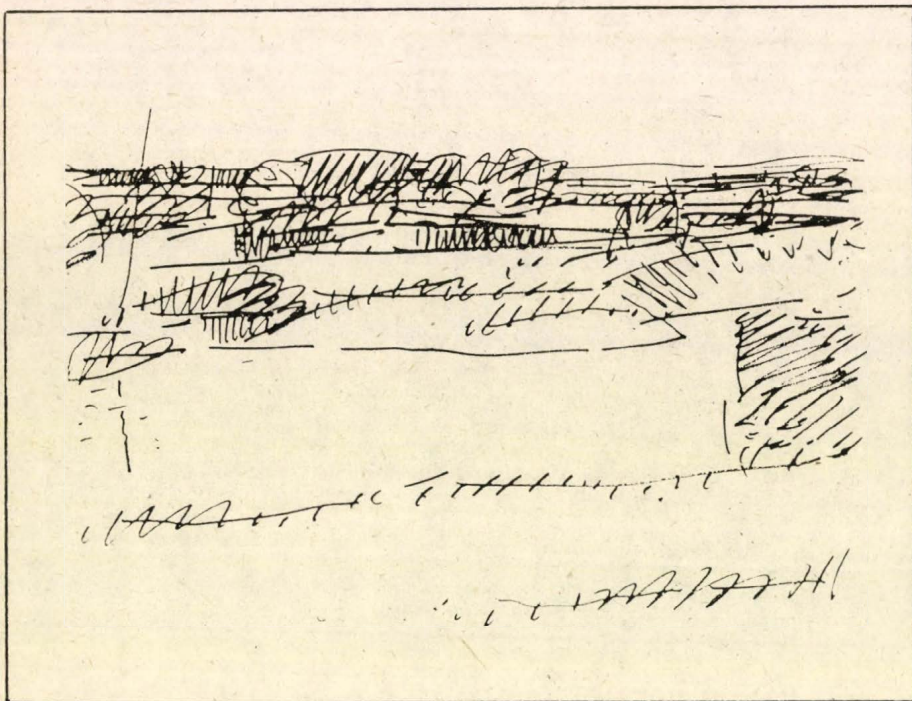
*

Copia

B. Fő-méltóságú, Nagyságos és Fő-Tisztelendő Groff Egri Püspök, s Fő-Ispány Úr, Kegyelmes Uram!

A hejtzei iskoláknak öszve kapcsolását először azon kel kezdenem, hogy mind a két felekezetet tegyem bizonyosokká a felől, hogy az illyes öszve kaptsolás mellett a religio mind egy, mind más részről ugyan azzal a Szabadsaggal tanitathatik, mint a különös oskolakban tanitatott. A világi tudományok pedig Kalvinista Gyermekeknek Catholicus tanító által, s Catholicus Gyermekeknek Kalvinista tanító által minden vallás-beli meg sértődés nélkül tanitathatik. Ez ugyan világos igazság. De Szepes Vármegyei útam eléggé meg tanított, millyen nehéz a Protestansoknak szivekből a meg rögzött praejudiciumot s hitetlenkedést ki irtani még akkor-is, midön e felől az igazság felől általam tökéletesen meg győztettek. Ebben tehát Excellentiának Tisztjeim s maga Tdő Plébános Ur abban lehetnek segítségemre, ha az öszve kaptsolást az Hejtzi Kalvinista lakosokkal kivanatossá tenni igyekeznek, s üdőt engednek nékik, hogy egy két orányi tanatskozás után rea allyanak, mert én hamarább hiszem, hogy ők ez iránt idegenséget mutatnak, mintsem hogy rajta örüllyenek, kivált, ha már T. Aba-új-vár megye által ezen parantsolat el érkezése felől tudositattak, s előljárojoknak (:kiknek nagyobb része vallása iránt keletinél több buzgosággal viseltetik:) tanátsot vettek. Így osztan a Contractus meg készítésére lépek, bátorzkodván reménleni, hogy Excellentiád az Iskolának donatiojában jobbágyaival föl

des uri kegyelmességét éresztetni fogja. Ez meglevén gondolkodnom kel a felöl, hogy valakit Localis Directornak tegyek. Itt az a parancsolatom, hogy öszve kaptolt oskolakban ne Papok, hanem világiak visellyék a Director-ságot, de Szepes és Gömör vár-megyékben egy néhány helyt bátorkodtam el állani ettül a rendelestől, a Communitasoknak kívánságokra mind a két felekezetnek Lelki tanitoját egyenlő tekintettel, és hatalommal neveztem annak, s tapasztaltam, hogy ennek a legjobb foganattya vagyon. Alkalmaztatni fogom mindazonáltal Hejtzén magamat Excellentiádnak parancsolattyához, akár ott levő T. Plébánus Urat fogja kívánni, melly esetre még egy idegen Protestantst-is kel annak tennem, akár tsak egy világi Catholikust, magamra válalván ez iránt a felelőségemnél a meg felelés terhét, ha vádoltatni talállok. Én reménséget nyujtok magamnak, hogy még ebben a holnappa ezt el végezvén, Májusban alázatos udvarlásomat meg tennem szerencsém lesz Excellentiád előtt, aki hathatós kegyelmeiben ajánlott igaz tisztelettel maradok Excellentiádnak Kassán 7 Apr. 1787 alázatos Szolgája Kazinczy Ferentz.



BUSA MARGIT:

Kazinczy Ferenc életrajzírói

Kazinczy Ferenc életéről és műveiről számtalan tanulmányt, hosszabb-rövidebb cikket ismerünk, de a halálától napjainkig eltelt 161 év alatt sem jelent meg nyomtatásban az egész életét részletesen bemutató, az irodalmi és nyelvújító munkásságának jelentőségét értékelő, kötetben kiadott nagy monográfia.

Nem hiányzott és napjainkban sem hiányzik a megbecsüléséből fakadó lelkesedés. Jelent meg több-kevesebb életrajzi adat a halála után nekrológokban, utóbb évfordulós ünnepi beszédekben, kötetekben 1859-től.¹ Igaz, merész ez a vállalkozás: Kazinczy félszázadig volt jelen személyesen és levelezésével hazánk egész területén.

Váczy János (1859–1918) tanár, a levelezés feldolgozója, idézte az első kötetének előszavában, hogy „az Akadémia igazgató tanácsa 1882. okt. 8-án tartott ülésében először Kazinczy Ferenc életrajzának megírását vélte a leg-égetőbb szükségnek, mellyel az Akadémia Kazinczy emlékének áldozhat.”²

Ma, már meggyőződhattünk arról, hogy Váczy János csakis a Kazinczy-levelezés tartalmának alapos ismeretével írhatta a *Kazinczy Ferenc és kora*³ című hatalmas munkáját. Csak az így nyert tájékozottsága biztosíthatott horizontális áttekintést, elegendő felkészültséget az évtizedek eseményeinek sűrű rengetegében az író életének, műveinek és korának bemutatásához. Feldolgozott és jegyzetelt 5393 levelet 21 kötetben.⁴ Befejezetlen monográfiát hagyott ránk. Az első kötet kézírata ismeretlen, nyomtatásban megjelent 1915-ben, az életrajzot 1806-ig tárta fel. A második kötet kéziratban maradt, az Akadémia Kézirattára őrzi, az életrajzot 1821-ig tartalmazza.⁵ Tanulmányait Váczy János folyóiratokban közölte a monográfia-írások minden adataira kiterjedő igényességével. Az Akadémián maradt kéziratot a Kazinczy Ferenc Társaság adta ki a Széphalom című évkönyveiben.⁶ Ez a szövegközlés és a folyóiratokban megjelent monográfiarészletek egységes alkotássá szerkesztése teljessé tennék Váczy János Kazinczy monográfiájának második kötetét.

¹Kazinczy Ferenc bibliográfia. (Utóbb KazBibl) Bev. összeáll. Busa Margit. Miskolc. 1981. 331 p.

²Kazinczy Ferenc levelezése. (Utóbb KazLev) Előszó. I. köt. Bp. 1890. VIII.

³Bp. 601 p. (Név- és címmutató nélkül.)

⁴Megjelent 1890-től 1911-ig. 22. köt. Összeáll. Harsányi István, 1927.; – 23. köt. Összeáll. Berlász Jenő, Busa Margit, Cs. Gárdonyi Klára, Fülöp Géza. 1960.

⁵Jelzete: RUI 4r. 44/1-2. sz.

⁶Széphalom Évkönyv. 2. köt. 7–32.; 3. köt. 61–94.; 4. köt. 141–159.

Felmerül a gondolat, lássuk, hogy évtizedek során mennyi kezdeményezés, nekibuzdulás történt csupáncsak a befejezett és félbehagyott életrajzokért. Az életrajz megírásának szándékával készült sok-sok cikk és tanulmány bibliográfiai adatait tartalmazza a teljességre törekvő Kazinczy Ferenc bibliográfia. Most itt csak Kazinczy önéletírásairól, Guzmics Izidor szándékáról, Toldy Ferenc tanulmányrészleteiről, Váczy János és Czeizel János monográfiájáról szólnak. Előre megjegyezzük, hogy szövegösszevetéseket nem végeztünk.

Kazinczy Ferenc az életrajzát önmaga akarta megírni. Még ifjú, 30 éves, mikor 1789-ben Aranka Györggyel életrajzi adatait közölte.⁷ A megírás szándéka szüntelenül foglalkoztatta, újra és újra hozzáfogott. Tizen-négy életrajz-töredékét adta közre Szilágyi Ferenc *Az én életem* című kötetben.⁸ Komoly elhatározással írta 1808-ban Cserey Miklósnak: „Tegnap az a gondolat szálla-meg, hogy életemet írom meg születésem olta esztendőnként”.⁹ Tehát Kazinczy saját elhatározásából írt, nem a Pályám emlékezetének kezdősora szerint – mint eddig véltük – „Szemere megszólíta, kére, kényszeríte, . . . hogy dolgaim felől pályatársaimnak mondanám el . . . a múlt kort . . .”. Az életrajzírók közül Szauder József, Abafi Lajos megállapítására hivatkozva,¹⁰ az 1817-ben írt szövegváltozatot tartotta a leggazdagabbnak, ezt adta át Kazinczy „Szemerének, akinek sürgetésére” átdolgozva közölte Vörösmarty Mihály a Tudományos Gyűjteményben *Pályám emlékezete* 1805-ig címmel.¹¹ Kazinczy 1810-ben Jankovich Miklósnak írta: „Gróf Széchényi Ferenc parancsolatjára . . . életem leírásának is állani kell – de – csak képzelj ezt a tilalmat! – szerencsétlenségem említése nélkül: le fogom azt Néked is másolni: még pedig a Gr. Széchényi által említett czikkellyel”.¹² A czikkelly a *Fogságom naplója*. Autográf kézírata ismeretlen, másolatokkal terjedt. Kazinczy 1828-ban írta emlékezetből, és fogságából megőrzött feljegyzéseiről. A Széchényi „parancsolatjára” írt Kazinczy-kézirat ismeretlen, nyomtatásban nem jelent meg. Széchényi levelét nem ismerjük, csak Kazinczynak erre adott válaszlevelét.

⁷ AlsóRegmetz. 1789. aug. 13. = KazLev I. köt. 421–422.

⁸ Bp. 1987. 709. p. – Nemzet és emlékezet c. sorozat.

⁹ (Aug. vége, vagy szept. eleje) = KazLev 23. köt. 161.

¹⁰ Szauder József: Kazinczy Ferenc válogatott művei. Bp. 1960. I. köt. 469.

¹¹ 1828. 1. sz. 32–59.; 2. sz. 3–24.; 11. sz. 73–79.; 12. sz. 74–103. = KazBibl 74.

¹² Széphalom, 1810. jan. 19. = KazLev 23. köt. 178.

A kortársak közül Kazinczy életrajzát legelőször Guzmics Izidor (1786–1839) pannonhalmi apát, a család barátja akarta megírni. Kazinczy halála után két héttel, 1831. szeptember 5-én közölte az özvegygel:

„Kazinczy életét . . . akarom írni, oly bőven, oly híven, a mint Kazinczy érdemli és az én szívem javalja . . . Ha tehát Nagysád bízik hozzám, és ezen kedves munkát nekem engedi, méltóztassék engem Kaz iratai közlése által oly állapotba helyheztetni, hogy a dolog minél jobban üssön ki . . .”¹³

A tervezett életrajz töredéke sem maradt ránk, azt sem tudjuk, hozzáfogott-e Guzmics. Írt nekrológot, *Kazinczy Ferenc emléke és néhány character vonásai* címmel, megjelent a Felső Magyar-Országi Minerva 1831. évében.¹⁴ Elfoglaltságát panaszolta 1834. augusztus 24-én Kazinczy Ferencnének (1780–1842), hogy a pozsonyi országgyűlési „dietális helyzetem, mellynél fogva majd itt, majd ott van maradásom.”¹⁵ Öt év múlva meghalt.

Guzmics Izidor szándéka óta, csak 1859–1860-ban jelent meg Toldy Ferenc (1805–1875) kötete: *Életrajzi emlék Kazinczy Ferenc születésének százados ünnepére*. A belső címlapon: *Kazinczy Ferenc és kora. Életrajzi emlék*.¹⁶ Az I. kötet arcképfelirata: „Kazinczy Ferenc 1791-ben. Stummer festménye után Rohn, Pesten, 1959.” Akadémiai kiadás. Az életrajzíráshoz forrásai Kazinczy „saját számos nyomtatott és nyomtatlan munkái, levelei és emlékiratai voltak.”¹⁷ Tartalmát Toldy Jegyzések, azaz jegyzeteiből közöljük.

„I. rész 1. és 2. könyv, az életrajzot 1794-ig tartalmazza.

II. rész 3. könyv az 1794–1801. évekig.

III. rész „sajtó alatt”. – [Olvassuk a 3. könyv borítólapján.]

Az I. könyv 184 lapon a fogsága előtti, a II. könyv 50 lapon a fogsága alatti, a III. könyv, mely 1816-ig menend, 40 lapon a házasságig (1804) folyt életét beszéli el; Az előbb is már tárgyalt részekben itt-ott bővebben, de sokat rövidítve és majdnem szárazon regesztrálva; a II. könyvben pedig rejtéjeskedve, hogy a cenzor engedélyét megnyerhesse.

Végre: Fogságom naplója (1794–1801), melynek eredetije a családnál; énelöttem ennek teljes hű másolata Bártfay László (1797–1858) kezétől. 4r. 176 lapon.

¹³Kazinczy Ferencné Török Sophie levelezése. Bev. összeáll. Busa Margit. Győr. 1986. 30.; – „Kaz”=Kazinczy. Guzmics rövidítése, ahogyan napjainkban használjuk.

¹⁴485–493.=KazBibl 80.

¹⁵Uo. 62.

¹⁶KazBibl 103–104.

¹⁷Jegyzések III. (Toldy-életrajz)

És: Kazinczy Ferenc Jegyzetei Szirmay Antal munkájára (1747–1812): *Jacobinorum Hungaricorum Historia* 1810.”

I. könyv, 1759–1786. évről 3–62.

II. könyv, 1786–1794. évről 65–145.

III. könyv, 1795–1801. évről 149–211.

Jegyzet I–II. könyvhöz V–XXIII.; – III. könyvhöz XXIII–XXX.

Az I. könyv a „fogsága előtti” rész, erről Toldy följegyezte, hogy Kazinczy Gábor tulajdonát használta, „ennek szívességéből a Pályám emlékezetének IV-ét” vagyis negyedik szövegváltozatát.¹⁸ Másolatára jegyezte: „Leírám Pesten, September 17-kén délben végezve az utolsó sorokat, Kazinczy saját kéziratából, mellyet még 1828d eszt. tette le nálam . . .” Ez a dolgozat jelent meg a Tudományos Gyűjteményben.¹⁹

A II. könyv a „fogsága alatti” rész, a Fogságom naplója. Autográfiája ismeretlen. Másolásokkal terjedt. Az említett Bártfay László (1797–1850) „kezétől” írt példányra vonatkozó adatot nem találtam. Az Akadémia Kézirattárában őrzött, Toldy kézírásának tulajdonított másolatról napjainkban Gergely Pál, akadémiai könyvtáros bebizonyította, hogy az nem Toldy kézírása, hanem Ring Adorján másolta, nyilván Toldy megbízásából. Ezért ezt a kéziratot „Ring-féle másolat” elnevezéssel is nyilvántartja az irodalomtörténet.²⁰ A kiadványok történetére vonatkozó adatokat a megjelenésük évről-évre összefoglalta a Fogságom napló-jának elfelejtett szövegváltozata c. dolgozat.²¹ A Fogságom naplójából először részlet jelent meg Vahot Imre szerkesztésével, az Országgyűlési emlék c. kötetben, 1848-ban.²² Teljes szövegét először Alszegehy Zsolt adta ki 1831-ben,²³ a kilencedik teljes kiadás Szauder Mária szöveggondozása, 1979-ben jelent meg.²⁴

A III. könyv nem 1816-ig tárta fel az adatokat, mint ezt bejelentette. Olvassuk Toldy Ferenc Összegyűjtött munkáinak IV. kötetében: „. . . csak 1801-ig haladhattam, mind eddig nem állván még rendelkezésemre az elhunytak összes kézirati hagyományai . . . Hátra van, ha élek, az elfelejtethetetlen férfiú terjedelmes, teljes életírása. Ez engesztelő áldozattal mesterem és barátomnak mindennek felett én tartozom . . . régi feltételem teljese-

¹⁸Uo. V.

¹⁹Ld. 11. sz. jegyzetet és Busa Margit: Kazinczy Ferenc munkáinak kiadástörténete.=Az OSZK Évkönyve 1859. Bp. 1960. 321–343.

²⁰Jelzete: Tört. 4r. 32. sz.

²¹Busa Margit:=Az OSZK Évkönyve 1974–1975. Bp. 1978. 437–440.

²²Bp. 63–67.=KazBibl 94.

²³Bp. 139 p.=KazBibl 94.

²⁴Bp. I. köt. 419–541.

désnek indult ugyan a m. akadémia megbízatása folytán *Kazinczy Ferenc és kora*²⁵ címmel megjelent munkám.

Szirmay Antal: *Jacobinorum Hungaricorum Historia* c. munkáját 1809-ben írta, Kazinczy Ferenc 1810-ben jegyzetelte. Toldy kötetében a II. rész címlapján idézőjel között feltüntetve olvassuk: „A III. rész sajtó alatt”. Ez, a Szirmay-kézirat Kazinczy jegyzeteivel, nem jelenhetett meg Toldy kötetében, – nyilván a jakobinusokról szóló tartalma miatt. Valószínűleg a Szirmay-Kazinczy kézirat már „sajtó alatt” volt, mikor a cenzúra a kiadást megtiltotta. Toldy, mert nem közölhette, csak utalt arra, hogy „eredetie a nemz. múzeum könyvtárában” van és Szirmay munkája helyett *Kazinczy Ferenc Jegyzései Szirmay Antal munkájára* címmel tett eleget a kötet tartalomjegyzékében feltüntetett fejezet megjelentetésének.

A Szirmay-Kazinczy kézirat első kiadója (Abafi) Aigner Lajos, Szirmay Antal: *A magyar jakobinusok története. Jegyzetekkel ellátta Kazinczy Ferenc* címmel 1889-ben.²⁶ Kötete előszavában felismerte, „nem lenne tanácsos kibocsátani – még ha a cenzúra meg is engedné”. Benda Kálmán indokolta 1978-ban Abafi véleményét, mert „Szirmay nem röpiratot, történeti feldolgozást írt: ismertette a szervezést, a [Martinovics] per lefolyását, majd egyenként, részletesen jellemezte a résztvevőket.” A Szirmay-Kazinczy kézirat tudományos feldolgozását Benda Kálmán végezte el: *Magyar jakobinusok iratai* című monográfiájában 1952-ben.²⁷ Ugyanitt bemutatta Szirmay életrajzát, jellemét. Feldolgozta a Széchényi Könyvtár példányán²⁸ kívül az Akadémia Kézirattárában őrzött, Toldy hagyatékában lévő kéziratot.²⁹ Említi a Sárospataki Nagykönyvtár állományában lévő kéziratot,³⁰ de azzal nem foglalkozott. Benda Kálmán fontos megállapítása, hogy „a Szirmay-kéziratban Kazinczy számos olyan főleggyzést őrzött meg számunkra, amelyek másutt nem maradtak ránk.” – A *Kazinczy Ferenc és kora* című kötet legújabb kiadása 1987-ben jelent meg, összeállította, a szöveget gondozta, név- és címmutatóval látta el Szalai Anna.³¹

Toldy Ferenc Kazinczy életéről és műveiről írt dolgozatai és elhangzott beszédei.³²

²⁵Pest. 1871. 3–51

²⁶Bp. 100,2 p. – Magyar Könyvesház 155–157.=KazBibl 144.

²⁷III. köt. 296–325.; 354–423.=KazBibl 231.

²⁸Jelzete: Quart. Hung. 1403. A kötet címe: *Propylaeumok Kazinczy Ferenc jegyzeteiből*. Közte: Részletek Kazinczy kufsteini naplójából stb. Egykorú másolatok konvolutuma, több kéz írása, Kazinczy autogr. megjegyzéseivel. 52 f. – (Bajza József tulajdona volt.)=KazBibl 144.

²⁹Jelzete: Tört. 4r. 17. sz.

³⁰Jelzete: Ms 231/I. sz.

³¹Bp. 244 p. 8r.

³²Ld. 19. sz. jegyzetet és KazBibl-át.

1857. Kazinczytól Aranyig. [Életrajz]. = Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve. Pest, II. köt. 8–82.
1859. Futó pillantás Kazinczy Ferenc írói pályájára. = Akadémiai emlékkönyv a Kazinczy Ferenc születésének százados ünnepéről. Pest, 39–54.
1859. Futó pillantás . . . = uo. Toldy Ferenc irodalmi beszédei. Pest, II. köt. 176–191.
1859. Életrajzi emlék Kazinczy Ferenc születésének százados ünnepére. Sopron, 30 p.
1859. –
1860. Életrajzi emlék Kazinczy Ferencz születésének százados ünnepére. Kazinczy és kora. Pest, I. könyv 3–62.; II. könyv 65–145. p. – Jegyzések I–XXIII. p.; III. könyv 149–211. p.; A III. könyvhöz [jegyzések] XXIII–XXX. p.
1869. Kazinczy Ferenc és kora. Pest, 10, 211, XXX. p.
1871. Kazinczy Ferenc. = Magyar költők élete. Pest, II. köt. 3–51.
1872. Beszéd az Akadémiához Kazinczy Ferenc megdicsőítése tárgyában. Mondatott az Akadémia összes ülésén nov. 22. = Toldy Ferenc Irodalmi beszédei. II. köt. Pest, 171–175.
1872. Futó pillantás . . . = ua. Olvastatott Kazinczy születése százados emlékünnepe a nemzeti múzeum nagy termében október 27. = Toldy Ferenc Irodalmi beszédei. II. köt. 171–175. (!)
1878. Futó pillantás . . . – Beszéd az Akadémiához . . . [Az 1872-ben megjelent kötet második kiadása.]
1888. [Az 1872-ben megjelent kötet harmadik kiadása.]

Hosszú várakozás után 1907-ben az Akadémia Lévy-díjat tűzött ki³³ a monográfia megírására:

„Kíváncsátik Kazinczy Ferenc életrajza és munkássága beható méltatásának tervezete, néhány kidolgozott fejezet kíséretében.”³⁴

Pályázott Váczy János tanár, és Czeizel János (1873–) tanár. Váczy címjegyzéket sorolt fel, jelezve, hogy kétkötetes tervének mely részei jelentek már meg nyomtatásban. Czeizel János az életmű kétharmadát dolgozta ki, munkáját 2-3 kötetre tervezte.

Az Akadémiai Bizottság megállapította, hogy,

„... mind a két szerző nemcsak Kazinczy önéletrajzát, fogsági naplóját és levelezését használta föl, hanem sok irányban kutatót, hogy Kazinczy életének minden vonatkozását felderítse.

Ennek megfelelően mind a két műben nagy és becses adatkészlet van, a mely a kor műveltségtörténetét is sok irányban megvilágítja. Mind a két mű éveken át folytatott szorgalmas és beható kutatásnak becses eredménye . . . Tekintettel arra, a rendkívüli körülményre, hogy a kitűzött nyílt pályázatra két nagy terjedelmű, habár be nem fejezett pályamű érkezett . . . az osztály azt javasolja, hogy mind a kettő 1000-1000 koronás díjjal jutalmaztassék. A nagygyűlés az osztály javaslatát elfogadta.”³⁵

³³ Az alapító Lévy Henrik (1826–1901) biztosítási szakértő, biztosító intézetek alapítója. Az Akadémián 1878-ban tízezer forintos alapítványával, főleg nemzetgazdasági kérdésekre tűztek ki pályázatot.

³⁴ Akadémiai Értesítő (utóbb AkÉrt) 1907.

³⁵ Jelentés a Lévy-féle irodalomtörténeti pályázatról. = AkÉrt 1909. 262.

Életrajzírással Váczy Jánost bízták meg. Pályamunkájának keltezése: „Érkezett 1908. szeptember 30-án”.³⁶ Ennek előszavában olvassuk:

„A M. Tud. Akadémia e tanulmányom tervvázlatát (s a Kisfaludy társaság Költők és Írók című kiadványában megjelent Kazinczy Ferencről szóló kis munkámat)³⁷ Beöthy Zsolt és Riedl Frigyes bírálata alapján még 1909-ben megjutalmazta s elvállalta a két kötetre tervezett mű kiadását. Így láthat most napvilágot munkám első kötete,³⁸ a második pár év múlva követi.”

A kötet címe: *Kazinczy Ferenc és kora*. (Toldy munkájának belső címlapján: *Kazinczy és kora*. Egyetlen szó híján azonos címek.)

Váczy munkájának első kötetét nem követte a második, csak megjelenését hirdette az Akadémiai Értesítő 1916-ban, a kiadásra váró kéziratok felsorolása között: „Előkészületben van, s valószínűleg 1917-ben fog megjelenni Kazinczy Ferenc élete és kora II. kötet.”³⁹

A második kötet kéziratban maradt, befejezetlenül. Váczy János 1918-ban meghalt, gyászjelentése szerint „hosszas betegség után”. 59 éves volt. Életéről és műveiről halálának tízéves évfordulóján, 1929-ben Pintér Jenő: *Váczy János levelező tag emlékezete* című, az Akadémián felolvasott beszédével fejezte ki nagyrabecsülését. A kiadványban *Váczy János irodalmi munkássága* címmel 1883-tól 1918-ig felsorolta 121 nyomtatásban kiadott munkáját és 13 folyóiratszámot, amelyeknek munkatársa volt, ezekben megjelent írásai közül nem mindet állította össze.⁴⁰

Váczy munkásságából emeljük ki a Kazinczyról nyomtatásban megjelent műveit és a kéziratban maradt monográfia tartalmát. A Kazinczy-levelezésről szóltunk már.⁴¹ A monográfia első kötete unikum, csak nagyobb könyvtárakban található. A kézirat rész hat kötetből áll:

A II./1-2. II./3-4. II./5. kötet Váczy folyóírása.

A II./4.(!) és a II./6. kötet Váczy gyorsírása.

Van még egy lapszámozás nélküli Függelék, ebben a *Nyelvújítási harc* című fejezet 1–25. lapig folyóírás, 26–80-ig gyorsírás. A szövegírások és gyorsírások szövegének összevetését Schelken Pálma íróknőnek köszönöm.

³⁶Jelzete: Pályamunkák 481. sz. Váczy János kézírása 12 p. 2r.

³⁷Címe: *Kazinczy Ferenc*. Kiadta a Franklin Társulat. Sorozatszerkesztő Ferenczi Zoltán. Bp. 1909. 188. = *KazBibl* 179.

³⁸Bp. 1915. 639 p. „A név- és tárgymutató I. és II. kötet végén”.

³⁹1916. 3. sz. 305–306.

⁴⁰M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XX. köt. 10. sz. Bp. 13 p. – Közölve a gyászjelentés szövege.

⁴¹Ld. 4. sz. jegyzetet.

Megállapítása, hogy a szövegek az események sorrendiségének elrendezésében eltérnek egymástól, tartalmilag azonos szövegváltozatok.

Váczy János kéziratai között van Kazinczy életéről és műveiről befejezett tanulmány: *Köz és irodalmi állapotaink a XIX. század két első évtizedeiben* címmel.⁴²

A *Kazinczy Ferenc és kora* nyomtatott kötete és a kézirat fejezetei előtt Váczy címvázlatot adott. Ez, a részletesen kidolgozott fejezetek tartalmának egy-egy szóval, vagy egy-egy mondattal jelölt összefoglalása. A Pályamű-beadványon közölt címvázlat eltér a már kidolgozott, minden adatra kiterjedő fejezet végleges szövege előtt álló címvázlattól. A tartalom a számozással felcserélt fejezetekben azonos, csak az események időrendbe sorolása eltérő.

Váczy János folyóiratokban megjelent tanulmányait Pintér Jenő állította össze, ezt kiegészítve, a Kazinczy Ferenc bibliográfiai adataival soroljuk fel.⁴³

1886. Gróf Festetics György és a magyar helikoni ünnepélyek.=VÚ 495–498., 511–513., 528–530.
 1890. Kazinczy Ferenc és az első magyar színi előadás. [1790 őszén]=VÚ 743–744.
 1890. Kazinczy Ferenc mint epistolograph.=László „féle” gimn. ért. 1889/1890. 7–14.
 1891. Észrevételek a „Kazinczy Ferenc levelezése” című cikke. – Felelet Széchy Károly úrnak.=Erdélyi Múzeum Egyesület kiadványa, 7. köt. 507–544.; Széchy Károly: Válasz a Feleletre Váczy János úrnak.=uo. 8. köt. 138–163.
 1891. Kazinczy Pannonhalmán.=VÚ 741–742.
 1891. A „Mondolat” keletkezéséről.=ItK 264–274.
 1891. Ráday Gedeon. [Barátsága Kazinczyval]=ItK 57–69., 164–178.
 1892. Bárány Wesselényi Miklós látogatása Berzsenyinél és Kazinczynál.=FL 108.
 1893. Kazinczy megyei tisztsége. [Zempléni tiszteletbeli aljegyző, kinevezése 1784. nov. 29-én. Beszéde közölve]=ItK 1–14.
 1896. Az Árkádiai Pör.=ItK 129–175.
 1904. Egy fejezet a magyar nyelvújítás történetéből.=BpSz 118. köt. 40–69.
 1905. Kazinczy Ferenc Erdélyi Utazása.=ItK 1–28.
 1905. A Keszthelyi Helikon.=BpSz 123. köt. 321–353.
 1905. A nyelvújítás és Horváth Endre.=MNy V–VI., 1907. I–II. BpSz. 127. köt. 33–62.
 1906. Kazinczy Erdélyi levelei. [Nyolc szövegváltozatról.]=BpSz 127. köt. 33–62.
 1907. A magyar nyelvújítás a fordulóponton.=MNy 1–16., 49–62.
 1907. Széphalom.=BpSz 131. köt. 321–347.
 1909. A nyelvújítás győzelme. [Akadémiai székfoglaló értekezés.]=NytudÉrt. 2. sz. 3–64.
 1910. Bárány Wesselényi Miklós ifjú kora. [Kazinczy útja Erdélyben.]=Száz 529–541., 617–632.
 1910. Kazinczy történetírói működése.=BpSz 144. köt. 370–407.
 1911. Jelentés Széphalomról. [Felolvasás az Akadémián 1911. okt. 2.]=AkÉrt 550–560.
 1912. Kazinczy Ferenc ősei.=Turul 1. sz. 54.
 1913. Kazinczy Ferenc eredeti művei.=AkÉrt 50–62.
 1914. Kazinczy 1790–1794-ig kiadott fordításai.=ItK 1–19.
 1914. Kazinczy a szabadelvű és demokrata eszmék szolgálatában. It 145–161.

⁴²Ld. 5. sz. jegyzetet.

⁴³Ld. 40. sz. jegyzetet. 8–13.

1914. Az 1790 utáni visszahatás és Kazinczy. [Akadémiai előadás kivonata.] = AkÉrt 81–89.; – ua.
BpSz. 157. köt. 160–186.
1917. Kazinczy Marmontel-fordítása. = ItK 259–276.
1918. Kazinczy Ferenc Osszián-fordítása. = MNy 1. sz.

*

Czeizel János munkájáról a Szepesi Lapok 1909-ben közölte: „Akadémiai pályadíjat nyert . . . a beadott pályamunkák egyikének szerzője . . . löcsei kir. kath. főgimnáziumi tanár.”⁴⁴

A pályamű első kötete 1930-ban jelent meg, címe: *Kazinczy Ferenc élete és működése*.⁴⁵ Bevezetésében olvassuk:

„Három [harmadik] kötetel pályáztam a kitűzött jutalomra, s a M. Tud. Akadémia ezen bírálataira megírtam a még hiányzó két kötetet is. Közeledvén Kazinczy Ferenc halálának 100. évfordulója s tekintettel arra is, hogy boldogult Váczy János munkáját nem fejezhette be teljesen, elhatároztam művem kiadását. Szerető kegyelettel adózom e helyen Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Katona Lajos és Riedl Frigyes emlékének, kik munkám megírására biztattak és a legnagyobb hálával tartozom Császár Elemérnek, ki húsz éven keresztül tanácsaival, s útbaigazításaival támogatott.”

Czeizel három kötetének kézírata ismeretlen. Az első, megjelent kötetéről Gálos Rezső véleménye 1932-ben, hogy kidolgozásának forrása összefoglalás arról, amit Kazinczy önmagáról mondott el, és „amit Toldy oly nagy stílusban megkezdett, Kazinczynak és korának rajza, Váczy és Czeizel munkája után is még mindig csak jámbor szándék.”⁴⁶

Tehetségkutatás címmel cikket közölt a Pesti Napló 1931-ben. Ismeretlen író vádolta az Akadémiát, mert jutalmazott ugyan pályaművet, de a megjelentetésére „nincs fedezet”-e. A cikk tudósít Czeizel kéziratának soráról.⁴⁷

„Az Akadémia által megkoszorúzott munka kézírata végigjárta az összes könyvkiadókat. A szerző, a kiadók válaszát három csoportba osztja. I. csoport: A kézirat egyszerű, szó nélküli visszaküldése. II. csoport: A kézirat visszaküldése sajnálkozó sorokkal. III. csoport: A kézirat visszaküldése az akadémiai pályadíjhoz való meleg gratulálással. A szerző végül neki-keseredett és művéből az első kötetet kiadta ő maga. Háromezeröttszáz pen-

⁴⁴Hírek c. rovatban. 1909. ápr. 30. 50. sz.

⁴⁵I. köt. 297 p. = KazBibl 203.

⁴⁶Könyvismertetések c. rovatban. = ItK 1932. 320–322.

⁴⁷Hírek c. rovatban. = 1931. febr. 20. és 24. – Ez utóbbi cikkhez fénykép a kitüntettetett körülvevő ünneplőről.

gőért kinyomtatták. Másfél év alatt el is adott belőle ötven példányt. A deficit: háromezer pengő, – középiskolai tanári fizetésből törlesztve.” – Végül Szegeden a Délmagyarország Nyomda adta ki.

Czeizel önmagát vigasztalta: „a magyar nemzet mai nemzedéke ötven példánynál többet nem bírt befogadni.” Ez önámítás, nem felel meg az adott helyzetnek.

A Czeizel-kézirat megjelentetésének időpontja nem volt szerencsés. Az Akadémia 1931. évre elkötelezte magát Négyesy László Kazinczy-életrajzának kiadására: *Kazinczy pályája. Kazinczy Ferenc halálának százados évfordulója alkalmából, a művelt magyar közönség és a tanuló ifjúság számára.*⁴⁸ Nemcsak az volt akadály, hogy az Akadémia egyazon évben, két azonos tárgyú művet ne jelentessen meg, hanem – Czeizel János Lőcsén csak tanár, még a legkitűnőbbben megírt monográfiájával sem versenyezhetett a tekintélyes Négyesy Lászlóval. Vele, aki egyetemi tanár, akadémikus, 1931. február 20-tól a Petőfi Társaság tiszteletbeli tagja, február 24-én a kormányzótól Corvin-láncot és Corvin-koszorút kapott. Feltételezhető, hogy Gálos Rezső véleményét is befolyásolta ez a nagy szakmai tekintély-különbség, de a könyvkiadók elutasító magatartásának ez is biztos oka volt. – Jól sejtették, a kötetek megjelentetésével háromezer pengővel károsodtak volna. Nem tudjuk, hogy Czeizel háromkötetes kézirata milyen terjedelmű volt, ez is döntő lehetett. Az első, nyomtatott kötete 297 oldal. Négyesy egyetlenkötetes munkája 171 oldal. Ennek nagy sikere volt, 14 dicsérő ismertetést kapott. – Czeizel János, a vidéki tanár, az ő emberi életéből, a pályamű jutalmazásától számítva, 30 évet áldozott és a mellőzés fájdalmas keserűségét kellett elsenvednie. Istenem, milyen nagyon lehangoló végzet!

Czeizel János Kazinczy Ferencről írt tanulmányai:⁴⁹

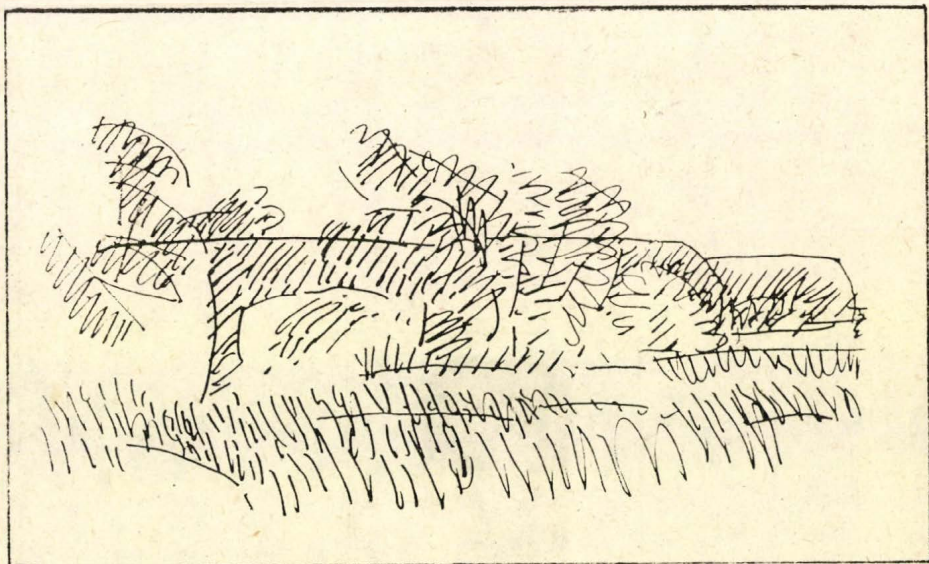
1903. Kazinczy Ferenc mint a kassai kerületi normás iskolák királyi inspektora.=Magyar Pedagógia. 160–171.
1904. Klopstock hatása Kazinczyra.=EPHK 20–33., 127–141.
1905. Dayka Gábor lőcsei tartózkodása.=ItK 29–51.
1905. Keresztes Bálint Kedveséhez Tornai Margithoz a szent Földről.=EPHK 735–736.
1906. Kazinczy Ferenc és a nemzeti színészet.=EPHK 125–134.
1909. Horatius és Kazinczy.=EPHK 668–678.
1910. Kazinczy epistolái.=ItK 16–26.
1912. Goethe és Kazinczy.=Heinrich Gusztáv Emlékkönyv. Bp. 92–104.
1928. Az első szonett a magyar irodalomban.=ItK 73–75.
1929. Kazinczy tudományos tollharcai.=ItK 257–270., 385–396.
1930. Kazinczy Ferenc élete és működése. I. köt. Szeged. 297 p.
1931. Kazinczy és Kölcsey. Levelezésük alapján.=Szegedi m. kir. áll. Baross Gábor reálisk. értesítője 1930/1931. 13–29.

⁴⁸Bp. 171. p. – Ismertetések=KazBibl 205–206.

⁴⁹Ld. KazBibl adatait.

Toldy Ferenc, Váczy János, Négyesy László munkáján kívül napjainkban rövid életrajzot írt 1960-ban Szauder József a *Kazinczy Ferenc Válogatott művei*⁵⁰ című kiadvány első kötetében. Z. Szabó László 1977-ben *Kazinczy Ferenc* címmel írt ugyancsak rövid életrajzot.⁵¹ Azonos címmel ennél teljesebb életrajza jelent meg 1984-ben.⁵² Monográfiát szándékozott írni Jancsó Elemér, egyik munkájának alcíméből következtethetjük: „Részlet a Kazinczy Ferencről szóló monográfia egyik fejezetéből”. A cikk főcíme: „A rabság utolsó, a szabadság első napjai”. Az Utunk közölte 1968-ban.

A nagy lelkesedéssel elkezdett és befejezett életrajzok rövid áttekintése után reménykedéssel gondolhatunk arra, hogy egyszer, valamikor megjelenik nyomtatásban Kazinczy Ferenc teljes monográfiája.



⁵⁰Bp. 1960. I. köt. VII–CXXVII.

⁵¹Bp. 187,2 p. – Így élt ... c. sorozatban.

⁵²Bp. 332. p. – Nagy magyar írók c. sorozatban.

Kalász László :

(Kazinczy Ferencnek)

Jutalmatlanul

s híven mi kötelesség
tenni honért haladásért
a legfőbb emberi erény

te tettel
tudom: ma is tennél
ha a halál várfojságában
nem sínylődne
műves lelked
és ötvöző erőd

magányodból
világunkba bolyongj át
nyújtsd szerető-segélő kezéd

a munka csak akkor
van jól
— te mondád —
mikor már jobban
nem lehet



FEHÉR JÓZSEF

Kazinczy Ferenc nyomában Brünmben

Petőfi nem túlzott, amikor azt írta Kazinczyról *Széphalom* című versében:

mit tett ő a hazáért?
 Miatta hét esztendeig szívá csak
 A börtönök dögvészes levegőjét,
 És csak fél századig
 Tartá vállán, mint Atlasz az eget,
 A nemzetiségnek ügyét.

A nemzeti gondolat, a nemzet ügyében felvállalt szerepe eddig sem volt kétséges előttünk, de ami a börtönviselés megpróbáltatásait illeti, azt eddig csak a *Fogságom naplójából* érzékelhettük. Augusztus utolsó napjaiban azonban egy négy fős muzeológus csoport tagjaként módunk nyílt Petőfi látomásos sorait az egyik börtönszínhelyen tapasztalni.

Buda, Brunn, Kufstein, Munkács: a hat és fél éves fogság állomásai. S ezek közül a leghosszabb és legkeservesebb a brünni. Kufstein a leghirhettebb, a magyar csoportok által is olykor-olykor látogatott. Munkács is elérhető, bár a vár a felújítási munkák miatt hosszú ideje zárva van. De a legkevésbé ismert a brünni *Spielberg* várbörtön és a „fenyítőház” *Obrovicon*.

A *Spielberg* vár része ma teljes felújítás alatt áll, udvarára azonban sikerült beövatoskodnunk. Föld alatti, két szint mélységű kazamatabörtöne részben nyitva van a látogatók előtt mint börtönmúzeum. Az előkelőbb rabok a vár fenti épületeiben, a súlyosabb politikai elítéltek és az életfogytiglanra ítélték a kazamatákban tartattak fogva.

A magyar jakobinusok csak megérkezésükkor, körülbelül két óra hosszat tartózkodtak a fenti várépületben. Ezután Kazinczy a legkegyetlenebb helyre került. Idézzük őt magát a *Fogságom naplójából*, ahogyan azt 1795. október 7-ről írta:

„Ebéd után megindúla a két üveges hintó, a vár felé, mely éppen úgy áll Brunn felett, mint Pozsony felett a *Schlossberg* . . .

Földszint vala No. 1. az a szoba, hol velem báró Spielman oberster (ki németesen Pesten tanulta meg a magyar nyelvet), és osztán a *gouverneur* szóla, s ennek folyosóján mentem a grádicsig. Ott le az alsó sorra. Még sem elég; újra le itt a grádicsra a második sorra. A profosz elől, két gyertyával: én utána. Ámbár a profosz az egyik kezében egy gyertyát, a másikban egy másikat vive, teste mégis lábam elébe veté az árnyékot. Féltem, el talállok esni. Jobbomat tehát tapogatózva a szobák falá

Plan II

*Abbildung eines Theils des räumlichen Wohl-
standes der Stadt Brno im Jahre 1770*

A. Capomata Nr. 1

1. Der Berg
2. Wohnung der Hochzeiten
3. Fest mit 10 Kugeln
4. 18
5. 17
6. 20
7. 4

*Von der Auss. Seite nach unten
Südwest. (Hochzeitsturm)*



ŠPILBERK

hoz, balomat a folyosóhoz vetettem, de úgy kaptam vissza a balt, mintha kigyót il-
lettem volna a fűben, mert a kőszikla penésze tenyerenem maradt. Itt azon szobát,
mely e folyosón a negyedik vala, de a XIV. no. alatt állott, megnyitotta. Elíjédtem,
meglátván penésztől annyira általevett ajtaját, mint a pincéké lenni szokott, s
amint benyitám az ajtót, megcsapott a penész bűze. Mielőtt a vár áll, soha ezt ki
nem meszelték; a scorbuticus rab, gyomorszekén ülven, a falra köpte nyálát, s az
perpendicularis lineában folyt le, hol sápadtabb, hol veresebb színt hagyván a falon.
Irtóztató volt látni. Az egyik oldalfaltól a másikig egy gerenda vala vonva, s arra
hídlás, mint a lovak alatt az istállóban. . . .

Az említett gerendáról nyolc lánc fityege le, egyik végével a gerendába srófol-
va. A szoba azoknak vala rendelve éjjeli rekeszül, akik az utcákat tisztongatják . . .

Október 7-dike olta nem vala jobb eledelem, nem jobb ágyam, nem vala semmi
könyvem. A tömlöc bűze annyira megdagadtatá gyomromat, hogy orvosra szorul-
tam. A szerencsétlen ember bardanalevet itata velem minden ok nélkül, s az még
jobban elgyengített."

Kazinczy rajzokkal is illusztrálta fogságának színhelyeit, amikor tehet-
te, feljegyzéseket is készített, így tudta később is felidézni a részleteket. Lát-
ván, hogy a levegőtlen börtöncella mennyire beteggé tette, a börtön kor-
mányzója egy másik helyiségbe helyeztette át az író.

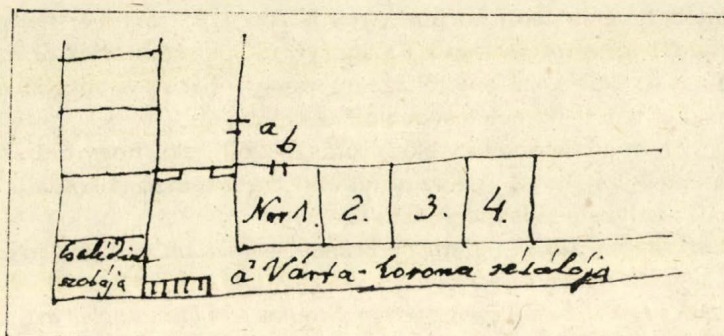
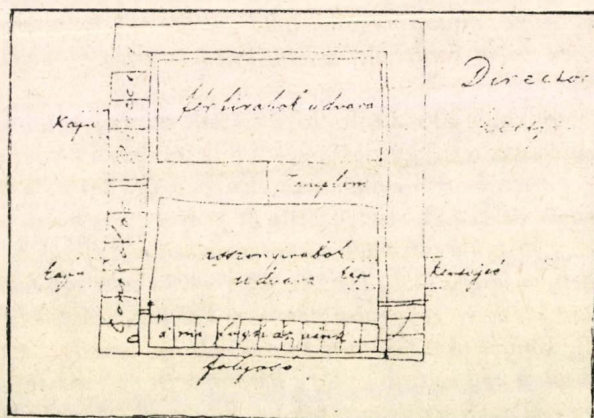
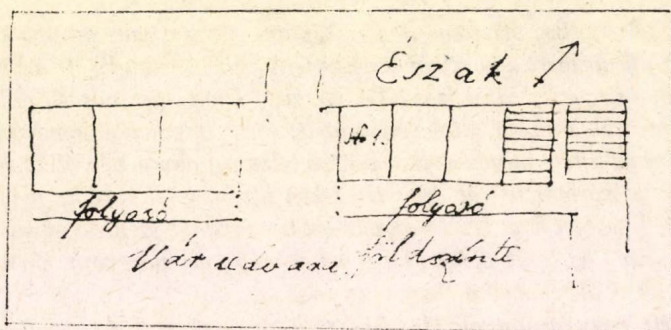
„A profószt az I. nrus alá vitt által, mely szegletben van éjszak és nyugot felé,
de úgy, hogy mellette még egy szoba lehetett, mert ablaka csak egy falon volt. Oda
le szomszédom a híd felé az én kedves barátom Úza Pál volt, másfelé Smetanovics;
itt Rosti János. Míg könyveinket meg nem kaptuk, Úzával beszélgettem általkopog-
ván a falon a betűket: a egy betű; b kettő; c három; k tíz; p tizenöt . . . s ezt oly
gyorsasággal, hogy egy vasárnap reggeli hét óra óta tizenkettőig mindég disserálék
a lélek halhatatlansága és a feltámadás mellett vagy ellen. Rosti elbetegesedett, a
magány még inkább elmerítetté hipochondriájában; meg akará magát ölni. Verseket
csináltaták vele, s az elméjét felderíté."

A Spielbergben a fenti körülmények között 1795. október hetedikétől
1796. január 21-ig tartották fogva Kazinczyt. Ekkor szállították át a Brünn
külvárosában lévő obrovici fenyítőházban, amely – bár neve még súlyosabb
körülményeket sejtet – kíméletesebb volt az előbbinél.

Január 21-én a börtönfelügyelő (profoszt) szólt neki, hogy öltözzön fel,
kocsival mennek valahova. A Kazinczyt annyira jellemző sokoldalú érdek-
lődés e nehéz helyzetben is megnyilatkozott:

„Leereszkedvén a várból, minthogy Brünn nem láttam volt, midőn ide hoz-
tak, kérém, vigyen keresztül a városon. . . . Megnyitattá a város kapuját, oly reggel
vala még; csak négy szobában égett gyertya. Semmit sem láttam; csak azt, hogy az
utcák görbék, keskenyek."

Amikor megtudta, hogy a fenyítőházba vitték át, felkiáltott:



„ – Micsoda? – mondtam – hát nem elég vala szenvedésem? Még infámiának (becsületvesztés, szégyen) is kelle ragasztatni szenvedésemhez. Vesztem volna inkább Budán.”

Kiderült azonban, hogy itt mint politikai foglyokkal enyhébben bánhatnak velük, a kertbe is kiviszik őket jó idő esetén.

„Itt is én esém az I. nrus alá. Mellém Rosti jöve le, úgy Prusinszky, Újgyörgyi, Szlávy György.

Ablakunk kicsiny, és oly magasan, hogy ha oda akarék érni, széketem asztalomra kelle feltennem, s ha székemre felállék, alig fére könyököm az ablakhoz. azon rostélyvas, de drótozat nélkül. Szobáinknak két ajtajok, két zárok; egyikhez a kolcs a direktornáló, másikhoz a controlornál. Folyosónkon brünni katona; a szolgálatunkra három invalidus.”

Itt is fölvázolta az épület alaprajzát. Sőt, nagyobb mértékre is lerajzolta azt a szegletet, ahol a börtönfelügyelő feleségével és kislányával beszélgethetett:

„Grünspergné egy rendes ábrázatú kisdéd menyecske a maga folyosója ablakában áll a (a), én a magaméhoz másztam fel (b) s egy óráig beszélénk. Lyánykája mellette volt, s az is beszélt.”

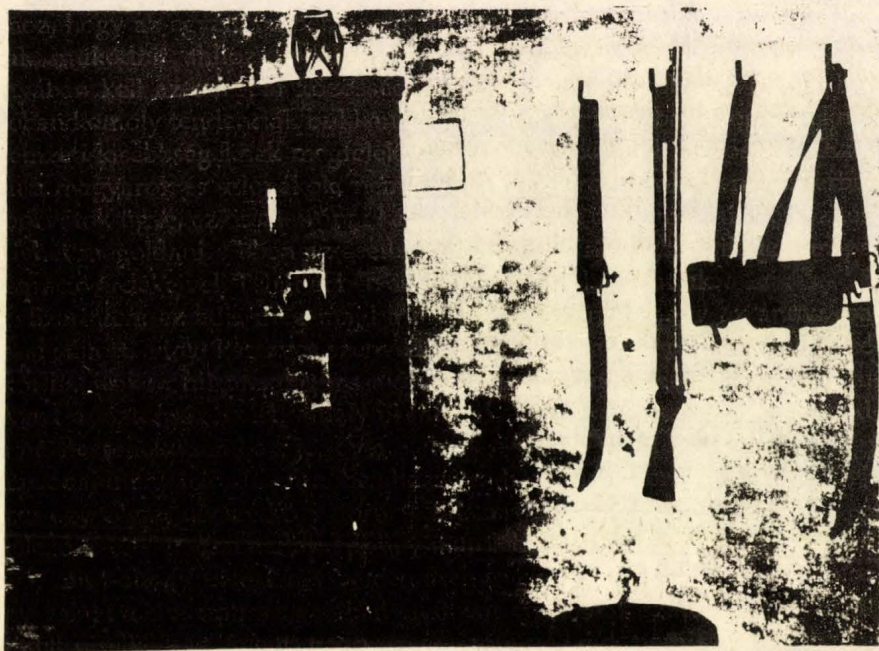
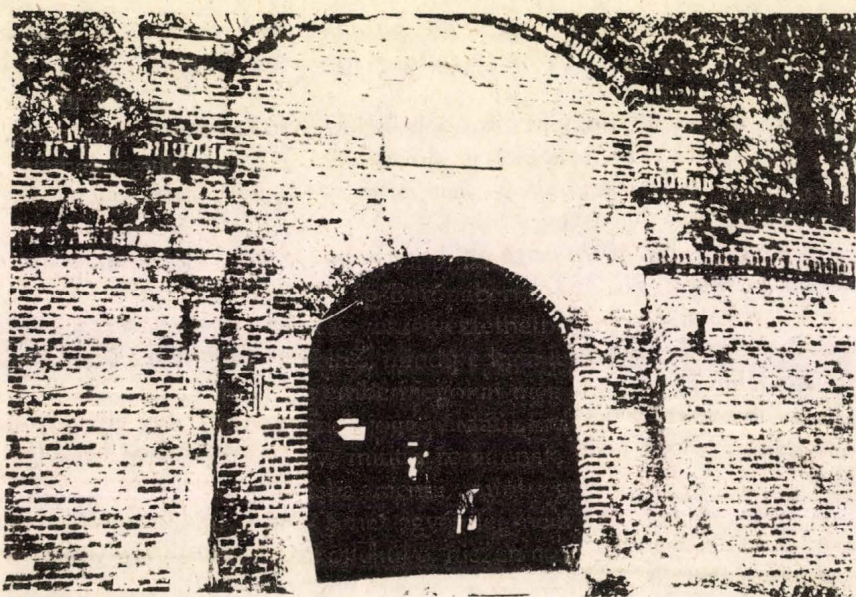
Papirost, tintát, tollat kért tőlük, hogy verselgethessen és rajzolgathasson. Este meg is kapta:

„Végre üté a kilenc órát. Ajtóm előtt válták a strázsát, s az asszony azért rendele mostanra. Ablakát nem hallám nyílni. Végre denevéreket látok repkedni ablakom előtt, amit eddig soha nem. Nem denevér volt az; rúd volt; s a rúd végébe beverve egy szeg, s arra akasztva egy serviette, s abban a papiros, tinta, toll. Kivettem, s az asszony ment minden szó nélkül.”

Három és fél évvel később, 1799. június 22-én indították útnak innen a rabokat fogságuk következő helyszínére, a tiroli Kufsteinbe.

Bár a helyiek, brünni kollégáink keveset tudtak Kazinczyról és a magyar jakobinusok fogvatartásának körülményeiről, mi a *Fogságom naplója* olykor megdöbbenően pontos leírásai és helyszínrajzai alapján szinte lépésről lépésre végigjártuk, olykor végignyomoztuk Kazinczy szenvedésének útját. Néhány, talán csak kevesek által ismert felfedezést is tehattünk utunk során.

Említettük, hogy a spielbergi egykori várbörtön teljes felújítás alatt áll. A magyarokkal – úgy tapasztaltuk – rokonszenvező morvák emlékszobát terveznek berendezni a vár egyik emeleti szobájában, ott, ahol a magyar jakobinusok csoportja a börtönbe való megérkezésekor várakozott. Ahogy az előzőekből kiderül, ez nem a valóságos helyszín, s erre felhívtuk vendéglátóink figyelmét. Akár tekintetbe veszik ezt, akár nem, mindenképpen megbecsülés lesz számunkra, hogy kiállítás formájában is emlékezni akar



nak a magyar forradalmárokra. De nekünk az igazat is tudnunk kell, nem csak a valódit!

A Spielberg az egész osztrák birodalomra kiterjedő szigorú börtön volt. A legöntudatosabbakat, a „felforgatókat”, a forradalmárokat hurcolták ide hosszú időn keresztül. A különböző nemzetek fiainak emlékeztetét a vár falán emléktáblák hirdetik. Itt azonban még talán alig koszorúzott valaki. Mi – a Kazinczy Ferenc Társaság és megyénk muzeológusai nevében – koszorúval érkezünk. Ezt megtudva, kérdés nélkül vették a koszorút tartó kampókat a vár falába kollégáink. Jólesett a megfogalmazott elismerés, hogy a magyar az egyetlen nemzet, amely így is gondol itt hőseire.

(Itthon tudtuk meg társaságunk elnökétől, hogy a most a közönség előtt elzárt kazamatában, Kazinczy egykori raboskodásának színhelyén többnyelvű emléktábla hirdeti a neves rab emlékét, amelyen a magyar zárán-dokok elhelyezhették virágaikat.)

S vajon hol lehet az obrovici fenyítőház? Ez volt a legrejtélyesebb, legizgalmasabb nyomozásunk. Kazinczy és társai itt hosszú időt, három és fél évet töltöttek. Mint hosszas kérdezősködés és utánjárás után kiderült, mára ez a helységnev elfelejtődött, az akkor a városfalon kívüli hely mára Brünn külvárosa lett, összeépült vele.

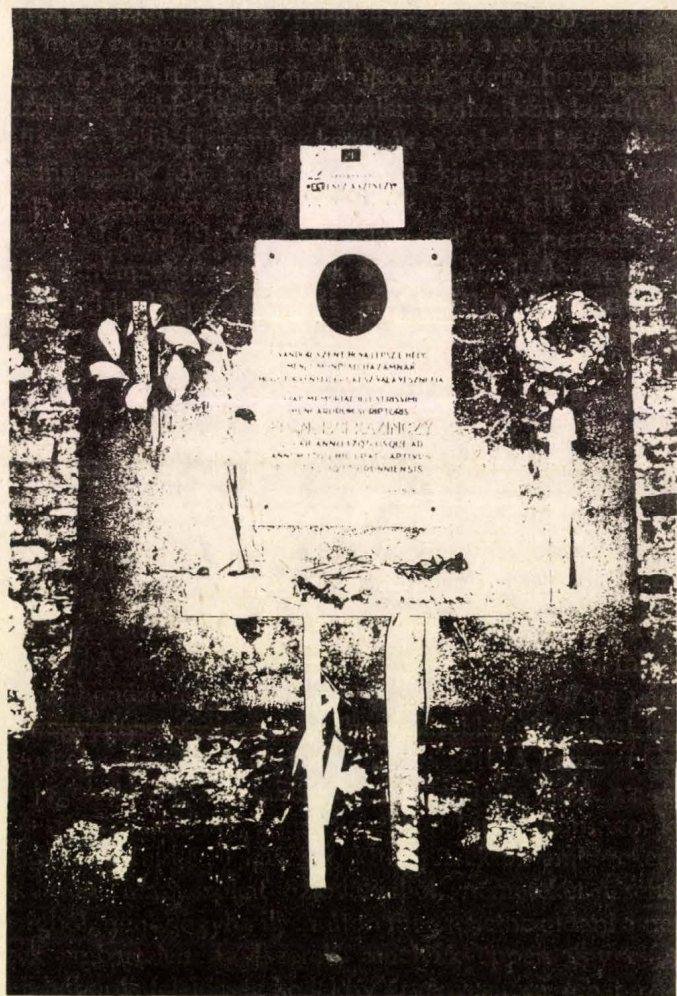
A Cejl utca 50. szám alatt egy erődtményszerű, ma is működő börtönt találtunk. Sötétedett, mire odaértünk. Bátorságunkat összeszedve beme-részkedtünk a főkapun, az őrszobáig. A derék fiatal katonák, az örök a hirtelen meglepetés zavarában annyira elcsodálkoztak elképesztő merészségünkön, hogy megengedték, megtekinthetjük az épület egyik udvarát. (Valószínűleg azóta is rejtély számukra, honnan pottyantunk oda.)

Később körbejártuk a börtönt, amennyire lehetett, sajnos itt fényképezni nem tudtunk, mert egészen sötét volt már. A felfedezés izgalmával zártuk ezt a napot, lélekben – úgy éreztük – adózva Kazinczynak és társainak a szenvedések útjának végigjárásával.

Meg is érdemli az, aki – miután fogsága idején egyszer tokaji bort vásárolhatott – poharat emelve így szólott társaihoz: „Hazánk felé fordulva, mint Jeruzsálemnek a zsidó, mikor imádkozik!”

Jegyzetek

Kazinczy Ferenc *Fogságom naplója* című művét a Magyar Remekírók sorozatából (Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Szauder Mária szerkesztésében. Bp. 1979. 462–488. o.) idéztük, onnan vettük át Kazinczy rajzait is (465., 471. és 473. o.).



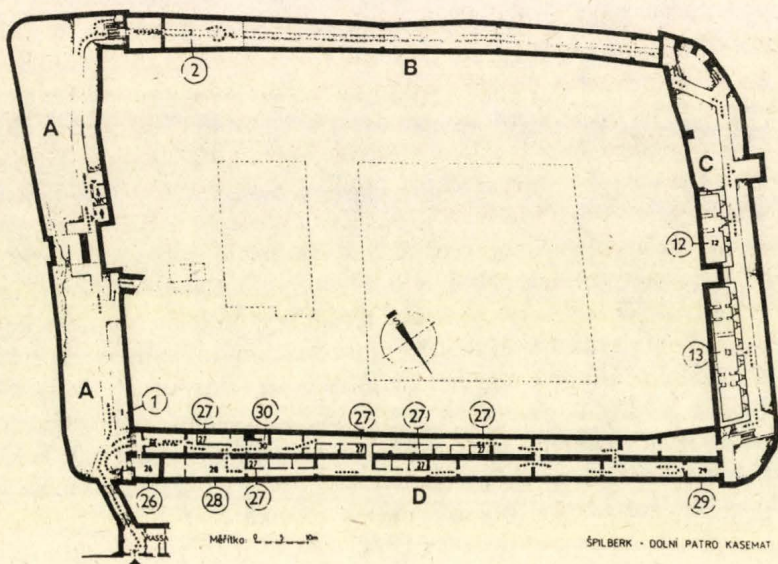
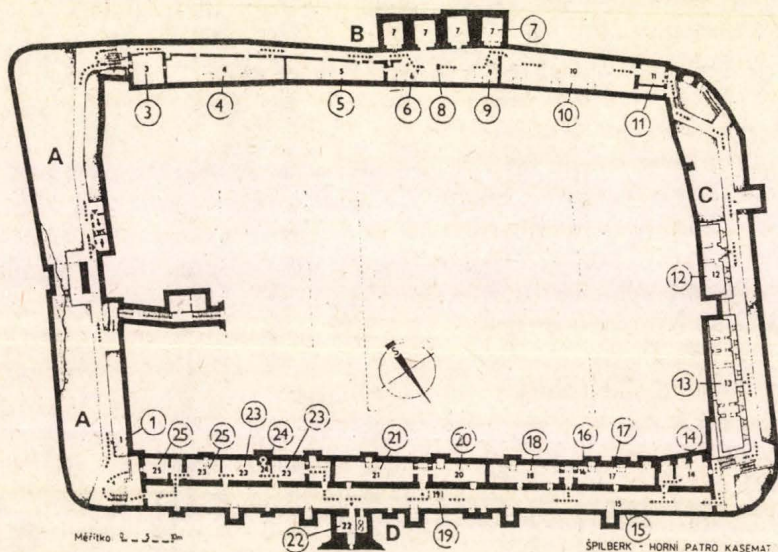
A fényképfelvételeket 1992 augusztusában a szerző készítette. A Kazinczy-emléktábla Kováts Dániel felvétele (készült 1984. július 20-án a Spilberg kazamatájában).

A brünni rajz és alaprajz a „Casemates in Spilberk” című kiállítási vezetőből való. E vezető anyaga alapján a vár történetét (dr. Jiri Vanek nyomán) így foglalhatjuk össze:

A Brno (németesen: Brünn) fölé magasodó Spilberk kastély alapjait a 13. század második felében rakták le, s az évszázadok során sok átépítésen ment keresztül. A cseh királyok kastélya és a morva őgrófkok gótikus székhelye a 17. század közepén vaskos barokk erőddé épült át, s Morvaország legnagyobb erőssége lett. A kazamatákat 1742-ben építették ki, s oltalmul szolgáltak az 1200 főnyi őrségnek, s főként a hadianyagnak. Az osztrák börtönrendszer újrászervezése keretében II. József császár 1783-ban határozta el, hogy börtönt alakítsanak itt ki a gonosztevőknek, a legveszedelmesebb bűnözőknek. A meglévő régi börtönépületet kiegészítve az északi kazamaták (ez az ún. József-szárny) felső szintjén is cellákat alakítottak ki. 1784-ben egy újabb császári rendelet alapján az életfogytig terjedő büntetést kapott rabok számára az alsó szintet „a legmélyebb és legrosszabb kazamatákat” is használatba vették. Fokozatosan 29 vastagfalú cellát alakítottak ki, s a beépített gerendákhoz láncolták az elítélteket. Lipót császár idejében vették börtönként használatba a déli kazamaták felső szintjét (ez az ún. Lipót-szárny). 1790 májusában megszüntette az alsó kazamatákban való fogvatartást, az állandó láncraverést, s már enyhítéseket is bevezetett. De a kazamaták felső szintjei börtönként szolgáltak egészen az 1830-as évek elejéig.

A tömegcellákba (amelyekben méretük szerint 12–50 személy volt) a köztörvényes bűnözőket helyezték el (gyilkosokat, rablókat), akiket életfogytig tartó vagy hosszú időre szóló börtönbüntetésre ítélték. Ezek voltak céljuk és jellemzőik alapján az osztrák birodalom legsúlyosabb zárkái. A magasabb társadalmi osztályokból való, illetve a politikai okok miatt elítélt ún. „államfogylok” őrzési helye redetileg a régi börtön felső szintje, a barakkok északi szárnya volt. Itt őrizték az olasz karbonárik és más Habsburg-ellenes mozgalmak elfogott résztvevőit. A napóleoni háborúk (1809) után a vár elvesztette erődtímeny szerepét, s teljesen börtönként használták. I. Ferenc József császár szüntette be itt 1855-ben a polgári börtönt, s a kastélyt ezután több mint száz éven át katonai barakként és fogdaként használták.

A kazamatákat két évi rekonstrukciós munka után először 1880-ban nyitották meg a közönség számára, s Brno meg Morvaország egyik fő idegenforgalmi látványossága lett több mint száz éven át. Megnyitása óta sok romantikus történet és rémtörténet kapcsolódott hozzá, amelyek nagyrészt ellentétben vannak a történelmi realitással. A kazamaták eredeti formája jó



részt megváltozott időközben, nagyrészt annak az átalakításnak a következtében, amelyet a német hadsereg hajtott végre a II. világháború végén, amikor óvóhelyet alakítottak ki az északi kazamatákból.

Az 1987. és 1992. közötti években végzett magyarányú rekonstrukció azt célozta, hogy visszaállítsák a 18. század végi vagy 19. század eleji állapotokat. Néhány belső helyiségnek új installációja jelezni kívánja a börtön képét II. József korában. A készülő új kiállításokon kívánják bemutatni Spilberket mint „a népek börtöné”-t: a francia forradalom fanatikusaiktól, a magyar jakobinusoktól, olasz hazafiaktól, lengyel forradalmároktól át a cseh ellenállókig oly sokan raboskodtak itt. A felújítást az ásatások és a levéltári források hiteles adatai alapján végzik, s most már újra nyitva állnak a kazamaták a látogatók előtt, épp 250 évvel kiépítésük után.

A kazamaták néhány látnivalója a két alaprajzi vázlat alapján: az első rajz a felső, a második az alsó szintet ábrázolja:

A: A bejárat sáncok.

B: A déli kazamaták (az ún. Lipót-szárny); alsó szintjét (1742) nem használták börtönnek, a felsőt kb. 1790-től alkalmazták záraként.

3. A börtönfelügyelő szobája (1785), ma kiállítás.

4. Zárka 29 elítélt számára (1798), benne ma kiállítás.

5. Zárka 23 elítélt számára. Ma Kínzóeszközöket állítanak itt ki, de a Spilberkben – a legenda ellenére – valójában nem volt kínzókamra. Az itt kiállított eszközöket a 18. század 70-es éveig alkalmazták vallatáskor.

10. Zárka 50 elítélt számára (1798), a vár legnagyobb cellája.

C: A hátsó sáncok.

12. A földszintes börtönszárny maradványai (építették 1783 októberében).

13. A kétemeletes börtönépület alapjai. Alsó szintjén sötétzárkák 16, 22 és 8 rab számára (1783–1784). Az első és a második szintet eredetileg az államfogyók számára szánták.

D: Az északi kazamaták (az ún. József-szárny). Felső szintjét az 1784. évi kialakításnak megfelelően állították helyre. A börtönfolyosó 1742-ben nyerte el ezt a formáját, a második folyosót fallal választották el az örök számára.

14. Felügyelői szoba előszobával.

20. Zárka 12 rab számára, most kiállítás.

21. Zárka 22 rab számára, most kiállításnak berendezve.

23. Zárka 33 elítélt számára, ez a legnagyobb ezen a szárnyon.

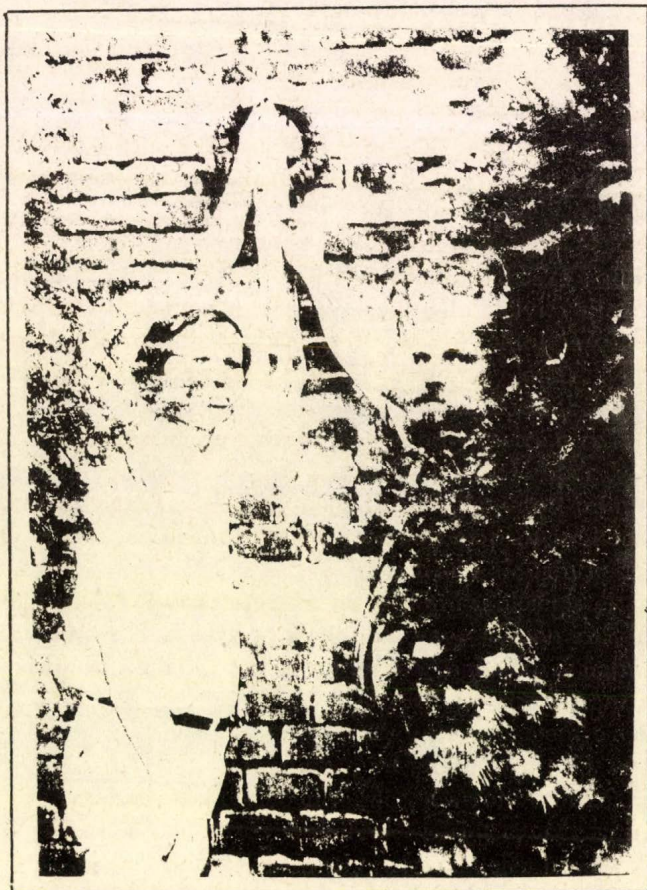
25. Az örök terme (1784), korábban Trenck cellájaként mutatták be (1880 óta), de abban az időben ez a rész nem szolgált börtönül.

D: Az északi kazamata alsó szintjén helyreállították a József-kori cellákat (1784–90), de nyomon követhetők a németek óvóhely-építő átalakításai.

26. Örök szobája (1785), később hullakamrának használták.

27. Náci óvóhely 1944/45 telén.

28. Az úgynevezett József-kori cellák, téglából kialakítva a legnagyobb bűnözők számára (halálraítéltek); majd 1790 májusában II. Lipót rendeletére átalakítva. 1785-ben összesen 29 ilyen cella volt az alsó szinten (1992-ben az eredeti dokumentumok alapján alakították vissza).



BUSA MARGIT

Kazinczy Ferenc bibliográfia 1991–1992.

A Kazinczy Ferenc Társaság egyik törekvése, hogy névadója tanulmányozását elősegítse. Szándékunk szerint a jövőben évkönyveinkben közöljük az előző év(ek) Kazinczytól megjelent, illetve a róla szóló közemények bibliográfiáját, valamint a Kazinczy-kultusz dokuentumainak felorolását. A Kazinczy Ferenc életéről és munkásságáról Busa Margit összeállításában eddig megjelent bibliográfiák:

Kazinczy Ferenc bibliográfia I. 1775–1980. Miskolc, 1981.

Kazinczy Ferenc bibliográfia II. 1980–1990. Miskolc, 1993.

Az évkönyvünkben itt közölt folytatás ezeknek rendjét, közlés- és hivatkozásmódját követi. Előkészületben ugyancsak Busa Margit munkájaként *Kazinczy Ferenc kézirateinak bibliográfiája* a budapesti intézményekben található állományról.

Megjelent az Akadémián őrzött Kazinczy-kéziratok bibliográfiája az MTAK kéziratár katalógusok sorozatában Gergye László összeállításában.

A *Kazinczy Ferenc bibliográfia* I. és II. kötetében nem szereplő periodikumok rövidítése:

AnnUnivLittMisk=Annales Universitatis Litterarum et Artium
Miskolciensis

HSíp=Hatodik Síp

Iris=Irodalomismeret

IskKult=Iskolakultúra

KöLev=Könyvtári Levelezőlap

Ktár=Kommentár

MNapló=Magyar Napló

MoVil=Mozgó Világ

NVil=Nagyvilág

Orph=Orpheus

Tek=Tekintet

ÚjHor=Új Horizont

A Kazinczy Ferenc Társaság elnökségének ülései a Kazinczy-kultusz terjesztéséért:

1991:

Február 8. Sátoraljaújhely

Május 21. Sátoraljaújhely

Szeptember 17. Erdőbénye
November 29. Alsóregmec

1992:

Február 14. Sátoraljaújhely

Május 22. Sárospatak

Október 9. Miskolc

December 13. Sátoraljaújhely

A Kazinczy Ferenc Társaság közgyűlései szakmai programmal
egybekötve:

1991: Március 23. Sátoraljaújhely

1992: Március 7. Encs

1991.

I.

Biblia Kazinczy Ferenc szavaival, elmélkedéseivel és imádságaival.
Szerk. szöveggond. utószó, jegyzetek Busa Margit, bp. Cserépfalvi Könyv-
kiadó. 455 p. 8r.

Tartalom:

I. rész, Szent történetek az Ó- és Új-Testamentom könyvei szerint. Ny.
Sárospatak, 1831. Betűhív szövegkiadás. 7–246.

II. rész, Szent történetek az Ó- és Új-Testamentom könyveiből . . .
Sáros-Patakon, 1829. Autográf. Facsimile kiadás. I–XXIII.,
1–164=[248–421], Utószó–Nachwort, 423–455.

Ism.: 1991-ben: – an.,=EstiH aug. 13.; – an.,=Kvilág júl. 22.; – Vass
István,=ÉlIr aug. 30.; – ua.,=uo. szept.; – Busa Margit,=uo. szept.;
[Kováts Dániel] K. D.,=ÚjhKörk szept.; – Schelken Pálma,=EvÉl szept.
15.; – Szalay László,=PH szept. 16.; – an.,= EstiH szept. 21.; – [Rónay
László] (ry-ló),=ÚjEmb okt. 6.; – Kováts Dániel,=Hol okt. 10.; – [Kováts
Dániel],=Hírlev nov. 10.; – Tóth Sándor,=Ring dec. 15. [Elhangzott a
Rádió VasÚjs c. műsorában]; – Kenyeres Zoltán,=Vig 1. sz. 72.; – 1992-
ben: Szilágyi Ferenc,=ÚjMo jan. 30.; – Schelken Pálma,=Gyorsírók
Lapja 2. sz. 43.; – Varga Imre,=MKsz 1. sz. 84–85.; – Mészáros
István,=Szévk 161–165.; – Kozocsa Sándor Géza,=NyKúlt márc. 36–40.;

- Mezei Márta,=ItK 668-670.; - Ruzsiczka Éva,=MNyőr 262-266.; - Fabinyi Tibor,=Diakonia 3. sz. 68-69.
- II. János Pál pápa köszönőlevele. Vatikán, 1992. márc. 3.

II.

- Enyedi Sándor: Döbrentei Gábor két ismeretlen levele Kazinczy Ferenchez. [Buda, 1827. jan. 27., 1827. márc. 4.]=ItK 645-646.
- Gergye László: Kazinczy-szonettek szövegváltozatai. (Az én pandektáim című gyűjteményben.)=It 371-376.
- Kósa László: A magánélet vallásossága. [Kazinczy véleménye. Idézet Cserey Farkashoz írt levélből 1806. dec. 7.; Pályám emlékezetéből.]=Hel 128-129.
- König Frigyes képei. [Kazinczy Ferenc: Az én életem-ből idézet. Arcképe.]=MNapl 2. sz. 8.
- Petneki Áron: Muzsák szabadsága. Az idő mulatásának kultúrtörténete a magyarországi fürdőhelyeken. (1815-1848). [Kazinczy Ferenc szülei a nagyváradi Püspökfürdőn ismerkedtek meg.]=Hel 240-249.
- Pók Lajos: Szabadkőművesség. [Idézet Kazinczynak Aranka Györgyhöz írt leveléből 1790. márc. 25.]=Vil 1. sz. 62-69.

III.

- Békés Pál: Érzékeny utazások Közép-Európán át. [Kazinczy fordításának felhasználása.] Bp. 332. p.=KazBibl I. köt. 265. és 2367. Ism.: Csuha István,=Holmi 1992. 745-748.; - Orsós László Jakab,=uo. 748-750.
- Kántor Lajos: Hamlet a bántott félhez tartozik. [Kazinczy fordítását először 1797-ben, a kolozsvári unitárius gimnáziumban adták elő.] Bp. 1990. 87. p. Ism.: G. Komoróczy Emőke,=Som 1991. 2-3. sz. 124-126.
- Gergye László: Kazinczy Ferenc egy kiadatlan fordítástörredéke. (Wieland: A' Grátziák.)=ItK 460-466.
- Kiss László: Kazinczy és az Ipolyság. [Bács megyeinek öszveszedett levelei. Az Ipolyságon keltezett hat levele.]=Hét (Pozsony) 36. sz. 16-17.=KazBibl I. köt. 26.
- Kompoly Zsigmond: Kétszázéves emlék. [Jókai, Thespis kordéja c. színművariációja. Kazinczy az Előjátékot „írta” és az ifjú költő alakját személyesítette meg.]=MoVil 2. sz. 99-122.=KazBibl I. köt. 148.

IV.

- Berényi Zsuzsanna Ágnes: Szabadművesség 1990. [Kazinczy tagsága.]=Tek 1. sz. 104-114.

- Fried István: Elfelejtett részletek Kazinczy Ferenc magyar irodalomtörténetéből.=ItK 597-605.
- Dalmay Árpád: A beregszászi Kazinczy-émlék. [Kapcsolata Kazinczyval. Fotó az emléktábláról.]=HSíp 1. sz. 36.; - Hírlevél. 1992. 13. sz. 6.
- Dörnyei László: A magyar nyelv használtassék. [Kazinczy nyelvújító mozgalma.]=NyKúlt 80. k. 23-27.
- Ecsedy Judit, V.: Egy ismeretlen „Syrena”-variáns és Kazinczy. Adalékok Zrínyi Miklós „Adriai tengernek Syrenia” c. művének kiadástörténetéhez.=ItK 235-251.
- Fodor Zoltán: Az álmok nem hazúdnak. [Kazinczyt álmában Goethe utazásra bízta, hogy a nyelvújítás érdekében ismerje meg hazánk nyelvjárását.]=Múzsák 3. sz. 32-33.
- Kerényi Ferenc: Kölcsey levelezése. Egy kortárs, értelmiségi. [Kazinczyról]=MNap 6. sz. 35-36.
- Keresztyén Balázs: Kazinczy Ferenc kapcsolata vidékünkkel. [Fogolytársaival a munkácsi várban.]=Kalendárium '92. (Ungvár)=46-47.
- Kovalovszky Márta: Tudományos Gyűjtemény. Kazinczy és kortársainak arcképe. König Frigyes rajaival.=MoVil 5. sz.
- Mezei Márta: Kölcsey és az Akadémia. [Kazinczy a kortársai között.]=MTud 4. sz. 476-489.
- Pásztor Emil: Kazinczy Ferenc és a magyar helyesírás.=Tanulmányok a magyar nyelvtudomány története témaköréből. Szerk. Kiss Jenő-Szüts László. Bp. 520-524.
- Pokstaller Lívia: A magyar polgári irodalom hagyományai. [Kazinczy jelentőségéről.]=IrodSz 5. sz. 513-517.
- Pokoláb Tibor: Orpheus küldetése. (Kazinczy lapkísérletéről.)=Orph. 2-3. sz. 266-272.
- Rózsa Mária: A bécsi „Der Wanderer” magyar vonatkozású közleményei. [Kazinczyról is.]=MKsz. 1-2. sz. 62-87.
- Szabó Gyula: Két század egy buborék? [Kazinczy küzdelme a nyelvújításért.]=Hel 36. sz. 6-7. és 9.
- Szatmári Gizella: Ferenczy István: „A' Művész” pályaképéhez. [Kapcsolata Kazinczyval.]=MűvtörtÉrt 1-2. sz. 82-91.
- Szilágyi György: Aranka György és a szabadkőművesség [Kazinczyval.]=MMúz 1-4. sz.
- Vita Zsigmond: A múltról beszélnek az enyedi házak. [Kazinczy látogatásáról.]=Confess 2. sz. 104-108.

V.

- Fehér József-Sáray László: Újabb helytörténeti kiadványok. [A Kazinczy Ferenc Társaság kiadványai is.] = Szül 16–17. sz. 160.
- [Huszonkettedik] XXII. Kazinczy-napok (márc. 21–23.) [Az előadások ismertetése.] = Hét (Pozsony) 11. sz. 19.
- Jankus Gyula: Kazinczy-napok Kassán. = Honism 4. sz. 101.
- Király Béla: Kazinczy utolsó sétája. [Elképzelés amint kertjében sétálva életére és munkásságára gondol.] = ÚjHor 4–5. sz. 24–25.
- Máté László: A nyelvvédelem érdekében. XXII. Kazinczy-napok Kassán. = Holnap 6. sz. 45.; – ua. Műv 4. sz. 10–11.
- Praznovszky Mihály: Az irodalmi emlékhely mint a kultusz egyik intézménye. [Kazinczy széphalmi házának sorsáról.] = Iris 1. sz. 7–8.
- Szikora András: Új postai bélyeg Kazinczy Ferencről. [Feliratok: A magyar nyelv megújítója. – Kazinczy Ferenc 1759–1831. – Magyar posta. – Kass János munkája, többszínű ofszet nyomás. 8 Ft értékben.] = Szül 16–17. sz. 156.
- Z. Szabó László-Wacha Imre: A Kazinczy-versenyek huszonöt éve. Győr. 166 p. [Függelékben közölt névsorok: Kazinczy-díjasok (1963–1990). Kazinczy emlékermes tanárok és tanulók (1979–1990). Fotó az érmekről, mesterük, Borsos László, Renner Kálmán, Sz. Egyed Emma.]
Ism.: Szende Aladár, = MNyőr 1992. 2. sz. 228–233.; – Graf Rezső, = NyKúlt 60. k. 1992. 77–79.

1992

II.

- Balogh Béla: Ismeretlen Kazinczy-levelek Nagybányán. [Orczy Lőrinchez, Kassa, 1786. okt. 16.; 1786. nov. 17.] = SzÉvk 105–110.
- Simonffy András: Dániel és Judit. [Volt-e szorosabb kapcsolat Berzsenyi Dániel és Dukai Takács Judit között? – Kazinczy véleménye Berzsenyinek, Judithhoz írt episztolájáról. Idézet.] = Kort. 7. sz. 79–83.
- Somlyó György: „A sonetto musája”. [Kazinczy és kortársai Sonett-írásáról.] = Holmi 2. sz. 186–200.

III.

- Darvay Nagy Andrienne: Kétszázéves a kolozsvári színjátszás. Hamlet. [Kazinczy fordításáról.] = Hét (Bukarest) 42. sz. 5.
- Maller Sándor: Hamlet-örökségünk. = It 57–89.
- Páll Árpád: Kétszáz éves a hivatásos erdélyi színjátszás. [Kazinczy Hamlet-fordításáról.] = MNemz szept. 3. 208. sz. 10.

- Szilágyi Ferenc: Filológia és költészet. [Kazinczy, Természet Oeonomiája. Autogr. és egykorú másolatban lévő kéziratról.]=ItK 325–326.

IV.

Széphalom 4. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Szerk. Kováts Dániel. Soks. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Miskolc. 360 p.

Ism.: Fehér József=Újhörk 6. sz. 9.

- Balázs János: A fordítás mint nyelvgazdagítás a magyar irodalmi nyelv történetében. [Kazinczy véleménye.]=MNy 1. sz. 29–35.
- Beke György: Magyar Múzeum. [A szerkesztő, Kazinczy.]=Holnap 10. sz. 48.
- Bíró Ferenc: Főhadnagy Fazekas úr. [Kazinczyról]=It 653–679.
- Bíró Ferenc: Nyelv, nemzet, irodalom. A magyar felvilágosodás ideológiatörténetéhez.=Valóság 5. sz. 7–21.
- Busa Margit: Biblia–Kazinczy Ferenc szavaival. [Kötetből az Utószó közlése.]=SzÉvk 49–68.
- Csáky Károly: Irodalmi séták Palóccország székvárosában. Petőfi- és Kazinczy-emlékek Gyarmaton. [Kazinczy 1831-ben járt a városban.]=Hét (Pozsony) 33. sz. 10–11.; 34. sz. 12.
- Éder Zoltán: Vályi András, a magyar nyelv első tanára a pesti egyetemen. [Kapcsolata Kazinczyval.]=MNy 2. sz. 148–157.
- Fehér Erzsébet: Kazinczy reformkori tankönyveinkben.=SzÉvk 173–183.
- Fehér József: Kazinczy brünni fogsága. – A spielbergi várbörtön rajza. – Kazinczyéhoz „hasonló cella” a kazamatában. – Az emlékkoszorú. [Obrovic a Brünnel összeépült külváros.]=Újhörk 10. sz. 12–13.
- Fenyő István: Akadémiánk és a reformkor írói. [Kazinczy munkásságának értékelése, Kölcsey emlékbeszédének alapján.]=MTud 913–919.
- Fried István: Kis János kritikusi munkásságához. [Kapcsolata Kazinczyval.]=SopSz 1. sz. 57–62.
- Füzes Mária: Kazinczy a grafológia tükrében.=SzÉvk 167–171. – ua. Új Elixír. Természetgyógyászat. 46. sz. 49.
- Gergye László: A kassai gráciák reinkarnációja. (Kazinczy nőideáljai.)=ItK 275–294.
- Gergye László: Kazinczy és a Musa. (A tanítvány című óda ürügyén.)=It 344–354.
- Gergye László: Szonett a szonettől. (Kazinczy Ferenc: A’ sonettó’ műzsája.)=It 680–693.
- Gyárfás Ágnes: Die Wiener Gelehrtenesellschaft und Ihre Beziehungen. [Kazinczy és kortársai.]=AnnLit Miskolciensis. Tom. II. 23–36.

- Hausner Gábor: Zrínyi Miklós Szigetvárott. - Kazinczy Ferenc a szigetvári hősről.=Som 1. sz. 61-64.
- Kamody Miklós: Adatok Kazinczy tanfelügyelői tevékenységéhez.=SzÉvk 111-115.
- Kazinczy Ferenc imádságaiból: Kérés (részletek) [Kísérő adatok nélkül.] Ld. Biblia . . . Kazinczy szavaival. Bp. 1991. 228.=Jel 4. sz. 101.
- Kazinczy Ferenc metszetgyűjteménye Zemplén Levéltárában. I-II. Szerk. B. Balsai Jolán, jegyzetek, Hőgye István. Kiadó, Kazinczy Ferenc Társaság. Sátoraljaújhely, 50 tábla.
- Hidvégi Lajos: Kazinczy és Ferenczy István.=SzÉvk 125-132.; - A szerkesztő [Kováts Dániel] jegyzete: Kazinczy és Ferenczy.=uo. 132-140.
- Hőgye István: Kazinczy bihari kapcsolatai. [Fotó a hajdúbagosi emléktábláról.]=SzÉvk 117-119.; - A szerkesztő [Kováts Dániel] jegyzete: A zempléni emlékhely. [Kazinczy szobra és emléktáblája.]=uo. 120-123.
- Kiss Endre József: Adatok a regionális egyházi sajtó történetéhez. [Kazinczy folyóiratairól.]=SpatakiRefLapok 1. sz. 27-28.
- Kiss László: A Pannóniai Fénysz(!) szerzője. (Kétszázötven éve született Decsy Sámuel). [Kazinczy pataki diáktársa, barátja.]=Hét (Pozsony) 4. sz. 20-21.
- Medvigy Mihály: P[atrizius] Fast emlékezete. (Egy Kazinczy-kérdés.)=AnnUnivLitt Misk Tom. II. 97-103.
- Merényi László: Emlékezés az eperjesi kollégiumra. [Kazinczyra]=Iskkult 16. sz. 75-76.
- Mészáros István: Kazinczy magyar miatyánkja.=SzÉvk 161-166.
- Mezei Márta: Kazinczy erdélyi útirajza és a levél-műfaj.=It 213-236.
- [Ozsvald Árpád] (ozsvald): Virt és Baróti Szabó Dávid. [Fotó a síremlékéről és a Pyber-család kastélyáról.]=Hét (Pozsony) 2. sz. 33-34.
- Porkoláb Tibor: Irodalmi lapok, folyóiratok Északkelet Magyarországon (1788-1990). [Az Orpheusról]=Holnap 5. sz. 38.
- Róbert Péter: Egy ház a Terézvárosban. A szabadkőművesség történetéhez. [Kazinczyról is.]=Ktár 3. sz. 49-51.
- Rónay László: Kazinczy és köre. A rokokótól a romantikáig. Az irodalomtörténet c. tanulmány fejezete.=Vig 4. sz. 282-283.
- Szabó Gyula: A Nemes Jász Társaság utazásai. [Wesselényi kérése; Kazinczy visszautasította, a magyarországi színjátszás feladatainak irányítását.]=Hét (Kolozsvár) 37. sz. 5.
- Turczel Lajos: Szeretetre méltó írók a messzi múltból. Ráday Gedeon (1713-1792). [Irodalmi tervei Kazinczyval.]=Hét (Pozsony) 41. sz. 14-16.
- Váczy János: Széphalom. [A 3. befejező közlés.]=SzÉvk 141-159.

- Vita Zsigmond: A szekér, a kocsi és a hintó. [Kazinczy erdélyi utazásán használt kocsijának leírása. Érkezése Kolozsvárra.]=Műv 2. sz. 31.
- Nagy Béla: A tudomány és a haladás szolgálatában. 250 éve született Born Ignác. [Kazinczynak 1788-ban, Bécsben történt látogatásáról. (Váczy J. 1900.)]=MTud 1522-1525.
- Dankó Géza: Kazinczy-emlékünnepe Kécskeméten 1859-ben=SzÉvk 185-188.
- Dankó Imre: Néhány északkelet-magyarországi évkönyvről. [Széphalomról is.]=Honism 3. sz. 120., 125.
- Fehér József: A Kazinczy Kör története II. (1914-1950).=SzÉvk 337-351.
- Fodor András: Egy köztanár életműve. Z. Szabó Lászlóról. [Nekrológ. - A Kazinczy-versenyek alkalmára kiadott füzet sorozatról. A versenyek rendezéséről.]=Műhely 4. sz. 62-64.
- A Kazinczy Ferenc Társaság kiadványai. [Felsorolás]=SzÉvk 356.
- A Kazinczy szépkiejtési verseny Bács-Kiskun megyében; Baján, Kiskőrösön, Kécskeméten, Kiskunhalason. [Hír]=KönyvLev 4. sz. 40.
- A Kazinczy-verseny nyertesei Győrött. [Hír]=Közn 20. sz. 2.
- [Kováts Dániel] K. D.: Abaúji Szabadegyetem - másodsor. [A Kazinczy Társaság kezdeményezésére, intézmények támogatásával alakult. Először 1990. máj.-ben Göncön, másodsor 1992. márc.-ban Encsen elhangzott előadásokról.]=ÚjhKör 4. sz. 9.
- [Kováts Dániel]: Az első Abaúji Szabadegyetem (előadói és az előadások címe).=SzÉvk 6.
- Kováts Dániel: In memoriam Z. Szabó László. (Nekrológ. Fényképe Kazinczy sírja előtt.]=ÚjhKör 10. sz. 14.
- Péchy Blanka: Anyanyelvünk. [Idézet írásaiból és alapítványáról.]=Kalendárium '92. (Ungvár) 59.
- Szende Aladár: A Kazinczy-verseny huszonkettedik országos döntője. (Győr, máj. 1-3.)=MNyör 341-344.
- Szép magyar beszéd Vácott. [Hír. Kazinczy jelvényt és oklevelet adtak.]=KönyvLev 6. sz. 25.
- Wacha Imre: A pedagógusjelöltek Kazinczy-versenye. (Győr, Apáczai Csere János Tanképz.)=MNyör 489-491.

Örökségünk

„Mi volna a magyar nyelvű nép, ha a régi idők neki a kiművelődésre nyugalmat, az újabbak ahhoz erőt adának vala?”

(Kazinczy Ferenc)



KOVÁTS DÁNIEL

Comenius Sárospatakon

I.

Comenius életének csaknem nyolc teljes évtizedéből mindössze négy esztendő telt a magyarországi *Sárospatakon*, ennek az időszaknak azonban igen nagy a jelentősége életművében. Ezt két fontos tényezővel magyarázhatjuk: egyrészt a sárospataki körülmények nem voltak idegenek számára, így munkásságában a lakóhely változása törést nem okozott, másrészt olyan lehetőségek nyíltak meg előtte, amelyek mind elméleti munkásságának folytatását, mind pedagógiájának gyakorlati próbáját lehetővé tették. Szólnunk kell ezekről az évekről más ok miatt is. A nagy pedagógus és humanista magyarországi tartózkodásának termésével alaposan foglalkozott eddig is a kutatás, de nem alakult ki valóságghú kép a nemzetközi Comenius-irodalomban arról a történelmi-politikai és kulturális háttérrel, amely Sárospatakra települését, ottani tevékenységét és távozását meghatározta; a magyar történészek kutatási eredményei nem váltak eléggé ismertté. Ezért most az a fő törekvésünk, hogy Comenius történelmi jelentőségű kísérletének körülményeit felvázoljuk, elhelyezzük tevékenységét abban a hálózatban, amely a maga kapcsolódási pontjaival feltárhajta az 1650 és 1654 közötti életszakasz összefüggéseit.

Azzal kell kezdenünk, hogy Comenius igen sok szállal kapcsolódott a magyarokhoz gyermekkorától kezdve. Négyet közülük feltétlenül érdemes megemlítenünk, s ezek teljes mértékben indokolhatják sárospataki beilleszkedésének harmonikus voltát.

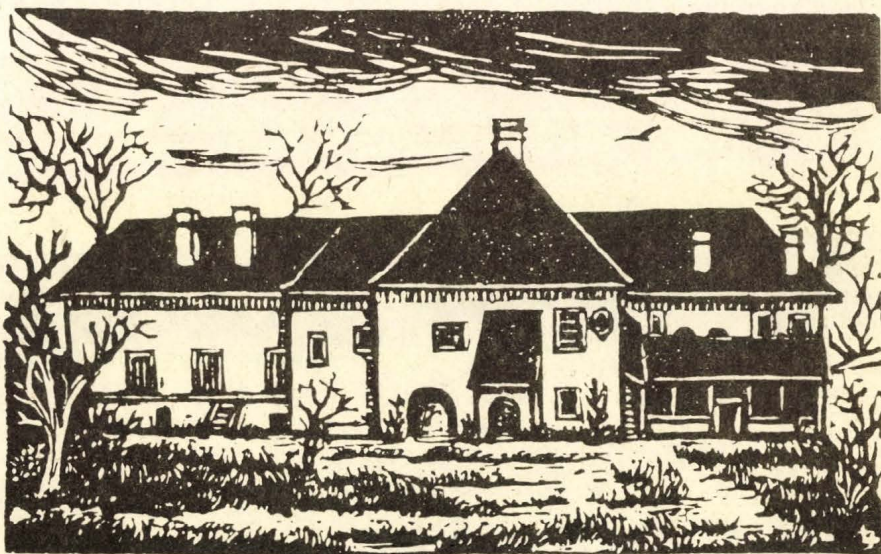
Az egyik az a tény, hogy Comenius a morva–magyar határvidék szülőtte, s gyermekkorától tapasztalhatta csehek, morvák, szlovákok és magyarok együttélését. A család eredeti neve *Szeges* volt,¹ amely név magyar ősökre utal; a városka neve – ahol élt és ahol ma gazdag anyagú múzeum őrzi emlékét – ugyancsak a kapcsolatra emlékeztet, hiszen *Uhersky Brod* 'magyar gázló'-t jelent. E népek történelmi kapcsolatainak, egymásra utaltságának tényeire itt most nem térhetünk ki, de Comenius élete is sok példával szemlélteti azt. Gyermekkorában is hallhatott magyar szót, nemcsak alkalmi vándoroktól, hanem Bocskai István katonáitól is, akik 1605 tavaszán

¹Josef V. Polisensky: *Comenius, Hungary and European politics in the 17th century.* = *Comenius and Hungary. Essays.* Edited by Éva Földes and István Mészáros. Budapest, 1973. (A továbbiakban: *Comenius and Hungary.*) p. 22. – Bakos József: *Comenius eredeti családnévének, a Szeges névnek a történetéről.* = *Magyar Nyelv*, 1966: 85–88. o.

Bécs ellen vonulva arra portyáztak. Bethlen Gábor erdélyi és magyarországi fejedelem pedig 1620-ban szövetségese lett Frigyes cseh királynak a Habsburgokkal szemben, de csapatai lekésték a döntő ütközetéről, s a Prága melletti Fehérhegyen elszenvedett vereség nemcsak a cseh hazafiak, hanem Magyarország számára is végzetes volt. Az 1622-ben Ferdinánd és Bethlen között kötött nikolsburgi béke Északkelet-Magyarország hét vármegyéjét – így a Zemplén vármegyében fekvő Sárospatakat is – az erdélyi fejedelemnek adta, s ebbe a fejedelemségbe visszahúzódva teremtett Bethlen Gábor, majd utóda, I. Rákóczi György gazdaságilag és kulturális értelemben erős országot. Itt a protestánsok élvezhették a fejedelmek pártfogását, s ez egész Európában számontartott tény volt. Comeniusnak személyes kapcsolatai voltak az ott élő egyházi személyiségekkel, professzorokkal, valamint a Cseh Testvérek egyházának felső-magyarországi gyülekezeteivel, sőt diákokkal, akik meglátogatták Lesznóban vagy Londonban, s akik élete utolsó korszakában Amszterdamban felkeresték. A *Clamores Eliae* című, töredékben maradt utolsó művének két bekezdése tanúsítja, hogy élete végéig nem feledte Magyarországot.²

A másik szál, amely Comeniust a magyarok egy csoportjához kötötte, abból szövődött, hogy volt mondanivalójuk egymás számára, hiszen azonos kultúrkörhöz tartoztak. Abban a korban a latin nyelvűség olyan kapocs volt, amely a kisebb nemzeteket – így a cseheket és a magyarokat is – bekapcsolhatta a nemzetek fölötti tudományosságba. A protestáns diákok onnan is, innen is ugyanazokra az egyetemekre juthattak el, azonos filozófiai tanok hatása alá kerülhettek. *Petrus Ramus*, *Tommaso Campanella* vagy *Francis Bacon* művei, a protestáns-humanista reformerek hatottak Magyarországon és Csehországban is. Gondoljunk arra, hogy a legjelentősebb magyar protestáns nevelőegyeniségek, *Tolnai Dali János* (1606–1660) és *Apáczai Csere János* (1625–1659) ugyanazoktól kaptak indítást, akik Comeniusra is hatottak, illetve akikkel egy táborba tartozott. Ilyen volt *Johann Heinrich Alstedius*, akinek Comenius is hallgatója volt Hornbornban, s akit 1629-ben Bethlen Gábor hívott meg a gyulafehérvári kollégium élére; *Guilelmus Ameisius*, a Hollandiába emigrált angol puritán hittudós; *Samuel Hartlib*, aki Comenius Angliába hívását szorgalmazta; *Johann Heinrich Bisterfeld*, aki Alstedius utóda lett a gyulafehérvári kollégiumban, aki már az 1640-es évek elején felhívta tanítványai figyelmét Comeniusra, s akinek munkatársa, Veresegyházi Szentyel János 1643-ban felkereste és meghívta Comeniust.

²J. A. Comenius: *Clamores Eliae* MS D 6., fol 125. Archiwum Braci Czeskich, Poznan. Quoted by Polisensky, *ibidem* p. 19.



Ezzel függ össze a harmadik összekötő szál, hiszen ebből a szellemi körből terjedt szét a protestantizmusnak egy új hulláma, a puritanizmus, amely a katolikus ellenreformációval szemben próbált szilárdabb közösségeket szervezni. A Cseh Testvérek gyülekezetének – amely Comeniust püspökévé választotta – éppúgy küzdenie kellett fennmaradásáért, mint a magyar reformátusok közösségeinek, amelyek épp az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes hadjáratai nyomán tudták vallásuk szabadságát kivívni. Ezek a protestáns mozgalmak alapvető fontosságúnak érezték a maguk értelmiségének kinvelését, vallási tanításaik terjesztését; határozott törekvésük volt tehát a jó iskolák, kulturális központok kialakítása. Ebben lehetett Sárospatakon Comenius a magyarok segítségére, miközben ott gyülekezetének ifjai is helyet kaptak a diákok között a pártfogó jóvoltából.

A negyedik szál – az előzőkkel összefonódva – politikai jellegű volt, s abból a reményből nőtt ki, hogy valamiféle szövetség alakulhat a katolikus Habsburgokkal szemben. Sárospatak urai a Rákócziak voltak, akiket vagyónak az akkori Erdély és Magyarország legbefolyásosabb vezetői közé emelt. Lorántffy Zsuzsanna hozományul vitte birtokait – köztük várait és nagy értékű Tokaj-hegyaljai szőlőit – az I. Rákóczi Györggyel kötött házasságába. Amikor férje, a fejedelem 1648-ban meghalt, az özvegy ifjabb fiával, Zsigmonddal Sárospatakon alakította ki udvartartását, nagyobbik fia pedig a fejedelmi szék örököse lett. Nem Comenius volt az egyetlen, aki valamiféle történelmi változást várt ettől a családtól. Zrínyi Miklós – a kor nagy hadvezére és a magyar barokk kiemelkedő költője –, aki Horvátország bánjaként a töröktől meg a Habsburg-háztól egyaránt szerette volna megszabadítani hazáját, Comeniushoz hasonlóan még sikertelen lengyelországi hadjárata után is támogatta II. Rákóczi Györgyöt. Őt mindketten szívesen látták volna a magyar királyi trónon. Előzőleg Comenius nagy reményeket fűzött az ifjú Rákóczi Zsigmondhoz (1622–1652) – akinek hívására Sárospatakra ment –, mert ügye pártfogását várta tőle. A nagy műveltségű férfi nagylelkű pártfogója volt a sárospataki iskolának, s támogatója a puritán törekvéseknek. 1652-ben feleségül vette Pfalzi Frigyesnek, a cseh felkelők királyának leányát, Henriettet, s Comenius végezte az esküvői szertartást Sárospatakon 1651. június 26-án. Ez a házasság egy nagyarányú Habsburg-ellenes szövetség kialakításának lehetőségét ígérte, mert Henriette rokonságban állt valamennyi európai protestáns dinasztiával.³ Rákóczi Zsigmond követői 1649 óta kapcsolatban álltak a protestáns udvarokkal (a svédekkel is), s bátyja, az erdélyi fejedelem segítségével Habsburg-ellenes hadjáratot tervezett, amely talán a magyar királyi trónt is meghozhatta

³Péter Katalin: Comenius és a Rákócziak. = Magyar Nemzet, 1992. szept. 22.

volna számára. Comenius két írásában fordult hozzá biztatással és reménységgel.⁴ 1651 májusában vagy júniusában, s ezekből kiderül, hogy a harc megindítását a Rákóczi családtól, különösen az ifjú Zsigmond hercegtől várta. Erre azonban még kísérlet sem történhetett, mert Henriette 1651 szeptemberében, Zsigmond pedig a következő év februárjában váratlanul meghalt. Ezután fordult II. Rákóczi György felé Comenius érdeklődése. Amikor a fejedelem a lengyel trón megszerzését tervezte, fiatalabb tanácsadói Comenius véleményét idézték biztatásul: „Semmi sem bizonyosabb annál, mint hogy Lengyelország elpusztul és vele a pápaság is.”⁵ A Rákóczi családdal 1654 után is kapcsolatban maradt, mint valami hivatalos diplomata küldözte bizalmas jelentéseit.⁶

II.

Az említett összekötő szálak alapján talán joggal állíthatjuk, hogy Comenius Sárospatakra menetele mind a neves tudós, mind vendéglátói szempontjából érthető és indokolt lépés volt. A Rákócziak minél fejlettebb, korszerűbb, színvonalasabb iskolát akartak, Comenius pedig szilárd bázist keresett politikai, egyházi, nevelési koncepciói valóráváltásához. Hogy ez a találkozás miért éppen Sárospatakon következett be, (s miért nem az erdélyi Gyulafehérváron, ahol 1623 óta működött már főiskola, vagy a felvidéki Kassán, amely akkor kiemelkedő jelentőségű városa volt az ún. királyi Magyarországnak,) ez a kérdés feltétlenül megválaszolandó. A válasz pedig Sárospatak múltjából, valamint a régióban elfoglalt helyéből következik.

Sárospatak – ez a ma is csak 15 ezer lakosú kisváros – nemcsak Comenius által került be a művelődéstörténetbe. Királynéi város volt, az alföld és a hegyvidék találkozásánál, egy erdőispánság központja, ahol a vár oltalmában, a templom mellett korán kialakult egy színvonalas iskola. Erről a városi-plébániai iskoláról 1489-ből vannak nagyon érdekes adataink, mégpedig Szalkai László 14–16 éves diák füzetei.⁷ Egy Kisvárdai János nevű Krakkóban tanult rektor tanításait jegyezte fel, s e kódex azt bizonyítja, hogy az akkori Európa tudásanyaga Sárospatakra is eljutott. A reformáció terjedése az iskolának fokozatosan új arculatot adott, s 1550 táján már a protestánsok fontos bázisának tekintették. Comenius ezt a fordulatot tartotta az alapítás idejének, amikor 1650. november 24-én elmondta beköszöntő

⁴Sermo secretus Nathanis ad Davidem.=Jan Kvacala: Korrespondence Jana Amosa Komenského. Praha, 1902. 249–262. pp. – Magyarul: Comenius Magyarországon. Comenius Sárospatakon írt műveiből. Bp. 1962. 206–224. pp.

⁵Erdély története. II. Bp. 1988. 717. o. (A fejezet szerzője: Péter Katalin.)

⁶Bán Imre: Comenius és a magyar szellemi élet.=Pedagógia Szemle, 1958. 933. o.

⁷Vö.: Mészáros István: A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola. bp. 1972.

beszédét,⁸ és szólt arról, miért éppen Sárospatakra jött. Négy okot sorolt fel. Közülük az első éppen az, hogy könnyebb „a már egyszer megalapozott épületre a szükség szerint ráépíteni, mint új épület alapját lerakni.” Másodiknak az iskola százéves jubileumát említette, hiszen az évfordulók változásra, fejlődésre serkentenek. Nagyon fontos a Comenius által említett harmadik tényező is, az, hogy Sárospatakról viszi a többi iskola a maga tanítóit, s ezért illendő, „hogy a tehetségek ezen kiművelőinek legyen meg itt saját kiképzésük jól berendezett műhelye...” Negyedikként szól Comenius a hely kedvességéről, halban gazdag vizéről, hegyeinek boráról, vadjairól. Joggal remélte, hogy itt a múzsák otthonra lelnek, és nagy számban jönnek majd a diákok.

Az iskola 1621-ben készült szabályzatából⁹ és az 1640-es évekből való más forrásokból ismerjük a tanulmányi rendet. A gimnáziumi négy osztályban grammatikát, szintaxist, poétikát és retorikát tanítottak, a három akadémiai évfolyamon pedig a latin és görög nyelv és irodalom mellett logikát, teológiát és filozófiát. 1648 óta három állandó tanára volt az akadémiai tagozatnak; az alsóbb osztályokban tehetséges diákok (praeceptorok) irányították a tanulást, amelynek sajátos formái alakultak ki itt.¹⁰ Már ekkor nagy szerep jutott az iskola önkormányzatának, a *coetusnak* (Coetus Scholasticus). A sárospataki kollégium – akárcsak a reformátusok debreceni iskolája – „magába foglalt – az ábécétől a teológiáig – minden ismeretet és tudományt, amely a református egyház szerint magasabb kultúrát és nevelést adhat a lélek számára.”¹¹ Ezért igazat adhatunk annak a nézetnek, hogy „a sárospataki *schola* nagy múlttal és értékes teljesítményekkel rendelkező iskola volt. . . . A nevelés nagy reformátora olyan intézményt választott, amely nem volt méltatlan arra, hogy színhelye legyen egy korszakalkotó kísérletnek.”¹²

De nemcsak a múlt, hanem a korabeli valóság is Sárospatak mellett szólt. Ne feledjük, hogy a Kárpát-medencében kialakult egységes magyar királyság (I. Istvánt 1000-ben vagy 1001-ben koronázták elsőként magyar királlyá) az 1526-ban Mohácsnál bekövetkezett nagy török győzelem után

⁸J. A. Comenius: *De cultura ingeniorum oratio*. (ODO III, 72–104. hasáb). Magyarul: Comenius Magyarországon.

⁹Békefi Remig: A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-i törvényei. Bp.

¹⁰Ködböcz József: Comenius and teacher training at Sárospatak.=Comenius and Hungary p. 90–91.

¹¹Finácz Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Bp. 1899. Vol. II. p. 209.

¹²Mészáros István: On the history of the Sárospatak school in the 15th–16th centuries and on Comenius 'Schola trivialis' there. Comenius and Hungary, p. 120.

hamarosan három részre szakadt! Erdély önállósult, az ország középső részét a török szállta meg, az északi és a nyugati területek a Habsburg-uralkodó fennhatósága alatt álltak. Ehhez az utóbbi területhez tartozott Sárospatak és környéke, de I. Rákóczi György idején az erdélyi fejedelem gyakorolta a hatalmat, hiszen hatalmas birtokai voltak Északkelet-Magyarországon. Halála (1648) után a hét felső-magyarországi megye fokozatosan elszakadt Erdélytől, s a királyi (Habsburg) Magyarország érdekkörébe került vissza. Érdeke volt hát az özvegynek, Lorántffy Zsuzsannának, hogy befolyását itt megerősítse mind gazdasági, mind vallási-kulturális téren. E régió egyébként is kedvező adottságokkal rendelkezett: a török itt nem pusztított, a háborúból egyes rétegek számára gazdasági előny is származhatott, Erdély és Lengyelország között fő kereskedelmi összeköttetésül szolgált, s a társadalmi fejlődés a polgárosodásban is megmutatkozott.¹³ Érthető tehát, hogy itt a puritanizmus jó talajra talált. Egy új központra volt szükség Erdélytől elszakadván, s Kassa ellenében (ahol a jezsuitáknak iskolájuk volt, s 1657-ben a katolikusok egyetemet létesítettek,) Sárospatak látszott erre a legalkalmasabbnak.

Sárospatak fejlesztése az 1640-es években lendületet kapott, I. Rákóczi György bővítette a várkastélyát, és az iskola színvonalának emelésére is gondot fordított. 1639 és 1642 között „rector primarius”-ként Tolnai Dali János próbálkozott reformokkal. A skolasztikus filozófia helyett Amesius, Bisterfeld, Ramus műveit vette alapul, s Amesius Technometriáját is tanította saját franekeri egyetemi jegyzetei alapján.¹⁴ Megújította az oktatás módszereit a tananyag és a tanulók osztályba sorolásával, a nemesek és parasztok együttes tanításával, az etikai beszélgetésekkel. A nagyműveltségű tanár, aki Bacon műveit is tanulmányozta átvéve induktív módszerét, aki beutazta az országot, hogy terjessze a puritánus eszméket, nem kevés ellenséget szerzett az egyházon belül, ezért távoznia kellett Sárospatakról. 1649-ben azonban visszatérhetett. Szinte mindent előlről kellett kezdenie, munkájához segítséget remélt a tekintélyes Comeniustól, ezért sürgette jövetelét 1650 nyarán. Egymásraultaltságuk kétségtelen, a helyi viszonyokat Tolnai Dali János ismerhette jobban. Személye azonban azt is jelezte, hogy a sárospataki scholában voltak előzményei a reformoknak.

Megvolt a kulturális központnak más feltétele is. A várban ott volt a Rákócziak értékes könyvgyűjteménye, amelyet Rákóczi Zsigmond 1652-ben az iskolára hagyott, s páratlan értéket képviselt több mint másfél ezer kö-

¹³Lásd erről: Újszászy Kálmán: Comenius és Sárospatak. = Pedagógiai Szemle, 1958. 939–946. o.

¹⁴Lásd erről: Vincze András: Tolnai Dali János pedagógiai munkássága. = Sárospataki Pedagógiai Füzetek 5. sz. 1981. 136–148. o.

tetével. Köztük kétszáz magyar munka is helyet foglalt, valószínűsíthető, hogy a magyar nyelvű kiadványokat tekintve ez volt a 18. század legjelentősebb könyvtára.¹⁵ A nyomda létesítése is folyamatban volt, ez 1634-től nyomon követhető a forrásokban.¹⁶ Különböző hátráltató tényezők miatt azonban működését csak 1651-ben kezdhette meg Renius György nyomdász vezetésével, akit Comenius hozott magával. A főúri támogatás lehetővé tette, hogy 1671-ig kötetek hosszú sora jelenhessen meg itt, és Sárospatak a könyvkiadás által is betölthesse kulturális szerepét.

Comenius nem valami pusztaságba érkezett (mint azt egyes külföldi kutatók tudni vélik), s ha az elégedetlenség hangján szólott olykor, akkor a még jobbat akarás vezette nyilatkozatait. Határozott elképzelésekkel érkezett oda, nemcsak azért, hogy eleget tegyen a Rákócziak meghívásának, hanem azért is, hogy egyháza magyarországi híveivel kapcsolatba lépjen.¹⁷ Iskolai szándékait beköszöntő beszédében¹⁸ felsorolta: a műveltség elsajátítására kíván ösztönözni, tankönyveket készíteni, példát adni a könyvek tanításához, s végül az iskola „önmagatok által való megreformálására alkalmat” adni. A magyarországi helyzet bizonyos mértékig hasonlított az angol forradalom előtti helyzethez, ezért is érdemes volt Sárospatakra eljönnie.¹⁹

Fogadtatását Magyarországon kicsit megzavarta Comenius *Independetia, aeternarum confusionum origo* című 1648-ban írt és 1650-ben Lesznóban kinyomtatott munkája, amelynek híre az itteni independensek körében riadalmat támasztott. Medgyesi Pál (1604–1663), a magyar puritánok egyik vezéralakja, Lorántffy Zsuzsanna udvari lelkésze 1651. március 22-én Rákóczi Zsigmondnak írt levelében fejezte ki aggodalmát: nem fognak sokat nyerni Comeniussal, „akárhova legyen latinitása”, ha a református religiónak kárára lesz.²⁰ A levélből az is kiderül, hogy nem teológiai oktatást, hanem a latintanítás reformját várták tőle. Később, az említett Comenius-mű elolvasása után megnyugodtak itteni társai, mert a könyv nem volt olyan szigorú az independensekkel szemben, mint azt előzetes híre jelezte. Medgyesi egyébként minden tekintetben támogatta Comenius iskolai reformjait.

¹⁵ Horváth János: A magyar irodalom fejlődéstörténete. Bp. 1976. 145. o.

¹⁶ Takács Béla: A sárospataki nyomda története. Bp. 1978. – Takács Béla: Comenius sárospataki nyomdája. Sárospatak, 1958.

¹⁷ A Cseh Testvérek egyháza a lesznói szinóduson 1650 márciusában döntött arról, hogy Comenius látogasson el Magyarországra.

¹⁸ De cultura ingeniorum oratio. (ODO III, 72–104. hasáb.) Magyarul: Comenius Magyarországon, 105. o.

¹⁹ Péter Katalin véleménye: Lásd: Bibliotheca Comeniana III. Sp. 1990. 67. o.

²⁰ Történeti tár, 1890. 204. o.

Comenius sárospataki környezete alkalmas lehetett bizonyos reformok megvalósítására, a biztosított anyagi feltételek is kedvezőeknek mondhatók. Ennek legfőbb bizonyítéka az a termékenység, amely ezeket az ott töltött éveket jellemezte. Kényelmes szállást, bőkezű ellátást és járandóságot kapott patrónusaitól. Tekintélye vitathatatlan, az országban mindenfelé ismerték, olvasták a protestáns írástudók. Tolnai Dali János (az iskola rektora), Medgyesi Pál (udvari lelkész) mellett Klobusiczky András segítette, aki a Rákócziak jószágainak felügyelője volt, művelt s az ország helyzetét jól ismerő férfi. Az iskolát kormányzó testületnek Verécsi Ferenc is tagja volt, a város vezető lelkésze, aki ugyan az egyházon belül az ortodoxabb irányzat híve, mégis támogatója az iskola fejlesztésének.

Comenius otthonosság-érzetét erősíthette, hogy a városban Morvaországból idetelepített anabaptisták is éltek mintegy kétszázan, akiket I. Rákóczi György hozott 1645-ben mint iparosokat Sárospatakra, hogy birtokai szükségleteit kielégítsék.²¹ Ők a német parasztháborúk harcosainak leszármazottai voltak. Comenius segítőtársának, Figulusnak a leveléből tudjuk: „amikor Magyarországon, Sárospatakon voltam, nagy élvezettel kerestem fel lakóhelyeiket.” Van olyan feltételezés,²² hogy Grüssbeutel olvasókönyve általuk kerülhetett Comenius kezébe, s esetleg Brunfels is rajtuk keresztül hathatott rá. Az anabaptisták ugyanis nagy gondot fordítottak az oktatásra, nevelésre; Sárospatakon is jó tanítója volt külön iskolájuknak.

III.

Josef Brambora, a prágai Komensky Intézet kutatója így összegezte Comenius magyarországi munkáját: „All in all, the achievements of his four years at Sárospatak were imposing, even in quantity. During this short time he accomplished as much in the field of pedagogy, as he had done during the previous twenty-two years. This work includes first of all three volumes of assembled theoretical findings, published in Sárospatak in the following order: *Primitiae laborum Patakinorum* (1650–1651), *Laborum scholasticorum in illustri Patakino gymnasio continuatio* (1651–1652), and *Laborum scholasticorum Patakini obitorum coronis* (1654).”²³ Nagy teljesítmény ez valóban, s különö-

²¹Vö.: Román János: A habánok Sárospatakon. Sp. 1959.

²²Földes Éva: Comenius és az anabaptisták. = Pedagógiai Szemle, 1971. 301–308. o.

²³Comenius and Hungary, 26–27. pp. – Pedagógiai Szemle, 322–325. o. Ismereteink szerint az említett első kötet eredeti címe: *Primitiae Laborum Scholasticorum in illustri Patakio Gymnasio*, amely a sárospataki fejedelmi nyomda első kiadványa volt, és Comenius három pataki beszédét adta közre. Szerepelt címlapján Comenius emblémája a jelmondatával: *Omnia sponte fluant; absit violentia rebus.* – Hadd tegyük hozzá, hogy az említetteken és a tankönyveken kívül Comeniusnak még a következő kötetei készültek el a sárospataki

sen az, ha tekintetbe vesszük a Comenius által érzékelt akadályokat, gátló tényezőket. A panszofikus iskola tervezetében²⁴ négy feltételt említ munkája sikeréhez: könyvek készítése, kiadása (ebben segítséget vár a helybeli tanároktól), tantermek biztosítása (minden osztály számára külön), a tanulók ellátása (lakás, ösztöndíj, menza), valamint tanárok alkalmazása (akik panszofikus felkészültséggel rendelkeznek, a nép köréből emelkednek ki).

A könyvek megírásával, a korábbiak átdolgozásával, a kiadás előkészítésével sok időt eltöltött Comenius, de eredményesen, mert 1652-ben megjelent mind a *Vestibulum*, mind a *Janua* (három kiadásban is) és az *Atrium* sárospataki kiadása, 1653-ban a *Praecepta morum* (Erkölcsei szabályok) és a *Leges Scholae bene ordinatae* (A jól rendezett iskola törvényei), sőt a *Vestibuli et Januae Linguarum Lucidarium* (A Tornác és a Kapu szemléltető képei) is, amely az 1653-ban Sárospatakon írt *Orbis Sensualium Pictus* előzménye.²⁵ 1656-ban jelent meg az ugyancsak sárospataki keletkezésű *Schola Ludus, seu Encyclopaedia viva* (Játékszín-iskola, vagyis élő enciklopédia). Itt keletkezett a *Gentis felicitas* (1654; nyomtatásban Nagyváradon jelent meg 1659-ben), az *Artificii legendi et scribendi Tiocinium* (1651–52), valamint több fontos útmutatást adó előadás, amelyek azután az *Opera Didactica Omnia* III. kötetébe kerültek. Valóban párját ritkító teljesítmény ily rövid idő alatt!

A tantermek vonatkozásában nem alakult ilyen szerencsésen a helyzet; túlságosan rövid volt az idő a nagyobb arányú építkezéshez. Rákóczi Zsigmond halála ezen a téren érintette legérzékenyebben az iskolafejlesztési programot.

A tanulók ellátására Lorántffy Zsuzsanna nagyon sokat áldozott, hiszen jól tudta, hogy a végzett diákok milyen fontos szerepet játszanak a régió kulturális, társadalmi és gazdasági életében.

A tanárok alkalmazásáról is intézkedtek, biztosítva a negyedik státuszt (s rajtuk kívül Comeniusnak a javadalmazását). Comenius beszédeiben több munkatársáról megemlékezik név szerint. Az első (Vestibularis) osztály 1651. február 13-án kezdte munkáját 113 diákkal Tolnai István

nyomdában: *Schola Pansophica, Hoc est Universalis Sapientia Officina* (A panszofikus iskola, azaz az egyetemes bölcsesség műhelye, 1651), *Musae Patakiniae ... complorants* (A pataki múzsák ... siralmai, 1652-ben, Rákóczi Zsigmond halálára), *Fortius Redivivus* (Az új életre kelt Fortius, 1652), *Animae Sanctae ... Beatum Satellitium* (A Szentléleknek ... boldog kísérése, 1653).

²⁴ *Scholae pansophicae classibus septem adornandae delineatio* (ODO III, 10–34. hasáb). Comenius Magyarországon 120–153. pp. A feltételekről a 122. lapon.

²⁵ A teljes mű kinyomtatása a képek technikai problémái miatt késett, s Comenius távozása után, 1658-ban Nürnbergben jelent meg először. A kutatások szerint a nyomda képes lett volna az ügyes fametsző hiányát pótolni, hiszen a *Lucidarium* első íve képekkel van díszítve. – Vö.: Bakos József: A *Vestibuli et Januae Lucidarium* pataki kiadásának újabb felfedezett töredékeiről. Az Egri Tanárképző Főiskola Füzetei, Eger, 1966. 405. o.

irányítása mellett, a másodikat (Januális) március 14-én indították Kaposi Pál tanári vezetésével, a harmadikat (Atrialis) pedig 1652. január 10-én Ecsedi János közreműködésével. 1851 januárjában említi Comenius segítő-társai között Szőlősi Jánost, a teológia és a bölcselet professzorát, valamint Szilágyi Benjámin Istvánt, aki valószínűleg latint tanított. A búcsúbeszédeiben említett nevek: Rozgonyi (olvasást tanított), Némethi (a latin alapjait rakta le), Veresegyházi és Szántai (a latin osztályokban), Szatmári (a bölcselet tanár) és a jól ismert Tolnai Dali János (a teológia és az etika professzora). Együttműködött Comeniusszal Tofeus (Dobos) Mihály is 1652–53-ban, aki később erdélyi református püspök lett.

Comenius sárospataki előadásait olvasva, természetesen, kritikai megjegyzésekkel is találkozunk. A legtöbbször talán a sürgetés miatt panaszkodott, kifogásainak többsége tehát munkája első szakaszában, 1651 első heteiben fogalmazódott meg. A *De repertis Pansophici Studii obicibus* című emlékiratában²⁶ szól a gondos megalapozás fontosságáról, a magyar művelődési viszonyokról, szokatlanak nevezve, hogy „a reformáció ideje óta senki sem foglalkozott a kezdetben tökéletlenül megalkotott iskolaszervezet megjavításával”. Ebben – a sárospataki iskolát tekintve – nem volt egészen igaza, de az tény, hogy az *alsó fokú* oktatás ügye megoldatlan volt a református egyházon belül. A *De studii Pansophici impedimentis* című írásában²⁷ a latin osztályok indítása előtt már kifejezi: kívánságainak teljességét nem érheti el „oly okok miatt, amelyeket előnyösebb elhallgatni”, belátta, hogy a teljes panszofikus iskola helyett csak a gimnáziumi évfolyamokat képes elindítani, arra hivatkozva: „nagyon nehéz magas tornyot emelni ott, ahol nem érzik szükségét a fundamentum helyes lerakásának is.” Nehézségei közül elsősorban azt említi, hogy érzékelnie kellett a halandóknak szokásos betegségét, hogy elébe teszik a jobbnak a megszokottat, és inkább a régi lantot pengetik.”²⁸ Az artialis tanulmányokat is kísérte bizonyos nemtetzés, ahogyan Comenis írja: „a latin nyelvi eleganciát, mielőtt megízlelték volna, undorítóknak találták”, mondván: nem akarnak ők Cicerók lenni.²⁹ A *De eleganti elegantiarum studio oratiumcula* című előadásában³⁰ ostromozta a nemesi ifjak közönyét, és fél évvel az atriumi osztály megnyitása után (1652.

²⁶ODO III, 61–68. hasáb. – Magyarul: A panszofiai tanulmány meglelt akadályai. Comenius Magyarországon, 154–162. pp. Idézet: 158. o.

²⁷ODO III, 734–735. hasáb.

²⁸Comenius Magyarországon. 191. o. Lábjegyzetben Rácz Lajos szövegközlésére való hivatkozással. Rácz Lajos: Comenius Sárospatakon. Bp. 1931. 98. o.

²⁹Rácz i. m. 139. o. Comenius Magyarországon 225. o.

³⁰ODO III, 749–757. hasáb. A szépnek szép módon való tanulmányozásáról. Comenius Magyarországon, 225–236. pp.

július 1-jén) Klobusiczkynek levélben panaszkodik: elhamarkodottnak tartja az új módszer bevezetését a tankönyvek elkészülte előtt, s hibáztatja, hogy az osztálytanítók nem állandók, hanem váltogatták egymást.³¹

1651. február 8-án Rákóczi Zsigmondnak ajánlva szól a három osztályos latin iskola megnyitásának körülményeiről és szerepéről.³² Innen tudjuk, hogy előadásokat tartott a „magasabb tanulmányokra készülő tanulók” számára, és „ráérő idejét” a hétosztályos iskola szervezetének kidolgozására fordította. „Minthogy azonban a latin nyelv tanítására jobb módszeres eljárás bevezetését sürgetik – főként a nemesek, akik kevésbé tűrik el, hogy gyermekeiket elhanyagolják vagy megrövidítsék –, azért szükségesnek vélem, hogy a latin osztályokat, vagyis az általad tervezett hétosztályú iskolának első három osztályát minél előbb megnyissuk.”

Comenius felfogása szerint a latin iskola az elemi iskola anyagára épít, a latin iskola elvégzése után pedig az akadémiára mehet a tanuló, ahol már teljes a panszófia. Így érhető el, hogy Sárospatak „a pannóniai Latin Athén nevet viselje, és . . . Hazádnak a dicsőség mellett végtelen hasznot hozzon.” Kompromisszumra kényszerült Comenius, hiszen igazodnia kellett a meglévő iskolaszervezethez, a sárospataki iskolával szemben támasztott társadalmi követelményekhez. Az akadémiái tagozat – kellő hely és megfelelő további oktatók hiányában – a bőkezű pártfogás ellenére nem épülhetett ki; de az iskola addig is, azután is betöltött bizonyos egyetemi funkciót, mégpedig a pedagógusok és a lelkészek képzése által. Comenius tervei között ugyan a tanítóképzés nem szerepelt, de reformjai azt is szolgálták.³³

A fő probléma azonban – minden bizonnyal – nem is az akadémiái tagozat kérdése volt, hanem sokkal inkább az elemi ismeretek széles körű oktatásának megoldatlansága. Az anyanyelven oktató alapfokú református iskolahálózat nem épült ki még Magyarországon, bár azt Tolnai Dali János is, Apáczai Csere János is sürgette. Emiatt nem lehetett szilárd alapja a latin nyelvű panszofikus iskolának.³⁴ Valószínű tehát, hogy Comenius újjászervezte a sárospataki „schola trivialis”-t, amelyben magyar nyelven tanítottak, s amely előkészítő osztálya volt a latin évfolyamoknak.³⁵ A *Tiro-*

³¹Rácz i. m. 150–4. pp. A *Laborum Scholasticorum in illustri Patakino gymnasio continuatio* című kötetből.

³²*De reperta ad Autores Latinos prompte legendos et clare intelligendos facili, brevi amoenaeque via, Schola Latina tribus classibus divisa.* ODO III, 113–134. hasáb. Comenius Magyarországon 163–190. Idézetek a 163. és 190. oldalról.

³³Ködöböcz József: *Comenius and teacher training at Sárospatak.* Comenius and Hungary, 89–99. pp.

³⁴E kérdéskörrel Comenius a *Gentis felicitas*ban foglalkozott.

³⁵Vö.: Mészáros István: *On the history of the Sárospatak school in the 15th-16th centuries and on Comenius' 'schola trivialis' there.* Comenius and Hungary, 111–132., and Mészáros István:

*cinium*³⁶ mint vázlat szolgált alapul a részletes módszertani vezérfonallal együtt ehhez az alapfokú oktatáshoz. Hogy magyar nyelvű változata is lehetett, arra a *Schola ludus*ban történik utalás.³⁷ Comenius összekapcsolta az olvasás és írás tanítását, s azt játékosná kívánta tenni, s részletes leírását adta módszerének.³⁸ Az *Orbis Pictus* első két lapján képsort és hozzá kapcsolódó hang- és betűsört közölt a szerző, ezt *élő ábécének* (*alphabetum vivum*) nevezte. A hagyományos silabizáló módszert lényegesen továbbfejlesztette tehát.

Nincs lehetőségünk most arra, hogy Comenius sárospataki elméleti munkásságáról részletesebben szölgünk, de azért utalnunk kell arra, hogy az *Egyetemes tanácskozás az emberi viszonyok megjavítására* című nagy munkájának igen fontos pedagógiai fejezetét, a *Pampaediát* ott írta meg.³⁹ Többek között ez a tény is igazolja, hogy gyakorlati munkássága mellett dolgozószobájában általánosabb érvényű tanításainak leírására is időt szakított. Az első kézből szerzett gyakorlati tapasztalatok nyomot hagytak a *Panorthosiában* is.

IV.

Mint minden újtónak, Comeniusnak is meg kellett küzdenie az emberi kicsinyességgel. Egyik méltatója így foglalja össze a feltételezéseket:⁴⁰ „Among the teachers at school, apart from John Tolnai Dali, others too, even if not the majority, supported the school reform. Yet Comenius did not feel at home at Sárospatak, as he never felt home in England or in Sweden either. His large salary must have irked many at Sárospatak; finally the reputation and influence of the foreign master became grounds for their jealousy. There were few who could truly follow his ideas, or who really wanted to. There were those who did not like the changes. The force of habit had a strangling power, even though princely patrons stood behind the impatient innovator. The petty pinpricks, received from many sides,

Egy fejezet a sárospataki iskola 15–16. századi történetéből, Pedagógiai Szemle, 1971. 293–300. pp.

³⁶ *Artificii legendi et scribendi tirocinium*. 1651 és 1653 között készülhetett, sokáig kéziratban maradt. Nyomtatásban: *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*. Prague, 1966. II. 131–145. pp.

³⁷ A IV. rész III. felvonásának három jelenetében mutatja be az olvasás- és írástanítást.

³⁸ Vö.: A magyar olvasástanítás története. Szerkesztette: Adamikné Jászó Anna. Bp. 1990. 22–30. pp. A fejezet szerzője: Mészáros István. – Bakos József: *PedSze* 1966/5. 416–423. o.

³⁹ *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*. Latinul teljességében csak 1966-ban adta ki a Csehszlovák Tudományos Akadémia, 1992-ben pedig elkészült cseh nyelvű teljes kiadása. Magyarul: *Pampaedia*. Fordította: Bollók János. Sárospatak, 1992.

⁴⁰ Maller Sándor: *In memory of Comenius. Comenius and Hungary*. 15–6. pp.

and the lack of understanding became eventually intolerable for Comenius."

Távozásában azonban nem ezek a motívumok játszottak szerepet, hanem sokkal inkább a megváltozott történelmi helyzet. Rákóczi Zsigmond halála, az európai fejlemények nem indokolták sárospataki tartózkodását, sőt arra készítették, hogy nyugatabbra vonuljon. Visszatért Lesznoba miután elmondta búcsúbeszédét 1654. június 2-án, később pedig Amsterdamba költözött tovább, ahol haláláig munkálkodott.

„A Patakon végzett iskolai munkálkodás záróköve” címen tartott és közzétett végső értékelése figyelemreméltó.⁴¹ János apostol második levelének 8. szakaszából választotta az alapigét: „Vigyázzatok magatokra, hogy el ne veszítsük, amit munkáltunk, hanem teljes jutalmat nyerjünk.” Három kérdéssel foglalkozik ennek az idézetnek a szellemében: miben fáradozott „három egész éven át”, mit nem szabad elveszítenünk, és mi a munka jutalma.

Visszatekintve tevékenységére az iskolai reform három célkitűzéséről emlékezik meg. A latintanítás új módszerének bevezetését, valamint a józanabb bölcselkedés elterjesztését eredményesnek ítéli, hiszen könyvei mind a nyelv megtanulását, mind a tudományos műveltséget együttesen fejlesztették. Ahogy szemléletesen kifejezte: „Mert nem adtunk dióhéjat bél nélkül; nem árultuk az edényt bor nélkül.” Minden bizonnyal ilyen irányú folytatásra is gondolt, hiszen azt mondta: „a többit pedig megküldhetjük majd, ha Isten éltet.” Harmadik céljának megvalósulásával, az erkölcsi és viselkedési pallérozottság formálásával kevésbé volt elégedett, bár ezt kívánta szolgálni a *Praecepta morum* és a *Fortius redivivus* kiadásával. Panaszkodik „némelyek vadsága”-ra, a „durva szokások” továbbélésére. Mint eredményre utal viszont a nyilvános játékszínen való fellépés nevelőhatására.

A második kérdés kapcsán szüntelen gyakorlásra biztatja társait, s meleg szavakkal szól azokról, akik Sárospatakra hívták, jövetelét elősegítették. Az ő kötelességüknek tekinti az eredmények megtartását.

A harmadik részben számvetést ad arról, hogy mit hagy hátra, s ez a teljesítmény valóban tiszteletreméltó az itt töltött rövid időszakhoz mérten. Utal arra a meggyőződésre, hogy teljesítette feladatát, s a továbbiakban nincs szükség személyes jelenlétére; végül pedig kéréseit, tanácsait fogalmazza meg, hiszen: „azért jöttem ide, hogy *használd*”. Azzal a kéréssel zá-

⁴¹Laborum scholasticorum Patakini obitorum coronis. ODO III, 1041–50. hasáb. Comenius Magyarországon, 383–398. o.

mul a búcsúbeszéd: „Comeniusotok barátságos emlékét őrizzétek meg magatok között . . .”

Vajon mit sikerült megőrizni Comenius emlékeiből, örökségéből Sárospatakon, Magyarországon? Művei közül leghosszabb ideig az *Orbis Pictus* élt a magyar iskolákban, Sárospatakon még 1795-ben is kiadták, noha egy évszázaddal korábban is bíralták már latinságát.⁴² Ugyancsak elterjedtek latin nyelvkönyvei, amelyek közül a *Janua* érte el a leglátványosabb sikert, több mint harminc magyarországi kiadást ért el. Igaz, a 18. században egyre több kifogás merült fel Comenius barokk latinsága ellen.⁴³ A sárospataki iskola további virágzásának a közállapotok alakulása gátat vetett, emellett a szubjektív feltételek is hirtelen megromlottak.

Lorántffy Zsuzsanna 1660-ban meghalt, s utódai a politikai körülmények miatt katolizálni kényszerültek, az iskola elvesztette főúri pártfogóit. Tragikus hirtelenséggel távozott az élők sorából – ugyancsak 1660-ban – Tolnai Dali János és Verécsi Ferenc; az iskolát irányító testület harmadik tagja, Klobusiczky András még hamarabb, 1656-ban távozott az élők sorából. Voltak természetesen méltó utódok, így az Utrechtben és Angliában tanult Pósházi János 1657-től, Buzinkai Mihály 1656-tól tanított a scholában, a nyomda is eredményesen működött 1671-ig. De az 1663-ban a városba telepített jezsuiták harcos fellépésével szemben a sárospataki református iskola védekezésbe szorult, majd császári katonaság bevonásával üldözték el a tanulókat 1671. október 20-án. A két említett professzor vezetésével – a felszerelést, könyveket, nyomdát szekerekre rakva – Debrecenbe, Marosvásárhelyre, illetve Gyulafehérvárra kellett bujdosniuk. 1683 és 1686 között néhány diák visszamerészkedett Sárospatakra, de azután újra a száműzetés évei következtek, s csak 1705-ben kezdhették meg az iskola újjászervezését. Az üldöztetés kiváltó oka a vallási ellenhatáson túl az volt, hogy a kálvinista vallásgyakorlat és iskolai oktatás szorosan egybekapcsolódott a Habsburg-ellenes függetlenségi mozgalommal, amelynek vezetői – Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc – ennek a vidéknek befolyásos földesurai voltak.

Mindezt azért kell elmondani, mert nagy mértékben érintették Comenius sárospataki művét. Gondoljuk meg: tizenhét évvel távozása után harmincnégy évre számúzik a protestáns iskolát, s 136 év múltán sikerül csak újra nyomdát létesíteni! Erről a tragikus tényről gyakran megfeledkeznek

⁴²1693-ban Sopronban Fridelius János rektor így nyilatkozott Comenius *Orbis Pictus*áról: „a benne előforduló barbár szavakat az ügyes tanító mellőzheti”. Mészáros: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Bp. 1981. 548. o.

⁴³Vö.: Kosáry Domokos: Művelődés a 18. századi Magyarországon. 2. kiadás. Bp. 1983. 114. o.

azok, akik hiányolják a comeniusi kezdeményezések intenzívebb továbbélését.

Comenius hatása ennek ellenére nyomon követhető. Apáczai Csere János, Zrínyi Miklós, Bethlen Miklós műveiben, több iskolavezető munkásságában mutatták ki a tőle átvett, vele vitatkozó, vagy művét továbbfejlesztő indíttatásokat. A protestantizmus mind külső politikai okok, mind belső viszályok miatt bekövetkező hanyatlása, a katolikusok másféle – a klasszikus szerzők humanitásán alapuló – latinitása, magának a panszofikus iskolának a problematikus volta mind-mind közrejátszottak abban, hogy a négy sárospataki esztendő tanulsága korlátozottan élhessen csak tovább. Az azonban kétségtelen a mai történészek számára, hogy Comenius – mint egyikük megfogalmazta – „a középeurópai népek önálló fejlődésének és polgári átalakulásának eszméjét szolgálta a Sárospatakon töltött négy esztendejének munkáiban.”⁴⁴

Kíváncsú lenne, hogy a magyar viszonyokban kevésbé járatos külföldi kutatók vegyék figyelembe a sárospataki évek jellegzetes körülményeit, mert így teljesebb képet alkothatnának Comenius ottani munkásságának keletéről, tényeiről, jelentőségéről. Szerény előadásunkkal ehhez szeretnénk volna hozzájárulni.⁴⁵



⁴⁴R. Várkonyi Ágnes: Magyarország története I. Bp. 1964. 251. o.

⁴⁵Írásunk eredetileg előadásnak készült. Elhangzott angolul a Maceratai Egyetem (Olaszország) filozófiai intézete által szervezett nemzetközi Comenius konferencián 1992. december 2-án. Anyagának megválasztásában és megfogalmazásában is igazodnunk kellett a hazai viszonyainkban kevésbé jártas külföldi hallgatókhoz. Az előadást követő vitában a felszólaló cseh kutatók szóltak Drabik jóslatáról (J. Kumpera) A Comenius Patakra jövetelének motívumai között, illetve hangsúlyozták Comenius szlovákiai kapcsolatait (D. Capková). Az előadás angol nyelven 1993-ban jelenik meg Olaszországban a nemzetközi konferencia többi előadásával együtt.

DANKÓ GÉZA

Rákóczi hatása és emléke Kecskeméten

A magyar történeti hagyományban kiemelkedő helyet foglal el a Rákóczi család, különösen pedig II. Rákóczi Ferenc szabadságharca. A hagyományokat ápoló Kazinczy Ferenc Társaság is arra törekszik, hogy ébren tartsa a Rákócziak emlékét. Ezúttal nem a gyakrabban emlegetett Felső-Magyarország, hanem az Alföld, Kecskemét XVIII. és XX. századi életében kísérjük nyomon II. Rákóczi Ferencnek és szabadságharcának emlékeit.

I. A Rákóczi birtokok Kecskemét környékén. A város helyzete Rákóczi szabadságharcának idején.

Hiteles történeti források és szubjektív megnyilatkozások egybehangzóan állítják, hogy a XVII–XVIII. század fordulóján valóságos „átjáróház” volt a Duna–Tisza köze a mindenfelől érkező és mindenféle szándékú hadi népek számára. A „három város”, Cegléd, Nagykőrös és főleg Kecskemét még a török fennhatóság idején viszonylagos önállóságot, gazdasági és közgazgatási függetlenséget vívott ki magának. Ha teljesítették az adózás súlyos következményeit mind I. Lipót császár magyarországi végvárainak, mind Pest vármegye Felvidékre menekült urainak, ezenkívül lerótták tartozásukat a török hatóságoknak, eleget tettek a prédára leső portyázóknak, akkor többé-kevésbé nyugodtan foglalkozhattak belső ügyeikkel. A három település közül Kecskemét emelkedett a legmagasabbra óriási kiterjedésű határával. Mintegy 500 000 holdra duzzadt fel apránként az elhagyott vagy bérbe vett pusztákból származó területe. A városban élő parasztpolgárok, céhekbe tömörült kézműiparosok szorgos munkájukkal teremtték elő az adózás tételeit, és olykor örülhettek az anyagi jólét szerény mértékének. A városi tanács nemigen engedte beleszólni a néhány itt maradt nemest a közügyek intézésébe. A távol élő földesurak között találjuk a Rákóczi fejedelmi ház tagjait egészen addig, míg a szátmári békekötés után a császár híveként ismert Koháry István meg nem kapja a rebellisek birtokait.

Hol feküdtek ezek a földek, és hogyan jutottak a felvidéki-erdélyi Rákócziak tulajdonába?

Kecskemétől északkeletre Szolnok irányában három nagyobb és néhány kisebb birtoktestről van szó, melyeknek nagyságát eszmei hányadként a város összes birtokainak 1/8 részeként jelölik meg az oklevelek.

Rákóczi Zsigmond egri várkapitány, a család emelkedésének megalapozója volt az első birtokszerző e tájon. 1590-ben Rudolf királytól kapja ju-

talmul az uradalmakat a török elleni harcokban szerzett érdemeiért. Örökössei mintegy 100 évig élvezhették a város által fizetett cenzust (adójövedelmet). Az örökösödés útja két ágon haladt:

Rákóczi Zsigmond
1/8 rész

I. Rákóczi György	Rákóczi Pál
1/16 rész	1/16 rész
II. Rákóczi György	Rákóczi László
Rákóczi Ferenc	Rákóczi Erzsébet
II. Rákóczi Ferenc	Rákóczi Julianna
Koháry István	(Aspremont grófné)
	Aspremont család

A tulajdonjog gyakorlása sok bonyodalommal járt. Néha kifosztották az adószállítókat, a török urak nem jó szemmel nézték uralmuk csorbítását, és az is megtörtént, hogy zálogba kellett adni a földeket. I. Rákóczi Ferenc 1676-ban személyi szabadságának megváltásáért kénytelen átadni birtokait Koháry Istvánnak. II. Rákóczi Ferenc 1703-ban ideiglenesen – de jogilag nem tisztázottan – visszaszerzi a család örökét, és Károlyi Sándor bárónak, a Duna-Tisza köze kuruc parancsnokának utalványozza a jövedelmet. Ugyancsak ő kezelteti 1707-től a Rákóczi Erzsébet halála után megszakadó ágon szerzett 1/16 rész hasznát is.

A cenzus mértéke változott. A török időkben a város és a földesúr közös megegyezése alapján állapították meg. Koháry István pl. évi 1032 frt 55 korona adót szedhetett egy időben.

A Rákócziak személyes vagy országos célokra fordították a kapott pénzt, de megtörtént, hogy valamilyen adománnyal támogatták a várost. 1641-ben I. Rákóczi György szép haranggal ajándékozta meg a reformátusok templomát. Máskor a Tolnából ide menekült református iskola élvezhette a fejedelmek kegyét. Kecskeméti diákok tanulhattak Debrecenben vagy Sárospatakon valamelyik Rákóczi-földesúr költségén.

Az 1690-es években megszűnt a török időkben kialakult viszonylagos jómód, mely főleg az állattenyésztésből és a vásártartásból származott. Itt gyűjtöttek erőt a délre vonuló császári seregek, ide szállították a zentai, mohácsi ütközetek sebesültjeit. Még a templomi szent edényeket is el kellett zálogosítani az adók kifizetésére. A városlakók ezért figyelték először óvatossággal a Felső-Tisznánál fellobbant harcokat 1703-ban. Csak a haditerhek újjáéledését látták a gyorsan kibontakozó kuruc-labanc harcok-

ban. Idő kellett ahhoz, hogy felismerjék: nemzeti ügyet szolgálnak, ha II. Rákóczi Ferenc mellé állnak. 1703 őszén már kuruc zászlókat lobogtatott a szél errefelé. Szeptember 16-án a tanács elrendelte a védőárkok, palánkok megerősítését. 1704 februárjában egy összeírás szerint 702 fő „adta magát kurucságra”, és azon a nyáron újabb 600 lovas esküdött:

*„az Magyar Haza híűségében vérem kiomlásáig megmaradok . . . édes Nemze-
tünk javára tartozó dolgokban, tehetségem szerint híven s kötelességeim szerint
kész engedelmességgel Fő és Vice Tisztjeimnek szavokat fogadni igyeközöm.”*

A fejedelem 1704. május 21-én kelt levelében felszólította a várost, hogy Kőrössel és Ceglédde szövetkezve a rácok betörését bármikor felké-
szülve várják. Szűcs Jánost nevezte ki a „Háromváros” parancsnokává.

Ő maga sohasem járt Kecskeméten, de főtisztjei többször tábroztak a környéken, és ilyenkor rendszerint a főbíró vendégei voltak. 1704-ben Károlyi Sándor, később Bottyán János, Vay Ádám, Andrássy István és mások tértek be a városba. Az 1704-es nyári bácskai hadjáratot a fejedelem vezette, de csapatai elkerülték a várost. Soltig, Dunapatajig mentek, majd a Duna folyásirányát követve vonultak dél felé.

Az első években a szabadságharc jelentős erőforrásává vált Kecskemét és két „testvérvárosa”. A Rákóczi-birtokok, valamint a város javaik révén itt öltözködtek fel a hadak. Itt készültek a palotások ruhái, itt a zászlók is részben. Amíg a hadműveletek a Duna-Tisza közén folytak, a három város vállalta az élelmezést embernek, lónak egyaránt. Hordták a húst, a bort, a kenyeret, a takarmányt a Dunához.

A váltakozó hadiszerencse nem kímélte Kecskemét megfogyatkozott vagyonát, apadozó jövedelmeit. Volt úgy, hogy a tanács vágómarhákat és takarmányt szállított Budavár német parancsnokságának, miközben a városi kézművesek köpenyeket és csizmákat készítettek a Szolnokon várakozó Bottyán János csapatainak. Ezt megtudva a budai és szegedi várparancsnok büntetésből a pusztai gulyákra, ménesekre szabadította az ott ólálkodó rácokat.

Néha majdnem teljesíthetetlen feladatokkal kellett szembenézni. 1705-ben a fejedelem elrendelte a három város kiürítését Herbeville császári tábornok serege elől. Minden fegyverfogható embert felkelésre szólított, a köznépet pedig a Mátrához parancsolta. Károlyi Sándor hidette ki a rendeletet, de ugyanakkor közbenjárt Rákóczinál a kiürítési határozat felfüggesztése érdekében. Sem Kecskemét, sem Kőrös nem mozdult, miközben a császáriak gyors előrenyomulással meglepték mindkét várost. Húszezer forintot és élelmet foglaltak le maguknak egy oltalomlevél ellenében. A fejedelem erre utasította Károlyit: „Ha a német Kecskemétet elhagyja, tétessen kegyelmed porrá azon várost, úgy Kőröst is.” A német hadak elvonulása

után csak nagy nehezen és tetemes áldozatvállalás árán sikerült Kecskemétnek kieszközölnie a bocsánatot. A „honárulás” miatti elégtételt, a büntetést Bottyán János „rendezte el” úgy, hogy ezredének ruházatát itt cseréltette újra.

A megpróbáltatások nem akartak szűnni. 1706-ban és 1707-ben is el kellett menekülniük a lakosoknak otthonukból hetekre. Ezekben az években rác betörések, pestisjárványok is pusztítottak. „Számban és vagyoni erőben” egyaránt megfogyatkozott a nép, amely az egész szabadságharc idején több szomorúsággal találkozott, mint örömmel. Viselt minden áldozatot, és kitartott a fejedelem iránti hűségben. A harcokban részt vett katonák 1708-ban adómentességet kaptak jutalmul Bercsényi Miklóstól.

II. Rákóczi Ferenc személye – kemény utasításai ellenére is – tiszteltben állott a város előtt. Ezt példázza Székudvari Jánosnak, az akkori református iskola rektorának 1707-ben írt verses műve. A cím – „Sűrű siralmakkal rakott Jaj-Halom...” a vérszomjass rácok öldöklésére utal, de a vers kitér az ország sorsára, a „kőrmös sas” (német) által okozott szenvedésekre is, majd hálával emlékezik meg azokról, akik fölverték a harcot a német elnyomókkal, megemlíti Bocskait, Rákóczi Györgyöt, Thökölyt. Hangsúlyozza II. Rákóczi Ferenc szerepét. Szinte rajongó szeretettel szól róla:

*Az Úrnak nevében ki is ám felkele,
Jó hazai vérrel búzgó szíve tele,
Reménytelen fegyvert is emele,
Kíhez méne úr, pór s rend sokféle.*

*Látván sok országok érdemét csudálják,
Méltó fejedelem, népnek így javallják,
Magasztalják s dolgait számlálják,
Úr követe, magyarok gondolják.*

II. Kecskemét tisztelgése Rákóczi emléke előtt

Kecskemét város törvényhatósági bizottsága 1903. december 28-án díszközgyűlést tartott II. Rákóczi Ferenc vezérlő fejedelem emlékére. Az ünnepélyes rendkívüli közgyűlésről felvett jegyzőkönyv tanúsága szerint Kada Elek polgármester nyitotta meg délelőtt 11 órakor a díszgyűlést üdvözlőlvén a nagyszámban megjelent bizottsági tagokat és a meghívott vendégeket. Ezután a polgármester ünnepi beszédben méltatta II. Rákóczi Ferenc érdemeit, valamint a kurucok hősieis harcait. El is határozták, hogy „Kada Elek polgármester úr ünnepi beszéde örök emlékezetül az ezen köz-

gyűlésről felveendő jegyzőkönyvbe szószerint beiktassék, azután pedig ki-nyomtatva, a város minden lakosa között kiosztassék."

Ezt követően a vezérlő fejedelem emlékét megörökítő határozatot hoztak, amelyet a jegyzőkönyvből idézünk:

„Mély hódolattal és letűnt századok viharaiiban megnövekedett szeretettel emlékezzünk meg e napon II. Rákóczi Ferenc vezérlő fejedelmünkről, ki kétszáz évvel ezelőtt fegyvert ragadott 'pro patria et libertate' s kockára vetve fejedelmi vagyonát, nagyra hivatott ifjú személyét, magának és családjának anyagi és erkölcsi létét, hazafiasságban utolérhetetlen önzetlenséggel békében és hadban messzevilágoló bölcsességgel, keserű csalódások után sem lankadó kitartással küzdött a magyar nemzet alkotmányos szabadságáért, az elnyomott sorsának jobbrafordulásáért, a lelkiismeret és gondolat szabadságáért, egyszóval a nemzet mindazon nagy érdekeiért, melyeket a szellem vezéreinek előrelátó bölcsessége előtte és utána a magyar nemzet számára kijelölt. S a dicső küzdelem gyászos vége után elhagyatva szövetségeseitől, el azoktól, kiket ő tett a nemzet nagyjaivá, meggyalázva a megvásárolt országgyűlésen hozott törvényben. Isten rendelkezéseiben megnyugvó lélekkel, de hazája iránt mindig lángoló szeretettel, honától távol keserű számkivetésben hunyt el.

Életében és halálában folyton kísérte azonban a magyar nép rajongó szeretete, mely legnevesebb törekvéseinek megtestesülését, szabadságának dicső hőstét ismerte meg benne. És mártírsága nem csökkent a mi szívéinkben sem, bár azóta két hosszú század múlt el, egy elnyomott nép hasztalan panaszával, özvegyek és árvák jajaival, eszmék küzdelmével, diadalmas csaták tomboló zajával telve. Ezen a távolságon, a hosszú évek ezen mozgalmas sorozatán is átragyog maga szellemének tiszta sugara, áttör hazaszeretetének nemes tüze.

Ez a ragyogó sugár világítja meg a magyar nemzet törekvéseit, ez az éltető tűz ad a szívnek bátorságot, a koroknak erőt, hogy e nemzeti célt elérhessük. Azért e sugár fényét, e tűznek melegét, meg nem csökkenő világossággal, meg nem fogyó melegséggel akarjuk átszármasztatni késő unokáinkra is. Akarjuk, hogy folyton előttünk és előttünk álljanak nemes tettei, testi szemeikkel is szüntelenül láthassuk magasztos alakját."

Az említett okból határozta el a közgyűlés, hogy méltó módon adóznak Rákóczi emlékének. Három konkrét döntés született. Először is egyezzer korona adománnyal hozzájárul Kecskemét városa a Kassán felállítandó első II. Rákóczi Ferenc szobor felállításához. Másodszor: minden évben száz koronával jutalmazza azt a helybeli középiskolai tanárok által kiválasztandó tanulót, aki a Rákóczi korából vett pályatételt a legjobban dolgozza ki. Teszik ezt „azon célból, hogy már az ifjúság minél jobban megismerje a dicső fejedelem eszméit és tetteit s azokból merítsen önzetlen hazafiasságot és nemes lelkesedést". A harmadik határozat pedig így szól: „II. Rákóczi Ferenc emlékét városunk területén emelendő lovasszobrával is megörökíteni

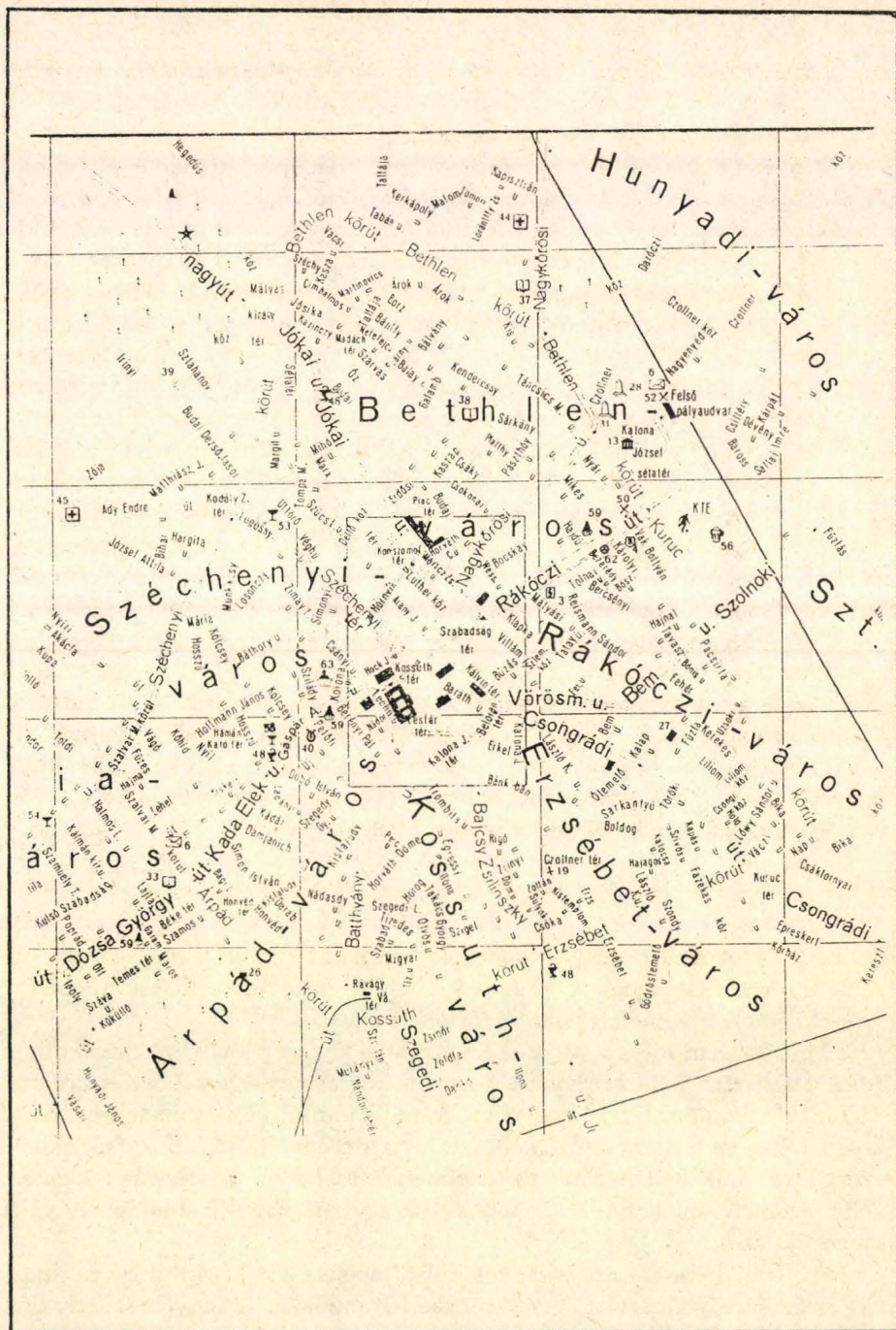
óhajtván, a város lakossága körében gyűjtést indítunk s e célra a városi pénztárból ötvenezer koronát ezennel megszavazunk, mely addig kamatoztassék, míg az önkéntes adományokkal együtt megfelelő emlékmű felállítására elegendő nem lesz.”

III. A Rákóczi út és a „Rákóczi-város” kialakulása

A XIX. század utolsó két évtizede kedvező változásokat hozott Kecskemét gazdasági életében. A város sok tekintetben gyarapodott de a lokálpatrióták egyre elégedetlenebbek voltak a belváros közterületeivel, épületeivel. *Lestár Péter* polgármester és hívei kezdeményezték, hogy átfogó városrendezési terv készüljön. Ennek részeként 1881-ben építkezési szabályrendelet született, mely többek közt intézkedett egy nagyvároshoz méltó sugárút megnyitásáról a központi tértől egészen a vasúti parkig. Számos rozzant lakóházat és két szűk, kanyargós utcát kellett felszámolni ahhoz, hogy 1901-ben hozzá lehessen fogni annak a 42 méter széles és 520 méter hosszú nyílegyenes útnak a kialakításához, mely a *Rákóczi* nevet kapta. Középvonala 1950-ig piactérül szolgált hatalmas krumplihegyekkel, zöldséggel, gyümölcsösökkel. Mindehhez érdekes kontrasztként szolgáltak az egymás után felmagasló középületek, bérházak szecessziós homlokzatukkal.

A főtér szélén kiindulópontként 1902-re készen áll a *Cifrapalota*, a város egyik jelképe, mely több éven át különös gonddal épült Márkus Géza tervezése nyomán. *Lestár Péter* utódként *Kada Elek* polgármester folytatta a sugárút nagyszabású munkálatainak irányítását. A tervekben szerepelt egy dekoratív víztorony is Lechner Ödön elgondolása alapján, ez pedig a Rákóczi út és a *Kuruc* körút kereszteződésénél épült volna fel. A városatyák ide képzeltek Rákóczi lovasszobrát is. Amikor 1906-ban átrobogott a nagyállomáson a gyászvonat a fejedelem és hozzátartozóinak földi maradványaival, megerősödött a szándék: a tanács vezetői fogadalmat tettek, hogy díszes emléket állíttatnak. Több ezer korona gyűlt össze erre a célra, ami aztán évről évre gyarapodott. A nemes szándék azonban csak szándék maradt, mert az első világháború idején hadi költségként használták fel a kb. kétszázezer koronára emelkedett összeget. A szobor azóta sem készült el, a víztornyot pedig máshol állították fel a tervekhez képest sokkal egyszerűbb kivitelben.

A Rákóczi út tovább fejlődött. A két világháború között a város egyik legérdekesebb látványossága lett párhuzamos üzletsorával, piacával, méltóságot sugárzó házaival, nagy forgalmával. *Móricz Zsigmond*, aki 1934-ben erre járt, a szépíró lelkesedésével így ad számot élményéről a *Kecskeméti Lapokban* megjelent „Séta az ország legszebb piac-útján” című írásában:



„A kecskeméti Rákóczi út a legszebb útvonal az egész országban. Az ember megérzi, hogy Alföld ez. Nagy városépítő volt, aki kiszabta. A puszta levegője, a rónák szele söpri. Itt nagyobb lehet lélegezni . . .”

A piacot azután 1950-ben máshová helyezték, így a középvezetékben húzódó széles, árnyas sétány szabaddá vált a járókelők számára. Aki megcsodálja a Cifrapalotát, kedvet kap ahhoz is, hogy tovább menjen, nézelődjön a város mai arculatát is nagyban meghatározó Rákóczi úton.

Kecskemét azonban nemcsak ezzel a szép sugárúttal, hanem az egész városrészrel s benne néhány utcánévvel is megemlékezett a Rákóczi szabadságharcról századunk elején. Többéves fontolgatás után 1907-ben tervezet készült a belváros új közigazgatási beosztásáról. Eszerint tíz részre kell osztani az egykori sáncárok, azaz a mai körút-gyűrűn belül lévő területet. A „kerület” szó helyett azonban a XVIII. században már használt „tized” szót kell használni, és a tizedek névvel is jelölendőek sorsszámukon kívül. Az eredetileg „Kuruc-város”-nak javasolt V. tized végül is „Rákóczi-város lett”, amely a Rákóczi út vonalától egészen a Kuruc térig terjed; északon a Kuruc körút, délen pedig a Csongrádi utca fogja közre. Az utcanevek egy része utal a kétszáz évvel korábban élt kiemelkedő személyiségekre.

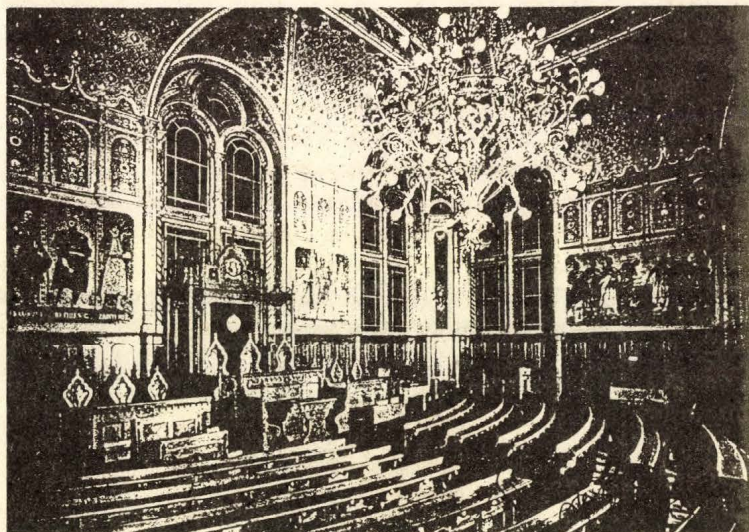
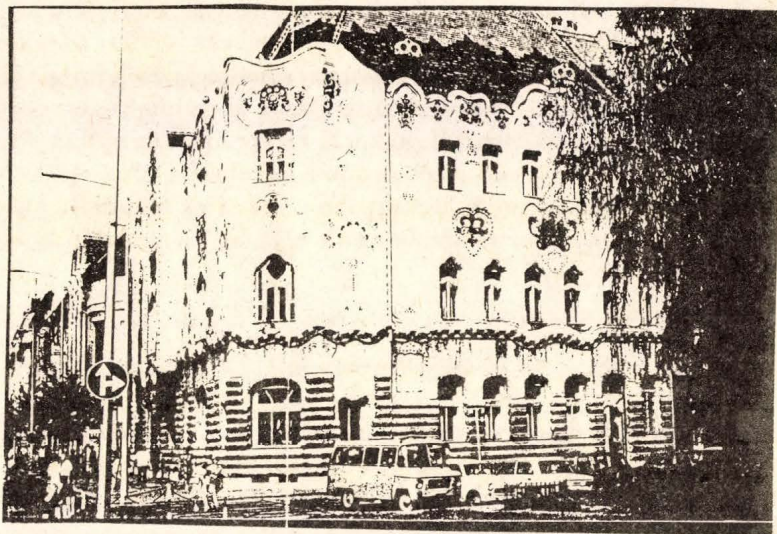
A belső városrész-elnevezéseket mai térképeken már nem találjuk, de egy 1960-ban kiadott térkép még feltünteti ezeket. Napjaink szóhasználatában már nem szolgálják a tájékozódást. Ezzel szemben az utcanevek változatlanul élnek: Bercsényi, Bezerédi, Károlyi, Mikes, Vak Bottyán. Jól illelnek ebbe a sorba az 1848/49-es idők vezérei: Bem és Klapka, de említést érdemel még a XVII. században Tolnából (Tolnai utca) ide menekült Buzás Mihály református iskolai rektor is (Buzás utca).

*

Rákóczi emlékének őrzésével kapcsolatban hadd szóljunk még a róla készült freskóról is. Ennek a falképnek, mely a városháza tanácstermében a szónoki emelvény mellett látható, története is van.

Már javában folyt a városi közigazgatás központjának építése, amikor 1894. augusztus 7-én körlevél érkezett a polgármesterhez Eötvös Loránd báró, kultuszminiszter kézjegyével. A millenniumi előkészületekre hivatkozva felhívást tartalmazott, mely szerint a törvényhatósági bizottságoknak szorgalmazniuk kell hazánk történelmének és helyi vonatkozású kiemelkedő személyiségeknek, jeleneteknek szoborban vagy festményben való megörökítését.

Az épületnek amúgy is díszes külső megjelenést kívánt adni Lechner Ödön és Pártos Gusztáv égetett-mázás kerámiákkal és egyéb szecessziós



elemekkel, ugyanakkor a miniszteri leirat csak megerősítette azon városatyák elhatározását, akik történelmi atmoszférát akartak teremteni a nagy tanácsteremben. Székely Bertalan falképei megfeleltek minden várakozásnak. Történelmi távlatokat nyújtanak egészen a honfoglalás koráig visszamenőleg. A művész hármas csoportokba rendezve ábrázolta régen porladó nagyjainkat. Az egyik csoportban II. Rákóczi Ferenc Bethlen Gábor és Zrínyi Miklós társaságában látható a főbejárattal szemben. Ha az épület egészét a magyaros szecesszió egyik legnagyobb remekének tekintjük, akkor a tanácsterem falfestményeit az elődeink iránti tisztelet kiemelkedő művészi példajaként emlegethetjük.

A felhasznált irodalom

- Kazinczy Ferenc: Tudósítások a Rákóczi-ház Genealogiai ismeretének megigazítására, kibővítésére.=Felső-Magyarországi Minerva, 1826.
- Hornyik János: Kecskemét város története, oklevéltárral. Kecskemét, 1860–66. I–IV.
- Jegyzőkönyv Kecskemét város 1903. december 28-án tartott ünnepi közgyűléséről. Kecskemét, 1906.
- Lőwy Ödön: Kada Elek eszméi és a világháború.=Kecskeméti Nagy képes Naptár, 1916.
- Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét th. jogú város adattára. Budapest, 1939.
- Vágvölgyi Tibor: A Rákóczi-forradalom története.
- Entz-Genthon-Szapannos: Kecskemét. (Városképek–műemlékek.) 1961.
- Kecskemét 1368–1968. (Tanulmányok.) Kecskemét, 1968.
- Kiskunság, 1968. I–II. (Összevont folyóiratszám.) Kecskemét, 1968.
- R. Várkonyi Ágnes: A Rákóczi-szabadságharc története. Bp. 1968.
- Kecskemét és a kecskeméti puszták. In: Kubinyi Ferenc és Vahot Imre: Magyarország és Erdély képekben. (Hasonmás kiadás.) Kecskemét, 1980.
- Orosz László: Kecskemét irodalmi öröksége. Kecskeméti Füzetek 2. Kecskemét, 1990.



FEHÉR ERZSÉBET

Három érdekes pataki diák-dokumentum (1794., 1822., 1836.)

Sok érdekes iratot rejt a sárospataki református kollégium levéltára. A jelentősebbek jól ismertek, sokféleképpen foglalkoztak már azokkal, de a kollégiumi diákok mindennapi életére vonatkozó apróbb dokumentumok is érdekesek: hétköznapijaik ügyes-bajos dolgaira vetnek világot.

A remanensek szabályai

A régi iskolák tanulói nem ismerték a nyári nagy vakációt; a tanév ősztől tavaszig, tavasztól ősziig folyamatosan tartott. De a vasárnapokon kívül a legalább ugyanannyi egyházi ünnep iskolai szünnapot jelentett. Bár ugyanezek a napokon a templomban kellett lenniük az istentiszteleteken, tehát nem volt „abszolút” szünnap. Ezeken kívül szünetet kaptak a diákok az aratás és a szüret idejére, valamint a helyi országos vásár napjaira.

A szüret és az aratás napjaiban kiürült a kollégium: a diákok hazamentek családjukhoz, hogy közreműködjenek az éppen aktuális munkában. A kollégium épületei (tudjuk, a 18. században több kisebb épület alkotta a kollégiumot) azonban nem maradhattak őrizet nélkül. Ezért aratáskor és szüretkor 20-30 diák visszamaradt e célra a kollégiumban (remanens = visszamaradó). E feladatra önként lehetett vállalkozni, de aki ezt nem vállalta, annak meg kellett magát váltani. Szüretkor egy váltó forint, aratási időben 2 váltó forint volt a váltságdíj. Az így befolyt pénzből az iskola gondoskodott a *remanensek* élelmezéséről. (Ekkortájt a nagydiákok száma 400–500 között mozgott!)

A kollégium életének mindegyik szektorát írásba foglalt szigorú törvények szabályozták. Pontosan előírták például a kollégium diákvezetőjének, vagyis a *seniornak*, azután az *oconomusnak*, vagyis az iskolai rend felelősének teendőit, a teológus nagydiákok közösségének, vagyis a *coetusnak* életrendjét. Ugyanígy megfogalmazták a remanensek fegyelmi rendjét is; 1794-ből ismerjük ennek szövegét. Címe: „A remanensekre vonatkozó rendszabályok”.

A 13 pontból álló szabályzatban több pont foglalkozik a remanensek magatartásával. „A lármázást, fütyölést, az iskolán belül és kívül az éjjeli és nappali kóborlás szigorúan tiltatik.” Tehát mindvégig kollégiumi kamrájukban voltak kötelesek tartózkodni. Mit tehettek ott bent? „A dohányzás,

annál inkább az azzal való visszaélés szobán kívül megtiltatik". Tehát bent a szobában pipázhattak.

Tanulási feladatuk is volt: egyénileg kellett a saját maguk által kiszemelt latin szerzők művét tanulmányozni, abból írásbeli feljegyzést készíteni. („A latin nyelven való tökélyeskedés kedvéért magánlag valamely jeles íróat olvasva, abból szemelvényt készítsen; szorgalmának és előhaladásának az eredményét, ha felszólítják, azt amennyire lehetséges, az aratási szünidő végén bemutatván".)

Vigyázni kell lakókamráik berendezésére: „lakószobáikra gondosan felügyeljenek, ha valami kárt okoznak, a sajátjukból tartoznak megtéríteni". Rájuk van bízva az iskola összes vagyona, az épület, annak minden berendezési tárgya, ezért „bármiféle lopás az iskolán belül vagy kívül a legszigorúbban tiltatik. E tilalom ellen vétők a kár megtérítésén felül lealacsonyító testi büntetéssel is sújtatnak", vagyis bottal, vesszővel végrehajtott büntetésben részesülnek.

A kollégiumban tartózkodott aratás és szüret idején a szénior és az ökonómus is. A remanensek a szénior alárendeltjei: „a széniornak – bármit parancsoljon is – készséggel engedelmeskedjenek; az engedetlenség a legszigorúbb büntetéssel sújtatnak". A másik diák tisztségviselőre ez a szabály vonatkozott: „Az oeconomus súlyos büntetés terhe alatt állandóul szobájában tartózkodjék".

A remanenseknek szolgálatuk ellátása során tisztességes ruházatuk legyen, és „ne csak ingbe és gatyába öltözve járjanak". Egy vagy két remanens diáknak állandóan éjjel-nappal megfelelő váltással a kapuban kellett állnia. Kialakult a szokás, hogy egyrészt az arra járó városi polgárookra és más járókelőkre tiszteletlen megjegyzéseket tettek, másrészt a kapuőr diákok köré más diákok is csoportosultak, s a tereferelés közben elvonták figyelmüket az örökdérsről. Ezért így szól a szabály: „A mellettök elmenők kigúnyolása és bármiféle botrányt okozó dolog az iskola kapujában előfordulni szokott csoportosulások is megtiltatnak."

A vallási teendők ez idő alatt sem maradhattak el. Hétköznapiakon „minden nap egyszer, esti 6 órakor könyörgést tartsanak". A vasárnapi istentiszteleten is rendben részt kell venniök. Közülük egyesek a pap mellett is szolgálatot teljesítettek vasárnap a templomban. Ők a „templisták". Rájuk vonatkozik a következő pont: „A templisták az isteni tisztelet jeladására (=vagyis a harangszóra) komolyan figyelmezzenek és a templomban idejében jelen legyenek, mégpedig illendően tógába öltözve". De még a vasárnapokon sem hagyhatják el az épületeket az ökonómus és 2-3 remanens diák. Erre következtethetünk a következő szabálypontból: „Vasárnapokon az oeconomuson és a mellé nagyobb biztonság okáért rendelt

két vagy három cimborán kívül illendő rendbe és öltözetben mindnyájan jelen legyenek az isteni tiszteleten”.

De ez a tucatszabály sem elég, mert még ezt is hozzáfűzték: „Egyéb és általában mindenféle itt nem részletezett kihágások is szigorúan tiltatnak.” Sok szabály kötötte meg a remanens diákok életét 200 évvel ezelőtt, de azért bizonyára találtak lehetőséget a játékra, a szórakozásra is.

Egy panaszos levél cseresznye-ügyben

1822. július 19-én közgyűlést tartott a tiszáninneri egyházkerület Sárospatakon. Ezen felolvasták Nemes Újlaky Mihály sárospataki lakos „alázatos kérését”, amelyet „a S. Pataki anyaoskola nagyméltóságú fű Curatorához és tiszteletre méltó Deputatus Uraihoz” intézett. Ebben részletesen leírja a rajta esett sérelmet, amelyet – állítása szerint – „T. Senior Úr parancsolatjából” az apparitorok vittek végbe. Tudjuk: az iskola vezetésének állandó szolgálatára (amolyan mindenek küldöncként) állandóan két-három nagydiák teljesített szolgálatot, ők voltak az apparitorok.

Mi is történt tulajdonképpen? „Házam népe gyámolítása végett – írta a panaszos – feleségem aprólékos dolgokat árulni szokván, folyó esztendő június hónap elein történt, hogy szekeremen néhány puttöny cseresnyét az ország útjára kivonván, színre a kollégium irányába” elkezdte az árusítást az asszony. Első vásárlója a kollégium egyik apparitora volt, aki „két garas ára cseresnyét egy kendőbe kiméretett”. Az asszony kérte az árát, de az apparitor nem fizetett, azt mondta, „ez vám, ezért nem fizet”. De a feleség sem volt rest, mert így válaszolt: „Majd felküldöm az uramat a T. Senior Úrhoz, ha kívánna tőlem vámot, megfizetem!” Az apparitor – kezében a kendőbe kötött cseresznyével – a széniorhoz szaladt. A panasztevő – vagyis a cseresznyét áruló asszony ura is indulófélben volt a széniorhoz, amikor több apparitor jelent meg a színhelyen és „semmit sem várván, nagy dühösséggel T. Senior Úr parancsolatjára szekeremnek rohanván, még azt sem várták, hogy feleségem leszálljon a szekérről, szekeremet vele együtt a földre fordították, oly veszedelmesen, hogy csak az isteni Gondviselés tartotta meg feleségemet, hogy kezét vagy lábát el nem törte, amint hogy két helyütt meg is sebesítettett.”

Nemes Újlaky Mihály ezután a kollégium rektor professzorához fordult panasszal, „de én nékem legkisebb elégtétel sem károm megtérítésére, sem feleségemen történt sérelemre nézve nem szolgáltatott”. De nemcsak elutasította a kárvallott embert, hanem feleségét kegyetlenül megtámadta, azt adván okául, hogy az apparitorok azt beszélték, hogy feleségem T. Senior Urat „szungfutogta”, vagyis megsértette. Úgy vélte a panaszos, hogy ezek „a dühös apparitorok, akiket a T. Senior reájuk eresztett”, saját ügyük

mellett nem lehetnek szavahihető tanúk, ezért „idegen tanúk által akartam a dolgot megbizonyítani”. Ezek nevét át is adta a rektornak, aki azonban „ezeket ki sem akarta hallgatni, hanem az én esetemet csak füstbe kívánta bocsátani”.

Nemes Újlaky Mihály ezért a rektort felügyelő magasabb testülethez folyamodott ezzel a levelével, azt kérve, hogy „méltóztassanak ügyemet méltó tekintetbe venni”. Számukra megfogalmazta azt a legfőbb érvet, amely alighanem más pataki lakosok tapasztalatait is tükrözte. Ezt írta ugyanis: „Mert már a pataki embernek sem élete, sem vagyonya bátorságba (=biztonságban) nem lehet a kollégium tagja előtt, amint ezt sok számtalan szomorú példák bizonyítják”.

Nem igen bizhatott azonban, hogy ez a magasabb egyházi testület elégtételt szolgáltat számára, mert levele záradékában ezt is megjegyezte: „Különben én feleségem sérelmét – melyet a leg alább való pallérozatlan, durva ember sem vitt volna illy kegyetlenül, idegen emberen is végbe – és káromat a Tekéntetes Nagyságos Vármegye előtt nem mulatom megkeresni”.

„S. Patakon 1822-ik esztendőben július 12-dik napján” kelt „Nemes Újlaky Mihály S. Pataki lakos panaszlevele”. Vajon kapott-e elégtételt sérelmére, kapott-e kártérítést felesége? És vajon árult-e cseresznyét a következő években a kollégium közelében?

Csetepaté a bálban

1836 farsangján, január 12-én a csizmadiák bált rendeztek. Közben – nem volt ritkaság ez akkortájt, – az iparos legények és a kollégiumi diákok összeverekedtek. A csizmadiák emiatt panaszt tettek a megyénél. Ennek alapján indult meg a nyomozás. A kollégium levéltárában ránk maradt a tanúk kihallgatásának jegyzőkönyve. Ennek szövegéből a korabeli kisváros társadalmi életébe, annak színtereire is bepillantathatunk. A színhely: a sárospataki kávéház, a bálház, a billiárd-terem. Ezek tehát mind működtek az 1830-as években ebben a kis vidéki városban.

Az egyik tanú, Szunyogh Albert diák így vallott: „A Veres-kávéházba mentünk hét órakor midnyájan, kivéven a rácoakat és németeket, tíz előtt a bálházba bementünk bámulni. A pipásokat Bor Mihály illy szavakkal támadta meg, hogy tegyék le, mert a földhöz vágja”. Bor Mihály csizmadia mester uram nyilván nehezményezte a hosszú pipájú nagydiákok pöfékelését. A folytatás: Bor Mihály „ezen vastag kifejezésért többektől megfeddetett”. Ezután mindnyájan bementek a billiárd-szobába, ahonnan azonban a jurátusok(=vagyis a kollégium joghallgató nagydiákjai) kiküldték őket. Szunyogh Albert tanú is szállására tért és lefeküdt. Éjfél körül több tanuló társa azonban felzörgette, akik elmondták neki, hogy Körtvélyesi

Antal tanulótársukat az említett Bor Mihály megverte. Velük ő is visszament a bál-házba és „össze seregülve, Körtvéyesivel a vett ütlegetek visszaadtuk”, vagyis a diák Körtvéyesi jól elverte Bor Mihályt. „Az, hogy valakinél fegyver lett volna, tagadom. Miután Körtvéyesivel Bor urat felpofoztattuk, egyező akarattal hazajöttünk.”

Egy másik kollégista nagydiák, Mudrány János nem tudott részletes adalékokkal szolgálni. Megerősítette, hogy 7 órától a többiekkel a Veres-kávéházban tartózkodott. Ő is vallotta, hogy „Bor Úr a pipákat kemény szavakkal letéetni parancsolta.” A jurátusok őt, Mudrány Jánost is kiküldték, hazament és nem tért vissza.

A harmadik tanú, Kalas Benjámín csak az éjféli csetepatéra érkezett a helyszínre, „s jelen volt a Bor Úr megpofoztatásán”, s a többiekkel hazament.

A következő tanú egy arisztokrata nagydiák, gróf Vay Károly azonban szenvedő alanya volt a perpatvarnak. Amikor ugyanis „Bor Mihály kemény szavakkal a pipákat letéetni parancsolta, azt mondtam: nem oda Buda!” Az energikus csizmadia mester, Bor Mihály „ezen megmérgeződve nekem ugrott, de mások töllem félretaszították”. Gróf Vay Károlyt ellenfelei alighanem azzal vádolták, hogy kardot rántott támadójára. Válasza: „Azt egyáltalába(=határozottan) tagadom, hogy nállam”. Ő is hazament a jurátusok felszólítására, „de 12 után álmomból a többiek által felserkentetve Körtvéyesi megverettetését hallván, vélek vissza mentem, s jelen voltam, midőn Körtvéyesivel pofon verettük Bor Urat, s ez megtörténvén, haza jöttem”.

Végül a verekedés diák-főhőisének, Körtvéyesi Antalnak a kihallgatása következett. Este 7 órától ő is ott volt a Veres-kávéházban a többiekkel együtt. Amikor a többi tanú által említett társaság innen elment, ő továbbra is ottmaradt, Szép Sámuel, Dienes László és Fekete István diáktársaival. Ezután az események így alakultak: „Bor Mihály bosszankodva azon, hogy a pipa letételére szóló parancsolatját meg nem fogadták, bejött, az asztalra ütött, s mondá: egy nyakért nyakkal fizettek!” Vagyis meglakoltok a rendbontásért. Az igazi súlyos sértés ezután következett. A bált rendező csizmadia-mester „bosszusan mondá azt is, hogy ezt a collégiumot kaszárnának kellene fordítani”, vagyis kaszárnának kellene átalakítani, hogy a diákokat fegyelemre tanítsák. Körtvéyesi Antal vérig sértve kiáltotta: „Ezt Patak ki nem viheti!” Ezt egy pataki diák el nem tűrheti! Bor Mihály dühös replikája: „Ki vagy te, te nekem csizmám talpa sem lehetsz!” A diák sem maradt szótlán: „Mihály gazda, nem úgy van az!” Erre kezdődött el a verekedés: Bor Mihály „meglökött, elestem, s rám feküdt. Kretoicsnak mondá: koma, zárd be az ajtót, had lakoljon a többiért is! S ez alatt a fejemet megütögetvén, felbocsájtott maga alól, s bementem Bor Mihállyal T. Somogyi jurátus

úrhoz, kinek intésére hazajöttem". A folytatást már ismerjük a tanúk elbeszéléséből.

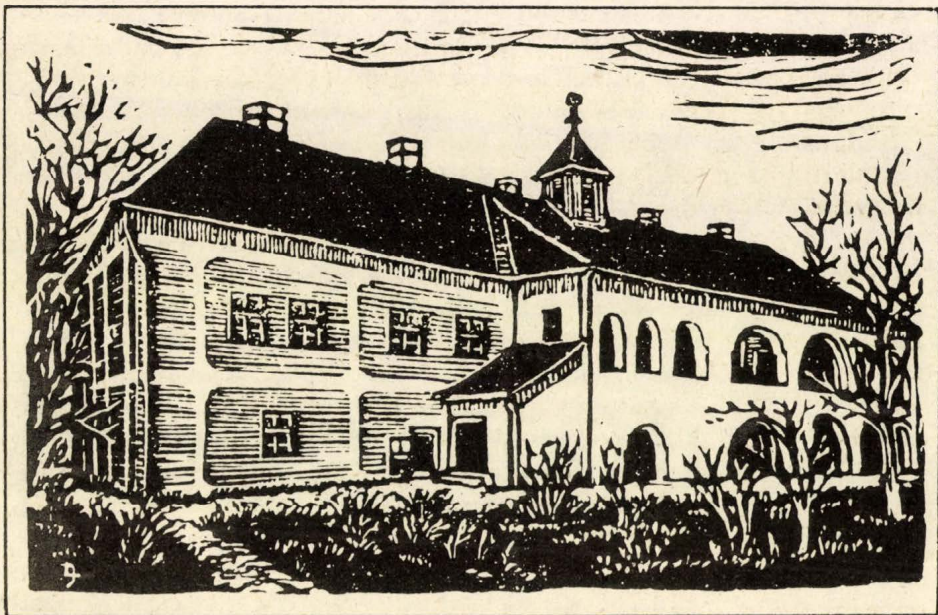
A következő napokban a sárospataki kollégium kis- és nagydiákjai alighanem többet foglalkoztak a csizmadia-bálon történt háborúskodással, mint latin nyelvtankönyveikkel, Horatiussal, Vergiliussal, a pun háborúkkal, Hannibállal, teológiával vagy jogtudománnyal.

Jegyzetek

A kollégium diáktisztviselőiről lásd Fehér Erzsébet: A sárospataki kollégium diákönkormányzata a XIX. század első felében. *Pedagógiai Szemle*, 1981/12. sz. 1155–1167. o.

„A remanensekre vonatkozó rendszabályok 1794” című iratot 1974-ben másoltam le a kollégium levéltárában; ma ez az irat nem található. Viszont az 1780. július 18-án Öry F. Gábor aláírásával ellátott latin nyelvű dokumentum ugyanezt a témát tárgyalja nyolc pontban. Jelzete: A. XVII. 6127.

A másik két témával foglalkozó iratok a kollégiumi levéltárban. Újlaki Mihály panaszlevelének jelzete: b. XLV. 18892.; a csizmadia-bál eseményeit rögzítő dokumentum száma: B. LIX. 25925.



POZBAI DEZSŐNÉ

Tompa Mihály és a Péchy-fiúk Eperjesen

1.

Hagyományos, szép szokás volt Kázmárk földműves és nemes lakói között, hogy nagy gondot fordítottak gyermekeik nevelésére. Nemcsak az otthoni elemi iskolában, hanem Szikszón, Miskolcon, Sárospatakon, Kassán, Eperjesen a felsőbb iskolákban is tanították a fiaikat. A földbirtokosok gyermekeik mellé házi tanítókat, mentorokat fogadtak.

Az abaúji kisközség, Kázmárk lakói birtoklás, vallási, házassági, rokoni kapcsolatok révén sok szállal kötődtek a távolabbi és a szomszédos települések családjaihoz.

Ilyen családi kapcsolatok megerősítése történt „az Alsó és felső Kázmárki Eklésiában az 1826. esztendő május 4. napján”, amikor „Tekintetes Nemzetes Péch Újfalusi Péchy Tamás Úr és tekintetes Nemz. Bártzai Bártzy Katalin asszony” harmadik gyermekét, Istvánt tartotta keresztség alá a „Kereszt Atya Tekintetes Nemzetes Kóji Komáromy István Úr Tttes Nemes Abaúj Vármegye Viceispánja és Tttes Kóji Komáromy Anna Asszony, Tttes Nzetes Mensáros Dánielné Asszonyság”.¹

Az 1828. év decemberében újra egy kisiút kereszteltek, most Tamás névre a rokoni keresztszülők: tekintetes Péchújfalusi Péchy Péter úr és tekintetes Bártzay Bártzy Borbála asszony, viceispán Kóji Komáromy István úr kedves élete párja.

Kiterjedt, befolyásos rokonság, gondos, tudományt és művészeteket pártoló szülők, szoptatódajkák, házitanítók, szép könyvtár, a falusi és a majorsági környezet, hivatali nyüzsgés vehette körül idősebb Péchy Tamás Abaúj megyei főszolgabíró négy gyermekének életét kisiskolás koruk végéig.

2.

A Péchy-fiúk, István és Tamás sárospataki diákként ismerhették meg Tompa Mihályt, aki 1832 őszén került a sárospataki kollégiumba mint szolgadiák, és felsőbb tanulmányait 1838 és 1844 között végezte: bölcsészetet, jogot és teológiát tanult. Hogy tanulmányaihoz az anyagi feltételeket előteremtse, a tanulás mellett nevelői, mentori állást vállalt sárbogárdi, hernád-kaki, laskodi, ágcsernyői, lasztoméri földbirtokosoknál. Kázmárk szom-

¹A kázmárki református egyházközség anyakönyve.

szédságában, Selyeben lakott a Péchyekkel rokon Komáromy Lászlóné gróf Beleznay Júlia földbirtokosnő, a Torna megyei főispán fiatal özvegye. Tompa Mihály gyakran kirándult ide. Selyebhez szerelmi emlékek is fűzték, amelyek költeményeiben is tovább élnek. *Dalfüzérének* bővítésére itt gyűjtött, s írt is dalokat. Az 1843. év nyarát és a téli szünidőt is a grófné kastélyában, Selyeben töltötte. 1843–44 telén Szemere György lasztoméri birtokos három fiával együtt Tompa tanítványa a grófnő fia, Komáromy Sándor is. A Komáromy és a Péchy család kapcsolata sok családi találkozóra adott alkalmat. Valószínű lehet az is, hogy Komáromyék hatására kérte fel id. Péchy Tamás 1843 júniusában Sárospatakon fiai mellé nevelőnek a költőt.

Tompa Mihály eredeti kéziratban fennmaradt levelében így ír erről jótevőjének és barátjának, Szemere Miklósnak Kisgyőrből 1843. augusztus 9-én:²

„Ne jöjön, sem küldjön Ön értem, fáj e szót kimondanom mert lelkem vágy, igen vágy Önhez, – midőn examen után már szekerem ültem, egy pap megszólít: ‘Ön Tompa?’ – ‘Igen’ Én Dobza, kásmárki pap vagyok, ttes Péchy Tamás úr küldött be, hogy Önt jövő évre fiaihoz nevelőnek szólítsam föl (:Patakon t. i.): el-fogadja-e?’ ‘Meglehet . . . jó . . . el’ – ‘Jó, tehát tartózkodjék ön Miskolczon, 20 aug-ig, – addig levél, akkor pedig szekér megy érte, melly Kásmárkra hozza.’ ‘Jól van, ígérem’ – kezet fogtunk, – ‘hajts’ s elváltunk, – ezeket meg nem csálhatom ugy-e? Nem! nem mehetek úgy-e? fájdalom (rám nézve t. i.) Nem! Azonban ha 20 aug-ig sem levél, sem szekér értem nem jöend: én Önhez menendek! de értem ne küldjön mert a dolog bizonytalan!”

A levélben jelzettek szerint 1843-ban az examen (vizsgák) után kapta a felkérést a Péchyektől, hogy a jövő évben Patakon legyen a fiúk nevelője. Ez tehát az 1843–44. tanévre vonatkozott. Ha így volt, akkor az eperjesi évvel együtt két évig volt a költő a Péchy fiúk nevelője. Ennek más nyomát nem találtam a forrásokban és Sárospatakon.

Az 1843. évben – Gubás Ferenc senior idejében – Patakon találjuk Péchy István 17 éves és Péchy Tamás 14 éves ágostai hitvallású nemes ifjakat, akik az év szeptember 4-én saját aláírásukkal kötelezték magukat az iskolai törvények megtartására. Még vége sem lett a tanításnak Sárospatakon, amikor 1844 júniusában először fordult komolyra Tompa Mihály betegsége. Vért hányt. Orvosi tanácsra júliustól a bártfai fürdőben kezelte magát. Majd visszatért Patakra, és letette a még hiányzó vizsgáit. Ezalatt Kázmárkon, Péchy Tamás udvarházában javában folyhattak az előkészületek az újabb iskolai évre. A két fiú, István és Tamás életének új fejezetéhez, az 1844–45-ös tanévre is a költőt választotta kísérszerűl id. Péchy Tamás. Tompa

²Bisztray Gyula: Tompa Mihály levelezése. bp. 1964. I. kötet, 26. o.



Tompamihály

„huszonhét éves volt ekkor s előtte a biztató jövő, nem annyira a kenyérkereső pályára nézve, mint inkább arra a másikra, ahová a dicsőség fénye hivogatta. De mielőtt végleges határozott volna sorsáról, legalább egyelőre biztosítani kívánta magát anyagilag is, hogy legyen mire támaszkodnia, míg esetleg megszerzi oklevelét. Másfelől azonban régóta vágyakozott már az irodalom központjába, a fővárosba is. Ezért fogadta el Péchy Tamás alsókásmárki nagybirtokos fiainak a nevelését, hogy egy kis tőkét gyűjtve célja felé törhessen.”³

A szekér pedig ment érte egy jelzett időpontban, hogy Kázmárkra vigye. Lehet, hogy a domboldalba épített, kertekkel, fákkal körülvett klaszszicizáló, későbarokk, szép Péchy kúriába. A költő már itt írja Szemere Miklóshoz újabb levelét:⁴

„Kásmárk 22. aug. 1844. Tekintetes úr! Vettem óhajtvá várt becses sorait, mi több nem Selyeben többé; de Kásmárkon, s két hét elteltével Eperjesről fogja ön első levelem venni. – Úgy-e derék? Elvárjuk ám önt okvetlenül, minél többször annál jobb...”

Tompa Mihálytól még egy feltehetően Kázmárkon keltezett levél ismeretes. Ezt a költő Beczkes Józsefnek írta 1844 augusztusában:⁵

„Kedves barátom, Józsikám! Engedj meg, hogy ígéretem következtében hozzád nem mehettem, de lehetetlen volt, mert a napokban nem valánk honn, holnap pedig vagy holnapután indulok Patakra. A testvérednek irandó levelet bizton rám bízhatod, én átadom neki okvetlen, kivált ha lakása hátára lesz jegyezve. – S ha úgy akarja szekerünkön visszajöhet, mert üresen tér az vissza; a nálad levő Honborút Péchy Tamásnak ígervén kéri tőlem, én pedig kérem tőled. Továbbá tisztelendő urat egész családjával valamint éldes mamádat is tisztelvén tisztetem. – Egy évig, – de nem, húsvétig nem látlak édes Józsikám! ha csak ígéreted szerint Patakra be nem jöndesz most, ott ismét találkozunk. Addig is az ég és őszinte barátságom legyen és maradjon veled, óhajtja Tompa”

³Váczy János: Tompa Mihály életrajza. Bp. 1913. 33. o.

⁴TM levelezése I. k. 38–39. o. A levél első fele ezután Szemere Miklós: Élni szép ... című versét elemzi.

⁵TM levelezése I. k. 39–40. o. A levél írásának hozzávetőleges idejét Bisztray Gyula az utalások alapján állapította meg. A „Honború”: a Honderű c. lap tréfásan. Beczkes József Tompa pataki diáktársa volt később szintén ref. lelkész lett. Az iskolai táblázatok szerint Patakon az 1842/43. iskolai évben a IX. évre beírt hallgató. „4. Beczkes József 25 éves Helvét, Magyarország, Szabolcs megye, papfi, mogyorósi lakos, mogyorósi születésű, anyja: Almási Eszter.” TIREL K. b. I. 24.

3.

Péchy család az ország déli, részben nyugati tájairól Szigetvár eleste után a török hódítások elől húzódott Erdélybe. Egyik ősük, Péchy Gáspár, I. Ferdinánd király udvarnoka, gyulai kapitány, klasszikus műveltségű férfi, aki szolgálataiért testvérével, Mártonnal együtt 1555-ben címerlevelet és Sáros megyei birtokokat kapott. Ezek között van Újfalú is, amelyről a család előneve, a *pécsújfalusi* lett. Péchy Gáspár halála után felesége, Dóczy Margit férjhez ment Bertóty Kristóf Sáros megyei alispánhoz. Az ágostai hitvallású evangélikus Péchy család évszázadokon át élt e megyében, és a Dóczy Bertóthy, Desseöffy, Bánó, Szemere, Szirmai, Máriássy, Sárossy, Keczer, Szent-Iványi, Bárczy és más rokon nemes családokkal részese, hordozója, alakítója volt a felvidék történelmének.

A hadak tiporta táj és benne Eperjes vallási villongások, nemzeti függetlenségi mozgalmak, a magyarság kiszorítására irányuló harcok állandó színtere. A megtöretésben, de az ellenállás különböző formáinak megszervezésében is e felvidéki nemesi családok tagjai a vidék lakóival együtt folyamatosan jeleskedtek a letűnt századokban. Őket találjuk a fegyveres ellenállás, majd a néma tűrés, a szenvedve is ottmaradás időszakában – a magyarság intézményrendszereinek megszervezésében, fenntartásában – és ezekben a magyar nyelv fennmaradásáért való küzdelmekben.

Az általuk létesített és éltetett nagy múltú *eperjesi evangélikus kollégium* sorsa a térség és az egész magyarság történelmét tükrözi, mint csepp a tenger. A mohácsi vész után a 16. század egy része a békés alakulás ideje volt e tájon. Lőcsén, Bártfán, Kassán, Eperjesen Luther Márton egyházjavító tanai korán ismeretessé lettek a kereskedők, iparosok németországi kapcsolatainak segítségével. Eperjesen az 1531. esztendőben már működött evangélikus közösség. Egyidejűleg városi elemi iskola, később latin iskola is alakult. Első vezetője Erdélyi Antal prédikátor volt. A század vége felé Sáros megyében hetvennél több evangélikus anyaegyház működött. S miután Eperjes megélte Pázmány jezsuitáinak, Bocskay, Homonnay, Bethlen Gábor, Rákóczi György korát, anyaegyházat alapított 1666-ban.

Kollégiumában tíz osztályt állítottak. Hat megyei és városi inspektor kormányozta az intézményt. Az első közvizsga 1668. október 10-én volt.

Ezután kegyetlen harcok évei kezdődtek. 1671-ben a jezsuiták elfoglalták a kollégiumot és az összes protestáns templomot, iskolát. Száműzték a lelkészeket, tanítókat. A század utolsó évtizedeiben a kollégium többször gazdát cserélt a jezsuiták, a császár hadai és Thököly Imre kurucái között. Az ellenállást Caraffa vésztörvényszéke igyekezett véglegesen megtörni. A kollégium előtt és a város négy kapujánál sokakat felakasztottak; köztük Keczer András földbirtokost és fiát, Gábort, Sárossy Mártont, Székely And-

rást, Kovács Györgyöt, Bertóthy Jánost, Palásti Gábort mint Thököly volt hadnagyait, Radvánszky György földbirtokost, Wéber Frigyes eperjesi jegyzőt, és még másokat. Összesen huszonegy áldozatot. 1687-ben gróf Csáky mint császári biztos az evangélikusokat a kollégiumból kivetette, mert Thökölyvel tartottak. Megszűnt Eperjesen az evangélikus istentisztelet és oktatás. Evangélikus pap nem mehetett be a városba.

Ez a nyomorúságos állapot 1704. december 4-ig tartott. Ekkor nyíltak meg Eperjes kapui II. Rákóczi Ferenc seregei előtt, és 7-én már istentiszteletet tartottak az evangélikusok egy vendéglőben. 1705-ben Bertóthy Ferenc, Rákóczi biztosa a kollégiumot visszaadta eredeti tulajdonosainak. Miután Rákóczi felkelését Romhányynál legyőzték, a szatmári békekötés után újra üldöztetést szenvedtek. 1710 végén a császári csapatok újra megszállták Eperjest. A kollégiumot, templomot újra elvették. Hosszas kérelmezés után a külvárosban engedélyezték egy szűk telken fából templom és iskola építését. Ezt később a hatóság leromboltatta. Újraépítették és ebben működtek 25 évig. 1750-ben Bécsbe küldött követek eszközölték ki a fejlesztést. A pártfogók közt Dessewffy Tamás és felesége, Péchy Anna 400 forintot adtak akadémiai tervekre, és a belvárosban megvették a volt tápintézetet, és a kollégiumnak ajándékozták. Két év múlva az épület helyén tették le az új kollégium kőalapjait. II. József kassai tartózkodása vetett véget a „húsz évi faggasztásnak”, 1774-ben eltöröltetett a jezsuiták rendje.

A jobbra fordult időkben a pártfogók közt különösen sokat adakozott az evangélikus egyházkerületi iskolára Dessewffyné Péchy Anna, aki 2000 forintot, és rokona Sárosy László, aki ugyancsak 2000 forintot adományozott.

A kollégiumba magyar, német és tót ajkú ifjak jártak. Számuk 330-ra emelkedett. A kollégium gyarapodása és felvirágzása idején a tanrend nagyjából a régi maradt. A magyar beszéd háttérbe szorult, de soha sem szűnt meg. Tanítottak nyelvtant is, de csak az alsóbb osztályokban. 1815-ben a hazai jog tanítása is megkezdődött: „Tomka István híres ügyvéd vállalván magára hetenkénti 4-6 ingyen órát, és alapítványokat tett tanügyi reformokra.”⁶

„A reformkor kezdetén az egész országban végbement események hatására a magyar nemzetiség eszméje öntudatra ébredt és hatalmas mozgalmakat idézett elő minden irányban.” Az eperjesi kollégium magyar diákjai és tanárai között is pezsgőbb lett a magyar szellemű élet. Különösen lelkesítő volt számukra az 1825-i Széchenyi-féle mozgalom, Széchenyi Ist-

⁶Vandrák András: Az eperjesi egyházkerületi ágoston hitv. evangélikus kollégium múltjának és jelen állapotának vázlatos rajza. Eperjes, 1867. 25. o.

ván óriási áldozata, amelyet a magyar tudományos műveltség megteremtéséért hozott. Ennek hatására 1825-ben külön tanárt fogadott a kollégium a magyar nyelv tanítására, Greskovics József teológust. A következő évben Dessewffy Tamás 1000 forintos alapítványt tett a kollégiumi magyartanár 6 forintnyi tiszteletdíjának biztosítására. 1826-tól kezdték tanítani a magyar irodalmat a felsőbb osztályokban is. A következő évben Greskovics eltávozott a kollégiumból, s helyette Nemesányi Károly miskolci származású jogász vette át a magyar nyelv tanítását. Ő alapította meg a kollégiumi főiskolai dákokból a nyelvművelő *Magyar Társaság*ot, magyar könyvtár alapítását szorgalmazta az ifjúság körében, és azt, hogy az év végi vizsgák idején „Öröm ünnep”-et rendezzenek abból a célból, hogy a társaság megmutathassa a publikumnak mennyit fejlődött az esztendő leforgása alatt.⁷

A nagy múltú eperjesi evangélikus kollégium a 19. században mint tanintézet magában foglalta a teológiát, jogakadémiát és a nyolc osztályos gimnáziumot. A teológia három, a jog két évi tanulmányi időt jelentett.

Mindenkori fenntartói, diákjai viharos történelmű, küzdelmes utat jártak be. A felsorolt és a nem említett történelmi nevek viselőinek leszármazottai éltek tovább a családok és tanárok körében egyaránt a 19. században is, és folytatták fenntartó, védelmező tevékenységüket 1845-ben is. A Sáros megyéből elszármazott Péchy család kázmárki ága – hű ágostai hitvallású evangélikusok lévén – közéjük tartozott. Így a két Péchy-fiú és mentoruk ismert jövevények Eperjesen a kollégiumban 1844 őszén.

4.

Tompa Mihály 1844. szeptember 8-án Kázmárkról ifjabb Péchy Tamás másodéves köztanulóval (publicus) és bátyjával, Péchy István első éves joghallgatóval indult Eperjesre. Közönséges parasztszekéren utaztak. Reggel indultak Kázmárkról, Hidasnémetiben delelve Kassán háltak meg. Másnap Lemesen ebédeltek s etettek. Lassan haladva az akkori nagy, partos utakon, szeptember 9-én estefelé érték el Eperjest. 1844. szeptember 23-án Tompa már Eperjesen írta az alábbi emlékverset:

⁷ Mikola János: A collegiumi Magyar Társaság története 1827–1860. A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi collegiumának értesítője 1902/1903. Eperjes, 1903.

*Te távol leszesz, ám haza
Dobogjon mindig kebeled!
Nagy a világ: a hon csak egy!
– Édes fiú, isten veled!*

Nem sikerült megállapítani, hogy kihez írta.

Mindhárman Tomka Lajosnál voltak szálláson, ellátáson. Tomka Lajos ügyvéd feleségével és 3–4 éves Máli lányával akkor a Fő utcán a jelenlegi 60. számú s Dessewffy Lajosné született Ganzsagh Paula tulajdonát képező ház emeletét bérelte. (Másik lányuk – Antónia, Tónika – a későbbi Berthótyné.) Az utcai szobákat Tomkáék lakták. Az udvari szoba volt Tompa és a Péchy-fiúk közös lakása. Itt laktak az 1844. év szeptember és október havában. Innen írja a költő Böszörményi Károlynak: „Lakom Eperjesen Tomka ügyvédnél. Nevelő Péchyék mellett.” Amint azonban a hideg novemberi napok beálltak, kitűnt, hogy ez a lakás nedves. Ezért Tomka Lajos az akkori Tót, később Magyar utcában a jelenlegi 7-ik számú, Stépán Jánosné tulajdonát képező ház utcai földszinti szobáját bérelte ki részükre. Ebben az alkóvos szobában töltötték el az 1844/45. tanév többi idejét.⁸

A helybeli kollégiumi felügyelő 1844-ben előbb Pulszky Ferenc volt, akit Fancsali Joób Vendel váltott fel. Rövid megszakítással hosszú éveken át viselte ezt a tisztséget. Ernyedetlenül fáradozott a kollégium javainak előmozdításán. A forradalom után bekövetkezett nehéz időkben a legnagyobb gond és munka jutott osztályrészéül.⁹ A Péchy-fiúk tanárai között vannak: Vandrák András, Hörk József, dr. Vécsey Tamás, Berzeviczy Albert, Benczúr József, Lukács Pál és Pásztor Dániel.¹⁰

Az eperjesi tartózkodás emlékét őrzi a kollégiumi Magyar Társaság jegyzőkönyve is. Az 1844. őszi (szeptember) 27-ikén tartott IV. ülés jegyzőkönyve előtti lapon, a rendes tagok sorában 16.-nak saját kezűleg van be

⁸Dr. Máriássy Béla: Tompa Mihály Eperjesen. Az eperjesi Széchenyi Kör Tompa ünnepélyén az 1902. évi október hó 5-én tartott felolvasás. Eperjes, 1902. (A Máriássy a Péchyekkel rokon család!)

⁹Vandrák András kollégium-története, i. m. 29–30. oldal. (F. Joób Vendel Felsőházsmárkon is birtokos.)

¹⁰Bisztray Gyula a Tompa-levelezés II. kötetében a következő információkat adja két eperjesi tanárról:

LUKÁCS PÁL (1801–1873) nevelő, ifjúsági író. Komárom megyei földműves szülők gyermeke. Losoncon tanult. Színész lett, majd pedig félszázadon át magán nevelőként kereste kenyerét. (Többek között Péchy Tamás, gr. Ráday Gedeon, Kállay Béni voltak tanítványai.) Írt költeményeket, gyermekverseket, tanulóknak való olvasmányokat. Lehet, hogy Tompa írói barátságot tartott fenn vele. (560. o.)

PÁSZTOR DÁNIEL (1816–1882) tanár, igazgató. Ifjúkori írói álneve Eöry Béla. Sárospatakon és a bécsi egyetemen tanult. Közben a Péchy- és az Uray-családnál nevelősködött. 1850 júliusától Miskolcon igazgató-tanár, majd a jogakadémián tanít. (571. o.)

184⁴/₅ év. Igazgató: Mányay Antal Lajos

75	Név. Kor. Vallás	Nemzet. szület. hely	Atya v. gondn.	Mikor és honnan	Tudomány osztály.	Elme
		T. hatóság. vidék	lak. helye. rangja	jövés?		
75	Péchy István szül. Apr. 30. 826 Agost. Vallás	Magyar Kásmark Abauj megye	Atya Péchy Tamás János bíró u. ott	a' sáros-pataki Collegiumból Sept. 10. 1844.	Logász	1845 i bőveget isk. hall. nyit.
76	Péchy János szül. Decbr. 6. 1829. Ag. Vallás	Magyar Kásmark Aba- uj megye	Atya Péchy Tamás János bíró u. ott	a' sáros-pataki Collegiumból Sept. 10. 1844	Logikus	1846 Jún
77	Szathmari Istv. szül. 1828 Nov. 3. Helv. Vall.	Magyar	Atya Terencz nemes, gazda u. ott.	a' sáros-pataki Collegiumból Sept. 10. 1844.	Mathemat.	
78	Czuma Endre szül. Oct. 18. 1826 Agost Vallás	Magyar Nyíregyháza Szabolcs megye	Atya Samuel kolgár u. ott	a' löcsei Lyceum: ból Sept. 11. 1844	Physicus	1846
79	Porincza Lajos szül. Febr. 10. 1827 Hel. Vall.	Magyar Bánfalva Dor- sod megye	Atya Mihály nemes, Miv. kolcz, Borsod	a' miskolczi ref. Lyceumból Sept. 11. 1844.	Logász	1845 végen vanyal

írva Péchy Tamás.¹¹ Az egyesület ekkor Vandrák András oktató úr elnöklése alatt működött. Róla el lehet mondani, hogy az eperjesi kollégiumban a nemzeti nyelvnek egyetlen „támasza s talpköve”. A Társaság körülbelül ötven tagot számlál, tehát aránylag nagyobb, mint a pataki. Munkásságának köre: szaválás, kötött és kötetlen dolgozatok írása, fordítás, bíráló.¹²

Tompa örömet és kedvvel foglalkozik növendékeivel, akiknek önképzőkori működésében nagy segítségükre van.¹³ Esténként összeült a Péchy-fiúkkal, s felolvasta nekik újabb verseit. Szerették is őt, különösen Péchy Tamás, akinek csendesebb természete, a könyvek és az irodalom iránti érdeklődése Tompát is jobban megnyerte. Nem is volt köztük semmi egyenetlenség. A legjobb egyetértésben éltek.¹⁴

Tompa Mihály nagy kötelességtudással végezte nevelői-mentori feladatait. Mégpedig kétszáz bankó forintért. Ezen díjazásra mondja Petőfi úti jegyzeteiben. „Miska Pajtás! Rád illenek nagy druzsád szavai: Megnehezült az idők viharos járása fölötted!” De e díjazás elbírálásakor jusson eszünkbe, hogy abban az időben az esküdt fizetése szintén nem több 100 forintnál. Később bejei lelkészként összes jövedelmét 800 váltóforintra becsülik, tehát az nevelői díjának csupán négyszerese. Holott a nevelői állással teljes ellátás jár, míg a lelkész nyakába a reprezentálás és vendéglátás súlyos kötelezettsége szakad.¹⁵

Eperjesen vidám, gondtalan élet várt rá. Talán ez a tíz hónap a legdehűsebb szakasza életének.¹⁶ A Péchy család a költő eperjesi tartózkodása idejére a fizetése mellé teljes ellátást is biztosított. Így mentori munkája mellett lehetővé vált kedvteléseinek, egyéni ambícióinak megvalósítása is. Széles körű levelezést folytatott Eperjesről szerkesztőkkel, barátokkal. A táj szépsége, élményei versek írására ihlették.

Itt, az eperjesi hónapok alatt gyűjtötte össze első könyve anyagának nagy részét. Így ír erről Lévy Józsefnek:¹⁷

„Édes barátom! Kegyednek én Eperjesről, e tótszellemű városból írom e sorokat, – hová sorsom űzött s szeptember óta tart; s íme e sorkban is kérelem fekszik. – Én jelenleg népregék írásában koptatom tompa fejszémet; de az anyagok hiányával vagyok, . . . bátorkodom Önt kérni: küldjön nekem pár néprege anyagot,

¹¹Máriássy Béla i. m.

¹²Tompa Mihály beszámolója az Eperjesi magyar Társaság évzáró örömmünepéről a Pesti Divatlap 1845. július 3-i számában, 441. o.

¹³Váczy János i. m.

¹⁴Máriássy Béla i. m.

¹⁵Máriássy Béla i. m.

¹⁶Kéki Lajos: Tompa Mihály. Bp. 1912.

¹⁷TM Levelezése I. kötet, 40–41. o. Tompa levele Lévy Józsefnek 1844 novembere táján.

az Rendes Tagok
Névei.

1. Pápai Antal
2. Kúty Károl
3. Marschalkó Dániel
4. Scheffer Gusztáv
5. Pichy István
6. Madgyaszay Adolf
7. Versey Mihály
8. Fösch György
9. Studnik Ede
10. Thinschmid János
11. Farbakay Gusztáv
12. Márton Kálmán
13. Vágkői Pósa

az Olvasó Tagok
Névei

Kirgács János
Kéler Gusztáv
Salatky István
Lopuonyi Sámuel
Madarasi László
Dobóczy András

hiteles leírással, a helység nevét s más mellékkörülményeket; . . . Igen megköszönném, ha ön kérésemet teljesítené, – s különösen Kakaskőről írta . . .”

Eperjesről ő maga is többször ellátogatott a közelfekvő helyekre. Még az ősz folyamán kirándultak a Péchy-fiúkkal azok ősi fészkébe, Pécsújfalvára, bejárták annak erdős-bérces határát. Itt, „Pécsújfalvának sziklás bércein, pusztult magányban áll a régi fal”, melynek „varázshatalma régen oda van”. Amelyről a homályosan élő mondát Tompa Oltárkő címen remekül dolgozta fel.¹⁸

Itteni élményei adtak indítást több regéjének írásához is. Ezek – a már említett *Oltárkő* címűn kívül: Hegyeskő, Kőasszony, Menedékkő, Márta könyve, Szepesváraljai lány, Cserevena Hóra. Talán „A király kútja” is a Hernád völgyében fekvő Abos községhez fűződik.¹⁹

Több vers írása mellett – feltételezés szerint – Tompa Eperjesen tiszta le kottás *Dalfüzérét*, mégpedig 1844 őszén vagy telén. S a kész füzetet Petőfi lapozhatta. Esetleg ajándékként került a Péchy családhoz akár Eperjesen, akár Alsókázmárkon. Az is emellett szól, hogy aki ezt a sokáig lapangó Tompa-kéziratot eladta – dr. Nehrebeczky Györgyné sz. Gellén Ida – annak a Péchy Istvánnak a dédunokája, aki mellett Tompa nevelő volt.²⁰

Máriássy Béla–Péchy István közlését felhasználva – úgy írja le, hogy: „A fiatal Tompa kedves, vidám cimborá volt. Szép szál ifjú, hatalmas testi erővel. Kitűnő előadó, szellemes tréfacsináló. Indulatossága szonban hamar elragadta.” A hipochondriára való hajlama ellenére jókedélyű volt. Modora figyelmes, természete nyílt. Barátkozni szeretett, de azért nemigen kereste a mulatozásra szolgáló alkalmakat. Sokszor látszólag minden ok nélkül fejéhez vagy gyomrához kapott, hogy rosszul érzi magát. Ilyenkor elment, s órákig bolyongott a szabadban.

¹⁸Pécsújfalun (Eperjestől északra, mai nevén: Pecovska Nová Vesben) ma is áll az 1694-ben épült reneszánsz Péchy-kúria. Az Oltárkő Pécsújfalu és Ambrusfalú határán emelkedik. Ambrusfalván is voltak Péchy-birtokok. Az 1837-ben készült térkép Oltar Kameny néven tünteti fel ezt a pontot (kameny=kő; szlovákul). A térkép eredetije a Magyar Országos Levéltárban található Budapesten a Péchy-család iratai között.

Tompa Mihály: Oltárkő című népregeje a Lévy József által sajtó alá rendezett „Tompa Mihály összes költeményei” IV. kötetébe (Bp. 1885.) a 73–79. oldalon található.

¹⁹Vö.: Kónya Péter: A virágok poétája Eperjesen. = Vasárnap, 1992. január 3. 9. o.

²⁰Vö.: Dalfüzér MDCCCXLIII. Össze szedte s írta Tompa Mihály. Sárospatakon és Selyeben. 1844. Hasonmás kiadásra előkészítették és kísérő tanulmányokkal ellátták: Pogány Péter és Tari Lujza. Miskolc, 1988. 94–95. o.

Lásd még: Pozbai Dezsőné: Adalékok Tompa Mihály 1844-es Dalfüzérének irodalomtörténeti adataihoz. = Szülőföldünk 19. Miskolc, 1992. (Sajtó alatt.)

Will
Loving to Sister and Family

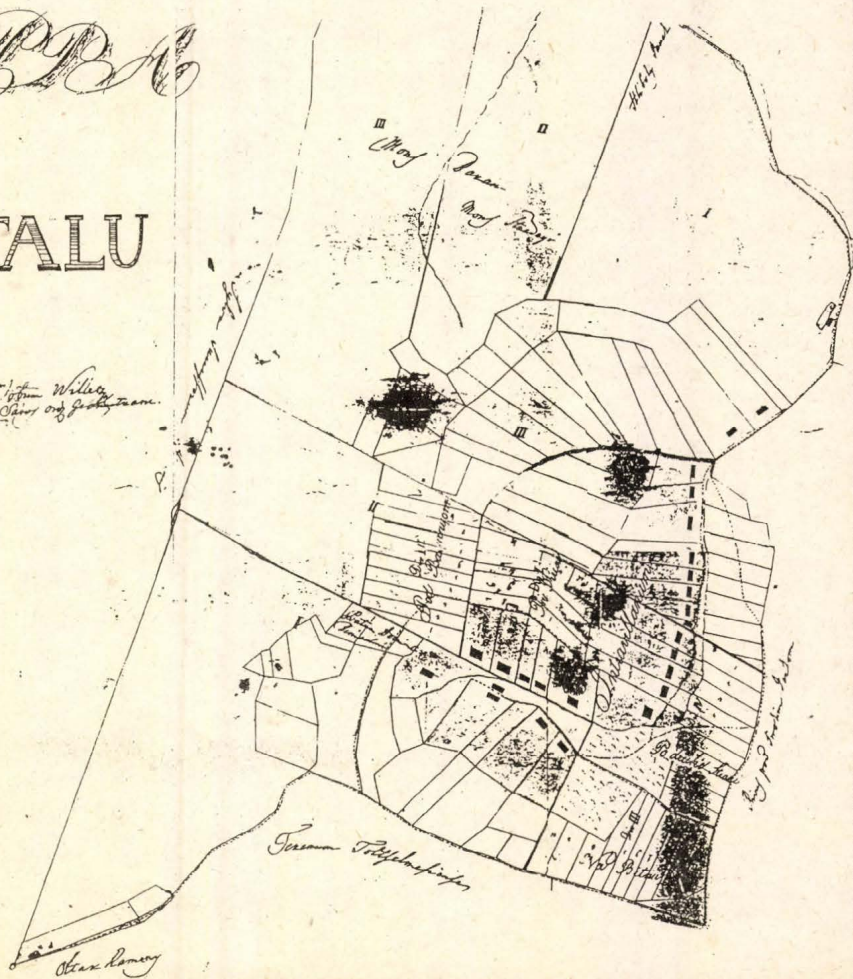
Explicatio colorum

Intravillana

Sylviae Spect. Dni Kerp. Pechy

Spec. Dr. Benj. Peck

Yped Dni Ambr Pachy



5.

A költő első baráti társasága Sárospatakon és itt Eperjesen alakult ki. Szerette a társaságot, s így mi sem természetesebb, mint hogy rövid idő alatt itt is barátokra talált. Kerényi Frigyes a kárpáti dalos, Irányi István és Dániel bátyja, Lukács Pál a Radvánszky-fiúk nevelője, Csupka Gusztai, Eördögh Dániel, Nagy László tanulók, Shulek Gusztáv, Zöllner teológus, Pásztor Dániel s Menyhért János papi pályára készülők, akiket már Patakról is ismert, Benczúr József és Vandrák András kollégiumi tanárok voltak a barátai, jóindulatú támogatói s jóakarói. Ehhez a társasághoz csatlakozott a Lasztócról időnként ideránduló Szemere Miklós, majd Pákh Albert, s 1845. április 4-től május 2-ig Petőfi Sándor.

„Tudjuk, hogy Kerényit és költészetét Petőfi sokra becsülte, bizony-ságul szolgálnak a hozzá intézett levelek. Szemere Miklós március végén Pesten járt, s a felső-magyarországi útjára induló Petőfivel együtt utazott Miskolcig. Ott elváltak, Szemere hazatért Lasztócra (Zemplén megyei község, nem messze Sátoraljaújhelytől; jelenleg Szlovákia). Petőfi Kassán át barátainak ölelésére Eperjesre sietett. Itt Kerényi Frigyeshez szállott, aki a családi házát Goldbecher Antalnak adván el, ekkor a szomszédos Klór-féle ház első emeletén bérelt két szobát. Megérkezésekor a házigazda távollétében szolgálja, Kosztelnik József fogadta, mert a Kerényi által őrzött arckép alapján nyomban felismerte. Egy kis szívmelegítővel kínálta, s sietett gazdája után, hogy lelkendezve jelentse az örömhírt, hogy 'pán Petőfi' megérkezett.”²¹

Máriássy Béla így jellemezte a ritka helyzetet: „az 1845. év tavaszán három ifjú tartózkodott Eperjesen; azon idő sötét társadalmi, irodalmi, politikai éjjelén három égitest: ragyogó meteor az egyik, szende, méla hold a másik, kis esthajnali csillag a harmadik, Petőfi, Tompa, Kerényi.”²² A sors kifürkészhetetlen akaratából száguldó csatalovak helyett, most igáslovaknak álcázott pegazusok, a múzsák szent lovai karikáztak be zörgő szekerekkel a sokat látott Tarca-parti eperjesi utcákra, hogy itt egymással találkozva messzire világító fényükkal dicsőséggel övezzék múlt és jövőbeli sok szenvedéseikért a várost – hogy talán utoljára e tájon – felragyogtassák a magyar szellemiséget.

Tompa Mihály így számol be Szemere Miklósnak:²³

²¹Dr. Horváth Ödön: Petőfi Eperjesen. Az Eperjesi Széchenyi Kör 1899. október 29-i Petőfi ünnepen tartott felolvasás.

²²Máriássy Béla i. m.

²³TM levelezése I. kötet, 42. o. (Eperjes, 1845. április 4.)

„Petőfi dél óta köztünk van, még eddig csak ittunk és szavaltunk, s róla részletesebben írni nem akarok . . .”

S egy másik, Böszörményi Károlynak írt levelében ezt olvashatjuk:²⁴

„Petőfi meglátogatott bennünket; furcsa találkozás volt, irodalmi ismerősök valánk, de személyesen soh sem látók még egymást, iszonyú hévvel történt az egész. Már az előtt több privát levelet váltván egymással, – s gondold és neved! pár hét múlva – pisztolyra akart köztünk a dolog kerülni – Furcsa ember! – de elmúlt a zivatar menykő-csapás nélkül!”

Petőfi így örökítette meg az eperjesi találkozást:²⁵

„Boldog órákat töltöttem Kerényivel és Tompával. Nem említem a többiekét, kiknek barátsága örökre édes emlékezetűvé tette ezt az utamat; mert annyian vannak, hogy egész lajstrom lenne, ha mindegyik nevét leírnám.”

Majd:

„Vannak házak, melyekbe mihelyt belépek, úgy érzek, mintha otthon volnék; vannak ismét, mikben sehogy sem tudom magam otthonosítani. Így vagyok a városokkal is. Eperjes azok egyike, hol az első pillanatban otthon voltam. Tudj' Isten, olyan kedves város nekem ez az Eperjes; csinos, szép, zajos, vidám, barátságos tekintetű. Olyan, mint egy életteli fiatal menyecske. Hát még a tájéka! Magyarországon sem sok szebb lehet. Kora regelenként ki-kimentem a város keleti oldalán emelkedő Táborhegyre, hol hajdan Caraffa ágyúí ordították e mártírvárosra: rettegj! Innen néztem szét a vidékre, mely gyönyörködve mutogatta magát előttem, mint a gyermek, kinek édesanyja új ruhát hozott.”

Élményei versek írására ihlették. Látta őt a Tarcán túli hegyeknek ama szűk völgye is, amelyben . . . „Mint a szív az első szerelemnek titkát Rejti a kis kunyhót bércek koszorúja . . .” Ez a kis kunyhó az *Erdei lak* volt, amelynek látása Petőfi kezdeményezésére a költők híres versenyének alapjául szolgált; annak a versenynek, amelyről Szász Károly azt mondja, hogy benne „Kerényi egy naív lyrai képet, Petőfi egy szárnyaló szabadságódát, Tompa egy gyönyörű leíró költeményt adott”, s amelyre vonatkozólag ugyanő jegyzi meg azt, hogy „akár létezett a megénekelte kis lak az eperjesi erdőségbe rejtve, akár csak fölvevett verstárgyul egyezményben s eszményben élt, – mindegy; a három költő barátságának a három költemény szép örök emléke marad.”²⁶

1845 emlékezetes év Eperjes történetében. Petőfi, a barátot látogató kedves vendég, a szeretetnek, rajongásnak sok megnyilvánulásával találkozott. Eperjesi tartózkodásának érdekes eseménye volt legelső nyilvános

²⁴TM levelezése I. kötet, 44–45. o. (Eperjesről 1845. május végén).

²⁵Úti jegyzetek. Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése. Bp. 1974. 237., 238. o.

²⁶Dr. Horváth Ödön i. m.

megtiszteltetése, az a zenés fáklyásmenet, amellyel őt a kollégium ifjúsága megtisztelte, s melyet ő a Klór-féle háznak főutcai, s a főtemplom felől számítva a második ablakából fogadott. A lelkes üdvözlő beszédre így válaszolt: „Tisztelt Barátaim! Ez a legkedvesebb zene reám nézve, mit életemben hallottam, s kedvesebb a fény, mint rabnak a napsugár. Ha életem elsötétül s a sors macskazenével tisztel meg: ez estére gondolván fumigálni fogom a bajaimat . . .”²⁷

Elment és meglátogatta a Magyar Társaságot. „Elmegy oda, hogy lelke kigyönyörködhesse, kiimádkozhassa magát a magyar nyelvnek eme félreeső nemzetiségi talajra épített templomában . . . nemzetiségünk legfélveörzöttebb kincsének, az édes honi nyelvnek gyöngé, de lelkes szószólóit hallja . . . sikerüket bölcs tanácsaival igyekszik fokozni. Példát ad a szavalásra.”²⁸

Kedves és becses emlékként őrzik Petőfi és Tompa jelenlétét a kollégiumi Magyar Társaságnak ez évi jegyzőkönyvei:²⁹

„Petőfi – kinek Eperjesre való érkezése a társulat tagjainak lelkét annyira meghihlette, hogy már az április 16-iki (L-ik) ülésen egy Petőfi hozzánkérkeztek címmű művet adnak ki bírálatra, az április 19-én tartott (LI-ik) ülésben részt is vett, sőt tanítással, útbaigazítással lépett fel a szavalás terén, miről az idézett jegyzőkönyv a következő sorokkal emlékezik: Végül tisztelt Petőfi Sándor úr, ki jelenlétével megtisztelvé társaságunkat, e szerény nyilatkozatát közlé a társasággal, miszerint: ‘szavalásnál czélszerű volna minden taglejtést elhagyni kivált a kezdőkre nézve, mivel a kétfelé való ügyelés közt megosztván a figyelem, a szavalás sikertelen leend.’ A jelzett gyöngéd örökbecsű viszonzást az április 26-án tartott (LIII-ik) ülés jegyzőkönyve örökítette meg, amely szerint: ‘Tisztelt Lukács Pál helyettes elnök vezérlete alatt rendes működésünket szeretett vendégünk, tisztelt Petőfi Sándor, Vörsmarty Szép Ilonka cz. költeménye szavalásával előzé meg, kinek fellépése a társaságnak nagy örömet, a műnek helyes előadása pedig köztetszést szerze.’ Ugyanebben a gyűlésben Petőfinek egy költeményét (Ebéd után) szavalták, megbírálták a Petőfi hozzánkérkeztek c. művet, és felkérték Tompát is egy szavalatnak elvállalására, aki ‘a megtiszteltetést szívesen fogadván, legközelebbi alkalomra ajánlkozik s ajánlkozásának a május 4-én tartott ülésen tett eleget.’ Elszavalta Garay Kont-ját; fellépése szintén ‘nagy örömet és közkedvességet szerze’”.

²⁷Dr. Horváth Ödön i. m.

²⁸Mikola János: A collegiumi Magyar Társaság története.

²⁹Dr. Horváth Ödön i. m.

A kollégiumi Magyar Társaság fénykora 1833-tól kezdődött. 1845-ben váltakoztak a Társaság hanyatlásának jelei a virágzást még mindig megmutató jelenségekkel.³⁰ Petőfi és Tompa eperjesi találkozása betetőzése a magyar Társaság fénykorának. Távozásuk után hanyatlás következett.

Május 2-án Petőfi búcsút vett Eperjestől. Kerényi elkísérte őt a szép úton a Branyiszkó hatalmas hegyormán keresztül. Útjuk Lőcsén keresztül Késmárcra vezetett, ahol a két jóbarát végleg elvált egymástól.

6.

Petőfi hatására Tompa Mihály még fokozottabb érdeklődéssel fordult a népköltészet felé. A népregék témáit nemcsak összegyűjtötte Eperjesen, hanem jutott ideje azok megírására is. Május végén már azt írhatja Böszörményi Károlynak:³¹

„Könyvem – az az Népregéim – utolsó izein dolgozom, s Szemere Miklósnál augusztus végére okvetlen be végzem; s még ez évben megjelenendik.”

S nem kis büszkeséggel teszi hozzá:

„... de annyit mondhatok hogy lármát fog csinálni könyvem az irodalomban; mert népregétlen literaturánkban egyetlen egy lessz a maga nemében...”

Egy másik levelében Sárospatakon 1845 őszén saját sorsára gondolva írja.³²

„Én a diáki életet testemből lelkemből megúntam. Erre sokat tett az egy évi eperjesi szabad életem. Másrésről sok – biztosan mondhatom – nagy emberek, legalább mellettem nagyok barátsága s irodalmi életem. Igen gyermekesnek találok már iskolázni!”

Jövőjéről így nyilatkozik a barátának:³³

„Kérded: mi célom? isten tudja! visz az idő mint galyat a rohanó folyam; majd ki-vet tán valahol, s a part legyen virágos vagy tüskés... elfogadom. – Prokátor nem leszek, – rettenetesen megutáltam ezen állást itt Eperjesen, hogy egymást eszi és falja a kimondhatatlan sok ügyvéd, – érzem nem nekem való, – ez irodalmi pályámmal és működésemmel egyenes és merő ellentétben áll, – mellyel föl nem hagyni pedig hála Isten elég okom van.”

Péchy Tamás sikeresen levizsgázott. Tompa nyugodt lelkiismerettel számolt be a szülőknek. Későbbi életútjára tartalmas útravalót vihetett magával.³⁴

³⁰Tompa beszámolója a Társaság évváró örömmünneperől a Pesti Divatlap 1845. júl. 3-i füzetében, 441–442. o.

³¹TM levelezése, I. kötet, 44. o.

³²TM levelezése, I. kötet, 49. o.

³³TM levelezése, I. kötet, 44. o.

Tompa Mihály 1845. június 25-én eltávozott Eperjesről. Végeszakadt annak a kázmárkiak kíséretében eltöltött szabad, derűs életnek, amelyet ő maga jellemez legjobban:³⁵

Hajh! szép élet volt az ...! vigadtunk, szerettünk!

Lelkünk a jövőbe szép reménnyel nézett.

Tündér-sátor gyanánt borult el felettünk

Örök himzetével ragyogó költészet.

S mintegy háromfelé kibomlott aranyszál,

Kísért, összetartott elválásainknál.

Az eperjesi évre mindig szívesen emlékezett vissza. 1853 januárjában az eperjesi Irányi Istvánnak írva szomorúan gondol Kerényi Frigyes sorsára, s hozzáteszi:³⁶

„Ki hitte volna ezt 1845-ben vagy 46-ban midőn kertében egymást nyers dióval hajigáltuk és dohányt nézegettük!”

S a következő év májusában ugyancsak neki írja.³⁷

„Hejh, hejh! édes Pistám bizony elmúltak azok az idők, mikor a Kerényi diófája alatt hajigáltuk egymást, mikor a Havránra és Czemetére kirándulgattunk;

³⁴ Mikola János: A collegiumi Magyar Társaság története 1827–1860 c. könyvében azt írja, hogy a társaság fénykora 1833-tól 1846-ig tartott. Az általunk tárgyalt 1845–46. tanévről azt írja; Hogy a munkálkodás iránti hajlamot még inkább felkelték a tagokban, pályadíjakat tűznek ki. A pályázat eredménye négy beszély, négy ballada és négy vígjáték, melyek közül mindenik fajta elnyer egy-egy díjat. Minden rendes üléseken kívül még rendkívüli szavalási órákat is tartanak. – 1848/49-ben a társaság élén az ügybuzgó Vandrák áll. A szabadságharc alatt az ő vezetése alatt mozgósították az ifjúságot, és bevetésre kerültek a kassai hegyen a Schlick tábornok elleni tűzben. Ezután az eperjesi kollégiumra nehezebb idők vártak. 1848 novemberében a háborús viszonyok miatt hazaküldték a diákokat, s amikor közeledett a vég, orosz kaszánya és kórház foglalta el a kollégiumot. 1851 márciusában alakult újra a Magyar Társaság. A kormány nyomása alatt élt, de tevékenykedett azért. 1853-tól 1858-ig azonban szüneteltetni kellett működését, csak könyvtárukat használhatták. 1859 novemberében megünnepelték Kazinczy születésének századik évfordulóját. Vandrák igazgató köszönte meg az ünnepély végén az ifjúság fáradozását. A Társaság később átalakult főgimnáziumi Magyar Társasággá. Tagjai ekkortól gimnazisták. – 1919-ben március 4-én az Eperjesen megjelenő Stefanek Antal hozta a kollégium megsemmisítő ítéletét. A korábban négy intézményből összetevődő kollégium szétesett, az új csehszlovák állam csak a gimnázium fenntartását tartotta indokoltnak. A teológia Budapestre költözött, később a soproni evangélikus teológiai akadémiába olvadt. A jogakadémia és a tanítóképző Miskolcra került, s a 20. század közepén szűnt meg.

³⁵ Tompa Mihály: Barátim emlékezete (részlet). 1853.

³⁶ TM levelezése, I. kötet, 177. o.

³⁷ TM levelezése, I. kötet, 213. o.

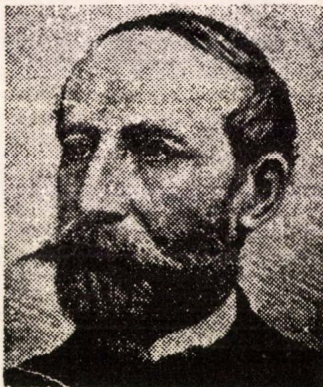
Kerényi Frigyes sorsa különösen megrázta Tompát. A szabadságharc bukása után ugyanis kivándorolt Észak-Amerikába. Szervezete nem viselte el az ottani körülményeket, 1852-ben meghalt. Kerényi kivándorlása ihlette Tompa „Levél egy kibujdosott barátom után” című nagy versét. A „Barátim emlékezete” című elégiája Petőfi és Kerényi emlékét idézi.

el, rettenetesen elmuúlt! Szegény Kerényi és Petőfi nem tudják hogy elmuúlt, mert ők magok multak el. Illyen az ember! Illyen az élet! Ollyan jól és ollyan rosszúl esik nekem azokra az időkre visszaemlékezni! és bár tehetné az ember, hogy csak arra emlékezzék, a mire akar!"

1855 áldozócsütörtökjén pedig újra megjelenik ez a gondolat:³⁸

„Beh szívesen lennék 200 váltó forintért én is még egyszer nevelő ollyan időben, mint az volt.”

A Péchy-fiúk még folytatták tanulmányaikat,³⁹ Tompa Mihály útja azonban tovább vezetett immár a költészet művelése és a papi hivatás szolgálatára felé.



³⁸ TM levelezése, I. kötet, 231. o.

³⁹ Az ezzel kapcsolatos dokumentumok:

1. A Magyar Társaság jegyzőkönyve (1840–44). A Társaság tagjai az 1842/43. iskolai évben. (A rendes tagok között 5.-ként szerepel Péchy István.) SOBA Presov (Eperjesi Megyei Levéltár) EKP, 722. L.: 245. o.

2. Az eperjesi ev. egyházkerületi Collegium anyakönyve. SOBA Presov, EKKP 248. L.: 243. o.

3. A bölcsészet, jog- és hittani tudományok hallgatóinak osztályozása az 1845. esztendő I. és II. felében, valamint az 1845/46. esztendő I. és II. felében. SOBA, Presov, EKP, 262. L.: 251. o. Az eperjesi megyei levéltártól kapott adatokért ezúton is köszönetet mondunk Kónya Péter levéltárosnak.

Egyelőre nem tudjuk, hogy Péchy Tamás, aki 1848. szeptemberétől önkéntes lett, hol állt a zászló alá. Hork József: Az eperjesi ev. ker. Collegium története című könyvében (I-ső füzet, Kassa, 1896. I-II. old.) nem szerepelteti őt az eperjesi főiskolai 1848-as nemzetőrök sorában. Tudjuk viszont, hogy november végén hadnagy volt, részt vett a felsőtisza-vidéki harcokban, majd ugyanabban az évben igazságügyi fogalmazó lett. 1849 márciusában főhadnaggyá, júliusban századosná nevezték ki. A zsidói fegyverletételkor a Kazinczy-hadosztálynál szolgált. Büntetésként a császári hadseregbe közlegényként sorozták be, csak 1853-ban bocsátották el. Ezután birtokán gazdálkodott. 1867-ben Abaúj vármegye első alispánja a megyei honvédegyesület tagja lett. 1869-től haláláig képviselő. 1875-től 1880-ig közmunka- és közlekedésügyi miniszter. 1880 és 1892 között a képviselőház elnöke. Az I. osztályú vaskorona-rend lovagja. Sok évig a tiszai evangélikus egyházkerület felügyelője. Felesége Menszáros Albertina, akivel 1857-ben kötött házasságot.

KARACS ZSIGMOND

A debreceni Tompa-kéziratok

A nagy és alapos Tompa-irodalom ellenére sem ismerünk minden tőle eredő kéziratot, erre valószínűleg nem is lesz lehetőségünk soha. Újabb, akár ismeretlen kéziratok előkerülésével azonban – mint az alább ismertetett négy eredeti kézirat, melyek közül egy volt ismert másolatban, – mindig számolhatunk. Azonban, hogy hűek legyünk az 1964-ben kiadott Tompa levelezés szelleméhez,¹ kíváncsún tartottam mindet az eredeti után közölni, annál is inkább, mert a másolatról kétszer is közölt levél az eredetitől igencsak eltér. A másik három eddig közölve nem volt. A kéziratokat időrendben, olvashatóságukhoz mérten betűhíven ismertetem. Ma már mind a debreceni Déri Múzeum irodalmi gyűjteményét gazdagítja.²

A kéziratokról dr. Boross Zoltán 1976 áprilisában hozzám írt leveléből szereztem tudomást, melyben a földesi helytörténeti kutatásaim által létrejött kapcsolatunk koronázásaként nekem ajándékozta Tompa Mihály 1868-ban kelt, Lengyel László káplánja működéséről szóló bizonyítványát. E levelében említi a másik három kéziratot. Később Boross dr. felkérésére és beleegyezésével közvetítettem az eddig tulajdonában lévő kéziratokat a Déri Múzeumhoz.³

Történetüket nyomozva Gömörbe jutunk, az irodalmi ambíciókkal teli dr. Wallentinyi Dezső rimaszombati tanárhoz. Wallentinyi a Kisfaludy Társaság megbízásából gyűjtötte Tompa levelezését, 1916-ban a nagyközönséghez is felhívással fordult a minél nagyobb siker érdekében. szorgos munkával nagyjelentőségű másolatgyűjteményt állított össze, mely ma a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található.⁴ Ebben az időben kerül-

¹ Tompa Mihály levelezése I–II. szerk.: Bisztray Gyula Budapest 1964. (továbbiakban: Bisztray). I. köt. 399. old. „A jelen kiadvány a legteljesebb mértékben ragaszkodik a szövegűséghez ... megkérjük az olvasót, higgye el, hogy a kéziratból közölt szövegek betűszerint közvetítik az eredeti szöveget, ellenőriztük minden betűjét. A csupán másolatból ismerteknél is igyekeztünk a másoló, vagy publikáló szövegközlését követni.”

² A Déri Múzeum jelzetei:

Tompa Mihály értekezés X. 77. 2.1,

Tompa Mihály levele – Litkei Tóth Péternek X. 76. 286.1,

Tompa Mihály – Bizonyítvány X. 76. 186.2.

³ Dr. Boross Zoltán levele – Karacs Zsigmondnak Debrecen 1976. április 30. Az eredeti a Déri Múzeumban, másolat a szerzőnél.

⁴ Wallentinyi felhívása: Irodalom Történeti Közlemények 1916. 26. évf. 256. lap. Megírta Kuthy Lajos életrajzát. Rimaszombat, 1897. A Kisfaludy Társaságnak nem volt tagja.

tek hozzá az alábbi kéziratok. Együttés történetüket innen követni tudjuk. Ezt megelőzően csak kettőnél van némi támpontunk, amit az egyes iratoknál ismertetek.

Wallentinyi 1924-ben meghalt, hagyatékából dr. Boross Zoltán kapta az iratokat.⁵ Boross – akinek az apja Földesről került Gömörbe – a rimaszombati Egyesült Protestáns Gimnáziumban végzett, ahol Wallentinyi a magyar irodalom tanára volt, s az ő inspirálására jelentek meg versei a *Mi Lapunkban*, a *sarlósok* későbbi lapjában.⁶ Boross, többek között Győry Dezsővel, Wallentinyi fiával a Szent György Kör, a későbbi *Sarló* alapító tagja. A hatvanas években Borossnak ajánlva énekelte meg Győry Dezső a *Sarló* otthonaként tisztelt feledi „Öregházat”, Borossék családi otthonát.⁷ A második világháború követő magyar–csehszlovák lakosságcsere folytán 1948-ban – melyben dr. Boross mint közép-szlovákiai magyar megbízott vett részt⁸ – szülei földesi házába telepítették át,⁹ majd ezt eladva 1958-ban Debrecenbe költözött, ahonnan a Tompa relikviák végül a Déri Múzeumba kerülhettek.

Tompa Mihály 1817. szeptember 28-án született Rimaszombatban. Félárvaaként nagyszülei nevelték Igriciben, az ottani rektor ösztönzésére Sárospatakra megy szolgadiáknak, majd Sárbogárdon tanító. Eperjesen nevelő s itt kel költői versenyre Petőfivel és Kerényi Friggyessel. 1845 végén Pestre megy költeményeit kiadni, közben jogot tanul, de betegsége leveszi lábáról. Tagja lesz a Tizek Társaságának. 1846-ban Gömörbe hívják lelkésznek; Beje, Kelemér és Hanva lettek pályája állomásai. 1849-ben feleségül veszi Soldos Emiliát, két kisgyermekét korán elveszti. Utolsó éveiben sokat szenved, betegsége nagyon elkészeríti. 1868. július 30-án örökre végetérnek a szenvedései.

Tompa lelkési működésével kapcsolatos az első irat: újévi prédikáció vázlata 1862-ből. Kidolgozását nem találjuk sem az életében kiadott egyházi

Tompa Mihály levelei 1839–1868. Kéky-féle másolatok III. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattári Növendéknapló 1922. év. 561. sz. Kéky saját neve alatt akarta megjelentetni, ő folytatta Wallentinyi munkájának kiegészítését. A Kisfaludy Társaság anyagából került az M. T. A.-hoz, amelynek Kéky a titkára volt.

⁵Dr. Boross Zoltán feljegyzése: „Tompa Mihály eredeti levele 1866-ból. Győry Dezső költő barátom atyjának, néhai Wallentinyi Dezső dr. rimaszombati tanár hagyatékából...”

⁶Dr. Boross Zoltán Életem rövid summája. Debrecen 1975. szept. 27. Kézirat a szerzőnél. *Mi Lapunk* 1923. 11. szám.

⁷Magyar Irodalmi Lexikon III. köt. Budapest 1965. 36. old. *Sarló* címszó alatt. A *Sarló* anyagát, alakulásától (iratok, levelezés, a tagjai által kiadott könyvek), 1976 nyarán közvetítettem Borossról dr. Kilián Istvánhoz a Déri Múzeumba. Győry Dezső verse a *Népszabadságban* jelent meg.

⁸A lakosságcsere iratanyagát a Békés Megyei Levéltárhoz közvetítettem.

⁹Jókai a világosi fegyverletétel után menekülve ebben a házban töltött egy éjszakát. Dr. Boross Zoltán: Jókai Földesen. *Hajdú-Bihari Napló* 1975. márc. 9.



4.555 - 267.

Tompasnikály

Engraving by R. W. G. and P. W. G. 1868.

Kindly RATH MGR.

beszéddek, sem a harminc évvel későbbi ünnepi beszéddek köteteiben.¹⁰ A vázlat alapján, más beszédekben is megnyilvánuló erkölcsi tanítás, a jóra nevelés újévi intelmeivel igyekszik hatni híveire, összevetve a földi élet viszonyosságait, a túlvilági ítélettel. Alapigéjében a múlandóságért az utódokban való továbbéléssel vigasztalja híveit.¹¹ A református egyházak hagyományos szertartásrendje következtében, a vázlatból többé-kevésbé bepillanthatunk Tompa hármasközi egyházának mindennapi életébe is.¹² Megismerjük Hanva és a két filia népmozgalmi adatait.¹³ A pénzügyi-váltás után különösen szerény adományokat, mely az egy, majd két segédlelkésszel tartó Tompa gyenge anyagi viszonyairól lebbenti fel a fátylat.¹⁴ A vázlatot az alkalomhoz írt rövid ima fejezi be.

A lap alján, fordítva egy karácsonyi beszéd vázlatának a töredékét találjuk. Az alapigéből azonosíthatjuk az „Ünnepi egyházi beszéddek” egyik karácsonyi prédikációjával.¹⁵

A másik itt közölt irat szintén prédikációs vázlat, Tompa 1864 húsvétjára készült vele. A később átdolgozott beszédet megtaláljuk a „Tompa-re-

¹⁰ Tompa Mihály: Egyházi beszéddek I. füzet Miskolc 1859., II. füzet Miskolc 1864.

Tompa Mihály reliquiák, sajtó alá rendezte S. Szabó József I. Tompa Mihály: Ünnepi egyházi beszéddek Miskolc 1898. (továbbiakban: Tompa Ünnepi). II. Tompa Mihály: Alkalmi és közönséges egyházi beszéddek. Budapest 1901.

¹¹ Szent Biblia, Mózes I. könyve 26. rész 24. vers. „Ne félj, mert te veled vagyok, és megáldalak téged, és megsokasítom a te magodat...”

¹² Hunfalvy János: Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása Pest 1867. (Továbbiakban: Hunfalvy) 335. old. A gömöri reformált egyházmegyét képező esperesség anya- és leányegyházai felsorolásában találjuk a tornaljai járásban: „2. Hammva(!), Lénártfala s Csiz.” Nagytiszteletű Ablonczy Pál a gömöri református egyházmegye esperesének beiktatási ünnepe Hanván, 1935. augusztus 29-én. 5. old. „Hanva-Csiz-Lénártfala, az esperes hármasközi gyülekezete...”

¹³ A három község felekezeti megoszlása 25 évvel előbb: Fényes Elek: Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja... III. kötet. Pest 1837.

Hammva(!) 152 kath. 1202 ref. lakossal, ref. anyaszentegyház.

Csiz 85 kath. 483 ref. 90 evang.

Lénártfalu 136 kath. 459 ref.

A három község a századfordulón:

Dr. Borovszky Samu: Gömör-Kishont vármegye Budapest é. n. (1903)

Hanva 852 ref. lakos

Csiz 667 nagybárára ref.

Lénártfalu 584 ref. és kath.

¹⁴ „Az ő és neje betegsége majd minden anyagi erejét felemésztette. Mióta két káplánt kénytelen tartani, jövedelme felére apad...” Váczy János: Tompa Mihály életrajza. Bp. 1913. 275. o. A pénzügyi-váltás következtében 1859. szept. 1-től a forint az eddigi 60 kr. helyett 100 kr.-ra oszlik. Ez az új forint, illetve új krajcár.

¹⁵ Tompa Ünnepi. 97. old. Elveidet egyeztesd meg életeddal – Karácsonyi – Alapige: Aki eljött vérnek és víznek általa a Jézus Krisztus. János közönséges I. levele. 5. rész 6. vers.

liqviák" I. kötetében, az ünnepi egyházi beszédek között. A vázlatban bőven látható bibliai idézetekből, Tompa végül a Máté evangéliomra 28. rész 5. és 6. versét választotta. A beszéd felépítése megfelel a vázlatnak, egyes fejezeteinek címei más szavakkal ugyan, de ugyanazt mondják.¹⁶ A vázlatból kitűnik, hogy Tompa a készüléskor áttanulmányozta Lugossy József 1841-es húsvéti beszédét.¹⁷ Felhasználja az erkölcsi tanításban rejlő lehetőségeket: „... a jól végzett kötelesség” belépő az örök életre. Mondanivalóját természeti képpel teszi szárnyalóvá, ahogy verseiben a biblia ihletését megtaláljuk,¹⁸ úgy igehirdetésében természetszemlélete erejével hat a hívekre. Mint az előbbi vázlat, ez is az istentisztelet rendjét követi: az úrvacsora-osztás után a szerény adományok ismertetése, végül az ima következik.

A harmadik kézirat, Tompa levele Litkei Tóth Péterhez. Litkei, Tompa sárospataki iskolatársa, harminchat éven keresztül búji lelkész. 1847–48-ban a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban „Búji levelek” címen nyílt leveleket írt az akkor már a hír szárnyaira kapott költőhöz. E leveleiben a hegeliánus pap utópista szocialista nézeteit fejtegette. „Igen szeretlek Péter ezen okos és szép dolgokért.” – válaszolja Litkeinek, kit mindvégig nagyra becsült és barátságuk a sírig tartott.¹⁹ Litkei halála után, özvegye Görömbei Péter nagykállói lelkész rendelkezésére bocsátotta Tompa Litkeihez írt leveleit, aki még 1878-ban „Tompa Mihály élettörténetéhez” cím alatt közreadja.²⁰

¹⁶ Tompa Ünnepi. 44. old. Mi leend a sír reánk nézve? – Húsvéti Alapige: Ti ne féljetek mert jól tudom, hogy a megfeszített Jézust keresitek. Máté evangélioma 28. rész 5., 6. vers. Vizsgáljuk meg mi leend a sír reánk nézve:

I. Egyenlőség helye.

II. A földi bajok véghatára.

III. A jutalom és biztatás kezdete.

IV. A megdicsőülés hajnala.

¹⁷ Lugossy József szatmári lelkész, majd debreceni kollégiumi tanár. Protestáns Lelkész Társ. Kiadták Török Pál és Székács József Pest 1855. Első kötet második füzet 117. old. Jézus boldogsága feltámadáskor. Húsvéti beszéd 1841-ben. Alapige: János evangélioma 20. rész 11–17 vers. Lugossy József.

¹⁸ Dr. Pollák Miksa: Tompa Mihály és a Biblia. Budapest 1912. Tompa költészetének bibliai vonatkozásait tárja fel.

¹⁹ Református Egyház II. évf. 20. szám. 1950. okt. 15. 8–11. old. Révész Imre: Az utópista szocializmus elfelejtett magyar hídője, Litkei Tóth Péter búji református lelképásztor 1814–1878. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 21. évf. 28. szám. 1878. júl. 14. 898–904. hasáb. (Továbbiakban: Protestáns) Görömbei Péter: Litkei Tóth Péter emlékezete.

Tompa Mihály levele Litkei Tóth Péternek Freywaldau 1848. május 16. „Érts meg; nem annak örülök, hogy hozzád írtad, hanem, hogy írtad.”

²⁰ Protestáns 21. évf. 34. és 35. szám. 1079–80. és 1108–1111. hasáb. „Miután a gyászoló özvegy e levelek eredetijét rendelkezésemre bocsátotta íme itt közlöm ...

... Az eredeti kéziratból közli Görömbei Péter”.

Az eredeti kéziratból? A napvilágot látott szöveg fogyatékoságaira nem tér ki, az alábbi közlés magamagáért beszél. Nem tudjuk Görömbei viszszaadta-e az özvegynek a leveleket, a századfordulón már Gömörben bukkan fel, ekkor Lenkey Lajos páskaházi református lelkésznel van. Majd Wallentinyihez kerül, érdekes, hogy kéziratgyűjteményében a Görömbei által közreadott szöveg másolata szerepel, újabb elírásokkal.²¹ További érdekesség, hogy Bisztray csak a Görömbei változatot ismeri, Wallentinyi másolatáról nem tud, ezt a szövegek összevetése is egyértelműen alátámasztja.²²

A levél címe az eddig ismert forrásoknál elmaradt, az eredetin öt krajcáros osztrák levélbélyeg és az akkori postai szokásnak megfelelően a feladó (Putnok), a közvetítő (Miskolc és Nyíregyháza) és a fogadó (Búj) postahivatalok bélyegzői is rajta vannak.²³ Tompa 1866 nyarán Feketehegyen kúrálja magát, az itt feladott levelében már Litkeiek gömöri útjával számol, ami mégsem következett be. Eredménytelen kúrája után hazatérve, felesége ösztönzésére a lévárti gyógyfürdőben keres felüdülést.²⁴ Szinte restelkedve kéri barátját, a kiegyezés előkészületeitől a figyelem eltereléséért, a maga problémájához segítségül. Új könyve címkérdésével még aznap december 5-én levélben más barátait is felkeresi. Később az ajánlatok közül az Orbán Ferenc ragályi lelkész által javasolt Olajág-nál állapodik meg.²⁵ Tompa az

Másolási hiábk Görömbei közléséből: *Rendelés volt adva otthon: az utolsó szó kimaradt; rendbe szedtem; Görömbei egybe írta; Kalász és Kalauz felcserélve; boszant Görömbeinél boszszant; Hanva helyett Hamva stb., stb.*

²¹ Lenkey Lajos páskaházi lelkész a levél tulajdonosa, Wallentinyi másolatán levő feljegyzése. Lásd 4. jegyzetből: „Tompa Mihály levelei” bekezdést! A másolatgyűjteményen többféle számozás, ezen a levélen: 650, 959 és kék írónnal 459 található.

Wallentinyi (újabb) másolási hibáiból: *Egész címe lenne helyett Egész címe lesz, Hamva helyett most helyesen Hanva.* A 19. jegyzetben levő másolási hibák előfordulnak Wallentinyinál is.

²² Bisztray II. köt. 394. old. Forrásként csak Görömbeit jelöli, a Wallentinyi másolatot nem említi, valószínű elkerülte a figyelmét, mert Görömbei közlésével egyező.

Bisztray I. köt. 7. old. „A források és közlések lelőhelyeit minden egyes jegyzetben első adatként tüntetjük fel.”

²³ Bisztray I. köt. 7. old. „Bejének, Kelemérnek, Hanvának még postája sem volt! A központibb fekvésű Tornaljára vagy Putnokra kellett vinni és onan hozni a postát.”

Borovszky i. m. 52. old. „Hanva. A posta Bánrévén van...”

²⁴ S. Szabó József: Tompa Mihály a költő-pap. Budapest 1901. 83. old. „Ekkor felesége rávette, hogy menjen el a Gömör megyei kisdé levárti fürdőbe.”

Tompa Mihály levele – Litkei Tóth Péternek Feketehegy 1866. júl. 8. „Igen sajnálnám, ha Gömörbe jöveletek ezen távollétemmel ütközne össze.”

Hunfalvy XLV. old. „Levárt falu . . . Századunk elején ott egy fürdőt állítottak.” (Tompa idejében a csízi fürdő még nem létezett). Hunfalvy 187. old. „Czíz néhány év előtt feltűnt egy kútnak a vize sós tulajdonságaival . . . tavaly egy másik kutat ásattak . . .”

²⁵ Tompa Mihály levele – Orbán Ferenchez „Bezzeg az általad ajánlott szóval az Olajággal ugyan küzdünk 12 közül nincs kettő, ki ugyanazon egyben találkozunk.”

egészségi állapotáról szóló több újságban közzétett hírt nyilvánosan megcáfoltatja, de a hamis hír keltője után hiába nyomoz.²⁶ A keltezésben Tompa egyértelműen Hanvának írja a község nevét, szintúgy az itt közölt többi kézirat is. Erre a látszólag jelentéktelen kérdésre kénytelen voltam újólág visszatérni Bisztray után, mivel dr. Madarász László „Hanva vagy Hamva” című tanulmányában Tompa Mihállyal az utóbbit fogadtatja el.²⁷

A negyedik kézirat egy bizonyítvány, melyet halála hónapjában adott Lengyel László káplánjának. Ezen csak az aláírás Tompáé, megerősítve a hanvai református egyház vörös viaszba nyomott pecsétjével. A kézirat valószínű még Lengyeltől került Wallentinyihez. Bisztray munkája függelékében, ahol a hasonló jellegű hivatalos iratok szerepelnek, nem található.²⁸ Az egyre súlyosabb beteg Tompának Czízi János, a későbbi utódja mellett Lengyel László egy ideig második segédlelkésze volt. Lengyel a Vasárnapi Újságban emlékezik a Tompával töltött hónapokra, mely szerint 1867 nyarán hívta át Rimaszombatból. A bizonyítvány tanúsítása 1868 ápr

S Szabó József: Tompa Mihály a költő-pap „Végre megállapodik három névben: Olajág, Szövétnek, Nyugalom réve. . . a kézirattal felküldi Pestre Szász Károlyhoz, hogy válassza ki. Szász az Olajág mellett döntött. Ehhez képest lett a címkepe is a könyvnek az özőnvíz felett lebegő Noé galambja, a béke olajágával a csőrében.”

Az Olajág népszerűségét mutatja, hogy a századfordulói hat kiadást ért meg.

Litkei választát nem ismerjük. Erre lásd: Bisztray I. köt. 5. old. „Tompá általában nem őrizte meg a leveleit.”

²⁶ A hír, név nélkül megjelent több lapban: Magyar Néplap 1866. nov. 5., Vasárnapi Újság 1866. nov. 25., stb.

Tompá cáfolatot tetetett közzé: Fővárosi Lapok 1866. nov. 27. és eredménytelen nyomozásba kezdett a hír keltője után.

²⁷ Bisztray II. köt. 394. old. „A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap a levél közlésekor a keltezésben Hamvát ír. Ez tévedés, mert Tompa Mihály a faluja nevét mindig Hanvának írta. Ezért így javítottuk.” Wallentinyiről lásd: 20. jegyzet.

Honismeret 1977. évf. 2-3. szám. 67. old. dr. Madarász László: Hanva vagy Hamva? „Maga Tompa Mihály is ez utóbbit fogadja el, amikor a szentesiek meghívását megköszönve ekként válaszol: „A hamvai pap hamvai Hamván hamvadnak el.” De költeményeiben is mindig a Hamva nevet használja: „Hamvai erdön vár lappang. . . Vissza megy a lány Hamvára” (Basa kútja) Példák az ellenkezőjére ugyanebből a témából:

S. Szabó József: Alkalmi és közönséges egyházi beszédek:

„Tompá Mihály azt akarja, Hogy hamvát Hanva takarja.”

„Tompá Mihály hamvai, Hanván fognak elhamvadni.”

Dr. Boross Zoltán: A rimaszombati kongresszus idejéből. Látogatás Hanván (kézirat) „Hanvai pap hamvai hamvadjanak Hanván.”

²⁸ Bisztray II. köt. 457. old. Függelék: Tompa Mihály tanulóéveinek iratai és későbbi hivatalos iratok.

rilis 11-től határozza meg hanvai szolgálatát. A Lengyel cikkében közölt táviratot, mint Tompa legutolsó sürgönyét, Bisztray július 5-re datálja, ez a kelte a bizonyítványnak is. Visszaemlékezéséből arra következtethetünk, hogy az utolsó percig Tompa mellett maradt, később Kövecses papja lett.²⁹

I.

Hanova uje/v/b/en/1862.

exort/us/

a szivben, történetb/en/ halálban.

1. jó, rossz barát a lelkiösm/e/rét

I. Mos/es/ 26, 24. én mulla/dóságom?/

Neizőték /Nézzétek/ meg a történeteket

óádló, tanú, bíró ...

De – magam szenyvedem

2. Tegyük fel hogy valaki ...

Az árvák özveg/y/ek

Gyors és iszonyú, Hámán ... Baltazár ...

Vegyet/e/k esz/e/tekb/e/ nép, hatalma ...

3. takács koczkái ...

Halál! Sírbehullás, számadás

látni, érezni tudni, viselni, rettegni

a halállal együtt jár az örök ítélet

Jelentetnek a

1. Az egyház szükségét

2. – ? – ? – 40 új kr/ajcár/

nő – 20 új kr/ajcár/

3. – a múlt 1861ik évben születtek összesen

48an; 26 fi, 22 nő;

Hanván 20an.

Lénártf(alán/ 18an

Csízben 10en.

Párosodtak: összesen 19en;

Hanvan 9.

Lénártf(alán/ 6.

Csíz/ben/ 4.

Meghaltak: összesen 49en, fi 28, nő 21.

Hanván 33, Lénártf(alán/ 5; Csíz/ben/ 11.

Áld meg oh áldások istene e reánk

derült új esztendő minden lelki és testi

áldasaiddal, hogy áldott legyen ennek kez

deté folyama s végezete Amen

/Alul fordítva/ Hanván, Karácsonyban.

1 ján./os/ közönséges I. levele/ 5, 6. A ki eljő

Az első karácsony

/ez a sor áthuzva/

²⁹Vasárnapi Újság 49. évf. 24. szám 1902. június 15. 382–3. lap.

„Az 1867-ik év nyarán Tompa Mihály meghívott engem segédlelkészül Rimaszombatból Hanvára ... Még legutolsó sürgönyét írom itt le melyet általam íratott, nekem diktált tollba.” A bizonyítványt is Tompa diktálta Lengyel Lászlónak.

II.

Hanva, Husvét 1864. /Lelkészi tár Lugossy/
Mat./é/ 28, 1.5.6.8.9.10 a szombatnak sat/öbbi/
exort/us/ Ma a sirok sat/öbbi/

1. ör Halálában híven ápoltál

? ... nagy vala

Oh bizony ha a teritőn. Hányszor 3or

Már egy holt test, – a rét.

2. A viszon/t/ látás ...

Minden elválást ...

Az örök élet kikeletnek hajnalnak

egy kevés ideig Jan./os/ 14–16 rész

Ezt mondja a hit s Jézus szava.

3. a híven végzett élet hogy használt

Az ő messzelátó szemei ...

érezte ... fohász ... elvégeztem

Tehát a jól végzett kötelesség

Mi tehetne minket is bold/oggá/

4. A megidvezülés Számadás közeleg

Tehát a megid/vezülés/ és az hogy

Mi tehetne minket is ...

... soka ... Valyon az örökélet/ben/

Azokra kik semmit se várnak

Jelentetnek.

1.ör Az agentális jegyek van/nak/

3or A kik magokat sat/öbbi/

2or ? egy k/eresz/tyén atyafia 1 új f/orin/tot

másik – – – 50 kr/ajcárt/.

harmadik – – – 40 kr/ajcár/t.

Ur Jezus Istennek Szent fia

ki dicsőségesen feltámadtál a halál-

ból tégy minket is a te életed

és tudományod által boldogokká

életünkben, halalunk/ban/ és feltámad/ásunkban/

Amen.

III.

Nagytisztetű tudós Litkei Tóth Péter ref./ormátus/

Lelkipásztor urnak, barátságos tiszte/lettel/

Nyíregyháza

Bujon.

Édes Péterem!

Hát a nyáron hogyan maradt el gömöri utatok? Én nem voltam otthon, de annyi: min/t/ha a küszöbön ültem volna. Nehány napot Levárt nevű közeli kis fürdőben töltöttem. Rendelés volt adva otthon: hogy ha érkeztek: én is azonnal haza mehessek.

Én úgy vagyok, mint voltam, ... ; javulás, remény, élet s jövő nélkül. De minek erről beszélni.

Megengeded nekem, édes Péterem, hogy a nagy és rendkívüli időben, midőn minden mi szent és féltett koczkán van, s midőn minden figyelem a focus felé fordul: bizonyos apróságról beszéljek.

És, néhány év előtt valami *Olvasó- és imakönyv* írásába fogtam, Nők számára, de betegségem miatt nem végezhettem be egészen. Most hallgatva az intésre: *rendeld el házaat* ... elővettem a kéziratot s kínok közt bár, de rendbe szedtem. Egész czime lenne:

0 0 0

elmélgedések, imák és fohászok.

Nők számára írta T./ompa/ M./ihály/

De a három 0 0 0 helyére valami alkalmas, kenetes, od aillő, nem czífra de eléggé költői szó kellene. Ezt nem találom., mely szó *főczim* lenne. Volt eszemben: *Repkény. Kalász. Szővőtnék. Kalauz. Zászló. Szívároány. Viszhang. Pacsirta. Forrás. Vitorla. Csermely. Tükör. Sajka. sat/öb/i.* Segits ezek közül választani, vagy gondolj jobbat édes Péterem, mert bár pap vagyok a magzatot nem bírom *Megkeresztelni*. Te csak azért nem üzöd jobban is és folytonosan az íróskodást, mert nem akarod, de geniusod van elég. Tehát rajta *egy szó* nem a világ!

Most valami számár vidéki levelező lúddá tette az újságokat, írván: hogy *egészen jobban vagyok*; ez nem lévén igaz: bosszant.

Isten áldjon meg kedveseiddel édes Péterem!

Hanva, dec/ember/ 5. 1866.

Szerető barátod

Tompam/ihály/

IV.

Bizonyítvány

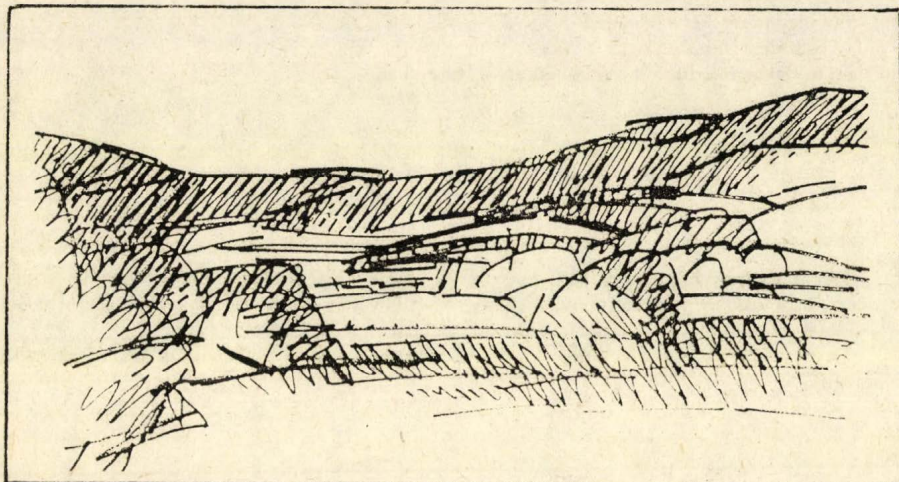
Arról, hogy Tiszteletes Lengyel László úr, folyó év Ápr/ilis/ 11ike óta mellettem segédlelkészkedik, mely időtől fogva mind szelid s feddhetetlen magaviselete, mind szivre s értelemre egyiránt ható egyházi szónoklata által, egyházunk köz szeretetét ki érdemelte.

Hanva Julius 5. – 1868.

Tompa Mihály

hanvai re/formátus/ pap.

P. H.



BÁNHIDINÉ BALSAI JOLÁN

Adalékok a sárospataki reformátusság történetéhez

A „Széphalom” 4. kötetében (251–262. o.) foglalkoztunk egy a Tiszán-inneni Református Egyházkerület Levéltárában Sárospatakon őrzött kérdőív történeti forrásértékével. Az ún. Zsoldos-gyűjtemény D részében őrzött mintegy ötezer lapnyi adatgyűjtemény 1898 után keletkezett, amikor a püspöki hivatal tizenkét oldal terjedelmű, nagy folio alakú előrenyomtatott kérdőívek kitöltését kérte az egyházközségektől. A felmérés mintegy négy száz településre terjedt ki, s a helytörténeti kutatás számára kitűnő forrásként kínálkozik.

Ezúttal ebből az anyagból a *Sárospatakra* vonatkozó adalékokat közöljük. Megadjuk előbb a kérdőív kérdéseit, majd – más betűtípussal – a rájuk adott választ. Közleményünket forrásközlésnek szánjuk, megjegyzéseket nem fűzünk az adatokhoz.

Adalékok a Tiszáninnyi ev. ref. egyházkerület történetéhez.

Kérdőpontokra adott feleletekben a sárospataki ev. ref. egyházközségből.

1. Az egyházközségnek mi a neve s jelenleg melyik egyházmegyéhez tartozik?

– *Sárospataki ev. ref. egyház. Alsó-zempléni egyházmegye.*

2. Az egyházközség mikor alapított? Vannak-e erre vonatkozó okmányok?

– *1531-ben, Perényi Péter pártfogása alatt alakult.*

3. Az egyházközség hány lelket számlált megalapításakor, vagy az alapítását közvetlenül következő időben?

– *(A rovat kitöltetlen.)*

4. Ha az egyházközség anyaegyház, vajon kezdettől fogva az volt-e, s ha nem, mikor emelkedett az anyaegyházak sorába?

– *Kezdetől fogva anyaegyház.*

5. Ha az egyházközség társegyház, nem volt-e megelőzőleg önálló anyaegyház, s ha igen, mikor s mely okok folytán lett társegyházzá? Melyik egyházhhoz csatlakozott társegyházzá, s mindig egy mellett volt-e társegyház?

– *(–)*

6. Ha az egyházközség leányegyház (filia), melyik anyaegyházhoz tartozik s kezdettől fogva mindig az anyaegyházhoz tartozott-e? Nem volt-e valamikor, valamely korszakban önálló egyház, s ha igen, mikor s mely okok folytán lett leányegyházzá?

– (–)

7. Ha az egyházközség missiói központ, mikor lett azzá s a hozzá tartozó szóróvány (diaspora) mely községekre terjed ki?

– (–)

8. Az egyházközség a különböző időszakokban melyik egyház-megyéhez, egyházvidékhez (tractus) és mely járáshoz (processus) tartozott?

– Mindig a Zempléni egyházmegyéhez.

9. Van-e az egyházközség kebelében az egyháziasság ápolására s valóságos és erkölcsi élet fejlesztésére alakult társaság?

– Van egy vegyes énekkar s egy nőegylet „Sárospataki Református Nőegylet” címmel.

10. Ha van, mikor alakult meg? Vannak-e alapszabályai? Az alapszabályokban a társulat célja miképpen van meghatározva? A társulat fennállása óta minő sikerrel működik?

– A vegyes énekkar 1890. évben alakult. Alapszabálya nincs. Évenként az isteni tiszteleteken több ízben szerepel, szintúgy nagyobb egyházi ünnepélyeken, igen szép sikerrel. Az egyház javára egy szép jövedelmű hangversenyt is rendezett.

A nőegylet 1900. évben alakult. Alapszabályai a belügyminisztérium által megerősítettek. Célja a prot. szegények és árvák gondozása és segélyezése és a vallásosság ápolása. Működését már megkezdette.

11. Ha nincs ily társaság az egyházközség kebelében, de korábban volt, mennyi ideig állott fenn, mikor s mily okból szűnt meg?

– (–)

12. Van-e az egyházközségnek menedékháza, vagy kórháza? Vagy általában a szegények ügyének felkarolására alakult intézménye?

Van egy menedék háza.

13. A menedékház vagy kórház miféle alaptól tartatik fenn és hány tagot képes befogadni?

– Alapítvány kamataiból. 4 nőt.

14. Ha volt menedékháza, kórháza vagy szegény-istápoló intézménye, de jelenleg nincs, meddig állt fenn, mikor és mely okok miatt szűnt meg?

– (–)

15. Van-e az egyházközségnek temetkező egylete?

– Nincs.

16. Ha van temetkező egylete: mikor alakult meg, hány taggal s mely alapokból tartja fenn magát?

– (–)

17. Ha volt, de jelenleg nincs, mikor, s meddig állt fenn s mely okok miatt oszlott fel?

– (–)

18. Melyek az egyházközségnek parochiális épületei?

– *Templom, papi lak a szükséges melléképületekkel, fi és leányiskola s 3 bérház és tanyai épületek.*

19. A templom mióta áll fenn s hányszor és mikor volt megújítva? Az egyházközségnek a temploma állandóan, zavartalanul birtokában volt-e? Folytonosan, megszakítás nélkül gyakorolható volt-e az egyházközségben a templomi istentisztelet?

– *Építeni kezdték 1776. márc. 27-ikén. A felszentelési ünnepélyt tartották 1784. június 8. Kétszer volt megújítva, u. m. a templom palával fedetett 1824.; a torony magasabbra emeltetett ugyanakkor s bádoggal fedetett 1828. Másodszor nagy újtáson esett keresztül 1895–1896-ban. A mostani templomot zavartalanul használták, de régi temploma két ízben véttetett el. (Lásd 38. szám). Tíz éven át, 1671–1681-ig nem gyakorolhatták, hanem Hotykára jártak titokban templomba.*

20. A templom nem tartozik-e az építészeti műbeccsel bíró épületek közé? Ha igen, mely korszakból való s minő stílusban épült s nem fordult-e elő ennek a leírása valamely tudományos műben?

– *Nem.*

21. Nincsenek-e a templomban feliratok, esetleg faliképek vagy domborművek, s ha vannak, melyek azok?

– *Nincsenek.*

22. Nincsenek-e a templomi felszerelésben értékes famunkák, faragványok?

– *Nincsenek.*

23. Az egyházközségnek melyek a templomi, úrasztali edényei, s ezek minő anyagból vannak? Vannak-e rajtok feliratok, dombor- vagy vészművek? Ha vannak, melyek azok?

1. *Egy aranyozott ezüst pohár, fedéllel, a tetején egy ember alak. N. Szilvási István és felesége Szele Judit ajándéka.*

2. *Egy aranyozott virágos fedeles ezüst pohár, ilyen felírással: „N. Nikházi Sára részéből adta édes anyja N. Görgei Judith Isten dicsőségére a S. Pataki Reform. sz. Ecclesiának A. MDCCXII.”*

3. *Belül aranyozott ezüst pohár ilyen felírással: „N. Mezösi János úr feleségével Lente Anna asszonnyal ajándékozta a S. Pataki Reform. Ecclesiának Gönyei Péter úr idejében A. 1704. die Juli.”*

4. *Egy nagy ezüst pohár domborműves alakkal kívül belől aranyozva 1757. máj. 20. ajándékozta N. Lónyai Lónyai Sigmond. „T. N. és Vzljő N. Lónyai L.*

Sigmond uram és kedves hitese társa T. N. Csehi Pogány Klára Asszony egyező szövből adták ezen serleget az Úr asztalához." A N. N. pataki Ref. sz. eclához és átkozott legyen valaki ezen serleget más szükségre fordítaná.

5. Egy domborművel díszített kenyérosztó ezüst tányér a következő felírással: „Nzts Mezősi János uram feleségével Lente Anna Asszonnyal ő Kegyelmeivel ajándékozta a S. Pataki Reform. eklésiának T. Gönyi Péter praedikatos uram idejében. Anno 1704. die 3. Juli.”

6. Legértékesebb az úrasztali edényei között az a nagy, aranyozással díszített ezüst tál, melyet Lorántffy Zsuzsánna 1618-ban, I. Zsigmond fia születése alkalmából keresztelő tálnak ajándékozott a pataki egyháznak, egy díszes és értékes kehellyel együtt. Ezt a tálat jelenleg úrasztali kenyérosztó tálnak használják. A feljegyzések szerint 1697-ben az egyház több drága, „fejedelmi ezreket érő edényekkel együtt” ezt a keresztelő készletet is el lopták, vagy elrabolták s a pohár többé elő sem került. A poharat a feljegyzés szerint „Prinz Vadamont sátrában és asztalán látták volna.” Ez a keresztelő tál azért is érdekes, mert az 1618. június 27-iki született s valószínűleg még csecsemő korában meghalt Rákóczi Zsigmondról csak ez tesz bizonyosságot, a miről a történészek eddig meg sem emlékeztek. (Szinyey Gerzson közölte a S. pataki Lapokban.)

A keresztelő tál felirata a következő: „Illustris Heros, Magnif. D. Georg. Rákóczi de Felső Vadász, Comes Cottus Borsod. S. Caesar, Regiaque M. Dapifer, Cap. Onod, etc. Ac Magnifica Hervona D. Susanna Lorántfy cum primogenitum Suum natum 27 Juny Sigismundum Rakoczi per sacrum Baptismatis Fontem in gremium Ecclesiae Chr. 22 Augusti An Dni 1618 ritu Orthod. Ecclesiae consveto coop-tandum curarent, hoece Polhumbrum argentum una cum Amula inaurata in SS. Baptismi administrationem Deo opt: Max: Eccles. Heveticae Confessionis S. Patachinae bony ominis erga dicarunt, dedicarunt, connccecarunt Anno et die administrati Baptismatis. Márc. X. 14. Sinite Puerutos venire ad met ne prohibete eos, talium enim est Regnum dey.(!)

24. Vannak-e a templomi felszerelésben értékes szövött és kivarrott női munkák, az úrasztalára való vagy a szószék díszítésére szolgáló szövetek? Ki s mikor készítették ezeket?

– Szőnyeg van 3, abrosz 2. Kendő 25. Ez utóbbiak közül értékesebb arany és ezüsttel kivarrott arany csipkés, Szilváss Kata ajándéka 1712. A Bátory Erzsébeté 1729-ből. Szabó Andrásné, Bátori Máriáé 1702. Halábory Ilonáé 1724-ből. Egy nagy aranyrojtos virágokkal kivarrott s közepén napot ábrázoló abrosz, a megterített úrasztal beborításához Zsiday Dániel és Kövér Juliánna ajándéka 1832.

25. A templomi úrasztali edényeket és értékes szöveteket külön-külön kik s mikor ajándékozták az egyháznak?

– A 23ik szám alatt említettekén kívül van még több nagyobb és kisebb czin kanna a bor tartására. Ezek közül egyet ajándékozott Balogh István 1793, másat

Balogh I. és Éva Ferencz 1807., ismét másat Vadnay József és Iván Eszter 1823. Egy fedeles kanna, melyet az egyház 1718-ban készíttetett. Újabb időben Bura Margit ajándékozott egy ezüsstel borított kenyér osztó tányért BM monogrammal, özv. Okruczkyné egy kis ezüst poharat (1898-ban).

A templom újítás alkalmából az egyház nőtagjai egy díszes arannyal hímzett, arany rojtos bordó színű úrasztali és szószéki terítőt. Ugyanekkor Zsiday Józsefné 2 darab aranyrojtos bársony kendőt, Brzorád(?) Mariska 1899. évben confirmálása alkalmából egy értékes selyemmel hímzett selyem futó kendőt.

26. A templomban van-e orgona vagy harmónium, s ha van, mikor állított fel? Hány változatú s ki építette?

– Van 24 változatú orgona. Építette Moser 1871. évben. Nagyobb javítást eszközölt rajta Angster 1896-ban.

27. A templom mellett torony van-e vagy harangláb? Ha torony van, nincsen-e rajta kívülről, talán a fedelén felírás vagy évszám? Ha van, mi az?

– Torony. Van rajta két évszám. 1828 és 1895 mint a torony újítás évei.

28. Az egyháznak a különböző időszakokban hány harangja volt? A jelenlegi harangokon miféle lenyomatok vagy felírások láthatók? Kik öntötték a harangokat s kiknek a költségén készültek ezek?

– A régebbi időben 2 volt és most is két harangja van az egyháznak. Nagyobbik harangját 1642-ben Rákóczy György öntette. Rajta ez a felírás volt. *Celsissimus princeps Transylvaniae D. D. Georgius Rakoczi senior inter cetera gratiosi sui erga ecclesiam S. Patakinem animi clarissima monumenta me Deo et eidem ecclesiae sacram ibidem fundi ac fieri curavit per Thomam Debreczeni bononem suonem in Hungaria praefectum. Anno MDXXXII.* Ezt a harangot az egyház 1783-ban újra öntette Eperjesen, Lecherer János harangöntővel. Súlyja(!) 21 mázsa 91 font. Ugyanez öntötte a kisebbet is, 1789-ben, melynek súlya 9 mázsa 76 font. A nagy harangon jelenleg a következő felirat olvasható:

In honorem dei me fudit Joanes Holste Lipurgesis(?) psalm 84 quam amabilia sunt tabernacula tua o Jehova. Non est volentis neque currentis sed miserntis dei, transfusa sum eperiesini per Ioanum Atium Lecherer 1783.(!) Si Deus est nobiscum quis contra nos nam melior Dies unus in atris tuis quam mille alibi. eligo(?) frequentare limen in domo dei mei. Celsis transyo. princeps do Georgius Rákóczy inter cetera gratiosi erga ecclesiam Saros Patakinem animi clarissima monumenta me deo et eidem ecclesiae sacram fundi ac fieri curavit per Thomam Debreczeni bonorum suorum in Hungaria praefectum etc.

29. Van-e az egyházközségnek magtára?

– Nincs.

30. Ha van, mikor alapították, ki alapította s mi célból áll fenn?

– (–)

31. Ha jelenleg nincs az egyházközségnek magtára, de korábban volt, ez mennyi ideig állt fenn, mikor s mely ok miatt semmisült meg?

– (–)

32. Voltak-e az egyházközségnek lelkészei kezdettől fogva? Ha voltak, az alapításkor ki volt a lelkész, hány lelkész működött az egyházban kezdettől fogva összesen s kik voltak azok?

1. Igen. Első lelkészei voltak: Kopácsy István és Sztáray Mihály. 2. 2. 3. Tamás pap. 4. Dobay András. 5. Szegedi János. 6. Balsaréti Késes János. 7. Kassai Császár György. 8. Pesti Gáspár. 9. Tolnai Jábossinus(?) Tamás. 10. Kecskeméti Elekes János. 11. Szeri Orvos Mihály. 12. Miskolczy Boldizsár. 13. Váczi Mihály, 14. Szentpéteri Boldizsár. 15. Dienes Péter. 16. Szepsi Bényes Pál. 17. Pataki Füsüs János. 18. Bakai György. 19. Károli István, 20. Bakai Benedek. 21. Tolnai Pap István. 22. Szepsi Literáti Pál. 23. Arday Fekete Pál. 24. Tolnai Péter. 25. Tarsai János. 26. Verézi Ferenc. 27. Keresztesi István. 28. Pósházi Mihály. 29. Medgyesi Pál. 30. Ligeti Sámuel. 31. Séllyei Balog Pál. 32. Körösi Mihály. 33. Szathmári Baka Péter. 34. Tarpai Szilágyi András. 35. Szőlősi János. 36. Szepesi András. 37. Szerencsi Péter. 38. Váradi Mihály. 39. Séllyei András. 40. Szárseny Mátyás. 41. Hernád Németi Gergely. 42. Debreczeni Ember Pál. 43. Genyői Piros Péter. 44. Azari Nagy István. 45. Szentpéteri Péter. 46. Szelek Váradi Sámuel. 47. Diószegi János. 48. Széplaki Pál. 49. Rakovszki Sámuel. 50. Csizi János. 51. Csorba István. 52. Igaz Sámuel. 53. Balázi Pál. 54. Kisari Tóth János. 55. Lácza Szabó József. 56. Farkas Pál. 57. Horkay János. 58. Ferenczi József. 59. Kállai József. 60. Zsarnay Lajos mint megbízott. 61. Kenyheri Pál. 62. Hegedüs L. 63. Farkas. 64. Bálint.

33. A lelkészi anyakönyvek, a születésekről, konfirmálásról, halálzásokról, áttérésekről és kitérésekről szóló protocollumok megvannak-e kezdettől fogva? Ha nincsenek meg, mely évtől kezdve léteznek s a hiányzó protocollumok mikor s mely okok miatt vesztek el vagy semmisültek meg?

– Az anyakönyvek megvannak 1735. évtől.

34. A meglevő, különböző tárgyú protocollumok külön-külön hány kötetben vannak meg s az egyes kötetek mely évekről szólnak?

– Születési anyakönyv 1735. évtől, 1790-től, 1861-től, 1890-től 4 kötetben, házassági a. k. 1793-től, 1862. két kötetben. Halálzási 3 kötet 1735-től, 1747-től, 1873-től. Van ezeken kívül confirmándusok – át s kitérők anyakönyve újabb időből.

35. Az egyházközség parochiális levéltárában hány darab okmány van összesen? Meg vannak-e az egyházközség életére vonatkozó levéltári akták mind, teljes számban? Vannak-e a fentebb említetteken kívül könyv alakú okmányok s melyek azok és mely tárgyakról szólnak? Nem veszett-e el

vagy semmisült-e meg az okmányokból? Ha igen, mikor s mely okok miatt veszték el vagy semmisültek meg?

– 256 darab. Vannak az újabb időből végrendeletek, szerződések, de régebbi eredeti okmány csak egy pár van, az sem nagy fontosságú. Lásd a 37 számot.

36. Mely évekből vannak meg a papi és tanítói díjlevelek (charták)?

– Úgy a papi mint a tanítói díjlevelek a legrégebbi idők óta feltalálhatók jegyzőkönyveinkben.

37. A meglevő okmányok között vannak-e olyanok, amelyek az egyház életére, történetének, viszontagságainak megismerésére nézve különös fontossággal bírnak? Vannak-e olyanok közöttük, amelyek az egyház történetének egyes részleteit foglalják magukban? Vannak-e különösen alapító vagy adománylevelek, s ha vannak, kiknek a részéről s mikor voltak kiállítva és miféle alapítványokról, adományokról szólnak?

– A templom építésére vonatkozó okmányok, folyamodások, vizsgálati jegyzőkönyvek, helytartósági rendeletek, felsőbb parancsra 1796-ban Zemplén megye által kiadott hiteles másolatban mind megvannak egy 173 lapra terjedő ívrétű kötetben. Van az egyház birtokában egy kisebb bőrbe kötött könyv, melyben az egyház úrasztali edényei s úrasztali takarói vannak 1729 óta bejegyezve. Az egyház történetének a főiskola történetével eleitől fogva össze lévén kötve a fontosabb okmányok a főiskolai levéltárban találhatók. A város jegyzőkönyvében igen sok feljegyzés található, amelyeket az egyház hívei jegyeztettek be az egyes alkalmakkor.

38. Voltak-e az egyházközségnek a különböző időszakokban pártfogói (patronusai) és jóltevői, s ha voltak, kik voltak ezek név szerint; mikor éltek s az egyházközség fenntartásához vagy felvirágoztatásához miféle adományokkal járultak, s általában az egyházközség iránti jóvoltuk miféle tettekben nyert kifejezést?

– Perényi Péter szül. 1501-ben, meghalt 1548-ban. Az ő pártfogása alatt alakult meg az egyház 1531-ben. Perényi Gábor 1532–1567. Ő építtette azt a templomot, melyet tőlünk a róm. kath. 1671-ben először, 1686-ban pedig másodszor erőszakkal véglegesen elvettek s jelenleg is használnak. Ő volt az, aki az egyház lelkészeit gazdag jövedelemmel látta el. Dobó Ferenc meghalt 1602. szept. 15. aki végrendeletében is meghagyta, hogy a predikátorok eddigi jövedelmeikben ne háborgattassanak. Ezt a végrendeletet Rudolf cs. és kir. megerősítette 1604-ben. Lorántffy Zsuzsanna I. Rákóczi György felesége. Meghalt 1660. ápr. 18. A főiskolának és az egyháznak is bőkezű pártfogója. Emlékét őrzi az egyháznál egy nagy ezüst keresztelő tál, melyet 1618. június 27-ikén ajándékozott Zsigmond fia születése alkalmából. Általában a vár urainak pártfogása alatt állott az egyház 130 éven át. Az újabb időben tett adományok közül felemlítjük a Zsiday Dánielét 1839. évben. Özv. Arday Károlyné szül. Baksay Erzsébetét (1000 frt) 1884. évben és a

Szakácsy Jánosét (5000 ft) 1894. A Főtiszt. Tiszáninneneni Egyházkerület különösen a templomépítés és javítás alkalmával.

39. Van-e az egyházközségnek parochiális könyvtára? Ha van, mikor s ki által alapítottatott, miféle forrásból van fenntartva s gyarapítva és jelenleg hány darabból, kötetből és füzetből áll?

– Ideileg még nincs.

40. Volt-e az egyházközségnek kezdetől fogva iskolája?

– Igen.

41. Ha nem volt iskolája s jelenleg van, ez mikor állítottatott fel?

– (–)

43. Ha volt az egyházközségnek állandóan iskolája, ez a különböző időszakokban hány classisra vagy osztályra oszlott s hány tanító működött benne?

– Régebb idő óta külön fiú és külön lányiskolája van, külön tanítóval. Idenleg 6 osztályú fi és 6 osztályú leányiskolája van. A fiúkat egy férfi, a leányokat két nőtanító oktatja és a segédlelkész.

44. Nem volt-e az egyházközség iskolája valamely időszakban egybekapcsolva magasabb fokú classisokkal, olyanokkal, amelyeknek az elvégzése nagyobb tanintézet (a mai középiskola) felsőbb osztályaiiba lépésre képesített? Nem volt-e magasabb fi vagy leányiskolája? Ha volt s máig is van, mely időtől áll fenn?

– Nem.

45. Nincs-e az egyházközségnek magasabb tudományos tanintézete?

– Nincs.

46. Az egyházközség iskolája a különböző időszakokban minő népességű volt?

– 120–150 között.

47. Nem őriz-e az iskola, vagy általában az egyházközség oly iratokat vagy könyvalakú okmányokat, amelyek régibb korbelt tanterveket s az iskola belső állapotát, fejlődését s talán hanyatlását tárgyazó adatokat foglalnak magukban? Ha vannak, mely korbeltiek, hány kötetre terjednek és mely tárgyakra vonatkoznak?

– Nem.

48. Kik voltak az egyházközség iskolájának kántorai, tanítói, rektorai?

Kántor tanítója az egyháznak a legrégibb idő óta volt; jegyzőkönyveinkben csak a következőkről van említés: Fejérvári István 1624-ben, Gyöngyösi 1700.; Fonyi János 1710.; Megyasszai Mihály 1724.; Vámosi Sámuel 1750.; Dávid Péter 1759.; Szénáso Mihály 1808.; Bálint József 1814.; Kőrösi János. (Ivánka Sámuel organista kántor). Az újabb időben kizárólag tanítók voltak. Csécsi Nagy Pál. Tóth



Miklós, Kis József, Kapitány János, Maresovszki Aranka, Patkós Veronka, Bertóti Ilonka. Jelenleg . . . Károly . . . Árva Ilona, Berei Etelka leánytanítók.

49. Van-e az egyházközségnek énekkara?

– Van egy férfi énekkar és egy vegyes énekkar.

50. Ha van, mikor alakult meg, ki állította fel s fennállása óta kik voltak benne az énekvezérek?

– A vegyes énekkar 1890. évben alakult. Ugyanekkor alakult a férfi énekkar 1889-ben. Hodossy Béla állította fel mind a kettőt. Ő és a helyettes kántor a vezetője.

51. Ha volt korábban az egyházközségnek énekkara, de jelenleg nincs, mennyi ideig vagy mely időszakban állt fenn s mikor, mely oknál fogva oszlott fel?

– (–)

52. Mely időponttól kezdve voltak az egyházközség iskolájában állandó tanítók alkalmazva?

– Kezdetől fogva állandó tanítói voltak.

53. Ha az egyházközség iskolája államivá vagy községivé lett, mikor lett azzá?

– (–)

54. Van-e az egyházközség történetét tárgyzó monographia? Ha van, mi ennek a teljes címe, ki írta ezt, s mikor látott napvilágot?

– „A sárospataki ev. ref. egyház templomáról.” Szinyey Gerzson főiskolai tanár. S. Patak 1896.

55. Ha nincs ily monographia, abban az esetben nincs-e legalább oly egyháztörténeti mű, amely az egyházközségről megemlékezik, vagy ennek a történetét hosszabban vagy rövidebben tárgyalja? Ha vannak ilyenek, melyek azok?

– Szikszai Kovács Vazul „oratio funebris de vita et obitu Gabrielis Perényi” Wittenbergae. 1568. Szombathy „Historia scholae ref. Sárospatakiensis. Szirmay A. Notitia Historiae. Szirmay. Hist. topogr. Szathmáry K. György „Hist scholae ref. Sarospatacinæ (kézirat). Sárospataki Füzetek.

56. Nincs-e a közelben oly község, amelyben korábban ev. ref. egyház létezett?

– Nincs.

57. Ha van ily község, melyik az s mikor és mely okból szűnt meg benne az ev. ref. egyház?

– (–)

Jelzet: D./CXXXI./74. 197–198.



CSORBA CSABA

Abaúj és Zemplén honismereti-helytörténeti kutatásának néhány kérdése

1986-ban, a *Kazinczy Ferenc Társaság* első évkönyvében az induló *Kazinczy Könyvtár*-sorozat kapcsán tettem közzé töprengéseimet, ötleteimet azokról a kiadványokról, amelyek megjelentetése érdekében a Társaságot mozgósíthatónak véltem.¹ Most, több mint hét esztendő múltán visszatekintve megnyugvással összegezhetem, hogy az ötletek jelentős része megvalósult, sőt a vártnál jóval több és szebb kiállítású mű jelenhetett meg, – s *valamennyi* sikert aratott, néhány egyenesen keresett könyvritkasággá vált.

Könyvkiadás, sajtó tekintetében 1986 óta mérhetetlenül sokat változott a világ, sok tekintetben azonban éppen Abaújban és Zemplénben a változások nem elég gyorsak és átütő erejűek. Vegyük sorra a tényeket:

Egyesületek:

1985-ben a régióban elsőként a *Kazinczy Ferenc Társaság* alakult meg, amely 1986 óta – a jelenlegivel együtt – öt évkönyvet jelentetett meg, összességében több mint 1800 oldal terjedelemben.² Anyagi nehézségek miatt nem minden évben jelent meg évkönyv,³ viszont a *Kazinczy Könyvtár* sorozatában 10 kötet, sorozaton kívül 12 kötet kiadása fűződik a Társaság nevéhez.⁴ Huszonhét kötet nyolc esztendő alatt, – tiszteletet parancsoló szám.

1986-ban alakult meg Sárospatakon a *Magyar Comenius Társaság*, amely *országos* jellegű, azonban székhelyénél fogva Abaúj és Zemplén számára kiemelkedő fontosságú. Kiadványozási lehetőségeit ez a Társaság is igyekszik a lehetőségek határáig kihasználni.⁵

A népfőiskolai mozgalmat nem számítva e két egyesületen kívül nincs olyan jelentősebb egyesülés, amely számottevően szorgoskodna honismereti-helytörténeti vonatkozásban. A TIT szerepe igen erősen visszaszorult, a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság megyei tagozata pedig nem rendelkezik pénzzel, így konferenciák megrendezéséhez, kiadványokhoz leginkább csak a nevüket adhatják, mintsem jelen-

¹Csorba Csaba: Töprengések a Kazinczy Könyvtár körül. Kny. Széphalom 1. Hn. 1986. 303–308.

²Széphalom 1. 1986., 2. 1989., 3. 1990., 4. 1992., 5. 1993.

³Kimaradt évek: 1987., 1988. és 1991.

⁴Felsorolásukat lásd a függelékben (I.)

⁵Kiadványai:

Comenius: Orbis pictus. Bibliotheca Comeniana I. (hasonmás kiadás) Hn. 1986.

tősebb anyagiakat. A sátoraljaújhelyi TIT szervezet önállósulása, átszervezése adhat biztatást a jövőre nézve.

Sajtó:

1986-ban a megyei napilap (Észak-Magyarország) mellett legfennebb néhány üzemi lap jelentette a vidéki sajtót.⁶

Az utóbbi két-három évben gombamódra kezdtek szaporodni a helyi lapok jószereivel szerbe-számba sem próbálták venni eddig valamennyit. Abaújban és Zemplénben legnagyobb múltra (3-4 év) a sátoraljaújhelyi *Újhelyi Tükör* és a sárospataki *Sárospatak* (havilapok) tekintenek vissza. De van lapja Szerencsnek, Szikszónak, Encsnek stb. 1993 tavaszától tervezi az *Észak-Magyarország* is, hogy a megyei lapon belül rendszeresen megjelentet zempléni és abaúji mutációs részt.

A mai sajtó azonban csak nagyon halovány visszfénye a réginek. Hiszen Zemplénnek és Abaújnak nemhogy napi-, de még hetilapja sincs. A havonkénti egyszeri megjelenés viszont mérhetetlenül lelassítja az információáramlást.

Örvendetes, hogy újra van lapja a Tiszáninneri Református Egyházkerületnek és a Sárospataki Református Kollégiumnak (*Sárospataki Református Lapok*), a régi folyóirat megújítása, – egyelőre negyedévenként jelenik meg.

Az 1980-as évek végén megkísérelték föltámasztani a régi zempléni kalendáriumot. Két kötete jelent meg,⁷ aztán – a kiadó-szervező intézmény megszűntével – csendesen elhalt a kezdeményezés, pedig az ötlet jobb sorsot érdemelt volna. Hasonló a helyzet az Encsi kalendáriummal is, amelynek egyetlen kötete 1990-ben látott napvilágot. Jó kalendáriumra Abaújnak és Zemplénnek is nagy szüksége lenne. Csakhogy ehhez nem elég az elhatározás, sőt – a nehezen előteremthető – pénz, az induló tőke sem meghatározó önmagában. Jó szerkesztő, jó írógárda s vonzó tartalom nélkül e kiadványtípus nem számíthat sikerre.

Művelődési intézmények:

Évtizedekig a sárospataki *Comenius Tanítóképző Főiskola* számított a terület egyetlen főiskolájának.⁸ Irodalom- és művelődéstörténeti, pedagógia-

⁶Vö. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1842–1963. Összeállította: Fülöp Attila. Miskolc, 1964.

⁷Tokaj-hegyaljai Kalendárium 1990. Szerk.: Kemény Bertalan. Miskolc, 1989. – Ua. 1991. Szerk.: Szabolcs András. Miskolc, 1990. – Encsi kalendárium 1990. Encs, 1989.

⁸Vö. Kődöböcz József: tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada. Bp. 1986.

történeti kutatásai révén megbecsült kutatóműhely, jelentős múltra visszatekintő kiadványsorozatokkal (Sárospataki Pedagógiai Füzetek, évkönyv).⁹ Mellé társult két esztendeje az 1950-ben erőszakkal megszüntetett sárospataki *Református Theológia*, amely most formálódik. Szeretnénk remélni, hogy a két világháború közötti hagyományok folytatója is lesz. Gondolunk a *Faluszemináriumra*, amelynek egyik alapítóját, Újszászy Kálmánt 90. születésnapján nemrég ünnepelhettük, s erre az alkalomra jelentette meg a Kálczy Ferenc Társaság máig alapvető művét, *A falut*.¹⁰

A középiskolák az államosítás előtt nemcsak oktató-nevelő intézménynek számítottak, hanem *kutatóhelyek* is voltak. Jól felszerelt szakkönyvtáraik lehetővé tették, hogy tehetséges tanáraik elmélyülhessenek tudományos témákban is, s az iskolai évkönyvek állandó publikációs lehetőséget biztosítottak.¹¹ Az elmúlt évtizedekben a tanárokkal szemben változtak az elvárások, módosultak a lehetőségek és a támogatás. Néhány jubileumi alkalmat nem számítva elmarad a gimnáziumi évkönyvek megjelentetése is.¹² Illúzió lenne arra számítani, hogy a rendszerváltás, a tanügyi törvény és egyéb változtatások (egyházi iskolák) önmagukban *alapvető* változást hoznának ezen a téren.

A közép- és általános iskolák pedagógusainak egyik legsürgetőbb teendője nem is annyira a tudományos kutatás, hanem a tantervi szabadság keretén belül *alternatív* tankönyvek kidolgozása, a helyi adottságokra építő *kiegészítő* földrajzi, irodalmi, történelmi stb. *tankönyvek* készítése. A helyi hagyományok megismertetése, ápolása, a honismeret oktatása nem kis feladatot jelent. Ezen a téren még csak a kezdeteknél tartunk.¹³

A *múzeumi hálózat*, s általában a muzeális gyűjtés ügye sok viszonytagságon esett át Abaújban és Zemplénben a 20. században. E vonatkozásban Abaúj az első. A kassai múzeum 1918-ig az egyik leggazdagabb

⁹Balázsi Zoltánné szerk.: Oktatóink publikációs tevékenysége 1959–1987. Sárospataki Pedagógiai Füzetek 11. Sárospatak, 1987.

¹⁰Újszászy Kálmán: A falu. Útmutatás a falu tanulmányozásához. Sárospatak, 1936. (Hasonmás kiadás 1992.) Vö. Szentimrei Mihály: A Sárospataki Református Tudományos Gyűjtemények Adattárának története. kny. Borsodi Könyvtári Krónika III. Miskolc, 1981. 75–112.

¹¹Vö. Bálint Péterné-Garamvölgyi Ernőné-dr. Kis Józsefné: Iskolai értesítők. A Lévy József Könyvtár katalógusai 2. Miskolc, 1986. – Dr. Kis Józsefné, Garamvölgyi Ernőné, Bálint Péterné: Iskolai értesítők cikk-katalógusa. A Lévy József Könyvtár katalógusai 3. Miskolc, 1991. – Magyar Minerva V. 1912–13. Bp. 1915.

¹²Pl. A Sátoraljaújhegyi Kossuth Lajos Gimnázium és Egészségügyi Szakközépiskola Jubileumi évkönyve az intézet fennállásának 200. évében. Hn. 1989. – A Sárospataki Rákóczi Gimnázium jubileumi évkönyve. Sárospatak, 1981.

¹³1993-ban jelenik meg Pozbai Dezsőné abaúji tájismertető kötete (a Száraz-völgy falvai). Vö. Szathmáry Ferenc szerk.: Hűség és szív. Szülőföldismertetés a III. és IV. osztály számára. Sárospatak, é. n.

gyűjteménnyel rendelkező vidéki múzeumnak számított.¹⁴ Trianon után viszont Abaúj múzeum nélkül maradt. Igaz, a kastélyokban-kúriákban maradtak jelentős magángyűjtemények. Ezek többségét (a tárgyakat csakúgy, mint a könyveket és levéltári anyagot) a második világháború, s utána a kommunista diktatúra megsemmisítette.¹⁵ Zemplénnek Trianon előtt nem volt múzeuma, leszámítva a gazdag magángyűjteményeket (Homonna, Sárospatak, Töketerebes stb.). A sátoraljaújhelyi vármegyeházán létesített gyűjtemény tárgyai viszont 1938 után Borsiba kerültek, az ottani volt Rákóczi-kastélyba, s ezekre 1945 után a csehszlovák állam tette rá a kezét. Az 1950-es évek elején létesül Sárospatakon, a Rákóczi-várban múzeum, amely kezdetől a Magyar Nemzeti Múzeum irányítása alatt működik, s az abaúji-zempléni táj legjobban felszerelt, leggazdagabb gyűjteménnyel rendelkező muzeális intézménye jelenleg is. Kezdetől az abaúji-zempléni kialakuló múzeumi hálózat központja lehetett volna, *szervezeti* különállása azonban ezt mindeközéig meghiúsította. Az országosan is jelentős Tiszáninneni Református Egyházkerület múzeumát és a sárospataki rk. gyűjteményt szintén a regionális múzeumi szervezetbe nem tagolódo intézményként tartjuk számon. Míg a *Rákóczi Múzeum*nak voltak és vannak – bár egyre ritkábban megjelenő – kiadványai,¹⁶ addig az egyházi gyűjtemények közül ilyen csak a reformátusok tudnak felmutatni.¹⁷ Még sajnálatosabb az, hogy

¹⁴Vö. Mihalik József: A Kassai Múzeum gyűjteményének leíró lajstroma. Kassa, 1903. A Felsőmagyarországi Múzeumegylet évkönyvei I–XII. évfolyam (1879–1902) – Rössler Elemér: A Kassai Múzeum nyilvános könyvtárának címjegyzéke. Kassa, 1904.

¹⁵Nagyon hézagos adataink vannak mindmáig arról, hogy mi pusztult el Abaújban és Zemplénben a háborús időkben, s mi azt követően, beleértve az épületekkel folytatott rablógazdálkodást is. E szomorú história legrészletesebb és legigazabb dokumentumait nem a levéltárak rejtik (mert a gaztettekről, rablásokról, vandál pusztításokról és a butaság valamint a rosszindulat okozta jóvátehetetlen károk többségéről szinte sohasem készült írásos feljegyzés. E tragédia dokumentumai ott rejtőznek a szemtanúk agyában. Nagyon jó lenne, ha minél többen leírnák emlékeiket: hogyan emlékeznek az akkor még épségben álló kastélyokra, kúriákra, milyen volt a berendezésük, milyen volt bennük az élet, milyen könyvtáruk, levéltáruk volt, hogyan pusztultak el, s valóban minden elpusztult, vagy maradtak még (és hol) lappangó értékek.

¹⁶A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzeteinek első darabja 1955-ben jelent meg (Dankó Imre: A Sajó–Hernád-melléki hajdútelepek), amit 1991-ben új kiadásban jelentetett meg a Kazinczy Ferenc Társaság és a Borsod–Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. 1960-ig összesen 19 füzetet nyomtattak ki, azt követően napjainkig mindössze kilencet; a legutóbbi Détsky Mihály: Sárospatak vára és urai 1526–1616. Sárospatak, 1989. A kiállítások ismertetője legutóbb 1983-ban jelent meg (Détsky Mihály–Galavics Géza–Janó Ákos: A Sárospataki Rákóczi Múzeum. Vezető. Én. hn.)

¹⁷Az 1945 előtti kiadványokból: Szinyei Gerzson: A Sárospataki Főiskolai Könyvtár története. Sárospatak, 1884. – Jakob Károly: Látogatás a Főiskolai Régiségtárban (a céhek emlékei között). Sárospatak, 1944. Összefoglaló áttekintés a gyűjteményekről: A Sárospataki Református Kollégium története. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Bp. 1981.

Takács Béla tanulmányait és könyveit¹⁸ nem számítva, gyűjteményismertetések nem jelentek meg, s így a kiállításra nem került anyag a raktárakban az ismeretlenségben lappang.

Az utóbbi évtizedekben valóságos múzeumalapítási láz söpört végig a régió. Hosszú vajúdas után reprezentatív elhelyezést nyert a Tokaji Múzeum, a szerencsi Zempléni Múzeum, a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum.¹⁹ Múzeum létesült Pácinban és Forró.²⁰ Emlékházak-tájházak egész sorát említhetjük: Monok (*Kossuth emlékház*), Széphalom (*Kazinczy Emléksarnok*), komlóscai, füzéri, rátkai tájház, háromhutai szlovák ház, boldogkőváraljai tájmúzeum, gönci huszita ház.²¹ De vannak ezeken kívül muzeális gyűjtemények Abaújszántón, Tállyán, továbbá egyéb kiállítóhelyek is. A gondot az jelenti, hogy a legtöbb muzeális gyűjteményben csak egy-egy felsőfokú képzettségű szakember dolgozik. Ez alól tulajdonképpen csak a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum illetve a sárospataki Rákóczi Múzeum jelent kivételt. Ez az erőik szétaprózódását jelenti.²² S ha hozzátesszük, hogy csak a pataki múzeumnak van komolyabb technikai felszerelése (fotózás, restaurálás), s rajta kívül a többinek a szakkönyvtára olyannyira kicsi, hogy a tudományos munka alapvető feltételeit sem

275–299. – A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményének Évkönyve 1989/90. Sárospatak, 1991. – Szentimrei Mihály: Sárospatak. Református Tudományos Gyűjtemény. Bp. 1984. A sárospataki r. k. gyűjteményről eddig csak egy kiállítási leprellő tájékoztató: „A töredék foglaltában” (1987.) Rendezte, írta Kuklay Antal.

¹⁸ Takács Béla: Református templomok török hímzései Észak-Magyarországon. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XIII–XIV. Miskolc, 1975. 397–413. – Takács Béla: Református templomaink úrasztali terítői. Bp. 1983. – Takács Béla: Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben. Bp. 1986. stb.

¹⁹ Lásd pl. Siska József: Szerencs. Zempléni Múzeum. Bp. 1992. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 440.)

²⁰ Ismertetésük az előző jegyzetben említett sorozatban: Cseri Miklós–Veres László: Pácin. Bodroghközi Kastélymúzeum. Bp. 1989. – Szalipszki Péter: Forró. Abaúji Múzeum. Bp. 1991. Kiállításismertető leprellő: Abaúj népeletéből (Cseri Miklós–Viga Gyula. 1985.)

²¹ Zsuffa Tibor: Kossuth Emlékmúzeum. bp. én. – Az említett sorozatban megjelent ismertetések: Pecze János: Gönc. Műemlékek. Bp. 1990. – Kovács Dániel: Széphalom. Kazinczy Emléksarnok. Bp. 1982. – Cseri Miklós: Füzér. Tájház. Bp. 1983. – Petercsák Tivadar: Komlóska. Tájház. Bp. 1982. – Bencsik János: Rátka. Tájház. Bp. 1992. (A Bükk Nemzeti Park igazgatósága létesítette és tartja fenn Háromhutát és Bodroghkőváralját).

²² A nehéz helyzetben is – jó szervezéssel figyelemreméltó eredményt mutathat fel pl. a pácini Bodroghközi Kastélymúzeum, amelynek Baráti Köre eddig a Bodroghközi Füzetek öt darabját jelentette meg. Legutóbb Nagy Géza: Bodroghközi tájszótár. Pácin, 1992. – A pácini, sátoraljaújhelyi, szerencsi és tokaji múzeum együttesen szervezi évről évre a Hegyalja mindig más és más városában tájkonferenciáit, amelyek anyaga nyomtatásban is megjelenik: Tokaj és Hegyalja I–VII. 1989–1992. – Pap Miklós: Tokaji tanulmányok. Tokaj, 1992. A hegyaljai tanácskozás-sorozat 1987-ben Mádon kezdődött (Bencsik János–Viga Gyula: A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza. Miskolc, 1988.)

biztosítja, akkor láthatjuk, hogy a múzeumügy terén bármilyen látványos volt is az utóbbi évtizedekben a gyarapodás, ennek a tudományos megalapozása még várat magára. Az anyagi és szellemi erők Miskolcra való koncentrálása a közgyűjtemények tekintetében Abaújt és Zemplént *perifériára* szorította, s ebből a helyzetből nemigen van remény kitörésre ebben az évezredben, hacsak *gyökeres fordulat* nem következik be a régióban a tudomány és kultúra menedzselésében. Kérdés, ezt elősegítené-e egy esetleges *közigazgatási változás*?

A *levéltárak* terén sem jobb a helyzet, mint a múzeumi vonalon. A trianoni békeszerződés szerint az egyes megyék levéltárai maradtak a helyükön. Amelyik országba esett adott megye székvárosa, azé az országé lett adott megye levéltára. Csak az egyes településekre vonatkozó térképanyag és elkülöníthető iratanyag került átadásra a másik ország számára, ha a határ kettészakította a megyét. Ennek megfelelően Zemplén vármegye levéltára, mivel a székhely, Sátoraljaújhely Magyarország része maradt, megőrződött a helyén.²³ Nagyobb veszteség csak 1944-ben érte, amikor a főispáni iratanyagot elmenekítették, s a Dunántúlon megsemmisült. *Abaúj-Torna* iratanyagát *Kassán* őrizték,²⁴ s ez – nem számítva az 1938–1944 közötti rövid időszakot – csehszlovák ill. 1993. január 1-től szlovák tulajdonban van. Mindkét megye, s *Kassa* városa iratanyaga²⁵ országosan a leggazdagabbak, legértékesebbek közé tartozik.

Zemplén levéltára, 18–19. századi faragott bútoraival az *egyetlen műemléki berendezésű* levéltárunk, s ma is azt a hangulatot őrzi, amelyben évtizedeken át *Kazinczy Ferenc*, s korábban *Szirmay Antal* dolgozott. 1945 után az 1960-as évek elejéig különösen mostoha sorsa volt. Értékes szakkönyvtára megtizedelődött, a régi újhelyi kaszinó, a reformkor egyik fontos találkozóhelye könyvtárának is csak töredékei maradtak. A levéltárban dolgozók létszáma az utóbbi három évtizedben eleinte három, majd kettőre csökkent, s ma ismét csak három. Ez azt jelenti, hogy országosan a hasonló jellegű levéltárak közül a legrosszabb feltételek között működik.²⁶ Leginkább a levéltár tekintetében érezhető az a felmérhetetlen hátrány, ami

²³ Hőgye István: *Zemplén Levéltára*. Sátoraljaújhely. Hn. 1986.

²⁴ Kosáry Domokos: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába*. I. Bp. 1970. 270–272.

²⁵ *Kassa levéltárának rövid ismertetését és a vonatkozó irodalmat lásd uo. 477–484.*

²⁶ H. Halász Anna: *A Zempléni Kaszinó könyvtára (1831–1850)*. Kny. Borsodi Levéltári Évkönyv V. Miskolc, 1985. 271–294. – Összehasonlításul: Sopron megye és város anyagát őrző soproni levéltárnak jelenleg 11 munkatársa van, rendelkezik könyvkötő műhellyel is (méginkább érezhető a különbség, ha megjegyezzük, hogy a soproni létszám egy évtizeddel ezelőtt is ötszöröse volt a sátoraljaújhelyinek).

Zemplén megye önállóságának megszüntetésével járt. Mindezek mellett a levéltár Zemplén egyik legfontosabb tudományos műhelye ma is, kutatások, kiadványok egész sora épül gyűjteményeire.²⁷

Abaúj-Torna 1920 utáni levéltári anyagát a miskolci Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár központja őrzi Miskolcon. Különösen sajnálatos, hogy a községek iratanyagából az 1945 előtti időszakból csak töredékek maradtak. Az 1920 előtti iratanyag Kassán évtizedeken át csak nehezen volt hozzáférhető, de nemcsak adminisztratív akadályok nehezítették a kutatást, hanem az is, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megye kulturális vezetése *soha nem támogatta* az abaúji levéltári kutatásokat (cserekapcsolat, ösztöndíjak stb. formájában). A rendkívül gazdag történeti hagyományokkal rendelkező abaúji településeket ezáltal gyakorlatilag megfosztották múltjuk 90%-ától. Tehát Abaúj-Torna önállóságának elvesztése ezen a téren is katasztrófális hátrányokkal járt.²⁸

1918 előtt Abaúj-Torna megye és Kassa város levéltárából sok adatot publikáltak. Kassa egyike a leggazdagabb levéltári anyaggal rendelkező városoknak a történelmi Magyarországon, s a régi adatközlésekből következtethetünk arra, hogy milyen nagyságrendű feltáratlan, feldolgozatlan dokumentumanyag rejtőzik is a levéltári raktárak polcain.²⁹

Nem hagyható figyelmen kívül az *egyházak levéltári anyaga* sem. A katolikusok vonatkozásában az *egri érseki* levéltár jól rendezett. De első-

²⁷ Makkai László szerk.: Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában. Tanulmányok Zemplén megye XVI–XVII. századi agrártörténetéből. Bp. 1966. Zempléni históriák. I–II. Összeállította Hőgye István. Bp.–Miskolc, 1986–1989. – Irodalomtörténeti dokumentumok Zemplén levéltárában. Összeállította Hőgye István. Miskolc, 1986. – Zemplén vármegyei esküszövegek. Összeállította: Hőgye István. Miskolc, 1983. – Kossuth Lajosra és családjára vonatkozó iratok Zemplén vármegye levéltárában. Összeállította Hőgye István. Miskolc, 1981. – Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. Bibliográfia, dokumentumok, adattár. Szerkesztette: Csorba Csaba. Miskolc, 1989. – Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó dokumentumok Zemplén vármegye levéltárában. Összegyűjtötte Hőgye István. Sátoraljaújhely, 1990. – Kováts Dénesné (közreadja): Zemplén megyei országgyűlési követválasztások (1861–1910). Miskolc, 1989. – „Édes szülőtte földem, Zemplén” Zemplén vármegye levéltárának Kossuth dokumentumaiból. Összeállította: Hőgye István. Sátoraljaújhely, 1992. – Kazinczy Ferenc metszetgyűjteménye Zemplén levéltárában. I–II. sorozat. Gyűjtötte és összeállította: Hőgye István. Sátoraljaújhely, 1992. stb.

²⁸ Vö. Csorba Csaba: Abaúj történeti vázlata. Borsodi Művelődés 1987. 2. sz. 12–22. Uő. Abaúj-Torna gazdaságtörténeti vázlata. Szülőföldünk 13. Miskolc, 1988. 46–50.

²⁹ Lásd pl. Történelmi Közlemények Abaúj-Torna vármegye és Kassa múltjából. Kassa, 1910–1918. – Csoma József: Abaúj-Torna vármegye nemes családjai. Kassa, 1897. c. művét hasonló kiadásban jelentette meg 1992-ben az Abaúji Szövetség a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár támogatásával (címerrajzokkal bővítve, azonban a szerző kiegészítései és pótlásai, amelyek szerencsés véletlen folytán időközben előkerültek, még közzétételre várnak).

sorban abaúji és zempléni tekintetben a *kassai püspökség* levéltára lenne számunkra fontos. Ebben azonban még nehezebb volt kutatni az elmúlt évtizedekben, mint az állami levéltárakban. Dokumentumai számunkra ismeretlenek, feltáratlanok.

A reformátusok helyzete sokkal szerencsésebb, mert a Tiszáninneni Református Egyházkerület levéltára *Sárospatakon* mintaszerűen rendezett, azonban dokumentumai nagyrészt feltáratlanok, kellő részletességű ismeretetés még nem jelent meg róla nyomtatásban.³⁰

Az egyes települések vonatkozásában a különböző felekezetek *egyházközségi levéltárai* jelentenek valóságos kincsesbányát. Az 1980-as években tervszerűen sikerült bejárni Abaúj-Torna és Zemplén nagy részén a rk., a református, s kisebb részben g.kat. és g.kel. (orthodox) egyházközségi levéltárakat. A helyzet – néhány kivételtől eltekintve – elszomorító. Sok faluban pap hiányában az iratok lényegében őrizetlenek, rendezetlenek, kitéve az elkallódás és megsemmisülés veszélyének, a kutatók számára gyakorlatilag egyáltalán nem, vagy csak nehezen hozzáférhetők.

Az egyes falvakban szerzett tapasztalatok rendkívül elszomorítóak és lehangolóak voltak. Kiderült, a papok többsége az anyakönyvektől eltekintve nem ismeri az adott egyházközség irattárát, egyházközsége múltja iránt nem érdeklődik, közömbösen szemléli (a többnyire rendezetlen) iratanyag sorsát. Lemérhettük, hogy a négy évtizedes ateista-kommunista diktatúra milyen alapos pusztító munkát végzett az egyházon belül is.³¹ Pedig felekezeti hovatartozástól függetlenül az egyházi irattárak forrásértéke a falvak világi közigazgatási iratanyaga s a birtokos családok levéltárainak pusztulása miatt rendkívüli módon felértékelődött. Borsod-Abaúj-Zemplén megye falvainak többsége 20. századnál régebbi időkre visszanyúló közigazgatási iratanyaggal nem rendelkezik. A 18–19. századi egyházi anyakönyvek, jegyzőkönyvek, canonica visitatiók és egyéb iratok révén ismerhető csak meg ma már a régmúlt.

³⁰Hörtsik Richárd: A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteménye Levéltárának története (1531–1966). kny. Borsodi Levéltári Évkönyv V. Miskolc, 1985. 409–479. – B. Balsai Jolán: Adalékok a tiszáninneni reformátusság történetéhez. Széphalom 4. Hn. 1992. 251–262. (folytatása jelen kötetben). – Hörtsik Richárd kiadásra előkészítette a legkorábbi sárospataki iskolai anyakönyveket is, – fél évtizede vár a kézirata megjelentetése.

³¹A teljességre törekvés nélkül illő, hogy megemlítsék néhányat azok közül a papok közül, akik szívükön viselik a múlt dokumentumainak sorsát és maguk is tevőlegesen részt vállaltak a helyi hagyományok feltárásában és ápolásában: Megyaszón Csőri István ref., Szerencsen Börzsönyi József ref., Göncruszán Bojtor István ref., Körömben Kuklay Antal rk., Taktaszadán dr. Szabó Lajos ref., Füžéradványban dr. Telegdi Imre ref. lelkész. S folytathatnám tovább a sort, ezúton is elnézést kérve azoktól, akik nevét ezúttal nem említettem.

Az egyes egyházközségek többnyire ragaszkodnak régi irataikhoz, s még akkor sem igen járulnak hozzá elvitelükhöz, ha egyébként addig közömbösen szemlélték rendezetlenségüket, pusztulásukat, őrizetlenségüket. Pedig a megoldás az lenne, hogy a régi, ma már az egyházi életben ügyviteli értéket nem hordozó anyakönyvek, jegyzőkönyvek, számadások és iratok központi egyházi levéltárakba kerülnének, ahol szakszerű jegyzékelésük, rendezésük és segédletek (mutatók, tematikus cédulázás) elkészítésére sor kerülhetne. Így az irattárolásra sok esetben alkalmatlan helyen tárolt iratok és kötetek fertőtlenítése, restaurálása is megoldható lenne. Különben féltő, hogy jelenlegi helyükön az iratok súlyosan károsodnak, elkallódnak, megsemmisülnek. A sok dokumentumanyag olyan nagy értéket képvisel, hogy sorsa nem csupán az egyház, hanem legalább annyira az állam ügye is. Ha néhány éven belül nem sikerül megnyugtató megoldást találni, akkor szembe kell néznünk azzal, hogy *a magyar falvak történeti dokumentumainak jelentős része halálra van ítélve*. Az az ország, amelynek történelme során annyi érték pusztult el, vállalhatja-e ezért a felelősséget? Van-e múltunk emlékei megőrzését szíven viselő ember, aki számára közömbös lehet az egyházi dokumentumok sorsa? Tudatosítani kell mindenki számára, hogy ezek nem csupán az egyház, s nem az egyes felekezetek, hanem az egész magyar nép kincsei, egyedi, pótolhatatlan híradások múltunkról.

A könyvtárak kulcsszerepet játszhatnak a honismereti-helytörténeti kutatásban. Ehhez azonban a következő feltételeknek kellene megfelelniük:

1. Megfelelő kézikönyvek, lexikonok, helyismereti-történeti anyag, sajtóanyag ill. a hiányok gyors beszerzésének technikai feltételrendszere.
2. Honismereti-helytörténeti könyvtári munkában járatos szakemberek.
3. Bibliográfiák, segédanyagok készítése.
4. Saját kiadványok.

Az abaúji-zepléni régióban olyan könyvtár, amely maradéktalanul megfelelne a feltételeknek, egyetlen egy sincs. Ha valaki azt állítaná, hogy a felsorolt feltételek valamiféle túlzott, a mai magyarországi körülmények között teljesíthetetlen elvárásokat tükröznek, annak a számára határozottan kijelenthetjük, hogy az ország számos területén vannak olyan könyvtárak, amelyek rendelkeznek ezekkel a feltételekkel, s nem is kevés könyvtár. S hozzá kell tennünk azt is, hogy ezek a könyvtárak többségükben *nem* évszázados adottságként *készen* hozták a 20. századra ezeket a feltételeket, hanem maguk teremtték meg, szívós és következetes teroszerű fejlesztéssel. Azzal, ami leginkább hiányzik ebben a régióban.

A régió könyvtárai között honismereti-helytörténeti szempontból vitathatatlanul a legkiemelkedőbb hely a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárát illeti meg, a maga mintegy 300 ezer egységnyit kitevő anyagával.

A nagy szám azonban ebben az esetben is megtévesztő: Négy évtizeden keresztül ez a könyvtár legnagyobb részét *adományokból* gyarapodott, ami a gyakorlatban a fejlesztés *esetlegességét* jelenti. Mind az újabb, mind a régi anyagban az igen nagy értékek és ritkaságok mellett nem hallgathatók el a *hiányok* sem. Az anyag nagyságához képest a könyvtárosok kis létszáma azt jelenti, hogy a feldolgozottság szintje korántsem ideálisnak mondható. Nagyobb szabású bibliográfiai munkák emiatt nemigen folytak, ³² s a publikációs lehetőségek – az utóbbi néhány évet nem számítva – gyakorlatilag a nullával voltak egyenlők. A könyvtárnak nem voltak, s máig sincsenek saját kiadványai. Értékeinek hasonmás kiadásban való megjelentetését a Kazinczy Ferenc Társaság és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár vállalta föl.³³ Különösen elszomorító az, hogy mind a régiebb, mind az újabb anyagban egyre nagyobb gondot jelent a köttetés, s méginkább a régi kötések restaurálása. Az, hogy egy ekkora intézménynek nincs önálló könyvkötő- és restaurátor műhelye (amely az egyházi levéltár számára is dolgozhatna), rövid időn belül katasztrófális következményekkel járhat.³⁴

A hazai kiadványok gyarapítását pedig a kormányzat egyszerűen megoldhatná azzal, hogy a könyvtár gyűjtőkörébe tartozó mindenféle nyomdai terméket *kötelespéldányként* – tehát *ingyenesen* – megkapnák. Ennek a könyvtárnak *gyarapítása*, jó karban léte nem egyházi, nem felekezeti, hanem *nemzeti ügy!* A könyvtár elmúlt négy évtizedes történetének van még egy vonatkozása, amelyről nem lehet megfedkezni: Az államosítás előtt a Nagykönyvtárat használta a ref. gimnázium, a theológia és a tanítóképző tanári kara és diáksága, azaz a sárospataki egyházi tanintézetek önmagukban is több mint félezer olvasót jelentettek. Az államosítás után ebből szinte semmi nem maradt. Az egyház kezelésében megmaradt gyűjtemények, köztük a Nagykönyvtár, háttérintézmény(ek) nélkül maradtak. Diák és tanár viszonylag ritkán lépte át a küszöböt, hiszen senki számára nem jelentett jó pontot az ideológiai okok miatt csupán a *megtűrt* kategóriába tartozó intézmény látogatása. A rendszerváltás óta eltelt évek még nem jelentettek ezen a téren igazi áttörést. A Nagykönyvtár a mindennapokban

³²Czeglé Imre sokezer tételes bibliográfia gyűjtése ismeretlenül porosodik, kiadására készítőjének reménye sincs, pedig szinte egy élet (több évtized) munkája fekszik benne.

³³Kazinczy Ferenc: Tövises és virágok (1811), – Kazinczy Ferenc: Magyar Ország geographica az az földi állapotjának le-rajzolása ... (én.) – Tóth Pápai Mihály: Gyermekek-nevelésre vezető útmutatás (1797). – Comenius: Orbis pictus (1793) – Derczeni Derczeni János: A tokaji bornak természetéről ... (én.) – Székely István: Cronica ez világnak jeles dolgairól (1559).

³⁴A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár több mint egy évtizede igyekszik segítséget nyújtani a könyvtári anyag restaurálásához, de a néhány tucat kötet megjavítása csak csepp a tengerben, csakúgy, mint a fővárosi műhelyekben végeztetett restauráltatás (ez csak néhány különleges értékre szorítkozhatott, – pénzügyi okokból).

nem tudott beleépülni a megújult Református Kollégium szervezetébe ugyanolyan szervesen, mint régen.

A sárospataki *Comenius Tanítóképző Főiskola* könyvtára elsősorban olyan pedagógiai kiadványokat gyűjt, amelyek az intézményben folyó oktatást segítik. A régi, nagyon értékes tankönyvgyűjteményét sajnos jórészt – mint „szükségtelen és értéktelen” s túlzottan helyigényes anyagot – kiselejtezték, megsemmisítették.

A régió iskoláinak könyvtárai általában az országos átlagnak megfelelők, azaz nemhogy a kutatáshoz, de még a magas színvonalú oktatáshoz sem igazán elégségesek. A sátoraljaújhelyi Kossuth Gimnáziumban a piaristák egykori könyvtárának csak töredékei maradtak.³⁵

A múzeumok közül csak a sárospataki *Rákóczi Múzeumnak* van rendezett, gondosan fejlesztett, megfelelőnek mondható szakkönyvtára. A többi múzeumi könyvtár nem éri el egy jól összeválogatott *magángyűjtemény* szintjét. Értékes ritkaságai leginkább a Tokaji Múzeum és a szerencsi Zempléni Múzeum könyvtárában vannak.

A sátoraljaújhelyi levéltár könyvtára a sárospataki Nagykönyvtár után a régió legjelentősebb honismereti-helytörténeti szakkönyvtára. A 18. században *Szirmay Antal*, majd utóda, *Kazinczy Ferenc*, s aztán a 19–20. század fordulójától az évtizedekig ott munkálkodó *Dongó Gyárfás Géza* a könyvtár legjelentősebb fejlesztői. 1945 után azonban évekig kellő felügyelet nélkül maradt, s állománya szinte megtizedelődött. Alapvető kézikönyvek, sorozatok, lexikonok, folyóiratok tűntek el belőle. Az 1960-as évek közepétől a megyei vezetés tudatosan visszafejlesztette, gyakorlatilag másfél évtizeden keresztül nem rendeltek meg számára egyetlen folyóiratot sem, könyvekkel sem gyarapították! 1981 óta a régi és újabb hiányok pótlása csak részben sikerülhetett. S noha ma sem éri el a tízezer egységet a könyvtár, mégis, még így is a régió különleges, féltett értéke, kutatók százainak zarándokhelye.³⁶

A régió városi közművelődési könyvtárai jelentősebb helyismereti-helytörténeti gyűjteménnyel általában nem rendelkeznek; sem az újabb szakirodalom minél teljesebb beszerzésére nincs megfelelő keretük, sem a

³⁵Vö. Visegrádi János: A kegyesrendiek sátoraljaújhelyi házikönyvtárának ismertetése. Sátoraljaújhely, 1910.

³⁶A régió könyvtárainak honismereti-helytörténeti szempontból fontos sajtóanyagát egy 1987-ben Csorba Csaba szerkesztésében készült kéziratos lelőhelybibliográfia tartalmazza (hozzáférhető a sátoraljaújhelyi levéltárban). Benne: Levéltári könyvtár, Sátoraljaújhely – Tanítóképző Főiskola könyvtára, Sárospatak – Kollégiumi Nagykönyvtár, Sárospatak – Rákóczi Múzeum könyvtára, Sárospatak. A 6. jegyzetben említett megyei sajtóbibliográfia nem tartalmazta ezek közül egyiknek sem az adatait!

régi hiányok pótlására. Ez azt jelenti, hogy a honismereti-helytörténeti kutatás minimális könyvtári feltételei leginkább csak ott vannak meg a régióban, ahol nagyobb közgyűjtemény működik. Tehát mindenekelőtt Sárospatakon, másodsorban Sátoraljaújhelyen, s ezekhez képest jóval kevésbé Tokajban, Szerencsen, Forrón ill. Encsen. Ez a helyzet a kutatásokat, a kutatók körének kiszélesítését igen megnehezíti. Könyvtárközi cserével ugyan elvileg nagyon sok minden hozzáférhető, de ez a csererendszer a gyakorlatban nemigen működik. A jelentősebb magán-szakkönyvtárak száma pedig csekély. Az utóbbi években ugrásszerűen megnőtt könyvtárak miatt a most induló, nagyobb öröklött gyűjteménnyel nem rendelkező értelmiségiek számára reménytelen álomná válik több ezer kötetes magán szakkönyvtár létrehozása.

A régió helyismereti-helytörténeti bibliográfiáit az elmúlt évtizedekben általában nem könyvtárosok készítették. Számuk egyébként meglehetősen csekély,³⁷ különösen ha az egyes települések 1945 utáni sajtócikkei bibliográfiai gyűjteményét nem számítjuk, melyeknek információs értéke meglehetősen alacsony.

A kutatás feladatai

A régió kutatásának csakúgy feladata az, hogy a szűkebb szakkörök számára értékelhető és felhasználható részfeldolgozásokat és monográfiákat készítsen, mint a népszerűsítő kiadványok megírása, amire égetően szükség van az iskolai oktatásban, a lakosság identitási zavarainak leküzdésében, az idegenforgalomban.

A továbbiakban megkíséreljük (korántsem a teljesség igényével!) pontokba szedve számbavenni mindazokat a tennivalókat, amelyeket a régió kutatása szempontjából fontosnak tartunk.

1. *Kalaúz*: Jobb híján így nevezhetjük azt a kutatói segédletet, amely eligazít a könyvtárak, levéltárak és múzeumok világában. Azaz akár település(ek)re, akár témakör(ök)re kutat valaki, megtudhatná ebből, hogy az em-

³⁷ Jelentősebbek: dr. Bakos József: Bodrogek, Hegyalja és Hegyköz táj- és néprajzi irodalma. I. rész. Sárospatak, 1947. – dr. Bakos József: Tokajhegyalja és börttermelése néprajzi, hely-, gazdaság- és művelődéstörténeti irodalma. Sárospatak, 1957. – Janó Ákos: A Bodrogek néprajzi irodalma. Sárospatak, 1986. – Janó Ákos: Sárospatak és vidéke helytörténeti és néprajzi irodalma. Miskolc, 1987. – Abaúj-Torna, Gömör-Kishont és Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1918-ig. Összeállította: Csatlós Istvánné. Miskolc, 1989. – Tóth Lajosné-Viga Gyula: A Herman Ottó Múzeum kiadványainak bibliográfiája 1900–1977. Miskolc, 1978. Hiányos összeállítás dr. Kazacsay Ferencné: Borsod-Abaúj-Zemplén megye helyismereti irodalma. Miskolc, 1970.

lített gyűjteményekben (nemcsak közgyűjteményekben, hanem esetlegesen nagy magángyűjteményekben is) mit hol talál.³⁸

2. *Bibliográfia*: Míg a katalógus csak azt tartalmazná könyvészeti vonatkozásban, hogy a régió kutatása szempontjából számbajöhető periodikák, kézikönyvek, monográfiák hol találhatóak, addig a bibliográfia részletesen fel is tárná ezek tartalmát. E vonatkozásban még igencsak a kezdeteknél tartunk. Sem Abaújról, sem Zemplénről soha nem készült *részletes* bibliográfia, nem számítva azt a keveset, ami a régi monográfiákban fellelhető, meg amit korábban már megemlítettünk.³⁹ Ez pedig a kutatáshoz édeskevés. A bibliográfiát célszerű lenne füzeteként megjelentetni, részben kisebb tájegyiségenként tagolva, részben kiemelve a jelentősebb településeket, városokat, amelyek önállóan is képesek egy-egy bibliográfia munkálatait pénzügyileg biztosítani.⁴⁰

A bibliográfiai munka eddigi eredményei és legsürgetőbb feladatai a periodikák vonatkozásában a már említettek felül a következők:

Sárospataki Füzetek (1857–1869) bibliográfiáját elkészítette B. Balsai Jolán (évek óta kiadásra vár).

A Zemplén Naptára (1884–1944?) évfolyamainak összegyűjtését megkezdte bibliográfia készítése céljából Csorba Csaba.

Magyar Museum I–II. (Kassa, 1788–1789) hasonmás válogatása megjelent 1988-ban Csorba Csaba válogatásában, s bibliográfiája is elkészült, évek óta megjelenésre vár.

Orpheus (Kassa, 1789–1790) hasonmás válogatása és bibliográfiája évek óta kiadásra vár (B. Balsai Jolán).

³⁸ Komplex bibliográfiai és levéltári katalógusra példa: Csorba Csaba: *A Sárrét világa* (Bibliográfia). Békéscsaba, 1974. – lelőhelyet is adó bibliográfia a 36. lábjegyzetben említett és Csatlós Istvánné bibliográfiája (37. lábjegyzet). Legnagyobb hiány a múzeumi gyűjtemény ismertetőikben mutatkozik, 1945 óta ez a műfaj csendesen agonizál (de csak Magyarországon!).

³⁹ Vö. Dr. Bodor Antal – dr. Gazda István: *Magyarország honismereti irodalma 1527–1944*. Bp. 1984.

⁴⁰ A most megalakult Tokaj-Hegyalja Alapítvány ill. az Abaúji Szövetség lehetne a koordinálója az anyagi alapok megteremtésének. Különböző országos alapítványok révén is meg kellene próbálni pótlólagos erőforrásokat előteremteni. Nyilvánvaló, hogy a Kazinczy Ferenc Társaság a különféle kutatásokhoz legfennebb a szellemi tőkét és az erkölcsi támogatást tudná biztosítani (s ez sem kevés, s nem lebecsülendő!), pénzügyi lehetőségei nagyságrendekkel kisebbek, mint ami ilyen nagyszabású munkálatokhoz szükséges. A tájbibliográfiák kérdésén egyébként Módos László már közel négy évtizede fölvetette: A tiszántúli tájbibliográfia s általában a tájbibliográfiák kérdései, ill. A magyarországi tájbibliográfiák ügye. A tájbibliográfiai ankét tanulságai. A debreceni KLTE Könyvtárának Évkönyve 1954. 1. rész. Debrecen, 1955. 53–107., 1955. 1. rész. Debrecen, 1956. 91–123.

Különösen sürgető lenne a következő periodikák bibliográfiai feldolgoása: Zemplén (1870–1944) fontosabb írásait jó lenne tematikus válogatásokban is közreadni.

Sárospataki Lapok (1881–1905)

Sárospatak (1910–1938)

Sárospataki Hírlap (1916–1929)

Sárospataki Ifjúsági Közlöny (1884–1948)

Sárospataki Református Lapok (1905–1948, 1991–)

Zempléni Gazda (1921–1944)

Hegyalja (Szerencs, 1931–1940)

Zemplén-Hegyalja (Szerencs, 1893–1919)

Zempléni Fáklya (Szerencs, 1941–1944)

Tokaj és Vidéke (1904–1914)

Az *abauji* lapokat lásd Csatlós Istvánné említett bibliográfiájában. Gazdag anyagot rejtene az *iskolai értesítők* is, melyekből a Miskolcon a Lévay József Könyvtárban fellelhető példányokat dolgozták föl eddig (lásd 11. jegyzet).

3. *Lexikonok*: A mintát a régióban *Högye István* sátoraljaújhelyi életrajzi lexikona jelenthetné.⁴¹ Hasonlókat kellene és lehetne készíteni más településekről, tájegységekről. Tájegységi lexikonra Szabó Sándor és Szabó Sándorné adott példát.⁴²

Javasolt életrajzi lexikonok a következők:

a) *Sárospatak* (művelődési múltja miatt terjedelme minden bizonnyal a sátoraljaújhelyinek többszöröse lehetne).⁴³

b) *Hegyalja* többi települése legcélszerűbben egyetlen lexikonba lenne összefoglalható, amelynek mutatórendszeréből világosan megtudná az olvasó, mely személy életműve mely település(ek)hez kapcsolódik.⁴⁴

⁴¹Högye István: Neves újhelyiek. Életrajzi lexikon. Sátoraljaújhely, 1986. – Tekintettel arra, hogy e kitérő kötet máig ezer példányban elkelt, célszerű lenne új, bővített, javított s immár nyomdailag szedett formában való megjelentetése.

⁴²Szabó Sándor–Szabó Sándorné: Nevezetes emberek Abaujban. kny. Széphalom 2. 1988. 353–396. (Ennek is rendkívüli sikere volt, a többszáz különlenyomat hónapok alatt elfogyott és keresett ritkasággá vált).

⁴³Vö. Kődöböcz József: Sárospatak a magyar művelődés történetében. Sárospatak, 1991.

⁴⁴Megjelentetéséhez legcélszerűbb lenne megnyerni a Tokaj-Hegyalja Alapítványt. A Tokaj-Hegyaljai ÁG Borkombinát, s annak vezérigazgatója, Bacsó András kezdeményezésére hosszas előkészítő munkával jött létre az Alapítvány 1993 februárjában. A Borkombinát támogatásával addig is olyan monumentális alapmű látott napvilágot, mint Balassa Iván: Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Tokaj, 1991. – A Kombinát a kiadója 1993-ban Ambrózy Ágoston: Tokaj-Hegyalja és néhány szellemi történeti vonatkozása (Bp. 1932.) hasonmás kiadásának is. Legújabb támogatásával jelenik meg Székely István világrónikájának hasonmás-válogatása (Kassa, 1559) is.

c) *Bodroghöz, Hegyköz* célszerűen egy kötetbe vonható össze. Feltétlenül javasolnánk a *teljes*, földrajzi értelemben vett Bodroghözt alapul venni a feldolgozáshoz, tehát a szlovákiai részeket is.

d) *Felső-Zemplén*: A jelenleg Szlovákiához tartozó zempléni területek életrajzi lexikonát célszerű lenne a szlovákiai helytörténetekkel közösen elkészíteni.⁴⁵

e) *Abaúj-Torna*: Zemplénhez hasonlóan két részletben jelenhetne meg, azaz külön a déli területeket, külön az északiakat. E munka is (északi rész) a szlovákiai kutatókkal együtt készülhetne. Torna oly kicsiny, hogy talán fölösleges lenne külön bibliográfiát készíteni róla, főleg azért, mert reménytelen lenne egy *külön* tornai kötet megjelentetéséhez a pénzügyi alapokat előteremteni, s vevőköre is rendkívül kicsiny lenne.

f) *Kassa*: Sárospatakhöz és Sátoraljaújhelyhez hasonlóan külön kötetet érdemel, amelyhez szerencsére az addigi kutatás igen sok adatot feltárt, csak összegyűjtésük, rendszerezésük, kritikai megrostálásuk várat magára. Természetesen ez a kötet is nehezen képzelhető el a szlovákiai kutatók közreműködése nélkül.

4. *Nyomdatörténet*: Az olvasó számára bizonyára magyarázatra szorul, az ipar- és művelődéstörténetből miért éppen a nyomdatörténetet emeltük ki. Valójában azonban nincs ebben semmi különös. Hiszen Abaúj és Zemplén több mint négy évszázada egyik meghatározó területe annak a magyar kultúrának, amely a nyomtatott könyvekhez, a sajtóhoz kötődik. Ha az eredményeket nézzük, akkor eddigi kutatási kép elszomorító, hiszen Takács Bélának a sárospataki nyomdáról írt kötetein kívül gyakorlatilag semmit sem tudunk felmutatni.⁴⁶ A nagy kassai nyomdák, Sátoraljaújhely, Szeencs, Tokaj, Szikszó stb. nyomdáinak története megíratlan. Még csak olyan kaszterünk sincs, hogy hol, mikor működött nyomda.⁴⁷

5. *Műemlékvédelem*: Abaúj és Zemplén nemcsak a mai, hanem a történelmi Magyarországon is a műemlékekben leggazdagabb területek egyiké-

⁴⁵ Zemplén Levéltára (Sátoraljaújhely) és a nagymihályi múzeum 1992-ben felvett kapcsolata talán nem megalapozatlan reményekre jogosít fel bennünket ebben a tekintetben is.

⁴⁶ Legutóbbi összefoglalás, az addigi irodalommal Takács Béla: A sárospataki nyomda története. Bp. 1978. (A sárospataki nyomda kiadványainak teljes bibliográfiája még összegyűjtésre vár.) – Vö. dr. Fehér Erzsébet: Sárospataki tanárok magyar nyelvű tankönyvei a Kollégium alsó és középső szintje számára (1793–1848). Miskolc, 1989.

⁴⁷ A két világháború között működött szikszói nyomda negyedéventkénti mintakollekciója és jelentései megvannak Abaúj-Torna alispánjának iratanyagában (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár). A nyomdatörténet feldolgozását e sorok írója megkezdte.

nek számított.⁴⁸ Települések egész sora őriz jelentős épületegyütteseket, egész központjuk védelemre érdemes, sajátos ódon hangulatot áraszt. Ilyenek a hegyaljai városok: Sátoraljaújhely, Sárospatak, Tállya, Mád, Szerencs, Tarcál, Tokaj, Bodrogkeresztúr, Tolcsva, Abaújszántó. Abaújban ilyen Gönc. De hosszan sorolhatnánk azokat a településeket, amelyek csak egy-két, ám önmagukban jelentős műemlékkel rendelkeznek.

Borsod-Abaúj-Zemplén műemlékeiről összefoglaló kötet (képeskönyv) 1987-ben jelent meg, majd 1992-ben egy füzetes képes műemlékjegyzék, amelynek három füzete tartalmazza Abaúj és Zemplén emlékeit.⁴⁹ Mindezek mellett a kutatást korántsem lehet lezártnak tekinteni. Jónéhány olyan épület van ugyanis, amely nem élvez védelmet (különböző okok miatt), de feltétlenül megtartásra, megóvásra érdemes lenne. Ezek felkutatása, jegyzékbe vétele, történetük tisztázása, állagmegóvása, helyreállítása még a jövő feladata. A megyei műemléki topográfia munkálatai kapcsán a védett értékek körét növelni lehetne és kellene, – mintegy a mainak kétszeresére.⁵⁰

Az elmúlt fél évszázad viharai Abaúj és Zemplén települései nagymértékben lepusztultak mind építészeti, mind környezetileg és a társadalmi erodálás is nagyfokú. A negatív folyamatokat megállítani, visszafordítani a honismereti-helytörténeti kutatás, a civil szerveződések (egyesületek, alapítványok) önmagukban természetesen nem tudják. Bele kell törődnünk, hogy a régi Abaúj és Zemplén jobbára csak nosztalgikus emlék. De azt, ami megmaradt, azt minden eszközzel őriznünk kell, s a múlt minden egyes darabkáját fel kell tárnunk, közkinccsé kell tennünk.

⁴⁸ Magyarország műemlékei. Második kötet. A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. Összeállította: Gerecze Péter. Bp. 1906. Abaúj-Torna vm. 65–92., Zemplén vm. 1047–1064. hasáb. – vö. Feld István–Juan Cabello: A füzéri vár. Miskolc, 1980. – Csorba Csaba: Várak, várkastélyok, kastélyok, kúriák a Bodrogközben. Borsodi Művelődés 1988. 3. sz. 58–67. – B. Balsai Jolán: Zemplén várai és várkastélyai a 17–18. század fordulóján. kny. Studia Agriensia 11. Eger, 1991. 117–125. – dr. Járasi Lőrinc: A regéci vár és környéke. Hn. 1992. – Bojtorné Toókos Uzonka: Göncruszka. Műemlékek. Bp. 1992. – Dévay Ferenc–Hubai Miklós: Boldogkővárja. Történeti emlékek. Bp. 1988. – Benke György: Vizsoly. Református templom. Károli Biblia. Bp. 1989.

⁴⁹ Műemlékek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Miskolc, 1987. (Dobos Lajos fotóival). – Szabadfalvi József, Cseri Miklós szerk.: Borsod-Abaúj-Zemplén megye képes műemlékjegyzéke. Miskolc, 1992. IV. Tokaj és környéke, V. Hernád völgye – Encs környéke, VII. Sárospatak és környéke. – Bibliográfia: Tóvári Judit: Borsod-Abaúj-Zemplén megye műemléki bibliográfiája. Miskolc, 1983.

⁵⁰ A megyei topográfia előkészítő munkálatai során Soós Imre az egri érseki levéltár műemléki vonatkozásait gyűjtötte ki, B. Balsai Jolán a ref. egyházkerületi levéltárban (Sárospatakon) végzett gyűjtést. Elkészült a Magyar Országos Levéltár Urbaria et Conscriptiones gyűjteménye (16–19. század) helymutatója is. Mindezek tanulmányozhatók a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban Miskolcon ill. Sátoraljaújhelyen. Korábbi gyűjtés: Források Sárospatak település és építészettörténetéhez. Közli: Román János. Sárospatak, 1965.

6. *Megyei monográfiák:* Abaúj-Torna a történeti Magyarország azon vármegyéi közé tartozik, amelyről igazi történeti monográfiát sosem írtak. A Borovszky-féle sorozat első darabja (megjelent 1896-ban) volt Abaúj-Torna, – az első, s a legkevésbé sikerült, legkevésbé kidolgozott. Még leginkább a kassai fejezetek kiérleltek, terjedelemre is a kötet nagyobbik fele Kassát tárgyalja. Ami nem kassai vonatkozású, az nem egyéb, mint hiányos, rendszerezetlen adathalmaz. Az 1935-ben és 1939-ben megjelent abaúj-tornai monográfia a községekről többet ír, de vármegyetörténeti részei rendkívül vázlatosak, leginkább a 20. századi politikai változásokat taglalják. Torna vármegye története valamennyi kötetből hiányzik.

Zemplén monográfiája 1905-ben látott napvilágot a Borovszky-sorozatban. Alaposabb, adatgazdagabb, mint Abaúj-Torna, de még így sem tartozik a legjobbak közé. Az 1940-ben megjelent Zemplén-monográfia ezt némileg kiegészíti, de hiányosságait csak részben pótolja.⁵¹

A középkori (Árpád-kori) Abaúj leírása már 1963-ban megjelent, Zempléné – ha a sorozat eddigi az ütemben halad – talán az ezredforduló táján várható.⁵² A 15. századi Magyarországot bemutató Csánki-féle sorozat első kötetében találjuk Abaújt, Tornát és Zemplént is.⁵³ Hasonló itt is a helyzet, mint a Borovszky-sorozatnál. Az első kötet a többihez képest ijesztően adatszegény.

Az előbbiekből leírtakból a következtetés egyértelmű: mind Abaúj, mind Zemplén megyetörténete megírásra vár.⁵⁴ Ez nem jelent feltétlenül többszáz oldalas vaskos monográfiákat. A megyetörténet valójában első-sorban *közigazgatástörténet*. Az egyes településekre, birtokos családokra, létesítményekre vonatkozó adatokat nem a megyetörténetnek, hanem egy külön *monográfiasorozat*nak kellene tartalmaznia.

7. *Települések monográfiái:* A települések számához viszonyítva ezen a téren sincs mivel büszkélkednünk. 1945 előtt a két megye egyetlen városáról sem jelent meg igazán korszerű monográfia. Különösen szembetűnő

⁵¹Bibliográfia adataikat lásd a 39. jegyzetben megjelölt kötetben.

⁵²Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1963. 39–159. Abaújjármegye. Vö. Wolf Mária: Árpád-kori eredetű települések Abaúj vármegye déli részén: Miskolc, 1989. – Valter Ilona: A Bodroghöz honfoglaláskori és középkori településtörténete. kny. Agrártörténeti Szemle 1974. 1–55.

⁵³Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. köt. Bp. 1890. 195–234. (Abaújmegye), 235–244. (Tornamegye), 330–383. (Zemplénmegye). – A 18. századi történeti földrajzra lásd Dr. Frisnyák Sándor: Történeti földrajz. Nyíregyháza, 1985.

⁵⁴Nem elégíti ki a korszerű megyetörténet kívánalmait a Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabbkori adattára (Miskolc, 1970.), melynek célja az akkori politika alátámasztása volt.

ez Kassa esetében, amikor hasonló nagyságrendű városok (Pozsony, Kolozsvár, Székesfehérvár, Miskolc, Kecskemét, Szeged stb.) többkötetes feldolgozásokkal büszkélkedhetnek. A hegyaljai városok elkészült monográfiái is elmaradnak színvonalukat tekintve az országos átlagtól. A legalaposabb mindmáig Iványi Béla Gönc története.⁵⁵ 1945 után az idők sokáig nem kedveztek a helytörténeti kutatásnak. Fehér hollónak számított 1955-ben Dankó Imre füzet a sárospataki járás településeiről,⁵⁶ vagy 1970-ben az Abaúj egy részét bemutató Hernádmenti táj – hernádmenti emberek kötet.⁵⁷

Később is lassan formálódtak az elképzelések kötetekké. Ennek nem utolsó sorban az az oka, hogy sem Abaújban, sem Zemplénben nem dolgozott évtizedeken keresztül egyetlen kutató történész sem! Általános- és középiskolai tanárok, papok próbálkoztak egy-egy település feldolgozásával, de munkáik többsége kéziratban maradt. Jellemző, hogy dr. Hankó Zoltán tanár 1974-ben készült el Megyaszó történetével, de csak 1990-ben jelenhetett meg.⁵⁸ Sárospatak monográfiája legalább egy évtizede készül, de a kézirat még most sem teljes.⁵⁹ Tokaj és Szerencs monográfiájának megírása most szerveződik. Vizsolyról, Encsről,⁶⁰ Mádról, Rátkáról,⁶¹ jelent meg egy-egy kötet, Sátoraljaújhelyről, Halmajról, Szikszóról csak füzetnyi terjedelmű feldolgozás.⁶²

Ha most települések tucatjai közel egyidőben célul tűznék ki, hogy megíratják monográfiájukat, akkor kiderülne, milyen szegényes az abaúji-zempléni terület szakember ellátottsága. A most folyó tokaji és szerencsi munkák is csak részben készülnek *helyi* erővel, a pataki kötet írói között pedig egyáltalán *nincs helyi* történész. Mivel *alapvető* változás ezen a téren

⁵⁵ Iványi Béla: Göncz szabadalmas mezőváros története. Karcag, 1926. (Hasonmás kiadása 1988-ban jelent meg, készült a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár nyomdájában).

⁵⁶ Dankó Imre: Ismerjük meg szülőföldünket! (A Sárospataki járás története. Miskolc, 1955.)

⁵⁷ Ádám István–Sváb Antal–Szabó Gyula szerk.: Hernád menti táj, Hernád menti emberek. Encs, 1970. – Vö. Dénes György: A Bódvaszilasi-medence 700 éves története. Miskolc, 1983.

⁵⁸ Dr. Hankó Zoltán: Megyaszó históriája (a kezdetektől 1867-ig). Megyaszó, 1990. (E sorok írója 1987-ben Megyaszón ismerhette meg a kéziratot monográfiát, s szorgalmazására a község biztosította a megjelentetéséhez szükséges pénzüsszeget, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár pedig a nyomdai előállítását).

⁵⁹ Szűcs Jenő, Benda Kálmán, Péter Katalin, Orosz István készítik a várostörténetet 1848-ig.

⁶⁰ Máda Gyula: Vizsoly az őskortól napjainkig. Miskolc, 1990. – Molnár János–Nagy Józsefné–Urbánné Tóth Edit: Encs 1945–1985. Encs, 1986.

⁶¹ Kalmár János: Mád, tokajhegyaljai község élete a XVI–XVIII. században. Mád „falukönyve”. Hn. én. – Dr. Frisnyák Sándor szerk.: Rátka. Egy német falu Tokaj-Hegyalján. Rátka, 1991.

⁶² Sátoraljaújhely 1261–1986. Szerkesztette: Csorba Csaba. Sátoraljaújhely, 1986. – Csorba Csaba–Tóvári Judit: Halmaj históriája. Halmaj, 1984. – Ádám István: Szikszó (Műemlékek, látnivalók). Hn. 1988.

nem várható, bele kell nyugodni, hogy az ezredfordulóig legfennebb 4-5 monográfia s mintegy kétszer annyi kis ismeretterjesztő falutörténeti füzet készülhet el. Ennyi telik az abaúji-zempléni szakemberektől. Ha ennél többet kívánnánk tőlük, az már a minőség rovására menne.⁶³

A községekben, városokban éledezik a rendszerváltás óta az elfojtott történeti tudat. Ennek tudható be, hogy érdeklődnek régi jelképeik, címeik iránt. (Lásd III. függelék).

8. *Nemzetiségek kutatása.* A régió szlovák, német, ruszin lakossága erősen megritkult, a hegyaljai mezővárosok görögsége a 19. században kihalt, s a zsidóság is töredékére zsugorodott. Nem maradt úgyszólván olyan szakember a területen, aki megfelelő nyelvi felkészültséggel rendelkezne a nemzetiségek kutatásához.⁶⁴ Abaúj-Torna és Zemplén többségében nemzetiségek lakta vidékei egyébként a trianoni békeszerződéssel Szlovákiához kerültek. Az utóbbi évtizedben – elsősorban a miskolci Herman Ottó Múzeum szervezésében felélénkültek a (néprajzi alapvetésű) nemzetiség-történeti kutatások, amelyek konferenciákat és tanulmányköteteket eredményeztek.⁶⁵

9. *Mezőgazdaságtörténet:* tekintettel arra, hogy a régióban ez a gazdasági ág dominált, különösen fontos a mezőgazdaság kutatása. Ezen a téren az utóbbi évtizedben mind a történeti, mind a néprajzi irodalom jelentősen gyarapodott.⁶⁶ Teljes számbavételük nem lehet a feladata ennek a vázlatos

⁶³Remény van arra, hogy megjelenhet egy olyan megyei községi adattár, amely Borsod-Abaúj-Zemplén megye valamennyi településének rövid történetét tartalmazza egy-két nyomtattott oldalnyi terjedelemben. Ezt a megyei önkormányzat felé jelen sorok írója javasolta, s elkészítette ennek tervezetét is.

⁶⁴18. századi szlovák és ruszin dokumentumokat (urbáriumok stb.) tesz közzé többéves nagy kutatási program keretében Udvari István, a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola tanára. Vö. Takács Péter–Udvari István: *Paraszti vallomások a 18. századi Zemplén vármegyéből* (mutatvány egy forrástípusból). Borsod-Abaúj-Zemplén Levéltári Évkönyve VI. Miskolc, 1990. 327–374. A zsidóságról: Szász Meir: *Sátoraljaújhely és Zemplén vármegye zsidóságának története*. Toronto, 1986. – Szilágyi Sándor: *Nevem 4504. Birkenau-Auschwitz*. Szerkesztette: Csorba Csaba. Hn. 1987.

⁶⁵Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Szerkesztette: Kunt Ernő, Szabadfalvi József, Viga Gyula. Miskolc, 1984. Kiegészítő kötet. Miskolc, 1985. – Néprajzi tanulmányok a zempléni hegyvidékről. Szerkesztette: Szabadfalvi József, Viga Gyula, Miskolc, 1981. – Viga Gyula: *Árucseré és migráció Észak-Magyarországon*. Debrecen–Miskolc, 1990.

⁶⁶Pl. Maksay Ferenc szerk.: *Urbáriumok. XVI–XVII. század*. Makkai László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai*. Bp. 1954. Bp. 1959. – Román János: *A sárospataki szőlőművelés XVI–XVII. századi történetének forrásai*. Sárospatak, 1964. – Petercsák Tivadar: *Népi szarvasmarhatartás a zempléni Hegyközben*. Miskolc, 1983. – Paládi-Kovács Attila: *Paraszti*

összegzésnek. A Hegyalja borászata a sok részfeldolgozás és Balassa Iván említett új nagy monográfiája mellett is szakemberek generációi számára még bőségesen biztosít feldolgozni valót.⁶⁷

10. *Ipartörténet, kereskedelem-történet*: A régiót a középkorban, sőt még a 16–17. században is Kassa ipara és kereskedelme uralta, amit egyebek – között Kemény Lajos és Kerekes György kutatásai is igazolnak.⁶⁸ A 16–17. században – elsősorban kassai mintára – sorra alakulnak a hegyaljai városokban is a céhek.⁶⁹

A 18–19. században az abaúji hegyvidéken új iparágként indul a porcelángyártás (Regécen és Telkibányán).⁷⁰ Emellett jelentős az üveghuták termelése is.⁷¹

A kereskedelemben a középkori kassai német kereskedőket a 16–17. században magyarok és lengyelek váltják föl, a 18. században görögök, majd a 19–20. században a zsidók hegemoniája következik.⁷²

A manufaktúra-korszakban Abaúj és Zemplén visszaszorul. A nagyipar csak Kassán fejlődik ki, de az sem képes felvenni a versenyt a sokkal dinamikusabban előretörő miskolci-diósgyőri-őzdi iparral. Zemplén mindössze két nagyüzemet tud felmutatni: a sátoraljaújhelyi dohánygyárat és a szerencsi cukorgyárat (mindkettő a mezőgazdasághoz kötődik).⁷³ Az ipar-telepítés 1945 után sem érinti erősen Abaújt és Zemplént, aminek vannak előnyei is (kisebb a környezetszennyeződés).

Egészében a régió ipar- és kereskedelem-története jórészt feldolgozatlan, főleg a 19–20. századi kisipar és kiskereskedelem vonatkozásában vannak adósságaink. Mindenekelőtt egy olyan kataszter elkészítése lenne

bortermelés néhány abaúji faluban. Debrecen, 1967. – Balassa Iván: Földművelés a Hegyközben. Bp. 1964. – Pap Miklós: A tokaji. Bp. 1985.

⁶⁷ Elsősorban a Tokaj-Hegyaljai Alapítvány támogatására számítunk a Hegyalja szőlőtermelésének kutatásában.

⁶⁸ Kemény Lajos: Kassa város régi számadáskönyvei. 1430–1533. Kassa, 1892. – Kerekes György: Bepillantás Kassa régi céhéletébe 1597–1647. Bp. 1910. – Uő.: Kassa polgársága, ipara, kereskedelme a középkor végén. Bp. 1913. – Uő.: Polgári társadalom a 17. században Schirmer kassai kereskedő üzleti könyve alapján. Bp. 1940.

⁶⁹ Román János: Zemplén megye falusi és mezővárosi iparának termelési viszonyai a XVI–XVII. században. Jobbágytelek és parasztgazdaság. Bp. 1966. 561–627. – Uő.: Zemplén megye falusi és mezővárosi iparának szakmai és mesterségei a XVI–XVII. században, különös tekintettel a Hegyaljára. Történelmi Évkönyv I. Miskolc, 1965. 9–91. stb.

⁷⁰ Katona Imre: Az első magyar porcelángyár. (Telkibánya) Miskolc, 1986.

⁷¹ Takács Béla: A Zempléni-hegyvidék üveghutái. Bp. 1966.

⁷² Árucsera és migráció. Szerkesztette Szabadfalvi József és Viga Gyula. Miskolc, 1986. stb.

⁷³ Manufaktúrák Magyarországon I. Szerkesztette: Németh György–Veres László. Miskolc, 1989. – Csintalan János: A sátoraljaújhelyi dohánygyár története. Hn. 1984.

szükséges, amelyből kiderül, hogy hol, hány, milyen iparos és kereskedő működött. Ebben a levéltári (cégbíróság, iparkamarai) kutatások, a korabeli sajtóanyag, kalendáriumok (hirdetések) búvárlása lenne a legfontosabb.

11. *Néprajz*: E tudományág eredményeit ismerjük a legátfogóbban, nem utolsó sorban a kitűnő és folyamatosan megjelenő bibliográfiáknak köszönhetően.⁷⁴ Éppen ezek a bibliográfiák mentenek fel a tüzetes áttekintés alól, mert ez önmagában is külön tanulmányt követelne. A Bodroghköz, a Hegyköz, a zempléni-abauji hegyvidék, a Hernád völgye különböző kutatási programok keretében jól átfésült területnek számít, ami természetesen nem jelenti azt, hogy nincsenek fehér foltok.⁷⁵

12. *Társadalomtörténet*: Talán ebben a vonatkozásban a legnagyobbak a kutatás adósságai. Mert igaz ugyan, hogy egy-egy társadalmi robbanáshoz kapcsolódóan, szűkebb időmetszetben készültek társadalom-átvilágítások, de a közbeeső idő vizsgálata még várat magára. Az eddig feltárt forrásanyag még nem elegendő ahhoz, hogy az egyes társadalmi folyamatokat évszázadokon keresztül figyelemmel kísérhessük, megszakítatlan láncban.⁷⁶

⁷⁴Bodgál Ferenc: Borsod megye néprajzi irodalma. Bp. 1958. – Uő.: Borsod megye néprajzi irodalma II. Miskolc, 1970. – Fügedi Márta és Viga Gyula: Borsod megye néprajzi irodalma III. Miskolc, 1979. – Fügedi Márta: Borsod-Abauj-Zemplén megye népművészete. Válogatott bibliográfia. Miskolc, 1992.

⁷⁵Balassa Iván: Néprajzi feladatok a Hernád és a Tisza között. Sárospatak, 1960. – Balassa Iván: Lápok, falvak, emberek. Bodroghköz. Bp. 1975. – Fejezetek a Bodroghköz néprajzából. Szerkesztette: Viga Gyula. Miskolc, 1986. – Bodroghközi és hegyközi néphagyományok. Összeállította Kováts Dániel. Sátoraljaújhely, 1985. – Petercsák Tivadar: Hegyköz. Miskolc, 1978. – Siska József: A Bodroghköz népi textilművészete. Sárospatak, 1986. – Szabadfalvi József: A megyaszói festett asztalosmunkák 1735-ből. Miskolc, 1980. – Dobos Ilona: Tarcaltörténete a szóhagyományban. Bp. 1971. – Abauj és zemplén népeletéből. Szerkesztette: Kováts Dániel. Sátoraljaújhely, 1971. – Szilágyi Miklós: A Hernád halászata. Miskolc, 1980. – Abauj néprajza: Szerkesztette: Viga Gyula. Miskolc, 1983. – Kérdőív Abauj népeletének kutatásához. I. Anyagi kultúra. Készítette: Cseri Miklós. II. Szellemi kultúra. Készítette: Barna Gábor, Tóth Judit. III. Társadalom. Készítette: Szabó László. Miskolc, 1982. Pozbai Dezsőné: Kendermunkák Kázmárkon. Halmaj, 1989.

⁷⁶Vö. Barta Gábor–Fekete Nagy Antal: Parasztháború 1514-ben. Bp. 1973. – Varga János: Jobbágyságszervezés a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556–1767. Bp. 1969. – Németh Gábor: Hegyaljai mezővárosok „törvényei” a XVII–XVIII. századból. Bp. 1990. – Makkai László: A kuruc nemzeti összefogás előzményei (népi felkelések Felső-Magyarországon 1630–32-ben) Bp. 1956. – Orosz István: A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században különös tekintettel a szőlőbirtok hatásaira. Agrártörténeti tanulmányok. Szerkesztette: Szabó István. Bp. 1960. 3–70. – R. Péter Katalin: Egy hegyaljai mezőváros harca az örökös jobbágyság ellen (Olaszliszka küzdelme földesuraival a XVII. században). Történelmi Szemle 1961. 427–441. – Ladányi Erzsébet: A Comenius-kori sárospataki „schola”

A társadalomtörténetnek egyebek mellett arra is választ kell adnia, hogy Abaúj és Zemplén viszonylag sűrű városhálózattal rendelkező társadalma, amely a 16–17. században is országosan számontartott tényező volt a kereskedelemben csakúgy, mint a kultúra területén, a 19–20. században hogyan sodródott fokozatosan a perifériára.

Vázlatos áttekintésünk végére érve korántsem teszük le megnyugvással a tollat, hiszen – már csak a terjedelmi megkötöttségek miatt is – erősen hézagos s ebből következően vitatható is az áttekintésünk. Nyilvánvaló, hogy az említett tanulmányok és kötetek a terület szakirodalmának csak töredékét jelentik. Hiszen a felsorolt tárgykörökből egy erősen válogatott *bibliográfia* is legalább ezer címet tartalmazhatna. Jelen írásunkkal egyetlen célunk volt: az eddignél jobban ráirányítani a figyelmet a régió kutatására, az egyes részterületekre. Nem ejtettünk szót többek között az iskolatörténetről. Pedig a terület nagyhírű iskoláinak története részben-egészében feldolgozatlan, nincs olyan adattárunk sem, hogy hol, mikor, milyen iskolák működtek. Vagy említhetnénk a földrajzi neveket. Pesty Frigyes abaúji, tornai és zempléni anyagának kiadása immár több mint egy évtizede vajúdik. Csaknem ugyanannyi ideje nincs kiadója az új gyűjtésnek sem. Jelentős segítséget jelent az egy évtizede megjelentetett történeti helységnévtár, amely a történeti Borsod, Gömör-Kishont, Abaúj-Torna és Zemplén helységneveit és közigazgatási változásait tartalmazza 1870–1983 között, beleértve a szlovák névváltozatokat is (Borsod-Abaúj-Zemplén megye történeti helységnévtára. Miskolc, 1983.) Kiadatlanok az összeírások, adójegyzékek is, csakúgy mint az 1925. évi közigazgatási tájékoztató lapok, amelyekből Hajdú Zoltán közölt mutatót (Borsodi Levéltári Évkönyv V. Miskolc, 1985. 363–408.). Készül viszont Abaúj-Torna és Zemplén várkatasztere a borsodi mintájára (Sándorfi György és Nováki Gyula munkája, felhasználva Sárközi Sebestyén abaúji és Csorba Csaba zempléni gyűjtését). Lehetséges, hogy az általunk vázolt képet egyesek túlságosan sötétnek látják. Reméljük, hogy az eredmények hamarosan ránk cáfolnak. Bízunk benne, hogy a Kazinczy Ferenc Társaság a maga eszközeivel hathatósan tud segíteni az erők összefogásában, a szervezett munkához szükséges pénzalapok felkutatásában. S ennek a folyamatnak szeretnék a továbbiakban – mint eddig is – szerény munkása maradni.

végzett diájai a Hegyalja mindennapi életében. Pedagógiai Szemle 1971. 326–335. – Dr. Fenyvesi András: Zemplén a reformkorban. Sátoraljaújhely, 1982. – Erdmann Gyula: Zemplén vármegye reformellenzéke 1830–1836. Miskolc, 1989.

FÜGGELÉK

I. A Kazinczy Ferenc Társaság kiadványai

Évkönyvek: Széphalom 1–5. 1986–1993.

Kazinczy Könyvtár:

Kazinczy Ferenc: Tövissek és virágok (hasonmás kiadás)

Kazinczy Ferenc: Magyarország geographica . . . (hasonmás kiadás)

Kazinczy Ferenc: Természet oeconomiája

Tokaj városkönyve (hasonmás kiadás)

Magyar Museum 1788. (hasonmás kiadás)

Derczeni János: A tokaji bornak természetéről (hasonmás kiadás)

II. *Rákóczi Ferenc* abc-s könyve (hasonmás kiadás)

Trefort Ágoston önéletírása

Losontzi István: Hármaskis-Tükör (hasonmás kiadás, válogatás)

Székely István: Krónika ez világnak jeles dolgairól (hasonmás kiadás, válogatás)

Egyéb kiadványok:

Hőgye István: Neves újhelyiek. Életrajzi lexikon

Hőgye István: Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok Zemplén levéltárában

Hőgye István: Kazinczy Ferenc metszetgyűjteménye Zemplén levéltárában I–II.

Siska József: Dámóc története és népe

Barsi Ernő: Bodrog partján nevelkedett tulipán

Erdmann Gyula: Zemplén vármegye reformellenzéke

Tompa Mihály költeményei (vál. Kováts Dániel)

Szilágyi Ferenc: Csalánok és ibolyák. Epigrammák

Miklós Róbert–Kováts Dániel: Tompa Mihály költői útja

Dankó Imre: A Sajó–Hernád-melléki hajdútelepek

Bánhidi Ágnes: Zempléni családi címerek

Újszászy Kálmán: A falu (hasonmás kiadás)

**II. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár
abaúj-tornai és zempléni vonatkozású,
a levéltár nyomdájában készült kiadványai
(1985–1993)**

- Tóth-Pápai Mihály: Gyermek-nevelésre vezető útmutatás. (hasonmás) Miskolc, 1985.
- Borsod-Abaúj-Zemplén megye válogatott történeti irodalma. 1981–1982. Összeállította: Tóvári Judit. Miskolc, 1985.
- Ioann Amos Comenii: Ortbis pictus (hasonmás kiadás). Miskolc, 1986.
- Csorba Csaba: II. Rákóczi Ferenc és a kuruc szabadságharc. Sárospatak, 1986.
- Sátoraljaújhely város kiváltságlevele (1261). Közreadja: Csorba Csaba. Miskolc, 1986.
- Hőgye István: Irodalomtörténeti dokumentumok Zemplén levéltárában Miskolc, 1986.
- Tihanyi Endre: Kapitalizmuskori pecsétnyomók a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban. Miskolc, 1986.
- Zempléni históriák. I–II. Összeállította: Hőgye István. Bp.–Miskolc, 1986–1989.
- II. Rákóczi Ferenc hajdúvárosi kiváltságlevele Gönc számára. Közreadja: Csorba Csaba. Gönc, 1987.
- Sárospatak régi képeslapokon. Válogatta: Hörcsik Richárd. Szerk.: B. Balsai Jolán. Sárospatak, 1988.
- Szilágyi Sándor: Nevem 4504. Birkenau-Auschwitz. Hn. 1987.
- Sárospatak 1848/49. Válogatott dokumentumok. Szerk.: Csorba Csaba. Miskolc, 1988.
- Zemplén vármegye 1848–1849. Válogatott dokumentumok. Válogatta: Hőgye István. Miskolc, 1988.
- II. Miksa császár Sárospataknak adományozott kiváltságlevele 1572. Szerk.: B. Balsai Jolán. Miskolc, 1988.
- Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. Bibliográfia. Szerkesztette: Csorba Csaba. Miskolc, 1989.
- Kováts Dénesné: Zemplén megyei országgyűlési követválasztások (1861–1910). Miskolc, 1989.
- Kövy Sándor: A magyar törvénynek rövid summája (hasonmás kiadás) Hn. 1989.
- Sárospataki Füzetek 1857. (hasonmás kiadás). Szerk.: B. Balsai Jolán. Hn. 1989.

Zemplén vármegye katonai leírása (1780-as évek). Fordította: Barsi János. Miskolc, 1990.

Tóth Péter: Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei I. 1558–1560. Miskolc, 1991.

„Édes szülötte földem, Zemplén” Zemplén vármegye levéltárának Kossuth dokumentumaiból. Sátoraljaújhely, 1992. Összeállította: Hőgye István.

Bencsik János: Tokaj társadalma a tárgyak tükrében (1774–1849). Sátoraljaújhely, 1993.

Abaúj-Torna vármegye katonai leírása (1780-as évek): Fordította: Barsi János. Megjelenik 1993-ban.

III. Abaúji és zempléni települések megújított címerei (1989–1993)

Az egyes önkormányzatok kérésére a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban őrzött pecsétnyomók és viaszpecsétek alapján a következő települések megújított címerei és zászlai készültek el 1989–1993 között; tervezte: Csorba Csaba, grafika: B. Balsai Jolán.

Abaúj-Torna

Bódvaszilas
Boldogkőváralja
Csobaj
Encs
Forró
Füzérradvány
Gönc
Hidasnémeti
Hídvégardó
Selyeb
Szikszó

Zemplén:

Alsódobsza
Bekecs
Gesztely
Golop
Hercegkút
Hernádnémeti
Károlyfalva
Köröm
Makkoshotyka
Megyaszó
Monok

Olaszliszka
Rátka
Kesznyéten
Sátoraljaújhely
Taktaszada
Tállya
Tiszakarád
Tiszalúc
Újcsanános

SZECSKÓ KÁROLY

Luga László élete és munkássága (1840–1905)

I. Az életút

A magyar katolikus könyv-, újság- és folyóiratkiadás méltatlanul elfeledett jelentékeny képviselője, Luga László¹ 1840. július 24-én született az Abaúj vármegyei Fony nevű faluban. Apja, Luga Ferenc erdész volt a Breczenheim herceg sárospataki uradalmában. Anyját Márkus Máriának hívták. A gimnázium öt osztályát Kassán végezte, a VI. osztályt a ciszterci rend egri gimnáziumában fejezte be.² Feltehetően hivatástudatot érezve 1856-ban a helyi papnevelő intézetbe jelentkezett, ahová felvételt nyert. A teológia elvégzése után 1862-ben áldozópappá szentelte Bartakovics Béla akkori érsek.³

Felszentelése után érseke a szomszédos Egerszalókra nevezte ki káplánnak, ahol Orosz Ádám, korának ismert papköltője volt a plébános. Egerszalókról Diósgyőrbe, majd innen Hevesre került ugyancsak káplánnak. A számára bizonyára kedves lelkipásztori szolgálatot azonban kezdődő, később egyre súlyosabbá váló torokbaja miatt abba kellett hagynia. Érseke 1868-ban felmentette hevesi állásából. A főpásztor ezzel kapcsolatos leveleiben ezeket olvashatjuk: „Luga László áldozárt és ezelőtti hevesi káplánt torokbaja miatt a káplánságtól egyelőre felmentem és egyházmegyei hivatalomnál mint actuarnist alkalmazom.”⁴ Tehát Luga László ekkor udvari pap lett.

1872. június 1-jei hatállyal Bartakovics Béla érsek az 1754-ben Barkóczy Ferenc püspök által alapított érseki líceumi könyvnyomda igazgatójává nevezte ki. A forrásokból nem tűnik ki, hogy az érsek választása miért esett őrá. Bizonyára a főpásztor Luga addigi irodalmi tevékenységét méltányolta

¹Luga László elfeledettségét mutatja, hogy 1905-ben bekövetkezett halála után az első cikk csak 1990. augusztus 5-én jelent meg róla a Heves Megyei Hírlapban e tanulmány szerzőjének tollából. – Itt jegyezzük meg, hogy a „Luga László élete és munkássága” című 125 kéziratoldalból álló tanulmánynak itt most az évkönyv terjedelmi korlátai miatt csak egyes részei jelenhetnek meg. A teljes anyag kiadásra vár.

²Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái VIII. kötet. Bp. 1902. 81–82.; Koncz Ákos: Egri egyházmegyei papok az irodalom terén. Eger, 1892. 163–164.

³Uo. találjuk az egyházi pályájára vonatkozó itt következő adatokat.

⁴Egri Érseki Levéltár (továbbiakban: EÉL), Personalia Ladislaus Luga. Bartakovics Béla érsek levele az Ájtatos Alapítványi Hivatal gondnokának. Eger, 1868.

ezzel.⁵ Huszonöt évi nyomdaigazgatói szolgálat után 1897. október 1-jétől került nyugdíjba.

Az üzem élén töltött évei összességében eredményesek voltak. Ezt nemcsak a nyomda anyagi és pénzügyi helyzetének 1872-től beállott javulása bizonyítja, hanem ezekben az években itt kiadott jelentős munkák is. Kiemelkedik közülük Cantu Caesar Világtörténete.⁶ Ezen kívül a teljesség minden igénye nélkül említünk meg néhány kiadott munkát, 1877-ben bocsátotta ki a Szentek élete című könyvet és Róder német kisbibliáját. 1878-ban a Kis Kátét (30 ezer példányban), Róder magyar középbibliáját, a Szentek életének második kiadását, az Elemi Kátét (20 ezer példányban) s még több más művet.⁷ 1879-ben további vallásos munkák hagyták el a nyomdát, 1880-ban pedig elkezdték Tárkányi Béla Katolikus Egyházi Énektár-a második kiadását, (az első kiadás 1855-ben jelent meg.)⁸ A liceumi nyomdában készült folyamatosan az Eger című újság, az Egri Népújság, az Irodalmi Szemle stb., melyeknél szerkesztői munkát is végzett.

Nem vállalkozhatunk itt arra, hogy Luga László írói, újságírói munkásságát részletesen elemezzük. Ennek alapvető oka, hogy főként vezércikkait jórészt álnéven írta, s csak alapos stíluskritikai munkával mutatható volna ki a szerzősége. Önálló munkái a Népkönyvtár című sorozatban jelentek meg.

A szerkesztésében megjelent Egri Népújság, illetve Egri Híradó című lapokban egy-egy aktuális kérdésről fejtette ki véleményét. Külföldi utazásairól is beszámolt az említett újságok hasábjain. 1873-ban adta ki „Levelek a világ közepéről” című útirajzát, amelyben a bécsi világiállítástról számolt be. 1878-ban olaszországi, belgiumi, hollandiai, franciaországi és angliai élményeiről számolt be. 1881-ben dunántúli kirándulásairól írt. Többrészes cikkében bakonybéli, győri, pannonthalmi élményeit írta le.

Megjelent művein kívül Lugának van egy 20 oldalnyi terjedelmű kézírata is, amelynek címe „Az Egri Érseki Liceumi Nyomda története és állása.” A dátum nélküli dolgozat jelentősége abban van, hogy ez volt az első leírás az 1758-tól működő nyomdáról. Luga a kéziratot feltehetően 1873 vé-

⁵EÉL., Lycaei Typographia. Az egri érseki liceumi nyomda története és állása. Luga László feljegyzése Bartakovics Béla érseknek. 1872.

⁶EÉL., Lycaei Typographia. Luga László számlája a Szent István Társulatnak. Eger, 1879. júl. 7.

⁷EÉL., Lycaei Typographia. Luga László számlája a Szent István Társulatnak. Eger. 1879. okt. 3.

⁸EÉL., Lycaei Typographia. Megállapodás Luga László és Tárkányi Béla között a katolikus Egyházi Énektár második kiadására. Eger, 1872. okt. 25. 3403/1880.

gén vagy 1874 elején vetette papírra. A leírás háttere az volt, hogy Samassa érsek jelentést kért tőle a nyomda helyzetéről és további terveiről.⁹

Luga László szerkesztői és kiadói munkásságához tartozik, hogy 1886-ban kiadta Buza (Beregi) Sándor római katolikus plébános „A vén hegedűs” című verseskötetét, amely Beregi Sándor álnév alatt jelent meg.¹⁰

1878-ban újabb utazást tett. Először Ausztriába mentek, innen Bajorországba, Belgiumba, Hollandiába, majd Angliába. Angliából Franciaországba vezetett útjuk, ahol megtekintették a világkiállítást.¹¹

Luga László a nyugdíjazását követő éveket visszavonultan töltötte liceumi lakásán. 1905. október 25-én délután fél háromkor „csendesén meghalt”. Mivel teljesen vagyontalan volt, a liceum gondnoka, Kiszely Imre a halál napján az Egyházmegyei Hivataltól pénzt kért eltemetésére.¹² Földi maradványait október 29-én hantolták el a Fájdalmas Szűzről elnevezett temetőben, ahol paptársai és barátai nagy számban jelentek meg.¹³

A Heves Vármegyei Hírlap elhunytá alkalmával ezt írta róla: „Az elhunyt városunk társadalmában nagy szerepet játszott. Irodalmi téren is sokat működött, és éveken át dolgozott a helyi sajtóban is.”¹⁴

Elhunytával az egri és a hazai katolikus újságírás és könyvkiadás szegényebb lett egy nagyon önzetlen és szeretetre méltó emberrel, pappal, íróval és szerkesztővel.

II. A szerkesztő és hírlapíró

Luga László nagyszerű vállalkozása volt 1869 őszén a Népújság című politikai és vegyes tartalmú lap megindítása. A mutatványszám december végén jelent meg. A szerkesztő munkatársai Sebők László és Vincze Alajos római katolikus papok voltak.¹⁵ Az első számot 1870. január 1-jén adták ki,

⁹EÉL. Lycae Typographia. Az Egeri Érseki Liceumi Nyomda története és állása. Luga László feljegyzése az érseknek. 1872.

¹⁰Beregi (Buza) Sándor 1848. november 11-én született Munkácsen. Főleg népies költeményeket írt, amelyeket Beregi Sándor álnév alatt jelentetett meg, főleg az Egeri Népújságban, amelynek állandó munkatársa volt. 1905. május 30-án halt meg Tiszaújlakon. (Szinyei József: Magyar írók élete és munkái I. Bp. 1891. 1430–1430.; Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái IV. Bp. 1942. 315–316.)

¹¹EÉL. Personalia Ladislaus Luga. Luga László levele az érseknek. Eger, 1878. ápr. 27. 973/1879.

¹²EÉL. Testimonium Ladislaus Luga. Kiszely Imre levele. Eger, 1905. okt. 25. 5441/1905.

¹³Heves Vármegyei Hírlap, 1905. okt. 29.

¹⁴Heves Vármegyei Hírlap, 1905. okt. 26.

¹⁵Az újság elindításáról Luga László november 12-én részletes levélben számolt be az érseknek. (EÉL. Personalia Ladislaus Luga. Levél az érsekhez, 1869. nov. 12.) Az érsek levelében meglegedésének adott hangot, és hozzájárulását adta. (EÉL. Personalia Ladislaus Luga. Az Egyházmegyei Hivatal levele Luga Lászlónak, 1869. nov. 17. 1691/1869.) – Szerkesztőtársai közül Etei Sebők László 1840. június 25-én született Gyöngyösön. Már papnövendék korában

s az a továbbiakban minden hó 1-jén, 10-én, 20-án jelent meg egy ív terjedelemben. 1872. január 6-tól szombatonként adták ki a lapot.

Az országos terjesztésű lap népies hangvételű volt. Irányzatára jellemző az ellenzékiesség és a vallásos szellem. Sokat foglalkoztak a falusi népet érintő politikai, társadalmi és erkölcsi kérdésekkel. Négyezer-ötszáz példányban jelent meg, előfizetői főleg a falusi nép közül kerültek ki.

A lap rovatainak felépítése a következő volt: Vezércikk. Tudósítás az országgyűlésről. Hazai ügyek. Mi hír a világban? Mulattató versek. Prózai alkotások. Közmondások, találós kérdések, adomák. Tanácsadó. Mi újság? Adakozások. Az országos vásárok időpontjai. Pályázatok, felhívások. Pénzügyi adatok. Irodalom. Szerkesztői üzenetek. A lap minden száma vezércikkkel kezdődött, melyek többségét – aláírás nélkül vagy álneven – feltehetően a szerkesztő írta. Aktuális országos és helyi kérdéssel foglalkoztak. Minden év elején összefoglaló értékelést közölt a lap az elmúlt esztendő fontosabb bel- és külpolitikai eseményeiről.

A lap minden számában közölt szépirodalmi anyagot, amely versekből, népies beszélyekből, rajzokból, tárcákból, adomákból, találós kérdésekből tevődött össze. A versek többsége népies hangvételű, vallás-erkölcsi tartalmú, oktató jellegű költemény.

A cikkek az olvasók gyakorlati igényeit, tájékozódását is szolgálták. A bel- és külpolitika híreinek közlése mellett mezőgazdasági, közigazgatási, egészségügyi, ismeretterjesztő cikkek töltötték ki lapjait. A szerkesztő fontos feladatának tartotta a magyar történelem megismertetését népszerűsítő formában.

A lap utolsó száma 1893. június 29-én látott napvilágot. Megszűnését anyagi nehézségek okozták, ráfizetésessé vált. De a szerkesztő nyugodt lélekkel tekinthetett vissza a lap útjára a június 27-i számban megjelent soraiiban: „Most pedig búcsút veszünk a nagyközönségtől, különösen a magyar néptől, melynek ügyét 23 és fél éven át becsületesen szolgáltuk, igazát védelmeztük, hibáit szemére vetettük, de mindig szeretettel . . . önérzettel írjuk ide, lapunk volt a legelső katolikus hetilap.”

Luga László azonban 1883 őszén újabb vállalkozásba kezdett. Október 3-án szerkesztőként és kiadóként indította el az *Egri Híradó* című politikai és vegyes tartalmú lapot. Az újság a Deák-párt politikai irányvonalát követte,

írt és fordított verseket. 1864-től az egri fiú tanítóképző tanára volt, 1868-tól teológiai tanárként működött, 1875-től gyöngyösi plébános. 1881-ben halt meg. (Benkóczy Emil: Pyrker első magyar nyelvű tanítóképzője. Eger, 1928. 206.) Vincze Alajos 1839. június 12-én született Pélyen. 1863-ban szentelték pappá. 1868-ban lett a fiú tanítóképző intézet tanára, majd 1892-től igazgatója. 1898-ban Kápolnára került plébánosnak. Jelentős szépírói tevékenysége is. 1919-ben halt meg Kápolnán. (Benkóczy i. m. 196–198.)

hetenként kétszer kívánták megjelentetni. Vállalta a vidéki lapra háruló feladatot, hogy élénk figyelemmel kísérje a helyi közéletet. 1895. december 1-jéig volt Luga e lap felelős szerkesztője, ettől kezdve 1896. május 23-ig főszerkesztőként jegyezte a lapot, amikor is visszavonult. E tény bizonyára összefüggött 1897-ben történt nyugdíjaztatásával.

Luga Lászlónak az egri Népújsághoz kapcsolódó, szintén országos jelentőségű vállalkozása volt az *Egri Népkönyvtár* megindítása, kiadása. Ezt a sorozatot a nép felvilágosítására, művelődésére, vallási és hazafias érzéseinek elmélyítésére alapították. A kiadvány katolikus irányú, időszakos jellegű ismeretterjesztő sorozat volt, amelyben hasznos és mulattató jellegű olvasmányokat akartak kiadni a nép számára. Akik postán egy forintot küldtek a Népújság szerkesztőségébe, azok 20 ívnyi terjedelmű mulattató olvasmányt kaptak.

A sorozat első száma 1873 januárjában jelent meg a Népújság szerkesztőségének kiadásában „Téli olvasmányok” címmel, 96 oldal terjedelemben. Ára 30 krajcár volt. 1874 és 1876 között – jelenleg ismeretlen okból – szünetelt a kiadása. 1878-ban az Egri Egyházmegyei Irodalmi Egylet indította újra. Ekkor is Luga László szerkesztette. Az 1880-ban megszűnt sorozatot másodszor az Egri Egyházmegyei Irodalmi Egyesület 1911-ben keltette megint életre, s 1930-ig 22 kötete jelent meg. Ekkor azonban véglegesen beszüntették a kiadását.

Megemlítjük még, hogy Luga László szerkesztette 1872-től 1878-ig az 1864-ben Stephanovszky Sándor liceumi tanár által megindított *Egri Képes Naptárt*, amelyet nemcsak az egri egyházmegyében, hanem az egész országban terjesztettek.

III. Az Irodalmi Szemle szerkesztője

Luga László országos jelentőségű vállalkozása volt az *Irodalmi Szemle* című folyóirat szerkesztése és kiadása, amellyel az előbbieknél részletesebben foglalkozunk. Első száma 1876. január 1-jén jelent meg, ezt megelőzően a szerkesztő 1875 decemberében mutatóvényszámot tett közzé, amelyben megjelölte a lap célját és rovatervét. Többek között Ezt írja: „Célját pedig alig fejezhetném ki rövidebben, mintha azt mondjuk: közlönyünk feladata leszen egyrészt a kath. irodalom iránti figyelmet felkelteni, s az azt illető tiszteletet részére az ellenfélnek kivívni és fenntartani; másrészt az egyetemes irodalom általánosabb érdekű termékeiről tájékoztatást nyújtani.”

Az Irodalmi Szemlében fennállásának éve alatt (1876 és 1893 között) az alábbi szerzők publikáltak: Andrassy Kálmán rk. pap, Budapest; Babik József rk. pap, Eger; dr. Balits Antal teológiai tanár, Győr; Bartalos Gyula rk. pap, Eger; Barók István gimnáziumi tanár, Jászberény; dr. Bömh János

teológiai tanár, Eger; Bukoveczky Sándor rk. pap, Vencsellő; dr. Búza Sándor, teológiai tanár. Szatmár; Szuncilia Emil, szentszéki jegyző, Nagyszombat; Csekő Gábor esperes plébános, Kál; dr. Csősz Imre kegyesrendi szerzetes; dr. Denkó György teológiai tanár, Eger; Dr. Giesswien Sándor, püspöki titkár, Győr; Fehér Gyula székesegyházi hitszónok, Eger; V. Horváth József cisztercita tanár; Huttkey Lipót káplán. Árokszállás; Kandra Kabos rk. pap, Eger; dr. Karácsonyi János teológiai tanár, Nagyvárád; dr. Karsch Lollion rk. pap, Derecske; Kazaly Imre rk. pap, Nagykáta; dr. Kisfaludy Árpád Béla, prépost, egyetemi tanár, Bp.; Kontra Vazul rk. pap, Gyöngyössolymos; Luga László, az Irodalmi Szemle szerkesztője; Michalek Manó liceumi könyvtáros, Eger; Munkay János esperes-plébános, Garamszőlős; Nagy Lajos kegyesrendi tanár; dr. Nováll János püspök, Nagyvárád; Pálly Ede rk. pap, Sárköz; dr. Párvy Sándor segédpüspök, Eger; dr. Rapaics Raimund egyetemi tanár, Bp.; Ridarcsik Imre udvari pap, Eger; Sebők László rk. pap, Gyöngyössolymos; Stefanovszky Sándor apát-kanonok, Eger; Schultzs Károly tanítóképző intézeti igazgató, Pécs; Sullay István esperes-plébános, Bogács; dr. Surányi János kanonok, Győr; Szinnyei József, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárosa, Bp.; Szőke Sándor elemi iskolai tanító, Eger; Szolcsányi Gyula könyvkereskedő, Eger; Szőlőssy Károly polgár iskolai igazgató, Arad; Szmidá Viktor rk. pap, Kömlő; dr. Timon Ákos egyetemi tanár, Bp.; Tóth Mike jezsuita szerzetes, Kalocsa; Zsaskovszky József főszékesegyházi organista, Eger; Zsendovics József kanonok, Eger; Vincze Alajos tanítóképző intézeti igazgató, Eger; Vochler Alajos esperes-plébános, Gyöngyössolymos.

Az említett szerzők közül az Irodalmi Szemle alapításában nagy érdeme volt Párvy Sándornak, aki több cikket írt a folyóiratba. Szmidá Viktor is ott volt a lap alapításánál. Ő álnéven mintegy száz cikket írt a lapban. Például Mindszenty Gedeon és Ihász Gábor életrajzát, az „Újabb vallásos költészetünkről” című sorozatot. Több papköltő versét is bírálta. Az ő munkája volt az Egyházi Értekezések és Tudósítások, Guzmics Izidor Egyházi tára, a Gondolatok a könyvtárról című sorozatok.

Zsaskovszky József Zsaskovszky Endre életútját dolgozta fel a folyóirat számára.

A folyóirat egyes számainak jórésze a folyamatosan megjelent katolikus tárgyú munkák ismertetéséből, kritikáiból tevődött össze.

A folyóirat kiadásának időszakában a különféle vallásellenes irányzatok ellensúlyozására megszorodtak a hitvédelmi, apologetikai munkák. Nem véletlen, hogy az ismertetett könyvek jórésze ilyen jellegű volt.

A lap hasábjain emellett fontos szerepet kaptak az egyháztörténeti és köztörténeti alkotások is. Az 1878. június elsejei számban olvashatjuk Hor-

váth Mihály: A kereszténység első századai Magyarországon című munkájának ismertetését. Ez év október 1-jén Fehérpataky László: A pannonhalmi apátság alapítólevele című könyvét ismertették. A következő év szeptember 1-jei számában a neves egyháztörténész, Fraknói Vilmos: A szekszárdi apátság története című könyvéről olvashatunk leírást.

Az 1882-ben ismertetett egyháztörténeti munkák közül kiemelhetjük a Simor János primás által összeállított: „Monumenta Ecclesiae Strigoniensis” című 1881-ben megjelent kétkötetes alkotása ismertetését. E kötetek 1321-ig tartalmazzák a primási levéltárban őrzött okmányokat. Az ismertetett egyháztörténeti könyvek közül megemlítjük még Jánossy János nyitraújlaki plébános 1883-ban megjelent Pázmány Péterről írott monográfiáját.

Az 1886. december 1-jei számban egri szerző, Kandra Kabos: Adatok az egri egyházmegye történetéhez című sorozata első kötete 3. füzetét ismertették.

A folyóiratban a szerkesztő közölte több egyetemes egyháztörténeti munka recenzióját is. Közülük kiemelkedik Rapaics Rajmund egri teológiai tanár: Egyetemes egyháztörténet című több kötetes könyve, keresztény ókorral foglalkozó 1879-ben megjelent kötetének ismertetése. Valamint ugyanezen szerzőnek az 1886. május 1-jei számban közreadott Egyetemes egyháztörténete harmadik kötetének kritikája.

A folyóiratban közölt egyházjogtörténeti munkák közül jelentősebbek Timon Ákos egri származású egyetemi tanár munkáinak ismertetései. Az 1881. január 1-jei számban olvashatjuk: A legfőbb kegyúri jog című 1887-ben megjelent könyvének ismertetését. Az 1889. január 1-jei számban pedig e szerző: A városi kegyuraság Magyarországon című művének recenziója található.

Az egyházzenei munkák ismertetése is helyet kapott a lapban. Különös tekintettel a híres Zsaskovszky-családra. Az 1876. november 1-jei számban olvashatunk ismertetést Zsaskovszky Endre-Tárkányi Béla: Katolikus Egyházi Énektár című művéről, amely 1874-ben látott napvilágot Egerben, második bővített kiadásban. A Zsaskovszky-testvérek (Endre és Ferenc) Temetőkönyvét az 1879. március 1-jei számban ismertették.

Nem kerülték el a szerkesztők figyelmét a világi tárgyú történeti, valamint a helytörténeti munkák sem. A világi tárgyú monográfiák ismertetései közül figyelmet érdemel az 1886. december 1-jei számban Ipolyi Arnold: A magyar szentkorona és a koronázási jelvények története és leírása című 1886-ban megjelent munkájának ismertetése. Érdekes ismertetés jelent meg az 1892. december 1-jei számban Ambrus József kisoroszi plébános: Az 1848–49. évi szabadságharcban részt vett római és görögkeleti katolikus paphonvédek albumáról, amely Nagykikindán jelent meg.

Az ismertetett egyetemestörténeti munkák közül kiemelhetjük Cantu Caesar Világtörténelem című munkájának 1876. március 1-jei számban közölt recenzióját. E munka érdekessége, hogy az egri liceumi nyomdában adták ki. Az 1889. november 1-jei számban Böhm János: Rabszolgaság az ókorban című Egerben megjelent könyvét ismertették.

Az ismertetett helytörténeti munkák közül említésre méltó Pintér Sándor palócokról készített monográfiájának bírálata az 1880. február 1-jei számban. Az 1892-es évfolyamban olvashatunk a Balásy Ferenc által szerkesztett: Adatok az egri egyházmegye története című sorozat harmadik kötetének első füzetéről, amely 1891-ben jelent meg Egerben. 1893-ban két helytörténeti munkára is felhívta a lap a figyelmet. Az egyik Szederkényi Nándor Heves Vármegye Történetének második kötete, a másik Michalek Manó: Az Egri Érsekmegyei Könyvtár címjegyzéke című munkája.

Bár a folyóiratban elsősorban vallásos tárgyú munkákat recenzáltak, de bekerült a lapba több világi szerző alkotásának ismertetése is. Így az 1878. március 1-jei számban közölt ismertetést a szerkesztő Csiky Gergely: Janusz című ötfelvonásos tragédiájáról, amely IV. Béla korában játszódik. A darab Januszról, a pogány Vata fiáról szól, aki elbukott a kereszténység elleni harcban. 1879-ben a fenti drámaíró Jóslat című vígjátékát kritizálta a lap valláserkölcsei szempontból. Ebben az évfolyamban olvashatunk a Vitkovics Mihály munkái című, Szvorényi József által szerkesztett kiadványról is, amely a jeles szerb–magyar költő költeményeit tartalmazza.

A világirodalmi alkotások közül az 1878. október 1-jei számban Dante: Isteni színjátékának A Pokol című verse Angyal János által készített fordítását ismertették.

Sor került több jeles korabeli irodalomtörténeti munka recenzálására is. Ezek közül kiemeljük az 1879-es évfolyamban publikált Báróczi Józsefnek Révai Miklós élete és munkái című művéből közreadott kritikát, valamint Bayer Ferenc Batsányi Jánosról készített monográfiája ismertetését.

Az 1880-as évfolyamban olvashatunk Sziládi Áron: Temesvári Pelbárt élete és munkái című művéről. 1885-ben Koltai Virgil: Czuczor Gergely élete és munkái című monográfiáját ismertette a folyóirat.

1889. május 1-jén a hajdani egri ciszter diák, Horváth Ciryll: Temesvári Pelbárt és beszédei című könyvét ismertette a folyóirat.

A kiadványban a szerkesztő közreadott néhány nevelésügyi munkáról készített ismertetőt. Így jelent meg 1882-ben a Gyürki Ödön: Rousseau nevelési elveiről Vácon kiadott munkája az ismertetése. 1892-ben pedig Kraffszky József esztergomi főegyházmegyei áldozó pap ugyanez évben megjelent: A kisdédovács és Fróber Kisdédnevelési rendszere című könyvének bírálata.

Bölcseleti és bölcselettörténeti művek ismertetései is megjelentek. 1882-ben látott napvilágot Répássy János, Stöckl Albert és Mettinger Ferenc német szerzők 12 kötetes bölcseleti munkája fordításának ismertetése. 1895-ben pedig A bölcselet tankönyve. Aquinoi Szent Tamás nyomán írta: Stöckl Albert. A második magyar kiadás után lényegesen átdolgozta, és az eredeti szöveghez alkalmazta: Répássy János című munka ismertetésére. Az 1887-es évfolyamban olvashatuk Maczky Valér egri ciszter tanár: A bölcselet előtana. A lélektan és a logika elemei című, Egerben megjelent könyvének ismertetését. A felsorolt bölcselettörténeti munkák közül a Répássy János által Stöckl Alberttől fordított: A bölcselet története második részének ismertetését emeljük ki.

Végül a folyóiratban ismertetett munkák közül egy nyelvészeti művet említünk meg. Az 1890. augusztus 1-jei számban ismertették Gieswien Sándor: Az összehasonlító nyelvészet fő problémái című, 1890-ben Győrben megjelent könyvét.

Az egyedi munkák bírálatán kívül minden számban ismertette a szerkesztő a hazai földön és külföldön megjelent vallásos tárgyú munkák címlírását.

A folyóirat hasábjain több fontos témakörrel jelent meg tanulmány. E témakörök közül kiemelt helyet foglalt el a katolikus könyvtárak, könyvkereskedések, könyvsorozatok propagálása. Az 1878. október 1-jei számban közölte a szerkesztő a „Könyvtárrendezés tervváltozata” című tanulmányt a szerző feltüntetése nélkül. E dolgozathoz hozzászólt annak hiányosságait korrigálva Szinnyei József, a budapesti tudományegyetem könyvtárának első őr, akinek megjegyzései az 1879. október 1-jei számban láttak napvilágot.

Az 1880. június 1-jei számban tanulmányt olvashatunk a „Katolikus kiadványok elárúsítása érdekében” címmel.

Az Irodalmi Szemle 1883. február 1-jei számában jelent meg a szerkesztő „Katolikus könyvkereskedők” című tanulmánya.

A folyóirat rendszeresen írt az egyházmegyéik irodalmi társulatairól. Az 1876. szeptember, október, november 1-jei számban tanulmány jelent meg az egyházi irodalmi iskolák történetéről, amelyben a kalocsai, a váci, a besztekercebányai, a jászói, a győri, a szombathelyi, a veszprémi, a temesvári, a pécsi, a kassai és a nagyváradai egyházi irodalmi körökről olvashatunk.

A szerkesztő az 1886. június 1-jei és július 1-jei számban két részben közölte Ambrus László tanulmányát: „Visszapillantás az egri növendékpapság egyházi irodalmi társulatának 50 éves múltjára” címmel, melyet a szerző a társulat 1885. december 13-i Mária-ünnepségén olvasott fel. Ez volt az első publikáció az 1835. december 19-én alapított társulatról. Értékét nö-

veli, hogy az egyesület 1848 előtti iratai elvesztek. Így annak 1849-ig terjedő múltját e cikkből ismerhetjük meg. Az 1878. január 1-jei számban az erdélyi egyházmegyei irodalmi társulatról olvashatunk. 1883. április 1-jén jelent meg a szatmári egyházmegyei papság irodalmi működéséről szóló cikk.

A szerkesztő folyóiratában rendszeresen bemutatta a korabeli katolikus írókat. Már az 1876. március 1-jei, április 1-jei, május 1-jei és június 1-jei számban olvashatjuk az „Újabb vallásköltészetünkről” című tanulmányt, amelyben a szerző Tárkányi Béláról, Sulyánszki Jánosról, Pájer Antalról, Mindszenty Gedeonról, Talabér Jánosról és Lázár Miklós egyházi költőről írt.

1881 első felében ötrészes dolgozat foglalkozik újabb katolikus regényíróinkkal. A szerző ebben Hahn Ida német katolikus írónőt, Conrad von Bolanden német katolikus író, valamint Fera Cabollerot olasz katolikus írónőt mutatta be.

Az 1882. november 1-jei számban javaslatot olvashatunk az akkor működő egyházi írók tömörítésére.

Az 1891. november 1-jei számban a szerző rövid tanulmányt tett közzé „Katolikus íróink” címmel, amelyben két újabb keletű hibáról ír a szerző: munkájukban nem közlik a felhasznált külföldi szerzők neveit és munkájuk címét, bár idéznek tőlük; a másik hiba, hogy az irodalmi kritikák nem érintik a művek hibáit, azokról csak dicsérő hangnemben írnak.

Az 1880. május 1-jei számban érdekes cikk jelent meg az irodalomkritikáról. Egy tanulmány témájához csatlakozik az 1880. augusztus 1-jén és szeptember 1-jén, október 1-jén közreadott „Gondolatok a kritikáról” című tanulmány.

A folyóirat sokat foglalkozott a katolikus újság- és hírlapirodalom aktuális és történeti kérdéseivel. Az 1878. április és május 1-jei számban olvashatjuk „a Katolikus lapirodalmunkról” című tanulmányt. 1883. második felében négyrészes tanulmányt tett közzé Szmda Viktor „Egyházi értekezések és tudósítások” címmel, amelyben az 1820–1824-ig megjelent folyóiratot méltatta. Az 1884. március 1-jei számban olvashatunk az 1884-ben indított „Katolikus Teológiai Folyóirat” című periodikáról.

1884 második felében és 1885 tavaszán több részes tanulmányt közölt a folyóirat a Guzmics Izidor pécsi kanonok által 1832-ben alapított Egyházi Tár című folyóiratról, amelyet 1839-ig adtak ki.

A folyóirat értékes közleménye a „Katolikus hírlapirodalmunkról” című tanulmány, amely az 1891. május 1-jei számban látott napvilágot. Ebben a szerző felsorolt 77 Magyarországon megjelent katolikus folyóiratot. A cikkből kitűnik, hogy 1876-ban csak 22 katolikus egyház által kiadott folyóirat volt Magyarországon. Tehát ettől az évtől 55 új egyházi orgánus kelet-

kezett. Ezek közül 7 Egerben jelent meg, amely országos viszonylatban is feltűnően jelentős szám.

Nyomdai és könyvtörténeti szempontból rendkívül értékes Szmda Viktor „Egri nyomtatványok a múlt század második felében” című többrészes tanulmánya, amely a lap 1891-es és 92-es évfolyamában jelent meg. Dolgozatában a szerző 1758-tól tekintette át az egri nyomdában készített kiadványokat. Összesen 96 nyomtatványt ismertetett. Az említett dolgozathoz kapcsolódik az 1892. december 1-jei számban olvasható: „Egri nyomtatványok a XVIII. század második feléből és a XIX. század elejéről” című tanulmány, amely lényegében pótlás az előző közlemény anyagához. Ebben a szerző hét újonnan előkerült nyomtatványt írt le.

A folyóirat „Irodalmi vegyesek” című rovata is igen érdekes anyagokat tartalmazott. Többek között olvashatunk ebben könyvajánlásokat, előfizetési felhívásokat. Például az 1877. november 1-jei számból megtudjuk, hogy Ipalyi Arnold-Vörösmarty Mihály XVII. században élt költőről készített előadása könyvalakban is meg fog jelenni. Az 1878. augusztus 1-jei számban a szerkesztő a papság, illetve az olvasók figyelmében ajánlotta Répánszky József kassai egyházmegyei áldozó pap és papneveldei tanár az egri liceumi nyomdában készülő „Általános dogmatika: vagyis Alapzatos teológia” című munkáját. Az 1880. április 1-jei szám arról tudósít, hogy Tárkányi Béla, a Szent István Társulat alelnöke a Társulat március 18-i közgyűlésén 100 arannyal járó pályatételt tűzött ki egy olyan munka megírására, amely a kereszténység korai időszakát vizsgálja Magyarországon, Szent István király koronázásától Szent László király haláláig.

E rovatban a folyóirat hírt adott nevezetesebb helyi és országos irodalmi rendezvényekről. Már az 1878. júniusi számban hírt közölt az augusztus 25-ére Egerbe tervezett Vitkovits emlékünnepekről. A szeptemberi számban pedig közreadta a szerkesztő Szvorényi József elnöki megnyitóbeszédét. Hírt közölt a szerkesztő különböző síremlékek, emlékművek felállításáról is. Például az 1879. július 1-jei számban olvashatunk arról, hogy az egri Fájdalmas Szűzről elnevezett temetőben felavatták Mindszenty Gedeon elhunyt egri papköltő síremlékét.

E rovatban a szerkesztő közölt több érdekes irodalomtörténeti jellegű adatot is. Például az 1877. május 1-jei számban olvashatjuk a Törökország által Magyarországnak ajándékozott 34 darab Corvina címét.

Az 1884. május 1-jei számban a szerkesztő egy olasz folyóiratban megjelent tanulmánya hívta fel a figyelmet, amelynek címe: „Egy Dante-kódex Magyarországon”. A cikk az egri érseki könyvtárban meglévő latin nyelvű Dante kártyakódexről szól.

A folyóiratban olvasható néhány lényeges irodalomtörténeti tanulmány is. Az 1877. augusztus 1-jei számban kapott helyet a „Jámbor szándékok” című tanulmány első része, amely Tertina Mihály miskolci gimnáziumi tanár 1787-ben tervezett, de el nem készült magyar irodalomtörténeti munkájáról szól, amelyben a szerző a magyar költők életrajzát és az ahhoz kapcsolódó antológiát akarta közreadni. Az 1887. szeptember 1-jei számban megjelent második részben Concilia Emil: „Magyar Szaturnus folyóirat terve Fulnesics János által, a XVIII. század végén” című tanulmányt adta közre.

1880 októberében és novemberében kétrészes tanulmány olvasható a neves nyelvészről és irodalomtanárról, Ihász Gáborról. 1890. április 1-jén Faludi Ferenc vallásos énekeiről olvashatunk. Az 1893. augusztus 1-jei számban kapott helyet a jeles tankönyvírónál és pedagógusnál, irodalomtörténészről, Szvorényi Józsefről készített életrajz.

A folyóiratban található néhány tanulmány az egyházi zene történetéről. Ezek közül kiemelkedik az 1888 nyarán Zsaskovszky Endréről (1824–1882), az országos hírű egri egyházi karnagyról készített tanulmány.

A folyóiratban a szerkesztő foglalkozott a Tárkányi Béla-féle Szentírásfordítás kiadásával is. Az 1890. június 1-jei számban tanulmány jelent meg Tárkányi Béla Szentírás fordításának második kiadásáról, amelynek nyomása az említett év június elején kezdődött el az egri nyomdában. A jeles fordításról a folyóirat 1892. szeptember 1-jei számában Samassa József érsek írt méltatást.

A folyóirat szerkesztője az 1893. év utolsó, december 1-jei számában az alábbiakat tudatta az olvasókkal: „Midőn a mai számmal az Irodalmi Szemle XVIII-ik évfolyamát befejeztük, egyúttal a jövőre a lapot be is szüntetjük. Szívből hálás köszönetet mondunk az élőknek, kik nehéz munkáinkban önzetlenül oldalunk mellett állottak.” Majd a munkatársak felsorolása után így fejezte be: „18 év szép idő. Most már a fiatalabbak csináljanak jobbat, szebbet, hasznosabbat. Mi megtettük a magunkét. Isten velük!”

Az országnak ez az első katolikus folyóirata mindeddig ismeretlen volt az irodalomtörténet számára.

TASSONYI ANDRÁS

Mozaikkép Tassonyi Ernőről

1.

Taktaszadán él N. Bodnár Károly, aki időt, energiát, pénzt nem sajnálva hosszú évtizedek óta kutatja faluja történetét, az ottélők, az onnan elszármazottak sorsát. 1991. november 11-én keltezett leveléből idézek:

„Bandikám, most már nincs félelem, mindent meg kell írni a jelenről és a múltból. Ígérd meg nekem, hogy a jövőben már nem Móricz Zsigmonddal fogsz foglalkozni, akit már több százan jellemeztek, hanem felkutatod Ernő bácsi életét és múltját, aki talán még különb volt, mint Móricz, csak a politikai fordulatok elnyomták. A képviselőséget is azért nem nyerte meg, mert két gazdag gróffal lehetetlen volt megbirkóznia . . . pedig bizonyára magasabb tudással rendelkezett, mint bármelyik vetélytársa.”

Károly gyerekkori barátom volt, és a mai napig is az, hallgatok hát rá, s megírom emlékezésemet. Ötven évvel ezelőtt halt meg, ezért is illő felidézni alakját.¹ Tartozom ezzel az írással nagybátyám emlékének.

Én már gyermekkoromtól ismertem Ernő bátyánkat. Apámat *Endre* öcsémnek, engem *Bandi* fiamnak szólított. Apám 12 évvel volt fiatalabb nála, az ő emlékezésével kezdem.

2.

„Amikor az első világháború után fogságomból hazatértem – így kezdte édesapám az elbeszélését, amelyet első személyben idézek most fel –, édesanyámék a nagy örömtől széles körű rokonsági összejövettel tartottak. Talán ekkor dőlt el, hogy Orosz János és Lipusz Veronika lányukat, Orosz Borbálát szemelték ki nekem feleségnek. 1920. december 25-én volt az eljegyzés. Egy kisebb lakodalomnak is beillt. Eljegyzésünkön Ernő bátyám is ott volt. Az eljegyzési ünnepségen szüleink úgy döntöttek, hogy 1921. szeptember 1-jén tartjuk az esküvőt. Ezt akkor be is jelentették.

Lassan teltek a napok, a hetek és a hónapok. 1921. május végén levelet kaptam Budapestről, Ernő bátyámtól. Arról értesített, hogy az esküvő időpontja előtt pár hétre Németországba és Angliába kell utaznia, ezért június

¹ Az évfordulóra is emlékeztetni kívánva 1992. május 8-án kiállítást nyitottunk „Nevezetes személyek Prügyön és Taktaszadán” címmel, amelynek dokumentumai Móricz Zsigmond, Tassonyi Ernő és Farkas Andor alakját idézik meg. Tassonyi Ernő életművének megismeréséhez a legtöbb segítséget Molnár László mérnök úrtól kaptam Sopronból, a Központi Bányászati Múzeumból.

4-én Taktaszadára jön látogatóba. Arra kért, várjam őt szekérrel a takta-harkányi állomáson. A reggeli vonattal jön Budapestről. A levélben jelzett vonattal nem jött. Csalódottan mentem haza. Pedig úgy letisztítottam a lovakat, szerszámot és a szekeret, hogy még báró Harkányi is elfogadta volna. Mikor megérkeztem, már javában főtt a finom ebéd. Édesanyámnak volt két segítőtársa: Kiss Imréné Daruka Mária és Nagy Jánosné, a két szomszédasszony.

Ebédig volt még időm a réten megnézni a sűrűn, csalamádénak vetett kukorica kelését. Még a Takta-hídig sem értem, amikor a legnagyobb meglepetésemre Ernő bátyámmal találkoztam. Ő már átjött a hídon. Öleltük, csókoltuk egymást, majd magyarázkodtam: senkit nem láttam Taktaharkányban a vonatról leszállni. Ernő bátyám hangosan kacagott. Ekkorra megérkeztünk. Az üdvözlések után így folytatta:

– Tudjátok, én tényleg azzal a vonattal jöttem, de Miskolcon a kocsiba jött Móricz és felesége. Mint régebbi ismerősök jól belemerültünk az irodalmi témákba.² Csak Szada után vettük észre, hogy hol járunk. Nagyon bántott az eset. Azzal nyugtattak, nem kell sokat gyalogolnom, mert Szerencsről fiákerrel Prügyre mennek rokoni látogatásra. Mohos és Taktaföldvár helyett Roszszmalom felé mentünk, így a Takta töltésén félóra az út Szadáig. Ekkor találkoztam veled, Endre öcsém!

Ebédhez való készülődéskor szaladtam menyasszonyomért, Orosz Boriskáért. Ő már várt engem. Boldogan lépkedtünk hazafelé. Bátyám megcsókolta és megforgatta maga előtt Borikát (mert így szólította), majd egy szép aranyláncot csatolt a nyakára. Én pénzt kaptam tőle. Vidáman telt az ebéd és a délután. Még édesanyámat (Tassonyi Andrásné Székely Zsófia) is megtáncoltatta. Két cigány hegedült, akiket leendő apósom, Orosz János rendelt oda.

Ernő bátyámat másnap a déli vonathoz vittem Szerencsre. Augusztus 21-én levelet kapott leendő apósom Angliából. A levél mellett versike is volt. A levélben kérte Orosz Jánost, tartsa titokban és esküvőnk napján, vacsora közben, a nagyvőfély olvassa fel a verset. Orosz János titokban tartott mindent. Ha esküvőnk előtt találkoztunk, mindig huncutul nézett ránk. Még a vőfély is csak az olvasás előtt pár perccel kapta kézhez. Amolyan tréfás vers volt. Erre az alkalomra írta Ernő bátyám. A versben bőséges gye-

²Bővebben lásd: Tassonyi András „Amit rosszul tudunk Móricz Zsigmondról” című kéziratban lévő írásában. Móricz prügnyi látogatásáról nyomtatásban is beszámolt. Ezzel kapcsolatban: Tassonyi András „A Móricz család Prügyn” (A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 18. 1980. 43–54. o.) Mint ismeretes Móricz 1894 ősze és 1896 karácsonya között volt pataki diák, a IV., az V. és a VI. osztályt járta ott (a hatodikból karácsonykor a kisújszállási gimnáziumba ment át). Tassonyi Ernő egy osztállyal járt alatta.

rekáldást kívánt az ifjú párnak, nekünk. Újdonsült feleségem persze hogy elpirult azok hallatán. 1922. július 12-én megszületett az első gyermekünk, te, fiam. Három gyermekünk lett: András, Teréz és Mária. Kevesebb, mint bátyánk kívánta. Még kicsik voltatok, bátyánk gyakran jött Szadára, de ti arra nem emlékezhettek. Fiam! Neked kell emlékezned 1933 nyarán tett látogatására. Akkor ősszel akart téged magával vinni, hogy Pesten kitáncoltat. Amikor eljött érted, megfogta anyád szoknyáját, és szinte a levegőt kapkodva sírtál. Sírtál? Ordítottál! Így maradtál el a fényes, kényelmes úri életmódtól és a pesti iskolától. Pedagógusok lettetek. Anyagilag mi ennyire lettünk képesek.

Nagy fiú, húsz éves voltak akkor, amikor 1942 novemberében gyászjelentést hozott a postás. Meghalt Ernő bátyánk! Úgy elsomorult a szívem, hogy alig tudtam a távirat teljes szövegét anyádnak elolvasni. Ti még iskolában voltatok. Szadán összeült a szűk rokonság, és úgy döntöttek, hogy a két férfi, János és Endre feltétlenül megy a temetésre. Ők viszik a koszorúkat. Micsoda temetés volt, fiam! Több százan voltak. Sok mérnök, magas beosztású emberek, bányászok. Kár, hogy azokat a búcsúbeszédeket nem hallották a szadaik. Mint a záporosó, úgy potyogott szemünkből a könnyű, amikor tőlünk is búcsúztatták bátyánkat.

Ma is meghatódva gondolok rá. Amíg élek, kegyelettel ápolom emlékét. Halottak napján egy szál virággal többet teszek szüleink sírjára, az Ernő bátyámét."

Hadd tegyem én most hozzá: édesapám 1955-ben tette oda az utolsó szálát, mert ő is meghalt.

3.

Tassonyi nagymamát – Székely Zsófia – ugyancsak kikérdeztem Ernő nagybátyám felől. Elbeszéléséből közelebb tudom hozni magam elé ifjúkori alakját.

A falu alatt, a Takta partján sok volt a sulyom. Nyár elejétől őszig alig lehetett a ladikkal közlekedni. A hinár és a sulyom megfogta a ladikot. A Takta rét felőli szélén sok volt a káka, gyékény és a nád. Rengeteg hal volt a Taktában. Halászott is mindenki. Nem kellett engedély. Sok vízimadár fészkelte a nádasban, zsombékokon. Ernő bátyámék kertje a Taktára hordott. A Takta felől mindenki elkerítette a kertjét, de mit ért az egy tavaszi és őszi áradáskor. Előfordult, hogy a kerítés magasságáig ért a víz. Egy gyors levonuláskor a kerítésen belül maradtak a nagyobb halak. Ilyenkor kézzel megfoghatták őket.

Középiskolás korában – a nagymama elmondása szerint – a szülei nagyon megbíztak Ernőben. Szófogadó, igazmondó gyerek volt. Egyszer

egy csónakot csináltatott neki az apja. Társaival boldogan eveztek olykor Taktaharkányig is. Ott egy rokonnál megpihentek, majd eveztek vissza Szadára.

Hatodikos gimnazista korától a szünetek egy részét Erdélyben töltötte ottani rokonainál. Elég gyakran tett rokoni és baráti látogatást a Felvidéken (a mai Szlovákia területén). Talán ekkor lett az erdő és a bánya szerelmese.

4.

Jólesik újraolvasni az általam régen leírt apai emlékezést és nagymám közléseit. Igyekeztem azonban szakkönyvekben is utánanézni Tassonyi Ernő életútja adatainak. Röviden így foglalhatom össze:

Tassonyi Ernő Taktaszadán született 1881. január 13-án. Apja, Tassonyi János római katolikus vallású volt. Anyja, Székely Erzsébet Erdélyből, református családból származott. Apja katolikus volta ellenére széket kért a taktaszadai református templomban, és fizette az őt megillető helyet. Min-taszerű gazdálkodást folytatott. Előbb törvénybíró, majd főbíró lett Szadán.

Ernőt az ötödik elemi elvégzése után 1892. szeptember 18-án beírták a nagyhírű sárospataki református gimnázium első osztályába, ahol nyolc év múlva, 1900. június 20-án érettségi vizsgát tett. Patakon megismerkedett Móricz Zsigmonddal és Farkas Andorral. Felnőtt korukban többször is találkoztak; szerették és tisztelték egymást. Kevesen tudják ma Prügyön és Szadán, hogy Tassonyi Ernőnek Sárospatakon évfolyamtársa volt Tatár Sándor, aki az egykori prügyi Tatár Mihály református lelkész fia. Az osztálynaplóban egymás után következtek. (Ma is élő rokona dr. Kiss Pál református lelképásztor.)

Tassonyi Ernő bányamérnöknek tanult Selmezbányán, majd Budapesten jogi diplomát is szerzett. Irodalmi munkássága is említésre méltó. Már diákként megmutatta tehetségét. 1902-ben, kilencven évvel ezelőtt írta azt a versét, amely 1922-től napjainkig is Bányászhimnusként ismert. Ezt a himnusz-t Prügyön tudomásunk szerint eddig csak Tapa József ismerte. Elbeszélést, regényt, novellát is írt. Jelentősebb regénye: „A bánya menyasszonya.” (Megjelent a Pécsi Irodalmi és Nyomdai Rt. kiadásában 1934-ben.) A hivatalos jogszabályok alapján hárman – Alliquander Ödön, Bán Imre és Tassonyi Ernő – 1931-ben kiadták a 904 oldalas „Magyar bányajog” című könyvet. Sikeres volt az „Aki a párját keresi” című bányásztárgyú regénye is, de amikor állami bányaszolgálatba lépett, hátat fordított a szépirodalomnak.

Szakmai fejlődése töretlen. Budapesten, Tatabányán teljesített szolgálatot, 1910/11-ben Angliában járt tanulmányúton. 1915-ben sorkatonaiszolgálatra vonult be. Később kikerült a frontra, ahonnan sebesülten tüzer-

hadnagyként szerelt le. Különböző bányakapitányságoknál szolgált. Bámulatos munkabíráásával, tehetségével, vasakaratával, nemes erényeivel kimagaslott kortársai közül.

Egyik felvidéki útja alkalmával ismerkedett meg az Ungvár közelében lévő Nagyláz községben lakó Polonyi Eugéniával, akit a háború után feleségül vett. Hat gyermekük született: Edömér, Álmos, Zsolt, Emese, Csaba és Kenéz. Később elváltak. Gyermekei a nyugati államokban élnek. Kenéz az 1956-os forradalomban elesett, Nagy Imrének parcellájában van eltemetve.

A mai magyar bányászat és erdészet jól ismeri Tassonyi Ernő életútját, munkáját, érdemeit. Taktaszada általa is ismertebbé vált hazánkban.

Fejtet hajtok e nagyszerű ember emléke előtt.

5.

1992. november 14-én Taktaszadán ünnepélyesen megemlékeztünk Tassonyi Ernő halálának 50. évfordulójáról. A temetésen sárospataki öregdiákok nevében dr. Keéky István ügyvéd mondott beszédet. Ezt újra felolvastuk. Költői emelkedettséggel mondotta: „Te felemelkedtél oda, ahová magyar névvel, magyar vérrel, szívvel és nyíltsággal fel lehet emelkedni. Nem a főhajítás, nem az alázatos ráigenlés és az üde arcszínnek magasztalása vitt előre, hanem tudásod mélysége, alapossága és szellemi látókörödnek az átlagosságot verő mérete.”

A szakma és a tudomány képviselőjeként dr. Zsámboki László emlékezett Tassonyi Ernőre. Az ő szavait idézzük a következőkben:³

„Most, amikor halálának ötvenedik évfordulóján Tassonyi Ernőre emlékezünk szülőhelyén, a kanyargós Takta partján, akarva-akaratlanul itt zsong, hullámoz bennem az a néhány sor, amelyet számtalanszor hallottam s énekeltem nemcsak kis hazánk, hanem az egykor Kárpátok ölelte szép kerek Magyarország ma már évtizedek óta leszakított vidékeinek bányászai között:

*Szerencse fel! Szerencse le!
Ilyen a bányász élete.*

³Dr. Zsámboki Lászlót, a Miskolci Egyetem könyvtárának főigazgató-helyettesét kértük fel emlékbeszéd elmondására. A megemlékező ünnepélyen váratlan külföldi útja miatt nem lehetett jelen, így írásban küldte el beszédét. Hálásak vagyunk az érzelmekben és információkban egyaránt gazdag szép írásért, melyért ezúton is köszönetet mondunk.

Hányszor, de hányszor éltem együtt e dallal vidám szakestélyek záró tételeként, vagy harsogó bányász rezesbanda díszünnepélyt nyitó akkusaként, vagy a bányásztemetés mindent beborító, megnyugvást-beletörődést árasztó szívbemarkoló dallamaként:

Váratlan vész rohanja meg,

Mint bérctetőt a fergeteg.

Akárhányszor is hallottam, sohasem tudtam – talán nem is akartam – szabadulni a megrázó hatás alól. Aki valaha is járt már a borsodi vagy a dunántúli szénbányák aknáiban, táróiban, vágataiban, s netán arra is volt lehetősége, hogy Magyarország egykori, hosszú évszázadok előtti, a mérhetetlen kincseket adó selmeci, körmöci, nagybányai arany-ezüst bányák mozdulatlanságba merevedett járatait kutassa, pillanatok alatt átérzi a bányászélet a magam szorongatottságában is nagyszerű és örök optimizmust sugárzó voltát:

Nem kincs után sóvárgok én,

Bányász kislányt óhajtok én.

Bányász kislányt óhajt szívem,

Ki szívemben bányász legyen.

E nagyszerű dalnak – korábbi nóták-versek gyémánttá csiszolásával – szerzője Tassonyi Ernő, a kiváló bányamérnök, bányajogtudós, szakíró, a Bányászati és Kohászati Lapok egykori szerkesztője, az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület alelnöke, de egyben érzékeny költő, regény- és novellaíró, ragyogó tollú újságíró. S ez a daliás természetű, világot látott, magas állami beosztásokat betöltő férfi, magyar földműves ősök megvalósult álmaival és tehetségével a véreben, innen, az aranyló nagy magyar síkság pereméről, Taktaszadáról indult, hogy a falu, a táj s az ország kétkezi munkás népének nemzetet megváltó erejéről tanúságot tegyen . . .

Engedjék meg, hogy itt emlékeztessenek a ma már legendássá vált lírai kisregényének főhősére, aki szintén az Alföld pereméről, földdel foglalkozó magyar családból indul százirányú tehetséggel áldva, s hogy a lét s nemlét borongós irodalmi-filozófiai kódéből meneküljön, úgy választ magának életpályát, hogy a lehetséges hivatásokat nagyapja negyvennyolcas csákójába cédulázza, s onnan húzza ki éppen a bányamérnököt. Így volt-e, nem-e, soha meg nem tudjuk. 1900 és 1903 között szinte kitűnő eredménnyel abszolválja a bányamérnöki tudományokat az ősi, másfél százados selmecbányai akadémián. . . . Kiváló tanulmányai mellett ír verset, novellát, riportot és tárcát, s köztük az előbb már hivatkozott kisregényét, Aki a párját keresi címen. Ebben jelenik meg nemcsak a ma már Bányász Himnuszaként el

BÁNYÁSZ HIMNUSZ

ünnepélyesen

SZE-REN-CSE FEL! SZE-REN-CSE LE! I-LYEN A BÁ-NYÁSZ

É-LE-TE VÁ-RAT-LAN VÉSZ RO-HANJA MEG MINT BÉRCETETŐT A

FERGETEG NEM KINCSE UTÁN SÓ-VÁR-GOK ÉN, BÁ-NYÁSZ KISLÁNYT Ó-

HAS-TOK ÉN! BÁ-NYÁSZ KISLÁNYT Ó-HAJT SZIVEM, KI SZIVEMBEN BÁ-

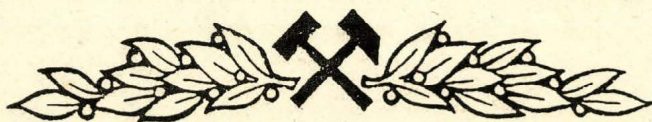
NYÁSZ LEGYEN. ÉS HOGY HA MAJD A FÖLD Ö-LÉ-BEN VÉG-ÓRÁN-KAT

É-LJÜK, IS-TEN KE-ZÉ-BEN É-LE-TÜNK, S Ő MEGSE-GIT, RE-

MÉL-JÜK! S TE KIS-LE-ÁNY, NE BÁN-KÓD-JÁL BÁNYÁSZ-NAK HALNI

SZÉP HA-LÁL E-GEK-BE SZÁL-LA-NI FEL! FEL!

SZE-REN-CSE FEL! SZERENCSE FEL! SZERENCSE FEL!



ismert Szerencse fel! Szerencse le! kezdetű dala, hanem az Erdész Himnusz szövege is . . .

1919 nyarától 1942-ben bekövetkezett haláláig bányahatósági szolgálatban áll Budapesten: főbányabiztos, bányahatósági tanácsos, főtanácsos, miniszteri tanácsos, s egyben 1938-tól a budapesti bányakapitányság főnöke . . .

Az évfordulók mindig összegzésre készítetnek. Egy munkás élet stációi, lehettek azok igen-igen fontosak a maguk korában, sőt lehet, hogy mai életünk, civilizációnk, kultúránk pillérei ma is ezen nyugsznak, mégis, a mai ember számára nem mondanak sokat, csak címek-rangok – sokszor ma már nem is értelmezhető – sorát. Tassonyi Ernő életművével is hasonló a helyzet: a maga korában gazdag és méltán sikeres műszaki, hatósági élet-pálya nem készítetné megállásra és eltűnődésre a hazai bányatörténet ösvényein kutató utódokat. Tassonyi tette, amit tennie kellett a hazájáért, a szakma becsületéért, s nem utolsó sorban önmaga megvalósításáért. És ekkor valahonnan a hihetetlen mélyből, régen lélekké vált magyar, német, szlovák, román, ruszin bányászok szellemajkáról fölcsendül egy ígézet

Szerencse fel! Szerencse le!

Ilyen a bányász élete.

És csatlakoznak hozzá a magyar erdők, Tisza mentén, Duna mentén, Bükkben, Mátrában, Börzsönyben, a napfényes Pannon hegyeken-domokon, s velük susogják a Felvidék és Erdély roppant fenyvesei, föl a Kárpátok zordon bércéig:

Erdész vagyok, csendes tanyám

Erdő mélyében áll.

És éneklük e két dalt a bányászok, kohászok, erdészek ezrei, tízezrei. És énekelni fogják, míg lesznek szépre, jóra, emberségre, magyarságra vágyó ifjak a haza földjén, és mindaddig a költő, Tassonyi Ernő lelke is itt fog ragyogni fölöttünk, buzdítva, lelkesítve. Adj a sors, hogy így legyen!"

6.

Tassonyi Ernő művei közül a két legismertebbet közöljük illusztrációként. Közülük a „Bányász himnusz” terjedt el a legszélesebb körben, s a bányáskultúra jellegzetes szimbóluma lett.

Magyarországon időrendben két bányászhimnusról beszélhetünk, alapítja meg Molnár László.⁴ Az első egy évszázados, német eredetű dal. Né

⁴Molnár László bányamérnök, múzeumigazgató levele alapján foglaljuk össze a bányászhimnusz jellemzését. Egyébként ő írta a Tassonyi Ernőről szóló szócikket a Magyar Életrajzi Lexikon 1981-ben megjelent III., kiegészítő kötetében.

ERDÉSZ HIMNUSZ

lassan

ER-DÉSZ VA-GYOK CSENDES TA-NYÁ MER-DÖMÉ-LYÉ-BEN ÁLL HO-
VÁ CSAK FARKAS ÉS MA-DÁR, SZE-LŐ KIS ŐZ TA-LÁL. FE
LED-VE RÉG A KÜL-VI-LÁG, CSENDES AZ É-LE-TEM, ÉS
MÉ-GIS MEG-SEB-ZÉ SZIVEM AZ É-GŐ SZE-RE-LEM, ÉS
MÉ-GIS MEG-SEB-ZÉ SZIVEM AZ É-GŐ SZE-RE-LEM

A biborszinű alkonyat
Terólad mond mesét.
Neved dicséri a madár,
Ila zengi énekét.
Ábrándos álmokat mesél
Az esti csend s magány
/: Epedve sügom nevedet
minden bus éjszakán. :/

Bükkfák smaragdja sápadoz
Halk őszi lombokon,
Ila ballag már a vén idő
Az őszi dombokon.
Eltávozóban int felém
Szerelmem s életem
/: Örökre nyugodalmat ád
az erdő énnekem. :/

Régi erdészdal Erdélyből: "Siebenbürger Jägerlied" /1978/
Magyar szövegét Tassonyi Ernő írta. /1903/

met, osztrák, szlovák, lengyel és horvát bányászokkal közösen énekelhetjük, de Molnár László egy külföldi konferencián hallotta már angol szöveggel is énekelni:

Magyarul:

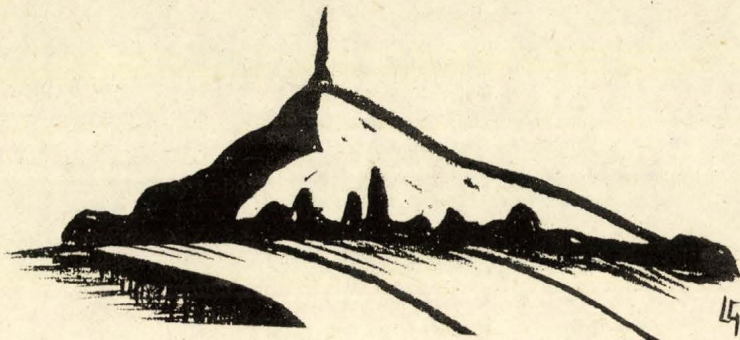
*„Tisztelet a bányász-szaknak,
Jó szerencse, áldás zengje át,
Bár ha napfényt oda lent nem kapnak,
Hőn imádják mégis a hazát.
Zordon bércek bányász gyermekének
Szeretettel nyújtának kezét.
Éljen soká, éljen soká a bányász szak.”*

A másik, a „Szerencse fel, szerencse le!” kezdetű mai „Bányászhimnusz”-unk kialakulásának története szinte regényes. A dallam két részből tevődik össze. Az első része magyar vonatkozású, a múlt század közepén keletkezett, a dallam második része nemzetközinek mondható. Ez a nemzetközi dallam a felső-sziléziai Tarnoviczból származik, a mai Tarnovsky Goryban a 16. század elején már virágzó vasbányászat folyt.

A magyar szöveget Tassonyi Ernő bányamérnök, volt sárospataki és selmecbányai diák írta 1902-ben.

Az „Erdészhimnusz” alapja egy régi erdészdal Erdélyből, a „Siebenbürger Jagerlied”. Magyar szövegét Tassonyi Ernő 1903-ban írta.

Szívesen és örömforrásként nyúltam s nyúlok vissza mindig a múlt egy-egy jeles alakja, egy-egy megmaradt tárgyi emléke felé, mert a múltat idézik fel és szeretteinket, amit és akiket visszahozni csak gondolatban lehet.



NYULÁSZI MIHÁLY

Abaúj-Torna vármegye elfeledett jeles fia (Dr. Nyulászi János)

Dr. Nyulászi János 1869. április 29-én született a Kassa melletti Csonotfalván. Szülei tekintélyes, módos kassai polgároknak számítottak, édesapja egy jelentős földbirtok gazdálkodását irányította.

Iskoláit Kassán, egyetemi tanulmányait a budapesti jogi karon végezte. Már joghallgató korában megkezdte szakirodalmi tevékenységét. Grosschmid Béni előadásairól készült magánjogi jegyzetei több kiadásban terjesztették országszerte a neves magánjogprofesszor korszakalkotó tanait. Jogtudori értekezését „Tanulmányok a magyar örökjogi irodalom köréből” címmel írta, s dr. Herczegh Mihály és dr. Zsögöd Benő (Grosschmid Béni) professzor bírálta el. A dolgozatot 1893. május 24-én jelesre minősítették.

Ügyvédjelölt korában írt örökösödési jogi compendiumán, az örökösödési eljárásról szóló munkáján kívül tevékeny munkatársa volt a Kassai Jogi Közlönynek és a Jogtudományi Közlönynek. Ugyanekkor kommentálta a mezőrendőri törvényt. Már ebben az időben jelentős és folyamatos szakirodalmi tevékenységet folytatott, mind a jogi, mind a közgazdasági szakajtóban nagy számmal jelentek meg tanulmányai és cikkei. Párhuzamosan ezzel a kassai közigazgatási tanfolyamon egészen 1916-ig előadója volt a magánjognak, a közgazdasági igazgatás mezőgazdasági részének és „A jegyző szociális feladatai” címen tartott collégiumnak.

Ügyvédi irodáját Kassán nyitotta meg, és csakhamar a legtekintélyesebb ügyvédek közé számított, miértis a Kamarának állandóan választmányi tagja volt. Mivel ügyfelei főleg Kassa vidéki gazdák, valamint földbirtokos mágnások voltak, ügyvédi tevékenységén kívül állandóan foglalkozott földbirtokproblémákkal is. Így általánosan elismert gazdasági tekintéllyé vált, s agrárhitel- és jelzálogjogi kérdésekben úttörő kezdeményezéseket tett. E gyakorlati munkássága folyamán különösen említésre méltó az 1901-ben Bárcán alakított szövetkezet s az 1908-ban Boldogkőváralján alakított földbérlet-szövetkezet. E szövetkezet alapszabályait még évtizedek múltán is több helyütt másolták le. Később, mint a Kassai Hitelbank igazgatósági elnöke, ezt az intézetet szanálta, azt felvirágoztatva, úgy, hogy az összeomlás alkalmával ez volt az egyetlen kassai intézet, mely minden fizetési halasztás igénybevétele nélkül tett eleget kötelezettségeinek.

Tevékeny tagja volt Abaúj-Torna vármegye törvényhatósági bizottságának 1945-ig. Különösen az állandó választmány pénzügyi szakosztályának munkájában vett tevékenyen részt.

Mint a Kassai Hitelbank elnöke igen buzgó tevékenységet fejtett ki a vidéki pénzügyintézetek érdekében, ennek következményeként 1916-ban meghívták a Pénzügyintézetek Országos Szövetsége igazgatójának Budapestre, ahol egészen TÉBE-be való meghívásáig működött, és kiadta a Pénzügyintézeti Szemle című folyóiratot. 1916-ban a Ferenc József Rend lovagkeresztjével tüntették ki. 1912-től, még mint vidéki ügyvéd, a budapesti ügyvédi vizsgálóbizottságnak a miniszter által kinevezett tagja volt 1928-ig. Az ügyvédi tanácsnak is tagja volt.

1916-ban Budapestre költözött. Ez idő tájt az Országos Ügyvédszövetség másodelnökévé választotta meg. Ebben a minőségében felvirágoztatta a Szövetséget, s erőteljesen fejlesztte a magyar ügyvédség nemzetközi kapcsolatait. A Nemzetközi Ügyvédi Unió, az Internationales Anwaltverein s az utódállamok ügyvédi kongresszusain Párizsban, Bécsben, Pozsonyban és Budapesten vezető szerepet játszott.

Bár meggyőződéssel vallotta, hogy a nemzetek közötti konfliktusokat nem fegyverrel, hanem megfontolt tárgyalások útján kell megoldani, büszke volt három, az első világháború harctereit megjárt, tűzharcos fiára, akik közül a legidősebbet, Sándort a Vitézi Rend tagjává avatott. Összesen hat gyermeke volt, a három hadviselt fián kívül egy leánya és további két fia született. Az utóbbiak közül a legifjabb csecsemő korában elhalálozott, míg a másik az első világháború utolsó évében is mindössze tizenhat esztendősen lévén nem volt hadköteles korú.

1921-ben dr. Hegedüs Lóránt meghívására a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületében (TÉBE) előadói tisztséget vállalt, majd 1925-ben igazgatója lett az Egyesületnek, és még 1944-ben is – 75 éves korában – ezen intézmény egyik vezetője volt. Kevéssel a TÉBE-be történt belépése után megszervezte annak továbbképző tanfolyamait, melyek kiváló előadók közreműködésével a háborúból visszatért ifjúság ismereteinek pótlásáról s fejlesztéséről gondoskodtak. A TÉBE-nek mint a bankok érdekképviselőjének vezetése kapcsán dr. Nyulászi János kezdeményezésére az Egyesület 1927-ben fuzionált más hasonló jellegű egyesületekkel (például a Pénzügyintézetek Országos Szövetségével). Így sikerült elérni, hogy a TÉBE országos viszonylatban is képviselje a magyar hiteléletet.

Az érdekképviselői keretében 1929-ben megalakult a Takarékpénztárak és Bankok Országos Nyugdíjpénztára. E munkában vezető szerepet vitt dr. Nyulászi János; mint a Nyugdíjpénztár igazgatósági tagja 1944-ig tevékenyen részt vett annak vezetésében. Az ő kezdeményezésére helyezte el a Nyug-

díjpénztár díjtartalékának egy részét egy Balmazújváros mellett fekvő 5000 katasztrális hold kiterjedésű földbirtokba, és kishaszonbérloknek adva ki az egész területet, mintáját alkotta a kisbérleti telepítési rendszernek. A Nyugdíjpénztár ezen birtokának intézését, a bérlokkel való állandó kapcsolat-tartást, az új tanyák telepítését – ezekből 67 létesült a haszonbérlok és a tulajdonos együttműködésével – a bérloknek könyvek útján történő s előadásokkal való oktatását, gépekkel, állatállománnyal való felszerelését dr. Nyulászi János irányította. Eredményeire nem volt különösebben büszke. Talán egyetlen kivétel volt a balmazújvárosi kishaszonbérleti rendszer megteremtése. Ezt az első lépésnek tekintette a magyar parasztság szociális helyzetének rendezése útján. Ezért vette különös keserűséggel tudomásul a 600/1945. M. E. rendelet abszurdumait, különösen a 11. § előírásait:

„11. §

Teljes egészében igénybe kell venni az 1000 kat. holdat meghaladó minden mezőgazdasági földbirtokot, a kereskedelmi törvény és más kereskedelmi vonatkozású törvények alapján létesült összes társas vállalatok, valamint az elismert vállalati nyugdíjpénztárak és a társadalombiztosító intézetek földbirtokait, terjedelmükre való tekintet nélkül.”

A közölt jogszabályrészletet egybevetve ugyanennek 36. §-a utolsó bekezdésével, nem nehéz valószínűsíteni, ki sugallta ezeket a jogi képtelenségeket:

„Egyenlő feltételek mellett előnyben részesült az a kishaszonbérlok, aki a felosztásra kerülő ingatlanrészen már 1944-ben gazdálkodott.”

Napjainkban gyakran esik arról szó, hogy milyen káros a nyugdíjpénztárak és a társadalombiztosító intézetek vagyontalansága. A fentieket fel kell tehát idézni korunk jogalkotóinak tanulságára, ugyanis jelzi, hogy milyen súlyos következményekkel jár egy nem kellően megfontoltan megalkotott jogszabály. Az egyre nehezebb helyzetben lévő magyar mezőgazdaság bajait talán mérsékelné a kishaszonbérleti rendszer felelevenítése korunk követelményeinek figyelembe vételével.

Az 1930. XLI. törvénycikk alapján megalakult Országos Lakásépítési Hitelszövetkezetnek ügyvitelét a TÉBE látta el. Dr. Nyulászi János igazgató-jogtanácsos 1943. december 31-ig irányította a Hitelszövetkezet jogi vezetésének felelősségteljes munkáját. Tevékeny része volt az OLH felvirágoztatásában.

A 2200/1933. M. E. sz. rendelet alapján létesült a Hitelintézetek Szövetkezete, aminek ügyvitelét szintén a TÉBE látta el. Dr. Nyulászi János ennek az intézménynek megalakulása óta egyik vezetője volt.

Dr. Nyulászi János ezenkívül még kiterjedt közérdekű tevékenységet fejtett ki több mit két évtizeden át egészen 1945-ig. A békeszerződés le-

bonyolításában élénk szerepet vitt. Az egyes pénzügyi egyezményeknek Rómában, Prágában és Belgrádban tartott tárgyalásain mint szakértő vett részt. Igen részletes, nagyrészt elfogadott egyezménytervezeteket dolgozott ki. Ezen működéséért elismerésben részesült a legfelsőbb helyről, így 1923-ban kincstári főtanácsosi címmel tüntették ki.

A cseh pénzügyi egyezmény alapján létrehozott döntőbizottságnak dr. Nyulászi János a magyar állam által kijelölt tagja volt 15 éven át, s e minőségben 1200-nál több ítéletet referált.

A magánjogi törvénykönyv benyújtott tervezetének és a jelzálogjogi törvénynek szerkesztésében tevékeny részt vett, mint azt a tervezet hivatalos kiadásának előszava is felemlíti. Ezért ugyancsak legfelsőbb elismerésben részesült dr. Nyulászi János.

Az első világháború utáni szakirodalmi munkássága – különösen a pénzügyi jog, adó- és illetékügyi jog, a közgazdaság, a földteherrendezés, az általános magánjog, s a jelzálogjog terén – rendkívül kiterjedt volt. Ezenfelül igen gyakran jelentek meg közgazdasági cikkei is a napilapokban.

Alig volt olyan törvényes intézkedés 1921 és 1944 között, melynek előkészítésében részt ne vett volna, vagy amelynek előkészítése kapcsán észrevételeinek megtételére fel nem kérték volna. Különösen a részvényjogi reform, a gazdaadósságok rendezése, az értékállóság, a valorizáció kérdésében, a valuta- és devizajog, az adó- és illetéktörvények újabb kodifikálása, a záloglevélkölcsönök rendezése kapcsán fejtett ki abban az időben közismert tevékenységet. Mint a Polgári Jog főszerkesztője nemcsak saját cikkeivel járult hozzá a jogtudomány műveléséhez, hanem másokat, különösen az ifjabb nemzedéket buzdította a polgári jog magyar szellemében való művelésére.

Életrehívta a TÉBE – teljesen altruista alapon működő – Kiadóvállalatát, melynek kiadásában 1945-ig 120, köztük sok hiánytpótló munka jelent meg, a közgazdaságtudomány, a hiteljog, a pénzügyi jog és banktechnika köréből. E tevékenységében is megmutatkozott ismert igazságszeretete és humánus szemlélete, ugyanis a Kiadóvállalat működésében nem engedett meg semmiféle diszkriminációt. A közreműködésben csak a tehetség és a szorgalom volt a kiválasztás szempontja.

Dr. Nyulászi János 1921 óta – a pénzügyminiszter jelölése alapján – tagja volt a Pénzügyi Központ igazgatóságának, valamint a Magyar Szavatossági Bank és a Magyar Pénzügyi Szindikátus igazgatóságának. Tagja volt továbbá annak a bizottságnak, amely az 1000 holdnál nagyobb védett birtokosok ügyeit intézte. A kormány kinevezése alapján tevékenyen közreműködött a Statisztikai Szaktanácsban, a beruházási hozzájárulási és a

társulati adóval kapcsolatos ügyekben működő döntőbizottságokban. Vizsgáló biztosa volt a hites könyvvizsgálói vizsgabizottságnak.

A Nemzetközi Kereskedelmi Kamara életében részt vett; itt különösen a kettős adóztatás kérdésében vitt kezdeményező szerepet. Az első világháború után a nemzetközi jogi kongresszusokon kifejtett tevékenysége nemzetközi vonatkozásban is ismertté tette nevét. A magyar jogászgyűléseken és a Magyar Jogászegyesületben is tevékenyen működött.

A szorosan vett politikai élettől távol tartotta magát, a szélsőséges nézeteket nyíltan elítélte. Ez lehetett az oka annak, hogy 1944 utolsó heteiben – bár udvarisan, de megfellebezhetetlen kényszerrel – kitették állásából, amit nem csekély keserűséggel vett tudomásul.

A főváros ostromát Budán, az Attila utca 9. alatt (ma Attila út 49.) volt lakásának óvóhelyén élte át. Az állásából való elmozdítás és a harci cselekmények örökös izgalma lelkiileg nagyon megviselte. Egyik fia – e sorok írójának édesapja – aki családjával egyetemben a Lógodi utca 35. számú házban lakott, két ízben is meglátogatta apját a harcok idején. Mindegyik alkalommal igen nyugtalanító híreket hozott a pater familias egészségi állapotáról. Ezekben a napokban alig lehetett orvosi ellátásáról beszélni. Ilyen körülmények között állítólag agyérgörcsöt állapítottak meg dr. Nyulászi Jánosnál. Szervezete bámulatos gyorsasággal küzdette le a betegséget. Az emlékező 1944. december 24. után, 1945. február 15-én látta újból nagyapját, és igen jó egészségben találta.

Túl a 75. életévén, átélve a főváros ostromának testi-lelki gyötrelmeit, dr. Nyulászi János ismét tele volt tettvágygal, tenni akarással. Már február 20-a táján kapcsolatot keresett a Budán lakó volt munkatársaival a TÉBE újjászervezése céljából. E sorok írója február 25-e körül elkísérte nagyapját annak Labanc utca környékén lakó kollégájához, akivel ugyancsak a TÉBE munkájának újra indításáról tárgyalt dr. Nyulászi János. Munkakedvét csak fokozta az ideiglenes Ferenc József híd megnyitása 1945. március 15-én. Ez lehetővé tette a rendszeres bejárást a TÉBE-be.

Csakhamar be kellett látnia, hogy a jog fegyvere nem ad védelmet a tekintetnélküli könyökkal harcoló és vastag arcbőrrel felvértezett ellenfelekkel szemben. Az „új rend” keménykönyökű lovagai, miután állásában való munkálkodását lehetetlenné tették, a szülői örökségből és hosszú éveken át a köz javára kifejtett, szorgalmas munkájának gyümölcséből az 1930-as évek első felében, *Abaujdevacs*erben vásárolt 230 kat. hold 1428 n.-öl nagyságú birtoka elvételére, valamint nyugdíjának megvonására törtek. Érdemes felidézni egy jegyzőkönyv töredéknek a családi levelezésben talált másolatát:

„Javaslat

a 89.900/1948. N. M. sz. rendelet alapján létesített Nyugdíjszerződéseket Felülvizsgáló Bizottsághoz.

A vállalat: Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete.

Nevezett az Elismert Vállalati Nyugdíjpénztárnak tagja nem volt. Járu-léktartalék alappal nem rendelkezik. Eddig egy TÉBE intézőbizottsági ülésen hozott határozat alapján folyósítottak részére nyugdíjat. A nyugdíjas az elmúlt Horthy fasiszta idők alatt a kapitalisták fellegvárát képező TÉBE-ben igen aktív tevékenységet fejtett ki és azt a rendszert végig hűen kiszolgált. Nevezettnek kisebb földbirtoka is van, ami megélhetését biztosítja. A köl-zöltek alapján javasoljuk nyugdíjjogosultságának megszüntetését.”

A hamar megindult igazságtalan támadások mellett nehezítette dr. Nyulászai János helyzetét, hogy a 76 éves férfi számára az Attila utcai lakása nem volt lakhatónak tekinthető, mert az a harcok során olyan mértékben megsérült. A Mátyás király út 20. alatti villája – melyben éveken át tavasztól őszig lakott – az 1945–46. évek közbiztonsága közepette sem oldotta meg a lakáskérdést. Fiai közül csak a legidősebbnek Maros utcai lakása maradt – az üvegkárok leszámításával – épen. Itt azonban a harci cselekmények következtében olyan zsúfoltság alakult ki, hogy az itt lakást még tartósabb átmeneti megoldásnak sem lehetett tekinteni.

Csak a Devecserbe való költözés maradt megoldásként, amit a fővárosi lakás említett megoldatlansága, másrészt a devecseri ingatlan tulajdoni helyzetének stabilizálása indokolt, viszont ellene szólt, hogy a nyugdíj védelmében való munkálkodás Budapesthez kötötte dr. Nyulászai Jánost. Kompromisszumként két fia vette át a nyugdíjügyben való küzdelmet a fővárosban, amit a pater familias Devecserből irányított. A családi hagyomány szerint annyit sikerült elérniök, hogy a magyar szellemű magánjog kiváló személyisége szerény járadékban részesült – talán az Ügyvédi Kamara részéről.

Az 1947-ben megtörtént költözésig azonban az abaújdevecseri tulajdon jelentősen megcsappant. Először 1945 novemberében „váltottak meg” 72 kat. hold 474 n.-öl nagyságú részt a 230 kat. hold 1428 n.-ölből a 600/1945. M. E. – később törvényerőre emelt – rendelet alapján, majd az 1946. évi IX. tc. 22. §-ára hivatkozással további 72 kat. hold 789 n.-ölet. A második megváltásra azzal alkottak jogcímet a helyi potentátok, hogy dr. Nyulászai János három – első világháború csataterét megjárt – fia egyenként 20%-ban résztulajdonosa volt az ingatlandnak. Az eredményes gazdálkodást nehezítette, hogy a harci események során az állatállomány jelentős részét elhurcolták. Különösen az igásállatok hiánya érezte káros hatását. Az

eredetileg birtokában volt 5 pár lóból és 5 pár ökörből mindössze 1 pár maradt. A gazda büszkesége, a féltett tehenészet is jelentősen megcsappant.

Bár a község és a környező falvak lakóinak többsége változatlanul nagy tisztelettel viseltetett a „méltó” és hozzátartozói iránt, de itt is – mint szinte az ország minden településén – felbukkant néhány olyan alak, aki a Rákosi rendszer torz „jogrendszerével” felvértezve, igyekezett az ellenségnek kikiáltottak életét pokollá tenni. A gyötrések hatására 1950 novemberében kénytelen volt a maradék földet „felajánlani” az állam javára. Nem sokkal később – 1952 elején – a viszonylag kultúrált elhelyezést adó házából kitették és egy szobát jelöltek ki ő, a felesége és évtizedeken át a családdal élő házvezetőnője számára.

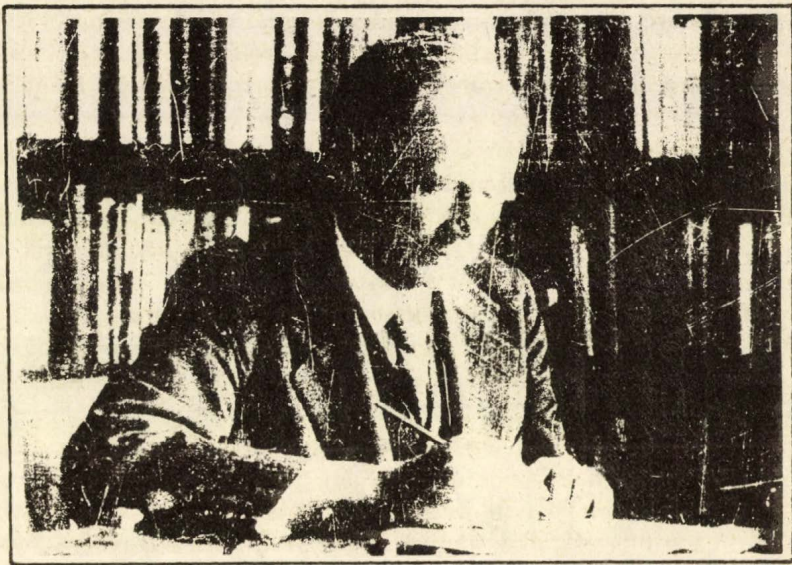
Keserveit fokozta, hogy két idősebb közigazdász és két ifjabb doktor iuris fiának életpályáját nemcsak megtörte a „fordulat évével” kezdődő politikai kurzus, de jelentősen vissza is vetette pozicionálisan mind a négyüket. Ennyi megaláztatás sem törte meg. Híres gyöngybetűit magas korában is kitűnően lehetett olvasni. Levelei tartalmilag is egy nagyszerű elme csodás logikáját és lenyűgöző jogtudását tükrözték. Az utolsó évben látása erősen meggyengült. Az erősebb szemüveg beszerzése lakóhelyén 1950 táján lehetetlen feladat volt. Így az ez időben keletkezett leveleit felesége vetette papírra. Az utolsó levelekben egyre gyakrabban mosódtak egybe a 40-50 évvel korábbi események.

Életére Ulpianus (Kr. u. 170–228) idézete volt jellemező, amit barátai és tisztelői a 70. születésnapjára kiadott bronzplakettre írtattak fel: „Suum cuique tribuere, honeste vivere, neminem laedere”. Az idézettel jellemzett élet vége felé, halála közeledtét érezve sem volt halálfélelme. Csupán azt szerette volna elérni, hogy minden ügyét rendezetten hagyja maga után, és nagyon szerette volna még egyszer látni gyermekeit. Sajnos ez nem adatott meg neki. Dr. Nyulászi János haláláról fia – e sorok írójának édesapja – naplójában az alábbi megrendítő bejegyzéssel tudósít: „1952. szeptember 20-án 10 óra 30 perckor meghalt Édesapám, akit rajongásig szerettem mindig. Egyszerű sírba temettük el vasárnap, mert anyagi helyzetünk csak ezt engedte meg. Fakereszt, egypár koszorúval díszítette a sírt. Temetése is egyszerű. Utolsó kívánsága az volt, hogy fiait láthassa még. Ezt nem teljesítette a sors számára, bár Sanyi bátyám az első hírre felutazott Dövecserbe, de már 2 órával hamarabb halt meg Apa, aki egy hétig várta és vágyta látni fiait.”

Utódai közül senki sem folytatta munkáját. Fiait ugyan 1958 táján „rehabilitálták” a negyvenes évek végén elszenvedett sérelmekért, de ez meglehetősen formális volt és nem érdembeli, hiszen a „rehabilitálást” gyakran azok intézték, akik alig 10 évvel korábban az igazságtalanságokat

hajtották végre. Így azután a nyugdíjkötelezettséghez közel álló négy testvér egyike sem kapta vissza korábbi pozícióját. Egyik unokája jogi doktorátust szerzett, azonban az ötvenes évek elején célszerűbbnek látszott ha sporttelmélettel foglalkozik és nem jogtudománnyal. Ilyen tudományos munkakörből ment nyugdíjba. E sorok írója – matematika, fizika iránti érzékétől vezérelve – gépészmérnöki diplomát szerzett a Budapesti Műegyetemen nem kevés – nem szakmai jellegű – nehézség legyőzése után. A többi unoka a jogtudománytól még távolabb eső életpályát választott magának. A dédunokák közül ketten választottak végleges hivatást. Egyikük jele orvosi diplomával és kitűnő minősítésű sebész szakvizsgával Borsod-Abaúj-Zemplén megye egyik városi kórházában igyekszik beteg embertársai szenvedésén enyhíteni, bajaikat gyógyítani. A másik felnőtt dédunoka a kémia terén végez tudományos munkát szép sikerrel. A többi dédunoka még nem teljesen alakította ki elképzelését jövődi hivatásáról, habár a számításba jövő életpályák ugyancsak messze esnek a jogtudománytól. Talán a most még 10 év alatti korban lévő és tanítóik által igen tehetségesnek ítélt ükunokák egyike fogja a nagynevű, de az elmúlt évtizedekben méltatlanul elfeledett ős munkáját folytatni.

Dr. Nyulászi János életének jelentősebb és tanulságos eseményei a fellelhető családi iratok alapján foglaltattak össze, remélve, hogy lesz olyan testület, amelyik megemlékezik ról, ha nem is halálának 40. évfordulóján (1992. szeptember 20.) de legalább 125. születésnapján (1994. április 29.).



CSŐRI ISTVÁN

Zombori Andor élete és munkássága

Zombori Andor gimnáziumi tanár Megyaszón született 1877. szeptember 25-én. Édesapja Zombori Gedő tanár, író, lelkipásztor. Nagyenyeden, Szatmárnémetiben volt tanár, majd Megyaszón lelkipásztor 1867-től 1913-ig. Igen eredményes irodalmi munkásságot fejtett ki. 15 kötet könyve jelent meg és több, mint 40 tanulmányt írt különböző fővárosi és vidéki lapokba. Fia, Andor édesapjától örökölte az irodalmi és tudományos érdeklődést.

Zombori Andor elemi iskoláit Megyaszón, a gimnáziumot Sárospatakon végezte. Érettségi után a kolozsvári egyetemre iratkozott be magyar–német–francia tanári szakra. 1899-ben kapta meg a tanári diplomáját. Közben a 3. és 4. félévet Lipcsében, az 5. félévet Bernben, a 6. félévet Párizsban hallgatta. Egyetemi tanulmányai idején kitűnt tehetségével és tudásával kortársai közül. Tanárai felfigyeltek rá. Széchy Károly egyetemi tanár már 21 éves korában felküldte vele a Magyar Tudományos Akadémia pályázatára Kisfaludy Sándorról írt életrajzát, amely dicséretben részesült. Kolozsvári egyetemi éve alatt lett hivatásos újságíró is, 1896-ban, az Erdélyi Híradónál. Később Munkácson a helyi lapba, Aradon az Aradi Közlönybe, Budapesten pedig a Magyar Újságba, a Pesti Hírlapba, a Budapesti Hírlapba irogatott. Közben a Budapesti Hírlap 50 éves jubileumára kiadott Magyar Megyék és Városok című kötetet szerkesztette.

Egyetemi tanulmányai elvégzése után azonnal meghívták a nagy hírű, és ősrégi Kolozsvári Református Kollégiumba tanárnak. Ő ezt a meghívást nem fogadta el, tanárai csodálkozására, hanem az ősi Sárospataki Kollégium meghívását fogadta el, és ott lett tanár 1899-től 1902-ig. Sárospatakon megnősült. Elvette a kollégium nagy hírű professzorának, Radácsy Györgynek leányát, Margitot. Diákkori szerelem volt ennek a házasságnak az alapja. Két gyermekük született: László 1901-ben és Margit 1903-ban. Házasságuk rövidesen felbomlott és ő elhagyva Sárospatakot *Sümege*re ment tanárnak az Állami Reáliskolába.

Hogy miért nem maradt Kolozsváron, miért jött Sárospatakra, miért bomlott fel a házassága, miért hagyta ott Sárospatakot, és miért így alakult az életútja, arra nézve ő ad magyarázatot egy 55 éves korában „Végrendeletem” című töredék iratban.

Sümegeen bekapcsolódott a város társadalmi és kulturális életébe és megszervezte a Szegedy Róza emlékünnepelet. Azon emlékbeszédet mon-

dott, alkalmi ódáját adta elő, és az ünnepélyről emlékkönyvet szerkesztett „Szegedi Róza emléke” címen, amelyet a Sümegi Kisfaludy-Kaszinó adott ki 1905-ben.

Munkács volt tanári munkásságának következő állomása 1906-tól 1913-ig. Közben másodszor is megnősült, elvette feleségül Tisza-Rádról Szőlössy Rózsát. Ebből a házasságból is 2 gyermek született, Ágnes és Ella fiatalon meghalt.

Arad következett Munkács után, az Aradi Állami Főreál, 1913-tól 1919-ig. Az Aradi Közlönynek munkatársa, egy ideig szerkesztője is volt. Egy újságcikk miatt kellett Aradról eljőnie 1919-ben. 1919-ben a VKM-ben és a Népbiztonságban szolgált. 1920-tól 1922-ig nyugdíjazásáig a Budapesti IV. ker. Eötvös Főreáliskolában tanított. Budapestről 1931-ben költözött le Megyaszóra a szülői házba, és itt élt 1970. március 5-én bekövetkezett haláláig.

Megyaszóra saját bevallása szerint azért költözött, hogy kevés nyugdíjából könnyebb legyen a megélhetése. Vissza szeretett volna menni Budapestre, de erre már nem került sor. nehéz anyagi körülmények között élt. Ezért a háború alatt kisegítő községi írnok volt egy pár évig. Majd magántanítványokat tanított. Kérvények írásával, ügyes-bajos dolgok elintézésével is sokat segített az embereknek. Budapesten élő gyermekei is mindig segítettek anyagilag is.

Jó kedélyű, vidám, kissé bohém, de a nehézségeket mindig nyugalommal és békességgel viselő ember volt. Az emberek tisztelték és szerették. Nagyon okos embernek tartották. Öröm volt vele találkozni. A társaságban hangulatot tudott teremteni. Szerette az emberekkel való találkozást, a társas életet. Mindig nagyon szerette a könyveket, szeretett olvasni. Ezért soha nem unatkozott. Az irodalom szeretetét és a verselés képességét édesapjától örökölte. Akárhová került, a költőkkel, írókkal, újságírókkal kereste és megtalálta a kapcsolatot. Családi örömnépekre nagyon szívesen írt köszöntő verseket. A megyaszói gyülekezetben sokszor rendeztünk emlékünnepeket. Ilyen alkalomkor mindig felkértük arra, hogy írjon ünnepi ódát, és azt személyesen adja elő a templomban. Ő mindig nagy örömmel teljesítette kérésünket. Ezeket az ünnepi verseket olyan szónoki hévvel, lelkesedéssel adta elő, hogy a gyülekezet mindig meghatódva, könnyes szemmel hallgatta azokat. Gyülekezetünknek mindig buzgó, hűséges, ezekkel az ódákkal is mindig szolgálatra kész tagja volt.



Önálló munkái:

Ifjúságom. Költemények 1899.

A művész egyénisége. Esztétikai tanulmány, Kolozsvár 1899.

Költemények. Verses kötet. Sümeg.

Szegedi Róza emléke. Sümeg, 1905.

Szemelvények

Zombori Andor írásaiból

Végrendeletem

(Részletek)

Túl az 55 éven időszerűnek találom, hogy leírjam mindazokat a gondolatokat, amelyeket szeretnék elültetni sírom fölé.

Hadd írjam le hát ide, testvéreim és gyermekeim számára, hogy az életem csupa próbálkozás, útkeresés, egy szebb és jobb világ felé kapaszkodás volt. A célt nem értem el, pedig az eszközökben nem voltam mindig váltogató, és noha rosszat vagy immorális dolgot soha nem tettem, sokszor hallgattam forrongó szívem, szárnyaló fantáziám, gyors lelkesedésem szavaira, amelyek sokszor megcsaltak és kivetettek a poros-sáros de célra vezető útból. Pedig csodálatosan mindig azt akartam, hogy felfelé törjek, de mindig közbejötték a gátlások, melyek pályám és szárnyalásom merész és szép ívét betörték.

Pedig mindig valahogy minden előfeltételem megvolt a szép emelkedéshez. Itt tolul ajkamra a hálaadó imádságos szó Istenemhez, Gondviselő Atyámhoz, minden hozzám való jószágáért, de kiváltképen azért, hogy olyan szüleim voltak, mint amilyeneket a Mindenható Isten nekem jószágából adott. Apám, a művelt, okos, csupa szív ember, mély hitű kálvinista pap, csodálatos erényekkel és kedves emberi gyengeségekkel. Anyám, a puritán erkölcs, az emberileg elképzelhető tökéletes jószág, egész lényében a falusi leány mezei virág illatával és szerénységével, örökös mosolyával, egy falusi papné tiszta lelkével. Minden, ami jó és szép volt bennem, lelkemben, egyéniségemben, tőlük származott, tőlük örököltam és tőlük tanultam. Mindazt, ami lehúzta a lelkemet, elfedte a szívemet, kilendítette az akaratomat – nagy repüléseim között, képzeletem ingoványos utain, vagy városok szemetes utcáin, mulatós éjszakákon szedtem fel magam, örök teherként.

Szüleim megadtak mindent, jó nevelést, erejükön felül való taníttatást, ami csak szükséges lehetett a gyönyörű elinduláshoz. Hozzá tehetem: az Isten tehetséget adott. Györs felfogásom, kitűnő érzékelő és ítélő képességem

volt. Mint a lángra gabonavetést, úgy perzseltem fel és égettem magamba a tudnivalókat. Bár az előírástól tanulmányokért nem nagyon rajongtam, s mindig nagyon könnyen felejtettem, csakhamar olyan széles körű ismeretre tettem szert (inkább sejtés, mint alapos tanulmányok révén), hogy fel kellett tűnnöm egyetemi tanáraink előtt. Általában a 21 éves egyetemi hallgatóval úgy bántak a kolozsvári egyetem professzorai, mint akik tudják, hogy az utánuk következők soraiban vagyok. Nyilvános helyeken magukhoz ültettek, cikkeimről jóindulatú kritikákat és méltatásokat mondtak. Nyitva volt előttem a pálya az érvényesülés felé. Az ő jóindulatukat mutatja, hogy egyetemi éveim befejeztével rögtön meghívtak a nagyhírű és ősrégi kolozsvári református Kollégiumba tanárnak.

Azt hiszem, itt történt az első közbevetetés. Szerelmes voltam. Nagyon. Égő, türelmetlen, szép diákszerellemmel. Régtől szerelmes voltam, kis gimnazista korom óta. Még azt sem tudtam, hogy mi az, és már szerettem egy leányt. Sem kolozsvári, sem lepzigi, sem berni, sem párizsi egyetemi éveim alatt nem felejtettem el. Sőt mind jobban növekvő érzéssel szerettem. Természetesen ő volt az első, akivel tudattam, hogy tanár lettem Kolozsvárott. Pár nap múlva kaptam tőle egy levelet, amelyben tudatta velem, hogy ő nem szívesen jönne le ilyen messzire szüleitől, de nem is szükséges, hiszen én mehetek oda hozzá tanárnak Sárospatakra, ahol diák is voltam, ahol minden fű, fa tanúja a mi szerelmünknek. Aztán jött a leendő sógor, a nagyhírű jogtanár, aki meggyőződött, hogy nekem, a kálvinista papfiúnak Patakon a helyem, s ott is lehetek majd idővel akadémiai tanár.

Istenem! 21 éves voltam és nagyon szerelmes. Mit törődtem én a Kolozsvári Kollégiummal és Egyetemmel, mit törődtem Széchy Károly professzor megdöbbenés és szigorú arcával, mikor elhatározásomat neki tudtul adtam. Én csak arra gondoltam, hogy amint odaérek Patakra, rögtön feleségül veszem, akit szeretek, és élek vele földöntúli boldogságban, amíg meg nem halok.

Kedves Margit! Nem vádaksz ezek a sorok. Egy elköltözött ember visszanéz az életére, és kritikát mond arról az életről. De téged nem vádolgatok. Te bizonyára jót akartál, amikor Patakra hívtál engemet. S én mentem volna utánad, ahová hívtál volna. A kolozsvári lehetőségeket ugyan eldobtam magamtól, de azért még lehettem volna boldog ember. Hogy nem lettem az, ebben sem te vagy a hibás. Te a magad módján mindent megtettél, hogy boldoggá tégy engem. Sугaras szépséged, édes fiatalságod mind nekem adtad. Az Isten áldjon meg érte! Csak egy baj volt, túl fiatalok voltunk mind a ketten. S a te lelked nem tudta követni az én vágyódó, vívódó lelkem szertelenségeit s sokszor elképesztő képzelődéseit. Nem értetted, hogy én börtönben érzem magam a te tisztas és derék családod puritá-

nizmusában. Nem értetted és nem érezted meg, hogy nekem láng kell, hogy kiolvassza azt az aranyat, amelyet lelkemben érzek, s nekem nem akácos udvar, de tér és levegő kell, ahol a fantáziám repülhet. Nem érezted meg, hogy az sem baj, ha megéget egy kissé, vagy leesem a messze levegőég kék fantáziáiból, úgy lesz belőlem férfi, acél és erő, ha átesem a tűzkeresztségeken. Te a ti hideg polgári józanságotokban mást láttál bennem: rossz férjet, rossz apát, könnyűvérű embert, nem oda illőt a ti józan életetekbe.

Pedig, hidd el Kedves Margit, most innen a sírból is azt mondom, *akkor még* nem volt igazad. Akkor még nem voltam se rossz férj, se rossz apa. Csak egy vívódó, csapongó lelkű ember, aki érzi, hogy valami jóra, nagyon szépre hivatott, aki nem leli a helyét, keresi, keresi s mindent talál, virágot, gazt, gyomot, csak azt a helyet nem találja, ahol élete horgonyát kivethesse. Ilyenkor vész el a lélek virága és tisztasága.

Szülők emlékezete
(Töredék)

Falusi paplak . . . halk harangszó
Esténként kálvinista ének,
Áldott öreg pap biliából
Olvas fel négy szép gyermekének.
Majd dacos hajuk simogatja,
– Kertész ő, aki fákat oltott –,
És ezüsthajú hitvesével
Megbeszéli a napi gondot.
Lelküknek minden mozdulása
A négy fiú jövője, sorsa.
Az élet sovány asztaláról
Jut-e nekik egy sovány morzsa?
És szívük átkarolja lágyan
Egy megnyugtató csendes álom:
Zoltán majd pap lesz, és mellette
Majd csak felnőtt a többi három.

....

Anyámról

Ha néha csendes esti órán,
A lomb alatt, a kis padon,
Elüldögélek egymagamban,
S az áltató dalt hallgatom,
Oly jól esik elszállni messze,
Amerre vágyam von, ragad,
És megpihenni ott a régi
Sugár, magasló fák alatt.

Ahol gyermekként, játszi kedvvel
Futottam pillangók után,
Ahol szeretve tárta karját
Felém szerelmes jó anyám.
Ahol először mondta nekem,
Keblére vonva kis fejem:
„Imádd, ki ránk vigyáz a mennyből,
Imádd az Istent, gyermekem.”

Oh, mintha látnám most is arcát,
Szemében fényes könny ragyog.
Szemében könny, arcán imádság,
És én őt nézve hallgatok.
Majd mintha lelkem hangja szólna,
Egy könny pereg le arcomon,
Nem is tudom, óh áldott óra,
Hogy én némán imádkozom.

Feledni ezt a drága percet,
Oh érzem soha nem fogom.
Lelkem, ha néha rája gondol,
Most is könny hull le arcomon.
Fülembe cseng, fülembe most is
Szelíd szavad, én jó anyám:
„Imádd, ki ránk vigyáz a mennyből”.
Mint kért, ha most is hallanám.

Jöhet a vész, a sors viharja,
 Kétségbe soha nem esem.
 Előttem áll a perc, az óra,
 S imára kulcsolom kezem.
 S megáld, megőriz vész, vihar közt,
 Ki ott felülről néz le rám.
 . . . Örökre szent, örökre szent vagy,
 Szívemben édes jó anyám.

Nosztalgia

(Drága Ágnes leányomnak ajánlom)

Mióta elhagytam Párizst: 70 éve,
 Álmomban mindig vissza, odavágyom.
 Eljátszogatok régi életemmel,
 Pedig tudom, hogy ez csak álom, álom.

Mert én már oda soha el nem érek,
 A Quartiért nem látom meg soha,
 A gyors futásban megcsaltak az évek,
 És elrepült a kis diákszoba.

A Theatrbe sem mehetek már el,
 S nem búvöl el Sarah a színpadon,
 S a Moulin-Rouge-nak csillogó világát
 Szomjas szívvel már sohse láthatom.

Nem megyek többé el a Pantheonba,
 Nem láthatom a freskók színeit,
 Nem játszom többé a kis midinettel,
 Kivel oly furcsán találkoztam itt

Nehéz nyugodni zord 90 évvel,
 S tűnődni, mért nem élhetek tovább,
 Hogy csak még egyszer ifjan, szomjas szívvel
 Csodálnám a Notre-Dame templomát.

S míg álmodom a régi udvarházban,
 Lassan elhagy az álomfonál:

Nem talállok már ifjú Párizsomra,
De rám talál a megvénült halál.

Kilencven év

Kilencven év! Ezt is megértem:
Eljött hozzám az iskola!
Megjött vele a kitüntetés,
A magas „gyémánt” diploma.
Oh, mennyi álom és mennyi munka
Előzte meg a nagy napot,
A szürke, dolgos életet, mely
A mával újra fényt kapott.

Interjú

(Részlet. Észak-Magyarország, 1967. szeptember 25.)

„Krúdy? Vele nagyon jó barátságban voltunk, de ezt a barátságot nehéz volt elviselni. Egyszerűen nem tűrt ellentmondást. Ha eljött hozzám, elvitt valamelyik kiskocsmába, és nem jöhettek haza, csak akkor, amikor ő akarta. Hiába rimáncodtam, hogy tanítanom kell, várnak az iskolában, őt nem érdekelte. Egyszer eljött Aradra, és egy teljes hétig nem engedett iskolába. Egy kedvenc prímást kellett hallgatnunk. Bármit mondtam, nem érdekelte. Vele kellett maradnom. Nagyon erőszakos ember volt. Mégis szerettem.”

Az utolsó raport

Tekintetes Krúdy Gyula író úr az Égben,
Az utolsó raportomat írom e levélben.
Nem úgy van már, amint veled, amint egykor régen,
Nagy baj van az óbudai pesti faluvéken.

A budai kis kocsmákba én még csak bejárok,
De hol vannak, merre tűntek a régi betyárok?
Keresem a lábanyomát egy-egy régi úrnak,
Nincsen itt már becsületi a cimbalmos húrnak.

Akik veled ülték, egykor, hallgatják a csendet,
Lassan kiköltöztek oda, messze, messze mentek,
Az egyik a másik után kifordult a sorból.
Régi pohár, öreg meszel meghasad, kicsorbul.

Most már magam ülök itt a pókhálós sarokban,
Nem találok semmi ízt a csillogó borokban.
Úgy állok itt egymagamban nagy búsan, kesergőn,
Mint egy itt felejtett fa a kipusztított erdőn.



TÁRSASÁGUNK

„Valamint azt kell utálatra méltó embernek tekintenünk, aki mindent magáért csinál, és mást magán kívül nem szeret; úgy az csalhatatlanul jó, aki a maga feláldozásaival is szeretetet bizonyít mások eránt.”

(Kazinczy Ferenc)



DOMBÓVÁRI JÁNOS

Marosvásárhelyi beszélgetés Sütő Andrással

„Hanyatlék a nap, midőn Vásárhelyt egy hegynek nyugatra fekvő oldalán megpillantánk . . . A reform. kollégium s távolabb a várbeli nagy templom messzire kitündöklének a szőlős hegyoldalból . . .” – írja a zempléni ember szemének oly ismerős tájról Kazinczy Ferenc az „Erdélyi levelek”-ben. Azonban kísérjük őt tovább a Mátyás királytól városi rangot kapott egykori Székelyvásárhelyen: „Most Arankát mentem látni, kit már 1794-ben a hegyaljai szüreten láttam. Tudtam, hogy most is azt fogja tenni, amit mindig: térítgetni a nyelvrontás eretnekségéből.” Egy évszázaddal azelőtt pedig – szabadságharcának kezdetén – a mi II. Rákóczi Ferencünk érkezett a Bethlen Gábor által szabad királyi várossá emelt Marosvásárhelyre, hogy a „várbeli nagy templomban” Erdély fejedelmévé válasszák.

Tovább sorolva a nagy elődök látogatását, Lavotta János a kolozsvári Nemzeti Játzó Társaság „orgester directora”-ként 1803 és 1804 nyarát töltötte a Maros-parti városban, mely „nagyságra nézve e nagyfejedelemség második tiszta magyar városa”. Az énekesjátékok előadásai felkeltik Bolyaiek érdeklődését, lévén kiváló hegedűsök (is), hiszen János maga vallja: „... senki több gyönyört magasabb éldeletet nem tanál nálamnál jó színházban, operában.” A színtársulat muzsikusai között a vásárhelyi közönség „így ismerhette meg Lavotta János zeneszerzőt és karmestert, Pály Elek tenoristát . . .”

Lám, a történelmi idő így rövidíti le a távolságot Zemplén és Marosvásárhely között. De vajon mit lát ma az odalátogató, húsz hónappal a reményteljes romániai karácsony után? A régi sírok, szobrok mellett a Rózsák tere csücskében a legújabb mártírok emlékeként: hat kopjafát. Ők hatan – Adrian Hidos, Hie Muntean, Pajka Károly, Bodoni Sándor, Tamás Ernő és Hegyi Lajos – a századvég szabadságharcának legfrissebb áldozatai. Az augusztusi forróságban a főter építészeti remekei, a park közepén a színpompás virágóra, a hétköznapi forgatag sem tudják feledtetni azonban a messziről jött ember lelkét megülő borzalmat, keserűséget, nyugtalananságot.

Ez a közösség végveszélybe került

Mint olvasóink tudják, a Kazinczy Ferenc Társaság 1990. évi közgyűlésén Sütő András Herder-díjas író a társaság tiszteletbeli tagjává választotta. Ebből az alkalomból kerestem fel őt marosvásárhelyi otthonában, hogy átnyújtsam a társaság kitüntető érmét az emléklappal, valamint dr. Kováts Dániel elnök és dr. Hőgye István titkár köszöntő levelével.

Az ismerős házhoz közeledve először a változásokat veszem számba. Vajon mit vétett az „Itt élned, s halnod kell!” szerzője, hogy neve lekerült az utca névtáblájáról? Persze, ettől még erkölcsi parancs maradt az iménti verssor neves lakója számára, ki tudja hányadik példát mutatva ezzel az erdélyi magyarságnak! Az utca páratlan oldalán betontenger magasodik, s félő, hogy hasonló sors vár a szemközti kertes házakra is. A leengedett redőny, a kerítést magasító szögesdrót, a megerősített kapuzár azonban csak a hivatlan látogató számára a bizalmatlanság jelei. A telefonon egyeztetett időpontban Éva asszony nyit kaput, kinek megfehéredett haját szintén a változások közé sorolom.

A tágas kertbe vezet, ahol a ház magasaig érő fenyők kicsit a Hargitára emlékeztetnek. A fehér asztalt a kerti székkal az almafák között már az „Anyám könnyű álmot ígér” írójával igazgatjuk abban a reményben, hogy a potyogó nyári alma megkegyelmez kobakunknak. A köszöntő levelet – úgy Nyilas Misi módjára – magam olvasom föl, megerősítve előszóban is a sátorlajújhelyiek jókívánságait. Beszélgetésünket a nehézre fordult álmokról egy csésze kávé mellett folytatjuk.

– Kedves András, Kazinczy minden bizonnyal gyönyörűséggel ízlelgetné szavaid, s elismeréssel szólna az anyanyelv tisztaságáért tett fáradozásaidról; átélte a magad Kufsteinjét: több éves rabság helyett pár órás pokollal, agyonveretéssel; Erdély „fehér tornyaként” pedig sokak számára nyújtasz biztos tájékozódási pontot. Nem folytatom a rokonítást, inkább anyanyelvünk állapotáról kérdezek. Milyennek látod anyanyelvünk „egészségét” e század utolsó évtizedében?

– Először köszönöm a bevezető szöveg megtisztelő szavait. Folytatólag az anyanyelvről szólva, azt hiszem, hogy most más oldalról kell ezt megközelítenünk, mint eddig tehattük. Eddig is kellett, s szükség lett volna arra, hogy nagyobb erővel és általánosabb mozgósítással verjük félre a harangokat az anyanyelv dolgában. De ez reménytelen vállalkozásnak tűnt a változás előtt. Forradalmat nem akarok mondani, mert azóta bebizonyosodott, hogy ilyen nem volt. Hanem a változásokról beszélünk, amikor viszont mindennek ellenére egy viszonylag, mert nem teljesen szabadnak mondható sajtó útján nyíltan és határozottan szólhatunk arról, hogy valójában nem

az anyanyelvünk került veszélybe, hanem az anyanyelvünket hordozó közösség.

Maga az erdélyi magyarság került végveszélybe. És nem túlzok, meggyőződésem, semmi túlzás nincs a szavaimban, amikor ezt mondom, hogy végveszélyben vagyunk. Ugyanis akkor, mikor hosszú évek óta tartó kívándorlási láz után ez a hullám nemhogy csökkenne, hanem fokozódik, olyan körülmények között, amikor naponta százával menekülnek fiatalok Magyarországra és másfelé, ahová csak lehetséges. Vagy amikor jövőjüket reménytelennek látva már a Székelyföld kellős közepéből is komoly tömegek ragadnak vándorbotot és indulnak el, itthagyni az ezer éves szülőföldet. Ilyen körülmények között okkal és joggal mondjuk sajnos azt, hogy ez a közösség végveszélybe került. Mert ha így folytatódik, akkor viszonylag rövid idő alatt, egy-két évtized alatt az erdélyi magyarság nagy része olyan veszteséget szenved, hogy képtelen lesz újból lábra állni. Tehát most még a remény táplálhat bennünket, hogy meg tudjuk állítani. Mivel?

Ha a kiváltó okok egy részét föl tudjuk számolni. Egy részét bár, de még ez is nagyon nehezen induló küzdelmet jelent! Tulajdonképpen semmi komoly eredményről nem szólhatunk még, ami az alkotmányos küzdelmeinket illeti. Még csak a reménye él bennünk arra vonatkozólag, hogy egy következő választás után jobb körülmények között a képviselőtünk talán komolyabb eredményeket ér el, és még az elhibázott alkotmányt is esetleg módosítani, javítani fogja. De ez is csak remény. Ilyen formán én mostában nem szíviesen beszélek arról, hogy az anyanyelvünkkel mit kellene tennünk s miként csiszolgassuk, óvjuk, fejlesszük, tegyük egészségessé vagy egészségesebbé, mert most már ezzel nem sokra megyünk. Most azokat kell megmentenünk az anyanyelvnek, akik ezt az anyanyelvet beszélni fogják.

A zenei nyelv és anyanyelv titkáról

– Úgy kétszáz éve Herder, a neves esztéta, filozófus ritkaságszámba menő nyelvünk pusztulását jósolta. Erdélyben ennyire közel lennénk a herderi jóvendülés tragikus beteljesedéséhez?

– Sajnos igen. Ha a történelmi időt veszem figyelembe, akkor közel állunk ehhez a Herder jósolta megsemmisüléshez, és pontosan olyan okok miatt, melyek tulajdonképpen a herderi jóslatot előidézték. Jó tudnunk, hogy Herder nem valamiféle isteni sugallat alapján mondotta és írta – följegyezte valójában – hogy a magyar nyelv eltűnése reális lehetőség itt Közép-Kelet-Európában.

– Minden bizonnyal nem vezette magyargyűlölet sem.

– Herdert nem vezette semmilyen magyargyűlölet, nem volt benne előítélet. Általában írásaiból az derül ki, hogy épp ellenkezőleg: a változatoság híve volt, az emberi természet csodálatos mivoltát látta – többek között – a rendkívül változatos nyelvekben, kultúrákban, dalokban, szokásokban és a folklór alapján is ilyen csodálatra jutott. Amikor ezt a sötét jóslást megfogalmazta, Herdert valójában szlovák tudósok, értelmiségiek próbálták tájékoztatni a magyar történelem, a magyar nép, a magyar nyelv, kultúra és természetesen a magyar hegemonia viszonyairól, alakulási lehetőségeiről és a jövő ígéreteiről. Ilyen körülmények között jutott el Herderhez, hogy ez a magyar nyelv el fog pusztulni.

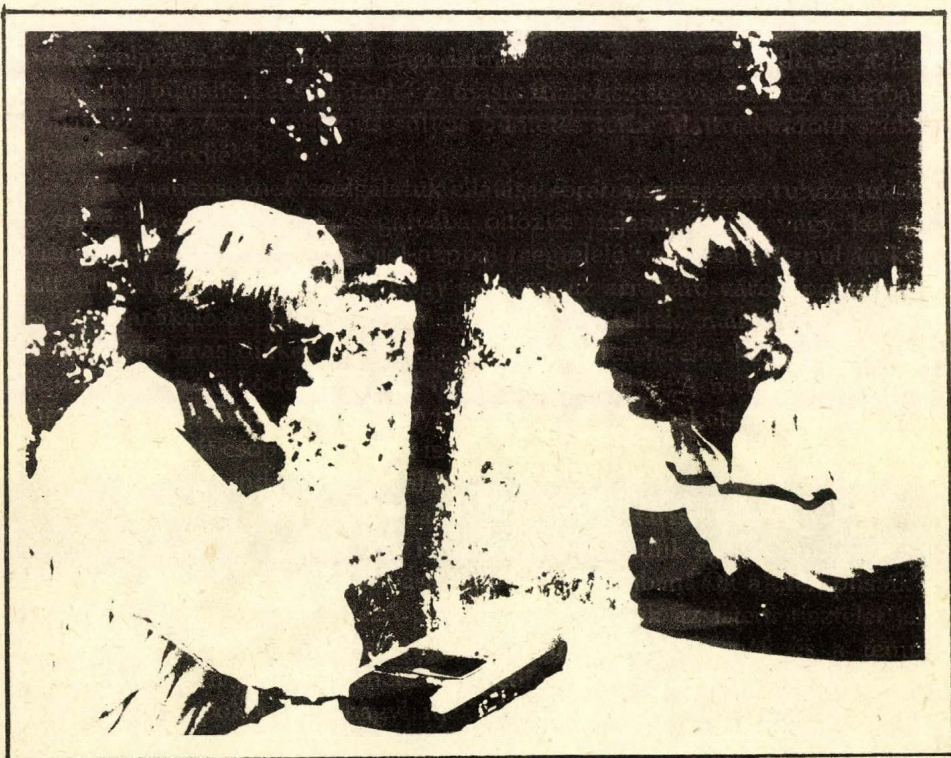
– „Nyelvében él a nemzet.” „A nemzet muzsikájában él” – írták eleink abban a korban, amikor a magyarság kezdi felismerni jellegzetességeit nemcsak irodalmában, de zenéjében is. Azt pedig hogy „az anyanyelv és a zenei anyanyelv páros szárnya révén lehetünk önmagunk” – ezt töled hallottam, András, s gondolatban nevesítem is a szárnyakat: Kölcsey–Erkel, Vörösmarty–Liszt, Babits–Kodály, Illyés–Bartók. Micsoda magasságai a repülésnek! Visszatérve zenei anyanyelvünkre, annak is őserdejéhez: mit jelent számodra a népdal?

– Én azt hiszem, hogy a népdal nemzeti létünk kvintesszenciája. Ugyanis semmiről oly könnyen nem lehet felismerni az ember nemzeti hovatartozását, mint dallamairól, illetve a zenei anyanyelvről.

A zenei anyanyelv tulajdonképpen az irodalmi nyelvénél is bonyolultabban, mélyebben és tartósabban hordozza az ember hovatartozásának genetikusan megöröklött jegyeit. Tudniillik amikor minden megnyilatkozhat, elpusztul, minden jegy eltűnik, elhomályosodik, akkor még mindig egy személyes emberi lét legmélyebb jegyei között marad meg az a dallamvilág, amely őt jellemzi. Nem tudom, hol bújjik meg az emberi lélekben és szellemben a dallamvilágnak az a fészke, idegi és gondolati székvárosa. Úgy, ahogy annak idején Szervét Mihály titokban boncolva kereste a lélek székhelyét a testben, úgy gondolkodom el magam is, hogy hol lehetne keresni ezt a jegyünket, nemzeti anyajegyünket. Tudniillik, hogy visszatérjek még a zenei anyanyelv gondolatára, amikor a legsajátosabb, ugyanakkor a legegységesebb is ez a mi kincsünk. És talán minden népnek, minden nép tagjának a kincse tulajdonképpen. Különbözik nem lehetne Bartókért rajongani Japánban. Bartók annyira nemzeti, munkásságának minden részletében, és annyira sajátos, hogy arra lehetne gondolni, ilyenformán ez egy bezárt mű, a magyarság világába zárt mű. Nos, ez nem igaz. Ugyanis annyira nemzetközi és annyira érthető a Föld bármely pontján, hogy felmerül a kérdés: mitől, miért érthető? Én azt hiszem, hogy azért, amiért a Szentlélek pünkösdi üzenete és a

Szentlélek metaforája valójában az egyetemesség törvénye szerint lett értethetővé mindazok számára, akik hallgatták és akik a saját nyelvükön értették azt, ami elhangzik a magasból.

Ez rendkívül izgalmas metafora számomra, amely mindenekelőtt a zenei nyelv és anyanyelv titkát hordozza, és magyarázza. Mert egy jó zenét érteni lehet, bármennyire is nemzethez kötött az. Ahogyan a pünkösdi üzenetet a más-más anyanyelvű emberek megértették. Erről különben is írni szeretnék. Az egyik tervem többek között az, hogy mivel Bartók teljes zenei életművét – természetesen ajándékba – megkaptam, ezt végighallgatva, a gondolataimat följegyzem. Izgalommal várom azt a lehetőséget, hogy Bartókot elejétől végéig, időrendi sorrendben meghallgassam. Nemcsak arra vagyok kíváncsi, hogy a régóta ismert dallamok, művek milyen hatással lehetnek újból és újból az emberre, hanem arra is, hogy mit vált ki belőle ez a csodálatos életmű s ennek a műnek a visszhangjaként mit tudnék én hozzáadni a magam tapasztalataiból.





KOVÁTS DÁNIEL

Újszászy Kálmán sárospataki missziója

Sárospatakon, a Kazinczy Ferenc utcában egyszerű hajlék simul a házak sorába. A város felől hosszú kőfal előzi meg, jelezve: kert is tartozik hozzá. A ház szobája, a kert diófája jeles látogatókról szólhatna, ha beszélni tudna. Dr. Újszászy Kálmán lakik itt, s otthonát oly sokan keresték, keresik fel baráti szóra, eligazító tanácsra vágyva. A professzor kilencven éves, de legfeljebb testtartásán hagytak nyomot a múlt évtizedek, teljes szellemi frissességben fogadja látogatóit. Az ősi scholába – immáron több mint hetven éve – manapság is bejár, ott újra teológusok veszik körül, s intézi bőséges levelezését szerény szobájában. Mint pók a fonálát, bocsátja ki a kapcsolatok hálóját, amely idegyűjti az értékeket. Bekopogtatnak a látogatók, jönnek a levelek, a küldemények az otthoni és a főiskolai falak közé, mint valamiféle központba. Nem tudunk szabadulni a gondolattól: a Sors azt a missziót szánta neki, hogy egyszemélyes intézményként sarokponttá váljék, ahonnan szerterajzanak a tanítványok, s ahová teljesítményükről híradásukat visszaküldik. Újszászy Kálmán bizonyára tiltakozik az „egyszemélyes intézmény” elnevezés ellen. Hiszen mögötte egy egész szellemi tartomány áll: *Sárospatak*. S ennek a tartománynak képviselője ő.

Aki széttekint főiskolai szobácskájában, megsejti, kincsek között jár. Az látható itt, amit Újszászy Kálmán Sárospatak és régiója számára tanítványai által megteremtett, s ami már túl is terjedt e helyiség falain, s a szomszédosakban folytatódik. Két nagy gyűjtőkör dokumentumai ezek, jelezve a professzor széles körű tevékenységének két meghatározó elemét. Az egyik az a mélyfúrás, amely a magyar falu megismerését szolgálta: a faluszeminárium és a hozzá kapcsolódó többi vállalkozás. Hatvan éve gyűlnek ide a könyvek, a leírások, cédulák, fényképek, képeslapok a zempléni, abaúji, gömöri, borsodi, beregi, ungi és más szomszédos megyebeli településekről – hatalmas adattárat alkotva mára. A másik, a tágabbra nyitott horizont nyeresége, a hazai földön túli nagyvilág üzenete. Könyvek, folyóiratok több kontinensről: a magyarság, a protestantizmus dokumentumai amelyek ma már a sárospataki református egyházkerületi tudományos gyűjtemények külön részlegét alkotják. Mindkét gyűjtemény Újszászy Kálmán munkásságának terméke, a helyesen felismert feladat teljesítésének gyümölcse.

Az ifjú sárospataki professzor 1931-ben tanítványai igényét teljesítve fordult a vidék felé, s a rendszeres munka kereteként megszervezte a *faluszemináriumot*. Szakkönyvek feldolgozása által szereztek jártasságot a társa-

dalomismeretben, majd gyakorlati munkát is vállalva mentek ki a falvakba, hogy szociográfiai leírások által tárják fel a valóságot. A nemzeti újjáépítés szolgálatában törekedtek arra, hogy a falu erőteljes alapul szolgálhasson a Trianon csapásából ocsúdó magyarság építkezéséhez. Az egészséges faluközösség nem alakulhat ki a helyzet, az adott állapot ismerete nélkül; ez magyarázza a feltáró munka fontosságát. A sárospataki református főiskola 1952-ig, húsz éven át végezhetette szervezetten ezt a tevékenységét, akkor az államosítás vetett véget neki. Ezután az egykori diákok egyéni vállalkozásaiban folytatódhatott csak a falumunka.

A kollégiumi intézményrendszerből egyedül a tudományos gyűjtemény maradt 1952 és 1990 között az egyház kezelésében. Ennek vezetője Újszászy Kálmán professzor lett, s újra kellett fogalmaznia a szűkebb falak közé szorult műhely tennivalóinak körét. Elveszítvén a sárospataki teológiát, új profilt kerestek, s elhatározták, hogy összegyűjtik a *magyar protestantikákat* – először elsősorban a folyóiratokat –, amelyek a világban szétszóródott magyar protestánsok életét tükrözik. Ebből fejlődött ki a másik hatalmas gyűjtemény. Sárospatak és Újszászy Kálmán jó gazdája lehetett ennek az anyagnak, hiszen az egykori tanítványok által eleven kapcsolatrendszer működött. A professzor – még 1947–48 táján – két körlevelet küldött szét a faluszeminárium Amerikába került egykori diákjainak. Mindig is törekedett arra, hogy tanítványaival az érintkezést fenntartsa, sorsuk alakulását, tevékenységüket figyelemmel kísérje. Arra biztatta a tengeren túliakat, hogy folytassák ott is az itthon megkezdett munkát; a kinti magyarság életének, néprajzának tanulmányozására biztatott.

Új szövetségek is szövődtek a háború után, amelyeknek a későbbiekben lett jótékony hatása. 1946 táján mint közigazgató kapott levelet Újszászy Kálmán az USA Michigan államának New Holland nevű városkájából. A Hope College vallástanára, az USA-beli holland reformátusok lelkésze, *Eugen Osterhaven* jelentkezett, s jelezte, hogy diákjaival segíteni szeretnének a pataki iskolának háború utáni ínséges helyzetében. Az volt a szokás náluk, hogy évek óta egy-egy pogány missziós állomás számára szerveztek gyűjtést. A háborút követő első évben az anyaországnak küldték el gyűjtésük eredményét. Majd egy olyan európai országot kívántak támogatni, amelyben erős a református egyház, iskolái vannak, ahol nehéz körülmények között élnek. Így fordultak a magyar reformátusság és Sárospatak felé, s ebből hosszan tartó együttműködés fejlődött ki azután.

Érdekes az is, hogy milyen motívumok fordították Osterhaven professzornak (később a Western Theological Seminary tanárának) figyelmét épp Sárospatak felé. Szerepet játszhatott ebben magyar származású felesége, Nagy Margit, akinek édesapja – Nagy Dániel – a gömöri Szádalmásról

vándorolt ki, s tudjuk, a gömöri református ifjak is Sárospatak vonzókörzetébe tartoztak. De a fő motívum az volt, hogy amikor Osterhaven Princetonban diákoskodott, együtt tanult ott egy ösztöndíjas magyar teológussal, Gönczy Árpáddal, akitől – mint mondta – megtanulta, hogyan kell készülődni a halálra. A fiatalember, a pataki kollégium széniora, tüdőbeteg volt, s emberi tartása meghatotta Osterhavent. „Az az iskola, ahol egy ilyen ember diákoskodott, biztosan jó iskola” – gondolta, s ezért is fordult leveleiben éppen a sárospataki igazgatóhoz. Küldtek is azután nagy ládákban többször is ruhaneműt, később pedig könyveket, egyházi szakirodalmat. Tízezer dollárt gyűjtöttek az amerikai holland reformátusok; ebben az értékben rendelhetek a patakiak könyvet. A könyvek kiválasztásában Nagy Barna teológiai tanáré volt a főszerep. Olyan kitűnő szakanyag alakult ki ebből, hogy amikor a princetoniak később ittjártak, megcsodálták.

A Hope College a sárospatakiak testvérintézete lett, tanár- és diákcserében is megállapodtak. Innen még kiment a hernádszentandrásai zselércsaládból származó Zsíros József, az Ószövetség professzora. De onnan már – a hidegháború miatt – nem jöhettek. Újszászy Kálmánt is meghívták, de ő akkor Svédországba indult tanulmányútra a népfőiskola ügyében, ahol megerősödött meggyőződésében, hogy jó úton járnak Sárospatakon; a svéddekhez hasonlóan ugyanis a Várban működtek akkoriban a népfőiskolát a művészotthonnal és a múzeummal egy fedél alatt. Újszászy professzor Svédországból nem az Egyesült Államokba utazott tovább, hanem hazatért. Zsíros József kiutazott, s ott is maradt Amerikában. Amikor teológiai tanárként nyugdíjazták, egy magyar gyülekezet lelkésze lett.

Amikor egyszer azt kérdeztem Újszászy professzortól, hogy mi tartotta életben az amerikai kapcsolatot a nehéz időkben, ő ezt válaszolta: „És az értünk való imádkozás”. A levelek sem maradtak azonban el. Osterhaven mint a szisztematikai teológia tanára kapcsolatban állt Nagy Barnával. Eljött azután, mikor már tehetette, megnézni Sárospatakot többször is, feleségével is. Patakra adta diáknak egy évre tehetséges leányát, Janice-t, hogy fejlődését ne csak az amerikai módos társadalom befolyásolja, ismerjen meg egy materialista berendezkedést is. Az amerikai kapcsolat azonban tulajdonképpen ettől függetlenül gyarapodott. Az igény az ottani magyar református lelkészek körében született meg újra, s Újszászy Kálmán, aki mindig nyitott volt a környezetéből feléje irányuló kezdeményezésekre, pozitív értelemben reagált. Első amerikai útjára 1965-ben került sor; mint egyházkerületi főgondnok a második református hivatalos személyiség volt, aki kijutott a hidegháború időszaka után.

Az olvasás tulajdonképpen abban mutatkozott meg, hogy Amerikából is jöhettek már Magyarországra. Egy volt tanítóképzős tanítvány, György

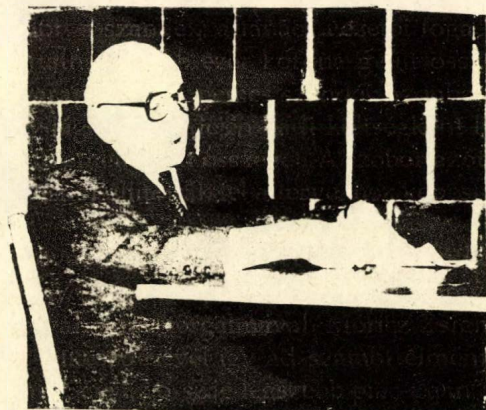
Árpád, a legnagyobb USA-beli magyar gyülekezet papja is hazlátogatott, s Mátraházán egy lelkesítő konferencián találkozott Újszászy Kálmánnal. Itt megjegyzendő, hogy a professzor a sárospataki tanítóképzőben kezdte nevelői pályáját, s vezetője maradt a képzős cserkészcsapatnak egy ideig még azután is, amikor teológiai tanárrá választották. Innen származott közeli ismeretsége a később Amerikába került György Árpáddal. Ő meghívta volt tanárát egy előadói körútra, s megszervezte az előadássorozatot. Ekkor sem volt még könnyű a politikai helyzet. Itthon sem, Amerikában sem. Itt előadását a magyar protestantizmusról (amelynek címe: „Hungarian Protestantism, its Past and Present”) be kellett mutatnia egyházi és állami egyházügyi vonalon. Ott pedig a „pink főgondnok”-ként emlegették, vagyis egyes körök számára vörös, mások szemében fehér volt, (a „pink” rózsaszínűt, mérsékelten baloldali jelenti). De a lelkészekkel érintkezésbe lépve eljutott az amerikai magyarokhoz. Az nyilvánvalóvá vált hamarosan, hogy a korábban javasolt és elkezdett munkát – például népdalok, népszokások gyűjtését – már aligha folytathatják, ehelyett az egyházi élet s részben a helytörténet vizsgálata látszott célszerűnek. Janice Osterhaven és György Árpád segítségével sokfelé eljutott, s lendületet vett az amerikai magyar protestáns kiadványok gyűjtése.

Az Egyesült Államokban azután felszínre került az ottani magyarság igénye is. Kívánságuk az volt, hogy nemcsak ők akarnak Magyarországra jönni, hanem gyermekeiket is küldeni szeretnék őseik földjére. Nemcsak a kicsiket üdültni a Balaton mellé és nemcsak a felnőtteket a Debreceni Nyári Egyetemre. A serdülők számára kértek programot, hiszen abban a korban van a legnagyobb szükség azokra az élményekre, indíttatásokra, amelyeket a Magyarországgal, a magyar kultúrával, nyelvvel való megismerkedés jelenthet. Hanze András amerikai magyar lelkész fejtette ki, hogy tanulni kell ebben az életkorban, tehát a magyarországi programnak valamiféle iskolai jellege is legyen. Ezért lett aztán ebből a *Sárospataki Nyári Kollégium*, amelynek első tanfolyamát 1972-ben sikerült megszervezni. Ezt Újszászy Kálmán „diplomáciai” lépései előzték meg. Felvette a kapcsolatot a Magyarok Világszövetségével (Kárpáti József volt akkor a főtitkár), az Állami Egyházügyi Hivatallal, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei vezetőkkel (Varga Gáborné tanácselnök-helyettes asszonyban talált szövetségest), s sikerült elérnie, hogy a középiskolás korú, nyugati, magyar származású lányok és fiúk számára Sárospatakon, az amerikai „campus”-okat idéző iskolakertben (az Erdélyi-, majd a Kossuth-internátusban) kapjon helyet a nyári kollégium. Az 1970-ben megrendezett első Anyanyelvi Konferencia felkarolta ezt a kezdeményezést, amely immáron két évtizede szolgálja feladatát.

A magyar protestáns gyűjtemény az évek során egyéni adományokkal is gyarapodott. *Andreánszky István* például egyedülálló francia nyelvű, magyar vonatkozású, 1956 nyugati visszhangját is dokumentáló könyvtárát hagyta Sárospatakra, hogy csak a gazdagodás egyetlen tényét említsük. Andreánszky is sárospataki diák volt, akit baloldali szervezkedésben való részvétel vádjával 1933 tavaszán letartóztattak. A háború után a szociáldemokraták soraiban tevékenykedett, segíteni próbált a sárospataki kollégium Budapestre menekített értékes kincseinek visszaszerzésében. A munkáspártok egyesülése után nemkívánatos személlyé vált, ezért nyugatra távozott, Franciaországban és Belgiumban élt. Hagyatéka értékes hozzájárulás a sárospataki anyaghoz, benne sok olyan publikáció van, amely csak itt tanulmányozható Magyarországon.

S ha nem is ilyen tematikájú, de felbecsülhetetlen értékű Cs. *Szabó László* Sárospataknak adományozott könyvtára. Az Angliában elhunyt író hamvai a sárospataki református temetőben nyugszanak, szellemi kincsei pedig a tudományos gyűjteményeket gyarapítják.

A kilencven esztendőös Újszászy Kálmán történelmi időköt élte meg, de vállalt küldetése mindig azonos maradt. Őrizni, fenntartani, gyarapítani azokat a művelődéstörténeti szempontból páratlan értékeket, amit Sárospatak hagyományai jelentenek a magyarság és a protestantizmus számára. Hite és szívóssága átsegítette a századunk által torlaszul eléje emelt akadályokon. Tanítványai és tisztelői táborán túl adósa neki mindenki, aki e megőrző magatartás eredményeit igénybe veszi, hasznosítja. Adósa hát neki a jelen és a jövő. Tiszteletünk, köszönetünk kifejezése mellett kívánunk neki jó egészséget, további áldásos munkálkodást.



A falunevelés kérdéseiről

1. A hagyományos falunevelés¹

Az eddigi népnevelés alapja az egyéni nevelés. Arra törekszik, hogy az egyént nevelje a nemzettel szemben való kötelességének teljesítésére. Mind-egy, hogy falun vagy városon történik ez a nevelés, ugyanazokkal a tényekkel számol, s ugyanazon mód szerint jár el: azaz ez a nevelés mindenütt történhet. Ez az egyéni nevelés ma a mindennapos elemi népiskolában s az általános és gazdasági továbbképző iskolában történik.

Weszely Ödön szerint „a népiskola a nép nevelőintézete. Főadata, hogy a nemzeti műveltség azon elemeit, melyek mindenkire nézve egyaránt szükségesek, melyek megvetik az erkölcsös jellem alapját s képessé teszik az egyént arra, hogy önművelésén továbbmunkálkodva, helyét a nemzeti társadalomban mint annak egyik tagja betöltse.”²

Az 1925-ben kiadott tanterv így határozza meg a népiskola célját: „a népiskola célja a hazának vallásos, erkölcsös, értelmes és öntudatosan hazafias polgárokat nevelni, kik az általános műveltség alapelemeit bírják, és képesek arra, hogy ismereteiket a gyakorlati életben értékesítsék.”³

Hogy az elemi iskolából kikerülő tanulók nagy része a további iskolázás hiányában értelmi és erkölcsi vezetés nélkül ne maradjon, népiskolai alaptörvényünk kimondotta az általános ismétlő-iskolai tankötelezettséget és tanítást is. Ezt az oktatást később a gyakorlati életpályákra való nevelés szükségessége következtében a mezőgazdasági népesség számára gazdasági irányúvá, az iparosok és kereskedők számára pedig iparos és kereskedő tanonciskolává fejlesztették.

¹Részlet Kódöböcz Józsefnek 1940 júniusában írott „A falunevelés problémája” című 107 oldalas dolgozatából. Közlésének többszörös az indokoltsága. Egyrészt példázza azt a gondolatmenetet, amely – többek között Újszászy Kálmán munkálkodása nyomán – a hazai köznevelésben meghonosodott, s amelynek gyakorlati alkalmazása is megindult az 1930-as évek végén és az 1940-es évek első felében. Másrészt dokumentumértéke van mai útkeresésünk idején, amikor egy gyökeresen megváltozott faluban újra szembe kell nézni a közművelődés sok alapkérdésével. Ez az eddig publikálatlan írás egyúttal fontos adalék Kódöböcz Józsefnek, a most 80 éves kitűnő pedagógusnak a pályaindulásához. (A Szerkesztő.)

²Weszely Ödön: Népiskolai neveléstan, tanítástan és módszertan. Bp. 1910. 1. o.

³Lázár Károly: Népoktatásunk szervezete. Sárospatak, 1930. 13. o.

Az iskolai népnevelés mellett beszélhetünk *iskolán kívüli* népművelésről is, melynek fontosabb eszközei az előadások, tanfolyamok stb. rendezése. Ez a nevelés is, mint általában a mai falunevelés, három irányú, de egyik ág sem tartozik szervesen a falusi neveléshez, illetve nem kapcsolódik szervesen a faluhoz.

Az első a *politikai és nemzeti irányú nevelés*. A falut mint politikai egységet politikai irányok vagy bizonyos nemzeti eszme szolgálatába akarta ez az irány állítani és nevelni. A nemzetet, a falut politikai életnyilvánulásai szerint értékelte, s hiányzott belőle a nemzetet, a falut belső valóságában, lényegében megragadó etikai vonás. „Ellentétben volt ez a felfogás a nevelés egész fogalmával, amelynek abszolút célját kicserélte a nemzeti vagy politikai célkitűzések másodrangú, levezetett értékeivel. Elfelejtette, hogy a nevelés sohasem szolgálhat pártérdekeket, nem állhat irányzatoknak szolgálatában, s éppen a nemzet érdeke az, hogy a nevelés ne alacsony eszköz, hanem középpont, önmagáért megbecsült s a nemzet felett álló értékeket szolgáló munka legyen. Ennek a hiánynak, a nemzet és a nevelés legmélyebb, etikai alapjai hiányának következtében maradt ez a munka idegen a néptől s eredménytelen.”⁴

A másodiknak, a *mezőgazdasági nevelésnek* alapja az a gondolat, hogy a falunevelés feladata a nép gazdasági helyzetének javítása, azaz gazdaságilag magasabb fokra való emelése. A nevelés célja itt az, hogy az állam jobb földművelőkhöz jusson, hogy a tervszerűbb gazdálkodásra nevelés által az állam jóléte emelkedjék. Ez elgondolás szerint ez a nevelés teszi gazdagabbá a falu népét, s kapcsolja jobban bele a nemzet életébe. Hibája ennek az iránynak az, hogy itt a nevelés szakoktatás lesz, azaz nem a falut akarja elsősorban nevelni, hanem gazdasági szakembert akar adni. Ennél is nagyobb hibája azonban e felfogásnak az, hogy értékelésében alacsony utilisztikus szempont szerint jár el. A baj itt tehát az, hogy a falunevelésből ez az irány gazdasági szaktanfolyamot csinál, s a szükséges gazdasági feladatot a falu egész életének programjává teszi.

A harmadik, a *kulturális nevelés*, kulturális továbbképzés sem speciális falunevelés. Eszerint a felfogás szerint a kultúra terjesztése a falunevelés feladata. Népművelési előadásokon keresztül igyekezett a nemzeti kultúra elemeivel, gyümölcseivel megismertetni s ezáltal a nemzet testének öntudatos részévé tenni a falut. Ennek a szempontnak az volt a hibája, hogy egyrészt mindent a kultúra szempontjából nézett és értékelt, s egyedül ettől várt eredményt, másrészt pedig ez a kultúra nem volt sem nemzeti, sem etikai. „Igazi kultúra helyett álkultúrát, felszínes városi mázat lopott be a nép lel-

⁴Imre Lajos: A falunevelés irányelvei. Cluj-Kolozsvár, 1933. 9. o.

kébe, alacsony népszínmű romantika ébredt fel, meghamisította az élet igazi valóságát azzal, hogy mesterkéltné vonásokat ültetett helyébe, s az élet reális, valóságos követeléseit, az élet igazi ismerete helyett álkövetelésekkel, álismerettel akarta kielégíteni. Az irodalom, melyet a falunak adott, romantikus ponyvairodalom volt s a kultúra vásári tömegáru.”⁵

„Ezeknek az irányoknak közös tévedése az, hogy a falu nemismeréséből vagy csak felületes ismerésből indulnak ki. Ezzel a kiindulással a faluba mesterkéltné és idegen dolgokat ültetnek. Csak egyes, nem is a legfontosabb vonásaiban ragadják meg a falut, de annak igazi lényegébe, a falu lelkéhez hatolni nem tudtak. Munkájukban annak a fantasztá feltevésnek áldozatait, hogy a falu az, aminek ők látják, s ezért a falunevelés munkája valóságatlenné, valóságellenessé lett a kezükben. Ez a munka, ha egyes vonásaiban sikerült is átvinni a faluba, annak nem javára, nem lényegének kifejtésére szolgált, hanem éppen arra, hogy a falut a maga eredeti lényegétől és életétől elterelje, s abba hamis, idegen vonásokat iktasson.”⁶

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy az igazi falunevelés az eddigi nevelési formák nélkül megvalósítható, illetve eredményes lehet. Erre a három nevelési irányra szüksége van a falunevelésnek, de ha valóban *falunevelés* akar lenni, a faluközösségnek megfelelő, a faluhoz igazodó nevelési rendszerben használhatja csak fel e szempontokat.

2. Az önálló falunevelés veszedelmei

Nézzük most azokat a fontosabb s általánosabb érveket röviden, melyeket az önálló faluneveléssel szemben szoktak felhozni és hangsúlyozni.

Az egyik az, hogy egy ilyen falunevelési rendszer a magyar népi, nemzeti, állami egység felbomlásához vezetne. Egy ilyen nevelési rendszer bevezetésével ugyanis a falusi, a paraszti szempontok mellett háttérbe szorulnának, illetve teljesen elesnének a népi, a nemzeti, az állami szempontok. Ez az érvelés azonban nem állja meg a helyét. A falunevelés ugyanis nem csupán a falu életszükségleteire való nevelés, hanem a falu, a paraszti természetének megfelelő népnevelés, nemzetnevelés, állami nevelés és egyházi nevelés. E kereten belül a falusi életszükségletek ismereteinek elsajátíttatása csak másodrendű feladat. A falunevelés így nem is osztálynevelés, mert eszménye ugyanaz, mint az államban lévő más népréteg nevelőeszménye,

⁵Imre: i. m. 10. o.

⁶Imre: i. m. 11. o.

csakhogy ezt a nevelési eszményt a falunevelés a falusi élethez közel hozva akarja megvalósítani.

Vannak, akik azt mondják, hogy az önálló falunevelés megakadályozza a személyiség teljes kibontakozását, mert számára nem a személy, hanem a falu, a rend értékes s a személy értékét csak a rendtől nyeri. Eszerint tehát a személyiség csak a rend keretein belül fejlődhetne ki. Ha közelebbről megvizsgáljuk ezt az érvelést, látni fogjuk, hogy ez is homoktalajon épült. Személyiséggé ugyanis mindig egy eszme szolgáltatában fejlődik az egyén, az eszmét pedig csak a valóságos életben benne élve lehet szolgálni. Minél inkább az ember tényleges élete ez az eszme, annál jobban szolgálhatja azt, azaz válhat személyiséggé. A falusi ember számára a faluközösség az igazi valóság, s csak ebben a közösségben élve, azaz a falunevelés keretein belül válhat igazi személyiséggé. Ha tehát kiszakad valaki a faluközösségből, illetve elidegenedik falujától, nem lesz személyiség.

Vannak, akik azt mondják, hogy a falu nem szereti, ha csak egy – az ő értelmezése szerint: más életnél alacsonyabb – életkörre neveljük, s így úgyszólván eredménytelen lesz ez a nevelés. A falu ezek szerint olyan általános szellemi javak közvetítését kéri a neveléstől, melyek az általános kultúrközösségbe kapcsolják őt bele. Mindezt azért teszi – mondják – a falu, mert el akarja fordítani a figyelmet az ő alacsonyabb rendű, valóságos állapotától. Az önálló faluneveléssel szemben azonban ez az érvelés is elesik. Hogy a falu élete alacsonyabb rendű élet, ez a felfogás a régi nevelési rendszerből ment át köztudatként a falu felfogásába. Természetes, hogy ezzel a szemlélettel irtózik a falusi ember az önálló faluneveléstől, de ha a paraszt élet- és kultúraértékelése megváltozik, s megláttatjuk vele, illetve tudatosítjuk benne az ő sajátos értékeit, akkor vállalja, sőt egyenesen kéri az önálló falunevelést.

3. A falunevelés a nemzetnevelés szolgálatában

Alapigazsággént kell elfogadnunk azt, hogy „a falunak önálló élete van, amelyre más életrendet, máshonnan vett formákat ráerőszakolni a falu lényegének megszüntetése nélkül nem lehet . . . A falu idegen formákat nem tűr meg a nevelés ürügye alatt.”⁷ Ebből kiindulva a magyar falunevelésnek a következő alapelvekre kell épülnie.

A falunevelés csak a nemzetnevelés keretein belül gondolható el és valószínűsíthető meg. A kettő célja ugyanaz, csakhogy a falunevelés ezt a célt spe-

⁷Imre: i. m. 13. o.

ciális módon, speciális feladatok elvégzésével igyekszik megvalósítani. A nemzetnevelés csak gyűjtőnév, csak keret, melynek tartalmat az azon belül történő speciális nevelés (falu-, városnevelés stb.) ad azáltal, hogy a nemzet tagjait saját közösségeikbe bele nevelve gyökértelen állampolgárok helyett a nemzet életébe belegyökerező nemzetta tagok nevelését teszi lehetővé. „Paraszt és polgár – írja Újszászy Kálmán – olyan életformák, amelyek valamelyikébe feltétlen bele kell tartoznia annak, aki teljes ember, személyiség és egyéniség paradox egysége akar lenni. Egyik rendbe sem tartozni, azaz sem a paraszti, sem a polgári életet nem vállalni, egyet jelent a nemzeti létnek nem vállalásával.”⁸

Minthogy a falunevelés a nemzetnevelés része, eszménye ugyanaz, mint a nemzetnevelésé: *a nemzetet szolgáló személyiség nevelése*, tehát olyan magyar emberé, akinek az élete tudatosan szolgálja a magyar életet. Így a falunevelés célja olyan személyiségnek, annak a magyar parasztnak a kialakítása, nevelése, kitermelése, akiben a nemzeti eszme benne él, aki a faluban mindig a helynek és körülménynek megfelelőleg, *hic et nunc* szolgálni tudja nemzetét.

Az említett alapelveken felépülő falunevelés jellegzetes vonásait az a szerep és hivatás határozza meg, melyet a falu mint közösség a nemzet életében betölt.

Újszászy Kálmán a falu nemzeti hivatásához a kultúra és nemzet kapcsolatából kiindulva a következő gondolatfűzéssel, fejtegetéssel jut el: *kultúra és nemzet elválaszthatatlanok egymástól*. A nemzet a kultúra testet öltése, s a kultúra egyedül a nemzetben lehetséges. A nemzetet a kultúrában élő szellem élteti. Ez a nemzeti szellem két párhuzamos kultúrában: a mély- és magaskultúrában élhet. Bár sem a mély-, sem a magaskultúra nem jelenti önmagában a nemzeti kultúrát, vagyis a nemzeti kultúra, a nemzeti szellem történésének feltétele a mély- és magaskultúra bizonyos harmonikus egysége, megléte, mégis mindkettőnek sajátos szerepe van a nemzet életében. A mélykultúrában élnek a nemzeti szellemet tápláló és azt az idegen kultúra befolyásától – mely mindig a magaskultúrán keresztül jelentkezik – védő erők. Ez a kultúra tehát az alapkultúra. A magaskultúrában történik a mélykultúrában élő szellem kiterjedése más nemzeti mély- és magaskultúra felé és – annak elnyomása esetén – fölé. Mindenik kultúrformának a nemzetben belül megvan a maga hordozóközössége. A mélykultúra a faluban, a magas a városban történik. Ebből a tényből adódik a falu nemzeti hivatása és feladata. A nemzet életében az a szerepe a falunak, hogy egyrészt *adó*, a nemzeti kultúrát tápláló, a nemzeti szellem életét megtermékenyítő, más-

⁸Újszászy Kálmán: A falunevelés szellemi alapjai. 1938. 48–49. o.

részt pedig azt *védő* s más nemzetek kultúrájával szemben elszigetelő alap-, illetve „szigetkultúra” legyen. A nemzeti nevelésnek most már a falun faluneveléssé kell lenni, hogy a falut – tagjain keresztül – erre a hivatásra ránevelje. A falunevelésnek lesz tehát a feladata az, hogy a faluban tudatosítsa a falu hivatását, nemzeti feladatát, s hogy úgy irányítsa a falu életét, hogy a falu a maga hivatását a nemzetközösségen belül ne csak ismerje, hordozza, hanem vállalja is. Ezt pedig a nevelés csak akkor éri el, ha faluneveléssé lesz, vagyis ha a mélykultúrára építi fel a maga munkáját.

Mik hát most már a falunevelés *jellegzetes vonásai*? Mik azok a sajátos vonások, amelyek a falunevelésnek éppen nemzeti hivatásából következnek, s amelyek a falunevelést különösen meghatározzák, illetve színezik?

A falunevelés mindenekelőtt a magyar nevelés egészébe, egységes rendszerébe szerves egységként beleépített nevelés.

A falunevelésnek mint a magyar nevelés szerves egységének a faluhoz kell igazodni; nemcsak azért, mert a falun történik, mert falusiakat nevel, hanem elsősorban azért, mert csak így töltheti be nemzeti hivatását, csakis így nevelheti a falut „faluvá”, a nemzeti mélykultúra hordozójává.

A falunevelés öntudatosító nevelés. Nemcsak hasznos ismeretek közlésére, átadására törekszik, hanem arra is, hogy tudatosítsa a falusi emberben nemzeti hivatását: hogy hivatását tudatosan vállaló és betöltő személyiséget neveljen.

Az intellektuális elemek helyett a falunevelésben, éppen nemzetnevelői jelentősége miatt, az akarat elemek játszanak nagyobb szerepet.

Ez a falunevelés nem korlátozódhat csak az iskolára. Iskolai nevelés és iskolán kívüli nevelés – illetve népművelés – együtt teszik ezt a nevelést, amely így a faluközösségben élő emberekre irányuló tervszerű állandó ráhatás lesz. A falunevelés tehát hatásában egész életén át kísérelje, támogatója, segítője, irányító tényezője a faluközösség minden egyes tagjának.

A falunevelő éppen ezért elsősorban vezető és nem tanító. A falut nem tanítani kell hivatása betöltésére, hanem vezetni. Ezt a falunevelő munkát tehát nemcsak a tanító végzi, hanem mindenki, aki maga is átéli ezt a hivatást, s résztvesz ebben a munkában, azaz aki faluvezető.

Ez a falunevelés csak vallásos, keresztyén nevelés lehet. Éspedig nemcsak azért, mert a paraszt ember igen szoros kapcsolatban áll Istennel, hanem elsősorban azért, mert a falunevelés csak mint keresztyén, vallásos nevelés szolgálhatja igazán és eredményesen az igazi falunevelés célját.

4. A falunevelés célja és feladata

Dietz a falunevelés céljának és feladatának megállapításánál a nevelés ősfunkciójából indul ki. A nevelés szerinte a szellemi és közösségi élet szükségessége és mindenkor végbemenő ősfunkciója, mely belenőtteni az embert az őt hordozó közösségkultúrába, képessé teszi a kultúrfolyamatban való részvételre, és a benne lévő képességek kifejlesztésével határozott formát ad lényének. Minthogy pedig a falusi ember élete a természettel való összefüggésben s a családi és faluközösségben formálódik és történik, a falunevelés feladata kettős: bevezetni a falukultúra értékeibe, s kiszélesíteni a falusi ember horizontját, mindezt a parasztság önmagára való eszméltetése által.⁹ Rodiek szerint szükséges a tradicionális vonás helyett a célszerűség kihangsúlyozása, s a nevelésnek világnézeti alapon, Istenhez és az emberhez való viszonyán történő felépítése.¹⁰

Fuchs abból a tényből indul ki, hogy a mai viszonyok között a falusi közösségi élet új formáira van szükség, annak olyan kulturális felépítésére, olyan lelki és szellemi erőre, mely egyedül csak a falu életéből származhat, s amely lehetővé teszi azt, hogy a falu a maga lényegét, rendeltetését állandóan élje és betöltse. A falusi nevelés csak a mai nemzeti lét egészéből indulhat ki, s csak arra épülhet. A falunevelésnek a jelenlegi parasztot kell a jövő parasztjává nevelni. A falunevelés feladata tehát nem a városi kultúra körének kiszélesítése, hanem a falusi és kulturális élet aktívvá tétele, a falusi élet örök alapjain az igazi falusi embernek és falusi életnek a kialakítása. Ennek a nevelő munkának nem szabad csak az iskolára szorítkozni, hanem a felnőttekre is ki kell terjednie. A falusi nevelőmunka csak akkor töltheti be hivatását, ha hivatásra, falusi életre-valóságra, népiség és közösség-érzés ápolására nevel.¹¹

Nézzük most még röviden azt, hogy hogyan vélekednek a falunevelés céljáról és feladatáról a magyar falunevelés úttörői!

Cserey Farkas 1806-ban a magyar népművelés feladatait a következőkben látja: „Helyes intézkedések által virágoztassuk termékeny földünket, esmérteessük meg a földművelés valóságos mineműségeit és hasznait a falusi emberrel, tanítsuk meg őtet a természet áldásaival való okos élésre, oktassuk az Isten, felebarátja és felsőbbbségei iránt tartozó kötelességeire, hogy

⁹J. F. Deitz: Das Dorf als Erziehungsgemeinde. Weimar, 1927. 110. o.

¹⁰Rodiek D.: Der bäuerliche Lebensreis und seine Schule. Berlin, 1933. 78. o.

¹¹H. Fuchs: Erziehung zum Lande. 1933.

azon kötelesség okait is tudván, becsületes emberhez illő készséggel tudhassa azokat teljesíteni.”¹²

Rusztok Károly a falunevelés – ahogyan ő nevezi: népművelés – feladatának ezeket tartja: „Ki kell vezetni a népet elmaradottságából, ráeszméltetni emberi és nemzeti mivoltára s megtanítani a munkának olyan szeretetére, megbecsülésére és végzésére, amely az egyéni javak szolgálatával a közjót is előbbre viszi. A nemzetmentés, az országépítés e nagy feladatát csak a nép művelésével oldhatjuk meg.”¹³

Rusznay Gyula a népművelés feladatát a falu értékes tradícióinak ápolásában, a csökevények tudatos irtásában s a falu egyoldalú gondolatvilágának a szellem térfelére való átvitelében látja.¹⁴ *Fekete József* a népművelésnek nemzeti feladatát hangsúlyozza. Szerinte „a magyar népművelés korszerű nagy föladata: az évszázadokig szellemileg gondozatlan vagy nem eléggé gondozott istenadta magyar népet műveltség által fölemelni és a nemzet többi rétegéhez gondolkodásban, érzésben, akaratban közelebb hozni és őket a nemzeti műveltség közös elemei és közös nemzeti eszmények lelki kapcsolai által egy nemzeti testté forrasztani.”¹⁵

Imre Lajos hangsúlyozza, hogy a falunevelés céljának megállapításánál egyrészt a falu lényegéből, annak a végtelennel való kapcsolatából és életközösség-jellegéből, másrészt pedig magából a nevelés fogalmából kell kiindulni. Ha nem a falu lényegéből indulunk ki, a falunevelés csak egyesek, csoportok vagy osztályok nevelése lehet, de nem lesz a falu egész életére jelentőséggel bíró s ható nevelőmunka. De a másik igazság is fontos, tudniillik, hogy a falunevelés pedagógia, azaz „a falu emelése, a falu életében végzett öntudatos munka nem állhat meg egyéni próbálkozásoknál és nem merülhet ki egyéni célkitűzésekben, hanem alá kell vetni ezt a munkát a nevelés komoly és alapos célkitűzéseinek. Ez a célkitűzés pedig nem egyes jelenségekre tekint, nem periférikus célokat tűz maga elé, hanem a nevelés egységes céljából akarja megérteni és kitűzni a falunevelés problémáját és célját is. Nem elégedhetik meg a nép gazdasági jólétének emelésével, sem azzal, hogy kulturális kincset akar megosztani a falu népével, vagy politikai gondolkozását akarja befolyásolni . . . Ezek lehetnek eszközök a nevelés egyetemes célja szolgálatában, de nem állíthatjuk őket oda a nevelés s így a falunevelés számára legfőbb cél gyanánt.”¹⁶ Minthogy pedig a nevelés egyetemes célja az ember rendeltetésének a gondolatából indul ki, s munká-

¹²Cserey Farkas: A falusi nevelésnek módjáról való vélekedés. Nagyvárad, 1806. 27. o.

¹³Idézi Bene Lajos: A nép gondozása. Eger, 1922. 3. o.

¹⁴Rusznay Gyula: Faluvédelem. Bp. 1935.

¹⁵Fekete József: A magyar népművelés körvonalai. Bp. 1930. 26. o.

¹⁶Imre: i. m. 23. o.

jával ezt a rendeltetést akarja az ember számára tudatos hivatásismeretté és vállalássá tenni, „formájában mindig alkalmazkodik éppen ahhoz, akinek vagy akiknek neveléséről szó van. Egyetemessége nem általánosság.” Ezért lehet, sőt kell is falunevelésről beszélni. Így a falunevelés célját szerinte a falusi ember rendeltetése határozza meg. A falu pedig az ember rendeltetését a végtelennel való kapcsolatban keresi; ezért a falunevelésnek a „kultúrát a legmagasabb, etikai formájában és alapjaiban kell nyújtania . . . A falunevelés az ember rendeltetésének a végtelennel való kapcsolat meglátásában áll, s ennek részleteiben, egyes vonásaiban való megmutatása alkotja a nevelés feladatát a falu számára.”¹⁷

Újszászy Kálmán¹⁸ a faluneveléssel kapcsolatosan, a falunevelés célja és feladata meghatározásában ezeket a véleményeket és megállapításokat összefogja. Szerinte a falunevelésnek a nemzetet szolgáló személyiségek kialakítása a célja. Ezt a célt a falunevelés két úton éri el: személyiségformálással és a hivatástudat erősítése által.

Az ismertetett felfogások közül az utolsó a legteljesebb és legátfogóbb, a falunevelés lényegét a legteljesebb mértékben figyelembe vevő, feladatát és célját legtökéletesebben kifejező felfogás.



¹⁷ Imre: i. m. 25–27. o.

¹⁸ Újszászy Kálmán már idézett művén kívül lásd: Újszászy Kálmán: A magyar falunevelés mai feladatai. Nevelésügyi Szemle, 1940. Valamint: Újszászy Kálmán: A falunevelés (egyetemi magántanári személynáriumi előadások).

NAGY GÉZA

A 75 éves Balassa Iván köszöntése (Emlékezik egy tanítvány)

Eddigi életem során sok emberrel találkoztam. Ezek között volt olyan találkozás, melyet legjobb mielőbb elfelejteni, de voltak olyan találkozások is – s hálístennek ezek voltak többségben –, melyek életemet, munkálkodásomat meghatározták.

Ha ezeket a találkozásokat rangsorba kellene állítani, a Balassa Iván professzor úrral való találkozásom igen előkelő helyen lenne e rangsorban, s azt hiszem nehéz helyzetbe kerülnek a rangsorolást illetően. Biztos vagyok benne, hogy csak az első hely jöhetne számításba.

1956 tavaszán találkoztunk először, amikor a Sárospataki Rákóczi Múzeum igazgatójaként ismerkedett a Bodroghözzel, a bodroghözi falvak lakóival.

Felkeresésemre, megismerkedésünkre azt hiszem az adott okot, hogy a Sárospataki Faluszeminárium adattárában találkozhatott nevemmel, no meg ismert Újszászy Kálmán nagytiszteletű úr és Román János tiszteletes úr is éppen a néprajzi gyűjtőmunkám révén. Mert iskolás koromtól érdekelt a néphagyomány. Főleg akkor kezdtem megszeretni, amikor Román János Karcsára került segédlelkésznek, s magántanítványa lettem. Ő a faluban intenzív gyűjtőmunkát végzett, s kezdetben neki segítettem a gyűjtőmunkában. Később megszerettem magam is a gyűjtést. Amikor pedig kezembe került Újszászy Kálmán profesor úr *A falu* című könyve, Rácz István tanár úr *A paraszttörtélmiség nevelése* című füzet, szinte kötelességemnek kezdtem érezni a gyűjtőmunkát, s kialakult bennem egy bizonyos fokú hivatástudat is ezzel kapcsolatban.

A középiskola befejezése után azonban úgy alakultak dolgaim, hogy az akkori viszonyok következtében nem igen gondolhattam felsőfokú tanulmányok végzésére. Még azt is főnyereménynek vehettem, hogy adminisztratív munkakörbe kerültem. Igyekeztem hát meghúzódni állásomban, s munkámat maximálisan jól végezni.

Ilyen körülmények között nem igen gondolhattam a néprajzi gyűjtőmunkára egyrészt mert féltem attól, hogy kifogásolni fogják az esténkénti összejöveleteket, s netán összeesküvést gyanítanak majd ezzel kapcsolatban. Hisz abban az időben könnyen rásütötték az emberre az összeesküvésben való részvételt, s elveszttem az állásomat. Másrészt pedig azért bizonytalankodtam, mert nem tudtam, hogy mely témakör az, amelyben sürgős

lenne a gyűjtőmunka. S akkor jött Balassa Iván, aki már az első beszélgetésünk alkalmával megértette velem, hogy tartozom annyival falumnak, hogy hagyományait összegyűjtöm, s ha úgy adódik, ha olyan helyzetbe kerülök, hogy módom lesz rá, hát majd feldolgozom. Emellett mindenféle segítségét is megígérte.

Ha nem találkozom akkor Balassa Ivánnal, aligha mertem volna hozzákezdeni a későbbiek során egyre jobban kiterjedő néprajzi gyűjtőmunkámhoz.

Kapcsolatunk akkor vált rendszeressé, amikor Balassa Iván hozzákezdett a mondák gyűjtéséhez. Hogy a Bodroghköz, s főleg Karcsa ismert lett napjainkban a néprajzi irodalomban, az elsősorban az ő érdeme. Nélküle, az ő munkássága és segítése nélkül nem igen készült volna annyi publikáció e vidékről, mint amennyi készült. Tulajdonképpen ő hívta fel a figyelmet a Bodroghköz gazdag epikus hagyományaira, mondáira, meséire.

Amikor 1956-ban a Sárospataki Rákóczi Múzeum igazgatója lett, s mint igazgató ismerkedett a múzeumhoz tartozó területtel, ő figyelt fel először arra, hogy az epikus hagyományokban, s főleg a hiedelemmondákban és mesékben milyen gazdag ez a vidék. S ő, az anyagi kultúra területén tevékenykedő tudós kutató, nem elégedett meg azzal, hogy az anyagi kultúrával kapcsolatos adatok mellett felvesz magnetofonszalagra néhány mondát, mesét, mint ahogy számos kutató, tudós tette ezt, hanem mintegy felderítésképpen megyei gyűjtőpályázatot hirdetett az egykori Zemplén és Abaúj mondáinak összegyűjtésére. S hogy ez nem volt eredménytelen, erről ő maga így nyilatkozott:

„A beérkezett pályamunkák azt bizonyították, hogy van mit kutatni, s ha a beküldött mondák anyaga többségében csak tájékozódásra alkalmas is, mégis világosan látszott a kutatás lehetősége.”¹ Ezen a pályázaton résztvettem én is. Azt hiszem, ez volt az a motor, mely elindított azon az úton, melyen kisebb kihagyásokat leszámítva immár 49 esztendeje járok, s ebből a 49 esztendőből 36 esztendeje fordulhatok segítségért, tanácsért Balassa Ivánhoz.

Az említett pályázaton a kitűzött első díjat én nyertem meg. Ettől azonban sokkal többet jelentett számomra az, hogy végül is a tudósnak éppen Karcsára esett a választása a mondák összegyűjtésére, feldolgozására, megjelentetésére. Ez nem volt véletlen. Először is szükséges volt a kutatás földrajzi korlátozása, ha befejezett vagy lehetőleg befejezett gyűjtést akart. Erről ő maga így beszél:

¹Balassa Iván: Karcsai mondák. UMNGY. XI. Akad. Kiadó 1963. 5. o.

„Mikor pedig vizsgálódásaimat a hiedelem-mondákra is kiterjesztetem, egy számomra új, csodálatos tarkaságú, mélységű epikus világ tárult fel. Csakhamar beláttam, hogy a kutatást földrajzilag korlátozni kell, ha egyszer valamennyire is végére akarok a gyűjtésnek jutni. Így gondoltam először a Bodrogközre, melynek elzárt és a mocsaraktól véglegesen csak a múlt század végén megszabadított falvai a legbővebb aratást ígérték.

De bizony a terület nagysága meghaladta erőmet . . . Eddig ugyanis a babonák lejegyzésénél csak a babona lényegének megmentésére törekedtek, s az elmondásban rejlő esetleges epikus elemekkel nem törődtek.

Az anyag ilyen kiterjesztése parancsolóan követelte a földrajzi terület szűkítését csupán egyetlen falura. Karcsát választottam, ahonnan a legtöbb mondát gyűjtöttem. A falun belül is három fő adatközlő teljes anyagát rögzítettem és csak azután hallgattam meg másokat is, hogy lehetőleg egy falu valamennyi mondáját, illetve azok legfontosabb típusait, helyenként változatait közölni tudjam.”²

Én örültem ennek a választásnak, hisz számomra a Balassa Ivánnal való találkozások felértek egy továbbképző tanfolyammal. A mondagyűjtés alatt pedig elsajátítottam a gyakorlati munkát is. Ilyenformán nemcsak elméleti, hanem gyakorlati képzésben is részesültem.

Tőle tanultam meg a kérdezés technikáját, az emberekkel való kapcsolatteremtést. Csodálatos kapcsolatteremtő képességekkel rendelkezik. Elég volt számára egy szűk negyedóra, hogy az idős emberek, asszonyok, de a középkorúak is kitárulkozzanak előtte. Az igaz, hogy amikor először indult gyűjtőútra itt Karcsán, eléggé bizalmatlanul méregették, és szóba sem akartak vele állni. Ez érthető, hisz a beszolgáltatás, a feszített adózás, az évenként többször is megismételt tsz-szervezés zaklatásai bizalmatlanná tették az embereket. Amikor azonban megismerték, s meggyőződtek arról, hogy valóban a még élő mondákat akarja összegyűjteni, megbarátkoztak a „tanár úrral”, s szívesen válaszoltak kérdéseire, szívesen elmondták a szüleiktől, nagyszüleiktől hallott mondákat.

Elkísértem majd minden gyűjtőújtjára. Elég lett volna elkísérnem egyszer-kétszer a professzor utat, én azonban szívesen mentem, mert tanulni akartam, s tanultam is. Erről ő maga is megemlékezett így: „Számomra nagy segítséget jelentett . . . Nagy Géza tanár . . . minden házra, minden családra kiterjedő helyismerete, bizalmatlanságot eloszlató sokszori személyes jelenléte . . .”³

²U. o.

³U. o.

És milyen jó, hogy ezt tettem! Mert amikor rám maradt a karcsai mesék összegyűjtése, már nem kellett a sötétben tapogatóznom a gyűjtést illetően, hanem a Balassa Iván mellett megszerzett gyakorlatot kamatoztathattam.

Balassa Iván ugyanis tervezte Karcsa teljes prózai népköltészeti alkotásainak az összegyűjtését, és azoknak az UMNGY-ben történő közreadását.

A *Karcsai mondák* anyagát össze is gyűjtötte, s az meg is jelent 1963-ban az UMNGY XI. köteteként. Ekkor azonban már újra visszakерült Budapestre, s hivatali munkája nem tette lehetővé a mesék gyűjtését. Ezért maradt rám ez a munka, melyet azután igyekeztem is a legjobb tudásom szerint elvégezni. S azt hiszem sikerült is, amit bizonyít az is, hogy a professzor úr tanítványaként említ ezzel kapcsolatban egy írásában így: „Ha magam e munkát nem is tudtam folytatni, de egy tanítványom, Nagy Géza két kötetben már előkészítette a mesekincs kiadását.”⁴

Büszke vagyok arra, hogy tanítványának vallhatom magam. Büszke vagyok arra is, hogy elfogadott tanítványának, és útmutatás alapján nemcsak hogy összegyűjthettem Karcsa mesekincsét, hanem ebből az óriási anyagból megjelent két kötetnyi válogatás az UMNGY XX–XXI. köteteként 1985-ben, s a *Mesék, mondák, történetek* sorozatban is megjelenhetett *A király virágoskertje* címmel egy válogatás 1987-ben. Ugyancsak az ő biztatására és Kovács Ágnes felkérésére írtam meg *A karcsai gyermek és játékai* című kiadás előtt álló monográfiámat.

Az ő biztatása, tanácsai nélkül nem igen mertem volna hozzákezdeni ehhez a munkához. Minthogy neki köszönhetem azt is, hogy végül is magyar-történelem szakos tanár lettem.

Azt hiszem, hogy a vele való beszélgetések eredményeként alakítottam meg a karcsai iskolában a honismereti és néprajzi szakkört. Rá kellett ugyanis jönnöm, hogy magam nem sokra megyek, ha a gyűjtött anyagot meg akarom sokszorozni, be kell vonnom a gyűjtőmunkába érdeklődő tanítványaimat is. S ez szép sikert hozott. Foglalkozásainkon nemcsak a végzett munkáról számoltak be a szakköri tagok, hanem előadásokat hallgattak a falu történetéről, hagyományairól. Ezeket az előadásokat nemcsak helybeli előadók tartották, hanem vendégelőadók is voltak. Előadást tartott szakkörünkben Balassa Iván is, akinek előadását volt tanítványaim még ma is emlegetik.

⁴Balassa Iván: Ortutay Gy. tudomány- és múzeumszervező tevékenysége. Ethnogr. 1980. 3–4. sz. 543. old.

Neki köszönhetem, hogy megismerkedhettem egy másik szakkörvezetővel, Kováts Dániellel, aki akkor a zemplénagárdi általános iskolában tanított, s ott honismereti és néprajzi szakkört is vezetett. És nemcsak szakmai együttműködés lett ebből a megismerkedésből, hanem ma is meglevő barátság.

Balassa Iván nem tartozott soha azok közé a tudósok közé, akik bezárkóztak a maguk tudománya elefántcsont tornyába, s ott készítették műveiket. Ő azt tartotta, s azt hiszem azt tartja ma is, hogy vissza is kell juttatni a falunak abból a hagyományanyagból, melyet éppen tőle gyűjtöttek. Hogy a helytörténeti, néprajzi anyag ne csak a tudomány számára legyen hozzáférhető, hanem az egyszerű ember – főleg annak a vidéknek az emberei, ahonnan az anyag származott – is hozzájuthasson, olvashassa. Ilyen szándékkal jelentette meg a *Lápok, falvak, emberek Bodroghözben* című könyvét is.

Én tudom, hogy ezért a könyvéért több elmarasztalást, mint dícsértet kapott tudós kollégáitól. Pedig ezzel a könyvvel nagy szolgálatot tett. Ennek a könyvnek a bodroghőzi emberhez való eljuttatása éppen a bodroghőziek szülőföldjükhöz való ragaszkodását segítette elő. S ezt kellene tenni mindazoknak, akik a faluval, a falusi emberek életével, hagyományaival foglalkoznak. S amiért erre is gondolt Balassa Iván, köszönet érte.

Azt hiszem nemcsak mi, bodroghőziek tartozunk köszönettel neki, hanem a határainkon túl élő magyarok is, akár Szlovákiában, akár Kárpátalján, Romániában vagy a volt Jugoszláviában éljenek, mert fáradhatatlan volt mindig abban, hogy a határainkon kívül élő magyarokat hagyományaik megőrzésére ösztökélje, a hagyományok gyűjtőit pedig támogassa, tanácsaival segítse. E cél érdekében szervezte meg a TIT Néprajzi Választmányát is, s készített a Választmány munkájának támogatására témajegyzéket. De nemcsak a magyar néphagyományok összegyűjtését tartotta fontosnak, hanem a határainkon belül élő nemzetiségek ilyen irányú munkáját is segítette, támogatta.

Azt várná az ember, hogy mindezekért a felbecsülhetetlen értékű munkáért 75. születésnapján, illetve születésének 75. évfordulóján magas elismerésben részesítik. Nem történt meg az elismerés. Igaz, miért is történhetett volna? Nem volt politikus, ma sem az, „csak” olyan ember, aki a magyar parasztság életével, munkájával, hagyományaival foglalkozott, ezeket összegyűjtötte, s könyveiben közreadta. Ezt a munkásságát külföldön Herder-díjjal jutalmazták, a Dán Királyi Akadémia, a finn Régészeti Társaság külső tagjává választotta, 70. születésnapján pedig tiszteleti tagja lett a Svéd Királyi Gustáv Adolf Tudományos Akadémiának és a Szlovák Néprajzi Társaságnak.

Az elmaradt hivatalos elismerés helyett fogadja tanítványai elismerését és köszönetét. A mi köszönetüket is. Mert az ő támogatása, segítsége nélkül nem igen tehattük volna azt, amit tennünk kellett, amit tettünk. Tisztelettel, elismeréssel, köszönettel tartozik neki a Kazinczy Ferenc Társaság is, amelynek hagyományörző tevékenységét rendszeres közreműködéssel támogatja.

Annak reményében, hogy még sokáig számíthatunk tanácsaira, segítségére és támogatására, 75. születésnapján tisztelettel és szeretettel köszöntjük és jó egészséget kívánva Isten áldását kérjük további munkálkodására.



HÉRICS LAJOSNÉ

Z. Szabó László emlékezete

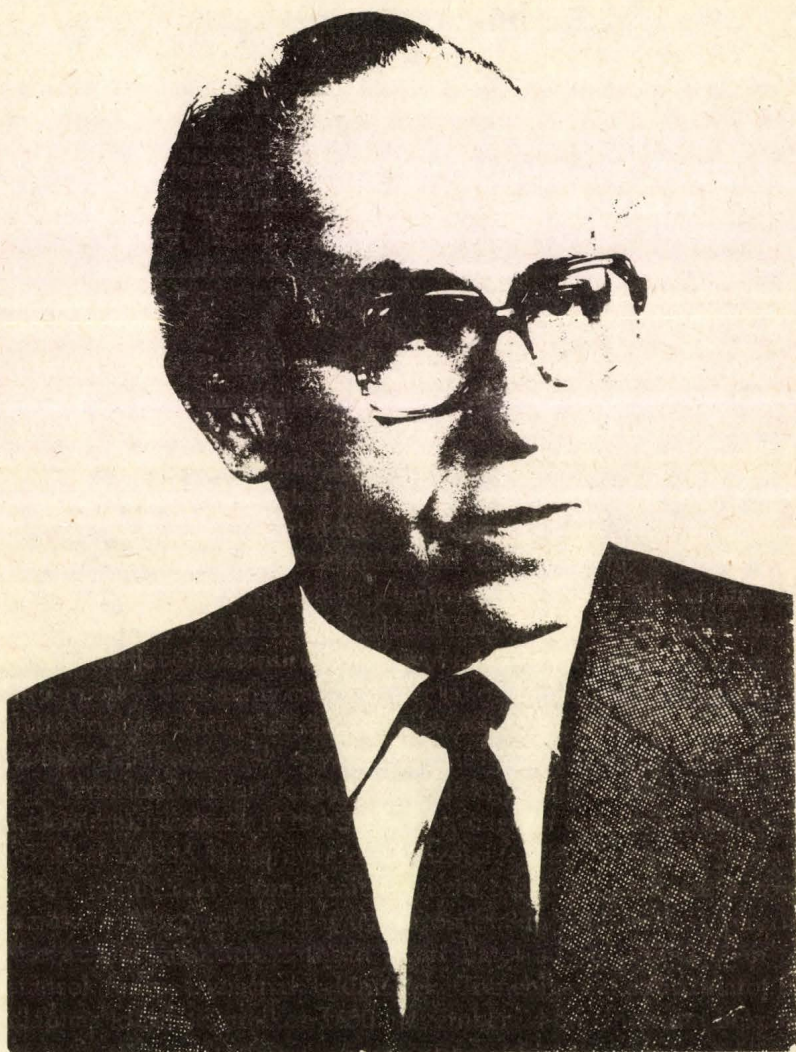
Egyszerre meghalt, elment Z. Szabó László. A lopakodó halál karján, sietősen követhetetlen messzeségekbe lépett, itt hagyott bennünket magunkra. A halálhír döbbenetében új jelentést kapnak szavai. Utolsó könyve, a „Csak csend ne legyen” szelíd kérése riadt jajjá torzul a hozzá most már mindörökre hűtlenné vált szóért, a szívdobbanásért, az életért – mindhiába!

Hűséges barátunk, hitekben, munkában példaadó társunk örökké elnémult; szava eltörött, szíve darabokra szakadva hull vissza emlékeinkbe. Hiába szegült szembe a sorsával, és mi hiába dajkáltuk a remény hitét; ő sem volt képes megkísérelni a lehetetlent. Egy századunkba szakadt reneszánsz sokoldalúságú ember, a szellem polihisztorja, a csallóközi magyar kivételesen gazdag földi vándorlása a halál barlangos ölébe ért – megpihenni. Elment, pedig még gyönyörű terveket dédelgetett, nagy akarásokkal, csodás vágyakkal, elszánásokkal és „végezetlen” munkával.

Kíméletlen a sors, mert visszatekintésre kényszerít bennünket, holott ő mindig előre, múltunkból és múltjából is a jövő, az eleven valóság felé fordult. Több mint négy évtizedet élt a katedrán, és napjainak huszonnégy óráját szétfeszítette feladatai sokasága.

Irodalomtörténész, író, színházi és filmesztéta, tudós filológus és publicista, több száz verses könyv, irodalmi műsor szerkesztője, rendezője, színházi dramaturg, nyelvművelő, művészi színvonalú rétor, és mindezek mellett és előtt valójában „csak” tanár volt. Tanár, aki soha semmiért le nem mondott volna a mindennapi iskolai munka gyötrelmes gyönyörűségéről. Akinek a tavasszal orvosai kórházba parancsoló szigora ellenében egyetlen megfellebbezhetetlen érve az volt, hogy előbb a diákjait le kell érettségiztetnie. Vajon miféle életküldetés, az elkötelezettség és megszállottság milyen ösztönzései, az Arany János-i és babitsi „soha meg nem elégedés” milyen súlyú példái vonzották-taszították? Európai kultúrájú magyarsága elementáris erővel sugárzott személyiségéből. És sugárzik, hiszen szava „az elmúlástól tettenérten” is az élet dallama volt. A kultúra, a szellem tisztelete és szolgálata, egy nagyváros ifjúságának a kulturális életbe vonása évtizedeken, nemzedékeken keresztül – ez Z. Szabó László-i teljesítmény.

Az ötvenes években hét esztendőn át a tatai Eötvös Gimnázium tanára, aztán harminc éven keresztül a győri Kazinczy Ferenc Gimnázium az iskolája. A névadó hagyományait megteremtve, abból táplálkozva, a Mester példája Mesterré avatja. És az életút, az egyre szaporodó rokon arcvonások



okán fölsejlik bennünk megválaszolhatatlan kérdésként „a nagy titok”: vajon ki választotta ki a másikat? Kazinczy őt, vagy ő Kazinczyt? A széphalmi vezérről megjelent tucatnyi tanulmánykötet, az ismeretlen, kiadatlan alkotások missziós küldetésű felkutatása, a Kazinczy verskoszorú, az általa elindított Szép magyar beszéd mozgalomnak történeti feldolgozása – Z. Szabó László megannyi hitvallása is.

Írásaiban, előadásaiban, irodalomóráin mások mögé rejtőzve önmagáról, vonzásairól is vallott. A tudós és művésztanár kivételes képességének ötvözését valósította meg. Tanítási óráin megelevenedett az irodalom, és naponta megújuló katartikus élmény forrásává vált. A művészet és hatása szétválaszthatatlan volt egyéniségétől, hiszen a fénytörések fókuszában szándéka, akarata ellenére is ő maga állt. Tanítványok ezrei őriznek magukban életreszólóan meghatározó élményt, ezért nem kophat meg évtizedek múltán sem a rajongás és a szeretet. Ezért és nem a „Kiváló tanár”-i, szakfelügyelői címek, nem a kitüntetések, nem az Apáczai-, Kazinczy-, Radnóti-díjak okán tudjuk azt, hogy évtizedekkel ezelőtt kinőtte egyetlen iskola szűk kereteit. De azt is tudjuk, hogy az ő iskolájához sürgősen a látható épület! Nem voltunk és nem leszünk képesek teljesíteni, amit annyira szeretett volna, hogy legyen csupán közvetítő; nem lehet kivonni magunkat a hatása alól.

A folyóiratokban szétszórt, megyei napilapokban megjelent tanulmányaiban, a városi ifjúsági irodalmi színpadon vagy a győri rádióban elhangzó összeállításában, vasárnapi leveleiben elküldött több száz valomlásában a válogatás Z. Szabó László-i szigorú rendjére kell fölfigyelni. Nemcsak az életelvek, nemcsak az azonosuló erkölcsi-művészi példázat hitele, de pannon gyökerek is láthatatlan szálakkal kötözik Babits, Borsos, Illyés, Radnóti, Kormos életművéhez és a sok-sok szárnypróbálgató ifjú győri, dunántúli költőhöz, lelke ifjúságához. Az évtizedek során egyre távoluló holdudvarként ölelte körül azoknak a fiataloknak a serege, akik az ő gazdag útravalójával, figyelmező szeretetével indultak költői, előadó- és színművészi vagy tanári küldetésük útján.

Élő kapcsolat, az otthonosság kötötte szűkebb hazája városaihoz, kiváltképp választott lakhelyéhez, Győrhöz. Képeskönyve, az ifjúsági irodalmi színpad megalakítása és vezetése, a győri irodalom kis tükre, a könyvtárakhoz, a színházhoz, a baletthez és iskolájához fűződő munkakapcsolat, a felmérhetetlen mennyiségű ismeretterjesztő előadás, irodalmi beszélgetés, vetélkedő és városnéző séta – megannyi hűségnyilatkozat. Bármerre járunk a Kisalföldön vagy a Balaton-felvidéken, minduntalan megállít bennünket a képeskönyveiből megszólaló szemlélet és a láttatás ereje. Rálelt a pannon világ lelkére, mert azonos volt vele.

Az élet tisztelete, az önvilágát okosan és szépen formáló ember becsülése, a vallatóra fogott történelem és a természet önfeledt szeretete sejlik föl írásaiban. A természet és ő megajándékozták egymást. A maga ültette diófa árnyéka, akácok illata, fények és vizek titokzatos egymásratalálásai, a megérintett ág, amely földbe gyökeredzve remeg a tovaröppenő madár után: a születés és elmúlás örökkévalóságát hordozzák csodákat látó szavaiban.

Kétféleképpen lehet élni. Lehet úgy, hogy adósunknak érezzük világunkat, és mindazt, amit kapunk, járandóságunknak. És lehet megfordítva is, hogy mi tartozunk életünkért, másokéért is a világnak, s mindaz, amit teszünk, adósságunk törlesztése. És Z. Szabó László nyíltszívű, szép embersége ezt az utat járta. Küldetési élete szinte szolgálatkényszer volt.

Mi, akik hosszabb-rövidebb időn keresztül kollégái voltunk, mindennapi tanúságtételként őrizzük lelkiismeretessége, segítőkészsége, tisztesség- és tisztelettudása, kollegialitása, önkéntes feladatvállalása, igaz barátsága megnyilatkozásait. Mi tudtuk, hogy szabatos beszéde, pontos mozdulatai mögött a belső feszültségek szenvedélye megemeli a hangját, hogy szegénylősen viseli az elismerés, a siker látványos megnyilatkozásait, hogy nem fogad el látszat-kapcsolatokat.

Z. Szabó László tekintélyt parancsoló tudásával, magabiztosságával kevesen mertek vitába szállni. Pedig néhányan tudtuk, hogy az érvelő beszélgetés, a meggyőző vitatkozás emberi kapcsolatai lényegét jelentette, hogy kérdező és kételkedő ember volt, aki életelveit önmagával folytatott nehéz küzdelmekben szilárdította meg, és ezért övé volt a belső kényszerből cselekvés szabadsága. Az volt, aki fény és árnyék kettős örökkévalóságába egyetlen pillanatra megérintette a földi világot, és kisugárzása példát, feladatot és erőt ad az ittmaradottaknak.

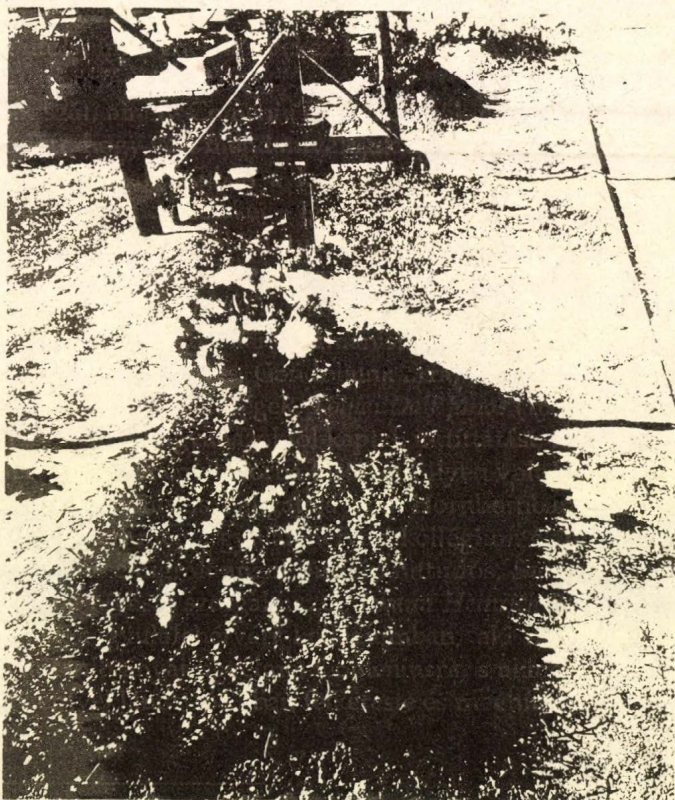
Meghalt. A szó súlyos valósága ellen kétségbeesetten tiltakozunk. Z. Szabó László elment, megpihent. A halál vásznába csavartan arcára örök szemfedél borul, lelke titkait már a mindenség szövi, hangját bekeríti üveg-tábláival a csend. Szellemisége, életajándéka azonban halhatatlan, és ahogy térben és időben a mindenség túlsó pontja felé távolodik, úgy erősödik üzenete jelenvalósága a szívünkben.

Búcsúznak tőle barátai, kollégái, munkatársai, tanítványai, és mindazok, akik szűkebb világában, Győr városában, és tágabb hazájában határon innen és határokon túl ismerték, tisztelték, szerették.

Testét ölelje magához a gyökérreményű anyaföld, nyugodjon békében, Isten vele!

Elhangzott a temetésen Győrben, 1992. július 4-én a nádorvárosi köztemetőben. A Kazinczy Ferenc Társaság képviselőjében augusztus 28-án tisztelegtünk sírjánál, amelyről akkor készült felvétel.

Deme László professzor búcsúzó beszéde az Édes Anyanyelvünk című folyóirat 1992. évi 3. számában jelent meg (8. o.). A Kazinczy Ferenc Társaság és a sátoraljaújhelyi barátok nevében Kováts Dániel emlékezett rá az Újhelyi Körkép 1992. évi 10. számában.



ÚJABB TISZTELETBELI TAGJAINK

Lőrincze Lajos, nyelvész

„Ha ... a nyelvművelést megszabadítjuk felesleges korlátaiktól, ha a horizontját kitágítjuk, gondoskodnunk kell arról is, hogy a tilalomfák helyébe vagy inkább fölé elkezdjük egy jól megalapozott nyelvi kultúrának az épületét emelni. Nyelvhelyességi kódexre természetesen szükség lesz ezután is. ... De ha nemcsak a pillanatnyi hibákat nézzük, nemcsak tüneti kezelést akarunk végezni, akkor távolabbra kell tekintenünk: feladatunk a nyelvi kultúra emelése, a nyelvi kifejező eszközök pontos ismeretének elsajátítása, a nyelvi igényesség minél nagyobbra való növelése. Ezt nevezem pozitív nyelvművelésnek.”

Éppen negyven esztendeje annak, hogy a magyar nyelvművelés kitűnő ifjú szakembere papírra vetette ezeket a sorokat, 1953-ban megjelent „Nyelv és élet” című kötetének bevezetőjében. Azt a fordulatot fogalmazta meg, amely nyelvművelésünkben időszerűvé lett. Kodály Zoltán, Illyés Gyula, Péchy Blanka erkölcsi támogatása mellett Nagy J. Béla, Bárczi Géza elméleti előkészítése alapján indult meg az új elvek kidolgozása. Deme László, Fábián Pál, Tompa József, Kovalovszky Miklós, Rácz Endre, Bencédy József, Ferenczy Géza, Grétsy László, Szende Aladár, Hernádi Sándor, Báchát László, Szathmári István, Rónai Béla és mások munkássága nyomán alakult ki egy átfogó, tanulmányok és cikkek, kötetek és előadások sorozatában megnyilatkozó tevékenység, amelynek fő célja az anyanyelvi kultúra védelme, gazdagítása volt. A nyelvművelésnek ebben az új hullámában Lőrincze Lajos meghatározó szerepet töltött és tölt be.

„Édes anyanyelvünk” című közismert és közkedvelt rádióműsorában, a Magyar Nyelvőr szerkesztőjeként, az Anyanyelvi Konferencia Védnökségének elnökeként mindenki másnál szélesebb körben szolgálja a magyar nyelv ápolását, a mindennapi beszédkultúra színvonalának emelését. A Kazinczy Ferenc Társaság ezt ismerte el, amikor 1992. évi közgyűlésén Lőrincze Lajos professzort tiszteletbeli tagjainak sorába választotta, s emlékplakettjével tüntette ki.

Társaságunk egyetértéssel igyekszik közreműködni a Lőrincze Lajos által emberközpontúnak nevezett nyelvművelésben a maga hatókörében. Ennek lényegét ő így foglalta össze: „Nyelvművelésünk szemléletét én emberközpontúnak szoktam nevezni, a régebbi nyelvközpontúval szemben. Emberközpontú két szempontból is. Először: a nyelvi jelenségeket a nyelvet beszélő ember, a társadalom érdeke, célja szempontjából nézzük; a társadalmi hasznosság, felhasználhatóság dönt a helyes és helytelen, a jó és rossz kérdésében ... Másodszor: a nyelvművelés tárgya nemcsak, sőt manapság főként nem a nyelv, hanem az ember. Legalábbis így kellene lenni.”

Gazda József, tanár

„S itt a társasági együttlétekben is valami szívesebb, melegebb van, mint hazánknak korcs tájékin. A tizenhárom magyar s öt székely vármegyéből álló országban mindenek ismerik egymást, nagy részben rokonok, s úgy bánnak egymással mint rokonok...”

Kazinczy Ferenc sorai jutnak eszünkbe az „Erdélyi levelek”-ből, amikor a kovásznai Kőrösi Csoma Sándor Liceum magyartanárát megismerjük. Tevékenysége „a társasági együttlétekben”, a kulturális életben meleget teremt. Vezetője iskolája színjátszókörének, mely nagy sikerrel szerepelt Erdély-szerte, de Magyarországon és Kárpátalján is. Sándor Győzővel együtt Gazda József a szervezője már évek óta a kovásznai anyanyelvi vetélkedőnek. Ez a kétnapos rendezvény hasonló a mi „Édes anyanyelvünk” versenyünkhöz, de nagyobb teret juttat a szülőföld, a néprajz ismeretének és a játékos nyelvi fantáziának.

Gazda József nemcsak Kőrösi Csoma emlékének ápolója, hanem szinte a teljes erdélyi kulturális örökségnek is. Rendezvényük minden évben más-más erdélyi írónak, költőnek, tudósak a szellemi portréját eleveníti fel, s el is látogatnak az alkotó szülőfalujába, működésének színterére. Amikor Sátoraljaújhelyen először szerveztünk olvasótábort határon túli magyar diákok számára, az erdélyi csoport vezetője Gazda József volt, aki ezáltal városunknak és környékének ismerőjévé vált.

Tanári hivatása, diákszínpadi rendezései, hagyományápoló tevékenysége mellett íróként és újságíróként is ismert személyiség. Ír – többek között – Az Ige című református lapban. Nálunk is hozzáférhető könyve a „Megváltó karácsony” című riportgyűjtemény, amely 1990-ben jelent meg Tőkés László ajánlásával.

Tevékenységeinek és személyiségének megismerése alapján terjesztette elnökségünk a közgyűlés elé 1992 tavaszán, hogy Gazda Józsefet iktassa tiszteletbeli tagjai sorába.

Társaságunk emlékérmének jutalmazottja

Gulyás Mihály írónak, társaságunk alapító tagjának ítélte emlékérmét 1992-ben a Kazinczy Ferenc Társaság közgyűlése. Éveken át alelnökünk volt, s – mint írói alkotásaiban, újságcikkeiben is – lelkes elkötelezettséggel képviselte az abaúji régió társadalmi és szellemi felemelkedésének érdekeit. Ügyszeretete, személyes vonzódása, élettapasztalata állították és állítják ma is változatlanul az abaúji emberek mellé, hogy sorsuk ábrázolója, hangjuk erősítője legyen. A szűkebb szülőföld hűségese fiát köszöntöttük az emlékérem átadásával.

Kiadványaink:

ÉVKÖNYVEK

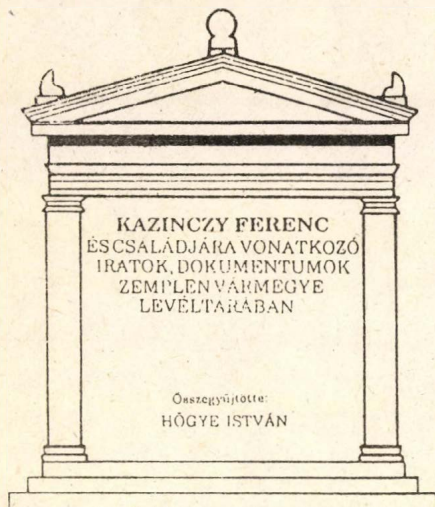
Széphalom 1.	1986. 328 o. 70,-
Széphalom 2.	1988. 480 o. 120,-
Széphalom 3.	1990. 360 o. 120,-
Széphalom 4.	1992. 360 o. 180,-
Széphalom 5.	1993. 380 o. 200,-

KAZINCZY KÖNYVTÁR

KAZINCZY Ferenc: Tövisék és virágok (Az 1811. évi sárospataki kiadás hasonmása)	1985.	58 o.	50,- Ft
KAZINCZY Ferenc: Magyarország Geographica ... (Az 1775. évi kassai kiadás hasonmása)	1986.	71 o.	40,- Ft
Tokaj városkönyve (Közrebocsátja Csorba Csaba) (Az 1610-es kézírásos kötet hasonmása)	1987.	151 o.	150,- Ft
Magyar Museum (1788. I. kötet) (Kazinczy és Batsányi folyóiratának hasonmása)	1988.	116 o.	50,- Ft
KAZINCZY Ferenc: Természet oecónomiája (Sajtó alá rendezte: Szilágyi Ferenc)	1989.	70 o.	50,- Ft
DERCSÉNYI János: A tokaji bornak természetéről (Őri Fülep Gábor fordításának hasonmása)	1989.	106 o.	40,- Ft
II. Rákóczi Ferenc ábécés könyve (Hasonmás, 1674) (Holl Béla és Balsai Jolán utószavával)	1990.	80 o.	80,- Ft
TREFORT Ágoston önéletírása (Fordította: Barsi János)	1991.	116 o.	50,- Ft
LOSONIZI István: Hármás Kis-Tűkőr (Hasonmás, 1848) (Csorba Csaba utószavával)	1992.	260 o.	250,- Ft
Székely István: Krónika ez világnak jeles dolgairól (hasonmás, 1559), (Csorba Csaba utószavával)	1993.		

EGYÉB KIADVÁNYOK

HÓGYE István: Neves újhelyiek. Életrajzi lexikon	1986.	162 o.	50,- Ft
SISKA József: Dámóc története és népe	1987.	232 o.	50,- Ft
BARSI Ernő: „Bodrog partján nevelkedett tulipán” Sárospataki diákdalok a 18. századból	1988.	130 o.	45,- Ft
ERDMANN Gyula: Zemplén vármegye reformellenzéke	1989.	133 o.	50,- Ft
TOMPA Mihály költeményei (Válogatta: Kováts Dániel)	1988.	85 o.	86,- Ft
HÓGYE István: Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén vm. levéltárában	1990.	194 o.	60,- Ft
SZILÁGYI Ferenc: Csalánok és ibolyák. Epigrammák (Seres János rajzaival)	1990.	80 o.	65,- Ft
MIKLÓS Róbert-KOVÁTS Dániel: Tompa Mihály költői útja	1991.	136 o.	125,- Ft
DANKÓ Imre: A Sajó-Hernád-melléki hajdútelepek Zempléni családi címerek	1991.	45 o.	45,- Ft
(Rajzolta és összeállította: Bánhidi Ágnes)	1991.	176 o.	95,- Ft
Kazinczy Ferenc metszetgyűjteménye Zemplén levéltárában I-II. sorozat. (Összeállította: Hógye István)	1992.	50 o.	500,- Ft
ÚJSZÁSZY KÁLMÁN: A falu (Hasonmás, 1936)	1992.	100 o.	110,- Ft



Sátoraljaújhely
1990

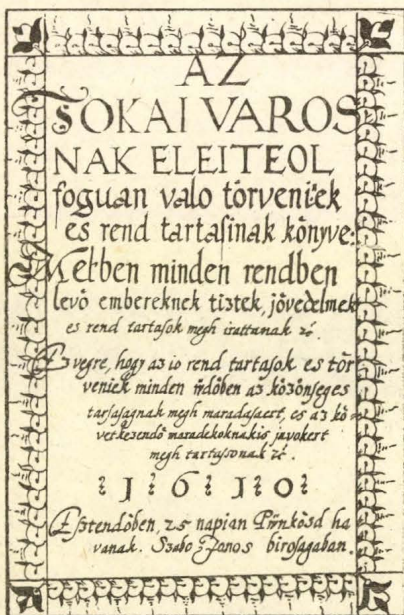
TÖVISEK

ÉS



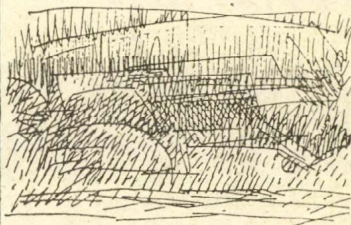
SZÉPHALOM

MDCCCXI.



Szilágyi Ferenc

CSALÁNOK ÉS IBOLYÁK



Tartalom:

Bevezető	3
----------------	---

ANYANYELVÜNK

KOSÁRY DOMOKOS:

A nemzeti nyelv történeti útja	7
--------------------------------------	---

GÁL SÁNDOR:

A béklyóba szorított anyanyelv	17
--------------------------------------	----

SERFŐZŐ SIMON:

Továbbélésünk föltétele a nyelv	23
---------------------------------------	----

SZATHMÁRI ISTVÁN:

A magyar nyelv tudatosodásának útja	27
---	----

BÁNSZKI ISTVÁN:

„Minden nemzet a maga nyelvén . . .” (Bessenyei)	39
--	----

HÖGYE ISTVÁN:

Küzdelmek a magyar nyelvért Zemplénben és Abaújban	45
--	----

BARANYAI KATALIN:

Anyanyelvünk szolgálata a Sárospataki Kollégiumban	53
--	----

BENCSIK JÁNOS:

Tokaj mezővárosi közösségének nyelvhasználata	63
---	----

DEME LÁSZLÓ:

Beszédkulturánk mai gondjaiból	75
--------------------------------------	----

PÁSZTOR EMIL:

Helyesírásuk logikája és főbb problémái	85
---	----

PORKOLÁB TIBOR:

Nyelviség a modern irodalomban	89
--------------------------------------	----

KATONA REZSŐNÉ:

Anyanyelv és tömegkommunikáció	95
--------------------------------------	----

PÁSZTÓ ILDIKÓ:

Anyanyelvünk a nemzetiségi iskolában Szlovákiában	101
---	-----

NAGY GÉZA

A nyelvjárás és a mai iskola	107
------------------------------------	-----

SZALIPSZKI PÉTER:

Nyelvjárások Abaújban	113
-----------------------------	-----

NÉVADÓNK

VÁCZY JÁNOS:

Köz- és irodalmi állapotaink a 19. sz. két első évtizedében 123

SZILÁGYI FERENC:

Kazinczyék küldetése 151

KORMOS SÁNDOR:

Kazinczy-émlék Hejácén 163

BUSA MARGIT:

Kazinczy Ferenc életrajzírói 169

KALÁSZ LÁSZLÓ:

Jutalmatlanul (vers) 180

FEHÉR JÓZSEF:

Kazinczy Ferenc nyomában Brünbnben 181

BUSA MARGIT:

Kazinczy Ferenc bibliográfia 1991–1992. 193

ÖRÖKSÉGÜNK

KOVÁTS DÁNIEL:

Comenius Sárospatakon 203

DANKÓ GÉZA:

Rákóczi hatása és emléke Kecskeméten 193

FEHÉR ERZSÉBET:

Három érdekes pataki diák-dokumentum 229

POZBAI DEZSÓNÉ:

Tompai Mihály és a Péchy-fiúk Eperjesen 235

KARACS ZSIGMOND:

A debreceni Tompa-kéziratok 255

BÁNHIDINÉ BALSÁI JOLÁN:

Adalékok a sárospataki reformátusság történetéhez 265

CSORBA CSABA:

Abaúj és Zemplén honism.-helytört. kutatásának néhány kérdése 275

SZECSKÓ KÁROLY:

Luga László élete és munkássága 301

TASSONYI ANDRÁS:

Mozaikkép Tassonyi Ernőről 313

NYULÁSZI MIHÁLY:

Abaúj-Torna elfeledett jeles fia (dr. Nyulászai János) 323

CSÓRI ISTVÁN:

Zombori Andor élete és munkássága 331

TÁRSASÁGUNK

DOMBÓVÁRI JÁNOS:

Marosvásárhelyi beszélgetés Sütő Andrással 343

KOVÁTS DÁNIEL:

Újszászy Kálmán sárospataki missziója 349

KÖDÖBÖCZ JÓZSEF:

A falunevelés kérdéseiről 354

NAGY GÉZA:

A 75 éves Balassa Iván köszöntése 363

HÉRICS LAJOSNÉ:

Z. Szabó László emlékezete 369

Újabb tiszteletbeli tagjaink:

Lőrincze Lajos 374

Gazda József..... 375

Emlékermünk jutalmazottja: Gulyás Mihály 375

A Kazinczy Ferenc Társaság kiadványai 376

*

GRAFIKÁK:

IMRE LAJOS: 205., 234., 273. o.

LAVOTHA GÉZA: 202., 300., 322., 340., 342., 348., 362., 368. o.

PATAY LÁSZLÓ: 97. o.

SERES JÁNOS: 120., 168., 179., 264., o.

SZABÓ GÉZA (fotografika): 87. o.

TELLINGER ISTVÁN: 6., 16., 26., 37., 38., 43., 74., 88., 94., 99., 100., 106.,
112. o.

Felelős kiadó a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke

Készült a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár
sokszorosító műhelyében Miskolcon 1993-ban
Felelős vezető: BÁNHIDINÉ BALSAI JOLÁN

ÉVKÖNYVÜNK SZERZŐI:

BÁNHIDINÉ BALSAI JOLÁN levéltári osztályvezető, Miskolc
DR. BÁNSZKI ISTVÁN gimnáziumi igazgató, Nyíregyháza
DR. BARANYAI KATALIN főiskolai adjunktus, Sárospatak
DR. BENCSIK JÁNOS múzeumigazgató, Tokaj
DR. BUSA MARGIT irodalomtörténész, Budapest
DR. CSORBA CSABA megyei levéltárigazgató, Miskolc
CSŐRI ISTVÁN református lelkész, Megyaszó
DANKÓ GÉZA gimnáziumi tanár, Kecskemét
DR. DEME LÁSZLÓ egyetemi tanár, Budapest
DOMBÓVÁRI JÁNOS zeneiskolai igazgató, Sátoraljaújhely
DR. FEHÉR ERZSÉBET főiskolai tanár, Sárospatak
FEHÉR JÓZSEF múzeumigazgató, Sátoraljaújhely
GÁL SÁNDOR költő, főszerkesztő, Kassa
HÉRICS LAJOSNÉ gimnáziumi igazgató, Győr
DR. HÖGYE ISTVÁN levéltárigazgató, Sátoraljaújhely
KALÁSZ LÁSZLÓ költő, Szalonna
KARACS ZSIGMOND helytörténész, Budapest
KORMOS SÁNDOR tanár, Hejce
DR. KOSÁRY DOMOKOS, az MTA elnöke, Budapest
DR. KOVÁTS DÁNIEL főiskolai tanár, Sárospatak
NAGY GÉZA etnográfus, Karcsa
NYULÁSZI MIHÁLY mérnök, Budapest
PÁSZTÓ ILDIKÓ gimnáziumi tanár, Kassa
DR. PÁSZTOR EMIL főiskolai tanár, Eger
PORKOLÁB TIBOR irodalomtörténész, Miskolc
POZBAI DEZSŐNÉ tanítónő, Szikszó
SERFŐZÓ SIMON költő, főszerkesztő, Miskolc
SZALIPSZKI PÉTER múzeumvezető, Forró
DR. SZATHMÁRI ISTVÁN egyetemi tanár, Budapest
DR. SZECSKÓ KÁROLY levéltáros, Eger
DR. SZILÁGYI FERENC irodalomtörténész, Budapest
TASSONYI ANDRÁS tanár, Prügy
DR. VÁCZY JÁNOS (1859–1918) irodalomtörténész

200,—



SÁTORALJAŰJHELY

1993